

ISTORIA LIMBII ROMÂNE

II

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ISTORIA LIMBII ROMANE

Comitetul general de coordonare :

Acad. AL. ROSETTI (redactor responsabil); B. CAZACU, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, și I. CO-TEANU, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, redactori responsabili adjuncți.

Membri: acad. AL. GRAUR, acad. IORGU IORDAN, ANDREI AVRAM, MIOARA AVRAM, VLADIMIR DRIMBA, G. ISTRATI, D. MACREA, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, EM. VASILIU. Secretari: MARIUS SALA și LAURA VASILIU.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1969

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ISTORIA LIMBII ROMÂNE

VOLUMUL II

Colectivul de elaborare a lucrării: Prof. I. COTEANU, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, *redactor responsabil*, GH. BOLOCAN, MATILDA CARAGIU-MARIOȚEANU, VL. DRIMBA, I. FISCHER, MARIA ILIESCU, M. ISBĂȘESCU, LILIANA MACARIE, H. MIHĂESCU, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, C. POGHIRC, SEBASTIANA POPESCU, MARIUS SALA, *secretar*, SORIN STATI.

Colectivul de revizie: Prof. I. COTEANU, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, I. FISCHER, MARIUS SALA.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1969

Și-au dat concursul: GR. BRÎNCUȘ, ILINCA CONSTANTINESCU,
RUTH KISCH, H. MANTSCH, C. NICOLAESCU

ABREVIERI¹

Altheim, <i>Lat. Spr.</i>	Franz Altheim, <i>Geschichte der lateinischen Sprache</i> , Frankfurt/Main, 1951.
André, <i>Botanique</i>	J. André, <i>Lexique des termes de botanique en latin</i> , Paris, 1956.
André, <i>Noms d'oiseaux</i>	J. André, <i>Les noms d'oiseaux en latin</i> , Paris, 1967.
Avram, <i>Grafia</i>	Andrei Avram, <i>Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești</i> , extras din SCL XV, 1964 (paginația extrasului).
M. Avram, <i>Subord.</i>	Mioara Avram, <i>Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română</i> , [București], 1960.
Baehrens, <i>App. Probi</i>	W. A. Baehrens, <i>Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi</i> , Halle, 1922.
Barić, <i>Altancrum. St.</i>	H. Barić <i>Altanorumänische Studien</i> , I, Saraievo, 1919.
Barić, <i>Ist. arban.</i>	H. Barić, <i>Istoriја arbanaškog jezika</i> , Saraievo, 1959.
Barić, <i>Lingv. Stud.</i>	H. Barić, <i>Lingvističke Studije</i> , Saraievo, 1954.
Bassols de Climent, <i>Sint. hist.</i>	M. Bassols de Climent, <i>Sintaxis histórica de la lengua latina</i> II, 1, Barcelona, 1948.
Bastardas Parera, <i>Particularidades</i>	Juan Bastardas Parera, <i>Particularidades sintácticas del latín medieval</i> , Barcelona, 1953.
Battisti, <i>Avviamento</i>	Carlo Battisti, <i>Avviamento allo studio del latino volgare</i> , Bari, 1950.
Berneker	E. Berneker, <i>Slavisches etymologisches Wörterbuch</i> , I, Heidelberg, 1908—1913.
BgEtR	<i>Bälgerski etimologičen rečnik</i> , Sofia, 1962.
Bl och—Wartburg, DEF	O. Bloch et W. v. Wartburg, <i>Dictionnaire étymologique de la langue française</i> , ed. III, Paris, 1930.
Bourciez, <i>Élém.</i>	Ed. Bourciez, <i>Éléments de linguistique romane</i> , ed. IV, Paris, 1946.
Brandenstein, <i>Phonol. Lat.</i>	W. Brandenstein, <i>Kurze Phonologie des Lateinischen</i> , in Altheim, <i>Lat. Spr.</i>

¹ Pentru textele latine urmăm, în general, abrevierile din ThLL.

- Byck, *St. art.*
CADE
- Candrea, *Cons.*
- Capidan, *Arom.*
Capidan, *Megl.*
- Caragiu-Marioțeanu, *Fono-*
-morf.
CDDE
- CGL
Cihac
- CIL
Cioranescu, DER
- Cooper, *Word Formation*
- Coteanu, *Elem. dial.*
- Crest. rom.*
DA
- Dardel, *Parfait fort*
- Dauzat, Dubois, Mitterand,
NDE
- Dečev, *Thrak. Spr.*
- Densusianu, HLR
- Diculescu, *Gepiden*
- Diculescu, OLR
- Drăganu, *Rom. IX—XIV*
- Elcock, *Rom. Lang.*
- Ernout, *Aspects*
Ernout, *Morphologie*
Ernout-Meillet
- Ernout-Thomas, *Synt. lat.*
Études Blinkenberg
- Jacques Byck, *Studii și articole*, București, 1967.
- I.-A. Candrea - Gh. Alamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.
- I.-A. Candrea-Hecht, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le Consonantisme*, Paris, 1902.
- Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932.
- Th. Capidan, *Meglenoromânii I—III*, București, 1925, 1928, (1936).
- Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologia aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968.
- I.-A. Candrea, O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 1907. (Se trimite la numerele de ordine ale cuvintelor).
- Corpus glossariorum Latinorum*, Leipzig, 1888 urm.
- A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie dacoromane I—II*, Frankfurt/Main, 1870—1879.
- Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863 urm.
- Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Universidad de La Laguna, 1958—1961.
- F. T. Cooper, *Word Formation in the Roman Sermo Plebeius*, New York, 1895.
- I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961.
- Crestomație romanică I, II, III*, [București], 1962, 1965, 1968.
- Dicționarul limbii române, I—III*, București, 1913—1949.
- R. de Dardel, *Le parfait fort en roman commun*, Geneva, 1958.
- A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, [1964].
- D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957.
- Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, I, 1901; II: fasc. 1, 1914; fasc. 2, 1932; fasc. 3, 1938.
- C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes I*, Leipzig, 1922.
- C. Diculescu, *Originile limbii române. Studii critice — Rezultate nouă*, București, 1907.
- N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933.
- W. D. Elcock, *The Romance Languages*, Londra, 1960.
- A. Ernout, *Aspects du vocabulaire latin*, Paris, 1954.
- A. Ernout, *Morphologie historique latine*, ed. III, Paris, 1953.
- A. Ernout—A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*⁴, Paris, 1960.
- A. Ernout—F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1964.
- Études romanes dédiées à Andreas Blinkenberg à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, Copenhaga, 1963.

- EW Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I*, Heidelberg, 1905. (Se trimite la numerele de ordine ale cuvintelor.)
- Festschrift Deutsch* *Festschrift für D. Fr. Deutsch*, Sibiu, 1931.
- FEW Walter v. Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn, Leipzig, Basel, 1922.
- Furman-Sas, *Declension* Louis Furman-Sas, *The Noun Declension System in Merovingian Latin*, Paris, 1937.
- Gamillscheg, RG E. Gamillscheg, *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, Berlin—Leipzig, 1935.
- Găzdaru, *Desc. ille* D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului ille în limba română*, Iași, 1929.
- Georgiev, *Lgv. balc. l. rom.* Vl. Georgiev, *Lingvistica balcanică și limba română*, București, 1968.
- Georgiev, *Trak. ezik* Vl. Georgiev, *Trakijskijat ezik*, Sofia, 1957.
- Giuglea, *Uralte Schichten* G. Giuglea, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944.
- Grandgent, *Introd.* C. H. Grandgent, *Introduzione allo studio del latino volgare*, Milano, 1914.
- Graur, *Etim. rom.* Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963.
- Graur, *FPLex.* Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
- Graur, *Corrections REW* A. Graur, *Corrections roumaines au REW*, Paris—București, 1937. (Extras din BL IV, 1936).
- Graur, *Gém.* A. Graur, *Les consonnes géminées en latin*, Paris, 1929.
- Graur, *Nom d'agent* A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
- Graur, *Mél. ling. I, II* A. Graur, *Mélanges linguistiques I*, Paris—București, 1936; II, Copenhaga, 1941.
- Graur, *Tendințe* Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1969.
- Grundriss Gröber* *Grundriss der romanischen Philologie*. hgg. v. Gustav Gröber, I², Strasbourg, 1904—1906.
- Guțu Romalo, *Morf.* Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968.
- Hasdeu, CB B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550—1600. Studiu paleografico-linguistic. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt*, I—II—III, București, 1877—1881.
- Hasdeu, DILR B. P. Hasdeu, *Din istoria limbii române*, București, 1883.
- Hasdeu, *Ist. crit.* B. Petriceicu Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I—II, ed. II, București, 1875.
- Haudricourt-Juilland, *Essai* A. G. Haudricourt—A. G. Juilland, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, 1949.
- HEM B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. I—IV, București, 1887—1898.
- Herman, *Lat. vulg.* J. Herman, *Le latin vulgaire*, Paris, 1967.

- Hofmann, *Lat. Umgangsspr.*
Hommages Niedermann
Horecký, *Fon. lat.*
ILR I
Iordan, *Dift.*
Iordan, LRC
Iordan, *Topon. rom.*
Iordan-Manoliu, *Introd.*
Jokl, LKU
Juret, *Manuel*
Kent, *The Sounds*
Kieckers, *Hist. Gramm.*
Krahe, *Spr. Ill.*
Kretschmer, *Einl.*
Lausberg, *Rom. Sprachw.*
Leumann, *Kleine Schriften*
Leumann-Hofmann-Szantyr
I, II
Lindsay-Nohl, *Lat. Spr.*
Lombard, *Verbe*
B. Löfstedt, *Long.*
Löfstedt, *Beiträge*
Löfstedt, *Peregr. Aetheriae*
Löfstedt, *Syntactica*
Löfstedt, *Vermischte Studien*
L. Löfstedt, *Commandement
et défense*
Lüdtke, *Rom. Vok.*
Martinet, *Économie*
J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*², Heidelberg, 1936.
Hommages à Max Niedermann, Bruxelles, 1956.
Ján Horecký, *Fonologia latinciny*, Bratislava, 1949.
Istoria limbii române, vol. I. *Limba latină*, București, 1965.
Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1920.
Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. II, București, 1956.
Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
Iorgu Iordan—Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965.
N. Jokl, *Lingvistische — Kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923.
A.-C. Juret, *Manuel de phonétique latine*, Paris, 1921.
R. Kent, *The Sounds of Latin. A Descriptive and Historical Phonology*, Baltimore, 1932.
E. Kieckers, *Historische lateinische Grammatik*, München, 1960.
H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, I, Wiesbaden, 1955.
P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896.
H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft I—III*, Berlin, 1963 urm. (versiunea spaniolă, Madrid, I, 1965, II, 1966).
M. Leumann, *Kleine Schriften*, Herausgegeben zum siebenzigsten Geburtstag, Zürich-Stuttgart, 1959.
M. Leumann, J. B. Hofmann, A. Szantyr, *Lateinische Grammatik*, München, 1965.
W. M. Lindsay, *Die lateinische Sprache*, übersetzt von Hans Nohl, Leipzig, 1897.
Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, I—II, Lund, 1954, 1955.
Bengt Löfstedt, *Studien über die Sprache der Longobardischen Gesetze*, Stockholm, 1961.
E. Löfstedt, *Beiträge zur Kenntnis der späteren Latinität*, Uppsala, 1907.
E. Löfstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, ed. a II-a, Uppsala, 1936.
E. Löfstedt, *Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateins*, I²—II, Lund, 1932 — 1933.
E. Löfstedt, *Vermischte Studien zur lateinischen Sprachkunde und Syntax*, Lund, 1936.
Leena Löfstedt, *Les expressions du commandement et de la défense en latin et leur survie dans les langues romanes*, Helsinki, 1966.
H. Lüdtke, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956.
André Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna [1955].

- Mélanges Oslo*
Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, București, 1957.
- Mélanges Roques*
Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques, I—IV, Paris, 1950.
- Meyer, EWA
 G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strasburg, 1891.
- Meyer-Lübke, Gramm.
 W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, I—III, Paris, 1900.
- Meyer-Lübke, Lateinische Sprache
 W. Meyer-Lübke, *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern*, in *Grundriss Gröber I²*.
- Meyer-Lübke, Rum. u. Rom.
 W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, București, 1930.
- Mihăescu, Infl. gr.
 H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966.
- Mihăescu, Lat. dun.
 H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960.
- Mihăilă, Împrumuturi
 G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960.
- Miklosich, Slav. Elem. Rum.
 Franz Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861.
- Miklosich, Vocalismus
 Franz Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Vocalismus I, II, III. Consonantismus I, II. Lautgruppen*, Viena, 1881—1883.
- Miklosich, Wand. d. Rum.
 Franz Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena, 1879.
- Moignet, Subjonctif
 G. Moignet, *Essai sur le mode subjonctif en latin postclassique et ancien français*, Alger, 1959.
- Muller, Chronology
 H. F. Muller, *A chronology of Vulgar Latin*, Halle, 1929.
- Muller-Taylor, Chrestomathy
 H. F. Muller, Pauline Taylor, *A Chrestomathy of Vulgar Latin*, Boston, 1932.
- Nandriș, Phon.
 Octave Nandriș, *Phonétique historique du roumain*, Frankfurt/Main—Paris, 1963.
- Niculescu, Indiv.
 Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, 1965.
- Norberg, Synt. Forsch.
 D. Norberg, *Syntaktische Forschungen auf dem Gebiete des Spätlateins und des frühen Mittellateins*, Uppsala, 1943.
- Omagiu Iordan
Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani, [București], 1958.
- Omagiu Rosetti
Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani, București, 1965.
- Papahagi, BA
 Pericle Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905.
- Papahagi, DDA
 Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.
- Pascu, DEMR
 G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, I—II, Iași, 1925.
- Pascu, Suf.
 G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916.
- Pârvan, Gel.
 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926.
- Pei, France
 Mario Pei, *The language of the Eight Century Texts in Northern France*, New York, 1932.

- Petrovici, *Infl. slavă*
- Philippide, OR
- Philippide, *Princ.*
- Pisani, *Saggi*
- Poghirc, *Hasdeu*
- Pokorny
- Politzer, *Trends*
- Proceedings IX*
- Pușcariu, *Études*
- Pușcariu, *Istr.* II, III
- Pușcariu, LR I, II
- Pușcariu, *Rek, Urrum.*
- Recueil Lisbonne*
- Reichenkron, *Dak.*
- REW
- Richter, *Beiträge*
- Rohlf, *Gramm. it.*
- Rohlf, *Lexik. Diff.*
- Ronconi, *Verbo*
- Rosetti, ILR
- Rosetti, *Mélanges*
- Russu, *Traco-dac.*
- Sandfeld, *Ling. balk.*
- Schuchardt, *Vokalismus*
- Scriban
- E. Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956.
- A. Philippide, *Originea românilor*, I, II, Iași, 1923, 1928.
- Al. Philippide, *Istoria limbii române, I: Principii de istoria limbii*, Iași, 1894.
- V. Pisani, *Saggi di linguistica storica*, Torino 1959.
- C. Poghir, B. P. *Hasdeu lingvist și filolog*, București 1938.
- J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Berna 1959.
- F. N. Politzer and R. L. Politzer, *Romance Trends in 7th and 8th century Latini Documents*, Chapel Hill, 1953.
- Proceedings of the IXth International Congress of Linguists*, Haga, 1964.
- S. Pușcariu, *Études de linguistique générale*, Cluj—București, 1937.
- Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne* II, III, București, 1926, 1929.
- Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I: *Privire generală*, București, 1940; vol II: *Rostirea*, București, 1959.
- Sextil Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, ZRPh, XXVI, 1910, Beiheft.
- Recueil d'études romanes. Publié à l'occasion du IXe Congrès International de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959*, București, 1959.
- Günter Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966.
- W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a, Heidelberg, 1935. (Se trimite la numerele de ordine ale cuvintelor.)
- Elise Richter, *Beiträge zur Geschichte der Romanismen. I. Chronologische Phonetik des Französischen bis zum Ende des VIII. Jahrhunderts*, Halle, 1934.
- G. Rohlf, *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, Berna, 1949 (versiunea italiană, Torino, I [1966], II, [1968]).
- G. Rohlf, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen - Versuche einer romanischen Sprachgeographie*, München, 1954.
- A. Ronconi, *Il verbo latino*, Florența, 1959.
- Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968.
- A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*. Copenhaga-București, 1947.
- I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967.
- Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930.
- Hugo Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, I—III, Leipzig, 1866—1868.
- A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.

- Sommer, *Handbuch*
 Stati, *Lat. inscr.*
 Svennung, *Palladius*
 Şăineanu, DU
 Şăineanu, IO
 Tamás, EWUR
 Tardif
 TDRG
 ThLL
 Thomas, *Subjonctif*
 Tomaschek, *Alt. Thrak.*
 I, II
 Väänänen, *Introduction*
 Väänänen, *Inscr. pomp.*
 Väänänen, *Tabl. Albertini*
 Vasiliu, *Fonol. ist.*
 Vasmer, REW
 Vossler-Schmeck,
Einführung
 Wackernagel, *Vorlesungen*
 Wartburg, *Ausgliederung*
 Werner, *Jordanis*
 AAntH
 AAR
 AECO
 AGI
- F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg, 1914.
 Sorin Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961.
 J. Svennung, *Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache*, Lund, 1936.
 L. Şăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed, IX, Craiova, 1943.
 L. Şăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române I-II*, București, 1900.
 Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966.
 J. Tardif, *Monuments historiques (Cartons des rois)*, Paris 1866.
 H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903–1925.
Thesaurus Linguae Latinae I, Leipzig, 1900 urm.
 F. Thomas, *Recherches sur le subjonctif latin*, Paris, 1938.
 W. Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*. Szb. Akad. Wien, Bd. 128, 4, 1893, I. *Übersicht der Stämme*; Bd. 130, 2, 1893, II, *Sprachreste. 1. Glossen allerart und Götternamen*, Bd. 131, 1, 1894. 2. *Personennamen und Ortsnamen*.
 V. Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1967.
 V. Väänänen, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Berlin, 1959.
 V. Väänänen, *Études sur le texte et la langue des Tablettes Albertini*, Helsinki, 1965.
 Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968.
 M. Vasmer *Russisches etymologische Wörterbuch*, Heidelberg, 1950-1958.
 Karl Vossler, *Einführung ins Vulgärlatein*, herausgegeben und bearbeitet von H. Schmeck, München, [1953].
 J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax, mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch*, I–II, 2. Aufl., Basel, 1926–1938.
 W. v. Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Berna, 1950.
 Fritz Werner, *Die Latinität der Getica des Jordanis*, Halle, 1908
Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
Analele Academiei Române, București.
Archivum Europae Centro-Orientalis. Revue de l'Institut d'Histoire de l'Europe Orientale, Budapesta, Leipzig.
Archivio Glottologico Italiano, Roma-Torino.

AION	<i>Annali dell'Istituto Orientale di Napoli, Sezione Linguistica, Napoli.</i>
AISC	<i>Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.</i>
ALL	<i>Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik, Leipzig.</i>
AMET	<i>Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, Cluj.</i>
AR	<i>Archivum Romanicum, Florența-Genova.</i>
Arch L	<i>Archivum Linguisticum, Glasgow.</i>
ArhArbSt	<i>Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, Belgrad.</i>
Arhiva	<i>Arhiva. Organul societății științifice și literare din Iași, Iași.</i>
ASIPh	<i>Archiv für slavische Philologie, Berlin.</i>
AUS	<i>Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté Philologique, Sofia.</i>
AUT	<i>Analele Universității din Timișoara. Seria științe filologice, Timișoara.</i>
BA	<i>Balkan — Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Institutes für rumänische Sprache, Leipzig.</i>
BL	<i>Bulletin linguistique, Paris-București-Copenhaga.</i>
BPh	<i>Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philip-pide”, Iași.</i>
BSF	<i>Buletinul Societății filologice, București.</i>
BSL	<i>Bulletin de la Société de linguistique de Paris, Paris.</i>
BUT	<i>Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës. Seria Shkenca Shqerore, Tirana.</i>
CFS	<i>Cahiers Ferdinand de Saussure, Geneva.</i>
CL	<i>Cercetări de lingvistică, Cluj.</i>
ColTr	<i>Columna lui Traian, București.</i>
DR	<i>Dacoromania, Cluj.</i>
GS	<i>Grai și suflet, București.</i>
IF	<i>Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für indogermanische Sprach-und Altertumskunde, Strasburg, Berlin.</i>
KZ	<i>Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, Berlin.</i>
LB	<i>Linguistique balkanique, Sofia.</i>
Lg	<i>Language, Journal of the Linguistics Society of America, Baltimore.</i>
LgLit	<i>Langue et littérature, București.</i>
LL	<i>Limba și literatură, București.</i>
LR	<i>Limba română, București.</i>
MH	<i>Museum Helveticum, Basel.</i>
MRIW	<i>Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien, Heidelberg.</i>
NRR	<i>Noua revistă română, București.</i>
REIE	<i>Revue des études indo-européennes, Cernăuți-București.</i>
REL	<i>Revue des Études Latines, Paris.</i>
RESEE	<i>Revue des études sud-est européennes, București.</i>
RESI	<i>Revue des Études Slaves, Paris.</i>
Rev. Fil.	<i>Revista filologică, Cernăuți.</i>
RF	<i>Romanische Forschungen, Frankfurt/M.</i>
RIONo	<i>Revue Internationale d'Onomastique, Paris.</i>

RPh	<i>Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes</i> , Paris.
RR	<i>The Romanic Review</i> , New York, Lancaster.
RRH	<i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , București.
R(R)L	<i>Revue (roumaine) de linguistique</i> , București.
RS	<i>Romanoslavica</i> , București.
RSI	<i>Rocznik Slawistyczny</i> , Cracovia.
SCL	<i>Studii și cercetări lingvistice</i> , București.
SL	<i>Studia linguistica</i> , Lund.
StAlb	<i>Studia Albanica</i> , Tirana.
StCl	<i>Studii clasice</i> , București.
StFil	<i>Studime filologjike</i> , Tirana.
VR	<i>Vox Romanica</i> , Berna.
WJb	<i>Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache</i> , Leipzig.
ZRPh	<i>Zeitschrift für romanische Philologie</i> , Halle.
ZSIPh	<i>Zeitschrift für slavische Philologie</i> , Heidelberg.

abl.	= ablativ
ac.	= acuzativ
acc.	= accentuat
adj.	= adjectiv
adv.	= adverb(ial)
ags.	= anglo-saxon
ahd.	= althochdeutsch
alb.	= albanez
ap.	= apud
arh.	= arhaic
arm.	= armean
arom.	= aromân
art.	= articol
art. cit.	= articolul citat
bănăț.	= bănațean
bot.	= botanic
bg.	= bulgară
c.	= compus
ca.	= circa
calabr.	= calabrez
camp(id).	= campidaneză
cat.	= catalan
celt.	= celtic
cf.	= confer (compară)
cj.	= conjunctiv
cl.	= clasic
col.	= coloană
com.	= comun
comp.	= comparativ

cond.	= condițional
conj.	= conjugare
dac.	= dacic
dat.	= dativ
decl.	= declinare
der.	= derivat
des.	= desinență
dial.	= dialectal
dim.	= diminutiv(al)
drom.	= dacoromân
e. n.	= era noastră
engad.	= engadineză
engl.	= englez
f.	= feminin
f. a.	= fără an
fr.	= francez
frig.	= frigian
friul.	= friulan
g.	= gheg
gard.	= Val Gardena
gen.	= genitiv
gep.	= gepidic
germ.	= german
german.	= germanic
got.	= gotic
gr.	= greacă
h.	= harta
ibid.	= ibidem
id.	= idem

i.e.	= indo-european
ilir.	= iliric
imper.	= imperativ
impers.	= impersonal
impf.	= imperfect
ind.	= indicativ
inf.	= infinitiv
interj.	= interjecție
intrans.	= intransitiv
irl.	= irlandez
isl.	= islandez
istr.	= istroromân
it.	= italian
î.	= înainte
lat.	= latin
leon.	= leonez
let.	= leton
lgb.	= longobard
lit.	= lituanian
loc.	= locuțiune
loc. cit.	= locul citat
log.	= logodori
m.	= masculin
mac.	= macedonean
magh.	= maghiar
med.	= mediu
mevl.	= meglenoromân
mesap.	= mesapic
mhd.	= mittelhochdeutsch
m.m.c.pf.	= mai mult ca perfect
n.	= neutru
nap.	= napolitan
neacc.	= neaccentuat
ngr.	= neogreacă
n.n.	= nota noastră
nom.	= nominativ
nord.	= nordic
norv.	= norvegian
op. cit.	= opus citatum
p.	= pagină
pad.	= padovan

panr.	= panromanic
part.	= participiu
pers.	= persoană
pf.	= perfect
pf.s.	= perfectul simplu
pl.	= plural
pol.	= polonez
port.	= portughez
pos.	= posesiv
poz.	= pozitiv
prep.	= prepoziție
pr.	= prezent
pron.	= pronume
prov.	= provensal
retr.	= retoroman
rom.	= română
rus.	= rusă
s.	= substantiv
sanscr.	= sanscrit
sard.	= sardă
sax.	= saxon
scr.	= sîrbocroată
sg.	= singular
sic.	= sicilian
sl.	= slavă
sp.	= spaniolă
sued.	= suedez
suf.	= sufix
sup.	= superlativ
sursilv.	= sursilvan
s.v.	= sub voce
t.	= toască
tc.	= turc
top.	= toponim
tranz.	= tranzitiv
ucr.	= ucrainean
v.	= vechi
vegl.	= vegliot
voc.	= vocativ
vb.	= verb

0. INTRODUCERE

0.1. În volumul de față se prezintă limba română dintre secolul al V-lea și al VIII-lea, continuându-se descrierea din volumul I (*Limba latină*), care înfățișează latina privită din perspectivele originii ei indo-europene.

Ca urmare a despărțirii în secolul al V-lea a Imperiului roman în două state diferite, unul cu capitala la Roma, celălalt la Bizanț, limba latină din Imperiul roman de răsărit nu a mai fost influențată direct de cea de la Roma și a început în jurul secolului al V-lea să se deosebească de latina din apus. Ca proces dialectal natural, diversificarea s-a produs mai departe și în est, ducând treptat la diferențieri locale. Acesta este motivul care ne-a determinat să luăm secolul al V-lea ca punct de plecare pentru evoluția ulterioară a limbii române.

Momentul al doilea reprezintă ultima dată dinainte de intensificarea certă a influenței slave asupra graiurilor populației romanizate din regiunile Dunării. Se admite în general că primele contacte dintre slavi și aceste populații s-au produs în secolul al VI-lea, eventual al V-lea, dar dovezi concludente că vreun cuvânt sau vreo formă slavă ar fi intrat în limba română înainte de secolul al IX-lea nu s-au adus, căci *schiau* este lat. *sclavus*, cuvântul cu care romanii au denumit unul dintre triburile slave (vezi C.IV.).

0.2. În perioada dintre secolele al V-lea și al VIII-lea, limba română a trecut de la aspectul de latină târzie la cel de idiom neolatin printr-o serie de transformări și modificări, care nu i-au schimbat însă esența latinească. De aceea, între definiția genealogică a limbii române, potrivit căreia româna este latina vorbită neîntrerupt în regiunile dunărene, și diversificările firești ale unui idiom utilizat pe un vast teritoriu nu este nici o contradicție. Ca și celelalte limbi romanice, româna continuă sub forme noi limba latină. În structura ei gramaticală, elementele de altă origine lingvistică sînt rare, iar cele care sînt se plasează — exceptînd substratul — după perioada cercetată în acest volum. Influența slavă a dat limbii române, în special vocabularului, o înfățișare deosebită la prima vedere de a celorlalte limbi romanice. Sistemele parțiale care formează

structura ei gramaticală continuă însă fără întrerupere sistemele latinești originare, aproape toate modificările lingvistice petrecute între secolele al V-lea și al VIII-lea regăsindu-se, sub o formă sau alta, în latina dunăreană târzie. Determinarea intensității influenței substratului asupra limbii latine nu se poate face totdeauna cu certitudinea dorită. Dar, de vreme ce limba română apare din punct de vedere structural ca un idiom romanic, cercetarea noastră pornește de la latina târzie din regiunile dunărene, care constituie baza cea mai largă și mai solidă pentru înțelegerea evoluției limbii române.

0.3. Etapele parcurse de limba română în cursul istoriei ei au fost concepute în diverse feluri. După unii, limba română ar fi apărut numai după ce a suferit influența slavă. Această părere, formulată întâi de O. Densusianu, nu a fost adoptată de autorii volumului de față, căci ea s-a întemeiat pe compararea stadiului atins de dacoromâna din secolul al XVI-lea cu latina (târzie)¹.

După părerea noastră, nu dacoromâna din secolul al XVI-lea trebuie raportată la latina (târzie), ci ceea ce rezultă din compararea ei cu aromâna, eventual cu meglenoromâna și istroromâna, adică acea formă de limbă din care s-au eliminat influențele suferite de fiecare dintre cele patru idiomuri luate în parte. Procedînd astfel, am ajuns la concluzia că individualitatea limbii române apare clar înainte ca asupra ei să se exercite o influență străină sau alta. Aceasta nu înseamnă că influențele străine nu au avut nici un efect sau că putem să nu ținem seama de ele, ci numai că limba română este un idiom neolatin, aceasta fiind singura posibilitate de înțelegere științifică a structurii și evoluției ei.

0.4. În multe studii referitoare la istoria limbii române s-a încercat să se refacă, pe baza unor fenomene lingvistice, istoria politică și socială, insuficient de cunoscută prin documente, și să se tragă de aici concluzii în legătură cu patria primitivă a aromânilor și a dacoromânilor. Acest efort s-a izbit însă totdeauna de faptul că nici o limbă nu reflectă istoria socială integral și cu perfectă fidelitate.

Cercetarea lingvistică are datoria să se delimiteze de ceea ce nu este lingvistică. Concluziile privind limba pot, desigur, servi apoi altor științe umaniste, dar această extrapolare impune o metodă distinctă de cea lingvistică. De aceea, autorii volumului de față și-au propus numai să descrie, cu mijloacele specifice științei lor, unul dintre aspectele din tre-

---

¹ Densusianu, HLR II, p. 241. Apariția slavilor în regiunile dunărene a fost și pentru A. Philippide un eveniment decisiv în istoria limbii române, căci, după părerea lui, așezarea masivă a noilor veniți în Peninsula Balcanică ar fi produs chiar în cursul secolului al VII-lea, când statul bizantin nu mai avea puterea de a-i opri, mari dislocări de populație romanică, despărțind pe aromâni de dacoromâni (OR II, p. 405). Fără îndoială că reorganizarea etnografică din sudul Dunării a fost un proces istoric decisiv pentru viitorul lumii române de aici, iar consecințele se văd în însuși faptul că dacoromâna și aromâna sînt astăzi separate. Din punct de vedere lingvistic, nu se constată însă o puternică pătrundere a termenilor slavi în limba română în secolele al VII-lea sau al VIII-lea. Mai mult, aromâna, care s-a aflat în teritoriile sud-dunărene, supuse în secolele al VII-lea al VIII-lea unei puternice presiuni slave, are mai puține cuvinte și forme de origine slavă decît dacoromâna.

cut ale limbii române. În aceste condiții, fixarea unor granițe istorico-sociale pe întinsul teritoriu din estul Imperiului roman pe care s-a vorbit limba latină nu este o operație realizabilă prin mijloace exclusiv lingvistice.

0.5. Etapei de dezvoltare a limbii române dinaintea separării aromânei și dacoromânei i s-a dat numele de romanică balcanică, străromână, română primitivă, română comună, română comună primitivă, traco-romanică¹.

0.5.1. Am adoptat denumirea de r o m â n ă c o m u n ă din următoarele motive:

a) Limba c o m u n ă are adesea accepția de limbă r e c o n s t r u - i t ă. În acest sens, ea constituie aspectul general al tuturor schemelor lingvistice existente la un moment dat. În alți termeni, ea este un d i a - s i s t e m, adică rezultatul la care se ajunge prin abstractizarea detaliilor din toate sistemele ei constitutive.

b) Potrivit cu acest principiu, limba comună sau diasistemul unei limbi se realizează în mod concret în forme mai mult ori mai puțin diverse, cărora le dăm numele de graiuri, de dialecte, de stiluri sau de limbaje. Româna comună nu diferă din acest punct de vedere de nici o altă limbă comună, indiferent de etapa istorică la care ne referim, căci, în orice moment, orice limbă reală dispune de o totalitate de caracteristici virtuale, manifestate practic în forme dialectale și stilistico-funcționale diverse.

Așadar, româna comună descrisă de noi nu trebuie înțeleasă ca un grai, dialect sau stil în care putem construi enunțuri concrete, după cum nici astăzi un diasistem nu apare într-o singură formă de limbă, scrisă sau vorbită, ci într-o multitudine de forme, concretizate din acest diasistem. Româna comună dintre secolele al V-lea — al VIII-lea este, așadar, un idiom abstract, reconstruit.

0.5.2. Contradicția dintre premisa reconstruirii fazei celei mai vechi de evoluție a limbii române — care postulează ca principiu obligativitatea ca această fază să fie omogenă și unitară — și constatarea că existau totuși și atunci diversificări dialectale nu se rezolvă prin diminuarea importanței acestora din urmă, pentru că nu există un etalon sigur de apreciere a numărului sau calității particularităților locale, din care să reiasă c î t e sau c e f e l de asemenea particularități sînt necesare spre a se constitui un grai, un dialect sau o limbă dintr-o formă de limbă anterioară.

Contradicția se rezolvă numai dacă se admite că orice diferențiere presupune o identitate la alt nivel și că orice diversificare dialectală implică o unitate și o omogenitate lingvistică la care se raportează.

¹ Densusianu, HLR I, p. 204 și urm.: „romanică balcanică”; S. Pușcariu, în diversele sale studii publicate după 1910: „străromână”; Philippide, OR II, p. 233; G. Ivănescu, BPh VII—VIII, p. 165: „română primitivă”; I. Șiadbei, *Le latin dans l'Empire d'Orient*, Iași, 1932: „română comună”; Rosetti, ILR, p. 351: „română comună”; D. Macrea, LR V, 1956, nr. 4, p. 70 și urm.: „română comună primitivă”; I. Coteanu, LR XIII, 1964, p. 346: „traco-romanică”.

Româna comună dintre secolele al V-lea și al IX-lea avea, desigur, graiuri și poate chiar dialecte¹. Numai lipsa de informații ne împiedică să le caracterizăm. Ca simplă ipoteză de lucru, am presupus că deosebirile dialectale din această vreme trebuie să fi fost însă mai mici decât cele ulterioare. Logica evoluției limbii române impune această concluzie, care este însă pasibilă de revizuire de îndată ce cunoștințele noastre lingvistice pentru epoca discutată se vor îmbogăți.

0.6. Metoda aplicată în analiza de față a constatat din două serii de reconstrucții. Specialiștii în limba latină au parcurs progresiv etapele de evoluție a limbii latine, oprindu-se la fenomenele care interesau latina răsăriteană și încercând să reconstruiască trăsăturile caracteristice ale aspectului ei dunărean. Ei au recurs în acest sens la tot ce oferă astăzi lingvistica romanică. Specialiștii în limba română au parcurs drumul invers și au redus dacoromâna și aromâna la formele lor primitive, eliminând din discuție tot ce nu avea șanse de a fi fost comun celor două idiomuri. La nevoie, s-a recurs, bineînțeles, și la meglenoromână și istro-română. A apărut deci un punct în care rezultatele obținute de specialiștii în limba latină au fost coroborate cu cele obținute de specialiștii în limba română. Acest punct este chiar româna comună.

Fiecare din cele două cercetări s-a desfășurat paralel, dar nu izolat. Pe cât a fost posibil, s-a evitat influențarea rezultatelor la care s-a ajuns în modul arătat mai sus.

0.6.1. De la primele analize, s-a dovedit că trebuie să se renunțe la detaliile nesemnificative și să se urmărească s t r u c t u r a limbii române dintre secolele al V-lea și al VIII-lea, nu cazurile particulare de natură fonetică, fonologică, lexicală etc.

S-a impus deci ca o obligație de metodă d e g a j a r e a din mulțimea faptelor a ceea ce reprezintă e s e n ț i a l u l. S-a procedat deci la extragerea fondului latinesc, determinându-se astfel caracterul general al limbii române din epoca studiată. Cu acest prilej au fost dezbătute problemele influențelor dinainte de secolul al IX-lea, inclusiv substratul. Constatând că rezultatele duc în mod necesar spre latina dunăreană, am dedicat o parte a lucrării acestei etape de evoluție.

Procedeul s-a dovedit perfect justificat atât în planul teoretic, cât și în cel practic, pentru că nu s-au ivit în nici unul din sistemele parțiale ale limbii române soluții de continuitate. Dezvoltarea firească a acestor sisteme reprezintă dovada unei permanențe indiscutabile a structurii lingvistice originare.

0.7. Româna comună continuă și după secolul al IX-lea, pînă la întreruperea legăturilor lingvistice dintre aromână și dacoromână. Transformările ei după secolul al VIII-lea formează obiectul volumului următor.

---

¹ Cum a susținut Pușcariu, *Études*, p. 63 și urm.; Pușcariu, LR I, p. 249; vezi Rosetti, ILR, p. 352.

A. LATINA DUNĂREANĂ

I. FONOLOGIA

1. VOCALISMUL

1.1. Inventarul fonemelor vocealice.

1.1.1. *Vocalele latine și trăsăturile lor distinctive*¹. Limba latină are, în perioada clasică, zece foneme vocale: /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, /ā/, /ē/, /ī/, /ō/, /ū/.

Dintre trăsăturile lor fonetice reținem numai patru, care pot oferi principii de clasificare, pe plan sincron, și de explicare a transformărilor, pe plan diacronic: cantitatea, locul articulației, gradul de deschidere și accentuarea. Dintre acestea, numai primele două sînt pertinente, gradul de deschidere (în raportul dintre *ē* și *ĕ*, *ō* și *ŏ* etc.) și accentuarea fiind determinate de cantitate: orice vocală scurtă era mai deschisă decît vocala lungă corespunzătoare, iar accentul cădea automat pe a treia moră² de la sfîrșitul cuvîntului³. Clasificarea se va face deci pe baza cantității (lung ~ scurt) și a localizării (anterior ~ median ~ posterior)⁴.

¹ Cf. Horecký, *Fon. lat.*, la Brandenstein, *Phonol. Lat.*, p. 481—487; L. R. Palmer, *The Latin Language*³, Londra, 1961, p. 214—222; Lausberg, *Rom. Sprachw.*, §154—157; Rosetti, *ILR*, p. 91—97; *ILR*, I, p. 17—20; H. Lüdtke, *Rom. Vok.*, p. 51 și urm.; H. Weinrich, *Phonol. St. p.*, 1—42; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 36—37. Cf. și M. Leumann, *Phonologie der toten Sprachen*, în *Acta Congressus Madvigiani* (1954), Copenhaga, 1958, p. 115—125; vezi și cronicile aceluiași autor în „*Glotta*” 36, 1957, p. 122—151 și 42, 1964, p. 89—95.

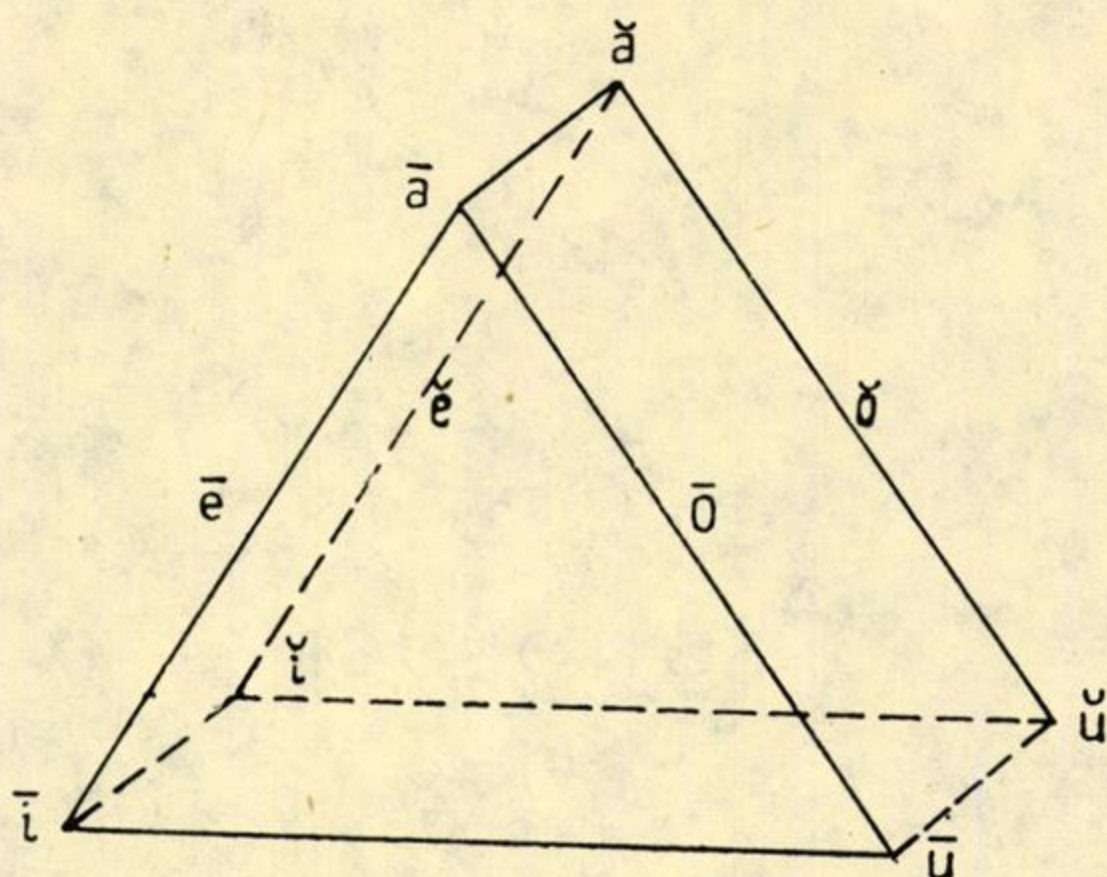
² „Mora” e unitatea de cantitate echivalînd cu o silabă scurtă; o silabă lungă fiind echivalentă, în prozodie, cu două scurte, are deci două more. O silabă deschisă este lungă cînd conține o vocală lungă; silabele închise sînt totdeauna lungi.

³ În cazul disilabelor, accentul cade pe prima silabă, indiferent de cantitatea ei.

⁴ Reducînd această triplă opoziție la una binară, putem considera fonemele /ă/ și /ā/ neutre față de corelația anterior ~ posterior.

Fonemele se grupează, aşadar, în două triunghiuri paralele (sau într-un pentaedru) :

1.1.2. D i f t o n g i i. Tendinţa, de dată indo-europeană, de monofongare a diftongilor a făcut ca latina epocii clasice să nu dispună decât de o serie redusă de diftongi : [ai] scris *ae*, [oi] scris *oe*¹ (rar în cuvinte vechi, ca *foedus*, folosit mai ales în împrumuturi din greacă), [au], [eu] (foarte rar : numai în interjecţii, *eheu*, sau în cuvinte de origine greacă). Lipsesc aşadar (dacă socotim drept inventar complet diftongii formaţi din cele trei vocale deschise sau medii + *i* şi *u*) [ei] (acesta apare, numai secundar, în *deinde*, *dein* şi uneori, poate, la gen. şi dat. declinării a V-a)² şi [ou].

Din punct de vedere fonologic, diftongii sînt bifonematici, avînd ca prim element una din vocalele /ă/, /ē/ sau /ō/ ; statutul celui de al doilea element e identic cu al consoanei [i] sau [u]³.

1.2. Transformări fonetice în vocalismul latinei tîrzii

1.2.1. Textele tîrzii atestă numeroase confuzii între vocalele de timbru apropiat. Aceste confuzii, care nu lipsesc cu totul nici din latina epocii clasice (*sinatus* pentru *senatus*, blamat în *App. Probi*, apare în așa-zisa *Lex Iulia municipalis* din anul 45 î.e.n.)⁴, apar atestate mult mai frecvent în inscripțiile pompeiene și tardive, în textele juridice de la sfîrșitul imperiului și din perioada de după căderea lui etc. Ezitățile grafice între *e* și *i*, pe de o parte, *o* și *u*, pe de alta, pot fi semnalate independent de cantitatea vocalei, de anturajul ei fonetic, de poziția față de accent și față de limitele cuvîntului ; răspîndirea geografică a ezităților este de asemenea generală. De aceea, este greu de stabilit, numai pe baza textelor, limita dintre schimbările spontane și cele condiționate, dintre grafiile

¹ Cu excepția diftongului secundar din *proin* și *proinde*.

² În dat. *cui*, *huic* apare și diftongul [ui].

³ Vezi mai jos, 2. 1.10.

⁴ Grafiile *tempestatebus*, *mereto*, *oino* din elogiile Scipionilor nu trebuie invocate, deoarece nu e exclus ca ele să reprezinte o fază anterioară închiderii vocalelor scurte neinițiale ; cf. și Väänänen, *Introduction*, p. 36. Într-o situație oarecum similară se află ezitățile între *ū* și *ō*, cînd *ū* provine dintr-un mai vechi *o* (numeroase exemple pompeiene : *uolt*, *seruolus*, *uenustos* ; cf. Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 28—30).

directe și cele inverse, dintre particularitățile locale sau efemere și cele ratificate de uzul general. Cîteva exemple¹:

- i pentru ē accentuat: *filix* (Pompei), *ficit* (Dalmația)
- i pentru ē neaccentuat: *infilicissimo* (Dalmația)
- i pentru ĕ accentuat: *Valirius* (Pompei), *diae* (Pannonia)
- i pentru ĕ neaccentuat: *Vinirius* (= *Venerius*, Pompei), *dicembris*, *nipote* (texte de legi tardive); *binefacta* (Dalmația)
- e pentru ĭ accentuat: *prauessimus* (Pompei), *anemola* (Moesia Superior), *seb(e)* (Moesia Inferior)
- e pentru ĭ neaccentuat: *domene*, *faces* (Pompei), *duumueros* (Moesia Inferior), *auetat* (= *habitat*, Moesia Superior)
- e pentru ī accentuat: *amecis* (Pompei), *setis* (Moesia Inferior), *uobescum* (Dalmația)
- e pentru ī neaccentuat: *feleciter* (Pompei), *detrementi* (Dalmația)
- u pentru ō accentuat: *flus* (Pompei), *punere* (Dalmația), *mure* (Gallia)
- u pentru ō neaccentuat: *Rumanus* (Dalmația), *uniuersus* (ac. pl., Praeneste)
- u pentru ǫ accentuat: *cuntra* (Dalmația)
- u pentru ǫ neaccentuat: *sulemnis* (Pompei), *dulure* (= *dǫlǫre*, Gallia), *consubrino* (Dalmația)
- o pentru ŭ accentuat: *colomna* (*App. Probi*), *oxor* (Dalmația)
- o pentru ŭ neaccentuat: *tumolum* (Dalmația)
- o pentru ū neaccentuat: *iodicauerunt* (Africa), *Rofina* (Anagnia)².

După cum se poate observa din lista de exemple de mai sus, ezitățile de articulare afectează quasi-totalitatea vocalelor, indiferent de poziția față de accent și, aparent cel puțin, indiferent de gradul de deschidere (ī, de exemplu, pronunțat închis, e transcris *e*; ǫ, pronunțat deschis, e transcris *u* etc.). Fenomenele acestea atestă, pe lîngă slăbirea normei literare, o instabilitate a sistemului fonologic; asistăm așadar la o fază de tranziție a unui sistem în curs de reorganizare. Direcția (sau direcțiile — fiindcă slăbirea normei literare favorizează diferențierile dialectale —) acestei reorganizări poate fi determinată, într-o oarecare măsură numai, cu ajutorul documentelor antice, dar, mai ales, ținînd seama de situația din limbile romanice.

1.2.2. Una din cele mai vechi transformări ale vocalismului descris în paragraful 1.1. este monoftongarea lui *ae* [ai]: fenomenul nu se produce în același timp pe întregul teritoriu al limbii latine; există atestări provinciale chiar pentru secolul al II-lea î.e.n.³. Generalizarea și ratificarea

¹ Nu s-a ținut seama de anturajul fonetic. Exemplele provin, în majoritate, din Väänänen, *Introduction*, p. 36 și urm.; Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 18—39; C. Battisti, *Avviamento*, p. 96—119; H. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 60 și urm. Vezi acum și J. Herman, BSL LX, 1965, tabelul de la p. 60—61.

² N-am găsit exemple de *o* pentru ū accentuat; forma *notrix* (Quintilian I, 4, 16), nesigură din punct de vedere al textului, poate avea și -ŭ-.

³ Cf. Sommer, *Handbuch*, p. 71—72; Juret, *Manuel*, p. 24, Leumann-Hofmann-Szantyr I, p. 75—76 etc.

fenomenului de către latina „standard” se produce însă la începutul epocii imperiale (la Pompei se găsesc numeroase exemple¹). Rezultatul acestei monoftongări este un [ē]: diftongii sînt lungi în limba latină și monoftongarea nu putea produce scurtarea; cîteva grafii inverse (*ae* pentru *ē*) dovedesc această cantitate: *aegisse* (Pompei), *diaebus*, *faecit*, *faecaerunt*. Provenind dintr-un diftong în care vocala avea gradul de deschidere maxim, e de așteptat ca rezultatul monoftongării să fie o vocală deschisă; acest lucru e confirmat de mărturiile gramaticilor² și de grafiile inverse din inscripții: *aduaentu*, *uicinae* (vocativ masculin), *maeae*, *saecundae* (Pompei), *aeam* (Dalmăția), *aetiam* (Moesia Inferior), *salutae* (abl.), *aeques* (Dacia).

În vocalismul latinei a apărut, așadar, un fonem nou /ē/, care produce asimetrie între vocalele lungi și cele scurte: în timp ce, în seria vocalelor scurte, între /ă/ și /î/ există un singur fonem, /e/, în seria vocalelor lungi există două, /ē/ și /ē̄/³. Această asimetrie este ulterior înlăturată, o dată cu pierderea caracterului relevant al cantității vocalice (vezi mai jos, 1.2.4).

1.2.3. Monoftongarea diftongului *au* [au], proces paralel cu cel de mai sus, n-a izbutit să se impună pe întregul teritoriu al limbii latine. Începuturile sînt tot atît de vechi (sec. II î.e.n.)⁴. Răspîndirea restrînsă a fenomenului⁵ și caracterul său neliterar⁶ au făcut posibilă apariția unor forme hipercorecte chiar în vorbirea de la Roma (*plauāo*, *plaustrum*, *cauda*, de exemplu, par să fie forme mai noi decît *plōdo*, *plōstrum* și *cōda*). În realitate, monoftongarea nu pare să fi afectat, în limba Romei (și în latina „vulgară”), decît cîteva cuvinte, cele mai multe cu caracter popular: *oric(u)la*, *olla*, *colic(u)lus*, *copo*, *pol(lu)lus*⁷.

Monoftongarea lui *au* n-a dus, așadar, la apariția, în seria posterioară, a unui fonem /ō/, paralel cu /ē/ din seria anterioară. Vocala *ō*, rezultată din monoftongare, se identifică, fonetic și fonologic, cu vechiul /ō/ ([ō]). În latina tîrzie, rezultatul aceleiași tendințe spre monoftongare a lui *au* se poate identifica cu *a* (deoarece, datorită transformărilor suferite de vocalismul latinei tîrzii, sunetul [o], rezultat din monoftongare, se

¹ *Emilio*, *etati*, *Cecilio*, *querito* etc.; cf. Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 23.

² Într-un pasaj în care discută despre gradul de deschidere al vocalelor lungi și scurte (vezi mai sus, 1.1.1), Servius stabilește o echivalență de pronunțare între *aequus* și *ēquus* (IV 421, 19 Keil): *e quando producitur uicinum est ad sonum i litterae, ut meta; quando autem correptum, uicinum est ad sonum diphthongi, ut equus*; cf. și Sergius, IV 520, 28 Keil. Alte pasaje la Juret, *Manuel*, p. 14.

³ Cf. și H. Lüdtke, *Rom. Vok.*, p. 56.

⁴ Cf. Sommer, *Handbuch*, p. 79. Despre întreaga problemă vezi J. Brück, *Au zu ō und ō zu au im Latein*, „Glotta”, XXVI, 1938, 3–4, p. 145–178.

⁵ Monoftongare nu s-a produs nici pînă azi în română, italiană de sud, retoromană; vechea provensală atestă de asemenea păstrarea diftongului, iar în franceză, italiană de nord și spaniolă trecerea la *o* s-a făcut independent și la o dată recentă. Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 39.

⁶ Cf. Festus, p. 196 Lindsay: *orata genus piscis appellatur a colore auri, quod rustici orum dicebant, ut auriculas oriculas*.

⁷ Toate aceste forme sînt atestate începînd din sec. I î.e.n., apar și în inscripțiile pompeiene și se păstrează cu vocala *o* în limbile romanice (cf. totuși v. prov. *aurelha*). Vezi Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 31.

afla în zona de dispersiune a lui /a/ : /o/ era mai apropiat ca pronunțare de fonemul /a/, rezultat din confuzia dintre /ā/ și /ă/, decât de /ō], de care îl deosebea și cantitatea); fenomenul este atestat de formele, confirmate în parte de limbile romanice, *agustus* (primul exemplu la Pompei), *asculto, *agurium*¹, *Afidenus* (Pompei), *Cladius* (alături de *Clodius*), *papertate* etc.².

1.2.4. În procesul monoftongării lui *ae* (vezi mai sus, 1.2.2) s-a putut observa că cele două trăsături ale noului fonem, lungimea și gradul de deschidere, sînt reflectate în grafie (prin scrierile inverse), dar că în inscripțiile tardive (și chiar în cele pompeiene) predomină notarea caracterului deschis al vocalei (este vorba și aici de deosebirea de deschidere între cele două feluri de *e* sau *o*, nu de distincția dintre *a* și *e*, *e* și *i* etc.). Asistăm astfel la o reorganizare a întregului sistem vocalic, bazată pe transformarea în trăsătură relevantă a unei trăsături redundante, gradul de deschidere (vezi mai sus, 1.1.1), așadar de trecerea de la opoziția de cantitate la cea de „calitate”. În această transformare, un anumit rol l-a putut avea și asimetria produsă de monoftongarea lui *ae*³.

Suprimarea corelației de cantitate este atestată nu numai de grafiile ezitante ale diftongului *ae*, ci și de mărturia expresă a unor gramatici, și de confuziile din versificația târzie⁴.

Dintre mărturiile gramaticilor nu vom cita decât afirmația categorică a gramaticului Sergius (sec. V): *Syllabas natura longas difficile est scire* (IV, 522, 24 Keil).

Confuziile de cantitate în versificație se observă încă în inscripțiile parietale pompeiene:

ut uidères Vènerem

(ritm iambic), în care silaba „scurtă” *Ve-* se află la timpul tare al piciorului⁵.

¹ Pentru explicarea acestora s-a invocat disimilarea provocată de *u* din silaba următoare. Cf. Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 32, *Introduction*, p. 40; Sommer, *Handbuch*, p. 79–80; Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 10 (cu bibliografie).

² În aceste exemple, disimilarea nu poate fi invocată. Cf. I. Fischer, *Remarques sur le traitement de la diphtongue au en latin vulgaire*, RRL XIII, 1968, p. 417–420.

³ Pentru pierderea corelației de cantitate, s-au încercat mai multe explicații fonologice. Un rol determinant în această dispariție a fost atribuit monoftongării lui *ae* de către L. Novák, *De la phonologie historique romane: la quantité et l'accent*, *Charisteria G. Mathesio ... oblata*, Praga, 1932, p. 45–47, urmat de Haudricourt-Juilland, *Essai*, p. 24, E. Alarcos Llorach, *Fonología española*², Madrid, 1954, p. 182–183, Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 241–242 (cu o formulare mai puțin categorică), H. Lüdtke, *Rom. Volk.*, p. 56–58. Pentru H. Weinrich, *Phonol. St.*, p. 18–39, explicația rezidă în regimul vocalelor care precedă consoanele geminate („lungi”). Vezi critica judicioasă a lui K. Togeby, intitulată semnificativ *Les explications phonologiques historiques sont-elles possibles?*, „Romance Philology” XIII, 1960, p. 401–413; cf. de asemenea, N.C.W. Spence, *Quantity and Quality in the Vowel-System of Vulgar Latin*, „Word” 21, 1965, p. 1–18.

⁴ Cf., pentru întreaga problemă, M. G. Nicolau, *L'origine du „cursus” rythmique et des débuts de l'accent d'intensité en latin*, Paris, 1930, *passim*, în special p. 67 și urm., 132 și urm.

⁵ Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 19.

Versificația lui Commodian (sec. III, IV sau V) oferă numeroase alte exemple :

Iùppiter hìc natùs in ìnsula Crèta Satùrno
(*Instr.* I, 5, 5)

Acest „hexametrul” are o silabă „scurtă” la timpul tare (-*tus*, din *natus*) și trei silabe „lungi” în a doua jumătate a unui dactil (-*lā* din ablativul *insulā*, -*tā* din *Creta* și *Sā*- din *Saturno*).

1.2.4.1. Dispariția corelației de cantitate este legată ¹ de un fenomen care contribuie la schimbarea structurii fonologice a limbii latine : apariția ritmului accentual.

Ritmul frazei latine din perioada veche și clasică (utilizat de versificație și de proza ritmică) era determinat de alternanța silabelor lungi cu cele scurte.

Prin dispariția opoziției de cantitate, rolul de a determina ritmul revine accentului : alternanța se face între silabele accentuate și cele neaccentuate.

În sprijinul naturii accentuale a ritmului se poate aduce de asemenea mărturia versificației târzii ; în exemplul de la Pompei, menționat mai sus, silaba scurtă de sub ictus (*Ve*-) se află sub accent ; cu excepția silabei -*tùs* (la cezura) din versul lui Commodian, există, la toate silabele, coincidență între ictus și accent.

Textele gramaticilor confirmă această constatare : pentru Sacerdos (sec. III), clausula ciceroniană *perspicere possit* (— ◯ ◯ ◯ / — ◯, peon I + troheu) e echivalentă cu un sfârșit de hexametrul dactilic (— / ◯ ◯ ◯ / ◯ ◯, cu confundarea scurtei accentuate cu prima silabă a unui dactil) ².

Transformarea ritmului cantitativ în ritm accentual pune problema naturii accentului latin ; deoarece numai intensitatea, și nu înălțimea, poate constitui un principiu al ritmului, se afirmă în general că, în epoca imperială, accentul a suferit o transformare, devenind intensiv din muzical (tonic) ³. Formularea este poate prea categorică ⁴, deoarece accentul nu poate fi, în general, exclusiv muzical sau exclusiv intensiv : ridicarea vocii este însoțită de o sporire a intensității, iar aceasta de o ridicare a vocii ⁵. O schimbare s-a produs fără îndoială în natura accentului, concomitent cu abolirea corelației de cantitate și cu apariția ritmului accentual, dar această schimbare e de natură fonologică, dacă definim accentul ca un

¹ Preferăm această formulare, care nu presupune o relație cauză-efect.

² VI, 493, 21 Keil. Cf. M. Nicolau, *op. cit.*, p. 72.

³ Cf., de exemplu, Väänänen, *Introduction*, p. 32. Teoria contrarie, după care accentul latin a fost totdeauna intensiv, iar presupusul său caracter muzical s-ar datora fie imitării pronunțării grecești, fie unei transpuneri a teoriilor gramaticale grecești de către gramaticii latini, revine din când în când în bibliografia de specialitate. Vezi E. Pulgram, *Accent and Ictus in Spoken and Written Latin*, KZ, 71, 1954, p. 218—237. Cf. și H. Lüdtke, *Rom. Vok.*, p. 126 și urm. ; G. B. Perini, *L'accento latino*, Bologna, 1967, p. 1—13.

⁴ Fără a fi, cum socotește H. Lüdtke, *op. cit.*, p. 127, „ganz unsinnig”.

⁵ Cf. H. Mol — E. M. Uhlenbeck, *The Linguistic Relevance of Intensity in Stress*, „Lingua” V, 1955—1956, 2, p. 205—213 (cu discutarea opiniilor emise anterior).

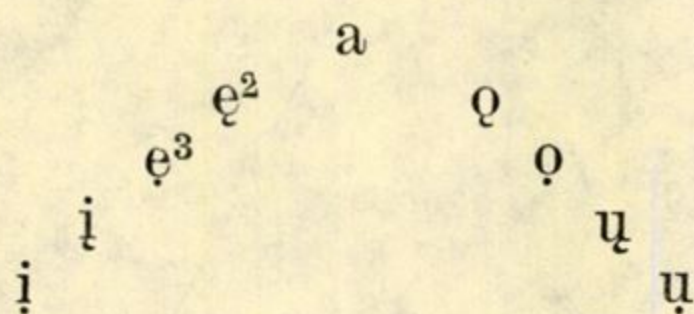

fonem suprasegmental; acest fonem are două trăsături, în latina clasică : una relevantă, ridicarea vocii, a doua redundantă, sporirea intensității; în latina târzie, raportul se inversează, sporirea intensității devenind trăsătura relevantă și ridicarea vocii trăsătura redundantă.

1.2.4.2. Ritmul accentual, bazat pe un accent la care intensitatea este trăsătura relevantă, a putut duce în pronunțare, pe planul vorbirii, așadar, la o lungire a vocalelor accentuate¹. Fenomenul a fost invocat pentru explicarea diftongării vocalelor accentuate în limbile romanice.

1.3. Transformările expuse mai sus au dus la un număr de consecințe în sistemul fonologic al latinei târzii.

1.3.1. I n v e n t a r u l f o n e m e l o r v o c a l i c e. Abolirea corelației de cantitate și înlocuirea ei cu o corelație de apertură ar duce practic la aceeași schemă ca cea de la 1.1.1, cu înlocuirea trăsăturii de cantitate prin cea de apertură. Consensul limbilor romanice dovedește însă că, încă din faza latină târzie, s-a produs confuzia celor două foneme de timbru *a*. De aceea, noul sistem poate fi reprezentat printr-un triunghi, vocalele deschise continuând vocalele scurte, cele închise pe cele lungi :

Tendința spre confuzie a unor foneme învecinate s-a realizat în mod diferit în fiecare limbă romanică (sau grup de limbi romanice sau chiar dialecte ale unei limbi), de aceea confuziile nu trebuie atribuite latinei din perioada unității ei (dacă, în domeniul fonetic, această unitate va fi fost cîndva reală⁴). Rezultatul acestei tendințe, realizat în grade diferite, este un sistem mai simplu, cu un număr mai redus de foneme vocalice.

Majoritatea limbilor romanice (dalmata, italiana de nord, de centru și partea nordică a celei de sud, graiurile italiene din Istria, retoromana, limbile galo-romanice și ibero-romanice) presupun un sistem de 7 foneme

¹ Se aduce, în sprijinul acestei lungiri, mărturia gramaticului Consentius (sec. V): [*per adiectionem*] *temporis, ut quidam dicunt piper, producta priore syllaba, cum sit brevis, quod uitium Afrorum familiare est* (V, 392, 2 Keil); paralel s-ar fi produs o scurtare a silabelor lungi neaccentuate, după cum afirmă același gramatic: [*per detractiōnem*] *temporis, ut si quis dicat orator, correpta priore syllaba, quod ipsum uitium Afrorum speciale est* (V, 392, 11 Keil). Pasajul ar trebui interpretat mai degrabă drept o constatare a abolirii corelației de cantitate, petrecută mai devreme, poate, pe teritoriul Africii; gramaticul exprimă în termeni tradiționali pronunțarea marcată (prin accent intensiv) sau mai rapidă (datorită lipsei acestui accent) a unor silabe. Cf. Fr. Schürr, RLiR XV, 1956, p. 110—112. La fel trebuie interpretată și mărturia gramaticului Pompeius (sfîrșitul sec. V): *Plerumque male pronuntiamus et facimus uitium, ut brevis syllaba longo tractu sonet aut iterum longa breuiore sono* (V, 285,6 Keil). Cf. totuși H. Weinrich, *Phonol. St.*, p. 24—25.

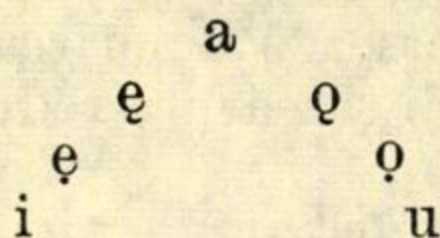
² Provenit din /ē/ și din diftongul *ae* > /ē/.

³ Provenit din /ē/ și, pe cît se pare, din diftongul, foarte puțin frecvent, *oe* > /ē/. Cf., de ex. Väänänen, *Introduction*, p. 39.

⁴ Cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 156.

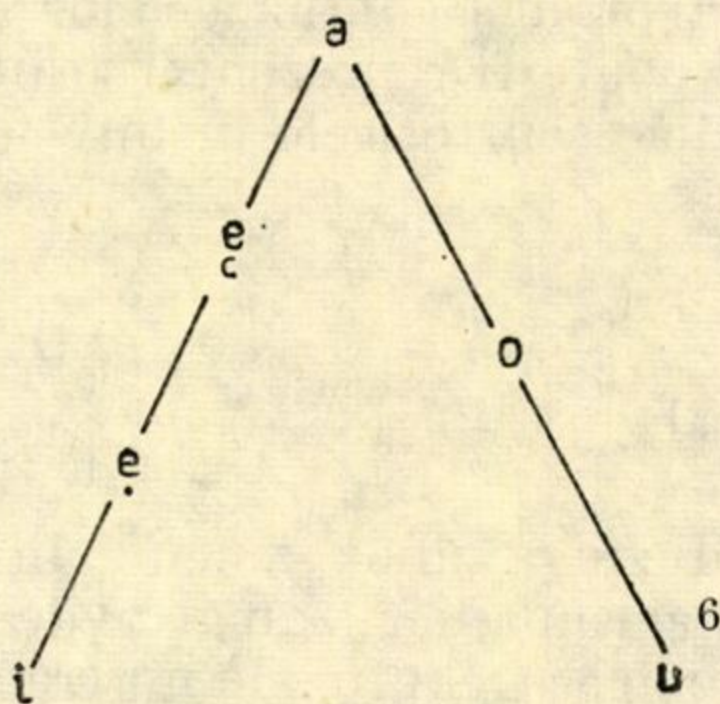

vocalice, rezultat din confuzia lui /i/ cu /e/ și a lui /u/ cu /o/, prin deschiderea la /e/, respectiv /o/, a fonemelor /i/ și /u/ :

Acest sistem se constituie mai întâi în centrul și sudul Italiei, influențat poate de vocalismul osc¹, iar în răspîndirea lui nu atinge toate „ariile laterale”. Sardinia, Sicilia, Lucania de sud, Africa², Lucania de est, latina dunăreană și, poate, extremitatea nord-vestică a Peninsulei Iberice³ nu participă decît parțial sau chiar de loc la aceste inovații.

1.3.1.1. Latina dunăreană prezintă un sistem „de compromis”⁴, caracterizat prin confuzia dintre /i/ și /e/ în seria anterioară, dar cu menținerea distincției dintre /u/ și /o/ în seria posterioară; această distincție este însă însoțită de dubla confuzie dintre /o/ și /u/⁵ și, respectiv, /u/ și /u/. Sistemul este așadar asimetric :

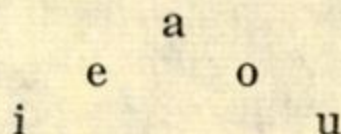

¹ Cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 156; pentru sistemul vocalic osc, aproape identic cu acesta (cu excepția vocalei celei mai închise din seria posterioară), vezi I. Fischer, *St Cl IV*, 1962, p. 11.

² Împrumuturile berbere dovedesc acest lucru : lat. *cicer* > berb. *akiker*, lat. *ūlmūs* > berb. *ulmu*; cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 159.

³ Împrumuturile basce par să ateste un vocalism nealterat : lat. *pīcem* > basc. *pike*, lat. *fūrca* > basc. *urka*; cf. Lausberg, *loc. cit.*

⁴ Denumirea aparține lui H. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 161. „Compromisul” este considerat prin raportare la sistemul sard, denumit „arhaic” (în realitate e vorba, de asemenea, de confuzii dintre foneme, dar diferite de cele produse în alte limbi) :

în care /e/ provine din confuzia dintre /e/ și /e/, /o/ din /o/ și /o/ etc. E drept că nimic nu obligă la presupunerea etapei intermediare de la 1.3.1; acest sistem poate proveni direct din abolirea corelației de cantitate, fără înlocuirea ei cu cea de apertură.

⁵ După E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, CL II, 1957, p. 100 101, /o/ se menține distinct de /o/ și suferă o diftongare paralelă cu cea a lui /e/ accentuat (vezi mai jos, 1.3.2.2.5).

⁶ Trebuie rectificată, așadar, schema din vol. I al acestei lucrări, p. 20. Despre faze intermediare posibile, dar nu obligatorii, vezi M. Manoliu, *Notes de phonologie romane diachronique*, RL VIII, 1963, p. 241–242.

Acest tip de asimetrie, cu mai puține foneme pe latura posterioară a triunghiului vocalelor decât pe cea anterioară, nu provoacă în mod necesar instabilitatea sistemului, deoarece pentru articularea vocalelor posterioare spațiul oferit de organele articulatorii e mai redus decât cel al vocalelor anterioare ¹.

1.3.2. Distribuția fonemelor vocalice. Elementele inventarului descris mai sus nu comportă o distribuție uniformă. Acest fapt este determinat de doi factori: (1) distribuția defectivă a unor foneme din latina epocii clasice, aflate la originea celor din latina dunăreană, și (2) tratamentul diferit suferit de unele foneme în raport cu poziția în silabă, cu accentul ² și cu vocalismul silabei următoare.

1.3.2.1. În latina din perioada clasică, fonemele vocalice lungi puteau apărea în aproape toate pozițiile: în monosilabe, la inițială, în poziție mediană, în silaba deschisă sau închisă, în silabă finală (deschisă sau închisă); numai în trei poziții aceste foneme nu sînt distribuite decât în mod excepțional: (1) în silaba finală închisă a unui cuvînt disilab sau polisilab cînd consoana finală e alta decât -s; (2) în silabă deschisă, cînd silaba următoare începe cu o vocală ³ (*uocalis ante uocalem corripitur*).

Distribuția vocalelor scurte era influențată de închiderea lor în silabă neinițială, de transformarea -i > -ē (în finală absolută), de acțiunea consoanei -r- etc.⁴.

Confuziile semnalate mai sus, 1.3.1.1, nivelează această distribuție defectivă: /a/ rezultat din /ā/ = /ǣ/ apare în toate pozițiile, ca și /e/ rezultat din /ē/ = /ĭ/ sau /o/ din /ō/ = /ō/ și /u/ din /ū/ = /ū/. Rămîne, așadar, cu distribuție defectivă numai /e/ < /ē/, care se găsește numai în silaba inițială, în finală absolută și, la cuvintele polisilabice, în silabă neinițială cînd e urmat de /r/.

1.3.2.2. Mai importante sînt, în distribuția fonemelor vocalice, consecințele unor transformări suferite de vocalism în latina tîrzie; acestea produc noi confuzii între foneme și tulbură corespondența dintre vocalele latine și cele romanice. Datarea fenomenelor este însă dificilă și nu e exclus ca unele din ele să fie inovații realizate independent în fiecare limbă romanică, avînd comun numai punctul de plecare.

1.3.2.2.1. În silabă deschisă neaccentuată, înainte de o silabă care începe cu o vocală mai deschisă, vocalele e și i (obligatoriu scurte, vezi mai sus) se transformă în ĭ (e trece prin faza i, atestată în inscripții metrice, începînd cu cele pompeiene: *ualia* = *ualeat*, *iamus* = *eamus* etc.,

¹ Cf. A. Martinet, *Les problèmes de la phonétique évolutive*, în *Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences* Basel-New York, 1965, p. 92.

² După cum se știe, accentul de intensitate, spre deosebire de cel muzical, poate influența fonetismul cuvîntului.

³ H. Weinrich, *Phonol. St.*, p. 31, reia o teorie mai veche asupra alternanței consoană simplă / consoană geminată, dublată de o a doua, privind vocala dinaintea geminatei, lungă în primul caz, scurtă în cel de al doilea; cu alte cuvinte, din punctul de vedere care ne interesează aici, înaintea unei geminate nu s-ar putea găsi o vocală lungă. Teoria acestei duble alternanțe a fost însă respinsă încă de Juret, *Manuel*, p. 152—155; cf. și Graur, *Gém.*, p. 61—62.

⁴ Cf., de exemplu, Leumann-Hofmann-Szantyr I., p. 82 și urm.

și de numeroase grafii inverse¹). Această transformare în *i*, atestată de consensul limbilor romanice (*uinea* > *vinia > rom. *vi(ń)e*, it. *vigna*, fr. *vigne* etc.), reduce distribuția fonemelor /*e*/ și /*ę*/, eliminându-le din poziția amintită².

Fenomenul paralel al transformării vocalelor *o* și *u* în *u* este mai rar (de altfel, frecvența grupului *u* + vocală este mai redusă decât cea a grupului *i* + vocală) și mai greu de dovedit. Exemple din inscripții metrice par să lipsească³, iar grafiile de tip *superuagua* (CIL X, 8 071) sînt suspecte, deoarece o tradiție arhaizantă recomandă folosirea literei *q* înainte de *u*⁴ (cf. totuși *App. Probi*: *uacua non uagua*). Mărturia limbilor romanice nu dovedește o transformare consecventă. Se pot cita totuși cîteva exemple: lat. *coagulare* > it. *qualiare*, fr. *cailler* etc.⁵.

În silabă accentuată, nu se produce transformarea lui *i* în *i*, dar *e* devine uneori *i*: *mia* (Pompei, CIL IV, 3 494); fenomenul nu e continuat decât parțial de limbile romanice⁶. În cuvinte de tipul *abiētem*, *pariētem*, *mulīērem*, *filiōlum* etc., pare să fi avut loc mai întîi deplasarea accentului pe vocala următoare și numai după aceea transformarea *i* > *i*⁷.

1.3.2.2.2. Un fenomen foarte vechi (atestat din primele texte: *ualde* pentru *ualide*, de exemplu), dar care se extinde în latina tîrzie, este sincopa unor vocale scurte interconsonantice neaccentuate⁸; deoarece nu se producea cu regularitate, sincopa nu modifică distribuția fonemelor, ci numai frecvența lor în anumite poziții. Dintre recomandările din *App. Probi*, 25 se referă la evitarea sincopărilor: *speculum non speclum*⁹, *masculus non masclus*, *uetulus non ueclus*, *uitulus non uiclus*, *uernaculus non uernaclus*, *articulus non articlus*, *baculus non uaculus*, *angulus non anglus*, *iugulus non iuglus*, *iuuencus non iuuenclus*, *calida non calda*, *frigida non fricda*, *auris non oriela*, *oculus non oclus*, *tabula non tabla*, *stabulum non stablum*, *capitulum non capiclum*, *neptis non nepticla*, *anus non anucla*, *tribula non tribla*, *uiridis non uirdis*, *uapulo non baplo*.

Răspîndirea geografică a sincopei nu e uniformă: unele cuvinte prezintă forme sincopate numai în unele regiuni, în timp ce în altele se menține forma fără sincopă; latina dunăreană are în aceste situații forma nesincopată (împreună, adesea, cu italiana, sarda, retoromana orientală): *masculus* / *masclus* (rom. *mascur*, engad. *maschel* / it. *maschio*, fr. *mâle* etc.), *fraxinus* / *frasnus (rom. *frasin*, it. *frassino*, engad. *fresen* / fr. *frêne*, sp. *fresno* etc.), *hedera* / *hedra (rom. *iederă*, it. *edera* / fr. (l)ier(r)e, sp. *hiedra* etc.).

¹ Cf. Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 34—38, *Introduction*, p. 46—47.

² Uneori se ajunge și la dispariția totală a lui *i*: *quietus* > *quetus (> rom. (în)cet, fr. coi).

³ Ca și pentru *i*, nu ținem seama de cele cîteva exemple din poezia clasică, în care pronunțarea *i*, respectiv *u*, e efectul unei „licențe poetice” (ca și *u* pentru *u*).

⁴ Cf. Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 39.

⁵ Väänänen, *Introduction*, p. 47.

⁶ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 48.

⁷ Cf. id., *ibid.*, p. 34.

⁸ Există și un exemplu, din cele mai vechi, de sincopare a vocalei accentuate: *balneum* din *balineum*. Cf. J. M. Anderson, *A Study of Syncope in Vulgar Latin*, „Word” 24, 1965, 1, p. 70—85.

⁹ Este vorba aici, ca în alte cazuri, de sincoparea unei vocale anaptictice.

1.3.2.2.3. O parte a domeniului romanic (franceza, retoromana, italiana de nord, vegliota, partea estică a Italiei de sud) prezintă tratamente diferite ale vocalismului silabelor deschise și al celor închise. Această diferență nu atinge însă nici latina dunăreană, nici sarda, ibero-romana, provensala, corsicana și dialectele italiene din Latium, Campania, Calabria și Sicilia¹. De aceea nu va forma obiectul preocupărilor noastre.

1.3.2.2.4. În cursul dezvoltării limbii latine, vocalismul a fost influențat, într-un grad mai mare sau mai redus, de consoanele învecinate, în primul rând de cele care succedă vocalei. S-a arătat mai sus, 1.3.2.1, că -r- deschide vocala precedentă și că în silabă finală închisă se produce scurtarea oricărei vocale neurmărite de -s.

În latina târzie și în limbile romanice, influența consoanelor învecinate câștigă teren. Latina dunăreană nu participă decât la foarte puține din aceste inovații. Înainte de nazală, vocalele au tendința de închidere: *o* apare în inscripții ca *u* (*frunte*, *cuntra*); latina dunăreană prezintă generalizarea acestei închideri, atât pentru /*o*/ (păstrat ca *o* în alte poziții), cât și pentru /*e*/ (provenit din *ē* și din *i*) sau /*e*/ (din *ē* și *ae*): *līmpidus* > rom. *limpede*, *plēnus* > rom. *plin*, *dēnte(m)* > *dinte*, *bōnus* > *bun*². În felul acesta se neutralizează, în poziție nazală, atât opoziția /*u*/ ~ /*o*/, cât și /*e*/ ~ /*e*/ ~ /*i*/.

1.3.2.2.5. În unele limbi romanice, vocalele /*e*/ și /*o*/ accentuate se „diftongheză”, devenind *ie*, respectiv *uo* (transformate apoi, uneori, în *ie* și *uo*)³. Latina dunăreană, neavînd un fonem /*o*/ distinct de /*o*/, fenomenul nu s-a produs decât pentru /*e*/: lat. *pectus* > rom. *piept*, lat. *ferrum* > rom. *fier*, lat. *petra* > *pietra > rom. *piatră* etc.⁴.

Nu se poate stabili cu certitudine dacă diftongarea lui /*e*/ constituie un fapt de latină târzie sau s-a petrecut independent în fiecare limbă romanică. Aria de răspîndire a acestei diftongări este: româna, vegliota, graiurile istriote, friulana, valona și spaniola; în catalană *e* devine *e*, probabil printr-un *ie intermediar⁵; în italiană și franceză diftongarea se produce numai în silabă deschisă, în portugheză, provensală și în unele graiuri retoromane /*e*/ rămîne neschimbat⁶.

Pe baza acestei repartiții, cea mai simplă ipoteză e aceea a inovației independente, teritoriile care nu cunosc diftongarea putînd fi soco-

¹ Cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 163.

² Cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 230–231; transformarea *a* > *i* este rezultatul aceleiași tendințe.

³ Pentru toată problema, mult dezbătută, vezi Fr. Schürr, *La diphtongaison romane*, RLiR XX, 1956, p. 107–144, 161–248 (pentru română, p. 174–181).

⁴ Fr. Schürr, *art. cit.*, p. 176 și urm., crede că, într-o primă fază, a existat și în latina dunăreană diftongarea *o* > *uo*. Em. Petrovici, CL II, 1957, p. 100, consideră de asemenea că dezvoltarea lui /*e*/ și cea a lui /*o*/ au fost paralele și pune în legătură fenomenul cu palatalizarea și labializarea ulterioară a consoanelor. Cf. și Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 40. Pentru cronologia celor două diftongări, vezi G. Straka, *La dislocation linguistique de la Romania et la formation des langues romanes à la lumière de la chronologie relative des changements phonétiques*, RLiR XX, 1956, p. 245–267.

⁵ Cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 171.

⁶ Sarda nu intră în discuție, deoarece nu cunoștea opoziția /*e*/ ~ /*e*/.

tite ca reprezentând situația din latina târzie ¹. Dacă atribuim diftongării o dată latină, trebuie acceptată ideea, foneticește posibilă, că *ie* s-a redus din nou la *e* în teritoriile menționate.

Împotriva datării în perioada unității latine a fenomenului pledează și tăcerea surselor antice: gramaticii nu fac nici o aluzie la diftongare, în inscripții se găsesc, pe cât se pare, numai patru sau cinci exemple de *ie* pentru *e*²: *Viruniensium* pentru *Virunensium*, derivat de la *Virunum* (Noricum), desigur o simplă lărgire a sufixului (de altfel, în această poziție *e* este închis); *fienestris* (tablă cerată din Dacia) e, desigur, o scăpare grafică (*e* vorba însă de un *e* neaccentuat)³. Numai *Niepos* (nume propriu, CIL XV, 1118b) și *Dieo* (CIL VIII, 9181) corespund condițiilor fonetice ale diftongării; data aproximativă a primei inscripții (120 e.n.) exclude însă interpretarea ei ca o atestare a diftongării romanice.

Toate aceste fapte duc la presupunerea că diftongarea lui /*e*/ accentuat nu e de dată latină; pronunțarea foarte deschisă a lui /*e*/ putea da naștere la alofone regionale foarte apropiate de *ie*.

Consecințele fonologice ale diftongării sînt importante: opoziția /*e*/ ~ /*e*/, care se neutralizează în silabă neaccentuată (vezi mai jos, 1.3.2.2.7), dispare.

1.3.2.2.6. Comparația limbilor romanice pare să postuleze pentru latina târzie o tendință de adaptare a gradului de deschidere al vocalelor accentuate la cel al vocalei din silaba următoare (fenomen numit, în general, armonizare sau metafonie)⁴. Această tendință se realizează diferit în fiecare limbă romanică și nu pare să afecteze opozițiile mai vechi /*e*/ ~ /*e*/ și /*o*/ ~ /*o*/, acolo unde acestea se mențin. E vorba, așadar, de un fapt de pronunțare și nu de sistem fonologic.

Între /*e*/ și [e], alofon pronunțat mai închis al lui /*e*/ cînd în silaba următoare se găsește o vocală închisă, diferența persistă, cel de al doilea transformîndu-se în *ie*: lat. *dirēctum* > rom. *derept*, lat. *nīgrum* > rom. *negru*, lat. *crēdunt* > rom. *cred*, în timp ce lat. *pēctus* > rom. *piep*, lat. *pērdunt* > rom. *pierd* etc. Distincția se menține pe cât se pare și pentru situațiile în care vocala silabei următoare este deschisă: lat. *directa* > rom. *dreaptă*, lat. *nigra* > rom. *neagră*, lat. *credat* > rom. *creadă* (facem abstracție de iodizarea lui *d*, neinteresantă aici), în timp ce lat. *pētra* > rom. *piatră*, lat. *pērdat* > rom. *piardă* (vezi mai sus) etc.

În orice caz, fenomenul armonizării este mai recent decît cel al diftongării vocalei deschise accentuate; dacă fenomenul diftongării ar putea fi considerat și de dată latină, cel al armonizării este evident de dată română ⁵.

¹ G. Straka, *art. cit.*, p. 253, situează diftongarea în mijlocul secolului al III-lea, deci înaintea părăsirii Daciei. Menționăm, în treacăt, că precizările cronologice absolute bazate pe ideea că, după părăsirea administrativă a Daciei, n-au mai existat contacte între Imperiu și populația romanizată din Dacia și că „norma” latină n-a mai avut nici o influență asupra dezvoltării latinei din Dacia ni se par foarte discutabile.

² Fr. Schürr, *art. cit.*, p. 111–112; Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 62.

³ Aceeași pare să fie situația pentru *requiescit*, semnalat de J. Herman, BSL, 60, 1965, p. 60–61.

⁴ Cf. Petrovici, CL II, 1957, p. 99–101; Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 197; Lüdtke, *Rom. Vok.*, p. 75 și urm.; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 38–42.

⁵ Cf., pentru cronologia relativă, și Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 40–41 (autorul socotește că diftongarea e de dată latină).

1.3.2.2.7. În silabă neaccentuată, vocalismul latinei târzii este tratat diferit de cel din silaba accentuată¹. Cu excepția domeniului sard, unde vocalismul neaccentuat se comportă identic cu cel accentuat, asistăm la neutralizarea opoziției /e/ ~ /ɛ/ și /o/ ~ /ɔ/.

Latina dunăreană, care în seria posterioară nu cunoștea opoziția /o/ ~ /ɔ/ (vezi mai sus, 1.3.1.1.), ci numai /o/ ~ /u/, o neutralizează și pe aceasta, poate într-o perioadă mai târzie. Vocalismul neaccentuat este așadar :

a
E
U²
i

2. CONSONANTISMUL

2.1. Consoane simple

2.1.1. Consoanele latinei clasice

Inventarul fonemelor consonantice ale latinei clasice cuprinde următoarele invariante :

oclusive labiale : /p/, /b/, dentale : /t/, /d/, velare : /k/, /g/, labio-velare : /k^w/, /g^w/;

sonante nazale : /m/, /n/, lichide : /l/, /r/;

siflanta /s/;

spiranta /f/;

aspirata /h/;

(semi) consoanele : /i/, /u/. (Asupra denumirii acestora vezi 2.1.10.)

Față de acest inventar, consoanele limbii latine populare din epoca ulterioară cuceririi Daciei prezintă unele particularități. Observațiile care urmează se referă la latina vorbită în toate provinciile, deci și în Orientul Imperiului. Chiar dacă vor fi existat regionalisme, cercetătorul întâmpină mari dificultăți în detectarea lor.

2.1.2. Oclusivele labiale

La sfârșitul secolului I î.e.n.³, apar primele exemple epigrafice de confuzie între literele V și B⁴. Având în vedere, printre altele, atestările de la Pompei, se poate susține că, începând din secolul I e.n., confuzia era completă, în special la Roma și Italia de sud⁵, deși după datele lui

¹ Cf. Battisti, *Avviamento*, p. 108—119; Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 249—296; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 42—43.

² Am ales notarea U și nu O pentru arhifonemul seriei posterioare, datorită realizării sale fonetice, probabil închise.

³ De obicei se spune că confuzia începe în secolul al II-lea și ajunge la culme în veacul următor. Kent, *The Sounds*, p. 61—62; Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 89. În Galia confuzia ar fi început abia în secolul al III-lea, după J. Pirson, *La langue des inscriptions latines de la Gaule*, Bruxelles, 1901, p. 61.

⁴ Battisti, *Avviamento*, p. 154; R. L. Politzer, „Word” 8, 1952, p. 211.

⁵ Politzer, *op. cit.*, p. 311.

Baehrens¹, fenomenul a avut aproximativ aceeași frecvență și în Orient. Explicația curentă a oscilațiilor grafice B — V, ca și a tratamentului romanice al lui *b* și *v*, este următoarea : -*b*- a căpătat în vorbirea populară o pronunțare fricativă², cam în aceeași vreme în care (semi)consoana *u* s-a transformat într-o consoană spirantă bilabială. Prin urmare, fonemele /*u*/ și /*b*/ aveau o variantă pozițională comună [*ḃ*]. Relaxarea articulației lui /*b*/ s-a produs cu precădere în contextul intervocalic. În Orient, relaxarea a mers în unele cuvinte până la dispariția completă a consoanei : drom. *cal* (< *caballus*), drom. *bea* (< *bibere*), drom. *seu* (< *sebum*). Acest tratament e posterior scindării Romaniei³ și anterior influenței slave⁴. O confuzie între sunetele *b* și *u* se semnalează în latina târzie și în contextul « lichidă — vocală », dar aici s-a produs o *fortificare* a articulației și fonemul favorizat a fost /*b*/ : lat. *coruum* > drom. *corb*. Meillet a explicat acest tratament diferit prin tendința de diferențiere a celor două consoane continue *r* (sau *l*) și *ḃ* (cum se pronunța în epoca discutată *u*), deci printr-o disimilare⁵.

Din cauză că orice *b* intervocalic devenise *ḃ* și, în general, *ḃ* precedat de lichidă și urmat de vocală se schimbase în *b*, folosirea literelor B și V în aceste poziții e caracterizată în secolul al II-lea e.n. și în următoarele prin fluctuații foarte numeroase. Nesiguranța lăpizilor, provocată de contradicția dintre norma ortografică și pronunțarea populară, se extinde asupra literelor B, V și în contextele în care contradicția nu exista, de pildă, la inițială. Prin urmare, B- în loc de V- și V- în loc de B- sînt simple fapte de grafie. Trecerea de la pronunțarea *ḃ*- la *b*- s-a petrecut numai în cîteva cuvinte (cf. drom. *bășică*, *bătrîn*, *bată*.)

În secolele al V-lea — al VI-lea, -*ḃ*- dispăre pe o parte a teritoriului romanice, fiind înlocuit de labiodentală *v*. (Afirmația e valabilă atît pentru *ḃ* provenit din *b*, cît și pentru *ḃ* provenit din *u*⁶).

2.1.3. O c l u s i v e l e d e n t a l e

Ambele dentale, urmate de *i* în hiat, se palatalizează încă de la începutul secolului al II-lea e.n.⁷. În privința lui *t* se vorbește de o pronunțare ca siflantă încă din secolul al II-lea e.n. ; această alterare e notată aproximativ : *tz*, *si*, *s*. Documentele epigrafice, ca și mărturia expresă a gramaticilor, dovedesc pronunțarea asibilată pentru secolele al III-lea — al IV-lea. În felul acesta fonemul *t* capătă o variantă combinatorie care în

¹ Baehrens, *App. Probi*, p. 80.

² Sommer, *Handbuch*, p. 158 ; Juret, *Manuel*, p. 156, explică trecerea de la *b* la *ḃ* ca efect al poziției intervocalice care tinde să deschidă consoanele oclusive.

³ A. Burger, *Études de phonétique et de morphologie latines*, Neuchâtel, 1928, p. 97.

⁴ A. Martinet („Word” 6, 1950, p. 26—41) propune altă explicație a confuziei B — V : în perioada arhaică întreg consonantismul latin suferă o relaxare a articulației și *b*, *d*, *g* devin *β*, *δ*, *γ*. La începutul imperiului *β*- fiind în poziție forte, își întărește articulația, redevenind o oclisivă (*b*), în schimb -*β*- se menține ca atare, confundîndu-se cu *β* provenit din *u*.

⁵ A. Meillet, „Mémoires de la Société de linguistique de Paris” XII, p. 20 ; Juret, *Manuel*, p. 156.

⁶ Pentru explicarea unor forme ca v. drom. *auă* (< *uua*), drom. *nouă* (< *noua*) vezi B. I., 2.1.1.1 ; 2.1.3.1.

⁷ Exemple sporadice de palatalizare a lui *t* apar încă din secolul al III-lea î.e.n. Altheim. *Lat. Spr.*, p. 398.

secolul al III-lea se articula aproape sigur ca un *t* românesc¹ (dispariția lui *i* după *t* e ulterioară).

Dentala sonoră din aceeași poziție este și ea palatalizată la începutul secolului al II-lea e.n. Asibilarea lui *d*, notată aproximativ prin *dz* sau *z*², s-a produs, după unii cercetători, cu două sau chiar patru secole mai târziu³, după alții⁴, în aceeași epocă cu asibilarea lui *t*. Nu dispunem de argumente solide pentru a data apariția lui *dz*, variantă combinatorie a lui */d/*.

Sunetul africată *dz* provenit din *d* s-a confundat cu *dz* < *i* (vezi 2.1.10.)⁵. E probabil că *z* din cuvinte latine ca *baptizo* se pronunța tot *dz*.

t și *dz* s-au fonologizat când articularea lor s-a putut produce și în alte contexte decât iot și s-au creat opoziții de tipul *tine* / *ține*. Apariția fonemelor */t/*, */dz/* e de dată română comună.

2.1.4. Oclusivele velare

În latina populară, velara surdă se sonorizează în câteva cuvinte, în special când este urmată de *r*, cf. drom. *aprig* (< *apricus*), *gras* (< *crassus*). Fenomenul nu pare să fie anterior secolului al III-lea e.n.⁶. Oscilația *c* — *g*, bine atestată epigrafic în epoca imperială, e o simplă problemă de grafie⁷.

Înainte de *e* și *i*, velara *c* se palatalizează. Palatalizarea era, probabil, mai pronunțată în vorbirea populară⁸.

Înainte de *i*, velara surdă s-a alterat și mai mult, asibilându-se. În felul acesta, fonemul */k/* capătă o variantă combinatorie africată (fie *č*, fie *t*, adică la fel ca */t/* înainte de *i* în hiat). (Dispariția lui *i* după *t* (*č*?) e ulterioară asibilării lui *k*.) Dovada o avem în confuziile grafice *TI* — *CI*; cel mai vechi exemplu datează din 136 e.n.⁹.

Înainte de *ē*, *ī* asibilarea a avut loc mai târziu, după secolul al III-lea.

Sonora *g* se rostea palatal înainte de *ē*, *ī*. Alterarea lui *g* s-a produs mai repede decât alterarea lui *c*. Încă din secolul al II-lea e.n.¹⁰, pronunțarea lui *g* intervocalic, urmat în primul rând de vocalele prepalatale¹¹, se apropia de aceea a unei spirante, sau chiar de *i*, atât de slab articulat uneori, încât inscripțiile nici nu-l notează. În latina din Romania orien-

¹ Pentru existența lui *t* încă în latină vezi Graur, *Mél. ling.* I, p. 9—11.

² Exemple la Densusianu, HLR, I, p. 103.

³ În secolul al IV-lea după Lindsay-Nohl, *Lat. Spr.*, p. 94 în secolul al VI-lea sau al VII-lea după Densusianu, HLR I, p. 107.

⁴ Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 94.

⁵ Și cu *z* din cuvintele de substrat (*barză*, *mazăre*, *viezure*), a căror articulare originală (în limba dacă) nu poate fi stabilită (era o siflantă sonoră sau o semioclusivă?).

⁶ Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 95.

⁷ Stati, *Lat. inscr.*, p. 54—55: *Apigianus* = *Apicianus*, *segundum* = *secundum*.

⁸ Pronunțarea palatală a pătruns în pătura cultă în secolele al II-lea și al III-lea e.n., dar în vorbirea populară ea exista de mult. S. da Silva Neto, *Fontes do latim vulgar o Appendix Probi*, Rio de Janeiro, 1946.

⁹ CIL VI, p. 975.

¹⁰ După Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 98, chiar în veacul anterior.

¹¹ Exemplele pentru alte contexte sînt sporadice și discutabile: *ego* era un cuvînt aton în frază, iar *Austa* pentru *Augusta* nu poate fi decît o pronunțare populară negeneralizată, cită vreme există it. *agosto*, sp. *agosto*. Bonfante, în *Lg*, 18, 1942, p. 289.

tală, tendința de spirantizare n-a progresat și de aceea constatăm că ea n-a afectat toate cuvintele românești moștenite: *corrigia* > drom. *curea*, *magister* > drom. *măestru*, dar drom. *deget* < *digitus*.

Din punct de vedere fonologic, aceasta înseamnă că, în secolul al II-lea e.n., fonemul /g/ avea (înainte de $\bar{e}$, $\bar{i}$ și precedat de altă vocală) o variantă palatală — ca orice *g* urmat de o vocală palatală — și că această variantă alterna liber cu o variantă spirantă. Ulterior, în unele cuvinte s-a impus una din variante (care avea să devină fonemul /ğ/), iar în altele s-a impus spiranta, care s-a schimbat în *j* și uneori a dispărut.¹

2.1.5. Oclusivele labiovelare

k^u și g^u erau în latină sunete cu frecvență relativ scăzută și limitate ca distribuție (nu apar la sfârșit de cuvânt și nici înainte de consoană); *gu* e atestat numai în interiorul cuvântului, după nazală; *qu* e mai frecvent, la inițială și în interior (mai ales intervocalic)¹.

Pentru reconstituirea pronunțării, apelăm mai întâi la mărturia gramaticilor antichității. Impresia lor că *qu* notează de fapt un singur sunet se traduce în pasaje ca: *Auribus quidem sufficebat ut equus per unum u scriberetur, ratio tamen duo exigit* (Vel. Long., în VII, 59, 3 Keil). Gramaticul Pompeius consideră pe *u* din *qu* „pars litterae praecedentis” (V 104, 25 Keil). Donatus subliniază faptul că *u* din *qu* nu e nici consoană, nici vocală², iar Beda, comentînd acest text, afirmă că *u* abia se aude (VII, 228, 24 Keil).

S-a susținut, pe de altă parte, că *u* din *qu* nu avea valoare de consoană, pentru că în metrică, nu făcea poziție. (Pentru *gu* faptul nu poate fi probat, deoarece era totdeauna precedat de *n*, așa că silaba dinainte era neapărat lungă prin poziție.)

Pentru interpretarea lui *qu* ca un singur sunet pledează și evoluția lui în limbile romanice. În poziție postconsonantică, *u* se spirantizează, ajungîndu-se la grupul consoană + $\bar{b}$, reprezentat în limbile romanice prin consoană + $\bar{b}$ sau consoană + *v*. Dacă am admite interpretarea lui *qu* ca /k ^{u} /, ar reieși că numai după *k* (și *g*) consoana *u* ar fi avut alt tratament (căzînd sau transformîndu-se în consoană labială și antrenînd astfel dispariția sunetului precedent).

/g ^{u} /, fonem mai rar decît /k ^{u} /, alterna uneori în mod liber cu /g/, cf. *ninguit*, *tinguere*, *unguere*, dar și *ningit*, *tingere*, *ungere*. Evoluția romanică demonstrează că formele din urmă erau preferate în latina vulgară.

Soarta lui /g ^{u} / e paralelă cu aceea a lui /k ^{u} /: g^u , se reduce la o velară simplă sau se transformă în labială (devine *g* sau *b*, așa cum /k ^{u} / devine *k* sau *p*). Acest paralelism sugerează ideea că grafia *-gu-* reda o labiovelară sonoră, sunet rar în vorbirea populară. În plus, dacă am admite că *-gu-* nota o secvență de două sunete, s-ar ivi dificultatea semnalată mai sus în legătură cu *qu*: de ce *u* din acest grup a avut o soartă atît de diferită de *u* precedat de alte consoane?

¹ Discuția labiovelarelor latine din punct de vedere fonetic la Stati, SCL XV, 1964, p. 718—722.

² *u littera ... nec uocalis nec consonans habetur*. Donatus, în IV, 367, 16—17 Keil.

Utilizarea criteriilor fonologice pentru a decide dacă k^u , g^u aveau în latină statut mono- sau difonematic nu duce la rezultate concludente¹.

Labiovelara k^u s-a dovedit instabilă înainte de vocalele labiale, mai ales u (e de la sine înțeles că secvența $k^u u$ era ușor de confundat cu ku)².

La începutul erei noastre, latina populară arăta tendința de a înlocui pe k^u cu k înainte de u , o : se rostea *ekus*, *lokuntur*, *kod* etc. și nu *ek^uus*, *lok^uuntur*, *k^uod* etc. Fenomenul se întâlnește în toată România³; pierderea apendicelui labial înainte de u , o e caracteristică și pentru italiană, cel mai conservator idiom romanice în ceea ce privește tratamentul labiovelarelor.

Instabilitate a dovedit articulația labiovelarelor și înainte de vocalele palatale: $k^u e > ke$, $k^u i > ki$. Fenomenul se explică prin acțiunea asimilatorie a vocalei palatale și capătă proporții în latina vulgară⁴ (*coquens* non *cocens*, *coqui* non *coci*, *exequiae* non *execiae*: App. Probi 39, 40, 27). Înainte de e și i , labiovelara k^u se menține până foarte târziu pe teritoriile italian, francez și iberic (în orice caz, până după secolul al V-lea) și devine k mai devreme în română: k^u și $k + e, i$ sînt tratați la fel (*cena* > *cină*, *circus* > *cerc*; ca și *quaero* > *cer*, *quid* > *ce*). Întrucît palatalizarea lui $k + e, i$ s-a produs aici către sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului următor, deducem că în aceeași perioadă apendicele labial al lui k^u dispăruse în Orient și înainte de vocalele palatale.

Poziția în care labiovelarele au rezistat cel mai bine în latina orientală e înainte de vocala neutră a . Transformarea lui k^u în p (*aqua* > *apă*) pare a fi de dată română comună. Dacă în dr. *care* *ca*, *cînd*, *cît* găsim c -și nu p -, faptul se datorește reducerii lui *qu* la c în *qualis*, *quam*, *quando*, *quantum*⁵ probabil încă din sec. al III-lea, al IV-lea. Cînd a început să acționeze legea trecerii de la k^u la p , în cuvintele menționate nu se mai rostea k^u , ci k .

Mutația $/g^u/ > /b/$ aparține tot românei comune (cf. descendenții lat. *lingua*, **intreguare* < *interguare*)⁶.

2.1.6. Consoanele nazale

În legătură cu nazala labială $/m/$ interesează numai tratamentul în poziție finală, vezi 2.3.

¹ Pentru soluția „un fonem”, cf. Brandenstein, *Phonol. Lat.*, p. 487; Horecký, *Fon. lat.*, p. 18–21. Pentru soluția „două foneme” cf. Janssen, *Hommages Niedermann* passim; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 86. Întreaga discuție la Stati, SCL XV, 1964, p. 722–725.

² Janssen, *art. cit.*, p. 125–186.

³ Pentru exemple epigrafice, Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 99.

⁴ Martinet, *Économie*, p. 61, propune altă explicație: în latina imperială, tendința de reducere a hiaturilor „împinge” pe *kui* spre *kui*. Din această cauză, vechiul $k^u i$ se apropie de ki , dislocîndu-l și „împingîndu-l” spre o articulație palatalizată și apoi asibilată. Teoria lui Martinet nu se aplică la faptele din România orientală.

⁵ Acest tratament aparte se explică prin atragerea cuvintelor menționate în sfera pronunțelor *quis*, *quid*.

⁶ W. Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachen*, ed. a 3-a, Heidelberg, 1920, p. 87–88.

Nazala dentală /n/ s-a dovedit stabilă în istoria limbii latine, cu excepția unor grupuri consonantice din care *n* a dispărut, vezi 2.4. S-a emis ipoteza că, urmat de *i*, fonemul /n/ se realiza ca un sunet muiat¹. În legătură cu geminata /nn/ vezi 2.2.

2.1.7. Consoanele lichide

Latina cunoaște două variante combinatorii ale fonemului /l/ :

-l palatal, ușor muiat, înainte de *i* ;

-l velar (*l*), în celelalte poziții.

În latina vulgară, *l* urmat de *i* în hiat și-a întărit caracterul palatal până când grupul $l + i > i$ ². În primele secole ale imperiului, *l* palatal urmat de *i* în hiat (transformat în *i*) ajunsese la stadiul de consoană muiată, ca și *n* în această poziție³. *l'* și *n'* sînt primele consoane (alofone) muiate ale limbii latine⁴.

Dacă admitem că, în secolul al II-lea e.n., *l* urmat de *i* era o consoană muiată, statutul fonologic al lui *l* nu se schimbă : la cele două variante combinatorii ale lui /l/ — *l* velar (ca în *longus*) și *l* palatal (ca în *legem*) — s-ar fi adăugat încă una, *l* muiat (ca în *filius*).

Vibrata *r* nu pune decît problema realizării sale în grupul *r + s*.

2.1.8. Consoana h

Aspirata *h* s-a dovedit debilă atît la inițială, cît și în interiorul cuvintelor ; amuțirea lui *h* pare a fi cel mai vechi fenomen caracteristic latinei populare⁵. În consonantismul latinei orientale *h* n-a existat probabil niciodată.

2.1.9. Siflanta sonoră z

E aproape cert că latina n-a cunoscut un fonem /z/. Între secolele al II-lea — al VI-lea, notația *z* apare în cuvinte grecești (nume proprii, cîteva apelative) și, sporadic, în cuvinte latine, din dorința lăpizilor de a exprima grafic rostirea palatalizată a lui *d* și a lui *i* urmat de vocală : *ziaconus* (= *diaconus*), *Azabenico* (= *Adiabeno*), *zie* (= *die*), *huzus* (= *huius*), *zanuario* (= *ianuario*) ș.a.⁶. În toate aceste situații e vorba probabil de africata *dz*, variantă combinatorie a lui /d/ și /i/.

2.1.10. Statutul fonologic al lui i și u

Semiconsoanele limbii latine erau /i/ și /u/. Cea dintîi se întîlnea în secvențele *ia*, *ie*, *io*, *iu*, a căror frecvență sporește în secolul al II-lea (și

¹ Bourciez, *Élém.*, §§ 57b, 175.

² Această pronunțare populară e atestată sporadic încă din secolul al III-lea î.e.n., dar nu s-a generalizat. Altheim, *Lat. Spr.*, p. 396. Vechimea fenomenului e contestată de Sommer, *Handbuch*, p. 167, și de Battisti, *Avviamento*, p. 150 : *fia*, *fius* — spun ei — sînt probabil greșeli sau abrevieri.

³ Bourciez, *Élém.*, §§ 57 b, 175.

⁴ E. Petrovici, *RL III*, 1958, p. 5, atribuie unei faze „romanice comune” și alte consoane muiate.

⁵ Richter, *Beiträge*, p. 33.

⁶ Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 94—96.

în cele următoare) prin transformarea vocalelor în hiat în sunete nevocalice. Între acest *i* și *i* vocală, diferența în limba literară de la începutul erei noastre nu era prea mare, dovadă numeroasele exemple de sinizează și dierează. Caracterul consonantic al lui *i* e dovedit și de metrică („face poziție”): în *abiungo* și celelalte forme analoge, prima silabă era lungă.

În latina vulgară apare tendința de a spirantiza orice *i* nesilabic (*i* și *u* „*transeunt in consonantium potestatem*”. M. Victorinus, VI, 5, 18 Keil); *i* urmat de vocală se pronunță în secolul al II-lea e.n. (probabil și la sfârșitul secolului I e.n.) la fel ca *g* înainte de vocală palatală și ca secvența *di* antevocalică. Faptul e dovedit de grafiile din inscripții: *z*, *s*, *g*, *d* pentru *i*¹, care apar tot mai frecvent în secolele următoare. În cele din urmă, *i* devine o semioclusivă (*dz* sau *g*) sau dispare, în funcție de poziția în cuvânt. În spaniolă, sardă și dialectele italiene de sud, *i* nesilabic apare conservat ca *i* în numeroase poziții. Se pune întrebarea cât de departe ajunsese spirantizarea lui *i* în vorbirea din secolul al II-lea a cuceritorilor și colonizatorilor Daciei și Scythiei Minor.

Răspunsul trebuie formulat cu multă prudență, avînd în vedere și sărăcia atestărilor epigrafice din provinciile orientale². Presupunem că, pe teritoriul de formare a limbii române, *i* nesilabic începuse să se pronunțe încă din secolul al II-lea ca și *d* + *i* urmat de vocală, căci *i* apare uneori notat epigrafic *d* sau *z*, iar *d* urmat de *i* în hiat e uneori notat *dz* sau *z*. Din punct de vedere fonetic, sunetul nou era o consoană spirantă sau fricativă.

u apare în diftongii descendenți *au*, *eu* (ca în *neu*), precum și în secvențele *ua*, *ue*, *ui*, *uo* și *uu*. Secvențele *qua*, *que*, *qui*, *quo* și *quu* trebuie scoase din discuție, pentru că, în ele, nu avem a face cu *ku* + vocală, ci cu *kʷ* + vocală³.

Între *u* nesilabic și *u* vocală, în limba literară de la începutul erei noastre diferența nu era prea mare, dovadă numeroasele exemple de sinizează și dierează. Diferența dintre cele două rostiri era aceeași ca între *i* vocală și *i* consoană.

u nesilabic se realiza diferit, după cum apărea înainte sau după vocală. Judecînd după pronunțarea din limbile romanice, e de presupus că și în latina literară din perioada care include secolul al II-lea e.n. *u* era mai consonantic decît -*u*. Cel dintîi era pronunțat ca digamma, de aceea unii îi spuneau „uau”⁴; pentru secolul al II-lea dispunem de mărturia lui Velius Longus: „*sonat cum aliqua adspiratione*” (VII, 58, 18 Keil). În rostirea populară, acest *u* se pronunța ca o spirantă bilabială, întocmai ca *b*, deci își accentuează caracterul consonantic⁵.

În secolul al II-lea e.n., *u* urmat de vocală devenise spiranta bilabială *b*⁶.

¹ Kent, *The Sounds*, p. 60.

² *d* pentru *i* și grafia inversă *i* pentru *z* (în *Laiarum* pentru *Lazarum*), sînt atestate numai pentru Dalmația (Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 95). Pentru confuzia cu *g* înainte de vocală palatală, exemplele lipsesc cu desăvîrșire.

³ Vezi mai sus 2.1.5.

⁴ Priscian, în II, 15, 3 Keil.

⁵ Cf. Mar. Victorin. VI, 5, 18 Keil: „*transeunt in consonantium potestatem*”.

⁶ Într-o etapă ulterioară, bilabiala *b* avea să se transforme în labiodentală. Procesul e terminat abia în secolul al V-lea e.n.

ĭ intervocalic avea o rostire deosebită, de astă dată cu o articulare mai slabă. Când era precedat sau urmat de vocale labiale (*o* și mai ales *u*), *ĭ* avea tendința să dispară cu totul¹, ceea ce rezultă din numeroase exemple epigrafice (de tipul *uius* = *uiuus*, *aunculus* = *auunculus* etc.)², multe din ele aparținând secolului al II-lea.

Pronunțarea lui *u* se menține în diftongul *au* (pentru Orient, cf. drom. *laud* etc.), iar în alte contexte — sporadic (cf. v. drom. *auă* < *uua*, drom. *nouă* < *noua*).

Correspondentele nesilabice ale vocalelor închise *i* și *u* au fost incluse de noi în inventarul consoanelor³.

Din punct de vedere fonologic, se pune problema dacă *i* și *u* sînt foneme aparte sau variante combinatorii ale fonemelor vocalice /i/, /u/⁴. Dovada caracterului fonematic al lui *i* și *u* ar putea fi făcută pentru latină dacă am găsi secvențele *ii*, *uu*, respectiv *ui*, *ui*⁵. Latina nu cunoaște un *ii*, iar secvența *ii* poate fi susținută numai prin derivatele cu *ab-*, *ad-*, *con-*, *ob-* ale verbului *iacio*; *abicio*, *adicio*, *conicio*, *obicio* se scandau fie cu silaba inițială lungă (silabația fiind deci *ab* — *ii* — *ci* — *o*), fie cu prima silabă scurtă (deci cu silabația *a* — *bi* — *ci* — *o*). Pronunțarea *ii* sau *i* era un fenomen de variație liberă, speculat de poeți, ceea ce reduce considerabil valoarea argumentului.

Poziția fonemului /i/, dedus în baza argumentului de mai sus, era în orice caz precară. În schimb, existența secvențelor bine atestate *uu*, *uu* (ca în *uuidus*, *uulgus*)⁶ conferă lui /u/ un statut clar de fonem distinct de /i/.

2.2. Geminatela

Latina avea următoarele consoane geminate: *pp*, *bb*, *tt*, *dd*, *kk*, *gg*, *mm*, *nn*, *ll*, *rr*, *ss*, *ff*. Majoritatea cercetătorilor înclină să interpreteze consoanele geminate ca pe niște consoane duble, nu lungi. Pronunțarea unei geminate era repartizată la două silabe⁷, ceea ce rezultă din metrică: silaba care conținea o vocală scurtă urmată de o geminată se lungea „prin poziție”. Mărturia gramaticilor a fost și ea invocată în sprijinul acestei interpretări, după ei geminata însemnând „duae consonantes”⁸, dar argumentul nu e concludent, căci gramaticii antichității confundau litera cu sunetul. În afară de opinia contrară, după care gemina-

¹ Baehrens, *App. Probi*, p. 82; Richter, *Beiträge*, p. 62—70.

² Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 91—92. Battisti, *Avviamento*, p. 142, dă exemple și pentru secolul I e.n.

³ Majoritatea cercetătorilor consideră că în fonologie nu e nevoie de o a treia serie, opusă vocalelor și consoanelor (foneme „centrale”, respectiv „marginale”), întrucît ea se comportă identic cu consoanele din interiorul silabelor. L. Prieto, în „Word” X, 1954, p. 54—56; L. Hjelmslev, *On the principles of phonematics*, în *Proceedings of the second Congress of phonetic science*, Cambridge, 1936, p. 51—52; A. Rosetti, *Recueil Lisbonne*, p. 221.

⁴ Întreaga discuție la Stati, SCL XV, 1964, p. 715—718.

⁵ Cf. Horecký, *Fon. lat.*, p. 25; Rosetti, *art. cit.*, p. 223.

⁶ Horecký, *Fon. lat.*, p. 25.

⁷ Rostirea consoanei e întreruptă, sunetul e tăiat în două, Sommer, *Handbuch*, p. 206.

⁸ Mar. Victorin., VI, 9, 22 Keil.

tele ar fi fost consoane lungi ¹, s-a emis și o ipoteză de compromis : unele geminate erau consoane duble, iar celelalte (de exemplu, -ss-, -ll- după vocale lungi sau diftongi) erau consoane lungi ².

Deși geminatele erau consoane articulate energic ³, existența lor a fost mereu amenințată de diverși factori, printre care :

a) nerealizarea asimilării regresive între consoana prefixului și cea a rădăcinii în cazuri ca : *conliberta* — *colliberta* ;

b) randamentul funcțional slab al unei diferențieri fonologice favorizează pierderea ei ⁴. Oclusivele geminate erau mai puțin frecvente decât continuele geminate, iar din prima categorie sînt mai rare sonorele (-bb-, -dd-, -gg-). Consecința este că perechile minimale în care o continuă geminată se opune unei continue simple sînt mai numeroase. În majoritatea cazurilor se constată opoziții lexicale adesea combinate cu opoziții gramaticale (cuvinte diferite, la forme morfologice diferite).

Se mai poate observa că marea majoritate a exemplurilor probează opoziția geminată ~ simplă în interiorul rădăcinii, și nu la junctura morfemelor.

a. Opoziții exclusiv lexicale : *ānus* ~ *annus*, *pālam* (adv.) ~ *pallam* „manta”, *molis* „macini” ~ *mollis* „moale”.

b. Opoziții lexical-gramaticale : *cāta* „vicleană” ~ *catta* „pisică” ; *parras* „cobe” (la acuz. pl.) ~ *pāras* „pregătești”.

Cu puține excepții, reducerea geminatelor la consoane simple nu dădea naștere unor forme lexicale, lexicogramaticale sau pur morfologice a căror omofonie cu al doilea termen al perechii minimale să producă confuzii primejdioase în procesul de comunicare.

Ca efect al acțiunii conjugate a tuturor factorilor enumerați mai sus, constatăm că în latina imperială articularea geminatelor are tendința să se relaxeze, consoanele duble începînd să se articuleze ca și consoanele simple.

Faptul este probat epigrafic și pentru Orientul Romaniei. Un număr de geminate se mențin și după secolul al VI-lea (de exemplu, *rr*)⁵.

2.3. Consoanele finale

Tendința de a nu articula pe -m caracterizează și în latina orientală perioada cuprinsă între secolele al II-lea — al VI-lea. E de reținut totuși că exemplele epigrafice dovedesc din plin căderea lui -m în flexiunea nominală, dar nu și în cea verbală. Pentru generalizarea rostirii fără -m, presupusă de latina orientală din cauza situației din româna comună, nu dispunem de indicații cronologice. Nu poate fi datată nici căderea lui -t în Orient.

¹ De exemplu, Kent, *The Sounds*, p. 51 ; Graur, *Gém.*, combătut de Michel, *Étude du son „s” en latin et en roman*, Paris [f.a.], p. 23.

² Sommer, *Handbuch*, p. 206.

³ Juret, *Manuel*, p. 35.

⁴ R. Jakobson, *Selected Writings I. Phonological Writings*, 'S — Gravenhage, 1962, p. 213.

⁵ S-a emis ipoteza că geminatele *ll*, *rr*, *nn* au devenit consoane *fortes* încă în latina tîrzie, Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 88—89.

Tratamentul siflantei /s/ în poziție finală este una din cele mai controversate probleme ale foneticii latine¹.

În a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. constatăm în inscripții omiterea lui -s. E semnificativ faptul că fenomenul apare aproape cu exclusivitate în Italia și provinciile orientale², adică tocmai pe teritoriile unde, spre deosebire de restul Romaniei, -s nu s-a păstrat. Ipoteza că în această privință avem a face cu o diversificare a latinei încă din secolul al II-lea e.n. este seducătoare. W. von Wartburg afirmă³ că amuțirea lui -s, fiind caracteristică pentru vorbirea populară, se întâlnește tocmai în provinciile romanizate de coloniști proveniți din clasele de jos (provinciile din Orient), precum și, bineînțeles, în Italia.

În ceea ce privește latina orientală și Italia, unii contestă totuși valoarea probantă a documentelor epigrafice, susținând că siflanta exista în perioada imperială, în poziție finală. Dispariția ei este interpretată ca o inovație a italienei și românei⁴. Tratamentul diferit al lui -s în limbile romanice ar trebui deci situat după secolul al VII-lea, ca dovadă aducându-se constatarea că în documentele din Italia (secolul al VIII-lea) -s e bine păstrat⁵. Cum acest argument nu privește Romania orientală, rămîne mult mai plauzibilă teza că în latina dunăreană din secolul al II-lea e.n. și următoarele exista o puternică tendință de dispariție a lui -s, dar numai în flexiunea nominală. Fenomenul era deci condiționat morfologic. (Pentru conjugare, exemplele epigrafice lipsesc aici cu desăvîrșire și, de altfel, sînt foarte rare în toată Romania.)

2.4. Grupuri consonantice

ct a arătat tendința de transformare în *tt* încă din secolul I e.n., cum o dovedesc documentele de la Pompei: *Otaus* (= *Octavus*), *otogen* ... (= *octogentos* pentru *octingentos*); ea se extinde în secolul al III-lea⁶.

În comparație cu alte fenomene fonetice caracteristice latinei vulgare, *ct* > *tt* e mult mai rar probat de textele epigrafice⁷. La constatarea de mai sus se adaugă și faptul că această asimilare e confirmată de limbile romanice numai pentru un teritoriu relativ restrîns; în orice caz, evoluția lui *ct* în latina orientală exclude trecerea printr-un stadiu -*tt*-. Transformarea lui *ct* în *pt* aparține fazei române comune.

¹ Vezi L. Havet, *L's latine caduque*, în *Études romanes dédiées à Gaston Paris*, Paris, 1891; Carola Proskauer, *Das auslautende s auf den lateinischen Inschriften*, Strasbourg, 1910; Michel, *op. cit.*

² Michel, *op. cit.*, p. 99; Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 116, citează totuși un exemplu din Africa.

³ *Ausgliederung*, p. 24–26.

⁴ Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 81. Dispariția lui -s s-a produs în faza romanică primitivă (*ibid.*, p. 110).

⁵ Muller, *Chronology*, p. 100.

⁶ Battisti, *Avviamento*, p. 163; Richter, *Beiträge*, p. 71. Schuchardt datează această asimilare încă mai devreme, în secolul I î.e.n. (*Vokalismus I*, p. 104).

⁷ Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 97–98. După Ettmayer și Niedermann, asimilarea *ct* > *tt* s-ar fi produs pe întreg teritoriul imperiului, dar sub influența școlii *ct* a fost restabilit. Ipoteza nu e de loc plauzibilă. Juret, *Manuel*, p. 221.

Grupul $p + t$ arată aceeași tendință de transformare într-o geminată, prin asimilarea lui p . Fenomenul se întâlnește în secolele I — III e.n.¹, dar tratamentul romanic dovedește că inovația n-a ajuns pînă în provinciile orientale (cf. drom. *șapte* < *septem*²) și s-a afirmat că ea e tardivă și în Apus³.

Grupul $c + s$ a trecut la ss prin asimilare încă înainte de secolul al II-lea e.n.⁴; cînd era urmat de o consoană, grupul $cs > s$ în secolul al III-lea sau al II-lea î.e.n. Schimbarea lui cs în ss e dovedită și în Orient de numeroase inscripții care au s în loc de x sau grafii hipercorecte (xs , css pentru x , x pentru s), precum și de tratamentul românesc.

Grupul $p + s$ suferă o transformare similară, devenind ss . Se presupune că centrul de iradiere a inovației e în Italia și că s-ar datora substratului osco-umbrian⁵. ps devine ss cam în aceeași vreme cînd $cs > ss$ ⁶, deci în secolul al II-lea e.n.⁷.

Grupul $n + s$ e debil în multe limbi, căci n își face ocluziunea în punctul unde se produce constrictia lui s ; printr-o ușoară anticipație a articulării, s împiedică ocluziunea nazalei⁸.

În latină, fenomenul s-a produs încă din epoca preistorică, iar în epoca istorică $ns > s$ și în cuvintele în care nazala se menținuse mai multă vreme și ortografia cerea notarea ei. Grafiile frecvente cu NS pentru s se explică printr-un hiperurbanism al lăpizilor⁹. Căderea lui n a fost însoțită de lungirea și nazalizarea vocalei precedente.

Grupul $r + s$, prin asimilarea lui r , se transformă în ss , scris uneori s . Primele atestări se găsesc la Plaut (*russum*, *rusum* pentru *rursum*). În secolul al II-lea e.n. limba literară conserva încă bine grupul rs , iar în latina vulgară se menținea mai ales în cuvinte unde era susținut prin analogie (*mersi* după *mergo*, *sparsi* după *spargo*), precum și în cuvinte din vocabularul tehnic, ca *persica* (> drom. *piersică*)¹⁰.

Grupul $g + n$ se pronunța, atît în latina literară, cît și în latina populară, ηn , adică nazală guturală + nazală dentală. Neavînd o literă

¹ Richter, *Beiträge*, p. 88. Exemplul cel mai vechi (SCRITUS, din anul 18 e.n., cf. Sommer, *Handbuch*, p. 240) e contestat de Juret, *Manuel*, p. 220. Rămîn însă alte cîteva atestări din același secol, Battisti, *Avviamento*, p. 165. Fenomenul e dovedit de grafii hipercorecte ca *sepple*, *nupptum* Battisti, *loc. cit.*

² Pentru $pt > tt$ nu dispunem de nici un exemplu epigrafic concludent în Moesia, Dalmăția, Dacia. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 93; Stati, *Lat. inscr.*, p. 69, 70.

³ Juret, *Manuel*, p. 220.

⁴ Schuchardt, *Vokalismus* I, p. 104: sec. I î.e.n.; Richter, *Beiträge*, p. 43: sec. al IV-lea — sec. I î.e.n.; Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 102: sec. al III-lea î.e.n.

⁵ Battisti, *Avviamento*, p. 164.

⁶ Identitatea de tratament a celor două grupuri consonantice explică o greșeală ca *ixi* pentru *ipsi*, semnalată de Suetoniu, *Aug.*, 88.

⁷ Tratamentul $ps > ss$ nu e general romanic.

⁸ Michel, *op. cit.*, p. 63.

⁹ Cu unele excepții, în care ns reflecta totuși pronunțarea populară și nu se datora hipercorectitudinii: în *ansa*, n a fost păstrat într-o arie a Romaniei; forma *tensaurus* (= *thesaurus*) a fost explicată în multe feluri: etimologie populară (*tenere* + *aurum*, Sommer, *Handbuch*, p. 247), valoarea expresivă a nazalei (Graur, *Gém.*, p. 96—97), pronunțare dialectală (R. A. Hall Jr., în *Lg* 26, 1950, p. 21). Pentru *formonsus*, cf. Väänänen, *Inscr. pomp.*, p. 69.

¹⁰ Deși exista pentru acest cuvînt și o pronunțare populară fără r : *pessicum*, CCL III, 358, 74; *pe[rsica]* non *pessica*, App. Probi, 149. În legătură cu dr. *urs*, it. *orso*, port. *urso*, vezi Michel, *op. cit.*, p. 89; Bonfante, în *Lg* 18, 1942, p. 289.

specială pentru η , romanii îl notau cu g ¹, a cărei pronunțare în grupul GN e arătată de grafii ca INGNIS (= *ignes*), CIL IV, 3121, *singnifer* (= *signifer*), CIL VI, 3637, sau de tipul *sinnum* (= *signum*), CIL VI, 10, 944, *sinnu* (= *signum*) CIL X, 2893.

g din GN era o variantă combinatorie a fonemului /g/ sau /n/; data dispariției ei nu se poate preciza.

Tot ca η se pronunța /n/ înainte de c . În grupul *nct*, c dispare de timpuriu în latina populară², iar η , prin asimilare, devine n (dental): *santus* < *sanctus*.

Grupul $m + n$ apare schimbat în nn încă din secolul I î.e.n., dar fenomenul nu s-a generalizat, cf. drom. *somn*, *domn*.

Grupul $t + l$ se schimbă în cl încă din epoca preistorică (*potlom > *poclom*). Când t ajunge iarăși în contact cu l , în urma sincopării vocalei din contextul fonetic « $t +$ vocală scurtă neaccentuată + l »³, mutația fonetică se produce din nou: *vetlus* > *veclus*. Inscriptiile din Orient nu oferă decât două exemple, ambele nume proprii⁴.

Datorită aceluiași fenomen *stl* > *scl*: drom. *șchiop*, it. *schioppo* < *stloppus*.

2.5. Concluzii

2.5.1. La sfârșitul epocii denumite în mod convențional „latina târzie” și în pragul constituirii românei comune, consonantismul latin are același inventar ca în latina clasică⁵, cu următoarele două deosebiri: lipsa aspiratei /h/ și prezența lui /v/, perechea sonoră a lui /f/. Se poate presupune în plus dispariția oclusivelor geminate, a lui *ff* și a lui *ss*. Foneme rar întâlnite sînt /k^u/, /g^u/ și /u/ ca al doilea element de diftong.

2.5.2. Constatăm deosebiri importante de distribuție a unor foneme:

2.5.2.1. labiovelarele /k^u/ și /g^u/ mai sînt admise probabil numai înainte de vocala neutră /a/; dispariția acestei serii de foneme precedă cu puțin constituirea limbii române;

2.5.2.2. oclusiva /b/ nu mai există în poziție intervocalică, fiind înlocuită de /v/ sau de zero fonetic; -g- intervocalic are o situație precară, alternînd cu zero fonetic;

2.5.2.3. în poziție finală /t/, /m/, /s/ nu mai pot apărea; căderea lui -m și -s e certă în flexiunea nominală;

2.5.2.4. fonemul /u/ e limitat la contextul « a- », adică în diftongul *au* și, în cîteva cuvinte, la alte contexte;

¹ Din pricina aceleiași insuficiențe grafice, ηn e scris *gn* și în suedeză: *regn* „ploaie” pronunțat *reŋn* etc.

² În limba literară *nct* > *nt* în *quintus*, dar se menține cînd e susținut de analogie: *nanctus* după *nancio*, *sanctus* după *sancio* (și aici latina vulgară reduce grupul *nct* la *nt*).

³ Fenomen bine atestat încă de la începutul erei noastre.

⁴ Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 94.

⁵ Vezi mai sus 2.1.1.

2.5.2.5. /n/ este exclus înainte de /s/.

2.5.3. Unele foneme au variante combinatorii necunoscute de latina clasică, care înlocuiesc alofone din etapa precedentă :

2.5.3.1. /t/ (poate și /k/) are varianta [t̥];

2.5.3.2. /d/ și /i/ au varianta pozițională [dz], perechea sonoră a sunetului [t̥]; e posibilă și existența unui [ğ], ca variantă a lui /g/;

2.5.3.3. fonemul /l/ are o nouă variantă combinatorie (l muiat), paralelă cu n muiat.

2.5.3.4. Alofonele t̥, dz, ċ (?), ġ (?) și l' vor avea o importanță deosebită în evoluția ulterioară a latinii dunărene, primele patru căpătînd statut de fonem în etapa română comună.

II. MORFOLOGIA ȘI SINTAXA PĂRȚILOR DE VORBIRE

1. SUBSTANTIVUL

1.1. Genul

1.1.1. Substantivele masculine și feminine se caracterizează, în general, prin desinențe ¹ de singular și de plural care nu marchează riguros genul. La substantivele neutre, desinențele constituie o marcă a genului, de foarte multe ori la nominativ singular și totdeauna la nominativ plural.

1.1.2. Tabloul desinențelor substantivelor la nominativ singular și plural²:

1.1.2.1. Masculine — Feminine

	Desinențe		Exemple	Decl.
	sg.	pl.		
1	-a	-ae	<i>casa</i> f.; <i>poeta</i> m.	I
2	-us	-ī	<i>dominus</i> m.; <i>fagus</i> f.	II
3	-ō	-ī	<i>ager</i> m., <i>puer</i> m.	II
4	-ō	-ēs	<i>sudor</i> m., <i>pater</i> m., <i>sol</i> m., <i>homo</i> m., <i>flos</i> m., <i>draco</i> m. — <i>arbor</i> f., <i>mulier</i> f., <i>margo</i> f.	III
5	-s	-ēs	<i>iuuentus</i> m., <i>pes</i> m., <i>mons</i> m., <i>pulex</i> m., <i>hospes</i> m. — <i>ciuitas</i> f., <i>frons</i> f., <i>salus</i> f.	III
6	-is	-ēs	<i>canis</i> m. — <i>ouis</i> f.	III
7	-ēs	-ēs	<i>uerres</i> m. — <i>fames</i> f.	III
			<i>facies</i> f.; <i>meridies</i> m.	V
8	-us	-ūs	<i>fructus</i> m.; <i>manus</i> f.	IV

¹ Substantivele au fost segmentate în temă (T) și desinență (Des.). Tema a fost descompusă, în caz de nevoie (cf. infra 1.2.2), în rădăcină (R), partea neschimbată a cuvîntului, la care se adaugă de cele mai multe ori o vocală, o consoană sau un sufix, considerate elemente de lărgire. Vezi și Leumann—Hofmann—Szantyr I, p. 199—240. Ținînd seama de caracterul practic al analizei, am inclus vocalele tematice în desinență.

² Exemplele sînt date în ordinea frecvenței substantivelor de genul masculin sau feminin. În cazul în care nu se poate stabili de ce gen sînt cele mai multe substantive dintr-un grup, exemplele sînt legate prin cratimă.

1.1.2.2. Neutre

	Desinențe		E x e m p l e	Decl.
	sg.	pl.		
9	-um	-a	<i>domum, prandium</i>	II
10	-us	—	<i>uulgus, pelagus, uirus</i>	II
11	-Ø	-a	<i>tempus, latus, genus, caput, nomen, os, aes</i>	III
12	-Ø	-ia	<i>animal</i>	III
13	-e	-ia	<i>mare</i>	III
14	-ū	-ua	<i>cornu</i>	IV

Desinențele tipurilor 9, 13 și 14, care disting în mod specific nominativul singular neutru, pierd această calitate o dată cu căderea lui *-m* și *-s* finali (vezi 1.1.3).

Desinența *-a* este marcă distinctivă a neutrilor numai în cadrul desinențelor de plural, deoarece la singular *-a* marchează substantivele din grupul 1, în marea lor majoritate feminine.

1.1.3. C o n f u z i a d i n t r e g e n u r i, ale cărei începuturi se găsesc încă în latina arhaică, devine cu timpul mai puternică. Se accentuează tendința ca desinențe caracteristice pentru genuri diferite (cel puțin *-us* și *-a*) să marcheze un singur gen¹.

Se intensifică însă confuzia dintre substantivele neutre (mai ales cele din categoria 9 și substantivele masculine — feminine din categoria 2), confuzie favorizată de căderea finalelor *-s* și *-m*, datorită căreia a apărut un tip de substantive cu sg. *-u*, pl. *-i* pentru masculine, sg. *-u*, pl. *-a* pentru neutre. Numeroase sînt mai ales trecerile de la neutre la masculine : *corius, dorsus, balneus, uinus, fatus, calcaneus, ouus, corpus (exanimis)* etc. La unele neutre se manifestă și fenomenul invers : *nasum, thesaurum* etc.

Se observă apariția a numeroase dublete feminine ale neutrelor, al căror plural avea, în general, sens colectiv : *folia, -ae* pe lângă *folium, -ii*, *ligna, -ae* pe lângă *lignum, -i*, *persica, -ae* pe lângă *persicum, -i*, *gaudia, -ae* pe lângă *gaudium, -ii* etc.².

¹ Excepție fac substantivele de tipul *tata, -anis, mamma, -anis*, pentru productivitatea cărora vezi 1.2.3.2.

² Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 108—109, și *Recueil Max Niedermann, Neuchâtel*, 1954, p. 108—109.

1.1.4. Accentuarea confuziilor semnalate nu a avut însă ca urmare dispariția neutrelor¹. Vitalitatea acestui gen se manifestă prin :

a) menținerea pluralului *-a* chiar la neutrele care la singular au și formă masculină sau feminină. Pentru dubletele de tipul *balneu(s) / balneu(m)*, *dorsu(s) / dorsu(m)*, *uasu(m) / uasu(s)* nu au fost înregistrate plurale în *-i* sau în *-os*²;

b) unele substantive masculine — feminine la singular prezintă dublete neutre la plural: *digitus — digita*, *carrus — carra*, *fructus — fructa*³;

c) extinderea pluralului neutru în *-ora* (în special în estul României⁴), atât în dauna pluralului neutru în *-a* la substantive masculine-feminine (*tectora* în loc de *tecta*), cât și în dauna pluralului masculin-feminin în *-i*: *armora* în loc de *armi* (Chiron), *fundora* în loc de *fundi* (Ravenna sec. VII) și, pe baza reflexelor romanice, **campora* în loc de *campi*, **locora* în loc de *loci*, *riuora*⁵ în loc de *riui*⁶.

1.2. Declinările

Cele cinci declinări existente în limba latină se deosebeau, din punctul de vedere al vitalității și importanței lor, încă din epoca arhaică.

1.2.1. Declinările a IV-a și a V-a erau categorii neproductive, iar substantivele — puțin numeroase — aparținând acestor două declinări au prezentat tendința de trecere la alte declinări, mai puternice.

Astfel, substantivele din grupul 7 (cf. 1.1.2.1) au manifestat destul de timpuriu tendința de trecere la grupul 1 și uneori, mai rar, la grupul 6, cum rezultă din existența formelor duble de tipul *luxuriēs / luxuria*,

---

¹ Gheorghe Ivănescu, *Neutru latin clasic în latina populară și limbile romanice*, SCL VIII, 1957, p. 299—313.

² Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 110; H. Mørland, *Die lateinischen Oribasiusübersetzungen*, „Symbolae Osloenses”, fasc. supplet. V, 1932, p. 63.

³ Väänänen, *Introduction*, p. 110.

⁴ P. Aebischer, *Les pluriels analogiques en -ora dans les chartes latines de l'Italie*, „Bulletin du Cange” VIII, 1933, p. 5—76 și IX, 1934, p. 26—36; G. Caragață, *Plurale românești și italienești în -ora*, BPh III, 1936, p. 29—56; Al. Graur, *Les noms latins en -us, -oris*, RPh XI, 1937, p. 265—279.

⁵ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 111.

⁶ Din unele statistici făcute pe baza textelor tirzii (B. Löfstedt, *Long.*, p. 229; Furman-Sas, *Declension*, p. 147) reiese că :

a) *-m* de la acuzativul singular al substantivelor neutre de categoria 9 se menține mai bine decât *-m* de la acuzativul singular al substantivelor masculine-feminine de categoria 2;

b) *-s* de la nominativul singular al substantivelor neutre de categoria 10 se menține mai bine decât *-(u)s* de la nominativul singular al substantivelor masculine-feminine de categoria 2 (cf. Väänänen, *Introduction*, p. 110);

c) se menține bine și *-us* de la acuzativul singular al substantivelor neutre de categoria 11.

materiēs / *materia*, *canitiēs* / *canitia* ¹. În textele târzii se impun formele în *-(i)a* : *glacia* apare pentru *glaciēs*, *facia* pentru *faciēs* (Virgilius Gramm.) etc. ² Numai *dies*, *res*, *fides* și, în unele situații, *facies* de la declinarea a V-a au fost continuate ca atare de unele dialecte romanice.

Tendința de simplificare a sistemului a acționat în același fel și în cadrul declinării a IV-a, ale cărei substantive au trecut la declinarea a II-a. Încă de la Plaut, Terențiu și Cato se întâlnesc forme de genitiv în *-i*, pe lângă cele normale în *-us* : *fructi*, *gemitu*, *tumultu*. La Varro și Lucrețiu apar unele substantive neutre de declinarea a IV-a cu desinența de nominativ și acuzativ *-um* în loc de *-u* : *gelum*, *genum*, *cornum*. Tendința de dispariție a declinării a IV-a în favoarea declinării a II-a este bine ilustrată în limbile romanice, unde nu s-au păstrat decât urme cu totul izolate ale acestei declinări ³.

Din pricina numărului restrâns de cuvinte care aparțineau în latinește celor două declinări discutate, cercetătorii nu au ajuns până în prezent la concluzii definitive în legătură cu stabilirea datei dispariției lor ⁴. Independent de aceasta, se poate preciza, totuși, că declinările a IV-a și a V-a nu au mai jucat nici un rol în sistemul declinării din latina târzie.

1.2.2. Analizate din punctul de vedere al identității sau non-identității temei nominativului și a cazului oblic — factor decisiv în evoluția și regularizarea sistemului latinesc de declinare —, clasele de substantive care fac parte din primele trei declinări sînt ⁵ :

¹ Sommer, *Handbuch*, p. 394.

² Väänänen, *Introduction*, p. 113.

³ Cf. Rohlfs, *Gramm. it.* II, § 354—355; I. Coteanu, *Urme de declinarea a IV-a în românește*, comunicare la cel de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică. București, 1968.

⁴ Pei, *France*, p. 152—153.

⁵ Vezi supra 1.1. nota 1.

În cazul în care rădăcina nominativului se caracterizează prin lipsa sau alterarea ultimelor sunete din rădăcina cazurilor oblice am fost nevoiți să recurgem la simbolul X pentru a reprezenta segmentul de rădăcină care precedă sunetele modificate sau absente.

Pentru alternanțele și schimbările fonetice care stau la baza deosebirilor dintre cele două rădăcini, vezi ILR I, p. 127—128, și Leumann—Hofmann—Szantyr, p. 199—254.

Nu am ținut seama de alternanțele de lungime vocalică, deoarece dispar în latina târzie.

Au fost lăsate la o parte unele substantive neregulate ca formație, izolate și care nu au lăsat urme în limba română ca de ex. : *supellex*, *princeps*, *femur*, *iecur*, *iter* etc. Au fost omise de asemenea defectivale : *opes*, *uis* etc.

S-au dat exemple pentru fiecare tip de substantive, separînd prin punct și virgulă deosebirile de gen, accent și sufix.

În partea dreaptă a tabloului s-a indicat dacă substantivele sînt parisilabice (P) sau imparisilabice (I), dacă au accent fix (F) sau mobil (M). Nu s-a ținut seama de deplasarea accentului de la dativul și ablativul plural al declinării a treia.

Tipurile de substantive au fost enumerate în ordinea declinărilor, iar în cadrul acestora după desinențe. În cadrul desinențelor s-a ținut seama, în linii mari, de productivitatea tipului.

1.2.2.1. Substantive cu tema identică la nominativ și la cazurile oblice.

Tip de declinare	Caz	Temă		Desinență	Exemple	Declinare	Structura silabică	Felul accentului
		Rădăcină	Elemente de lărgire					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	N G		T T	-a -ae	<i>aqua, anima</i> <i>aquae, animae</i>	I	P	F
2	N G		T T	-us -i	<i>lupus, acus</i> <i>lupi, aci</i>	II	P	F
3	N G		T T	-um -i	<i>filum, prandium</i> <i>fili, prandii</i>	II	P	F
4	N G		T T	-Ø -i	<i>puer, socer</i> <i>pueri, soceri</i>	II	P	F
5a	N G		T T	-Ø -is	<i>imperator¹; sudor; mulier</i> <i>imperatoris; sudoris; mulieris</i>	III	I	M
5b	N G		T T	-Ø -is	<i>arbor; sal, sol; os</i> <i>arboris; salis, solis; ossis</i>	III	I	F
6a	N G		T T	-s -is	<i>ueruex; radix</i> <i>ueruécis; radicis</i>	III	I	M
6b	N G		T T	-s -is	<i>nux, plebs</i> <i>nucis, plebis</i>	III	I	F
7	N G		T T	-e -is	<i>mare, secale</i> <i>maris, secalis</i>	III	P	F
8	N G		T T	-is -is	<i>canis, callis, hostis, buttis,</i> <i>ouis</i> <i>canis, callis, hostis, buttis,</i> <i>ouis</i>	III	P	F
9	N G		T T	-es -is	<i>uulpes, fames</i> <i>uulpis, famis</i>	III	P	F

1.2.2.2. Substantive cu non-identitate de teme între nominativ și cazurile oblice:

1.2.2.3. Față de un tip de declinare I și patru tipuri de declinarea a II-a, declinarea a III-a conține 22 de tipuri, cele mai multe având tema nominativului deosebită de cea a cazurilor oblice (17) și un număr și mai mare (19) fiind imparisilabice.

¹ La grupurile 5, 6 am ținut seama de locul accentului în flexiune.

Tip de declinare	Caz	Temă		Desinență	Exemple	Declinare	Structura silabică	Felul accentului
		Rădăcină	Elemente de lărgire					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
10	N G	R R	-er -r	-Ø -i	<i>ager, aper, caper</i> <i>agri, apri, capri</i>	II	P	F
11	N G	'R R	-o ¹ -'on	-Ø -is	<i>dráco, sápo, cárbo</i> <i>dracónis, sapónis, carbónis</i>	III	I	M
12	N G	'R R	-a, -e, -'an-'en ²	-Ø -is	<i>táta; mámma</i> <i>tatánis; mammánis</i>	III	I	M
13	N G	R R	-o ³ -in	-Ø -is	<i>homo; margo</i> <i>hominis; marginis</i>	III	I	F
13a ⁴	N G	R R	-o -n	-Ø -is	<i>caro</i> <i>carnis</i>	III	I	F
14	N G	R R	-(m)en- -(m)in	-Ø -is	<i>nomen, lumen; pollen,</i> <i>pecten</i> <i>nominis, luminis; pollinis,</i> <i>pectinis</i>	III	I	F
15	N G	R R	-ter -tr	-Ø -is	<i>pater, linter; mater</i> <i>patris, lintris; matris</i>	III	P	F
16	N G	R R	-us, -ur -or	-Ø -is	<i>lepus; frigus, pectus; robur</i> <i>leporis; frigoris, pectoris;</i> <i>roboris</i>	III	I	F
17 ⁵	N G	R R	-is -er	-Ø -is	<i>cinis; pulvis</i> <i>cineris; pulueris</i>	III	I	F
18	N G	X+s X+r	— —	-Ø -is	<i>flos, ros; os</i> <i>floris, roris; oris</i>	III	I	F
19	N G	X X+t/d	— —	-Ø -is	<i>lac; cor</i> <i>lactis; cordis</i>	III	I	F
20	N G	R R	-ut -it	-Ø -is	<i>caput</i> <i>capitis</i>	III	I	F

¹ În acest tip se integrează și substantivele cu sufixele -io și -tio.

² Acest sufix se găsește mai des la numele proprii.

³ În acest tip se integrează și substantivele cu sufixele -ido, -eda, -tudo, -ugo, -igo, -ago.

⁴ Vezi Leumann—Hofmann—Szantyr I, p. 240—241.

⁵ Vezi Leumann—Hofmann—Szantyr I, p. 245.

Tip de declinare	Caz	Temă		Desinență	Exemple	Declinare	Structura silabică	Felul accentului
		Rădăcină	Elemente de lărgire					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
21	N	'R	-ta, -tu	-s	<i>ciuitas, sanitas; iuuentus</i>	III	I	M
	G	'R	-tat, -tut	-is	<i>ciuitatis, sanitatis; iuuentutis</i>			
22a	N	X	—	-s	<i>pes; frons; glans</i>	III	I	F
	G	X+t/d	—	-is	<i>pedis; frontis; glandis</i> ¹			
22b	N	X	—	-s	<i>nepos</i>	III	I	M
	G	X+t/d	—	-is	<i>nepotis</i>			
23	N	R	-e	-s	<i>comes, pedes, miles</i>	III	I	F
	G	R	-it	-is	<i>comitis, peditis, militis</i>			
24	N	R	-ec	-s	<i>pulex, pantex, sorex; iudex</i>	III	I	F
	G	R	-ic	-is	<i>pulicis, panticis, soricis; iudicis</i>			
25	N	R	-i	-s	<i>sanguis</i> ²	III	I	F
	G	R	-in	-is	<i>sanguinis</i>			
26	N	X	—	-s	<i>bos</i>	III	I	F
	G	X+u	—	-is	<i>bouis</i>			
27	N	X+c	—	-s	<i>nix</i> ³	III	I	F
	G	X+u	—	-is	<i>niuis</i>			

Chiar dacă unele grupe nu au fost productive, cuprinzând un număr restrâns de cuvinte (cum e cazul tipurilor 13a, 17, 19, 20, 25, 26 și 27), s-a simțit de timpuriu nevoia de simplificare și regularizare a sistemului.

1.2.3. Această tendință care începe din epoca arhaică se manifestă prin eliminarea și unificarea unui număr cât mai mare de tipuri de declinare.

1.2.3.1. Substantive din grupul analizat la 1.2.2.3. trec la grupul de sub 1.2.2.1. prin următoarele procedee :

a) adoptă tema cazurilor oblice, dar păstrează desinența $\emptyset$, rămânând imparisilabice : *glir* în loc de *glis*⁴. Acesta este de fapt și cazul substantivelor terminate în -os (*arbos, honos*), care din latina arhaică au nominativul în -or prin analogie cu cazurile oblice ;

¹ Din punctul de vedere formal care interesează aici, la acest tip se încadrează și substantive ca *cohors* și *mens* (din *co-hor-ti, men-ti* etc.), *dens, -tis* (cu sufixul -nt al part. prez.) *salus* (vezi Leumann—Hofmann—Szantyr I, p. 232, 243.

² Vezi Leumann—Hofmann—Szantyr I, p. 264.

³ Vezi Ernout, *Morphologie*, p. 45.

⁴ Leumann—Hofmann—Szantyr I, p. 259. Ulterior cuvântul a trecut la forma *gliris* (*glis non gliris, App. Probi.*).

b) adoptă tema cazurilor oblice și desinențele *-a*, *-us*, mai frecvent *-is*, trecînd la prototipurile regulate (1), (2) și (8) : *lampada* în loc de *lampas* (Vulg., Hier.), *absida* în loc de *absis* (Aug., Greg. Tur.), *bouus* pentru *bos*, *pectinis* (Inscripții, App. Prob.) în loc de *pecten* (14), *carnis* (Liv. Andron., Inscripții) în loc de *caro* (13a), *fratre* și *matre* în loc de *frater* și *mater* (15) în inscripții din Dacia, *lacte* (Plaut, Apic., Petron.) în loc de *lac* (19), *pedis* (Inscripții) în loc de *pes* (22), *frondis* (vezi Leumann—Hofmann-Szantyr I, p. 259) în loc de *frons* (22), *glandis* (vezi Leumann—Hofmann-Szantyr I, p. 259), *infantis* (Inscripții Dacia) în loc de *infans* (22), *compotes* (Inscripții) în loc de *compos* (22), *lendis* (Inscripții) în loc de *lens* (22), *pontificis* (Inscripții din Noricum) în loc de *pontifex* (24), *bouis* (Varro, Petron., Inscripții) în loc de *bos* (26).

1.2.3.2. Substantive din grupul 1.2.2.3. cu desinența $\emptyset$ la nominativ adoptă desinența *-is*, trecînd la grupul 8, sau, în cazul unor neutre, adoptă desinența *-um*, trecînd la grupul 3 : *uomeris* (Cato) în loc de *uomer* (5b), *lienis* în loc de *lien* (5b), *salis* (Marcellus) în loc de *sal* (5b), *fauoris* (Inscripții din Pannonia) în loc de *fauor* (5a), *gruis* (App. Prob.) în loc de *grus* (6b) ; *ossum* în loc de *os* (Aug., Chiron, *uasum* și *uasus* în loc de *uas* (Plaut., Cato, Vitr., Inscripții).

Tendința de reducere a tipurilor de declinare se face simțită mai ales în cadrul substantivelor la care tema nominativului nu este egală cu cea a cazurilor oblice. E vorba în special de substantivele la care tema e identică cu rădăcina (18, 19, 22, 26, 27) și de substantivele masculine-feminine imparisilabice cu accent fix pe rădăcină (5b, 6b, 13, 21, 24).

Tendința de regularizare s-a manifestat mai ales la substantivele imparisilabice cu accent fix pe rădăcină. Imparisilabicele cu accent mobil (5a, 6a, 11, 12, 21) au rezistat mai bine unificării temei înainte de faza romanică¹. Reflexele romanice ne îndreptățesc să presupunem că unificarea acestor substantive a avut totuși loc într-o fază mai târzie, excepție făcînd substantivele nume de ființe², care și-au păstrat, în majoritatea cazurilor, tema de nominativ.

Rezistența față de tendința de unificare a grupelor amintite se explică prin marea lor productivitate în latina târzie. În special tipul 11 (*-o*, *-onis*), întărit de unele substantive expresive ca *glutto*, *caupo* etc., s-a extins mult, servind probabil și ca punct de plecare³ pentru tipul 12 *-a*, *-anis* (*-e*, *-enis*)⁴, folosite mai ales pentru nume de ființe și nume proprii. Inscripțiile și textele târzii din toată Romania⁵, inclusiv Peninsula Bal-

¹ Väänänen, *Introduction*, p. 114.

² Vezi și Lausberg, *Roman. Sprachw.* II, § 626.

³ Väänänen, *Introduction*, p. 116.

⁴ Meyer-Lübke, *Lateinische Sprache*, p. 483.

⁵ Bastardas Parera, *Particularidades*, p. 32 ; J. Jud, *Recherches sur la genèse et la diffusion des accusatifs en -ain et en -on*, Thèse de Zurich, 1907 ; R. von Planta, *Die Sprache des rätomanischen Urkunden des 8—10 Jh.* în A. Helbock, *Regesten von Vorarlberg und Liechtenstein* I, 1920, p. 80 ; Salvioni, *La declinazione imparisillaba in „-a, -ane, -o, -one”*, „Romania” XXXV, 1906, p. 198.

canică¹, abundă în exemple : *amita*, *-anis*, *mamma*, *-anis*, *barba*, *-anis* ; *Aureliani*, *Sergiani*, *Cocceiani*² etc.

Altă categorie de substantive, în general refractare tendinței de regularizare, au fost neutrele imparisilabice, în special cele din grupurile 14 (*nomen*) și 16 (*pectus*). Faptul se explică, poate, prin identitatea acuzativului cu nominativul care întărea tema acestuia din urmă.

1.2.3.3. Grupul 9, parisilabice în *-es*, tinde, de timpuriu, să dispară în favoarea grupului 8, parisilabice în *-is*³.

1.2.3.4. În urma schimbărilor expuse la 1.2.3.1 — 1.2.3.3., 1.2.2.3. și a schimbărilor fonetice⁴, se poate presupune că în latina târzie din regiunile dunărene se mai găsesc următoarele tipuri de declinare⁵ :

1.2.3.4.1. Substantive cu identitate de teme între nominativ și cazurile oblice.

Masculine — Feminine						Neutre	
Tip de declinare		Caz	Temă Desinență		Caz	Tip de declinare	
Latina clasică	Latina târzie					Latina târzie	Latina clasică
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Parisilabice</i>							
1	1	N G	T T	+ +	-a -E		
2, 4 10	2	N G	T T	+ +	-u -i	N G	2 3
5b, 6a, b, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24	8	N G	T T	+ +	-E ⁶ -E	N G	8 5b, 7, 19
<i>Imparisilabice</i>							
5a (nume de ființe)	5	N G	T T	+ +	-Ø -E	N G	5 14

¹ P. Skok, *Zum Balkanlatein*, ZRPh LIV, 1934, p. 44.

² Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 134.

³ Cf. *cautes*, *non cautis*, *uates*, *non uatis* App. Prob.

⁴ Și anume : a) contopirea lui *a* și *ā* în silabă finală ; b) contopirea lui *ē*, *ē* și *ī* neaccentuat într-un singur sunet *E* ; c) trecerea lui *o* (< *ō* sau *ō*) neaccentuat, final, la un sunet *O* ; d) trecerea lui *ae* la *e* = *E* ; e) căderea lui *-m* și *-s* finali.

⁵ Omitem tipul 13a, 20, 25, 26, 27 de la 1.2.2.1 și 1.2.2.3, care reprezintă cazuri izolate.

⁶ Multe substantive nume de ființe de la tipurile 11, 12, 13, 15, 24 nu trec la tipul 8, ci mențin distinctă tema nominativului (vezi 1.2.3.4.2).

- Exemple : 1. *aqua-aque, anima-anime* (1)
 2. *lupu-lupi* (2), *agru-agri* (10); *filu-fili* (3)
 8. *sudore-sudore* (5a), *arbor-arbore* (5b), *ueruex-ueruece* (6), *cane-cane* (8), *fame-fame* (9), *sapone-sapone* (11), *marginem-marginem* (13), *carne-carne* (13a), *pectine-pectine* (14), *lintre-lintre* (15), *lepore-lepore* (16), *puluere-puluere* (17), *flore-flore* (18), *sanitate-sanitate* (21), *fronte-fronte* (22), *pulice-pulice* (24); *sale-sale*, (5b), *mare-mare* (7), *lacte¹-lacte*(19).
 5 *imperator-imperatore* (5a), *nomen-nomine*

1.2.3.4.2. Substantive cu non-identitate de teme între nominativ și cazurile oblice

Masculine — Feminine					Neutre		
1	2	3	4	5	6	7	8
			<i>Imparisilabice</i>				
			R + u	+ — Ø	N		
			R + or	+ — E	G	16	16
11	11	N G	'R + O	+ — Ø			
			R + on	+ — E			
12	12	N G	'R + a	+ — Ø			
			R + 'an	+ — E			
13	13	N G	R + O	+ — Ø			
			R + in	+ — E			
23	23	N G	R + E	+ — Ø			
			R + et	+ — E			
24	24	N G	R + E	+ — Ø			
			R + ec	+ — E			
			<i>Parisilabice</i>				
15	15	N G	R + ter	+ — Ø			
			R + tr	+ — E			

- Exemple : 11. *dráco-dracónis*
 12. *táta-tatáne*
 13. *hómo-hómine*
 15. *fráter-frátre*
 16. *péctu-péctore*
 23. *míle-mílete*
 24. *iúde-iúdece*

1.2.3.4.3. Se observă că reducerea de la 23 + 4 tipuri de declinare la numai 11 + 4 tipuri se realizează, de cele mai multe ori, prin uniformizarea temei paradigmei. Alteori contopirea unor grupe de declinare se datorează schimbărilor fonetice. Acesta este cazul pentru trecerile de la 2 la 3, 7 la 8, 14 la 5.

¹ Pentru trecerea lui *lac* la această categorie, vezi Lausberg, *Roman. Sprachw.*, § 653.

² Vezi tabloul 1.2.3.4.1.

E remarcabil faptul că substantivele la care tema nominativului nu este egală cu tema cazurilor oblice și substantivele imparisilabice cu identitate între cele două teme sînt nume de ființe.

Se observă dispariția temelor fără element de lărgire.

1.2.4. Desinențele cazuale

1.2.4.1. Nominativul și acuzativul. În cadrul declinării a II-a și a III-a exista o puternică tendință de confuzie între nominativ și acuzativ, specifică pentru Peninsula Italică și cea Balcanică. În celelalte provincii ale imperiului, cele două cazuri se mențin distinct pînă la perioada documentelor merovingiene.

Este posibil ca apariția nominativului plural *-i* de la substantivele feminine și masculine de declinare a III-a să se datoreze unei reacții împotriva tendinței generale de confuzie dintre nominativ și acuzativ. Pentru a explica această desinență, trebuie însă să avem în vedere atît cauze fonetice¹, cît și influența analogică a masculinelor de declinare a II-a².

Tot pentru a se evita confuziile, desinența de nominativ plural *-as*, frecventă în textele tîrzii din aceste regiuni, nu s-a impus în Italia și în Balcani. După căderea lui *-s*, *a* s-ar fi confundat nu numai cu nominativul plural, dar și cu nominativul și acuzativul singular.

1.2.4.2. Genitivul. Genitivul singular al declinării I a fost relativ bine păstrat în Italia³ și în inscripțiile din Peninsula Balcanică⁴, în orice caz mai bine decît genitivul singular al declinării a II-a⁵.

---

¹ Meyer-Lübke (*Lateinische Sprache*, p. 670) presupune o evoluție *-es* > *-i* și crede că orice *e* se transformă în italiană în *i*. După Mario Pei, „Modern Language Notes” LVIII, 1943, p. 116 (apud B. Löfstedt, *Long.*, p. 43) *-ē*, *ē* și *-ī* pot da în italiană atît *e* cît și *i*; *i* de la pluralul declinării a III-a s-ar putea explica, astfel, de la desinența de plural *-es*. F. N. și R. L. Politzer (*Trends*, p. 29, ap. B. Löfstedt, *Long.*, p. 44), cercetînd desinența de plural a declinării a III-a pe baza documentelor longobardice, ajung la concluzii favorabile explicației fonetice. Desinența *-i* în loc de *-es* apare de 44 de ori, predominînd în documente care provin din regiuni în care căderea lui *-s* este foarte frecventă (în Italia centrală). În urma acestui fapt, Politzer consideră că nu poate fi vorba de o acțiune analogică, deoarece aceasta ar fi avut ca urmare apariția desinenței *-i* în documentele din toate regiunile. Deși Politzer nu optează clar pentru explicația lui Meyer-Lübke sau a lui Mario Pei (vezi mai sus), el presupune, totuși, că *-e* înainte de *-s* era pronunțat ca un *i*.

² D'Ovidio, AGI IX, 1886, p. 89; E. Richter, ZRPh XXXIII, 1909, p. 147, Grandgent, *Mélanges A. Thomas*, Paris, 1927, p. 187, Rohlf, *Gramm. it.* II, § 365 etc. cred că este vorba de un plural analogic după declinarea a II-a; *-i* ar proveni din vechea desinență *-is* de la pluralul declinării vocalice (cf. D'Ovidio, *Sull'origine dell'unica formula flessionale*, Pisa, 1872, p. 45; Bourciez, *Élém.*, § 215 b și — pentru română — Sextil Pușcariu, LR I, 1940, p. 237). Explicația nu pare convingătoare dacă ținem seama de faptul că *-is* era o desinență slabă încă din secolul al III-lea e.n. și că apariția ei în texte tîrzii se datorește unor tendințe arhaizante.

³ Politzer, *Trends*, p. 15.

⁴ Pentru cazurile de genitiv singular de decl. I în *-a* vezi Maria Iliescu și Liliana Macarie, SCL XVI, 1965, p. 480.

⁵ Politzer, *Trends*, p. 78.

Genitivul plural al declinării a II-a a dovedit în toată Romania o vitalitate deosebită ¹.

Genitivul *-orum* apare și în locul desinențelor de dativ. Pentru latina orientală este remarcabil faptul că, în *Getica* lui Iordanes, se găsesc exemple de folosire a genitivului în locul dativului, chiar și pentru singular : 7, 50 *loci nomen dedit Saxum Marpesiae*; 18, 102 *ipsius urbis ferre subsidium gestiens*; 44, 234 *ille ... non solum impunitatem Suauorum indulxit, sed ut sibi de suo genere principem constituerent* ².

1.2.4.3. Dativul. La declinarea I și mai ales la a II-a, unde coincide formal cu acuzativul și cu ablativul, dativul a fost bine păstrat. Se presupune că în Italia dativul declinării a III-a s-a menținut mai multă vreme decât cel de la declinările I și a II-a ³.

Dacă presupunem că aceeași a fost situația în Orient, ajungem pe această cale la explicarea desinenței *-i* de la dativul singular feminin românesc al declinării a III-a.

La dativul singular de declinarea a III-a, în locul desinenței *-i* apare uneori *-e* în toate provinciile imperiului, fie din motive de ordin fonetic (A.I.1.2.1), fie analogic (după *-e* de la ablativ). Deoarece și în cazul dativului construcția analitică *ad* + *-e* (< *-em*) este foarte frecventă ⁴, *-e* ar putea fi explicat prin omiterea hipercorectă a lui *ad* din această construcție.

În textele târzii este foarte frecventă înlocuirea lui *-ibus* ⁵ prin *-is* și *-ēs*.

1.2.4.4. Ablativul. Desinențele de ablativ se confundă la singular cu cele de acuzativ, iar la plural cu cele de dativ.

1.2.4.5. În urma schimbărilor fonetice ⁶ și morfologice arătate se poate presupune că în latina dunăreană existau următoarele desinențe cazuale :

---

¹ Pei, *France*, p. 143, Furman-Sas, *Declension*, p. 172, 509, Uddholm, *Formulae Marculfi*, Uppsala, 1953, p. 58.

² Fenomenul este deosebit de interesant pentru flexiunea articulată nominală și pronominală românească, deoarece permite să înțelegem cum s-au generalizat la pronume și la articol formele de genitiv și nu cele de dativ (lui (< *illui*), ei (< *illei*), lor (< *illorum*). Vezi și Pei, *France*, p. 145; Furman-Sas, *Declension*, p. 214, Politzer, *Trends*, p. 22. (Vezi B II 1.3.3. și 1.3.4.)

³ B. Löfstedt, *Long.*, p. 224.

⁴ Furman-Sas, *Declension*, p. 221.

⁵ Pentru slăbiciunea acestei desinențe vezi L. Beszard, *La langue des formules de Sens*, Paris, 1910, p. 271; O. Haag, *Die Latinität Fredegars*, Erlangen, 1898, p. 44–45 (ap. B. Löfstedt, *Long.*, p. 28); Politzer, *Trends*, p. 28–29; B. Löfstedt, *Long.*, p. 236.

⁶ Vezi 1.2.3.4. nota 14.

Tip de declinare în latina tîrzie ¹	Gen	Cazuri	Desinențe	Tip de declinare în latina tîrzie	Gen	Cazuri	Desinențe
1	2	3	4	1	2	3	4
			SINGULAR				
1	f.	N.Ac. (Abl.) V. G.D.	-a -E	8	m., f., n.	N.G.Ac.Abl.V. D.	-E -i
2	m., n.	N.Ac. G. D. (Abl.) V. sau N.Ac. G.D. (Abl. V.	-u -i -O -E -u -i -O) -E	5 ² , 11, 12, 13, 15, 16, 23, 24	m., f., n.	N.G.Ac. (Abl.) V. N.G. G.Ac. (Abl.) D. sau	-E -O -E -i -Ø -E
			PLURAL				
1	f.	N.V. G. D. (Abl.) Ac.	-E -aru -i -a	5, 8, 11, 12, 13, 15, 23, 24	m., f.	N.V. G. D. (Abl.) Ac. sau N.V.D. (Abl.) G. Ac. sau N.V. G. D.Ac. (Abl.)	-i -(i)u -ibu -E -i -(i)u -E -i -(i)u -E
2	m.	N.D. (Abl.) V. G. Ac. sau N. (Abl.) V. G.D. Ac.	-i, (-a ³ , -ora ⁴) -oru -O -i, (-e, -ora) -oru -O				
2a	n.	N.Ac.V. G. D. (Abl.) sau N.Ac.V. D.G. (Abl.	-a -oru -i -a -oru -i)	5, 8, 16	n.	N.Ac.V. G. D. Abl. sau N.Ac.V. G. D. Abl.	-(i)a -(i)u -ibu -(i)a -(i)u -E, -i

¹ Vezi 1.2.3.4.

² În special substantivele denumind ființe din aceste categorii.

³ Pluralele italiene de tipul *ditta*, *bracchia*, *ossa* justifică această desinență pentru faza tîrzie; vezi 1.1.4.b.

⁴ Terminație desprinsă de la substantivele neutre de categoria 16 (n.sg. -us, n.pl. -ora) constind de fapt din sufixul tematic -or și desinența -a; ea se atașează citorva teme de substantive neanimate (vezi supra 1.1.4.c.).

1.2.5. Prepozițiile în sistemul declinării din latina târzie.

1.2.5.1. În latina târzie apar confuzii în regimul prepozițiilor care în latina clasică se construiau cu acuzativul sau cu ablativul: după prepoziții care se construiau cu ablativul apare acuzativul, iar după prepoziții care se construiau cu acuzativul apare ablativul. Primul fenomen trebuie pus pe seama extinderii acuzativului în dauna ablativului, iar cel de-al doilea, în cele mai multe cazuri, ca o hipercorectitudine. Prin căderea timpurie a lui *-m* în limba vorbită, trebuie să presupunem că formele de acuzativ *-a*, *-o* (*-u*) și *-e* s-au folosit în vorbire la singularul tuturor declinărilor, atât după prepozițiile care cereau ablativul, cât și după cele care cereau acuzativul. În urma extinderii generale a acuzativului și a slăbirii ablativului, această formă unică fără *-m* a fost interpretată ca acuzativ. Dovadă fac formele pronominale, mai conservatoare¹.

În inscripții, unde norma limbii literare era mai slabă, încep să se facă de timpuriu confuzii, în sensul că apar forme cu *-m* acolo unde ar fi fost de așteptat să apară tradiționalul ablativ și invers. Prin analogie, acuzativul s-a folosit și la plural².

Rezultatul concret care a avut importanță în sistemul declinării a fost înlocuirea ablativului, caz prin excelență prepozițional în latina clasică³, cu acuzativul, caz prin excelență prepozițional în latina târzie și în limbile romanice: — prepozițiile sînt urmate în marea majoritate a cazurilor de substantive în cazul acuzativ.

1.2.5.2. Al doilea fenomen specific latinei populare și târzii este tendința de a se întări și preciza valoarea cazurilor prin prepoziții⁴.

Importantă pentru evoluția declinării este crearea echivalenței dintre dativul și genitivul sintetic, pe de o parte, și construcțiile formate din prepoziție + caz prepozițional (acuzativ), pe de altă parte.

La dativ s-a pornit de la exprimarea obiectului indirect prin *ad* + acuzativul, în locul dativului sintetic. Exemple apar încă la Plaut și se găsesc în măsură tot mai mare în textele populare și târzii⁵.

Construcția aceasta a fost mult folosită în textele religioase și biblice, deoarece era comodă în cazul sintaxei numelor proprii indeclinabile.

Genitivul sintetic a început să fie echivalent mai întâi cu *de* + abl., iar apoi cu *de* + acuz. Pentru această situație trebuie să se fi pornit de la

¹ Vezi, de exemplu, *cum quem couixi*, în Diehl, *Vulgärlateinische Inschriften*, Bonn, 1910, nr. 154 sau *nobiscum non noscum, uobiscum non uoscum* App. Prob. etc.

² *Cum sodales* (inscripție din Moesia), *cum sacramentales suos legitimos* (Edict. Roth. 166).

³ B. Löfstedt, *Long.*, p. 233.

⁴ Battisti, *Avviamento*, p. 198; Norberg, *Synt. Forsch.*, p. 26—45.

⁵ *Ad hostis exuias dabit* Plaut, *Epid.* 38; *ad te dederam litteras* Cic. *Att.* X, XVI; *dixit Theon ad illum* Act. Petr. VI; *dixit ad eam* Fredegarius II 62 etc.; *uotum fecit ad martirem Asterium* (Dalmația); *ad Iudaeos exclamauit* (Victorinus 26, 11) (Poetovio Pannonia); *ad extructionem aetomae dedit* (Dacia) 1212, Apulum etc. (apud Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 157).

genitivul partitiv¹. În Orient, asemenea construcții sînt relativ rare². Și genitivul obiectiv și subiectiv a fost adesea înlocuit prin *de* + abl. încă din faza veche a latinei³.

1.2.6. Rolul genitivului posesiv și al dativului adnominal în evoluția declinării.

Și unele aspecte ale sintaxei cazurilor au exercitat o anumită influență asupra sistemului declinării în latina tîrzie. Pentru latina din provinciile dunărene au fost importante în special schimbările petrecute în sfera atributului, mai ales în exprimarea raportului de posesie, care, în latina clasică, era redat prin genitiv.

Începînd din secolul al V-lea⁴ se observă în Galia și în Orient înlocuirea genitivului posesiv prin dativul adnominal⁵. În loc de *litteras domini Sulpicii* se spune *litteras domino Sulpicio* (Desiderii epist. II 16), în loc de *sponsa filii sui* se spune *sponsa filio suo* (Marculfus II 15).

Pentru Orient, se găsesc o serie de exemple în inscripțiile din Dalmația⁶, din Moesia, din Dacia⁷ și în lista castelelor dată de Procopius⁸. S-a văzut mai sus (1.2.5.2.) că s-a ajuns la echivalența dintre dativul sintetic și construcția *ad* + acuzativul. Urmarea acestui fapt a fost, în cazul dativului adnominal, înlocuirea lui prin construcția analitică. Astfel se ajunge la exemple ca: CIL XIII 2483 (sec. al VI-lea) *hic requiescunt membra ad duos fratres Gallo et Fidencio*; Formulae Andecauenses 28 *et taliter ipsi homo dedit respunso, quod terra sua fossado fecisset, nam terra ad illo homine numquam fossadasset*; Formulae Andecavenses 45 *Seruus nomen illi ancilla ad illo nomen illa extra uoluntate ad conigium se coiunxerunt*⁹.

Spre deosebire de Orient, unde dativul adnominal stă la baza identității formale dintre genitivul și dativul declinării românești, în Galia construcțiile analitice cu *de* cu valoare genitivală (genitiv partitiv, genitiv de relație etc.) au reușit să atragă în cele din urmă și construcțiile posesi-

¹ *Dimidium de praeda* Plaut; *ut de cibariis suis aliquid dimitteret eis* Test. porcelli; *unam de senioribus* Act. Petr. II; *de raphanelaeo misit in pulmentum* etc. Vitae Patr. V 4, 59.

² Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 155 dă numai 3 exemple. Pentru mica frecvență a prepoziției *de* în Orient vezi și Maria Iliescu și Liliana Macarie, SCL XVI, 1965, p. 487.

³ *Admiratio de filio* Ter. Haut. 424.

⁴ P. Skok, *art. cit.*, p. 453.

⁵ Această construcție se apropie mult de „dativus sympatheticus” (pentru care vezi E. Löfstedt, *Syntactica* II, p. 225—237) și de dativul posesiv. (Cf. B. Löfstedt, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” LXXVIII, 1963, p. 82).

⁶ Cf. P. Skok, *art. cit.*, p. 453, care dă exemple din inscripții (sec. al V-lea—al VI-lea) din Dalmația, unde construcția este atestată pînă în secolul al XII-lea (CIL III, 9552 *Arca Stephano presbytero et Martanae iugoli eius*; 1080 *Eolano filio Dobrovito*...; 1099 *Paginam testimonio nostro; ante presenciam Johanii comiti*).

⁷ H. Mihăescu (*Lat. dun.*, p. 157): Moesia Superior (*Petrus, filius Thomae uicario; Naissus*), Moesia Inferior (*coniux autem P. Rosinacio glorioso maister militum defuncta est*; sec. al VI-lea) și Dacia (*quaestor collegio 882 Potaissa*).

⁸ *Ῥῆγινος ἀστελλόν* = *regini castellum* (Bulgaria de vest), *Λουποφοντάννα* = *lupi fontana* (Bela Palanca).

⁹ Cf. B. Löfstedt, *art. cit.*, p. 82, care arată că la încetățenirea acestei construcții a jucat un rol important și dativul posesiv. De la *ancilla est illi* s-a ajuns la *ancilla est ad illum* și, paralel cu aceasta, de la *ancilla illi* la *ancilla ad illum*.

vale care pînă atunci se exprimau, cel puțin parțial, prin *ad* + acuzativul (=dativul) sau prin dativul sintetic.

Avînd în vedere cele spuse pînă aici și ținînd seama de rolul determinativ al pronomelor se poate presupune că în ultima fază a latinei tîrzii au existat în Orient ¹ următoarele posibilități de exprimare a dativului, caz folosit la un moment dat atît pentru complementul indirect, cît și pentru atributul posesival.

a) Desinență : *casE*, *amicO*, *morti*.

b) Desinență întărită de un adjectiv pronominal determinativ postpus : *casE illei/istei*, *amicO illui/istui*, *morti illei/istei*.

c) Desinență întărită de adjectiv-pronume determinativ prepus : *illei / istei casE*, *illui / istui amicO*, *illei / istei morti*.

Se poate folosi și echivalentul analitic al dativului :

d) *Ad* + substantiv la caz prepozițional = dativ sintetic : *ad femina*, *ad amicO*, *ad mortE*.

Dacă la acest tip se adaugă adjectivul pronominal determinativ, el poate sta (5) în cazul prepozițional (acuzativ) (5, 6) sau poate să-și păstreze desinențele de dativ (7, 8), mai bine zis desinențele de dativ care funcționau ca genitive. Sînt frecvente exemplele în care adjectivele pronominale au rămas fidele formelor sintetice, pe cînd numele era exprimat analitic, ca : *quis tullit pauperi istius saccolum suum* (Hist. Franc. 255, 21), *ipsius Audoino uindēdisset* (Tardif 43)².

e) *Ad* + substantiv la caz prepozițional întărit de un adjectiv pronominal postpus în caz prepozițional : *ad femina illa / ista*, *ad amicO illo / isto*, *ad mortE ista / illa*.

f) *Ad* + substantiv la caz prepozițional întărit de un adjectiv pronominal antepus în caz prepozițional : *ad illa / ista femina*, *ad illo / isto amicO*, *ad illa / ista mortE*.

g) *Ad* + substantiv la caz prepozițional + adjectiv pronominal postpus la dativ : *ad femina illei / istei*, *ad amicO illui / istui*, *ad morte illei / istei*.

h) *Ad* + substantiv la caz prepozițional + adjectiv pronominal antepus la dativ : *ad illei / istei femina*, *ad illui / istui amicO*, *ad illei / istei mortE*³.

Toate tipurile înșirate mai sus exprimau din punct de vedere sintactic atît funcțiile dativului, cît și pe ale genitivului, iar din punct de vedere formal, în ceea ce privește adjectivul pronominal determinativ, desinențele de genitiv exprimau funcțiile dativului.

Evoluția ulterioară a limbii arată că aproape toate tipurile reconstituite teoretic pe baza mijloacelor de exprimare a latinei tîrzii din Orient au stat la baza unor forme românești.

¹ Aceeași este situația în Galia.

² În loc de formele *illei*, *illui*, în unele regiuni trebuie să fi fost și forma clasică *illi*.

³ Tipul 6 și 8 pare să fi fost o realitate și în latina tîrzie din Reția.

2. ADJECTIVUL

2.1. Genul și declinarea

2.1.1. Clasele de adjective. Ținând seama de desinențele de la nominativul singular și plural al celor trei genuri și de felul lor de declinare, adjectivele latine pot fi grupate în 7 clase.

Masculin				Feminin			Neutru					
Tema		Des .	Tip decl. s.	Tema		Des.	Tip decl. s.	Tema		Des.	Tip decl. s.	Exemple
R.	El. l ¹ .			R.	El.l.			R.	El.l.			
SINGULAR												
1	T	-us	2	T	-a	1	T	-um	3	bonus		
2	T	-Ø	4	T	-a	1	T	-um	3	tener		
3	R + er	-Ø	10	R + r	-a	1	R + r	-um	3	niger		
4	R + er	-Ø	10	R + r	-is	8	R + r	-e	7	acer		
5	T	-Ø	5	T	-Ø	5	T	-Ø	5	pauper		
6	T	-is	8	T	-is	8	T	-e	7	dulcis		
7	T	-s	6	T	-s	6	T	-s	6	felix		
PLURAL												
1	T	-i	2	T	-ae	1	T	-a	3	bonus		
2	T	-i	4	T	-ae	1	T	-a	3	tener		
3	R + r	-i	10	R + r	-ae	1	R + r	-a	3	niger		
4	R + r	-es	10	R + r	-es	8	R + r	-a	7	acer		
5	T	-es	5	T	-es	5	T	-a	5	pauper		
6	T	-es	8	T	-es	8	T	-ia	7	dulcis		
7	T	-es	6	T	-es	6	T	-ia	6	felix		

Distinctive de gen sînt la singular numai desinențele -us pentru masculin, -a pentru feminin și -um și -e pentru neutru, iar la plural -i pentru masculin, -ae pentru feminin și -(i)a pentru neutru. În afară de -e, toate aceste desinențe sînt caracteristice pentru grupul 1.

2.1.2. Deoarece, ca și la substantive (1.1.3), se accentuează tendința ca fiecare gen să fie marcat prin desinențe specifice, adjectivele de tipul 5 și 7, care aveau aceeași desinență pentru toate genurile, au fost eliminate. Adjectivele de tipul 5 cu desinența -Ø pentru toate genurile s-au contopit cu adjectivele de tipul 2 la care Ø era desinența caracteristică pentru masculin și care aveau și la cazul oblic aceeași structură tematică: *pauper-paupera-pauperum* în loc de *pauper-pauper-pauper* (*pauper mulier non paupera mulier* App. Prob.; *gens paupera* Iord.). Adjectivele de tipul 4 (*acer*) trec cu timpul la tipul 3 (*niger*), care au aceeași desinență de

¹ El. l. = element de lărgire.

masculin și aceeași structură tematică la cazurile oblice, dar cu desinență distinctivă pentru genul feminin (-a) la singular și cu plural distinct pentru toate trei genurile: *acer-acra-acrum* în loc de *acer-acris-acre* (*acre non acrum* App. Prob.; *acri ingenii* Iord.).

Ulterior, ca și la substantive, tipurile se reduc: adjectivele de la tipul 3 și 4 se încadrează în grupul 1. Spre deosebire însă de substantive, unde tipul 8 (*ciuis*), corespunzător lui 6 (*dulcis*), nu a arătat tendința de trecere la tipul 2 (*lupus*), la adjective, probabil pentru a se elimina identitatea supărătoare dintre masculin și feminin și chiar dintre masculin-feminin și neutru—o dată cu dispariția lui -s—, nu sînt rare trecerile de la tipul 6 (*dulcis*) la tipul 1 (*bonus*): *tristus-trista-tristum* în loc de *tristis-tristis-triste* (*tristis non tristus* App. Prob.).

2.1.3. În urma schimbărilor fonetice (vezi 1.2.3.4, nota 4) și a reducerii tipurilor, toate adjectivele sînt grupate în două clase:

Singular						
Masculin			Feminin		Neutru	
Tema		Desinența	Tema	Desinența	Tema	Desinența
2	T	-u	T	-a	T	-u
6	T	-E	T	-E	T	-E
Plural						
2	T	-i	T	-E	T	-E
6	T	-i	T	-i	T	-E

Desinența -(i)a de la neutru plural a dispărut, probabil pentru că -a era și marca genului feminin la singular.

2.2. Gradele de comparație

2.2.1. Comparativul

2.2.1.1. Comparativul de superioritate. Comparația se făcea ca și în latina clasică, în trei feluri, prin: a) sufixare; b) schimbare totală sau parțială a rădăcinii adjectivului de la pozitiv; c) construcție analitică.

a) Primul procedeu, și totodată cel mai obișnuit, se realiza cu ajutorul sufixelor -ior pentru masculin și feminin, -ius pentru neutru: poz. *calidus*, -a, -um, comp. *calidior*, -ius.

b) Procedeu al doilea, cel mai vechi mod de exprimare a gradelor de comparație, se mai folosea numai pentru un număr redus de adjective din fondul uzual: poz. *bunus*, -a, -um, comp. *melior*, -ius; poz. *magnus*, -a, -um, comp. *maior*, *maius* etc.

c) Încă din latina arhaică, comparativul se putea forma și cu ajutorul unor adverbe ca *magis* sau *plus* (vezi ILR I, p. 144). Uneori adverbele de comparație însoțesc chiar comparative sintetice. La început, fenomenul se explică din motive stilistice, mai târziu el se datorează înțeleșului de pozi-

tiv al comparativului sintetic. În epoca târzie formele sintetice ale comparativului și superlativului sînt folosite unele în locul celorlalte, deoarece își pierduseră valoarea inițială. Cu timpul, comparația analitică înlocuiește total comparația prin sufixare și parțial chiar și supletismul (vezi ILR I, p. 144—145)¹.

Pentru latina dunăreană trebuie să presupunem că :

a) comparația analitică a înlocuit comparația prin sufixare și comparația prin schimbarea rădăcinii ;

b) adverbul cel mai folosit pentru formarea comparativului a fost *magis* ² ;

c) particulele care leagă cei doi termeni ai comparației au fost *de* și *quam*.

2.2.2. Superlativul

Ca și comparativul, superlativul se putea forma prin : a) sufixare ; b) schimbare parțială sau totală a rădăcinii adjectivului de la pozitiv ; c) construcții analitice.

a) Sufixul de superlativ era *-(is)simus*, cu diverse transformări fonetice (*limus* în cazul cîtorva adjective cu teme în *-l*, *-rimus* în cazul adjectivelor cu teme în *-(e)r*).

În latina târzie, variantele fonetice *-limus* și *-rimus* sînt înlocuite de multe ori de *-issimus* (cf. *miserissimus* CIL VI, 3557).

b) Ca și la comparativ, procedeul al doilea se mai folosea pentru cîteva adjective din fondul lexical uzual : *optimus*, *maximus* etc.

c) La formarea construcțiilor analitice se foloseau o serie întreagă de adverbe, ca : *multum*, *maxime*, *bene*, *ualde*, *pulchre*, *oppido*, *forte*, *fortiter* etc. (vezi ILR, I, p. 144).

Aceste construcții s-au extins din ce în ce mai mult, înlocuind treptat celelalte procedee de formare a superlativului.

Pentru latina dunăreană trebuie să presupunem că :

a) superlativul analitic a înlocuit superlativul prin sufixare și superlativul prin schimbarea rădăcinii ;

b) adverbele cele mai folosite pentru formarea superlativului au fost *multum* și *forte*.

3. NUMERALUL

3.1. Numeralul cardinal

3.1.1. Baza numeralelor latinești o constituie cuvintele pentru noțiunile de la 1 la 10, pentru 100 și pentru 1000. Celelalte numere cardinale (în afară de *viginti*) ³ sînt derivate sau compuse cu ajutorul acestor numere de bază.

¹ Comparativul de egalitate se construia probabil cu ajutorul adverbului *tantus*, particula de legătură între cei doi termeni fiind corelativul *quantus* sau *quam*.

² Româna merge, așadar, pe aceeași linie cu limbile romanice din Peninsula Iberică și cu provensala : prov. *mais*, cat. *més*, sp. *más*, muy, port. *mais*.

³ Cuvînt neanalizabil în latină deși, conform sistemului zecimal, ar trebui să fie compus din două elemente : 2 și 10 (cf. got. *twai tigjus*, vsl. *dăva desęti*).

Numeralele de la 1 la 10, ca elemente de bază ale sistemului, sînt stabile. În latina tîrzie se observă cîteva schimbări de formă datorate unor cauze fonetice, analogiei sau apropierii de alt numeral.

Astfel se găsesc formele *quattor*¹ în loc de *quattuor* și *cinque*² în loc de *quinque*. Pe lîngă *sex* trebuie să presupunem o formă analogică după *septem*: **sexem* > **sesse*.

3.1.1.1. *Flexiunea numeralelor* în latina tîrzie se caracterizează prin apariția unor forme asemănătoare cu cele ale pronumelor în această fază de evoluție a limbii:

Genitivul m., n. *uni* și f. *unae*, ca și dat. *uno* apar încă de timpuriu alături de *unius* și *uni*. Paralel cu *illuius*, *istuius* apare și *unuius*.

Alături de *duo*, care păstra vechea desinență de dual -o, își face apariția nominativul masculin analogic *dui*³ și, frecvent, nominativul neutru *dua*⁴. Acuzativul *duos* înlocuiește mai vechiul *duo*, identic cu nominativul⁵.

După cum a apărut *dui* pe lîngă *duo*, a apărut și *ambi*⁶, *ambae*⁷, pe lîngă *ambo*.

Trebuie să presupunem că sub influența lui *dui* și a pluralului nominal și pronominal a putut să apară *trei* în latina din provinciile dunărene.

3.1.2. Pentru numeralele latinești între 10 și 20, pe lîngă formele clasice, inițial compuse din unități + *decem*, contopite într-un singur cuvînt și prin aceasta relativ greu analizabile, apar, mai ales în inscripții și în unele texte vulgare sau tîrzii, formații noi mai ușor de descompus (*decem* + numeral juxta pus sau *decem* + conjuncție + numeral)⁸. Acestea sînt cele care s-au transmis aproape tuturor limbilor romanice, pentru numeralele de la 16 la 20. Pentru 18 și 19 nu s-a menținut tipul *duodeviginti*, *undeviginti* provenit de la un sistem vicesimal. Însă la unii scriitori clasici ca Caesar și Titus Livius, aceste forme erau concurate de altele de tipul *decem et octo*, *decem et nouem*. Aceleași forme se găsesc mai tîrziu la

¹ Cf. Leumann-Hofmann-Szantyr I, p. 112. ¶

² Leumann-Hofmann-Szantyr I, p. 292; CIL X, 5939, 2; *Crest. Rom.*, I, p. 32, 5 etc.

³ Cf. Virg. gramm. epit. 6, p. 46, 11 *e ueteribus declinantur dui duorum duis duos a duis*.

Dui și *doi* se regăsesc, în afară de română, în mai multe limbi romanice: în vechea provençală, în italiana veche și dialectală, în dialectul retoroman din Val Müstair (deși în mod obișnuit pluralul în acest dialect se formează cu *s*), în friulană.

⁴ Cf. ThLL s.v. *duo*, col. 2241—2242.

⁵ Cf. Ernout-Meillet, s.v., Serv. ecl. 5, 68 '*duo*' *uetuste dixit ut 'ambo' ... nam hodie hoc significatu 'duos' et 'ambos' dicimus*.

⁶ Cf. Ernout-Meillet, s.v. *ambo*.

⁷ Pentru drom. *amîndoi*, it. dial. *amendoi*, engad. *amendoi*, vezi B II 4.1.3.

⁸ Vezi Prisc. (*Gramm.* 18, 172) forma *decem septem*, CIL III, 2283 (Dalmăția) *dece septe* (> fr. *dix-sept*) sau CIL VI, 1261 *decem due*. În Const. veter. de la Claudius la Diocletian (CIL III, 2038) se găsesc forme în care zecile și unitățile sînt legate între ele prin *et*: *decem et una*, *decem et quinque*, *decem et septem* (> sp. *diez y siete*). La fel CIL III, 870 (Moesia Inferior) și Iordanes, Rom. 385. La Palladius se găsește și varianta cu conjuncție *ac* (= *decem ac noue* > it. *diciannove*). Vezi pentru alte forme populare și M. Ihm, *Vulgärformen lateinischer Zahlwörter auf Inschriften*, ALL VII, 1892, p. 65—68.

Iordanes (Rom. 232 și Get. 283) și la Palladius (X, 1, 2, X, 2, 12). A existat și vechiul tip : unități + *decem*, refăcut : *unus (et) decem, duo (et) decem* etc.¹.

3.1.3. Nici numerele care exprimau zecile nu mai erau analizabile în latină. În urma transformărilor fonetice, însuși elementul de compunere constant *gint-* nu mai era aparent legat de *decem* (deși din punct de vedere istoric este descendentul lui direct) : *uinti* < *uiginti*, *trienta* < *triginta*, *quarranta* < *quadraginta*, *nonanta* < *nonaginta* ².

Unitățile care intră în compunerea acestor numere nu mai semănau nici ele perfect cu numerele de bază de la 1 la 9 (*quadr(a)-, septu(a)-, non(a)-*). În afară de aceasta, zecile se accentuau deseori pe silaba antepenultimă, probabil datorită tendinței naturale de a se diferenția numerele unul de altul ³ : *tríginta* în loc de *trigínta* ⁴.

În ceea ce privește legarea unităților de zeci, latina avea două posibilități fundamentale : unitate + conj. + zeci sau zeci (+ conj.) + unitate. În latina târzie a predominat probabil tipul al doilea ⁵.

3.1.4. În seria sutelor, legătura cu *centum* este clară în cazul lui *ducenti, trecenti, sescenti*, spre deosebire de celelalte nume de sute (*quingenti, septingenti* etc.), în care compunerea se face cu -[*in*]*genti*, cu *g* în loc de *c* etimologic ⁶.

Ca și în cazul numerelor de la 11 la 20 s-a făcut simțită tendința de recompunere a sutelor, foarte asemănătoare cu recompunerea verbală : *duo(s) centum* (= *ducenti*), *tres centum* (= *trecenti*), *quattuor centum* (= *quadringenti*) etc. ⁷. Așadar, avem a face cu : înlocuirea unităților cu formele fundamentale de la 1 la 9, compunerea cu *centum* și renunțarea la flexiunea adjectivală a sutelor ⁸.

Cea mai clară și deci cea care a avut nevoie de cele mai puține schimbări din punct de vedere al sistemului a rămas formația miilor.

Gradația în posibilitatea de analiză a seriilor de numere, care crește proporțional cu mărimea cifrelor (în afară de câteva excepții ca numele sutelor de la șapte în sus), se explică probabil prin aceea că numerele mai mari sînt mai puțin folosite, reprezintă noțiuni mai complicate și sînt deci creații mai noi, neuzate.

---

¹ Cf. *Septem decem* Liv. 24, 49, 1, *septem decem* Tac. Ann. 24, 5, 8, *septem decem* Sulp. Sev. chron. 1, 11, 19, *nouem decem* Mart. Cap. 3, 242; *septem et decem annos* Mart. 14, 192, 2, *septem ac decem* Amm. 31, 14, 1.

² Cf. Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 293; Väänänen, *Introduction*, p. 127.

³ Vezi Grandgent, *Introd.*, § 142.

⁴ Cf. Consent., *Gramm.* V, 392, 4.

⁵ Româna, spaniola și portugheza au adoptat tipul cu conjuncție, spre deosebire de italiană, retoromană și sardă, care formează aceste numere asindetice. În franceză, provensală și catalană se găsesc ambele tipuri.

⁶ Vezi Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 293.

⁷ H. Schmid, VR 23, 1964, p. 195.

⁸ Pentru simplificarea treptată a flexiunii numeralului vezi și ILR I, p. 166.

3.2. Numeralul ordinal

Numeralele ordinale latinești începînd de la 4 erau derivații sufixale de la numerele cardinale; în epoca tîrzie ele s-au folosit din ce în ce mai puțin. În cele mai multe limbi romanice, excepție făcînd limba română¹, primele numere ordinale sînt moștenite din latină, iar celelalte se formează de la cardinale cu ajutorul unui sufix². Numeralul ordinal pentru 1 din dacoromână, *întîi*, ne face să presupunem existența unui **antaneu* „cel din față” (derivat al lui *ante*). În latina tîrzie din provinciile dunărene nu a mai existat probabil un sistem de numere ordinale³.

3.3. Numeralul distributiv

Numeralele distributive, puțin folosite chiar și în latina clasică, au dispărut aproape fără urmă în latina tîrzie, așa încît s-a simțit chiar nevoia ca unele forme care mai apăreau în mod izolat să fie explicate⁴. Pentru exprimarea ideii de distribuție s-au folosit diferite perifraze, construite cu conj. *et* sau prepoziția *cata*, de origine grecească⁵.

Este foarte posibil ca situația privilegiată a lui *cata* în Romania orientală să se datorească și apropierii de teritoriul de limbă greacă⁶.

3.4. Numeralul multiplicativ

Ca și numeralul distributiv, acest fel de numeral nu a fost mult folosit nici în latina clasică. El e înlocuit de timpuriu fie de alte numere, fie de formații analitice.

Astfel, se găsesc, încă în latina clasică, numere distributive, ordinale și mai ales cardinale, acolo unde ne-am aștepta să apară multiplicative. În epoca tîrzie circulă relativ frecvent construcții cu *vice* sau *uicibus*⁷, *hora*, *uolta* etc. *Vices* pare să fi fost forma obișnuită de exprimare a ideii multiplicative, folosită și pentru explicarea în glose a formelor clasice, care nu mai erau înțelese⁸.

¹ Vezi totuși primă păstrat în *Palia de la Orăștie* (cf. *Palia de la Orăștie, 1581—1582*, ed. îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968, p. 446).

Ordinalul *tertius* e păstrat în română și retoromană cu valoare adverbială: rom. *anțărț*, engad. *terzan*.

² În italiană, spaniolă și portugheză s-a păstrat lat. *-esimus*, în franceză *-esimus* contaminat cu *-issimus*, în retoromana occidentală inițial *-avus* (probabil după *octanus*) etc., cf. K. Jaberg, *Ordinal und Bruchzahlwörter, Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*, Bern, 1965, p. 165.

³ Folosirea numeralelor cardinale în locul celor ordinale se poate întîlni și azi în mai multe dialecte romanice (vezi Jaberg, *op. cit.*, p. 171).

⁴ Vezi Glosele de la Reichenau: *binas, duas et duas*.

⁵ Vezi ILR, I, p. 165. Compară lat. *plica unum cata unum petalum* (*Compositiones Lucenses*) cu gr. *εἷς καθεῖς* (care se întîlnește în Biblie) și cu drom. *unul cîte unul*.

⁶ În limbile romanice occidentale *catá* sau *cáta unus* apare ca pronume nehotărît. Găsim însă și în v. prov. *quada trei*, care corespunde românescului *cîte trei*. (Cf. Densusianu, HLR I, p. 163.)

⁷ Vezi de ex. *Vulg. III Reg. 18, 44* sau *Compositiones Lucenses 7 — K 21: recide illas super cultellum perpensum tertias uices. Et in quarta uices...*

⁸ Vezi Glosele de la Reichenau: *semel: una uice* (60).

4. PRONUMELE

4.1. Pronumele personal

4.1.1. Avînd în vedere schimbările fonetice survenite, adoptarea desinenței *-i* ca marcă a masculinului plural¹, cît și slăbiciunea generală a genitivului și a ablativului în epoca tîrzie, în latina dunăreană se găseau următoarele pronume personale² de pers. 1 și a 2-a (pentru pers. a 3-a cf. 4.1.3.):

Singular			Plural	
	Pers. 1	Pers. 2	Pers. 1	Pers. 2
N.	<i>eo</i> ³	<i>tu</i>	<i>noi</i>	<i>uoi</i>
D.	<i>mi</i>	<i>tibe</i>	<i>no</i> ⁴ , <i>nobe</i>	<i>uo</i> ⁵ , <i>uobe</i>
Ac.	<i>me</i>	<i>te</i>	<i>no</i>	<i>uo</i>

Deoarece la dativul plural existau o formă monosilabică și una bisilabică, atît la pers. 1 cît și la pers. a 2-a, au apărut, pentru echilibrarea sistemului, la dativul singular la pers. a 2-a forma *ti*, după *mi*⁶, și probabil la pers. 1 o formă analogică **miue* după *tiue* (și după *siue*, vezi 4.2.) cu *i* lung analogic după formele scurte. (Vezi și 4.2.1.).

4.1.2. O dată cu folosirea frecventă a pronumelui și a pierderii expresivității lui, el este întărit din ce în ce mai frecvent de particule enclitice (ca de ex. *-met*, *quidem*, *-ne*⁷). Procedul exista încă din latina arhaică⁸. Inițial interogativă, particula *-ne* pierde cu timpul această valoare⁹ și, ținînd seama de reflexele romanice din răsăritul imperiului¹⁰,

¹ Vezi Rosetti, ILR, p. 145; în CDDE, s.v. se vorbește de trecerea regulată a lui *-s* final la *-i* în monosilabe tonice.

² Folosirea mai frecventă a pronumelor personale în latina tîrzie (cf. Battisti, *Avviamento*, p. 220) este ilustrată și de inscripțiile de pe teritoriul provinciilor dunărene (cf. exemple la Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 160—161). Aceasta explică faptul că pronumele s-au menținut aproape neschimbate pînă la sfîrșitul latinității și că au supraviețuit toate în limbile romanice, deși neregulate din punctul de vedere al rădăcinilor și al declinării.

³ În perioada care ne interesează trebuie să admitem că după spirantizare *g* intervocalic din *ego* căzuse. Pentru exemple cf. CIL VIII, 13134, 21 Africa, ILCV, 1144, 4338c, Roma.

⁴ *No* (< *nos*) folosit în locul lui *nobis* în epoca tîrzie. Virg. gramm. epit. 7, p. 54, 1, *iocumdum nos esse potest*; App. Probi *nobiscum non noscum*.

⁵ App. Probi *uobiscum non uoscum*.

⁶ Väänänen, *Introduction*, p. 131.

⁷ Väänänen, *Introduction*, p. 131.

⁸ Cf. ThLL, s.v. *ego*, col. 253—254.

⁹ Cf. Plaut. Capt., 857 *égone? tune* și Asin. 884. 900, CGL IV, p. 116, 28 *mene: me ergo*; V 513, 47 *Egone: ego ergo*. Cu valoare de particulă întăritoare *-ne* se găsește și în propoziții relative și condiționale (Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 648).

¹⁰ Rom. *mine*, vegl. *main*, it. centrală și meridională *mine*, *mene*, sard. *mene*; rom. *tine*, it. centrală și meridională *tine*, *tene*, sard. *tene*.

începe să fie folosită pentru constituirea unor forme lungi ale pronumelui personal ¹, și anume acuzativul pers. 1 și a 2-a : *mene, tene*. În epoca târzie au existat, după cum erau accentuate în frază, pronume cu formă lungă și cu formă scurtă. Organizarea acestor forme într-un sistem coerent aparține însă probabil fazei romanice propriu-zise.

4.1.3. În latina târzie funcția de pronume personal de pers. a 3-a nereflexiv este îndeplinită de *ille* (în unele cazuri de *ipse* ²), care ia locul lui *is* (cf. 4.4.1.).

În paradigma acestor pronume apar unele modificări în urma apropierii de declinarea adjectivelor de tipul *bonus, bona, bonum* (la nominativ) și de declinarea pronumelui relativ *qui* (la genitiv și dativ) ³. La plural, forma de genitiv *illorum*, care prezenta avantajul de a purta accentul pe desinență, s-a extins și la dativul masculin și feminin. În urma confuziei dintre genitiv și dativ, *illorum* s-a extins și la feminin, adoptându-se o singură desinență pentru toate genurile, ca și în cazul desinenței de dativ *-is*.

	Singular				Plural		
	M	N	F		M	N	F
N.	<i>illu</i>		<i>illa</i>		<i>illi</i>		<i>ille</i>
G.D.	<i>illui</i>		<i>illei</i>			<i>illoru</i>	
Ac.	<i>illu</i>		<i>illa</i>		<i>illo</i>		<i>illa</i>

4.2. Pronumele reflexiv

4.2.1. Se știe că drept pronume reflexive de pers. 1 și a 2-a se foloseau cazurile oblice ale pronumelor personale. Numai persoana a 3-a dispunea de o formă specială, reflexivă, cu forme identice pentru singular și plural.

În latina târzie dunăreană a apărut, probabil prin analogie cu pers. 1 și a 2-a, pe lângă dativul *sibi*, forma scurtă *si* și (cf. 4.1.1.) pe lângă *sē*, forma lungă *sene*, echilibrându-se astfel sistemul la singular :

	Pers. 1		Pers. 2		Pers. 3	
	Formă scurtă	Formă lungă	Formă scurtă	Formă lungă	Formă scurtă	Formă lungă
D.	<i>mī</i>	<i>*miue</i>	<i>*ti</i>	<i>tiue</i>	<i>*sī</i>	<i>siue</i>
Ac.	<i>me</i>	<i>mene</i>	<i>te</i>	<i>tene</i>	<i>se</i>	<i>sene</i>

¹ Vezi și Constant Maneca, *Considerațiuni cu privire la formele lungi de acuzativ singular ale pronumelor personale în limba română*, *Omagiu Rosetti*, București, 1965, p. 519—522.

² Folosirea lui *ipse* paralel cu *ille* pentru pronumele de pers. a 3-a a avut loc în provinciile dunărene, în Italia și în Sardinia. În această din urmă regiune, *ipse* singur a preluat rolul de pronume (*isse, issu*).

³ Prin analogie cu acesta apar formele : *illuius* în loc de *illius*, *illui* în loc de *illi* la masculin.

4.2.2. În ce privește folosirea pronumelui reflexiv, ar fi de remarcat că în latina târzie el apare și după anumite verbe tranzitive sau intransitive¹: *sedete uobis Peregr. Aeth.*, 36, 1; *uadent se unusquisque ad hospitium suum* *ibid.*, 25, 7.

4.3. Pronumele posesiv

4.3.1. Pronumele posesive de pers. 1 și a 2-a se caracterizau prin faptul că aveau forme distincte pentru a exprima un singur posesor și mai mulți posesori: *meus / noster*; *tuus / uester*.

Spre deosebire de acestea, pronumele de pers. a 3-a nu dispunea decât de o singură formă, ceea ce avea grave inconveniente în procesul de comunicare: a) cu ajutorul lui *suus* nu se putea exprima posesia mai multor posesori asupra unui obiect; b) posesia unui singur posesor asupra mai multor obiecte se exprima la fel ca posesia mai multor posesori asupra mai multor obiecte:

Pers.	1 posesor		mai mulți posesori	
	1 obiect	mai multe obiecte	1 obiect	mai multe obiecte
3	<i>canis suus</i>	<i>canes sui</i> (b)	<i>canis</i> — (a)	<i>canes sui</i> (b)

Această supărătoare situație a fost eliminată de timpuriu în limba populară² prin adoptarea pentru mai mulți posesori a genitivului plural al pronumelui personal (la origine demonstrativ): *eorum*. Astfel se evită lipsa de acord care făcea imposibilă îmbinarea **canis sui* și omonimia *canes sui*.

De la exprimarea mai multor posesori, pronumele personal trece și la exprimarea unui singur posesor, concurându-l pe *suus* și pe *sui*³. Astfel se ajunge la următoarea situație premergătoare celei din limbile romanice:

Pers.	1 posesor		mai mulți posesori	
	1 obiect	mai multe obiecte	1 obiect	mai multe obiecte
3	<i>canis suus</i>	<i>canes sui</i>	<i>canis eorum</i>	<i>canes eorum</i>
	<i>canis eius</i>	<i>canes eius</i>	—	<i>canes sui</i>

¹ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 132.

² Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 470.

³ În principiu, din momentul în care existau ambele posibilități de exprimare, *suus*, din cauza valorii sale reflexive, s-a folosit atunci când era vorba de subiectul propoziției. (Vezi ILR I, p. 156.)

4.3.2. În latina târzie, pronumele posesive suferă unele modificări :

- 4.3.2.1. a) pronumele masculin și neutru de pers. a 2-a și a 3-a schimbă, sub influența persoanei 1, pe -u din rădăcină cu -e : *teus, seus¹;
 b) prin analogie cu *noster* se impune forma *uoster*;
 c) nominativul formelor de singular adoptă, ca și adjectivele corespunzătoare, tema cazului oblic (vezi 2.1.2);
 d) pronumele *is* e înlocuit cu *ille* (și *ipse*) (vezi 4.1.4);
 e) prin analogie cu formele genitivale de pronume personal, și pronumele posesiv de pers. a 3-a apare la genitiv în loc să fie acordat cu substantivul determinat. Astfel, se găsește deseori *sui* în loc de *suo*².

4.3.2.2. Ținând seama de toate acestea, de schimbările fonetice și de cele din sistemul declinării, situația pronumelor posesive se prezenta în modul următor în latina târzie dunăreană :

	1 posesor				mai mulți posesori			
Pers.	1 obiect		mai multe obiecte		1 obiect		mai multe obiecte	
	M.N.	F	M	N.F	M.N	F	M	N.F
1	<i>meu</i>	<i>mea</i>	<i>mei</i>	<i>mee</i>	<i>nostru</i>	<i>nostra</i>	<i>nostri</i>	<i>nostre</i>
2	* <i>teu</i>	<i>tua</i>	* <i>lei</i>	<i>tue</i>	<i>uostru</i>	<i>uostra</i>	<i>uostri</i>	<i>uostre</i>
3	<i>seu</i> <i>illui</i>	<i>sua</i> <i>illei</i>	<i>sei</i> <i>illui</i>	<i>sue</i> <i>illei</i>	<i>illoru</i>		<i>illoru</i>	

4.4. Pronumele demonstrativ

4.4.1. În cadrul pronumelor demonstrative, latina deosebea a) un pronume de reluare (*is*, *ea*, *id*) și forma lui întărită *idem*, *eadem*, *idem*; b) un pronume de identitate (*ipse*, *ipsa*, *ipsud*) și un sistem de pronume deictice, și anume : 1) pronume referitor la obiectul prezent, cu alte cuvinte pronume care se referă la subiectul vorbitor (*hic*, *haec*, *hoc*); 2) pronume referitor la obiectul interlocutorului (*iste*, *ista*, *istud*); 3) pronume referitor la obiectul îndepărtat al persoanei a 3-a (*ille*, *illa*, *illud*)³.

Ceea ce caracterizează evoluția acestor pronume este o simplificare realizată prin dispariția unora dintre pronumele înșirate mai sus și, pe o parte a teritoriului României, reorganizarea sistemului tripartit inițial într-un sistem deictic bipartit⁴ (în care se opun pronumele care arată

¹ Cf. CIL XII, 5692 *cum marito seo*.

² Pentru exemple vezi Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 163 : *P. Ael(io) ... Siluano ... socero sui (= suo) amantissimo* (Inscripție din Dacia).

³ Väänänen, *Introduction*, p. 128.

⁴ Antonio Fontán, *Historia y sistemas de los demostrativos latinos*, „Emerita” XXXIII, 1965, p. 71.

depărtarea, celor care arată apropierea) și înglobarea pronumelui determinativ în sfera pronumelui personal (vezi 4.1.3) și posesiv (vezi 4.3.1). Sistemul clasic tripartit s-a păstrat în special acolo unde influența savantă a fost mai puternică (Peninsula Iberică și Galia, în special sudul acesteia).

4.4.2. În partea de răsărit a imperiului au avut loc următoarele schimbări în cadrul categoriei pronumelor :

a) Tendința spre dispariție a pronumelor *hic*, *haec*, *hoc*¹, *is*, *ea*, *id* și *idem*, *eadem*, *idem*².

b) În cadrul sistemului deictic, *iste*, *ista*, *istud* nu se mai referă numai la obiectul interlocutorului și indică un obiect apropiat³, iar *ille*, *illa*, *illud* indică un obiect depărtat.

c) *Ille* este folosit⁴ : 1. ca pronume personal de pers. a 3-a (vezi 4.1.4) ; 2. ca pronume posesiv de pers. a 3-a ; 3. ca pronume deictic de depărtare⁵.

d) *Ipse* cunoaște o destul de mare extindere, fiind folosit alături de *ille* și cu vechea lui valoare de pronume de identitate⁶.

4.4.3. Tendința de întărire a pronumelor demonstrative cu elemente deictice⁷ a fost foarte accentuată în latina populară și în special în latina târzie⁸.

În special *ille*, care avea mai multe funcții, a avut nevoie de întărire când avea valoare de pronume demonstrativ. Astfel, în compunere cu *ecce*, *ille* a supraviețuit în toată Romania⁹. La *iste*, deoarece nu mai avea altă funcție decât cea demonstrativă, întărirea cu *ecce* nu a fost absolut necesară : a fost moștenit în limbile romanice și sub forma necompusă¹⁰.

4.4.4. Sistemul pronumelor demonstrative, care suferă aceleași schimbări ca și *ille* (vezi 4.1.3), apare în latina dunăreană față de cel al

¹ Cazurile oblice dispar primele, iar nominativul, mai ales *haec* și *hoc*, se mențin vreme mai îndelungată (vezi Leumann-Hofmann-Szantyr, II, p. 475).

² La unii scriitori postclasici, ca de exemplu Suetoniu, el a folosit în locul lui *is* ; în *Scriptores Historiae Augustae* se confundă cu *ipse*. În cele din urmă nu mai apare decât în combinațiile pronominale pleonastice, atît de caracteristice latinității târzii (vezi și ILR, I, p. 160).

³ *Aequius iste lapis patris super ossibus esset* (Dalmația).

⁴ Altfel, Găzdaru, *Desc. ille*, p. 144—157.

⁵ Pentru *ille* precursor al articolului vezi B II 3.1.1.

⁶ Această funcție s-a mai păstrat și în Gaioromania (vezi FEW s.v. *ipse* I).

⁷ De remarcat că *c* din *hic* și din *istic* sînt și ele elemente deictice.

⁸ Pentru exemple vezi Väänänen, *op.cit.*, p. 131, și Rosetti, ILR p. 147.

⁹ Rom. *acel*, vegl. *kol*, it. *quello*, log. *kuḍḍu*, engad. *quel*, friul. *kel*, prov. *aquel*, cat. *aquell*, sp. *aquel*, port. *aquelle*.

¹⁰ Rom. *ăst*, vegl. *iste*, v. it. *esto*, log. *iste*, v. fr. *ist*, prov. *iste*, v. cat. *est*, sp. port. *este*. Este posibil că acolo unde ulterior s-a impus exclusiv forma compusă aceasta se datorește analogiei formelor lui *ille* care s-a moștenit în compunere cu *ecce*. (Vezi și FEW, s.v. *iste*.)

latinei clasice în felul următor :

Latina clasică	Pronume deictic			Pronume de reluare	Pronume posesiv pers. 3	Pronume personal pers. 3	Pronume de identitate
	Obiectul vorbitorului	Obiectul interlo- cutorului	Obiectul îndepărtat				
	<i>HIC</i> * 1	<i>ISTE</i>	<i>ILLE</i>				
Latina tirzie				<i>IS</i> *			<i>IPSE</i>
				<i>IDEM</i> *			
				<i>ILLU, IPSU</i>			<i>IPSU</i>
	Obiectul apropiat		Obiectul îndepărtat	Pronume de reluare	Pronume posesiv pers. 3	Pronume personal pers. 3	Pronume de identitate
	Pronume deictic						

4.5. Pronumele relativ și interogativ

În latina târzie din regiunile dunărene confuzia dintre pronumele relativ *qui*, *quae*, *quod* și interogativul *quis*, *quis*, *quid*, care nici în latina clasică nu se deosebeau decât la nominativul singular și la acuzativul neutru, a dus la dispariția formală a celui dintâi.

Redus² la o singură formă de nominativ în urma schimbărilor fonetice, interogativul capătă și valoare de relativ, prezentînd următoarea paradigmă simplificată la singular³:

N.Ac. (Abl.) *ce*
D. *cui*

Pe lângă acestea a apărut și forma întărită *cene*⁴, paralelă cu *mene*, *tene* și *sene*.

Tot cu funcție relativ-interogativă a circulat în latina târzie adjectivul și pronumele *qualis*⁵, *quale* > *cale*.

Cu funcție interogativă a fost folosit frecvent în această epocă și adjectivul *quantus*, *quanta*, *quantum*.

¹ * indică pronumele care dispar cu timpul.

² *Ce* < *que* < *quis*, *quid*, *quem*, vezi C. Poghirc. SCL XIII, 1952, p. 492.

³ Vezi și Väänänen, *Introduction*, p. 133, și Mihăescu, *Lat. dun.* p. 140—141.

⁴ *Cene < *que* + *ne*, *quis* + *ne*, *quid* + *ne*, *quem* + *ne*.

⁵ Cf. Ernout-Meillet, s.v. *qualis*.

4.6. Pronumele nehotărît

Formele romanice ne permit să presupunem care pronume au fost mai frecvent folosite în ultima fază a latinității. În latina din provinciile dunărene trebuie să fi fost deosebit de uzitate *alter*, *nemo*, *totus* (care încă din latina clasică începuse să-i ia locul lui *omnis*), *unus*, cu largă circulație și în restul Romaniei.

Urmașii combinației *ne + mica*¹, care apare încă în Glosele de la Reichenau, și ai grupurilor *eccu + talis* și *eccu + tantus* se găsesc și în provinciile dunărene.

Multe par să fi fost combinările pronominale cu *(ne)scio*: *nescio + quid*, *nescio + quantum*, *nescio + quem*, *quid + scio*.

În general, nu se poate vorbi în această perioadă decât de resturi ale pronumelor nehotărîte latine. Un sistem nou va fi creat ulterior de fiecare limbă romanică în parte.

5. VERBUL

5.0. Sistemul verbal latin este supus în perioada târzie unui proces de reorganizare, care, fără a-i afecta în mod esențial structura, antrenează modificări în formă și deplasări în conținut, tinzând spre o regularizare și simplificare a flexiunii. În majoritatea cazurilor, schimbările flexionare privesc slăbirea și dispariția unor forme, devenite fie echivoce, în urma transformărilor fonetice, fie neesențiale pentru sistem. Rareori, acest proces are drept consecință apariția unor forme noi.

În raport cu sistemul nominal, flexiunea verbală prezintă un pronunțat caracter conservator, evident atât în ceea ce privește conținutul, cât și forma.

a) În conținut, acest fapt rezultă din păstrarea modurilor și timpurilor cu valorile din perioada clasică; apariția și extinderea construcțiilor perifraze nu duc, în secolele al IV-lea — al VI-lea cel puțin, la constituirea unor timpuri compuse propriu-zise, elementele componente menținându-și multă vreme autonomia (vezi 5.1.1.3).

b) În formă, caracterul conservator se remarcă prin menținerea independenței originare a celor două teme care servesc la constituirea flexiunii; ca și în latina clasică, tema de infectum rămâne independentă de cea de perfectum, chiar dacă există tendința, realizată aproape în întregime la perfectele slabe, aparținând conjugărilor „regulate” (I și a IV-a), de stabilire a unei concordanțe formale între cele două teme. Conservarea independenței temelor nu permite constituirea, în latina târzie (ca, de altfel, nici în limbile romanice), a unor clase de conjugări, în care să poată fi înglobate concomitent atât timpurile derivate de la tema de infectum, cât și cele derivate de la tema de perfectum.

---

¹ Ven. *nemiga*, friul. *nemighe*, engad. *nimia*, gard. *nie*, fr. *ne + mie*.

5.0.1. În funcție de tema prezentului ¹, se pot stabili, pentru latina târzie, următoarele clase de verbe :

pers. 1 sg.	pers. 1 pl. ²	infinitiv prezent
1) -o	-ámu(s)	-áre
2) -ízo	-ámu(s)	-áre
3) -îo (-eo)	-ému(s)	-ére
4) -o	-emu(s)	-ere
5) -îo (-io)	-ímu(s)	-íre
6) -isco (-ésco)	-ímu(s)	-íre

Față de latina clasică, în tabloul conjugărilor apar unele modificări, determinate de alterările fonetice și analogice suferite de sistemul denunțelor verbale în perioada târzie, care fac ca unui anumit infinitiv să-i corespundă alt tip de prezent decât în latina clasică (vezi 5.1.1.1.2).

Și în ceea ce privește inventarul numeric al fiecărei clase s-au produs schimbări față de latina epocilor anterioare. O parte din aceste schimbări, de dată mai veche, sînt comune întregului domeniu romanic, altele, mai noi, cuprind numai anumite regiuni :

a) creșterea inventarului numeric al conjugărilor I și a IV-a prin apariția unui nou tip de denominative, în -izo la conj. I și -esco (-isco) la a IV-a ³. Fenomenul este relativ recent și cuprinde, mai ales în ceea ce privește prezentele în -izo, o arie destul de restrînsă a României:

b) dispariția categoriei verbelor în -io, -ere, fie prin încadrarea lor în tipul -o, -ere (de ex. *facio, facere* devine **facio, facere*, formă postulată de urmașii romanici ai verbului), fie prin deplasarea analogică la tipul în -ire, cu care avea unele forme comune (ex. *fugire* pentru *fugere*, atestat la gramaticul Probus și confirmat de limbile romanice : it. *fuggire*, sp. *huir*, fr. *fuir*, rom. *fugi* ; *cupire* pentru *cupere*, cf. v. fr. *covir*, prov. *cobir*, log. *kubir*) ⁴. Procesul de eliminare a acestui tip de verbe cu o flexiune anomală și restrîns din punct de vedere numeric este atestat în latină încă din secolul I e.n. și se desfășoară, în cele mai multe cazuri, în favoarea tipului în -ire ⁵, mai regulat și mai productiv ;

c) fluctuațiile între conjugarea în -ere și cea în -ére se rezolvă, în general, încă dintr-o fază veche a limbii latine ⁶, în sensul îmbogățirii tipului în -ere. Izolat, se petrec și deplasări în sens contrar, de la tipul în -ere la cel în -ére. Unele din aceste treceri sînt panromanice : *respóndere* < *respondére*, confirmat de rom. *răspunde*, it. *rispóndere*, engad. *respúonder*, sursilv. *rispúnder*, fr. *répondre*, v. prov. și cat. *respóndre* ; *tór-*

¹ Tema de prezent (infectum), mai unitară, rămîne și pentru această perioadă singurul criteriu economic de clasificare a verbelor. Înglobarea perfectului printre criteriile de clasificare ar mări, fără utilitate, numărul conjugărilor, pînă aproape de limita superioară a combinațiilor posibile.

² Luăm în considerație forma de persoana 1 pl. printre criteriile definitorii ale conjugărilor pentru că este, alături de pers. a 2-a pl., singura care poate menține diferența de accent dintre conj. a III-a și celelalte (vezi 5.1.1.1.2).

³ Vezi 5.1.1.1.3.

⁴ Exemple la Väänänen, *Introduction*, p. 144, și Bourciez, *Élém.*, § 83.

⁵ La Pompei, CIL IV, 2995, apare forma *cupimus*, unde cantitatea vocalei este asigurată de metrică ; cf. și Lucr. 1, 71 : *naturae primus portarum claustra cupiret*.

⁶ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 145.

quere < *torquere*, cf. rom. *toarce*, it. *tòrcere*, sard. *tòrkere*, fr. *tordre*, v. prov. *tórser*, cat., sp. și port. *tórser*; *tóndere* < *tondere*, cf. rom. *tunde*, v. it. (și it. dial.) *tóndere*, engad. *túonder*, sursilv. *túnder*, fr., prov., cat. *tondre*; în sensul contrar, *cadere* < *cádere*, cf. rom. *cădea*, it. *cadere*, fr. *choir*, v. prov. *cazer*, sp. și v. port. *caêr*¹.

Singurele clase stabile și productive rămân cele în *-are* și *-ire*, care înregistrează, în această perioadă, o însemnată creștere numerică, fie prin sporirea capacității de a crea verbe denominative, fie prin includerea, în urma unor procese analogice, a unor verbe de la alte conjugări. Paralel, la verbele în *-ire* se constată apariția unor fenomene de hipercaracterizare², care acționează în strînsă legătură cu o puternică tendință de sistematizare a flexiunii.

În aceeași direcție, se observă dezvoltarea unei concordanțe între participiu și perfect: unui perfect în *-si* îi corespunde un participiu în *-sus*, unui perfect în *-ui* un participiu în *-utus* (vezi 5.1.1.4.2.1 și 5.1.1.4.2.2).

5.0.2. Modificările apărute în sistemul diatezelor în latina târzie nu constituie, nici ele, decît continuarea unor tendințe mai vechi:

a) dispariția flexiunii deponentelor, care nu reprezentau decît supra-viețuiri ale vechiului mediu și nu corespundeau unei valori bine definite, opuse activului; ele sînt înlocuite treptat, încă din latina arhaică³, prin activele corespunzătoare. Ca reacție la acest fenomen, caracteristic limbii vorbite, în textele târzii, un mare număr de verbe, inițial active, capătă o flexiune deponentială. La baza acestei extinderi se află un complex proces de transformări analogice. Verbe de mișcare, active în latina clasică, apar în textele târzii cu flexiune deponentială, ca urmare a faptului că în componența acestei categorii semantice intra un grup important de verbe deponente. După modelul lui *gradior*, *ingredior*, *proficiscor*, *sequor* se ajunge la *ambulator*, *cador*, *curror*, *eor*, *meor*, *penetror*, *properor*, *transcurror*, *uenior*. Verbele care înseamnă „a crede”, „a gândi”, „a ști”, „a cunoaște”, „a-și aminti” suferă aceeași transformare: după *arbitror*, *opinor* apare *credor*; după *polliceor* apare *spondeor*, după *experior* apar *cognoscor* și *agnoscor*; verbul *precor* „a ruga” atrage pe *oror*, *postulor*, *quaeror*, *rogor*⁴. Legat de această extindere artificială a deponentului, sau independent de aceasta, apare, la aceleași categorii de verbe, un perfect perifrastic, format din participiul perfect și auxiliarul *esse* la prezent (după perfectul *profectus est* al verbului deponent *proficiscor*, se ajunge la *uentus est*, de ex.). Spre deosebire de tema prezentului, unde dezvoltarea numerică a deponentului nu duce decît aparent la întărirea unei forme ieșite din uz,

¹ Cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.* § 790, 1. O statistică a acestor fluctuații în trecerea de la latină la limbile romanice, la Al. Graur, *Tendințe*, p. 175 și urm.; cf. și Ernout, *Aspects*, p. 170—172.

² Aceste fenomene constau din apariția sau extinderea desinențelor în care caracteristica *-i-* înlocuiește alte elemente de formație: *-ibam* în loc de *-iebam* la imperfect, *-irunt* în loc de *-ierunt* la perfect, probabil, *-indo* în loc de *-iendo*, la gerunziu; cf. Y. Malkiel, *Arch L IX*, 1957, p. 101.

³ După H. Balmori (ap. J. Stefanini, *La voix pronominale en ancien et moyen français*, Gap, 1962, p. 177), deponentul își menținuse, încă în latina arhaică, valoarea medială opusă activului. Exemplele aduse în sprijinul acestei teorii nu sînt însă în măsură să o confirme. O atitudine mai nuanțată în această problemă, la Ronconi, *Verbo*, p. 27—30.

⁴ Pentru exemple, cf. Norberg, *Synt. Forsch.*, p. 153—154.

prezența în texte a unor noi perfecte perifrastice corespundea probabil unei situații reale din limba vorbită, cum rezultă din mărturia limbilor romanice. Explicația constă în tendința generală a latinei târzii de creare a unor forme analitice (perifraza *habeo* + participiu perfect, *habeo*, *uolo*, *debeo* + infinitiv, pasivul perifrastic) și în caracterul analizabil al formei: după *mortuus est*, adjectiv însoțit de *esse* și, în același timp, perfect al verbului deponent *morior*, s-a format *obitus est* (cf. CIL VI, 17633), fără ca pentru aceasta să fie necesară existența paralelă a unui prezent **obeor*. Tot astfel, pe baza construcției adjectiv + substantiv de tip *praeteritum tempus*, *praeterita nox* etc. a apărut perifraza *praeteritus est dies* (Traian, la Pliniu, *Ep.* X, 46, cea mai veche atestare a construcției); construcțiile impersonale *uentum est*, *itum est* au contribuit, poate, de asemenea, la întărirea perfectului perifrastic cu *esse*;

b) îmbogățirea categoriei reflexivului; și acest fenomen își are originea în multiple echivalențe sintactice. Astfel, de exemplu, încă din epoca clasică, grupul relativ redus al verbelor mediopasive (*cingor*, *moueor*, *mutor*, *uehor*, *uertor*, majoritatea verbe de mișcare)¹ are sinonime aproape perfecte în construcțiile reflexive corespunzătoare: *me moueo* avea, ca și *moueor*, sensul „mă mișc”. Se creează astfel o echivalență între flexiunea deponentială și construcția reflexivă. Aceasta oferă posibilitatea înlocuirii prin reflexiv atât a deponentelor din perioada clasică², cât și a celor provenite din extinderi analogice ulterioare³. Verbele de mișcare și intransitivele⁴ oferă numărul cel mai mare de atestări.

Recipit se [reflexiv atestat în epoca clasică] *episcopus et u a d e n t s e unusquisque ad ospitium suum* (*Peregr. Aeth.* 25, 7).

Humor sudoris [...] *s e d e s i d e t* („se depune”, *Chiron.*, 220; în pasajul corespunzător din Vegetius apare, în schimb, *residet*).

Treptat, în textele târzii, construcția reflexivă ajunge să se folosească paralel cu orice verb activ, fără nici o deosebire aparentă de sens.

E t f r e q u e n t a b a t s e i n i p s o m o n a s t e r i o e t u i s i t a b a t s e r u o s D e i (*Vita Euphrosynes*, 14).

C u t [= quod] m e n o n c r e d o f i e r i (Cod. dipl. Long. II, p. 246, 2).

S c i a t s e q u i a d e i p s o h o n o r e e u m e x p e l l i m u s (text juridic din anul 745, ap. Bassols de Climent, *op. cit.*, p. 51).

H u m i l i u o c e r e s p o n d i t s e m e l i u s e s s e l a c t e p o t a r e q u a m a b s i n t h i u m (*Vita Columbani* 1, 22, sec. al VII-lea, ap. Norberg, *Synt. Forsch.*, p. 161).

Realitatea vorbită a acestui fenomen este confirmată de limbile romanice, în special de vechea franceză și vechea italiană⁵.

¹ Liste mai complete la Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 104–107.

² J. Stefanini, *op. cit.*, p. 207, care consideră că deponentul latin și-a menținut valoarea de mediu, neagă posibilitatea unei concordanțe între deponente și reflexive.

³ Alte exemple la Norberg, *op. cit.*, p. 158 și urm.; Bastardas Parera, *Particularidades*, p. 112.

⁴ Intransitivele sînt, de altfel, apropiate ca valoare de reflexive.

⁵ Cf. F. Brunot, *Histoire de la langue française*, I, Paris, 1922–1927, p. 464–465; K. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, VI, Copenhaga, 1899–1930, p. 191; G. Rohlfs, *Vom Vulgärlatein zum Altfranzösischen*, Tübingen, 1960, p. 173.

Frecvența construcției reflexive în limba română justifică presupunerea că situația din latina dunăreană nu se deosebea esențial de cea reflectată de textele Occidentului romanic¹.

Alături de acuzativul pronomelui reflexiv, textele târzii oferă exemple de folosire, cu aceeași funcție, a dativului².

V a d a m m i h i a d e o s (Aug., *Epist.* 34, 3).

Credo mihi (Querolus, ap. Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 294).

O altă valoare a reflexivului latin, care a supraviețuit în limbile romanice, este cea pasivă. Ea apare atestată în texte începând din secolul al II-lea e.n.³.

Myrina quae Sebastopolim s e u o c a t (Plin., *Nat.* V, 121).

Frons eius in duo equidem s e cornua [...] *s c i n d i t* (Mela 2, 67).

Mela rotunda toto anno s e r u a r e s e possunt (Pallad. 3, 25, 18).

Quoniam in matina, qui s e u o c a t padule de sepi (Cod. dipl. Bar., ap. Bastardas Parera, *op. cit.*, p. 120).

Reflexivul cu valoare pasivă s-a menținut și a fost dezvoltat ulterior în special de către unele limbi romanice (franceză, italiană, română)⁴;

c) eliminarea treptată a pasivului sintetic; timpurile compuse ale pasivului latin suferă o deplasare în vederea constituirii unei paradigme complete și regulate: prezentul auxiliarului nu mai servește la formarea perfectului, ci a prezentului⁵ etc. Cronologia fenomenului este greu de stabilit, deoarece, pe de o parte, formele sintetice de pasiv se păstrează pînă târziu în texte⁶, pe de alta, pentru că posibilitatea de a echivala participiul cu un simplu adjectiv și deci de a crea un sistem regulat de flexiune a pasivului exista de multă vreme în limbă.

¹ Situația din română reprezintă, probabil, continuarea celei din latină, la care s-a adăugat ulterior, ca un factor de întărire și sistematizare, influența slavă; vezi A. Graur, *Les verbes „réfléchis” en roumain*, BL VI, 1938, p. 42—89, și id., *Tendințe*, p. 179 și urm.; vezi și ILR I, p. 171—172.

² Cf. Norberg, *Synt. Forsch.*, p. 167 și urm.

³ După E. Wistrand, *Über das Passivum*, Göteborg, 1941, p. 53 și urm., originea acestei funcții poate fi găsită încă din epoca lui Plaut. Exemplele nu confirmă însă interpretarea propusă de autor.

⁴ Cf. Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 294; Bassols de Climent, *op. cit.*, p. 68—69; Svennung, *Palladius*, p. 461—464.

⁵ Textele târzii atestă indirect această reorganizare a pasivului sintetic: folosirea prezentului auxiliarului *esse* pentru a forma prezentul pasivului se poate deduce din frecvența mai ridicată a perifrizei în care auxiliarul este la un timp din sistemul perfectului (*fui, fueram, fuerit, fuisset* etc.); cf. J. Herman, *Lat. vulg.*, p. 78. M. Nicolau (BL IV, 1936, p. 23), bazat pe textele juridice, ajunge la concluzia că pasivul de tip romanic (cu auxiliarul la prezent pentru a forma prezentul, la perfect pentru a forma perfectul etc.) ar fi fost popular încă din epoca arhaică, iar norma literară clasică ar fi impus, ulterior, un sistem mixt de pasiv (sintetic pentru tema prezentului, analitic cu forme de prezent ale auxiliarului, pentru tema perfectului). La scriitorii tehnici târzii se pot găsi totuși exemple de pasiv perifrastic cu auxiliarul la prezent (în special conjunctiv), pentru care există posibilitatea de a fi interpretate ca prezente (și nu ca perfecte); cf. Svennung, *Palladius*, p. 456—457.

⁶ După H. F. Muller, *The Passive Voice in Vulgar Latin*, RR XV, 1924, p. 69 și urm., pasivul sintetic ar fi avut o folosire curentă pînă la sfîrșitul sec. al VIII-lea.

5.1. Moduri personale

5.1.1. Indicativul

5.1.1.1. Present

5.1.1.1.1. Valori. Latina târzie păstrează, în general, valorile acestui timp din perioadele precedente¹, și anume:

a) exprimă un proces care se desfășoară (sau este considerat de subiect că se desfășoară) în actualitate (= „prezentul actual”). Această valoare fundamentală a prezentului nu a suferit nici o modificare în cursul istoriei limbii latine;

b) exprimă un proces care se desfășoară sau se poate desfășura în permanență (deci și în trecut, și în viitor = „prezentul general”)²: *Hic quescunt duas matres...* (CIL III, 3551, Pannonia); *canalis longus [...]* *debet excudi; sic beneficio solis et venti durescunt, quae in putredinem transiebant* (Pallad. 2, 15, 17, ap. Svennung, *Palladius*, p. 466).

c) exprimă un proces care se desfășoară în trecut (= „prezent istoric”, „prezent rezultativ” etc.): *Intuli me eumque accumbantem exiguo admodum grabattulo et commodum cenare incipientem inuenio.* (Apul., *Met.* I, 22.)

d) exprimă un proces care se desfășoară în viitor; este posibil ca această funcție a prezentului să se fi întărit în latina târzie, datorită dispariției treptate a formelor sintetice de viitor: *Nam si uis, modo* (adverb de timp, cu valoare de viitor) *duco uos* (*Peregr. Aeth.* 15, 1).

5.1.1.1.2. Desinențele³. În latina literară, desinențele de prezent erau:

Conj. I	Conj. II	Conj. III	Conj. IV
1 -ō	-(e)ō	-ō sau iō	-(i)ō
2 -ās	-ēs	-īs	-īs
3 -āt	-ēt	-īt	-īt
4 -āmus	-ēmus	-īmus	-īmus
5 -ātis	-ētis	-ītis	-ītis
6 -ānt	-ēnt	-ūnt sau -(i)unt	-(i)unt

Acestea sînt supuse în latina târzie unei duble serii de alterări f o n e t i c e (rezultînd din transformările suferite de sistemul vocalic și de consoanele finale) și a n a l o g i c e. Confuzia dintre *ē* și *i* în hiat, avînd ca rezultat final transformarea ambelor sunete în -*i*, atestată încă din secolul I e.n. în inscripțiile de la Pompei (*moreor* pentru *morior*, CIL IV, 9054, *pateor* pentru *patior*, CIL IV, 4562, cf. și *abias* pentru *habeas*, CIL IV, 2084,

¹ Cf. ILR I, p. 179—180; Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 305—309; Ronconi, *Verbo*, p. 48—58; Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 193—221.

² Numit, uneori, în gramaticile limbii române, prezent e t e r n.

³ Cf. Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 131—141; Kieckers, *Hist. Gramm.*, II, p. 293—296; Bourciez, *Élém.*, § 84—87 și 204.

peria pentru *pereat* și *ualia* pentru *ualeat*, CIL IV, 1173)¹, a dus la identificarea formală a persoanei 1 sg. a conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a. Pe de altă parte, *ē* și *ī* se confundă în latina târzie, devenind *e*, fapt care determină ștergerea diferențelor între pers. a 2-a sg. a conjugărilor a II-a și a III-a. La aceste confuzii se adaugă identitatea mai veche dintre formele de pers. a 3-a sg. a conjugărilor a III-a și a IV-a.

În felul acesta, formele conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a ajung, cel puțin la singular, aproape identice :

Conj. II	Conj. III	Conj. IV
1. - <i>io</i>	-(<i>i</i>) <i>o</i>	- <i>io</i>
2. - <i>e(s)</i>	- <i>e(s)</i>	- <i>i(s)</i>
3. - <i>e(t)</i>	- <i>e(t)</i>	- <i>e(t)</i>

Deoarece distincția între *e* și *i* dispare în poziție neaccentuată, se poate presupune că s-a ajuns la următorul tabel al desinențelor de singular în latina târzie ² :

Conj. I	Conj. II	Conj. III	Conj. IV
1. - <i>o</i>	- <i>io</i>	-(<i>i</i>) <i>o</i>	- <i>io</i>
2. - <i>a(s)</i>	- <i>e(s)</i>	- <i>e(s)</i>	- <i>i(s)</i>
3. - <i>a(t)</i>	- <i>e(t)</i>	- <i>e(t)</i>	- <i>e(t)</i>

Limbile romanice occidentale atestă conservarea acestei serii de desinențe, cu unele deosebiri intervenite ulterior (cf. de ex., pentru vechea spaniolă, Bourciez, *Élém.*, § 354).

În sudul Italiei (Sicilia și Calabria) ³ și în regiunile dunărene, pers. a 2-a sg. în -*is* a conjugării a IV-a se extinde atât la conjugările a II-a și a III-a, cât și la conjugarea I, printr-un dublu mecanism analogic : identitatea dintre formele de pers. a 3-a sg. a verbelor de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a a favorizat și unificarea pers. a 2-a sg. a aceluiași conjugări [audet], [vedet], [plectet], de unde [audis], [vedis], [plectis], iar identitatea pers. 1 sg. a conjugării I cu cea a majorității verbelor de conjugarea a III-a a dus la înglobarea în același sistem și a conjugării I (de ex. *plecto*, *plectis*, de unde *canto*, **cantis*).

Nu este exclus ca la această extindere analogică să fi contribuit și necesitatea de a diferenția persoana a 2-a sg. de a 3-a, ca urmare a dispariției consoanelor finale ale desinențelor.

La pers. 1 și a 2-a plural se produc de asemenea inovații analogice. Ele afectează însă numai latina din occidentul Romaniei și tind la includerea conjugării a III-a în tipul de accentuare paroxitonă comună celorlalte conjugări ⁴. Latina dunăreană este singura care păstrează nealterat sistemul de accentuare original.

¹ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 46—47.

² Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 250.

³ Pentru repartitia dialectală a celor două tipuri de desinențe (-*as* și -*is*), vezi Rohlfs, *Gramm. it.*, II, § 528.

⁴ După *amāmus*, *uidēmus*, *dormīmus*, în Occident apare peste tot tipul **uendīmus* [vendēmus], **uendītis* [vendētis] și, în unele regiuni (Galia, de ex.), chiar **dormēmus* pentru *dormīmus*; excepție de la regulă fac verbele foarte frecvente *facere* și *dicere*, care mențin accentuarea proparoxitonă : v. fr. *fai mes, faites*, și *dime s, dite s*; it. *fate, dite*, cf. Bourciez, *Élém.*, § 204; Kieckers, *Hist. Gramm.*, II, p. 295; Väänänen, *Introduction*, p. 146; Battisti, *Avviamento*, p. 250.

La pers. a 3-a plural, cu excepția conjugării I, care menține desinența *-ant*, pe întreg teritoriul Romaniei acționează tendințe unificatoare, fie în favoarea lui *-ent* (ibero-romana, gascona, sarda și unele dialecte din Italia de sud), fie în favoarea lui *-unt* (Italia centrală, retoromana și româna). În inscripțiile și textele literare târzii se constată apariția sporadică a acestor transformări: *-ent* pentru *-unt*: *requiescent*, CIL I, 1489 (Narbona), *soluent*, CIL V, 1583 (Aquilea); *cognoscent*, *inquirent*, *reminiscent*, *stupiscent*, *succedent*, *tradent*, *trahent* apar la Iordanes¹; *-unt* pentru *-ent*: *debunt*, CIL XIII, 4132; *doleunt*, CIL III, 3362 (Aquincum) și *ibid.* 10347; forme ca *uidunt*, *abunt* apar în documente latine din Toscana (secolul al VIII-lea)².

Tratamentele speciale ale finalei absolute atrag după sine anumite transformări în sistemul desinențelor: în latina orientală, *-ō* de la pers. 1 sg. devine *-u* (cf. Bourciez, *Élém.*, § 164 b), iar consoanele finale sînt pe cale de dispariție. Nu dispunem de suficiente date pentru a stabili cronologia acestui fenomen: în timp ce la Pompei, în secolul I e.n., se atestă dispariția lui *-t* (CIL IV, 1173: *ama*, *nota* pentru *amat*, *notat*; CIL IV, 8314: *habitan* pentru *habitant*), în sardă, el se păstrează pînă azi. Inscriptiile din regiunea dunăreană îl pierd uneori (*adiutan*, CIL III, 9623, *fiun*, CIL III, 10107, ap. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 116); am putea deci reconstitui pentru latina dunăreană forme fără *-t*.

În ceea ce privește tratamentul lui *-s* final, limbile romanice se comportă divergent: sarda, unele graiuri retoromane, iberoromana și galoromana îl mențin; italiana și româna par să-l fi pierdut de timpuriu. Textele epigrafice oferă însă relativ puține exemple de dispariție a lui *-s* final în flexiunea verbală: *ualea* = *ualeas*, CIL IV, 2260 (Pompei); *pu(n)eremu* = *poneremus*, CIL III, 9567 (Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 115). Cf. și Stati, *Lat. inscr.*, p. 59—61.

Ajungem astfel la următoarea flexiune a prezentului în latina dunăreană:

Conj. I	Conj. a II-a	Conj. a III-a	Conj. a IV-a
[cántu]	[védiu]	[mérgu] și [iákju] ³	[véniu]
[cánti(s)]	[védi(s)]	[mérgi(s)]	[véni(s)]
[cánta(t)]	[véde(t)]	[mérge(t)]	[véne(t)]
[cantámu(s)]	[vedému(s)]	[mércemu(s)]	[venímu(s)]
[cantáti(s)]	[vedéti(s)]	[mérgeti(s)]	[veníti(s)]
[cántan(t)]	[védun(t)]	[mérgun(t)] și [iákjun(t)]	[véniun(t)]

5.1.1.1.3. Prezentele în *-esco* (*-isco*) și *-izo*⁴. Consensul aproape unanim al limbilor romanice postulează existența în latina târzie a unui grup

¹ Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 141.

² Cf. Rohlfs, *Gramm. it.*, II, § 532, nota 2.

³ Este posibil ca acest tip să nu fi ieșit totuși complet din uz în această perioadă; vezi 5.0.1.

⁴ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 145—146; T. H. Maurer, *The Romance Conjugation in -esco (-isco) -ire. Its Origin in Vulgar Latin*, Lg 27, 1951, p. 136—145.

de verbe denominative de conjugarea a IV-a, caracterizat la prezentul indicativ printr-o flexiune mixtă, și anume: persoanele 1, a 2-a, a 3-a sg. și a 3-a pl. se formează cu ajutorul sufixului -sco, în timp ce pers. 1 și a 2-a pl. păstrează formele originare (fără sufix).

La constituirea acestui tip de flexiune au concurat o serie de factori:

a) Trecerea valorii de stare de la verbele în -eo, -ēre la corespondențele incoative în -(e)sco, -(e)scere, prin ieșirea treptată din uz a primelor. Textele târzii oferă dovezi în sprijinul sinonimiei celor două formații (la care a contribuit probabil și faptul că ambelor prezente le corespundea aceeași formă de perfect): *germinabit et florescet Israel*, Itala, Is. 27,6; în același pasaj găsim, în Vulgata, *florebit* (cf. Väänänen, *Introduction*, p. 146).

b) Extinderea în latina târzie a posibilității sufixului -sco de a forma verbe denominative, care exprimau ideea că subiectul dobândește calitatea (sau se transpune în starea) denumită de adjectivul sau substantivul de bază. Se pot cita, după Maurer, *art. cit.*, p. 138, câteva exemple de asemenea denominative, care apar mai ales în latina târzie: *mollesco*, de la *mollis*, *grandesco* de la *grandis*, *duresco* de la *durus*, *albesc* de la *albus*, *claresco* de la *clarus*, *putresco* de la *puter* etc.

Existența în latină a unor denominative în -io, -ire¹, care, folosite tranzitiv, aveau valoare cauzativă, în timp ce utilizarea intransitivă, rar atestată însă în textele latine, le conferea un sens foarte apropiat de cel al denominativelor în -(e)sco (de ex., *grandio* — tranzitiv — „a face mare, a mări”; *grandio* — intransitiv — „a fi mare, a crește” = *grandesco*²). Această ultimă valoare a fost întărită și de confuzia fonetică a denominativelor în -io, -ire cu verbele de stare în -eo (*dureo* devine *durio*, *putreo* devine *putrio* etc.).

Se ajunge astfel la coexistența în latina târzie a două tipuri de denominative aproape sinonime, ceea ce a fost în măsură să favorizeze și întrepătrunderea flexiunilor. În limbile romanice și, poate, chiar în latina târzie, acest nou tip de flexiune a devenit principalul mijloc de formare a verbelor denominative în general. Propagarea sufixului se explică, desigur, și prin faptul că, atât în latină, cât și în limbile romanice, conjugarea a IV-a era o conjugare productivă³.

5.1.1.1.3.1. Repartiția sufixului pe persoane. Cauzele repartiției inegale a sufixului pe persoane nu pot fi determinate cu certitudine. Se admite în general (de ex. Bourciez, *Élém.*, § 85) că o asemenea repartiție asigură menținerea accentului în același loc în tot cursul flexiunii, și anume pe silaba predesinențială. În articolul citat, p. 139, T. H. Maurer emite ipoteza că sensul anumitor verbe incoative, de tipul *floresco*, *albesc*, *rudesc*, *nigresco*, ar fi limitat folosirea sufixului la persoanele a 3-a sg.

¹ A. Graur, *La quatrième conjugaison latine*, BSL 40, 1939, 2, p. 132.

² T. H. Maurer, *art. cit.*, p. 138, consideră, dimpotrivă, că apariția unei flexiuni mixte prin atașarea sufixului -sco la verbele de conjugarea a IV-a s-ar datora apropierii de sens dintre valoarea cauzativă rezultată din folosirea tranzitivă a verbelor denominative în -io, -ire și cea a denominativelor (intransitive) în -(e)sco (ex.: *mollio* tranzitiv, „a face pe cineva sau ceva să fie moale, a înmuia”; *mollesco*, intransitiv, „a deveni moale”).

³ A. Graur, *art. cit.*; Maria Iliescu, *La productivité de la IV-ème conjugaison latine dans les langues romanes*, în *Recueil Lisbonne*, p. 87–102.

și a 3-a pl. și că pentru celelalte persoane s-ar fi recurs la forme de conjugarea a IV-a, care era „mai completă și mai viguroasă”. Această explicație nu rezolvă însă prezența sufixului la persoanele 1 și a 2-a singular.

Faptul că cele mai multe verbe în *-sco* se atașau la un radical în *-e-* a făcut ca vorbitorii latinei târzii să perceapă drept sufix întregul grup *-esco*; ca urmare a încadrării flexiunii mixte în conjugarea a IV-a, a apărut tendința înlocuirii vocalei *e* a sufixului cu vocala *i*, caracteristică acestei conjugări. De altfel, punctul de plecare l-ar fi putut constitui grupul de verbe în *-isco* prezent încă în latina clasică¹. Fenomenul extinderii lui *-isco* este limitat teritorial, cuprinzând aria centrală a Romaniei (cf. franceza, provensala, catalana, italiana), în timp ce *-esco* se menține în celelalte regiuni, inclusiv latina dunăreană (cf. iberoromana, gascona, retoromana, româna).

Pentru latina dunăreană se poate reconstitui, așadar, următoarea paradigmă de prezent mixt:

<i>florésco</i>	<i>florímus</i>
<i>floréscis</i>	<i>florítis</i>
<i>floréscit</i>	<i>floréscunt</i> ²

5.1.1.1.3.2. Paralel cu apariția unei flexiuni mixte în *-isco* (*-esco*), s-a produs, la unele verbe de conj. I, o folosire analogă a sufixului *-izo* (< gr. *-ίζω*), care servea de asemenea la formarea verbelor denominative (*latinizo*, *puluerizo* etc.)³.

Repartiția pe persoane este aceeași ca la sufixul *-esco* (*-isco*):

<i>*servizo</i>
<i>*servizas</i>
<i>*servizat</i>
<i>servuamus</i>
<i>servuatis</i>
<i>*servizant</i> ⁴

Aria de răspîndire este însă limitată: în afară de limba română, unde flexiunea de acest tip s-a generalizat la un grup de verbe de conj. I, constituit în primul rînd din denominative, conjugarea în *-izo* apare numai în cîteva dialecte italiene (Corsica, Alto Adige, Veneția, Istria, Dalmația)⁵.

¹ T. H. Maurer, *art. cit.*, p. 143, enumeră ca exemple următoarele verbe: *calisco*, *clarisco*, *putisco*, *lucisco*; Otto Gradenwitz, *Laterculi uocum Latinarum*, Leipzig, 1904, p. 358—359, consemnează, în total, 87 de verbe în *-isco*, din care semnalăm cîteva denominative: *albisco*, *brutisco*, *ignisco*, *incuruisco*, *laetisco*, *longisco*, *uetustisco*.

² Pentru claritatea paradigmei (și a celei în *-izo* de mai jos), nu dăm o transcripție fonetică, ci transpunem formele în sistemul latinei literare.

³ Cf. A. Funck, *ALL*, III, 1886, p. 298; vezi și ILR I, p. 62.

⁴ Cf. Bourciez, *Élém.*, § 207 b.

⁵ Cf. id., *ibid.*, § 207 b; Rohlf, *Gramm. it.*, II, § 526.

5.1.1.2. Imperfect

5.1.1.2.1. Valori. În sistemul care opune timpurile de aspect infectum celor de perfectum¹, imperfectul exprimă preteritul infectumului, adică o acțiune neterminată în trecut. În sistemul timpurilor, această idee de acțiune neterminată se precizează și imperfectul ajunge să exprime un proces în desfășurare (concomitent cu altă acțiune trecută), utilizându-se de asemenea în narațiuni, dar exclusiv pentru indicarea acțiunilor nemomentane. Atît această valoare principală, cît și valorile secundare (imperfectul iterativ, al modestiei, conativ etc.) au rămas în general neschimbate în latina tîrzie și în limbile romanice².

5.1.1.2.2. Forma imperfectului. Terminațiile imperfectului (sufixe morfologice + desinențe) erau în latina clasică de trei tipuri :

Conj. I	Conj. a II-a și a III-a	Conj. a IV-a
-ābam	-ēbam	-iēbam
-ābas	-ēbas	-iēbas
-ābat	-ēbat	-iēbat
-ābamus	-ēbamus	-iēbamus
-ābatis	-ēbatis	-iēbatis
-ābant	-ēbant	-iēbant

Forma în -iēbam de la conjugarea a IV-a a apărut probabil prin analogie cu conjugările a II-a și a III-a ; pe lîngă acestea au circulat însă, fără să fie acceptate de norma literară clasică, forme în

-ībam
-ības
-ībat
-ībamus
-ībatis
-ībant

Latina tîrzie păstrează neschimbat tipul în -ābam, cu transformarea fonetică $b > \bar{b}$.

Comparația mai multor idiomuri romanice arată că o schimbare mai importantă s-a produs la tipul -ēbam și -ībam : -b-intervocalic a căzut, terminațiile rămînînd -ēam, -ēas etc., -īam, -īas etc. (cu vocalele în hiat)³.

Pentru explicarea tratamentului diferențiat al lui -b- la imperfectul indicativ, s-a făcut apel la două categorii de factori : (1) fonetici și (2) morfologici.

¹ Cf. ILR I, p. 178. Pentru valori în ansamblu, vezi Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 315—317 ; Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 223—243 ; Ronconi, *Verbo*, p. 58—75.

² Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 316. Despre o eventuală origine încă din latina clasică a valorilor modale ale imperfectului, vezi Ronconi, *op. cit.*, p. 67—73.

³ Cf. Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 254 ; Kieckers, *Hist. Gramm.* II, p. 298—300 ; Bourciez, *Élém.*, § 90 ; Väänänen, *Introduction*, p. 146—147 ; R. Posner, *The Imperfect Endings in Romance*, în „Transactions of the Philological Society”, 1961, p. 17—55.

(1) După E. Bourciez, căderea lui *-b-* în tipurile *-ébam* și *-íbam* s-ar datora proximității unei vocale palatale (*Élém.*, § 90); un fenomen asemănător s-ar fi produs și în transformarea în latina populară a terminației de perfect *-auit* în *-ait*.

Spre deosebire de Bourciez, R. Posner (*art. cit.*, p. 20) nu consideră căderea lui *-b-* de la imperfect drept un tratament special al lui *-b-* intervocalic, ci îl încadrează în tendința generală a latinei târzii de eliminare a acestui sunet în poziție intervocalică, indiferent de natura vocalei învecinate, cu excepția poziției *-aba-* (ex. *faba* > fr. *fève*, *art. cit.*, p. 23)¹; autoarea citează ca exemple ale acestui tratament v.sp. *encia* < *gingiua* (rom. *gingie*), it. *spantare* < **expaumentare*, fr. *peur* < *pauorem*. S-ar putea adăuga și câteva exemple din *App. Probi*: *fauilla* non *failla*, *riuus* non *rius*, *pauor* non *paor*. Se observă însă că toate exemplele citate conțin numai un *-b-* provenit din *-u-* (nu din *-b-*).

Altă încercare de explicare pe cale fonetică a pierderii lui *-b-* este cea propusă de Thurneysen², după care fenomenul s-ar datora extinderii la întreaga flexiune a imperfectului a disimilării apărute la unele verbe foarte frecvente, cu un *-b-* în temă (*habebam*, *debebam*).

(2) Pentru cei care consideră că *-b-* intervocalic a căzut în toate pozițiile (cf. Battisti, *Avviamento*, p. 255), menținerea lui *-b-* în tipul *-abam* se explică prin cauze de ordin morfologic, și anume prin necesitatea de a evita confuzia dintre imperfect și perfect (căci *-abat* devine **-at*, iar *-auit* devine de asemenea **-at*³).

Existența lui *-b-* la toate conjugările în unele regiuni ale României (cele mai multe dialecte italiene) este interpretată ca o restabilire analogică. La conjugarea I, *-b-* este păstrat în majoritatea limbilor romanice, de unde se poate deduce prezența lui în latina târzie vorbită. Dispariția acestui *-b-*, prin faza intermediară *-b̃-*, din limba română (ca și din sardă și din unele dialecte italiene) s-a produs, probabil, într-o fază ulterioară celei care ne interesează aici (și independent în fiecare din idiomurile romanice unde fenomenul a avut loc).

Se poate trage deci concluzia că în latina dunăreană existau trei tipuri de imperfect:

-ába(m), *-éa(m)* și *-ía(m)*

Confuzia dintre al doilea și al treilea tip, atestată de toate dialectele românești, pare să se fi produs la o dată mai târzie.

5.1.1.3. Viitor I

5.1.1.3.1. Cele două tipuri flexionare ale viitorului latin clasic, cel în *-bo*, probabil de origine perifrastică, și cel în *-am*, *-es*, provenit din conjunctiv, tind să dispară în latina târzie. Cauzele acestui fenomen sînt multiple:

a) frecvența relativ redusă a viitorului în raport cu celelalte timpuri;

¹ Cf. și arom. *fauă*.

² *Das Verbum être und die französische Conjugation*, Halle, 1882, p. 70—72.

³ Meyer-Lübke, *Gramm.*, II, § 254.

b) lipsa de unitate a formelor (-ābo, -ēbo, -am și, la conjugarea a IV-a, atît -am, cît și -ibo; în afară de aceasta, la unele verbe atematiche apar forme diferite de cele de mai sus: *dābo* și *ero*);

c) confuzia unor forme de viitor cu cele de conjunctiv (-am la verbele de conj. a III-a și a IV-a; cf. Petron., 46, 4 *aliqua die te persuadeam* pentru *persuadebo*);

d) confuzia provocată de evoluția fonetică a unor forme ca *amabit* devenit identic cu perfectul *amavit* [b]; *leges* devine identic cu indicativul prezent *legis*;

e) pluralitatea funcțiilor viitorului¹, care adaugă la lipsa de unitate a formei și imprecizii de conținut.

5.1.1.3.2. Perifraze de viitor. Pentru exprimarea ideii fundamentale a viitorului, latina tîrzie dispunea de o serie de construcții perifrastice², a căror valoare se putea încadra în sfera de sens a viitorului. Deși cele mai multe dintre ele apar încă în textele din perioada clasică, folosirea lor cunoaște o extindere deosebită în latina tîrzie, fenomen care coincide cu pierderea, cel puțin parțială, a sensului inițial al elementelor componente.

a) Participiul viitor în -*turus* cu auxiliarul *esse*. La origine, această construcție exprima intenția subiectului de a îndeplini acțiunea; există însă, în decursul întregii literaturi latine, dar mai ales în epoca imperială, situații în care nuanța de intenție apare atenuată, în prim plan rămînînd numai ideea de viitor:

Quae neque futura [= erunt] neque sunt (Plaut., *Trin.*, 209); *Habituri sumus munus* (Petron., 45, 4); *Semper dicimus et diximus et dicturi sumus* (Vict. Vit., 3, 17). În unele cazuri, verbul auxiliar poate apărea la viitor, atît din tendința de hipercharacterizare, cît și din cauza paralelismului cu alte forme perifrastice:

Quod numquam ero factururus (Greg. Tur., *Franc.*, 8, 1).

Erunt credituri (traducînd un viitor grecesc, Itala, *Cor.*, I, 14, 21; în Vulgata *exaudient*).

b) Participiul viitor (pasiv) în -*ndus* cu auxiliarul *esse*. Construcția implică, în general, în textele clasice, nuanța de necesitate, iar în cele tîrzii, devine echivalentă, uneori, cu un simplu viitor pasiv: *Spero [...]* *et aliud esse inueniendum* (Tert., *Praescr.*, 11,2).

¹ Printre acestea, coincidențele de valoare cu conjunctivul au putut avea o anumită influență asupra dispariției viitorului: viitorul deliberativ (*quid loquor? qui fabulabor, quid necabo aut quid fatebor*, Plaut., *Capt.*, 535), concesiv (*laudabunt alii claram Rhodon*, Hor., *carm.*, 1, 7, 1), potențial (*haec erit honor genere nata, nihil scit, nisi uerum loqui*, Plaut., *Persa*, 645) etc. O discutare critică a opiniilor privind cauzele dispariției viitorului sintetic și înlocuirea lui prin construcții perifrastice, la E. Coseriu, *Sobre el futuro romance*, în „Revista Brasileira de Filologia” 3, 1957, p. 1—18. Pornind de la ideea că viitorul are în același timp funcție temporală și modală, autorul consideră că, la origine, perifrazele erau sinonimele expresive ale valorilor modale; mai tîrziu, ele au început să îndeplinească și funcția temporală a viitorului; vezi și, mai jos, 5.1.1.3.2.

² Cf. Leumann-Hofmann-Szantyr II, p. 312—315; Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 300—322. Väänänen, *Introduction*, p. 140—141; Ph. Thielmann, *Habere mit dem Infinitiv und die Entstehung des romanischen Futurums*, ALL II, 1885, p. 48—89; 158—202; M. Leumann, *Lateinisch habere mit Infinitiv*, în MH 19, 1962, p. 65—71; B. Müller, *Das lateinische Futurum und die romanischen Ausdrucksweisen für das futurische Geschehen*, RF 76, 1964, p. 44—97 (despre aceasta cf. și M. Iliescu, RRL XI, 1966, p. 395).

c) Verbul *uolo* însoțit de infinitiv. Sensul originar este cel al elementelor componente. În unele texte, *uolo* își pierde valoarea primordială și capătă o funcție apropiată de cea a unui auxiliar al viitorului.

Scio te, cum ista legeris [...], *meum, si fieri potest, os digito uelle comprimere* (Hier., *Epist.*, XXVII, 2, ap. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 143); construcția *uelle comprimere* poate fi, desigur, interpretată și literal: „că vei vrea să-mi apeși”; verbul din propoziția temporală *cum ista legeris* fiind la viitorul anterior, este de așteptat ca verbul din propoziția de care este legată ca sens să se afle la viitor I. Aceeași legătură sintactică apare și în:

Si non uicero, scitote me post gallienum uelle pugnare (Scriptores Historiae Augustae, *Claudius*, 7)¹.

Sensul de viitor era mai clar în:

Si admittimus hostes Byzancii extremos tantum contingere fines, iam properare uolent [= *properabunt*, hipercaracterizat prin folosirea auxiliarului la viitor] (Coripp., *Ioh.*, 6, 250).

Se pot cita și exemple epigrafice (Mihăescu, *loc. cit.*):

si quis [...] *uoluerit* ... *praesumere* (CIL III, 14250), *si quis uoluerit ponere* (CIL III, 9674), *si quis extraneus ponere uoluerit*² (CIL III, 9533).

d) Verbul *debeo* cu infinitivul. Și în această perifrază, elementele componente își mențin, în majoritatea atestărilor, sensul originar.

Oppida in quibus debent ordinari („în care vor fi instalați”, Eugipp., *Sev.*, 31, 4, ap. Väänänen, *Introduction*, p. 141).

Si dixero tibi quis te occidere debet, tu occides illum (*Hist. Alexandri*, 35, 15, ap. Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 309); după cum se observă, perifraza este legată și de un viitor anterior — *dixero* —, dar și de un viitor sintetic — *occides*;

deberis inquiri (Ioh. Monachus, *Liber de miraculis*, text tradus din grecește în secolul al IX-lea, ap. Ph. Thielmann, *art. cit.*, p. 168) redă un viitor pasiv grec.

e) Verbul *habere* cu infinitivul. La origine, perifraza avea o dublă semnificație: „a putea să, a fi în măsură să” și „a trebui să, a urma să”.

Se remarcă însă faptul că această construcție este evitată în proza îngrijită, ceea ce dovedește caracterul ei mai degrabă familiar.

Primele atestări se găsesc abia la Cicero.

Habeo etiam dicere quem [...] *de ponte in Tiberim deiecerit* (*S. Rosc.*, 100 „sînt în măsură să spun, pot cita faptul că”)³.

De re publica nihil habeo ad te scribere nisi summum odium hominum in eos qui tenent omnia (*Att.*, II, 22, 6 „de politică n-am nimic să-ți scriu...”).

Exemple similare se pot găsi în întreaga literatură postciceroniană, însă contexte în care construcția să poată fi interpretată ca o exprimare perifrastică neechivocă a viitorului apar numai în latina târzie.

¹ Alte exemple la Ph. Thielmann, *art. cit.*, p. 168—169.

² După cum se observă, topica auxiliarului este indiferentă (ca și în viitorul românesc cu *voi*).

³ Alte exemple cu *habeo dicere* la Cicero sînt citate de Thielmann, *art. cit.*, p. 53.

În general, se socotește (Thielmann, *art. cit.*, p. 72) că primul scriitor la care se găsesc folosiri ale perifrazei cu sens de viitor este Tertullian (sec. al II-lea — al III-lea e.n.), dar din cele 80 de atestări extrase de Thielmann din opera acestuia, Väänänen nu reține în *Introduction*, p. 141, decât unul singur :

Aliter praedicantur, quam euenire habent. (*Scorp.*, 11 „sînt prevestite altfel decât urmează să se întîmple”). Peste două secole, scrierile în stil voit popular ale lui Augustin oferă ilustrări mai clare ale noii valori a construcției.

Tempestas illa tollere habet totam paleam (*In euang. Ioh.* 4, 1, 2, ap. Väänänen, *loc. cit.*).

În același sens se pot cita și exemple epigrafice. Un caz de folosire a perifrazei cu valoare clară de viitor îl reprezintă textul unei inscripții funerare creștine, consemnate de M. Leumann, *MH*, 19, 1962, p. 65 : *quod sum, essere abetis* (*Inscr. Christ.*, Diehl 3865).

La capătul acestei evoluții, asistăm la constituirea unui nou viitor sintetic, rezultat din sudarea infinitivului cu auxiliarul (într-o pronunțare prescurtată)¹. Fenomenul este atestat pentru prima oară în *Cronica* lui Fredegarius, care îi atribuie împăratului Iustinian (sec. al VI-lea) folosirea formei de viitor *daras* (= *dare habes*) : *Et ille respondebat : non dabo ; Iustinianus dicebat : daras* (85, 27, ap. Väänänen, *loc. cit.*).

În istoria perifrazei cu *habeo* mai sînt de remarcat două fapte, care confirmă, prin caracterul lor aberant din punctul de vedere al rezultatului romanic al evoluției, absența unui sistem coerent și regulat de exprimare a viitorului în latina tîrzie :

1) Predominanța numerică a atestărilor în care infinitivul se află la pasiv. Observat, dar neexplicat de Thielmann (*art. cit.*, p. 73 : din cele 80 de exemple din Tertullian, peste 60 sînt la pasiv), fenomenul a fost încadrat în ansamblul evoluției sistemului verbal al latinei tîrzii de către E. Löfstedt, *Syntactica* II, p. 70 și urm., care-l pune în legătură cu dispariția pasivului sintetic în latina tîrzie : în general, pasivul fiind o diateză mai puțin frecvent folosită în limba populară, era de așteptat, după părerea lui Löfstedt, ca noua perifrază (cu *habere*) să înlocuiască mai întîi flexiunea sintetică a pasivului, mai puțin regulată decât cea activă. Observația lui Löfstedt ar trebui completată în sensul circumscrierii ei la limba textelor literare ; în limba vorbită, unde pasivul, chiar perifrastic, este foarte puțin frecvent, trebuia să fi predominat totuși construcțiile active.

2) Auxiliarul *habeo* nu este folosit exclusiv la prezent, cum ar fi de așteptat, dacă în latina tîrzie construcția ar reprezenta o modalitate gramaticalizată de exprimare a viitorului ; se creează, în această perioadă, o conjugare perifrastică aproape completă, în care prezentul se află în

¹ După M. Leumann, *art. cit.*, p. 65 — 70 punctul de plecare al construcției romanice constă în transformarea în auxiliar a verbului *habeo*, produsă o dată cu deplasarea unor raporturi sintactice ; construcții de tipul *haec habeo quae dicam* (unde *haec* este complementul direct al lui *habeo*) a fost înlocuită, sub influența unor construcții grecești de tip $\epsilon\chi\omega$ + infinitiv, prin *haec habeo dicere*. În acest moment *haec* a fost simțit ca un complement al verbului *dicere*, iar *habeo* a căpătat statutul unui auxiliar modal („trebuie să”, „urmează să”).

minoritate din punct de vedere numeric, locul principal deținându-l imperfectul (Thielmann, *art. cit.*, p. 73)¹.

f) Un verb care înseamnă „a merge” urmat de infinitiv. Verbul *eo* avea, încă din primele texte, funcția de auxiliar al unui viitor perifrastic: este vorba de așa-numitul infinitiv viitor pasiv, format din supinul verbului și infinitivul prezent pasiv al lui *eo* (ex. *amatum i r i*). Ieșirea treptată din uz a verbului *eo* n-a permis însă dezvoltarea acestei perifraze. În exemplele din literatura veche, *eo* își păstrează valoarea de verb de mișcare, chiar în construcțiile, rare, cu infinitivul:

Senex in Ephesum ibit aurum arcessere (Plaut., *Bacch.*, 354)².

Nici pentru sinonimele care se substituie lui *eo* în latina târzie, *uado* și *ambulo*, nu există exemple clare de folosire a perifrizei cu sens de viitor. Thielmann (*art. cit.*, p. 170) găsește unul singur, în legile longobarde:

Ecce uides quia [conjunție completivă] *necessitate compulsus res istas uado dare*.

g) Alte verbe care înseamnă „a putea”, „a începe” însoțite de infinitiv. Valoarea de viitor a acestor perifraze este secundară.

Vt nullus sit, qui moueri non possit in lacrimis in ea hora (*Peregr. Aeth.*, 34: „care să nu poată izbucni în lacrimi”; verbul „a putea” nu marchează aici decât faptul că acțiunea e posterioară celei din regenta *ut nullus sit*).

Percutere se incipiet (Itala, *Acta Apost.*, 23, 3, pasaj în care Vulgata are *percutiet*).

Din multitudinea perifrazelor cu valoare de viitor mai mult sau mai puțin evidentă, menționate mai sus, numai trei au servit la constituirea viitorului în limbile romanice: 1) *uolo* + infinitivul, 2) *habeo* + infinitivul, 3) *debeo* + infinitivul.

1) Construcția *uolo* + infinitivul s-a păstrat exclusiv în limba română³. Pentru explicarea acestei alegeri, s-a recurs la legătura specială a latinei dunărene cu greaca medie, în care viitorul se formează cu auxiliarul *θέλω* „a voi”⁴. Apropierea este posibilă, fără a fi însă absolut necesară.

În textele din provinciile dunărene (Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 142), topica auxiliarului este indiferentă, situație menținută și de româna veche; predomină însă cazurile când auxiliarul precedă infinitivul.

În ceea ce privește forma auxiliarului, trebuie remarcată încadrarea acestuia (verb atematic la origine), încă din latina târzie, în conjugarea a II-a, fapt confirmat de totalitatea limbilor romanice. Limba română presupune, pentru persoana a 2-a singular, utilizarea conjunctivului prezent (*uelis*). Se ajunge astfel în latina dunăreană la următoarea paradigmă a auxiliarului:

* <i>uoleo</i>	<i>uolēmus</i>
<i>uelis</i>	* <i>uolētis</i>
* <i>uolet</i>	<i>uolunt</i> ⁵

¹ Această construcție (imperfectul verbului *habeo* + infinitiv) a servit în unele limbi romanice (franceza, italiana, spaniola) la formarea condiționalului (cf. E. Löfstedt, *op. cit.*, p. 72).

² Alte exemple la Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 316.

³ Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 840. Despre păstrarea construcției în dalmată, franco-provensală și veche sursilvană, vezi M. Iliescu, RRL X, 1965, p. 97–98; XI, 1966, p. 399–400; în legătură cu prezența construcției *uolo* + infinitiv cu valoare de viitor în v. fr., v. prov. și unele dialecte italiene, vezi B. Müller, RF 76, 1964, p. 69–70.

⁴ Cf. Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 181; cf. și Densusianu, HLR II, p. 228.

⁵ Cf. Rosetti, ILR, p. 157; pentru transcriere, vezi mai sus p. 83, nota 2.

Evoluția fonetică ulterioară a formelor (mai ales persoanele a 3-a sg. și 1 pl.) pare a dovedi că auxiliarul era neaccentuat (Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 840).

2) Perifraza cu *habeo* a servit la constituirea viitorului în majoritatea limbilor romanice occidentale (italiană, engadină, franceză, provençală, catalană, spaniolă, portugheză)¹, auxiliarul postpus contopindu-se cu infinitivul și constituind astfel o nouă flexiune sintetică.

Tipurile de perifrază în care auxiliarul precedă infinitivul (italiană dialectală) sau este legat de acesta prin prepoziție (*de*, *ad*) ar putea fi inovații ale graiurilor respective (dialecte portugheze, italiene și sarde).

3) Perifraza cu *debeo* se păstrează în sarda logudoreză.

În concluzie, pluralitatea perifrazelor de viitor păstrate în limbile romanice dovedește că pentru latina târzie nu poate fi postulată existența unui procedeu gramaticalizat de exprimare a viitorului².

Putem presupune că, așa cum rezultă din textele latine târzii, vechiul viitor sintetic a persistat într-o oarecare măsură măcar în vorbirea cercurilor cultivate³. Urme ale viitorului sintetic se regăsesc în v. fr. și v. prov., dar numai de la verbul *esse* (*ier*, respectiv *er*, de la *ero*).

5.1.1.4. Perfect.

Flexiunea perfectului cunoaște două tipuri, care se disting în funcție de locul accentului:

- 1) perfectul slab (cu accentul pe vocala tematică sau pe desinență);
- 2) perfectul tare (cu accentul pe radical sau pe sufix la persoanele 1 și a 3-a singular și 1 și a 3-a plural).

5.1.1.4.1. Perfectul slab cuprinde formațiile în *-ā(u)i*, *-ē(u)i*⁴ și *-ī(u)i*, corespunzătoare conjugărilor „regulate” (I, a II-a, a IV-a). Se poate presupune că acest tip de perfect avea, în latina târzie, următoarea paradigmă (atestată de texte și confirmată de limbile romanice)⁵:

Conj. I

cantai
cantasti
cantai(t), cantau(t), canta(t)
cantamu(s)
cantasti(s)
cantarun(t)

Conj. IV

audii
audisti
audii(t), audiu(t), audi(t)
audimu(s)
audisti(s)
audirun(t)

Desinența de persoana 1 singular în *-ai* (pronunțată bisilabic), care apare atestată în *App. Probi* (*calcaui non calcai, probaui non probai*), este menținută de majoritatea limbilor romanice.

Persoana a 2-a singular, în *-asti*, și a 2-a plural, în *-asti(s)*, sînt curențe în toată latinitatea (forme clasice *-auisti* și *-auistis* provin,

¹ Este interesant de observat că „în provinciile dunărene nu se întâlnește construcția *habere* + infinitivul, ci numai *uere* și *debere* cu infinitivul” (Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 142).

² Perifraza *uenio* + *ad* + infinitiv din sursilvana recentă pare o creație a acestui grai. Cf. L. Mourin, *Sursilvain et engadinois ancien et ladin dolomitique*, Bruges, 1964, p. 104.

³ Despre procesul înlocuirii treptate a viitorului sintetic prin cel analitic și despre coexistența la un moment dat a acestor două modalități de exprimare a viitorului, vezi E. Coseriu, „Revista Brasileira de Filologia”, 3, 1957, p. 16—18.

⁴ Perfectele în *-ē(u)i* par să fi dispărut complet din limbile romanice, cf. Bourciez, *Élém.*, § 91.

⁵ Accentul cădea, în întreaga flexiune, pe vocala tematică (*-a-* la conj. I, *-i-* la a IV-a).

după toate probabilitățile, din extinderi analogice ale lui *-u-* de la persoana 1 și a 3-a sg). Menținerea desinenței *-asti* în latina târzie este dovedită de majoritatea limbilor romanice (italiană, sardă, spaniolă, portugheză). Păstrarea în latina dunăreană a acestei desinențe (> rom. *-și*) nu poate fi demonstrată din cauza dificultății tratamentului fonetic al grupului *-st* urmat de o singură vocală ¹.

Din cele trei forme de persoana a 3-a singular care apar în latina târzie, latina dunăreană păstrează numai desinența *-a(t)*, *-i(t)*, atestată încă de la Lucrețiu (*irritat*, I, 70; *disturbat*, III, 587) și confirmată de textele epigrafice: *obit*, CIL III, 1042, *init*, IV, 339, *perit*, IX, 771, *redit*, III, 502 ². În inscripțiile tardive, inclusiv cele din regiunile dunărene, apar și forme în *-ait*, *-aut* și *-iut*, care stau la baza formelor corespunzătoare din italiană, spaniolă, portugheză (*-aut*) și sardă (*-ait*) ³:

curaut, CIL III, 12700, *donaut*, CIL VI, 870, 2, *educaut*, CIL X, 1075, 5; *dedicait*, CIL VIII, 5667, 4, *laborait* X, 216 etc. Pentru conj. a IV-a, inscripțiile atestă forma *-iut*, apărută prin analogie cu forma *-aut* (cf. Väänänen, *Introduction*, p. 152), care se menține în spaniolă și portugheză: *posiut*, CIL III, 2208 și 14322, 13 ⁴, *petiut*, CIL XI, 3541, *serviut*, CIL XI, 1074.

Pentru persoana 1 plural, limbile romanice presupun o formă analogică cu celelalte persoane *-amu(s)*, *-imu(s)*. Confuzia posibilă, deși limitată de context, cu prezentul indicativ a fost rezolvată ulterior, independent în fiecare limbă romanică în parte; latina dunăreană conservă formele în *-amu(s)* și *-imu(s)*, cum o dovedește flexiunea perfectului în vechile texte românești.

Persoana a 2-a plural în *-asti(s)* se păstrează în franceză, spaniolă, portugheză. În limbile care pierd pe *-s* final, desinența devine omonimă cu persoana a 2-a singular (datorită identității de tratament a lui *i* și *ī* finali neaccentuați). Și în acest caz, omonimia a fost soluționată diferit în fiecare limbă și în epoci diferite ⁵. Pentru această persoană, latina dunăreană își creează o nouă desinență *-atu(s)*, *-itu(s)*, apărută, poate, prin analogie cu pers. 1 plural, *-amu(s)*, *-imu(s)* ⁶.

La persoana a 3-a plural, desinențele *-āru(nt)*, pentru conj. I, și *-īru(nt)*, pentru conj. a IV-a ⁷, au fost înlocuite, probabil în latina dunăreană, de formele de m.m.c.pf. în *-āra(nt)*, **-īra(nt)* ⁸. Atestările epigrafice

¹ În legătură cu posibilitățile de explicare a acestei forme, vezi mai jos B II 6.2.1.1.3.1.2.

² Accentuate, desigur, pe ultima silabă, ca și alte forme provenite din contracție; cf. B. Perini, *L'accento latino*, Bologna, 1967, p. 52—54.

³ Cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 824.

⁴ În latina clasică, perfectul verbului *pono* apare sub forma *posuit*; paralel cu acesta, circula, încă din epoca arhaică, un perfect *posiuit*, justificat etimologic.

⁵ Italiana, de ex., adoptă desinența *-aste*, care se opune lui *-asti* de pers. a 2-a sg., forme care par susținute și de analogia cu desinențele corespunzătoare de la alte timpuri.

⁶ Cf. A. Graur, *BL VIII*, 1940, p. 208—209.

⁷ Desinența *-īru(nt)* apare în latina târzie ca o regularizare analogică după forma corespunzătoare de la conj. I.

⁸ Același fenomen s-a produs, probabil independent, și în portugheză.

ale m.m.c.pf. cu sens de perfect, care ar reflecta această conjugare mixtă, sînt discutabile, exemplele invocate (Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 145) putînd fi interpretate și ca mai mult ca perfecte.

5.1.1.4.2. Perfectul tare cuprindea, în latină, formațiile în *-ui*, *-si*, radicale și cu reduplicare.

5.1.1.4.2.1. Perfectul tare în *-ui*. Numeroase verbe de conj. a II-a (*habēre*, *monēre*), unele de a III-a (*rapere*, *gemere*) și cîteva de conj. I (*sonare*, *crepare*) au forme de perfect în *-ui*, accentuat la pers. 1 și a 3-a sg. pe radical, și corespund unor participii de tipuri diferite (*habui* — *habutum*, *rapui* — *raptum* etc.).

În cadrul conjugării a III-a, exista un grup restrîns de verbe cu tema prezentului terminată în *-u-*, la care unui perfect în *-ui* îi corespundea un participiu perfect în *-ūtus* (*statuo* — *statui* — *statutus*, *induo* — *indui* — *indutus*, *consuo* — *consui* — *consutus*). Această corespondență prezenta analogii cu raportul care se stabilise între perfect și participiu la conjugările regulate (I și a IV-a): *-ai* / *-atus* și *-ii* / *-itus*.

Este posibil, de aceea, ca această categorie de verbe să fi constituit punctul de plecare al tendinței de trecere a perfectului în *-ui* de la tipul tare la cel slab, realizată în limbile romanice prin deplasarea accentului pe *-u-*; o oarecare influență asupra acestei treceri a exercitat fără îndoială și perfectul verbului *esse*, pronunțat bisilabic, *fúi* (cf. Väänänen, *Introduction*, p. 153). Data la care s-a produs fenomenul este greu de stabilit, procesul de deplasare a accentului desfășurîndu-se în mai multe etape, prin înglobarea treptată a unor categorii din ce în ce mai largi de verbe (de ex. *cónsui* devine mai devreme *consúi* decît *gémui*, *gemúi*, căruia îi lipsea, ca punct de sprijin, participiul corespunzător în *-ūtus*¹).

Atît posibilitatea încadrării perfectului în *-ui* într-un tip regulat de flexiune, cît și marca mai clară și mai net diferențiată de tema prezentului pe care o oferea, au determinat extinderea continuă a perfectului în *-ui* în dauna altor tipuri anormale sau mai puțin clare, în special în dauna perfectelor radicale: *auertuit*, *bibuit*, *canuit*, *capuit*, *coguit*, *convincuit*, *fecuit*, *iacui*, *lambuit*, *linuit*, *repelluit*, *sinuit*, *subuenit*².

Situația din textele tîrzii, ilustrată prin exemplele de mai sus, este continuată de limbile romanice (în special româna și franceza).

5.1.1.4.2.2. Perfectul tare în *-si* (sigmatic) este bine reprezentat în latină la unele verbe de conj. a II-a (*torqueo* — *torsi*, *luceo* — *luxi*), frecvent la conj. a III-a (*dico* — *dixi*, *rego* — *rex*) și rareori la a IV-a (*sancio* — *sanxi*, *haurio* — *hausi*).

Faptul că reprezenta, pentru vorbitori, o formație bine caracterizată din punct de vedere formal face ca, încă din latina clasică, perfectul

¹ Participiul literar al verbului *gemo* (*gemitus*) este înlocuit ulterior, sub influența perfectului *gemúi*, prin *gemútus*; se stabilește astfel o relație biunivocă între aceste două timpuri, care afectează și verbele cu perfect sigmatic, vezi mai jos 5.1.1.4.2.2.

² Exemplele epigrafice și din textele tardive au fost extrase din listele lui Dardel, *Parfait fort*, p. 60—61. Pentru alte exemple provenite din textele arhaice, începînd cu Naeuius, vezi Leumann-Hofmann-Szantyr I, p. 334.

sigmatic să se extindă și la alte tipuri de perfect tare (față de *lego* — *lēgi*, în compunere apare perfectul *intellexi*, față de *pello* — *pepuli* apare, pe lângă *expuli*, și *expulsi*¹).

În textele târzii, asemenea exemple de extindere sînt relativ numeroase: *absconsi* pentru *abscondi*, *absolsi* pentru *absolui*, *accursit* pentru *accurrit*, *adtinxit* pentru *adtigit*, *cusi* pentru *cudi*, *morsit* pentru *momordit*, *occisi* pentru *occidi*, *perculsit* pentru *perculit*, *punxit* pentru *pepugit*, *tunsi* pentru *tutudi*², *posit* pentru *posuit*³.

În latina târzie, perfecte sigmatice prezintă în flexiune formetari; trecerea acestei categorii de perfecte la flexiunea slabă (regulată) se produce într-o perioadă mult mai recentă.

Paradigma nu se deosebește, din punct de vedere morfologic, de cea clasică, cu excepția persoanelor a 2-a și a 3-a plural

*dúxi*⁴
duxisti
dúxit
dúximu(s)
*dúxiti(s) sau **dúxitu(s)*⁵
dúxera(nt)

Un început de regularizare în flexiunea verbelor cu perfect în *-si* se produce prin stabilirea treptată a unei concordanțe între perfect și participiu; punctul de plecare îl constituie verbele cu radicalul în dentală, la care această concordanță, de origine fonetică, există încă în latina clasică (*rideo* — *risi* — *risus*, *rado* — *rasi* — *rasus*, *mitto* — *misi* — *missus*). După acest model, alte participii în *-sus* favorizează extinderea perfectului în *-si*: *occisi* pentru *occidi* (participiu *occisus*), *adpulsu* pentru *adpuli* (participiu *adpulsus*). Comparația limbilor romanice postulează existența unor perfecte sigmatice neatestate de texte: **cursi* pentru *cucurri* (participiu *cursus*), **prensi* pentru *prendi* (participiu *prensus*), **responsi* pentru *respondi* (participiu *responsus*) etc.

5.1.1.4.2.3. Perfectele (tari) radicale. Textele latine târzii prezintă o creștere a numărului de perfecte radicale, formate direct de la tema de infectum: *agerunt*, *caderunt*, *celerunt*, *effunderunt*, *linisti*, *scinderunt*, *spernerunt*, *uincisti*⁶. Asupra folosirii reale în limba vorbită a acestor forme nu se pot formula decît ipoteze. Avînd în vedere însă faptul că tendința generală a limbii este de a constitui un perfect cît mai bine caracterizat din punct de vedere formal, putem ajunge la concluzia că aceste perfecte, în care tocmai elementul diferențiator este suprimat, nu repre-

¹ ILR I, p. 30.

² Cf. Dardel, *Parfait fort*, p. 60—61.

³ J. Herman, *Posit (= posuit) et questions connexes dans les inscriptions pannoniennes*, AAnth IX, 1961, p. 322—331.

⁴ Păstrarea desinenței *-si* de pers. 1 singular în latina dunăreană este confirmată de numeroase exemple din textele secolului al XVI-lea (cf. Densusianu, HLR II, p. 218—219).

⁵ Formă confirmată pentru limba română de *dusef* și alte exemple din textele secolului al XVI-lea (id., *loc. cit.*).

⁶ Cf. Dardel, *Parfait fort*, p. 58—59; 83—84.

zintă, în realitate, decât forme hipercorecte. La câteva verbe uzuale însă, vechiul perfect radical este conservat. Existența în latina dunăreană a acestui tip de perfect este confirmată de formele din textele românești ale secolului al XVI-lea ¹.

¹ 5.1.1.4.2.4. Perfectele cu reduplicare reprezintă încă din latina clasică rămășițele unui sistem ieșit din uz; în marea lor majoritate, ele au fost înlocuite cu alte tipuri mai clare: *canuit* pentru *cecinit*, *morsit* pentru *momordit*, *tunsi* pentru *tutudi*, *punxi* pentru *pepugi* ². La verbele compuse reduplicarea se pierduse încă din latina clasică, cf. *recidi* (față de *cecidi*), *reppuli* (față de *pepuli*), *concurri* (față de *cucurri*), *contudi* (față de *tutudi*) etc. Acest fenomen a contribuit, într-o oarecare măsură, la întărirea perfectelor radicale.

Două verbe foarte frecvente, *do* și *sto*, își mențin și în latina tîrzie (și apoi în limbile romanice) flexiunea originală: *dedi*, *steti*. În latina dunăreană, păstrarea acestei flexiuni este dovedită de vechea română (*dediu* și *ded(u)*, *dedes(i)*, *dede*, *dedet*, *dederă*, Densusianu, HLR II, p. 243; *steti*, *stetesi*, *stete*, Densusianu, *op. cit.*, p. 153) ³.

5.1.1.4.3. Perifraze de perfect

5.1.1.4.3.1. Construcția *habeo* + participiu perfect (la acuzativ)⁴

Perfectul compus romanice al verbelor tranzitive își are originea într-o perifrază care în latina clasică exprima o stare sau o situație rezultată din îndeplinirea anterioară a unei acțiuni.

Siculi universi ad meam fidem, quam habent spectatam iam et cognitam confugiunt (Cic., *Diu. in Caec.*, 11).

[*Equites Romani*] *in ea provincia pecunias magnas collocatas habent* [„dețin mulți bani, plasați dinainte”] (id., *Manil.*, 18).

Equitatum [...], *quem ex omni provincia* [...] *coactum* [„de care dispunea, după ce îl recrutase”], *praemittit* (Caes., *Gall.*, I, 15, 1).

Textele latine, atât cele din perioada clasică, cât și cea mai mare parte a celor tîrzii, nu atestă valoarea de preterit și nici pe cea de „perfectum” (acțiune încheiată în prezent) a acestei construcții. Se pot cita totuși și exemple, provenite însă numai din texte ulterioare secolului al IV-lea e.n., susceptibile de o dublă interpretare:

Metuo enim, ne ibi uos habeam fatigatos (Aug., *Serm.* 37, 17, sec. al IV-lea — al V-lea).

Aliam sibi stellam habeat applicatam [= *adiunctam*] (Firmicus Maternus 7, 3, 3, sec. IV).

¹ Cf. Densusianu, HLR II, p. 219–220: *rupi* (v. drom. *rupesi*, *rupe*); *ueni* (v. drom. *vinem*, *vinet*, *vineră*); *feci* (v. drom. *feciu*, *fecesi*, *fece* etc., ibid., p. 244); cf. și B II 6.2.1.1.3.1.1.

² Dardel, *op. cit.*, p. 61.

³ Limbile romanice occidentale presupun o extindere a tipului cu reduplicare, pornind de la compuşii lui *do*, de tipul *uendo*, pf. clasic *uendidi*, devenit, prin analiza compuşilor, frecvență în latina tîrzie, **uendédi*, **respondédi* (se găsesc atestate formele *perdedi*, CIL III, 8447, *reddedit*, CIL V, 6464); formele *dădui*, *stătui*, față de *dete*, *stete*, din unele graiuri dacoromânești actuale, reprezintă regularizări ulterioare ale acelorași forme reduplicate.

⁴ Cf. Ph. Thielmann, *Habere mit dem Participium Perf. Pass.*, în ALL II, 1885, p. 372–423 și 509–549; Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 275; Ernout-Thomas, *Synt. lat.*, p. 223.

Episcopum inuitatum habes (Greg. Tur., *Vitae Patr.*, 3, 1, sec. al IV-lea)¹.

Faptul că, în cele mai multe cazuri, auxiliarul apare la alte moduri și timpuri decât la indicativul prezent (formă care stă la baza perfectelor compuse din limbile romanice) este un argument în sprijinul ideii că în latină construcția *habeo* + participiu trecut nu se gramaticalizase ca preterit².

O etapă către constituirea unei forme verbale unitare cu pierderea independenței elementelor componente este ilustrată de un pasaj din Oribasius (*Syn.* 7, 48), în care participiul nu se acordă cu obiectul direct al construcției: *Omnia probatum habemus*.

Nici rarele exemple de tipul celui precedent și nici utilizarea de către totalitatea limbilor romanice a construcției *habeo* + participiu perfect cu valoare de preterit nu constituie o dovadă suficientă în favoarea atribuirii aceleiași valori și perifrizei latine, aceasta din urmă oferind numai un cadru de dezvoltare independentă în epocile istorice următoare³. În sprijinul acestei afirmații se poate invoca și faptul că, din punct de vedere al valorii, nu există o coincidență perfectă nici în interiorul limbilor romanice⁴.

5.1.1.4.3.2. Perifraza *esse* + participiu perfect. Spre deosebire de română, care păstrează, alături de sardă, numai perifraza *habeo* + participiu perfect cu funcție de preterit, limbile romanice occidentale au reținut, pentru anumite categorii de verbe intransitive, perifraza corespunzătoare cu auxiliarul *esse* (vezi 5.0.2).

5.1.1.5. Mai mult ca perfect

Dintre cele două forme paralele de mai mult ca perfect ale conjugărilor I și a IV-a, *cantauera*m și *cantara*m, respectiv *dormiueram* și **dormi-ram*, latina târzie elimină pe cele formate cu elementul *-u-*. Situația este comparabilă cu cea a perfectelor slabe de tip *cantasti*, *audisti*, față de *cantauisti*, *audiuisti*⁵. Se produce astfel o apropiere fonetică, cel puțin în ce privește radicalul, a mai mult ca perfectului cu conjunctivul imperfect, perfect și cu viitorul II (*cantaret*, *cantarit*), ceea ce a contribuit, poate, la eliminarea aproape totală din limbile romanice a acestor forme. Pe de altă parte, încă din textele latine se observă o atenuare a valorilor specifice ale mai mult ca perfectului (acțiune încheiată în trecut și anterioritate față de altă acțiune trecută). Se constată astfel folosirea mai mult

¹ Pentru exemple, cf. Thielmann, *art. cit.*

² O dovadă suplimentară în sensul conservării autonomiei elementelor componente se poate găsi și în faptul că, atunci când era necesară exprimarea ideii de preterit, participiul trecut apărea însoțit de verbul *habere* la un timp trecut.

³ Pentru posibilitatea apariției independente a perifrazelor cu auxiliarul „a avea”, vezi E. Benveniste, „Être” et „avoir” dans leurs fonctions linguistiques, în BSL 55, 1960, 1, p. 113–134, în special p. 131 ș.u. Este, de aceea, greu de stabilit dacă formele din aromână și meglenoromână de tipul „avui făcut”, „aveam făcut” reprezintă continuarea perifrazelor latine sau constituie mai degrabă creații ulterioare.

⁴ În limbile romanice perfectul analitic coexistă cu vechiul perfect sintetic, opunându-i-se în diferite funcții; cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 855.

⁵ O situație similară prezintă și celelalte timpuri derivate din tema perfectului.

ca perfectului în locul imperfectului (acțiune trecută, ale cărei rezultate se prelungesc în prezent), consecință a ștergerii treptate a opoziției aspectuale dintre infectum și perfectum :

Si qui antea aut alieniores fuerant aut languidiores, nunc [...] se cum bonis coniungunt (Cicero, *Ad Quint. fr.* I, 2, 16; „cei care mai înainte erau rezervați...”). *Quod fueram, non sum* (Carm. epigr. 1559, 15)¹. Textele cu vulgarisme din epoca clasică sau cele târzii oferă exemple de atenuare sau chiar de dispariție a ideii de anterioritate :

Liberis suis L. Caesari, qui tum² ei pro quaestore fuerat, commendatis, [...] ferrum intro clam in cubiculo tulit atque ita se traiecit (*Bellum Afr.*, LXXXVIII, 3).

Toate aceste transformări, ca și confuzia menționată mai sus, explică valorile pe care rămășițele mai mult ca perfectului latin le au în limbile romanice : imperfect în veche franceză, condițional în spaniolă, portugheză, italiană meridională și dalmată și perfect în română (numai în cazul pers. a 3-a pl., unde *-ră* reprezintă continuarea terminației *-rant*)³.

Într-o parte a domeniului romanic, în care perifraza participiu perfect + *habere* a dezvoltat o flexiune aproape completă, ideea de m.m.c. pf. este exprimată prin perifraza participiu perfect + *habebam* sau *habui* : *Quod [...] de fisco nostro comparatum habebat* (*Diplom.*, 49, 10); *Matthaeum quem ante te ibi missum habui* (*Acta Andreae*, 36, 6)⁴.

În latina dunăreană, perifraza participiu perfect + *habere* se limitează la exprimarea perfectului⁵, dispariția mai mult ca perfectului fiind compensată prin extinderea folosirii conjunctivului m. m. c. pf.⁶. Data la care s-a produs substituirea mai mult ca perfectului indicativ prin m.m.c.pf. conjunctiv nu poate fi însă determinată cu precizie.

5.1.1.6. Viitor II (anterior)

Dintre cele două valori ale viitorului anterior în epoca clasică, cea aspectuală, de acțiune încheiată în viitor, și cea de anterioritate față de altă acțiune viitoare, latina târzie pierde treptat valoarea aspectuală, menținând-o, cel puțin în texte, pe cea de-a doua : în imensa majoritate a exemplelor, viitorul anterior se află în corelație de anterioritate cu un viitor I (sau cu un prezent în funcție de viitor); uneori însă, chiar în cazul când nuanța de anterioritate se estompează, cel puțin formal corelația amintită se menține :

Si repetierit aut permanserit dolor imponere saepius oportebit (Scribonius Largus, 26, 1).

Si descenderit ad infernum, tunc exaltabitur usque ad caelum (*Vitae Patr.*, VIII, 13, 5)⁷.

¹ Cf. G. Moignet, *Subjonctif*, I, p. 154—155.

² Adverbul *tum* indică în acest caz simultaneitatea cu acțiunea din regentă, nu anterioritatea față de aceasta.

³ Cf. Bourciez, *Élém.*, § 211 a; Väänänen, *Introduction*, p. 140; Rohlfs, *Gramm. it.*, II, § 565.

⁴ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 140.

⁵ Formele de m. m. c. pf. perifrastic din aromână și meglenoromână constituie probabil creații mai recente.

⁶ Vezi mai jos, p. 100.

⁷ Cf. Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 354; pentru exemple din latina clasică atestând folosirea viitorului în exprimarea simultaneității, vezi *ibid.*, p. 347—348.

Pierderea valorilor specifice ale viitorului anterior și identitatea funcțiilor lui cu cele ale viitorului I au permis ca, în latina târzie, o dată cu ieșirea din uz a formelor de viitor I, locul acestuia să fie luat, măcar parțial, de viitorul anterior ¹.

Încă din latina clasică, viitorul anterior nu se distingea formal de conjunctivul perfect decât la pers. 1 sg. Confuzia, explicabilă prin origine și prin apartenența ambelor timpuri la sistemul perfectumului, este dublată și de o interferență a valorilor, ceea ce face ca, în multe cazuri, să nu se poată afirma cu certitudine dacă o formă verbală trebuie interpretată ca un perfect al conjunctivului sau ca un viitor anterior: *pergratum igitur mihi feceris* (Cic., *Fam.*, XIII, 61) ².

Tam gratum erit, quam si alium facere prohibuerit (Cic., *Att.*, VIII, 16, 3) ³.

Această suprapunere de funcții a stat probabil la baza valorii de viitor a conjunctivului pe care reprezentantul formal al viitorului II o deține în spaniolă ⁴.

5.1.2. C o n j u n c t i v u l

În latina târzie, funcțiile conjunctivului se reorganizează în sensul specializării lui ca mod al subordonării. Textele atestă folosirea conjunctivului la tipuri de propoziții care în epoca clasică se construiau cu indicativul (interogativele indirecte, unele relative, anumite categorii de temporale). Paralel cu acest fenomen, valoarea timpurilor conjunctivului suferă schimbări care, favorizate uneori și de evoluția fonetică, duc la pierderea sau confundarea unor timpuri și la deplasarea ariei lor de folosire.

5.1.2.1. Present

Prezentul conjunctivului ocupă în acest proces de reorganizare un loc aparte, fiind unicul timp care își conservă, în linii generale, vechile funcții, atât în propozițiile subordonate, cât și în independente.

Și din punct de vedere formal, cum dovedesc limbile romanice, prezentul conjunctiv menține situația din latina clasică, păstrând sufixele morfologice caracteristice, precum și legătura cu tema indicativului prezent. Toate modificările intervenite în constituirea temelor de prezent indicativ în latina târzie se reflectă și în flexiunea conjunctivului prezent (sufixe -*esco* (-*isco*) și -*izo*, trecerile de la o conjugare la alta etc.).

Față de latina perioadei clasice, în flexiunea conjunctivului prezent apar totuși unele schimbări:

a) situația din limba română permite presupunerea că în latina dunăreană s-a produs o înlocuire a formelor de conjunctiv prezent la persoanele 1 și a 2-a sg. și pl. prin cele corespunzătoare de indicativ prezent ⁵;

¹ Această situație s-a menținut în dalmată.

² Ernout-Thomas, *Synt. lat.*, p. 251.

³ Cf. Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 331, unde sînt citate și interpretările divergente date pasajului.

⁴ Cf. și restrictivul viitor din istroromână, Pușcariu, *Istr.*, II, p. 180—181.

⁵ Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 803, nota 1, atribuie și acestor schimbări cauze fonetice: aceeași desinență -*es*, pronunțată -*is*, a dus la identificarea formală a pers. a 2-a sg. a indicativului prezent (vezi mai sus, p. 80) cu cea a conjunctivului.

formele specifice de conjunctiv se mențin numai la persoanele a 3-a sg. și pl.¹;

b) textele documentelor latine din Lombardia (sec. al VIII-lea), ca și mărturia limbii italiene arată că, într-o parte a teritoriului romanic, terminațiile *-em*, *-es*, *-et* etc. de la conj. I sînt înlocuite prin *-im*, *-is*, *-it* etc.².

O situație specială are prezentul conjunctiv al verbului *sum*, a cărui folosire cu valoare de indicativ este atestată încă de la începutul perioadei imperiale. Suetoniu, *Aug.*, 87, 2, afirmă că, folosind un limbaj familiar, Augustus spunea *simus* pentru *sumus*. O altă confirmare a acestui fapt în CGL VI, 9, 5—6 : *Messala, Brutus, Agrippa pro sumus simus scripserunt* (la Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 146).

Româna și italiana atestă păstrarea acestei stări de lucruri (v. rom. *sem*, *seți* și it. dial *semo*)³.

5.1.2.2. Imperfect

Lipsa de claritate a valorii imperfectului conjunctiv, care avea concomitent funcție de prezent (exprima irealitatea în prezent) și de preterit (coincidența cu o acțiune trecută, în propozițiile subordonate), face ca această formă să fie nepopulară încă din latina clasică (cf. Blase, *Geschichte des Irrealis im Lateinischen*, p. 8, ap. Battisti, *Avviamento*, p. 239). La slăbirea poziției imperfectului este posibil să fi contribuit și omonimia, tardivă, cu conjunctivul perfect și viitorul II. Într-o epocă târzie, pronunțarea imperfectului conjunctiv (*cantarem*, *-es*) se apropie pînă la confuzie de cea a perfectului conjunctiv și a viitorului anterior (*cantarim*, *-is*). Cu toate acestea, nu poate fi vorba de o dispariție totală în latina târzie a acestui timp, deoarece formele de imperfect conjunctiv se regăsesc în sardă (cu cele două funcții originare) și în vegliotă⁴.

5.1.2.3. Perfect

Deși folosit curent de-a lungul întregii latinități, perfectul deține o poziție precară în sistemul conjunctivului. La această situație au contribuit următorii factori :

a) imprecizia funcției, rezultată din pluralitatea valorilor modale ale acestui timp în propozițiile independente (prohibitiv, concesiv, potențial în trecut, de exprimare a unei afirmații atenuate).

b) folosirea în anumite cazuri a conjunctivului perfect fără valoare de perfectum (este vorba de conjunctivul prohibitiv și al exprimării afirmației atenuate). În aceste situații, perfectul se apropie ca sens de prezent, cu care a fost, în general, înlocuit în latina târzie :

¹ Un fenomen similar se observă și în v. fr. Este posibil ca menținerea vechilor forme de conj. prez. exclusiv la pers. a 3-a să se datoreze faptului că acestea serveau la completarea paradigmei imperativului.

² Originea acestor forme nu a fost încă suficient lămurită. Semnalăm totuși că în vechea italiană apar adesea și forme cu *-e* la pers. a 2-a sg. (*porte, crede, abbie*, cf. Bourciez, *Élém.*, § 419 a).

³ Cf. Rosetti, ILR, p. 157. Spre deosebire de română și italiană, limbile romanice occidentale și-au constituit o nouă flexiune de conjunctiv prezent regularizat, *siam, sias* etc., cf. Väänänen, *Introduction*, p. 147 : it. *sia*, v. fr. *seie*, prov. *sia* (*seia*) etc.

⁴ Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 811.

Praecepta nosti: ne adulteres, ne occidas, ne fureris (Vulg., Marc., X, 19)¹,

Roget quis (Ter., Eun., 511)²;

c) confuzia formală (încă din perioada arhaică) cu viitorul anterior, care duce la apariția unei valori de sinteză a celor două timpuri, caracterizată prin absența ideii de perfectum, proprie viitorului anterior, și menținerea unei nuanțe de posibilitate, implicată în sfera de sens a conjunctivului perfect. Chiar și pentru singura persoană formal diferențiată (pers. 1 sg., în *-ero* la viitorul anterior și în *-erim* la perfectul conjunctiv) există în întreaga literatură latină exemple de folosire nedistinctă, cu sens ambiguu, a celor două timpuri:

Nec tibi parsero, licet [...] Iouem Olympium clames (Petron., 58, 5 „nu te-aș cruța” sau „nu te voi cruța”).

Spre deosebire de propozițiile independente, unde perfectul conjunctiv dispăre aproape în întregime, cu excepția unor expresii împietrite, menținute ca atare până târziu³ în subordonate, folosirea perfectului se păstrează mai multă vreme în texte, mai ales în subordonatele condiționale cu valoare potențială. Dar și în cazul acestor propoziții, perfectul conjunctiv este înlocuit uneori de mai mult ca perfectul conjunctiv, care se fixase în latina târzie cu funcția de exprimare a trecutului în subordonate:

Quod si qui [...] non putat duas animas in unum conuenire [...], ego illi [...] duas animas in unum congestas ostendissem (=ostenderim)? (Tert., Anim., 25).

Increpant nobis hic haeretici cur scriptura sancta Dominum dixisset (=dixerit) iratum (Greg. Tur., Franc., I, 4 ap. J. Herman, Lat. vulg., p. 98).

Latina dunăreană a menținut perfectul conjunctiv, cu funcția de sinteză menționată mai sus, dar cu predominarea valorii potențiale. Formele se păstrează în aromână și vechea dacoromână, cu funcție de condițional prezent⁴.

5.1.2.4. Mai mult ca perfect

Correspondent relativ recent constituit al imperfectului în sistemul perfectumului⁵, mai mult ca perfectul exprima, în propoziții independente, irealitatea în trecut, iar în subordonate, anterioritatea față de o acțiune trecută. Avînd o structură clar analizabilă și o funcție bine determinată, mai mult ca perfectul este utilizat în toată istoria limbii latine, cu tendința de a se substitui altor timpuri, cu valori și forme mai puțin diferențiate (în primul rînd, dacă ne referim numai la mărturia textelor, imperfectului și perfectului conjunctiv). În felul acesta, m.m.c.pf.cj. ajunge să

¹ Construcția obișnuită apare în același text al Vulgatei într-un pasaj anterior (Marc. X, 14).

² Pentru construcția uzuală, cf., de ex., Cic., Brut., 25: *Hoc sine ulla dubitatione confirmauerim*.

³ Cf. Thomas, *Subjonctif*, p. 138; este posibil ca nici aceste construcții să nu fi avut o existență reală decît în limba literară, vezi L. Löfstedt, *Commandement et défense*, p. 132–136.

⁴ Cf. B II 6.2.1.3.2; pentru formele din v. drom., vezi Rosetti, ILR p. 153.

⁵ Cf. Bassols de Climent, *Sint. hist.*, p. 541–542.

exprime, în latina târzie, potențialul în trecut¹ (funcție deținută la origine de imperfectul conjunctiv): *Quis etenim non credidisset tibi imperatori dicenti...* (Lucif., *Athan.* II, 9, ap. Thomas, *Subjonctif*, p. 222).

În limba populară (la autorii care folosesc un stil mai puțin îngrijit), înlocuirea imperfectului prin m.m.c.pf.cj. se produce chiar în funcția cea mai caracteristică a acestui timp, aceea de exprimare a irealității în prezent².

În subordonate, m.m.c.pf. conjunctiv ajunge să înlocuiască imperfectul pentru exprimarea simultaneității (sau chiar a posteriorității față de o acțiune trecută):

Quodam tempore dum usque Lugduno processissem, libuit animo Viennam adire (Greg. Tur., *Iul.* 2, ap. Moignet, *Subjonctif*, p. 239).

Hortatus [...] Iohannes ut dignum fructum fecissent (=facerent) penitentiae (Lucif., *Athan.* II, 4, ap. Thomas, *Subjonctif*, p. 222).

Ita caput elisit, ut uix uiuens erigi potuisset (Greg. Tur., *Mart.*, 19, ap. Moignet, *Subjonctif*, p. 156).

Si seruus erat, tunc coniurare debebat quod seruus fuisset (*Cartons des Rois*, text publicat de H. F. Muller și P. Taylor în *Chrestomathy*, p. 203; citat după Moignet, *Subjonctif*, p. 157).

În urma acestor modificări, m.m.c.pf.cj. ajunge să poată fi definit, în latina târzie, prin două trăsături predominante: pe de o parte funcția de marcă a subordonării, pe de alta aceea de exprimare a trecutului și, în special, a anteriorității față de o acțiune trecută.

În limbile romanice se observă o simplificare, repartizată dialectal, a acestui complex de funcții: în timp ce limbile romanice occidentale păstrează funcția de marcă a subordonării, cu deplasarea valorii temporale către sfera prezentului (în toate limbile romanice occidentale m.m.c.pf.cj. apare cu funcție de imperfect conjunctiv), latina dunăreană reține numai valoarea temporală de exprimare a anteriorității; la o dată care nu poate fi precizată, m.m.c.pf.cj. ajunge să înlocuiască chiar m.m.c.pf. ind.

5.1.3. Imperativul

În epoca clasică, imperativul dispunea de două timpuri: prezentul și viitorul. Cel de al doilea, folosit mai ales în formulele juridice, pare să nu fi avut o extindere prea mare în limba vorbită. Cu toate acestea, în textele târzii, mai ales cele tehnice, se întâlnesc relativ frecvente forme de imperativ viitor. Ele nu reprezintă însă decât conservări ale unor formule tradiționale (cf. L. Löfstedt, *Commandement et défense*, p. 39). După sec. al IV-lea se observă o diminuare a frecvenței acestor forme în poezie și în proza literară, iar după sec. al VI-lea și în literatura tehnică.

5.1.3.1. Imperativul prezent (cu valoare afirmativă) nu dispare în latina târzie deși este concurat de subjonctivul prezent, de indicativul prezent și de indicativul viitor³; subjonctivul prezent cu această funcție este con-

¹ Cf. Moignet, *Subjonctif*, p. 155.

² Pentru exemplele semnalate de H. Blase, la Vitruviu, cf. Battisti, *Avviamento*, p. 241.

³ O descriere detaliată a concurenței dintre imperativ și celelalte moduri în exprimarea unui ordin, îndemn etc. de-a lungul întregii latinități, la L. Löfstedt, *op. cit.*, p. 111—126 pentru subjonctiv, p. 175—191 pentru indicativul prezent, p. 143—162 pentru indicativul viitor.

firmat de menținerea lui în v. fr. : *vueilles, saches, seies*. Pentru indicativul prezent cu funcție de imperativ există atestări epigrafice și literare : *itis, foras rixatis*, CIL IV, 3494 (Pompei); *rumpite lora iugis et sumitis arma diei* (Ven. Fort., *Carm.*, 5, 6, 33); indicativul viitor : *cum oratis, non eritis sicut hypocritae* (Vulg., *Matth.*, 6, 5)¹.

În latina postclasică apare sporadic, în texte și inscripții, o nouă modalitate de exprimare a valorii de imperativ, infinitivul prezent : *Tu socios adhibere sacris*, Val. Fl., 3, 412; *saluos ire, saluos uenire, date ex Aginnum*, CIL V, 7615; *uti felix*, CIL XIII, 10017, 32. Este posibil ca această formă să fi apărut în latină sub influența limbii grecești; răspîndirea ei în construcțiile afirmative nu pare să fi fost însă prea mare, deoarece, spre deosebire de forma prohibitivă corespunzătoare, ea nu s-a menținut în limbile romanice.

La pers. a 2-a sg., imperativul prezent este echivalent cu tema pură și se menține, ca atare, în toate limbile romanice :

Conj. I	Conj. II	Conj. III	Conj. IV
<i>canta</i>	<i>uide</i>	<i>merge</i>	<i>audi</i>

La pers. a 2-a plural, concurența indicativului prezent se manifestă mai puternic și se poate presupune că în limba vorbită au existat, încă de timpuriu, forme paralele (vezi mai sus). Limba română atestă predominarea formei de indicativ, ca și franceza și provensala, în timp ce restul limbilor romanice continuă formele de imperativ.

5.1.3.2. Imperativul negativ (prohibitiv). Ideea de interdicție cunoștea în latină diverse modalități de exprimare : *ne* + conjunctivul perfect, *ne* + conjunctivul prezent, *ne (non)* + imperativul prezent, *caue* + conjunctivul prezent, *noli* + infinitiv prezent². În latina tîrzie, după mărturia gramaticului Servius (sec. al IV-lea), forma obișnuită de prohibitiv era *ne* + subjonctiv prezent, care înlocuiește imperativul însoțit de negație³.

În latina populară apar, încă din epoca republicană, atestări ale unei noi construcții prohibitive : *ne (non)* + infinitiv prezent *perseuerate*[...] *et non in quibusdam dubios esse*, Herm. Pal. uis, 2, 2, 7⁴; *ne fore stultu*, CIL I, 1439; în latina tîrzie se întâlnește, uneori, în precepte și rețete la scriitorii tehnici, ex. Chiron, 138 : *ordeum dato, non simpliciter dare; ibid.*, 129, *non tangere*⁵.

Exemplele nu lipsesc nici din textele cu caracter istoric sau religios, însă din perioade mai tîrzii (sec. al VII-lea — al VIII-lea) : *ille ... dixit ei : „n o n d u b i t a r e tu filia, sed festina in pago Bracbatense ad monasterium Niuialla”*, MGH script. Mer. II 471, 29 și, ceva mai departe (472, 1) *dixit ad illam : „puellam caecam festina, n e t a r d a r e uenire ad sepulchrum uirginis Christi Geretrudae”*⁶.

Limbile romanice confirmă faptul că, în latina tîrzie, construcțiile *non* + conjunctiv prezent (păstrate în spaniolă și portugheză, cf. Väänänen,

¹ Exemple la Väänänen, *Introduction*, p. 143.

² Cf. Ernout-Thomas, *Synt. lat.*, p. 232—233.

³ Cf. Thomas, *Subjonctif*, p. 138.

⁴ Cf. Leumann—Hofmann—Szantyr II, p. 366.

⁵ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 143—144.

⁶ Exemple la L. Löfstedt, *op. cit.*, p. 200—201.

op. cit., p. 144) și *ne (non)* + infinitiv prezent (care se regăsește în română, italiană, retoromană și franceză) erau predominante. La persoana a 2-a plural, unde era necesară marcarea opoziției față de singular, se folosesc formele însoțite de negație ale imperativului sau indicativului.

5.2. Moduri nepersonale

5.2.1. Participiul prezent și gerunziul

În latina târzie din regiunile dunărene, ca și în celelalte regiuni ale României, participiul prezent a fost înlocuit din ce în ce mai mult de ablativul gerunziului, de care se apropia ca valoare încă din latina arhaică. (Plaut, *Truc.* 916: *ita hic expectando obduruit*; Vitruvius, *Vitr.* 2.8, 20: *Cum enim linuntur (craticii) recipientes umorem turgescunt, deinde siccescendo contrahuntur*). Ablativul gerunziului putea fi însoțit de prepoziția *in*: Plaut, *Trin.* 224: *multum in cogitando dolorem indipiscor*. Ulterior apare și construcția corespunzătoare unui substantiv + atribut la ablativul absolut care este premergătoare construcțiilor romanice de tipul: fr. *il travaille en chantant*¹.

În latina târzie dunăreană trebuie să se fi manifestat începutul treptatei înlocuiri a vocalei *-ē* de la conj. a II-a și a vocalei *-ě* de la conj. a III-a care legau sufixul gerunziului *-nd* de tema verbului, cu *-a-* de la conj. I. E greu de precizat dacă la conj. a IV-a mai exista *-i-end-o* pe lângă *i-ndo* sau dacă dispăruse în favoarea acestuia.

5.2.2. Participiul perfect

5.2.2.1. În latina târzie, participiul perfect (vezi ILR, I, p. 192—195) se extinde în construcțiile verbale perifrastice. Astfel perfectul pasiv, format din participiu + verb auxiliar, începe să fie folosit în locul pasivului prezent sintetic: *amatus sum = amor*.

5.2.2.2. Ca și perfectul, participiul perfect are două tipuri care se disting în funcție de locul accentului:

- a) participiul slab (cu accentul pe vocala tematică);
- b) participiul tare (cu accentul pe radical).

5.2.2.2.1. Participiul slab, specific verbelor regulate, se prezintă sub forma:

Temă	Terminație	Conjugare	Exemple
răd. + <i>ā</i>	<i>-tus</i>	I	<i>clamātus, cantātus</i> etc.
răd. + <i>ī</i>	<i>-tus</i>	IV	<i>audītus, servītus</i> etc.
răd. + <i>ū</i>	<i>-tus</i>	III	<i>statūtus battūtus</i> ² etc.
răd. + <i>ē</i>	<i>-tus</i>	II	<i>delētus, implētus</i> etc.

¹ Väänänen, *Introduction*, p. 150—151.

² Pentru înglobarea acestei categorii la participiile slabe vezi 5.1.1.4.2.1.

5.2.2.2.2. Participiul tare se caracterizează prin sufixele *-tu-* și *-su-* : *-tu-* (ca în cazul participiilor slabe), *-su-* (extins prin analogie cu perfecte sigmatice) și *-itu* (la verbe cu perfectul în *-ui*).

În evoluția către limbile romanice, participiul tare suferă o serie de schimbări care coincid cu tendințele generale de regularizare și de sistematizare a formelor verbale :

a) se tinde către egalizarea temelor¹ participiului, perfectului și prezentului. Astfel, alături de participiul *la-tus* apare *tul-tus*, după perfectul *tul-i*, alături de *frac-tus* apare *franc-tus*, după prezentul *frang-o* ;

b) unele participii cărora le corespund perfecte sigmatice tind să schimbe sufixul *-tu-* în *-su-*. Apar forme ca *torsus* (Prisc.) în loc de *tortus* prin analogie cu perfectul *tor-si*, *ab-sconsus* (Aug.), în loc de *absconditum* prin analogie cu perfectul *absconsi*. Judecând după reflexele romanice², participiul în *-su-* se dezvoltă în special în latina dunăreană³. Trebuie să presupunem că în această parte a imperiului a existat tendința de a crea un paralelism aproape total între perfectul indicativului și participiul, ceea ce a avut ca urmare puternice influențe reciproce⁴ ;

c) participiul în *-itus* a fost atras de participiul slab în *-ātus*, când verbe care aveau acest participiu erau de conjugarea I (*crepitus* în loc de **crepatus*, *domitus* în loc de *domatus*, *sonitus* în loc de *sonatus*, *tonitus* în loc de **tonatus*⁵), și de participiul în *-utus*, în special în cazul verbelor cu perfectul în *-ui* (*creditus* în loc de *credutus*, *redditus* în loc de *reddutus*)

6. ADVERBUL

6.1. Adverbele primare din latina clasică s-au pierdut aproape total în faza târzie a limbii, ceea ce se oglindește în toate limbile romanice.

6.2. Formarea adverbelor

Adverbele se puteau forma prin adăugarea unui sufix specific la tema adjectivelor și prin compunere cu alte adverbe, prepoziții sau pronume⁶.

6.2.1. Sufixul *-e* care forma adverbe de la tema cazurilor oblice a adjectivelor de declinare a II-a (tipurile 1—3 de la 2.1.1.) apare în latina

¹ În cazul de față nu includem în tema participiului și a perfectului sufixele caracteristice pentru aceste timpuri.

² În raport cu ansamblul participiilor neregulate, româna prezintă procentajul cel mai mare de participii sigmatice (vezi L. Mourin, *Les participes passés irréguliers*, în *Contribution à la description comparée de la Morphologie verbale des Langues Romanes*, III, Bruxelles, 1968, p. 50.

³ Bourciez, *Élém.*, § 93 b) consideră că participiul în *-sus* avea caracter popular.

⁴ Pentru această problemă vezi și Wahlgren, *Étude sur les actions analogiques réciproques du parfait et du participe passé dans les langues romanes*, Uppsala, 1920.

⁵ Cf. Vossler-Schmeck, *Einführung*, p. 139.

⁶ Pentru amănunte privind latina clasică, vezi și ILR, I, p. 198—201.

tîrzie din regiunile dunărene adăugat la sufixul adjectival *-iscus*¹. Un mic număr de adverbe latinești derivate cu acest sufix pare să fi fost uzual în latina vorbită. În latina dunăreană au fost cunoscute *bene*, *limpide* și *rapide*, ca și *forte* (inițial formă de ablativ, devenit în română adverb de intensitate²).

6.2.2. În latina tîrzie, *mente* (ablativul substantivului *mens*) capătă și el valoare de sufix adverbial³.

Judecînd după reflexele românești, noul sufix, atît de productiv în Occident, nu a fost uzual în latina orientală, unde nu s-au păstrat urme decît pentru *alia + mente* (probabil încrucișat cu *altera + mente*). Este semnificativ faptul că *-mente* nu apare nici la Iordanes⁴, în timp ce e frecvent la Grégoire de Tours.

6.2.3. Folosirea nominativ-acuzativului neutru al adjectivelor în funcție adverbială, ca în cazul lui *multum*, *totum*, *facile* etc., s-a extins în latina tîrzie. *Assimile*, ale cărui reflexe se găsesc în română, provine de la asemenea nominativ-acuzative neutre.

6.2.4. Cele mai multe adverbe romanice moștenite sînt formate prin compunere cu adverbe, prepoziții sau pronume. Procedul apare de timpuriu și dobîndește o extindere din ce în ce mai mare în primele secole ale e. n.⁵.

6.2.4.1. Un loc deosebit de important îl ocupă compusele cu *ad*: *ad + aequē*⁶, *ad + de + ante*, *ad + hac + ce*, *a(d) + foras*, *(ad +) modo*, *ad + post*, *(ad +) prope*, *ad + sic*, *ad + tunc + ce*, *ad + tantum*, *ad + vix*. Uneori *ad* intră în locuțiuni cu substantive ca *hora* sau *casa*: *ad casa*, *ad horam*, *ad + de + in + illa + hora*.

6.2.4.2. Și mai frecvente par să fi fost compusele cu *eccum*: *eccum + hic*⁷, *hic + ce*, *eccum + modo*, *eccum + illoc*, *eccum + hoc*, *eccum + sic*, *(in) eccum + hocce*, *eccum + tale*, *eccum + tantum*⁸.

6.2.4.3. Compusele cu *in* sînt mai rare: *in + ab + ante*⁹, *in + contra + ubi (?)*, *in + illac + intro*, *in + de + retro*, *in + ad + post*, *in + eccum + hoc*,

¹ Intrat în latina răsăriteană din tracă (vezi B. II. 7.3.5.).

² E posibil ca *forte* să fie o variantă tîrzie a adverbului de intensitate *fortiter*, format cu sufixul *-(i)ter*. Vezi Olaf Deutschmann, *Zum Adverb im Romanischen*, Tübingen, 1959, p. 249. Cu același sens se întîlnește *fort* în fr. și prov.

³ Cf. construcțiile *minitanti mente* (Lucr.), *tota mente* (Virg.), *sana mente* (Cic.), *fera mente* (Comm.) care explică procesul de transformare a lui *mente* în sufix, cf. glosarea *singulariter* prin *sola mente* (Gloss. Reichenau).

⁴ Vezi Werner, *Jordanis*, p. 48.

⁵ Vezi numeroasele exemple din ILR I, p. 201.

⁶ Atestat în CGI V 21. Pentru etimon, vezi și Ciorănescu, DER, p. 8.

⁷ It. *qui*, engad. *(a)quia*, v. prov., cat., sp. port. *aquí* (vezi și FEW s.v. *hic*, p. 425). Formele cu *a-* ar putea avea la bază un *eccum + hic + hac* (vezi S. Pușcariu, *Lat. libet în românește*, DR 1922–1923, III, p. 398).

⁸ Arom. *ahîntu*.

⁹ Locuțiunea *in ante* este atestată într-o inscripție din Dalmația, iar *ab ante* (> rom. *ainte*) la Hieronim, în *Peregrinatio* și în numeroasele inscripții (cf. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 168).

in+eccum+hoc+ce, *in* fiind de fapt utilizat la întărirea unor locuțiuni existente.

6.2.4.4. Mai puțin numeroase sînt compusele cu *de* (ceea ce vine în sprijinul părerii că *de* a fost mai puțin frecvent în Romania de răsărit decît în cea de apus) : *de+manitia*, (*de*)+*de+inde*. La acestea se adaugă și locuțiunile în compunerea cărora intră *de* alături de alte elemente întăritoare : *de+una+hora*, *ad+de+ante*¹, *in+de+retro* etc.

6.2.4.5. Desigur că în formarea noilor adverbe prin compunere puteau intra și diferite alte elemente, ca, de exemplu, adverbul *non* în *non magis*. Uneori reflexele romanice nu permit o reconstituire sigură a locuțiunilor latine. Astfel, nu se poate afirma în mod sigur care a fost forma latină de la baza rom. com. *aiurea* și *nicăieri*. S-a propus etimonul *ali(u)bi+libet*² sau, mai puțin probabil, *ubi+(uo)let*. E posibil că la baza elementului final *-re* stă substantivul latinesc *res* la ablativ³. Etimonul celor două cuvinte ar fi, în cazul acesta (*nec+*) *aliubi+re*.

6.3. ▴ Comparația adverbelor

Comparația adverbelor este identică cu cea a adjectivelor în ce privește procedeele. Sufixul neutru *-ius* pentru comparativ și sufixul *-e* pentru superlativ sînt folosite din ce în ce mai puțin, în timp ce comparația analitică ia o extindere tot mai mare.

7. PREPOZIȚIA

7.1. În evoluția limbii latine, prepozițiile devin indispensabile în declinare.

Numărul lor crește de cele mai multe ori datorită necesității de a face enunțurile cît mai clare. Multe prepoziții sînt întărite prin compunere cu alte prepoziții, cu adverbe sau substantive. Ia naștere o serie întreagă de formații care pendulează astfel între prepoziții compuse propriu-zise și locuțiuni prepoziționale. Caracteristice pentru scrierile din faza tîrzie a latinității, asemenea prepoziții se găsesc și în textele cu caracter popular din latina arhaică și clasică, în funcție de caracterul popular al textului⁵. Ca prim element al prepozițiilor compuse apar frecvent *de*, *ex* și *ab*. Cea dintîi se extinde în mod deosebit în latina tîrzie. Formații ca *de+in*, *de+super*, *de+supra*, *de+post*, *de+intro*, *de+sub* sînt foarte întrebuintate și se continuă în toate limbile romanice.

¹ Pentru *de ante* vezi Peregr. Aeth, 37, 8.

² Vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 397.

³ Vezi Cioranescu, DER, s.v. *aiurea*.

⁴ T. Papahagi, DDA, s.v. *al'iurea*.

⁵ Vezi Hamp, *Die zusammengesetzten Präpositionen im Lateinischen*, ALL, V, p. 322.

Ca urmare a slăbirii și chiar a dispariției ablativului și mai ales a dezvoltării acuzativului cu funcțiune de caz prepozițional, începe să se șteargă distincția dintre locul unde se petrece și locul către care se îndreaptă o acțiune¹. Aceasta explică într-o oarecare măsură necesitatea tot mai accentuată de a se sublinia nuanțele în domeniul prepozițiilor de loc.

7.2. Întrepătrunderea dintre adverbe și prepoziții este constantă. Acolo unde pentru exprimarea aceleiași idei prepoziția dispune de mai puține mijloace și adverbul de mai multe, cele două sisteme se echilibrează prin îmbogățirea unuia cu ajutorul celuilalt. Așa s-au petrecut lucrurile în trecerea de la latină la limbile romanice în cazul ideii locale². O singură prepoziție (*in*) corespundea la patru adverbe exprimând nuanțe locale diferite: *intus* (răspunzând la întrebarea *ubi*), *intro* (răspunzând la întrebarea *quo*), *supra* și *sursum*. Pentru echilibrarea sistemului și precizarea ideii exprimate, *in* a început să fie însoțit de adverbul local corespunzător. Pe lângă *in*, apare *intus in*, *sursum in* etc. Evoluția acestor formații a fost diferită de la limbă la limbă și de la caz la caz. Uneori cele două cuvinte se contopesc într-unul singur (drom. *prin* < *pre* + *in*), alteori elementul al doilea, prepoziția, nemaifiind necesar pentru înțelesul comunicării, dispare cu totul³ (drom. *întru* < *de* + *intro*).

În sfârșit, golită de o mare parte din conținutul său semantic, precizându-se sensul prin restrângere, prepoziția renunță din nou la însoțitorul său adverbial.

7.3. Se poate presupune că în latina din ținuturile dunărene care a precedat formarea limbilor romanice orientale a existat un șir de prepoziții simple, aproape toate panromanice și cu corespondențe în alte limbi indoeuropene, și anume *ad*, *contra*, *de*, *directo*⁴, *extra*, *foras*⁵, *in*, *intra*, *intro*⁶, *inter*, *longe*⁷, *per*⁸, *pro*⁹, *super* (și *supra*)¹⁰, *suptus*.

¹ Vezi G. de Poerck et L. Mourin, *Réflexions sur les prépositions in et ad dans quelques textes romans*, VR, XIII, 1954, p. 270 ș.u.

² Vezi Meyer-Lübke, *Gramm.*, III, § 486.

³ Aceeași observație se referă și la conjuncții; vezi ILR, I, p. 212.

⁴ Pentru sens, vezi Chiron., 33, 7 *in directo uenae* „în dreptul vinei” și adv. alb. *drek* „drept” (vezi Pușcariu, EWR, p. 48).

⁵ Cu sensul „în afară” *foras* apare în Peregr. Aeth. Vezi Leumann—Hofmann—Szantyr I, p. 510.

⁶ Inițial adverb, *intro* a folosit, desigur, în latina premergătoare românei comune pentru întărirea sau mai bine zis nuanțarea lui *in* cu sensul „en, dans” (vezi G. de Poerck și L. Mourin, *op. cit.*, p. 275). Ulterior, *intro* a început să fie folosit și independent, cu același sens ca *in* (cf. Bourciez, *Élém.*, § 242, 262).

⁷ Cf. lad. *dlonga*, friul. *donĝe* (REW³ s.v.).

⁸ În latina dunăreană *per* a fost, probabil, mult folosit cu sens local (cf. Werner, *Jordanis*, p. 60).

⁹ Probabil deseori confundat cu *per* (cf. Lex Salica tit. 19 *Per unumquemque ictum semper ternos solidos soluet*).

¹⁰ Este de presupus că *super* a avut și în latina danubiană același sens ca cel al francezului *sur*, prov., cat., sp., port. *sobre*, it. *sopra*, log. *subra*, engad. *sur*, friul. *sore*, înlocuind în mare parte pe *in*.

Ca sinonim al lui *contra*, *supra* e des atestat în *Getica* lui Iordanes.

7.4. Pe baza reflexelor romanice, mai trebuie să presupunem că, dintre prepozițiile formate din mai multe elemente, au fost folosite mai frecvent: *ad+supra*¹, *ad+supra+ad*², *de+in*, *de+inter*³, *de+intro*⁴, *de+post* (>*depost*)⁵, *de+super*⁶, *de+supra*, *illac+ad*⁷, *longe+ad*⁸, *paene+ad*, *per+extra* (sau *per extans*⁹), *per+in*, *per+inter*, *per+super*¹⁰.

E greu de afirmat că *in giro*¹¹ stă la baza drom. *în jurul* . . ., deoarece în celelalte limbi romanice sau în dialectele limbii române nu există această formație.

7.5. Par să fi fost specifice pentru latina dunăreană următoarele prepoziții și formații care nu au lăsat nici un fel de urme în celelalte limbi romanice: *directo*, *ad+supra*, *de+in*, *de+super*, *de+supra*, *foras*, *paene+ad*¹², *per+extra*, *per+in*, *per+inter*, *per+super*.

În latina dunăreană se observă extinderea deosebită a lui *per* în diferitele formații prepoziționale și folosirea lui preponderentă cu sens local (cf. Werner, *Jordanis*, p. 60).

Situația din română ne face să presupunem că în latina târzie din provinciile dunărene s-a păstrat mai mult decât în restul Romaniei distincția dintre depărtarea de un punct așezat la periferie, exprimat prin *de+illac* (în latina clasică prin *de*), și ieșirea dintr-un loc, exprimată prin *de+in* (în latina clasică prin *ex*).

8. CONJUNCȚIA

8.1. Fiind folosite extrem de des, conjuncțiile se golesc foarte repede de conținut și tind să se reînnoiască în permanență prin: a) folosirea cu funcțiune de conjuncții a altor părți de vorbire; b) întărirea conjuncțiilor

¹ *Ad+super* > *asuper* este atestat izolat în Italia. Vezi și Ernout-Meillet, p. 668. În latina târzie au fost frecvente confuziile între *super* și *supra*.

² Pușcariu, EW, nr. 156. Totuși e posibil ca această prepoziție să se fi format abia în româna comună.

³ Pentru aceste formații latinești vezi Grandgent, *Introduction*, p. 45.

⁴ Pentru formă vezi *Lex. Sal.*, 10, 1 (sec. al VI-lea): *siquis unum uas apium deintro clauem sub tecto furaverit*.

⁵ Pentru sens, vezi atestările date de Hamp, *art. cit.*, ca de exemplu: Itala, Marc 8, 33: *uade depost me, Satanas*.

⁶ *Desuper* apare încă la Cicero ca adverb cu sensul „de superiore loco” (Vezi Hamp, *art. cit.*, p. 358).

⁷ Întărirea lui *ad* (local și temporal) cu *illac* se datorește în parte faptului că devine tot mai palid din punct de vedere semantic crescând tot mai mult în importanță din punct de vedere gramatical.

Prepozițiile formate din *illac+ad* și *illac+de* sînt atestate pe teritoriul Romaniei orientale (vezi Meyer-Lübke, *Gramm.*, § 428 și Bartoli, *Das Dalmatische*, Wien, 1866, p. 289; *la* din friul. și *lla* din abruzză apar și ca prepoziții (cf. REW 4265).

⁸ Pentru atestări în latina târzie, vezi Hamp, *art. cit.*, p. 358.

⁹ Cf. Hamp, *art. cit.*, p. 323.

¹⁰ Cf. alb. *per-super(e)*, care ar putea indica circulația acestei formații din latină.

¹¹ Vezi de ex. *Peregr. Aeth.*, XXXVII: *stant in giro mensa diacones*.

¹² *Paene+ad* ajunge sinonim cu *usque ad* suferind o schimbare de sens de la ideea de apropiere la cea de limită. Acest proces era facilitat de faptul că, în latina târzie, limita și nu durata constituia elementul principal pe care cădea accentul în construcția *usque ad*.

existente cu prepoziții, adverbe, particule și cu alte conjuncții; c) folosirea unei conjuncții existente, cu un sens schimbat ¹.

Spre deosebire de situația constatată în legătură cu prepozițiile și locuțiunile prepoziționale, se poate aprecia că atât conjuncțiile, cât mai ales locuțiunile conjuncționale, care au circulat, probabil, în provinciile dunărene, se deosebesc destul de mult de cele folosite în restul Romaniei.

Din punctul acesta de vedere, distingem următoarele categorii:

8.1.1. Conjuncții latinești care au supraviețuit în cele mai multe limbi romanice: *aut, et, nec, quam, quando, quantus, quomodo, quia, quid, si, sic*. Dintre acestea însă, numai *quando* și *quomodo* supraviețuiesc cu valoarea lor din latina târzie pe toată întinderea Romaniei (vezi 6.1).

8.1.1.1. Valoarea de conjuncție comparativă pe care trebuie să i-o presupunem lui *quam* din provinciile dunărene se găsește inițial în construcții comparative în care *quam* este corelativ, ca de exemplu în: *cum dolum tantum haberet de Valerio delicato quam ut filio* (Dalmația) ².

E. Löfstedt ³ semnalează de asemenea, în unele texte vulgare, un *quam* cu sensul „sicut, ut”. De ex. Lucif. *de non parcendo XXIII* (260): *aduersarius uester diabolus quam leo rugiens circuit*. (Editorii textului propun *tamquam* în loc de *quam*) ⁴.

În ce privește evoluția semantică a lui *sic* din latina dunăreană, sînt edificatoare textele târzii. Din numeroase exemple atestate la scriitorii popularizanți din sec. al III-lea—al VI-lea reiese că *sic* „așa” a primit cu timpul înțelesul de „apoi”. Cu acest înțeles el a început să-l înțarească pe *ac* și pe *et* și, ulterior, în anumite cazuri și regiuni să exprime singur înțelesul copulativ. (De ex.: Iord. *Get.*, 149: *dehinc Dalmatiam, Liburniam, Histriamque et sic Venetias radens palmula nauigat*; inscripție din Moesia Inferior (Babadag 13739): *Memoria Nepotiani Principalis uixit annis XXX (si(c) Victor fi(ius) uix(it) ann(is) II, Iulina filia* ⁵.) ⁶

Conjuncția latinească care a supraviețuit în română și numai într-o parte a Romaniei occidentale este *quod*, care se regăsește numai în Terra d'Otranto (*cu, co*), în vechea friulană (*chu*) ⁷ și veigl. *ko* ⁸. Tot aici trebuie amintită locuțiunea conjuncțională *ca hora*, care stă la baza rom. com. și a sursilv. *er(a)*, engad, *eir*, prov. *er(a)*, *eras* ⁹. Poate trebuie să presu-

¹ Cf. ILR, I, p. 210.

² Apud Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 178.

³ În *Beiträge*, p. 21.

⁴ Și în portugheză se găsește *ca* (< *quam*) cu valoare comparativă. Vezi și J. Herman, *La formation du système roman des conjonctions de subordination*, Berlin, 1963, p. 158.

⁵ Apud Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 178.

⁶ Pînă în secolul al XIII-lea, *sic* cu valoarea lui „și” este foarte frecvent și în vechea franceză. (Cf. FEW, s.v. *sic*.)

⁷ J. Herman, *op. cit.*, p. 163—165.

⁸ REW³, s.v.

⁹ Cf. Densusianu, ILR II, București, 1961, p. 170, propune etimologia *ea hora* și FEW, IV, p. 477. Vezi și Sextil Pușcariu, EW, 756 și REW³, s.v. **era*. Bourciez, *Élém.*, 1946, § 506, consideră că formele românești provin din lat. *ea re*, cu sensul pe care *per hoc* l-a dezvoltat în Occident.

punem și existența unei locuțiuni conjuncționale *si uelis* care ar sta la baza v. drom. *săva(i)*¹ „dacă”, ca și a v. fr. *sevals* și *seivals*.

Conjuncții și locuțiuni conjuncționale latinești care s-au păstrat numai în română : *ipsa* (?), *neque*, *uolet* (?).

8.2. Din elementele existente, cu vremea, pe baza celor trei procedee amintite (4.4.1), s-au format mereu alte conjuncții, proces care a continuat și în româna comună și după despărțirea românei în dialecte, adăugându-se cu timpul și elemente nelatinești.

Pe lângă puținele conjuncții latinești simple, au existat fără îndoială și un număr de locuțiuni conjuncționale. Din pricina procesului de reînnoire (cf. 8.1), este greu de spus cu precizie care dintre aceste locuțiuni conjuncționale au stat la baza viitoarelor conjuncții sau locuțiuni românești².

În orice caz, locuțiunile conjuncționale de pe teritoriul provinciilor danubiene trebuie să fi fost — ca și cele de pe teritoriul Sardiniei — de un alt tip decât locuțiunile comune celorlalte regiuni ale Romaniei, datorită dezvoltării mai mici a elementului *quia* / *quid* care stă la baza conjuncției „universale” din Romania occidentală : it. *che*, fr. *que*, sp. *que* etc., în locul căruia în latina dunăreană s-a folosit probabil mai ales *quod* și *si*³. Totuși *quia* pare să fi supraviețuit și în latina dunăreană, cum atestă rom. com. *ca* păstrat și în v. dr.

După reflexele românești, e de presupus că complementivele introduse prin *să* depind de verbe care exprimă o voință, o hotărîre, o cerere, o rugămintă etc., spre deosebire de celelalte categorii introduse prin *quod* și *quia*⁴.

¹ Cf. C. Poghiru, *Un corespondent al rom. săvai : v. fr. sevals*, *Omagiu Rosetti*, p. 705—709.

² Este greu de afirmat dacă *per+intro+quod*, *de+post+quid*, *paene+ad+quid*, *de+quando*, *quomodo+sic* etc. stau la baza lui : *pentru că*, *după ce*, *pînă ce*, *de cînd*, *cum* și etc. din dacoromână, sau dacă acestea s-au creat ulterior.

³ Încă în latina clasică se pot semnală cazuri în care *si* se apropie mult de *ut* explicativ cu nuanță consecutivă (Leumann—Hofmann—Szantyr II, p. 777). Ulterior *si* explicativ și *ut* explicativ devin sinonimi. Avînd în vedere că *si=ut* și că *ut=quod*, ajungem la paralelismul *si=quod*, care explică ușor cum s-a ajuns la valoarea lui *să* românesc, fără să facem apel la *si* optativ (Meyer-Lübke, *Gramm.* III, § 614) sau la coordonare (Bourciez, *Élém.*, § 507).

⁴ Cf. ILR I, p. 301.

III. LEXICUL

0. Capitolul consacrat lexicului va urmări, pe de o parte, scoaterea în evidență a raportului dintre latina dunăreană și ansamblul Romaniei, iar pe de altă parte determinarea fondului lexical al latinei dunărene, din punctul de vedere al amplitudinii numerice și din cel al funcțiilor sale, al domeniilor de folosire.

0.1. Sursa de cunoaștere a lexicului latinei dunărene e constituită de dialectele românești : prezența unui cuvânt cel puțin într-unul din dialecte constituie dovada existenței lui în latina dunăreană (fără ca prin aceasta să putem trage vreo concluzie privind răspândirea geografică a termenului). Nu vor fi reconstituite cuvinte pornindu-se de la noțiuni (absența unui termen latin pentru exprimarea noțiunii „a iubi”, de exemplu, nu permite postularea păstrării vechiului *amare* și nici precizarea sinonimului latin cu care a fost, eventual, înlocuit : (*bene*) *uere*, *diligere* etc.) ; existența unui derivat nu va fi considerată, decât în cazuri excepționale, dovada existenței cuvântului simplu. De asemenea, vor fi incluse în liste numai rareori derivatele prin mijloace productive ale unor cuvinte existente în fondul lexical al latinei dunărene ; acestea pot fi formate și într-o fază ulterioară a istoriei limbii (vezi mai jos, IV. 0.1).

0.2. Fiind vorba de stabilirea unităților lexicale și nu de pronunțarea lor reală, se va folosi forma literară a cuvântului, chiar dacă etimonul presupune o formă alterată ; pentru claritatea expunerii, se vor indica, în unele situații, și transformările suferite de cuvântul latin, fără a se intra în detalii fonetice sau morfologice (*poteo pentru *possum*, dar nu *potiu, de exemplu).

1. FONDUL PANROMANIC

1.0. Numeroase cuvinte latine sînt atestate în ansamblul idiomurilor romanice ; este vorba, așadar, de termeni pentru care sîntem în drept să presupunem că erau folosiți în mod curent în Antichitate de majori-

tatea, dacă nu de totalitatea, vorbitorilor limbii latine. Studiarea acestor cuvinte ar putea părea la prima vedere lipsită de importanță pentru caracterizarea latinei dunărene, deoarece este vorba de trăsături pozitive, care nu scot în evidență o diferențiere lingvistică, cu atât mai mult cu cât ne putem aștepta să avem de a face cu cuvinte uzuale, constituind vocabularul de bază al limbii latine. În realitate însă, examinarea fondului panromanice este o completare necesară a aspectelor diferențiatore ale lexicului (cuvintele păstrate numai în limba română¹ și cuvintele panromanice absente din limba română²), deoarece permite aprecierea mai clară a ponderii elementului comun față de elementul diferențiat în structura romanității dunărene.

1.1. Dăm mai jos lista alfabetică a cuvintelor panromanice³:

ācer, ad, adiuto, aer, ager, albus, allium, altare, angelus, anima, annus, ante (ab ante), anellus, aprilis, aqua, aquila, aranea, aratrum, arbor, arcus, area, argentum, arma, aro, asinus, asper, audio, augustus, aurus, ausculto, aut,

*baba, balteus (absent din franceză, unde e reprezentat de un derivat), *barba, battuo, bene, blasphemō (> blastimo), bibo, bonus, bos, braca(e), brachium, bruma, bucca,*

caballīco, caballus, caco, cado, caelum, camisia, campus, canis (lipsește din spaniolă), *cannabis, capistrum, capra, caput, carbo, caro, carpinus, carrus, casa, castanea, catena, cattus, cauda, cena, cera, ceruus, charta, cingo, cippus, circo, clamo, claudō, clavis, cognosco, cohors, colligo (-ere), coma, comparo, compraehendo, consuo, contra, coquo, cornu, corona, corrigia, coruus, costa, coxa, crassus (> grassus) credo, crepo, cresco, crista, crudus, cubitus, culus, cuneus, cuppa, curro, curtus (> în rom. nume propriu de animale Curtu),*

de, decem, dens, deorsum, deus, dico, dies, digitus, directus, discarricare, do, doleo, dolor, dolus („durere”), dominus, dormio, dorsum, dulcis, duco, duo (cu diverse forme),

ego, ericius, et, exeo,

faba, facio, falx, fames, farina, fascia, febris, februaris, fel, fenestra, fenum, ferrum, ferus (cu substantivul *fera*), *filius, filum, flamma, floccus, flos, focus, folium, follis, fontana, formica, fortis, frango, frater, fraximus, frigo, frons, fructus, fugio, fumus, fundus, furca, furnus⁴, furtum⁵, fustis* (absent din spaniolă, dar reprezentat printr-un derivat), *fusus, futuo,*

¹ Vezi Rosetti, ILR, p. 184—193; vezi mai jos, 2.

² Vezi I. Fischer, SCL XVI, 1965, 4, p. 441—447; vezi mai jos, 3.

³ Lista a fost alcătuită după dicționarul Ernout-Meillet, extrăgându-se termenii cu mențiunea „panroman” (A. Ernout a folosit ediția din 1935 a REW). Am procedat la verificarea cazurilor care ni s-au părut dubioase. Am inclus în listă unele cuvinte absente din spaniolă sau portugheză, considerând că menținerea într-una din limbile iberoromanice atestă suficient vechimea termenului în peninsulă; în același fel am procedat cu unele cuvinte absente din franceză, dar menținute în provensală. Datorită cunoașterii fragmentare a lexicului vegliot, absența din vegliotă a unor termeni n-a influențat includerea lor în listă.

⁴ Dacă arom. *furnu* nu provine din n. gr. φούρνος; cf. Papahagi, DDA, p. 481.

⁵ Ar putea fi livresc în unele limbi occidentale; vezi, mai jos, 4. 6. 2.

gemo, gener, geniculum, gingiua, glans, granum, grauis (sub forma *greuis), *grossus, gula* (absent din port.), *gustus, gutta, habeo, hedera, herba, heri, hibernum* (sau *hiberna*), *homo, hospes, iaceo, ieiuno, ille* (cu unele derivate) *in, inde, integer, inuito, ioco, iocus, ipse, iste, iugum, iuniperus, iudex, iuuenis, la(m)brusca, lac, lacrima, lacus, lana, laqueus, lar(i)dum, largus, latus* (subst.), *laudo, lauo, laurus, laxo, lens* (-dis), *lepus, leuo, lex, licium, lignum, ligo, lingua, linum, locus, longus, luctor, luceo, lumen, luna, lupus, macer, magis, magister, maius, malleus, mane, manica, manus, mare, maritus* (>arom. *mărit*), *marmor, martius, masculus, mastico, maturus* (>arom. *mătūr*), *medius, medulla, mel, mens, mensa, mensura, mensuro, menta* (absent din portugheză), *merula, meus, milium, mille, mino* (absent din portugheză), *minutus, miror, mollio, mollis, mola, mons, monstro, morior, morum, mucus, mulgeo, mulier, murus, musca, mustus, muto, mutus, napus, nares, nascor, nasus, neque, niger, nix, nodus, nomen, nomino, non, nos, noster, nouem, nouus, nox, nurus, nux, *oblito, octo, oculus, olla, ordior, oro, os* (gen. *ossis*), *ouum, palea, palma, palus, panis, parens, pareo, paries, pars, pascha, passer, passus, pastor, pauo, pax, peccatum, pecten, pectus, peduculus, pellis, pensum, per, persica* (pessica), *petra, pilus, pinna, pinus, pirus, piscis, placeo, plango, plantago, plenus, pluo* (sub forma *plouo), *pomus, pono, pons, populus, porcus, porrum* (dacă rom. *por* nu e recent; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 33; franceza păstrează un derivat), *porto, possum, prae-hendo, pretium, primarius, primus, pugnus, pulex, pulpa, pulvis, puteus, quadragesima, quaero, qualis, quando, quattuor, quinque, quomodo, radius, rado, ramus, rancidus, recens, renes* (reprezentat în sardă printr-un derivat), *respondeo, rideo, ripa, riuus, rodo, rota, rotundus, rumigo, rumpo, sabbatum* (și în forma *sambatum, sambata*¹), *saccus, sagitta, sal, salio, salix, saluia, saluto, sa(m)bucus* (cu dificultăți fonetice), *sanctus, sanguis, sanus, scribo, se, sebum, sedeo, sentio, septem, serpens, seruus, sex, si, sibilo* (și *sifilo*), *sic, siccus, signum, sinus, sitis, socer, somnus, sono, soror, sors, spargo, spatha, spicus* (și *spica, spicum*), *spina* (și *spinus, spinum*), *stella, sto, stuppa, sudor, sufflo, sum, super, surdus, suus* (și alte pronume derivate), *talio* (verb), *talis, tardius* (absent din franceză), *taurus, tela, tempus* („timp”), *tendo, teneo, tener, terra, testa, testu(m), texo, tilia, titio, tono, torno, torqueo, totus, traho, tremulo, tres, tristis* (sau *tristus*; absent din franceză), *tu, tumba, turdus*², *turtur(a)* (absent din portugheză), *tussio, tussis, tuus, uacca, uado, uadum, ualles, uas, ubi, uena, uendo, uenio, uenter, uentus, uermis, uerres, uerus, uesica, uespa, uester* (sub forma *uoster*), *uestimentum, uetulus, uicinus, uideo, uiduus* (și *uidua*), *uiginti, uinaceus, uindico, uinea, uinum, uiridis, uirga, uita, uiuus, ulmus, umbilicus, unda, unde, ungula, unguo, unus, uolo* (uelle, sub forma *uolēre), *uos, ursus, urtica, uter.*

¹ Cf. H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 570.

² Dacă rom. *sturz* provine de aici.

1.1.1. Fondul panromanice cuprinde un total de 488 cuvinte, dintre care 290 substantive, 45 adjective, 12 adverbe, 13 pronume, 12 numere, 105 verbe, 11 particule.

1.2.1. După cum e de așteptat, majoritatea termenilor fac parte din vocabularul curent.

1.2.1.1. Unelte gramaticale :

ad, alter, ante (ab ante), aut, contra, de, ego, et, ille, in, inde, ipse, iste, magis, meus, neque, non, nos, noster, per, qualis, quomodo, se, si, sic, super, suus, tu, ubi, uester, unde, uos.

1.2.1.2. Verbe cu valori multiple și generale :

adiuto, battuo, cado, circo, clamo, claudo, colligo, compraehendo, credo, cresco, curro, dico, do, duco, exeo, facio, frango, frico, fugio, habeo, iaceo, inuito, laudo, lauo, laxo, leuo, ligo, luctor, luceo, minuo, mollio, monstro, muto, nascor, nomino, oro, pareo, placeo, pono, porto, possum, praehendo, quaero, rado, respondeo, rodo, rumpo, salio, saluto, sedeo, sibilo, spargo, sto, sum (cu pf. fui), talio, tendo, teneo, torno, tremulo, uado, uenio, unguo, uolo.

1.2.1.3. Adjective (și adverbe) cu valori generale :

acer, asper, bonus, calidus, crassus, crudus, curtus, directus, deorsum, dulcis, fortis, grauis, grossus, heri, integer, largus, longus, macer, mane, medius, minutus, mollis, nouus, plenus, primus, recens, rotundus, siccus, talis, tardius, tener, uerus, uetulus, uiuus.

1.2.1.4. Numere :

decem, duo, mille, nouem, octo, quattuor, quinque, septem, sex, tres, uiginti, unus.

1.2.1.5. Omul : *homo, mulier.*

1.2.1.5.1. Părțile corpului, organe și funcții etc. :

audio, ausculto, *baba, barba, bibo, brachium, bucca, caco, canto, caput, caro, costa, coxa, cubitus, culus, dens, digitus, dormio, dorsum, fel, frons, futuo, geniculum, gingiua, gula, gustus, lacrima, lingua, manus, mastico, medulla, mucus, nares, nasus, oculus, os, palma, pectus, pellis, pilus, pugnus, pulpa, renes, sanguis, sentio, sinus, sono, sudor, sufflo, testa, uena, uenter, uideo, umbilicus, ungula.

1.2.1.5.2. Familia :

filius, frater, gener, nurus, parens, socer, uiduus (și uidua).

1.2.1.5.3. Viața afectivă și activitatea intelectuală :

anima, cognosco, mens, miror, *oblito, rideo, scribo, tristis.

1.2.1.5.4. Sănătate, boală etc.

doleo, dolor, dolus, febris, gemo, morior, mutus, pensum (data trecerii de la sensul de „greutate” la cel de „grijă” e greu de stabilit), sanus, sitis, surdus, tussio, tussis.

1.2.1.5.5. Îmbrăcămintе, locuință, alimentație :

braca(e), camisia, casa, cena, cingo, consuo, coquo, fames, fenestra, fontana, frigo, lar(i)dum, manica, murus, nutrio, panis, paries, pecten, porta, puteus, uestimentum.

1.2.1.6. Natura :

1.2.1.6.1. Universul, elementele, timpul :

aer, annus, aprilis, aqua, bruma, caelum, dies, februaris, flamma, focus, gutta, hibernum, lumen, luna, maius, marius, nix, nox, pluo, sabbatum, stella, tempus, terra, tonos, uentus, unda.

1.2.1.6.2. Configurația pământului :

campus, lacus, mare, mons, petra, pulvis, ripa, riuus, ualles.

1.2.1.6.3. Nume de culori :

albus, niger, uiridis.

1.2.1.7. Diverse :

fumus, ioco, iocus, iuuenis, latus (subst.), locus, mensura, nodus, nomen, pars, passus, pons, radius, signum, somnus, sors, uita.

1.2.2. Un important număr de cuvinte panromanice se referă la câteva terminologii speciale :

1.2.2.1. Termeni din domeniul agriculturii (și al creșterii vitelor):

1.2.2.1.1. Nume de plante cultivate (și de produse vegetale, părți ale plantelor etc.) :

al(l)ium, cannabis, faba, farina, flos, folium, granum, milium, linum, mustus, napus, palea, plantago, porrum, spicus, uinaceus, uinum, unctum.

1.2.2.1.2. Nume de arbori și de pomi fructiferi (și de fructe etc.) :

arbor, carpinus, castanea, fraxinus, fructus, glans, iuniperus, lignum nux, persica (pessica), pinus, pirus, pomus, populus, ramus, salix, tilia, uirga, ulmus.

1.2.2.1.3. Nume de plante necultivate¹ :

fenum, hederă, herba, la(m)brusca, laurus, menta, morum, salvia, sambucus, spina, urtica.

1.2.2.1.4. Nume de animale domestice (și produse animale, părțile corpului etc.) :

asinus, bos, caballus, canis, capra, cattus, cauda, cera, coma, cornu, crista, floccus, lac, lana, masculus, mel, ouum, pinna, porcus, sebum, taurus, uacca, uerres, uesica, uter.

---

¹ Majoritatea o constituie, însă, cele folosite de om.

1.2.2.1.5. Diverse :

ager, aratrum, area, aro, capistrum, carrus, cohors, falx, furca, iugum, maturus, mulgeo, pastor, rancidus, rugio, rumigo, uinea.

1.2.2.2. Nume de animale sălbatice :

1.2.2.2.1. Mamifere :

ceruus, ericius, fera, lepus, lupus, ursus.

1.2.2.2.2. Păsări :

aquila, coruus, merula, passer, pauo, turdus, turtur.

1.2.2.2.3. Insecte :

arana, formica, lens, musca, peduculus, pulex, uespa.

1.2.2.2.4. Diverse :

piscis, serpens, uermis.

1.2.2.3. Nume de minerale și substanțe diverse :

argentum, aurum, carbo, ferrum, marmor, sal, titio.

1.2.2.4. Terminologia meseriilor (și a industriei casnice¹), comerț, instrumente diverse :

anellus, catena, cerno, chorda, cippus, comparo, corrigia, corona, cuneus, cuppa, discarricare, fascia, filum, follis, fumus, fustis, fusus, faqueus, licium, malleus, mensa, mensuro, mola, olla, ordior, palus, pretium, rota, saccus, stuppa, testum, texo, torqueo, uas, uendo.

1.2.2.5. Termeni militari :

arcus, arma, balteus, luctor, sagitta, spatha.

1.2.2.6. Termeni din domeniul religiei :

altare, angelus, deus, ieiuno, pascha, peccatum, quadragesima.

1.2.2.7. Termeni referitori la relațiile politico-sociale :

dominus, furtum, hospes, iudex, lex, magister, pax, primarius, seruus, uicinus, uindico.

1.3. Trebuie semnalat faptul că și în cadrul termenilor conservați în ansamblul României există diferențieri dialectale referitoare la sens. Dăm mai jos lista cuvintelor panromanice care au în românește un sens deosebit de cel din celelalte limbi romanice² :

bucca „obraji, fălci (la pl.), gură”; în românește sensul „gură” lipsește, menținându-se, cu dezvoltări semantice care n-au nimic surprinzător, celelalte sensuri; faptul că în arom. există și sensul de „bucată” (Papahagi, DDA, s.v.) ne îndreptățește să credem că în latina dunăreană

¹ Plantele utilizate ca materie primă au fost înregistrate la 1.2.2.1.1.

² Lista a fost extrasă din cea alcătuită de Al. Rosetti, ILR, p. 193—196.

sensul „gură” nu era total absent; cf. și rom. *bucată*, *îmbucătură*, care duc la aceeași concluzie.

follis păstrează în românește sensul latin, inovațiile fiind ale domeniului occidental;

anima „suflet, suflare”, păstrat în limbile romanice occidentale cu acest sens, capătă în românește un sens concret, „inimă”, dezvoltat, pe cât se pare, din valoarea figurată „curaj”, atestată și în românește¹;

talis „astfel, de acest fel”, devenit în românește *tare*; evoluția românească e greu de explicat;

tener „fraged”, păstrat cu acest sens în limbile romanice; valoarea rom. *tînăr* se găsește însă încă din latinește: *a tenero* „din vîrsta tinereții”, *in teneris* „în vîrsta tinereții”;

uindico „a revendica, a libera, a răzbuna, a pedepsi”, păstrat în Occident cu ultimele sensuri, capătă în românește un sens care ar putea proveni din „a libera” (de o boală), dacă nu cumva derivarea semantică are la bază o credință populară; nici o urmă a vechilor sensuri nu e atestată în limba română;

uenter „pîntece, partea inferioară a abdomenului etc.”; rom. *vintre* nu are sensuri noi care să surprindă; chiar și cel de „diaree” poate proveni ușor din sensul inițial.

1.3.1. După cum se poate observa, deosebiri „dialectale” se referă numai la 7 termeni, dintre care o parte sînt inovații occidentale (*follis* și, în parte măcar, *bucca*).

Sensurile neobișnuite ale unor cuvinte românești care coexistă cu cele cunoscute din latinește ar putea proveni dintr-o evoluție petrecută ulterior fazei care ne interesează aici (*anima*, *tener*, poate și *uindico*). Se poate vorbi de o repartiție veche numai în cazul cuvintelor *talis* și, eventual, *uindico*.

1.4. Importanța numerică a cuvintelor panromanice din românește și foarte puținele deosebiri, în ceea ce privește sensul, față de celelalte idiomuri ale României nu permit definirea, pe baza materialului prezentat mai sus, a unei arii dialectale care să cuprindă latina dunăreană.

2. CUVINTE PĂSTRATE NUMAI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

2.0. Există un număr, relativ important, de cuvinte latine păstrate numai în românește. Deși în definirea unui idiom și a raporturilor sale cu idiomurile din aceeași familie semnificative sînt numai inovațiile, nu și conservările, vom trece în revistă și acești termeni, care, dacă nu pot servi la definirea latinei dunărene, contribuie totuși la caracterizarea ei.

---

¹ Papahagi, DDA, s.v. Sensul ar putea fi însă atît o supraviețuire, cît și o nouă folosire figurată.

2.1. Dăm mai jos lista alfabetică a etimoanelor latine ¹.

*addepositum, *ad hac(ce)*, *adiutorium*, *adsterno*, *africa* (> arom. *afreață* „turtă”), *aggestus*, *agilis*, *antaneus, *aqualis* (> rom. *apare*²), *assudo*³, **astru(i)co* (din *astruo*), *attempio, *aucupo* (> *apuca*, suspect), *auerrunco* (sub forma *arunco*⁴), *auferio (pentru *aufero* > rom. *feri*, suspect), *augmento* (> arom. *amintu*),

blandulus (> arom. *blîndur*, subst.; suspect), **boiester*⁵, *buccidus, *caecia*, *canticum*, *cascabundus, *chylus, *circito*, *conforio*, *cotitus (sau *acutitus), *creatio*, *cunctino (> arom. *acumtin*),

dedo, *despico*, *diffamia, *diffamo* (> rom. *defăima*⁶), *disglabro (> rom. *dejgheura*; suspect), *dismerdo, *disseco*, *disuelo (> rom. *dezbăra*; suspect), *drepanella,

*excubulo (> rom. *scula*; suspect), *exorta* (> rom. *soarte* „placentă”)⁷, *expauimen, *extempero,

felix, *fermento* (> rom. *frămînta*⁸), *flammabundus (> rom. *flă-mînd*; suspect), **flutulus*⁹, *folliolus,

glabro (> rom. *gheura*; suspect), *galgulus* (> rom. *grangur*),

horresco, *hospitium*,

imperator (păstrat și în alb. *mbret*), *impetro* (> rom. *împătra*), *incalesco* (> rom. *încări*), *incolico (> rom. *încurca*; suspect), *intemplo, *intenuo* (> rom. *înțina*), *iudicium*, *iugaster, *iugulo*,

*laesiōno, (> rom. *leșina*), *languidus*, *languor*, *liberto, *ligino (> rom. *legăna*), *li(n)gula*, *liquido*, (> rom. *lepăda*, suspect, vezi p. 158),

manico, *marcidus*, *margella*, *mas* (> rom. *mare*, cu dificultăți în evoluția semantică), *mastic(h)inus*, *miles* (> rom. *mire*; suspect),

*negotiator*¹⁰, *neque*, *nescio qualis*, *nescio quantum*, *nescio quem*, *nouerca*,

*oestriculus, *ordino*, *orico, *ouis*,

paenitet, *paliurus* (> arom. *păl'ur*), *palpabundus*, *pecuina*, *perambulo*, *perseco* (> rom. *pierseca*), *pharmacum*, *placenta*, *plauso (> rom. *plăsa*), *procedo*, *puronium, *putium (suspect), *putridus*,

*retella, **retizo*¹¹,

¹ Lista a fost alcătuită pe baza celei stabilite de Al. Rosetti, ILR, p. 184–196, care reprezintă trierea critică a studiilor precedente (în special Pușcariu, *Études*, p. 35–36). Am procedat la eliminarea citorva etimoane prea hazardate și am adăugat cîteva, rezultate dintr-o nouă verificare a materialului.

² După A. Graur, *Corrections REW*, p. 11, ar fi vorba de o formație ulterioară.

³ La Al. Rosetti, *loc. cit.*, și la Pușcariu, EW 155, etimonul e *exsudo*.

⁴ Cf. M. Iliescu, RL V, 1960, p. 320–321.

⁵ Pentru rom. *buiestru* s-au dat mai multe etimologii, toate bazate pe reconstrucții mai mult sau mai puțin verosimile; aspectul morfologic al cuvîntului pare însă, în orice caz, latin. Cf. Rosetti, ILR, p. 188. De notat e faptul că CDDE nu-l înregistrează; cf. REW, 1245.

⁶ Ar putea fi derivat românesc al lui *defaimă* (< *diffamia).

⁷ După Papahagi, DDA, s.v. *soarte*, cuvîntul românesc ar proveni din lat. *sors*; evoluția semantică e greu explicabilă, deși nici etimonul acceptat de REW și de Rosetti, ILR, p. 193 (propus de Th. Capidan) nu e fără dificultăți.

⁸ După CDDE, 632, ar proveni din *fragmentare.

⁹ În lista stabilită de Al. Rosetti, ILR, p. 189, apare cuvîntul *flutura*, presupus ca provenind din *fluctulare; cf. și REW, 3384; e mai verosimil ca verbul să fie un derivat al lui *flutur(e)*. Ipoteza unui împrumut nu trebuie însă exclusă.

¹⁰ Dacă *negustor* nu e un derivat românesc din *neguța*; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 30.

¹¹ Pentru etimologie, vezi A. Graur, BL IV, 1936, p. 110.

schema, scoria (> rom. *scoare*), *secretus, subala* (> al doilea element din rom. *subsuoară*), **suffolico*,
*traiecta (> rom. *treaptă*)¹, *trepido*,
*uescidus, uictimo, uomo

2.1.1. În total 107 cuvinte, dintre care 44 sînt substantive, 12 adjective, 2 adverbe, 2 pronume, 46 verbe, 1 particulă.

2.2. Repartiția pe domenii ridică o problemă aproape inexistentă la vocabularul panromanice: schimbarea valorii cuvintelor între faza latină cunoscută din texte și faza română. Nu e vorba numai de evoluția sensului, ci și de deplasarea cuvintelor din centrul vocabularului către periferie și, mai ales, invers: o serie de termeni neatestați în latinește capătă în românește o frecvență ridicată. Pentru a rezolva dificultatea stabilirii situației din fazele intermediare, mai ales din româna comună, cea mai apropiată de latina dunăreană, care ne interesează aici, I. Coteanu (SCL XVI, 1965, 5, p. 579—604, și 6, p. 759—790) a confruntat vocabularul fundamental al dacoromânei cu cel al aromânei și a considerat drept fundamental pentru româna comună coincidențele dintre cele două liste. Vom ține seama mai jos de rezultatele la care a ajuns, fără a neglija faptul că „e foarte posibil ca cele două idiomuri să fi avut și alte cuvinte frecvente înainte de despărțire, pe care să le fi pierdut în cursul evoluției lor ulterioare” (*art. cit.*, p. 372). Vom încerca așadar, în cadrul fiecărui grup al vocabularului curent, să separăm cuvintele importante numai în română de cele importante și în latină².

2.2.1. V o c a b u l a r u l c u r e n t.

2.2.1.1. Unelte gramaticale:

Curente atît în latinește, cît și în românește:

neque (370), *nescio qualis, nescio quantum, nescio quem*.

Curente numai în românește:

ad hac(ce) (9).

2.2.1.2. Verbe cu valori generale:

Curente atît în latinește, cît și în românește:

dedo, iugulo, perambulo, procedo.

Curente numai în latinește:

augmento, disseco, ordino

Curente numai în românește:

aucupo (48), *auerrunco* (*arunco*, 164), **auferio, circito, despico, *excubulo* (173), **extempero, *intemplo, *orico*.

2.2.1.3. Adjective (și adverbe) cu valori generale:

Curente atît în latinește, cît și în românește:

¹ Cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 38 (REW, 8842, consideră cuvîntul drept un derivat românesc din *traicere* > rom. *trece*).

² Pentru a ușura comparația cu rezultatele obținute de I. Coteanu, dăm, între paranteze, la fiecare cuvînt, numărul de ordine din lista stabilită la paginile 773—778 ale articolului citat.

agilis, felix, languidus (292), *mas* (330, substantiv folosit ca adjectiv), *putridus* (449).

Curente numai în românește :

*antaneus, *flammabundus.

2.2.1.4. Omul.

2.2.1.4.1. Părțile corpului, organe și funcții etc.

Cuvinte curente numai în românește :

*attempio, *assudo*, *putium, *subala*.

2.2.1.4.2. Familia.

Curente atât în latinește, cât și în românește :

miles, *nouerca* (curent în arom.).

2.2.1.4.3. Viața afectivă și intelectuală.

Curente atât în latinește, cât și în românește :

canticum, *horresco*.

Curente numai în latinește :

paenitet.

Curente numai în românește :

*expauimen.

2.2.1.4.4. Sănătate, boală.

Curente atât în latinește, cât și în românește :

languor.

Curente numai în latinește :

uomo.

Curente numai în românește :

caecia, *conforio*, *laesiono (290), *puronium.

2.2.1.4.5. Îmbrăcăminte, locuință, alimentație.

Curente atât în latinește, cât și în românește :

lingula (307), *placenta*.

Curente numai în românește :

* *suffolico*, *traiecta.

2.2.2. Alături de cuvintele din vocabularul curent, și în număr mai mare decât acestea, se află cuvintele din câteva terminologii speciale.

2.2.2.1. Termeni din domeniul agriculturii (și al creșterii vitelor).

2.2.2.1.1. Plante cultivate (produse vegetale etc.) :

*(*dis*)*glabro*, *retizo, *uescidus.

2.2.2.1.2. Arbori și pomi fructiferi :

*iugaster.

2.2.2.1.3. Plante necultivate :

mastichinus, *paliurus*.

2.2.2.1.4. Animale domestice (părți ale corpului etc.) :

*addepositum, *boiester, *exorta, *ouis* (384), *pecuina*.

2.2.2.2. Animale sălbatice, păsări, insecte etc. :
*drepanella, **flutulus* (204), *galgulus*, **oestriculus*.

2.2.2.3. Minerale și substanțe diverse :
scoria.

2.2.2.4. Terminologia meseriilor :
africa, *aqualis*, **astruico*, **cotitus* (5), *fermento* (194), **folliolus*,
*incolico, *negotiator*, *pharmacum*.

2.2.2.5. Termeni referitori la viața socială :
hospitium, *imperator*¹, *iudicium*, **liberto*.

2.2.2.6. Termeni referitori la religie, credințe diverse :
creatio, *schema*.

2.2.2.7. Diverse.

2.2.2.7.1. Substantive (și adjective substantivate) :
aggestus, *blandulus*, **chylus*, *margella*, **retella*.

2.2.2.7.2. Adjective :
*buccidus, **cascabundus*, *marcidus*, *palpabundus*, *secretus*.

2.2.2.7.3. Verbe. :
*cunctino, **dismerdo*, **disuelo*, *impetro*, *incalesco*, *intenuo*, **ligino*,
manico, *perseco*, **plaușo*, *trepido*, *uictimo*.

2.3.1. Parcurgerea clasificării de mai sus permite observarea câtorva trăsături specifice fondului lexical analizat :

(1) numărul relativ redus de cuvinte curente în întreaga desfășurare istorică pe care o putem urmări, de la latină pînă la română (28) :
adsterno, *agilis*, *canticum*, *dedo*, *felix*, *fermento*, *horresco*, *hospitium*,
imperator, *impetro*, *iudicium*, *iugulo*, *languidus*, *languor*, *lingula*, *mas*,
miles, *negotiator*, *neque*, *nescio qualis*, *nescio quantum*, *nescio quem*, *ouis*,
perambulo, *placenta*, *procedo*, *putridus*, *trepido*.

La acestea se pot adăuga cuvintele care și-au păstrat importanța numai în aromână, ceea ce permite presupunerea că erau frecvent folosite și în perioada latinei dunărene : *augmento*, *disseco*, *nouerca*.

(2) Absența aproape totală a unor termeni care să-și fi pierdut frecvența în perioada istorică dintre latină și română ; singurele exemple, *impetro* (cu sensul schimbat „a păți”), *paenitet* și *uomo* sînt prea izolate pentru a putea duce la o concluzie cu caracter general.

(3) Marele număr de cuvinte noi, unele neatestate în latinește, deseori formații neobișnuite sau cu sensuri net deosebite de cele din latinește.

---

¹ Vezi și *miles* la 2.2.1.4.2.

2.3.2. Termenii din listele (1) și (2) sînt puțin semnificativi pentru definirea latinei dunărene ca arie dialectală independentă, deoarece reprezintă conservări și nu inovații; ne pot interesa, în acest caz, numai evoluțiile de sens și, eventual, denumirile corespunzătoare ale acelorași noțiuni în limbile romanice occidentale. Mai semnificativ se poate dovedi grupul definit în alineatul (3), deoarece are șanse de a reprezenta inovații dialectale, fie în ceea ce privește sensul, fie formația.

2.3.2.1. Vom examina în continuare schimbările mai însemnate de sens suferite de unele cuvinte; trebuie totuși făcută de la început rezerva că, măcar în parte, concluziile care s-ar putea trage din aceste schimbări sînt puse sub semnul îndoielii datorită imposibilității de a data cu precizie transformarea sensurilor, unele fenomene putînd fi tardive și, deci, neconcludente pentru latina dunăreană.

aucupo „a vîna păsări” (cu ajutorul capcanelor) > rom. *apuca*; dificultățile de sens nu sînt foarte mari (e o extindere metaforică a semnificației inițiale), intervin însă și neclarități formale (etimologia nu e, de altfel, acceptată de CDDE și de A. Graur, *Corrections REW*, p. 12).

*auferio (dublet al lui *aufero*) „a lua” > rom. *feri*, care ar fi avut sensul primitiv „a da la o parte” (I.-A. Candrea, *GS III*, 1928, p. 424—426).

hospitium „ospitalitate” > rom. *ospăț*; evoluția sensului e ușor de explicat; semnalăm totuși faptul că în latina tîrzie cuvîntul căpătase sensul de „casă”, păstrat în greaca modernă (σπίτι).

impetro „a obține” > rom. *împătra* „a o păți”; evoluția a fost explicată de V. Bogrea, *DR I*, 1920, p. 258—259, comparînd-o cu sensurile duble ale expresiilor de tipul *a da peste ceva*, *a se alege cu ceva*.

*intemplo „?” (verb reconstituit de Pușcariu numai pentru explicarea termenului românesc și pus în legătură cu semnificația primitivă a lat. *templum* „spațiu delimitat de augur pe cer pentru observarea semnelor prevestitoare ale unui eveniment”) > rom. *întîmpla*; cf. *REW*, 4482 a.

mas, maris „mascul” > rom. *mare*, evoluție fie de origine expresivă (posibilă echivalare a ideii de virilitate cu cea de mărime sau, cum propune CDDE, 1048, folosire inițială a adjectivului în limbajul crescătorilor de animale), fie datorită paronimiei cu un cuvînt din substrat (cf. id., *loc. cit.*).

miles „soldat” > rom. *mire*¹: etimologia e discutabilă (neacceptată de CDDE).

*orico, dublet al lui *orior* „a răsări” (deci „a se ridica pe orizont”) > rom. *urca* (explicație propusă de Candrea și acceptată de Pușcariu, *EW*, 1824).

Toate aceste schimbări de sens sînt fapte de vocabular izolate, neavînd comun decît caracterul lor ipotetic. O singură excepție ar putea fi constituită de *aucupo* și *mas*, care, dacă explicațiile propuse sînt corecte,

¹ O evoluție similară a avut loc, la o dată recentă, în sîrbocroată și bulgară: *vojno*, *vojino* „soț” din *voină* „soldat”; cf. P. Skok, *ASIPh XXXVII*, p. 85.

ar dovedi importanța vânătorii și a creșterii animalelor pentru vorbitorii latinei dunărene.

2.3.2.2. În ceea ce privește forma cuvintelor, se pot distinge câteva trăsături caracteristice.

2.3.2.2.1. Forme prefixate :

*addepositum, *assudo*, *attempio, *conforio, *disglabro, *disuelo, *excubulo.

2.3.2.2.2. Formații cu sufixe rare în latina clasică, dar curente în latina populară târzie :

-ico : *astruico, *incolico, *orico, *suffolico.

diminutive (confundate cu numele de agent în -ulus) : *drepanella, *flutulus, *folliolus, *galgulus.

verbe denominative : **laesiono*¹, *retizo.

verbe în -ino : *cunctino, *ligino.

adjective formate cu sufixele clasice -idus și -bundus : *buccidus, *uescidus; *cascabundus, *flammabundus, *palpabundus*.

Deoarece toate aceste tipuri de formație se găsesc și în restul Romaniei (unele fiind bine cunoscute și din texte, începând de la Plaut), prezența lor în cuvintele păstrate numai în românește adaugă un argument în favoarea unității generale a limbii latine.

2.4. În ansamblu, așadar, cu toată importanța sa numerică, fondul lexical discutat mai sus nu poate fi invocat în sprijinul stabilirii unei arii dialectale care să separe, în cadrul limbii latine târzii, regiunile dunărene.

3. CUVINTE PANROMANICE ABSENTE DIN LIMBA ROMÂNĂ ²

3.0. Pentru caracterizarea latinei dunărene în raport cu cea a celorlalte regiuni ale Romaniei e necesară luarea în considerare și a unui aspect negativ : cuvinte păstrate în ansamblul limbilor romanice occidentale, dar pierdute în limba română.

3.0.1. Discutarea cuvintelor panromanice occidentale și nu numai a unor termeni conservați pe o arie mai restrânsă prezintă avantajul că reduce posibilitatea explicării dispariției cuvintelor prin

¹ Despre acestea, vezi A. Lombard, *Les verbes roumains issus de noms latins en -io*, BL XIV, 1946, p. 46—65.

² Cf. Pușcariu, *Études*, p. 33—34, I. A. Candrea, *Elemente latine dispărute din limba română* (1932); această din urmă lucrare, un curs universitar, își propune un scop diferit de al capitolului de față : nu ține seama nici de răspîndirea romanică a termenilor latini, nici de data dispariției lor din românește ; de aceea, importanța cursului e mai degrabă de domeniul lingvisticii generale, explicațiile avînd în vedere cauzele care pot elimina un cuvînt dintr-o limbă. De altfel, lista alfabetică anexată se oprește la litera C. Într-o formă intrucitva diferită, acest capitol a fost publicat în SCL XVI, 1965, p. 441—447, și RRL IX, 1964, p. 595—602.

intervenția hazardului : comparația se face cu termeni bine înrădăcinați în limbă, cunoscuți și folosiți de marea majoritate a vorbitorilor. Noțiunea de „panromanice” este însă relativă : fiind vorba de situația actuală, nu putem trage concluzii certe asupra răspîndirii în secolele V — VII a cuvintelor studiate ; pe de altă parte, o serie de cuvinte care vor fi avut în Antichitate o răspîndire generală s-au pierdut în cîte una din limbile romanice actuale și au ieșit astfel din sfera acestei investigații. În sfîrșit, este imposibil să avem o evidență clară a răspîndirii cuvintelor în toate dialectele teritoriale : unele cuvinte pot lipsi pe arii destul de întinse ale unei limbi romanice, dar dacă au fost înregistrate în cîte un grai din fiecare limbă romanică au fost considerate panromanice ; altele au putut fi omise din liste, deoarece atestarea lor nu figurează în sursele lexicografice curente. Nu credem însă că aproximațiile provenite din această ultimă situație pot influența în mod esențial concluziile provenite din ansamblul materialului ¹.

3.0.2. Pe de altă parte, caracterizarea lexicului latinei dunărene pe baza absenței unor cuvinte din textele și dialectele românești comportă riscul luării în considerare a unor dispariții întîmplătoare (determinate de factori greu de detectat) sau tardive ale unor termeni și deci al proiectării într-un trecut depărtat a unei situații relativ recente, cu detalii nedatabile.

Cu toate acestea, un număr de fapte îndreptățesc studierea acestui aspect al lexicului.

În primul rînd frapază numărul mare al cuvintelor panromanice absente din limba română, considerabil superior celor absente din oricare dintre celelalte limbi romanice, inclusiv cele iberice, situate în extremul occident al României.

În al doilea rînd, numeroși termeni se grupează în anumite sfere semantice, ceea ce exclude, cel puțin parțial, hazardul dintre cauzele dispariției lor.

În sfîrșit, unele dificultăți de datare amintite mai sus pot fi înlăturate prin atragerea în discuție a termenilor care exprimă noțiunile denumite prin cuvintele dispărute.

3.1. Dăm mai jos, în ordine alfabetică, lista cuvintelor (în forma lor latină literară) :

abbas, aetas, ala, alnus, alumen, amo, amplus, anas, ancora, apium, arca, argilla, arista, ars, auarus, auena, baca, ballaena, balneum, ballo, bulla, caluus, centum, color, corpus ², *crusta, cucūlus, debeo, dexter, dunc, duodecim, erro,*

¹ În alcătuirea listelor ne-am servit de dicționarul etimologic Ernout-Meillet (ediția a 3-a, 1951) și am extras cuvintele cu mențiunea „panroman sauf roumain”, supunînd unei noi verificări cazurile care ni s-au părut dubioase și cele pe care ne-am bazat pentru concluzii cu caracter general.

² Existența megl. *corp* (REW, 2248) este contestată de A. Graur, *Corrections REW*, p. 17.

*fallo, findo, fons, fornax,
gaudium, grandis, gratus,
hasta, honos, hortus,
iacto, iam, ianuarius, infans, infernum, intubus, iungo,
laboro, lampas, lampreda, lancea, lanterna, lappa, lassus, latro (subst.),
lectus, lentus, lima, littera,*

** mantellum, mataxa, mater, matta, matutinus, melior, membrum,
memoro, merda¹, molinus, molinarius, monachus, mordeo, mortarium,
moueo, mundus (adj.), mundus (subst.),*

nanus, natis, nauis, nego, nidus, nonaginta, nullus,

obscurus, octoginta, opera, ordo, *orulo „a tivi”, orno, ostreum,

*pala, pampinus, pannus², papauer, par, parabola, paro, pater, pauci,
pauor, pauper, pectorale, peior, perdix, persona, pertica (în cat. posibil
împrumut din fr.), pes, pietas, pituita, pix, planctus, planta „plantă”, planta
„talpă”, planus, ploro, plus, poena, pollex, pōpulus, portus, praesto (verb),
pratum, precor, probus, puleium, pumex, punctum, puppis, purgo, purpura,
purus,*

quadraginta, quattuordecim, quindecim, quinquaginta,

*rabies, racemus, radix, rana, ranceo, rapum, regula, remus, restis,
rete, rigo, robur, rosa, rectus, ruga, rumor, ruta,*

*saeta, sagma, saliuă, saluo, saluus, sapio, sarculo, satis (ad satis), semita,
semper, septuaginta, sequor, sexaginta, situla, soleo, solus, stagnum, strena,*

*tabula, tardo, tectum, temo, tempto, tepidus, timor, tineă, tingo, trans-
uersus, tredecim, triginta, turris,*

*uagina, ualeo, uanus, uasto, uello, uelum „văl”, uelum „pînză de
corabie”, uerecundia, uerruca, uersus (prep.), uestio, ueto, uia, uicis (gen.),
uilla, uilis, uillutus, uimen, uinco, uindemia, uindemiator, uipera, uncia,
undecim, uolo, uoluo.*

3.1.1. În total: 214 cuvinte. Dintre acestea, 129 sînt substantive (sau adjective substantivate), 26 adjective, 5 adverbe, 13 numerale, 38 verbe, 3 particule.

3.1.2. Înainte de a încerca o interpretare a materialului, e necesar un examen critic al faptelor. În acest scop, vom avea în vedere două criterii: (1) originea cuvintelor care au înlocuit vechii termeni în românește³ și (2) situația în limba română a familiei cuvîntului dispărut. Pe baza acestor criterii vor putea fi stabilite anumite straturi cronologice: există șanse mai mari ca un cuvînt latin să fi dispărut mai devreme cînd este înlocuit tot de un cuvînt latin (de multe ori derivat al celui dintîi) sau de un cuvînt din substrat; dar nu putem formula concluzii certe cînd înlocuirea s-a făcut prin elemente din fondul slav, maghiar etc.; aceeași e situația cuvintelor care exprimă nuanțe speciale și care au fost

¹ Arom. *merdu* e suspect de a fi un împrumut (cf. Papahagi, DDA, s.v.); există însă derivatul *dezmierda*.

² Cf. 4.1.6.2., *panna.

³ Stabilirea înlocuirilor nu este ușoară, datorită lipsei unor lucrări lexicografice complete, care să aibă în vedere și sinonimia în textele vechi.

înlocuite cu termeni cu accepție mai largă : aprecierea lor trebuie făcută în raport cu sfera lor semantică și, în măsura posibilului, cu realitatea istorică.

3.1.2.1. Vom încerca, aşadar, în primul rînd să stabilim, pe aceste baze, o listă a celui mai vechi strat de termeni dispăruți pentru care sîntem îndreptățiți să presupunem că lipseau în latina dunăreană (deși, în principiu, nu e exclusă existența concomitentă a cuvîntului simplu și a derivatului său).

ala, înlocuit cu *alapa* („palmă”); evoluția sensului face dificultăți; ar putea fi însă favorizată de paronimia cu *ala*;

erro, înlocuit cu un derivat al adjectivului *erraticus*;

gaudium, înlocuit cu *bucurie*, posibil element de substrat;

infans are drept corespondent românesc lat. *fetus* (> rom. *făt*); este însă vorba aici mai degrabă de o inovație occidentală, termenul propriu, *puer*, dispărînd din întreaga Romanie;

lappa : *brustur(e)*, element de substrat (?);

matutinus : un derivat al lui *de mane*; de altfel, întregul sistem al denumirii „dimineții” și al zilei de „măine” a suferit perturbări în latina tîrzie;

mordeo : *morsico*;

muscus : *musculus*;

pannus : **pannula* (> rom. *pănură*)¹;

perdix : **perturnicula* (contaminat cu **coturnicula*); cf. CDDE, 1434;

pes : *peciulus* derivarea cuvîntului din *pes* (**ped(i)ciolus*, diminutiv al diminutivului *pediculus*) e problematică; indiferent de etimologia reală, vorbitorii au avut, datorită paronimiei, sentimentul înrudirii celor două cuvinte;

pix : *picula*;

pollex : *pollicaris* (> arom. *pulicar*);

radix : *radicina*;

rete : **retella*;

tingo : *intingo*²;

uestio : *inuestio* (rom. *învește*, *învești*)³;

uinco : *inuinco*⁴;

uolo : *exuolo* (> rom. *zbor*).

3.1.2.2. Această listă inițială, care are șansele cele mai mari să reprezinte o situație foarte veche, poate fi completată prin includerea termenilor înlocuiți cu sinonime latine. Evident, și pentru acești termeni posibilitatea circulației concomitente nu e înlăturată.

¹ Cf. REW, 6203 (*pannulus*), etimologie contestată de A. Graur, *Corrections REW*, p. 31; după CDDE, 1317, *pănură* ar proveni din *pinnula*.

² Amplificarea cu prefixul *in-* poate fi mai tîrzie.

³ Vezi, mai sus, *tingo* și nota. În favoarea caracterului recent al prefixului, s-ar putea semna derivatul *veșmînt* și arom. *dizvescu*.

⁴ Cf. *tingo* și *uestio*.

bullā : *uesica*, termen conservat și în alte limbi romanice;
findo : *despico*, *crepo* (conservat și în alte limbi romanice), *disseco*;
grandis, înlocuit cu *mare*, reprezentând, după toate probabilitățile
 lat. *mas* (dispariția termenului propriu *magnus* e aproape generală);
iacto : *ar(r)unco*¹;
mater : *mamma* (păstrat și în alte limbi romanice);
molinus (inovație occidentală) : *mola*;
nidus : **cubium*;
pater : *tata* (păstrat și în alte limbi romanice);
ploro : *plango* (păstrat, alături de *ploro*, în it., sard., retr.²);
rana : **broasca* (< *bruscum* < *ruscus*; cf. Ernout-Meillet, s. v. *brus-*
cum, *ruscus*);
restis : *funis* (atestat și în alte limbi romanice);
sapio (inovație occidentală) : *scio* (atestat numai în sardă).

3.1.2.3. Cele două liste de mai sus sînt, la prima vedere, puțin semnificative : conservări de arhaisme (*scire*), înlocuirea unor cuvinte occidentale prin cuvinte atestate și în domeniul occidental (*tata*, *mamma*, *plango*, *mola*, *funis* etc.), derivate care ar fi putut coexista cu termenul simplu (*morsico*, **retella*, *peciulus* formațiile cu *in-*, *ex-*). Ele apar însă în adevărata lor lumină dacă analizăm ansamblul materialului din punctul de vedere al sferelor semantice.

3.2. Majoritatea listei stabilite la începutul acestui capitol (3.1) o constituie termenii tehnici ai diverselor profesii și, în general, cuvintele care denumesc noțiuni presupunînd un anumit grad de cultură materială.

3.2.1. Termeni din marină (în care vom include și animalele marine) :

ancora, *ballaena*, *lampreda*, *nassa*, *nauis*, *ostreum*, *portus*, *puppis*, *remus*, *restis*, *uelum*.

3.2.2. Termeni militari :

hasta, *lancea*, *latro*, *pectorale*, *turris*, *uagina*.

3.2.3. Termeni comerciali (în care vom include și numele unor mărfuri, obiecte de import) :

alumen, *arca*, *mataxa*, *pumex*, *purpura*, *saeta*, *sagma*, *situla*.

3.2.4. Nume de plante diverse (și noțiuni înrudite)³ :
alnus, *apium*, *auena*⁴, *baca*, *genista*, *intubus*, *lappa*, *pampinus*⁵,
papauer, *planta* (există însă derivatul *împlînta*), *puleium*, *racemus*, *rapum*, *rosa*, *ruta*.

¹ Semnalat de Du Cange; cf. și M. Iliescu, RL V, 1960, p. 320.

² Cf. G. Rohlf, *Lexik. Diff.*, p. 32 și urm.

³ Nu e lipsit de semnificație faptul că însuși termenul pentru „grădină”, *hortus*, se află printre cuvintele panromanice absente din română.

⁴ Cu excepția „orzului”, „meiului” și a „secarei”, numele latine de cereale sînt absente din limba română; pentru „grîu” s-a folosit termenul generic *granum* „grăunte”; evoluția sensului ar putea fi veche, cuvîntul existînd, cu aceeași semnificație, în alb.

⁵ Și terminologia latină a viticulturii e redusă în românește.

3.2.5. Termeni din domeniul agriculturii (al viticulturii, al creșterii animalelor etc.):

anas, molinarius, molinus, molo, pala, pertica, pratum, radix, rigo, uimen, uindemia, uindemiator.

3.2.6. Termeni de civilizație:

ars, balneum, ballo, fornax, lampas, lanterna, lectus, lima, littera, mantellum, matta, pix, populus, regula, rete, situla, uilla, uncia.

3.2.7. Termeni din domeniul religiei:

abba(s), infernum, monachus, parabola, pietas, strena.

3.3. La aceasta se adaugă un număr de termeni din limbajul curent:

aetas, ala, amo, amplus, auarus, bulla, caluus, centum, color, corpus, crusta, debeo, dexter, dunc (inovație occidentală?), *duodecim, erro, fallo, findo, fons, grandis, gratus, honos, hortus, iacto, iam, ianuaris, infans* (cu sensul „copil”, inovație occidentală), *iungo, labcro, lassus, latro* (subst.), *lentus, mater, matutinus, membrum, memoro, merda, mcrdeo, moueo, mundus* (adj. și s.), *muscus, nanus, natis, nego, nidus, nonaginta, nudus, nullus, obscurus, octoginta, opera, crdo, orno, pannus, par, paro, pater, pauci, pauor, pauper, pes, pituita, pix, planta* („talpă”), *planus, ploro, poena, polio, pollex, praesto* (verb), *probus, purgo, purus, quadraginta, quattuordecim, quindecim, quinquaginta, rabies, ruga, ructus, rumor, salua, saluus* (și derivatul *saluo*), *sapio* (păstrat în occident cu valoarea lui *scire*, acesta din urmă fiind conservat în românește), *semper, sequor, septuaginta, sexaginta, soleo, solus, stagnum, tardo, tectum, tempto, tepidus, timor, transuersus, tredecim, triginta, ualeo, uanus, uello, uerruca, uersus, uestio, ueto, uia, uicis, uilis, undecim, uolo* (-are), *uoluo.*

3.3.1. Numărul termenilor din limbajul curent dispăruți din limba română este destul de ridicat și este necesară o încercare de clasificare a lor, care să contribuie la caracterizarea de ansamblu a latinei dunărene.

Trebuie eliminate, în primul rând, din discuție inovațiile occidentale (de tipul *dunc, infans, sapio*), precum și cuvintele înlocuite cu propriile lor derivate (*tingo, uestio, uolo*) sau care reprezintă înlocuiri diferite ale unui cuvânt latin ieșit din uz (*magnus*, înlocuit în Occident cu *grandis*, în latina dunăreană cu *mas*)¹.

Pentru ceilalți termeni se pot observa unele trăsături comune, în care recunoaștem tendințele generale de evoluție a vocabularului latin în epoca târzie².

Se produce astfel eliminarea unor elemente din diverse grupe sinonimice: *amplus, grandis* sînt eliminate (ca și clasicul *magnus*); *iungo* e înlocuit de sinonimele destul de apropiate *prendo* și *ligo*; *tepidus* dispăre

¹ Vezi situațiile discutate mai sus, 3.1.2.1 și 3.1.2.2.

² Cf. Ernout, *Aspects*, p. 185: „On constate surtout une tendance à la simplification, dont le résultat est de faire disparaître les archaïsmes et les anomalies au profit de formes régulières, souvent d'origine familière et vulgaire. On constate aussi une tendance à réduire le nombre des doublets synonymes, des formes surabondantes et à effacer par là des nuances de sens: de ce côté l'appauvrissement du vocabulaire est certain, et le lexique perd en précision ce qu'il gagne en facilité”.

lăsînd pentru acoperirea întregii noţiuni de „cald” numai pe *cal(i)duş*; din grupul care înseamnă „a omorî” latina de care ne ocupăm păstrează numai pe *occido* (*neco* apare în compusul *îneca*, cu tendinţa, mai veche, de specializare a sensului): pentru „a plînge”, *plango* elimină nu numai pe vechiul *fleo*, ci şi pe *lacrimo*, *lamento* şi *ploro*; pentru „culoare” (*color*) e suficient termenul care înseamnă „chip, înfăţişare, aspect exterior” (*facies*).

Cînd în grupul sinonimic există termeni familiari şi expresivi, aceştia elimină pe cei banali: exemplul cel mai concludent este dispariţia din româneşte a cuvintelor, esenţiale în vocabularul latin, *pater* şi *mater*, înlocuite cu *tata* şi *mamma*, din limbajul infantil.

Uneori dispariţia cuvîntului nu este compensată de existenţa unui termen sinonim, înlocuirea producîndu-se prin perifraze: *nego* „a spune (că) nu”, *nullus* „nici un(ul)”, *memoro* etc.

Evident, nu pot fi găsite cauze precise pentru dispariţia fiecărui termen în parte, evoluţia detaliilor vocabularului fiind adesea determinată de factori fortuiţi; important e faptul că în latina dunăreană s-au manifestat aceleaşi tendinţe de sărăcire şi de simplificare observate pe toată întinderea Romaniei, cu deosebirea că aici procesul a fost mai adînc şi eliminarea elementelor literare din vocabular a mers mai departe.

3.4. Pe baza materialului înfăţişat mai sus, se pot desprinde unele concluzii, tinzînd la caracterizarea vocabularului latinei dunărene:

a) Există foarte puţine elemente care să constituie în mod cert isoglose definitorii ale unei arii dialectale propriu-zise: exemplele citate mai sus, 3.1.2, nu sînt suficient de concludente: pe de o parte, în cazurile înlocuirilor cu termeni din substrat, nimic nu împiedica folosirea concomitentă a termenilor latini corespunzători, măcar de către o parte a vorbitorilor; pe de altă parte, în cazul înlocuirilor prin sinonime, trebuie eliminate situaţiile în care regiunile dunărene nu participă la o inovaţie occidentală, păstrînd termenul vechi şi banal (mai ales atunci cînd acesta din urmă există şi în Occident: *scio* / *sapio*, de exemplu); în sfîrşit, chiar şi în celelalte cîteva exemple de înlocuiri prin sinonime, nu poate fi exclusă posibilitatea folosirii concomitente a celor doi termeni, atît în provinciile dunărene, cît şi pe alte teritorii.

Cazurile în care un cuvînt panroman occidental corespunde unui cuvînt păstrat numai în româneşte sînt extrem de rare: *iacto* / *ar(r)unco*, *findo* / *despico* şi *disseco* (acesta păstrat numai în aromână); la care s-ar putea adăuga şi *pes* / *peciulus*, unde termenul care serveşte de înlocuitor are un sens atestat numai în limba română.

(b) Ansamblul elementelor de vocabular discutate pare mai degrabă să ne îndrepte spre o diferenţiere stilistică între cele două arii ale Romaniei, reflectînd schimbarea profundă a îndeletnicirilor, precum şi întreruperea contactului cu organizarea statală şi cu viaţa culturală a Imperiului şi a succesorilor lui direcţi. Astfel se explică dispariţia terminologiei tehnice a unor atît de numeroase profesii (cf. 3.2), cît şi înlocuirile unor cuvinte din limbajul curent prin sinonime vulgare sau familiare (*pater* / *tata*, *pes* / *peciulus* etc.) sau chiar simpla lor dispariţie, ne-compensată decît prin perifraze (cf. 3.3.1).

4. CLASIFICAREA SEMANTICĂ A LEXICULUI LATINEI DUNĂRENE¹

4.0. În capitolele precedente, consacrate fondului lexical palromanice și celui exclusiv românesc, am schițat o clasificare semantică a termenilor, necesară scoaterii în evidență a importanței în procesul de comunicare a fiecăruia dintre elementele lexicului dunărean luate în discuție. În capitolul de față vom prezenta o clasificare semantică a cuvintelor latine conservate în românește, independent de răspîndirea lor romanică; vor fi reunite astfel cele două categorii discutate mai sus (1 și 2), adăugîndu-se cuvintele păstrate numai în cîteva limbi romanice. Expunerea nu va fi exhaustivă, deoarece, chiar dacă am lua în considerare totalitatea cuvintelor latine din graiurile românești de la nordul și sudul Dunării, nu putem obține astfel lista completă a lexicului latinei dunărene. Vom încerca numai să ilustrăm cu exemple cît mai numeroase (avînd însă etimologii sigure și clare²) fiecare categorie semantică³.

În cele ce urmează nu vom face distincție între vocabularul fundamental și elementele periferice ale lexicului, întrucît, pe de o parte, această distincție este luată în considerare în capitolele precedente și, cu mai multă claritate, în capitolul B.III.1⁴, iar pe de altă parte separarea vocabularului fundamental sărăcește nejustificat unele categorii semantice; verbul *aro*, de exemplu, este evident în vocabularul fundamental, dar nu poate fi omis din terminologia agricolă. Cuvintelor neclasabile, tocmai datorită neapartenenței lor la un domeniu anumit, le vom acorda un loc aparte, sau vom atrage atenția asupra repetării menționării lor. Răspîndirea romanică va fi indicată sumar la fiecare termen.

4.1. Omul

homo (panr.).

4.1.1. Sex, vîrstă

barbatus (cu sens atestat încă în latinește: *barbati legitimi* (?) CGL, V, 492, 36, *barbatus id est uiris* Pseudo-Rufin, *In Psalm.*, 33, 1; celelalte limbi romanice, it., sard., fr., prov., sp., port., au sensul clasic),

*feminus (> rom. *famen*, arom. adj. *deámin*; *femina* panr.),

feta și *fetus* (proveniți din terminologia pastorală și a crescătorilor de vite; celelalte limbi romanice au pentru *feta* sensul „femelă care a

¹ Ne vom ocupa aici numai de fondul latin, lăsînd la o parte elementele de substrat (vezi C I 5 și 6); elementele grecești, pătrunse de multă vreme în latinește, sînt considerate cuvinte latine.

² În cazul cuvintelor cu aspect latin, dar fără etimologie absolut certă, vom expune în rezumat soluțiile propuse. Derivatele clare nu vor fi înregistrate, cînd nu aduc informații suplimentare pentru cuvîntul de bază (vezi și, mai jos, IV O. 1, p. 175).

³ O clasificare pe sensuri a cuvintelor românești de origine latină, incluse în dicționarul etimologic al lui S. Pușcariu, a fost făcută de W. Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, WJb XXI–XXV, 1919, p. 65–173. În orînduirea termenilor, am ținut într-o oarecare măsură seama de schema propusă de R. Hallig și W. v. Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie*, Berlin, 1952.

⁴ Vezi și I. Coteanu, SCL, XVI, 1965, p. 579–604, 759–790.

fătat (sau femeie care a născut)”: it dial., retr., fr. dial., *fetus* are sensul „copil”: it. dial sard., fr. dial.; cf. REW, 3269, 3273),

iuuenis (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

mulier (panr.),

puppa, *pūpa* (> arom. *pupă*, masc. *pup* „copil”; it. dial., retr., cu sensuri diferite),

tener (panr., cu sensul „fraged, gingaș; proaspăt”, păstrat parțial și în română; cf. T. Papahagi, DDA, s.v. *tinir*; dezvoltarea semantică s-a putut produce pe teren românesc, paralel cu restrângerea folosirii lui *june*),

ueteranus (provenit din terminologia militară, sensul „bătrîn” fiind însă atestat și în textele latine; cf. lista la Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 234—235; vegl., it., retr.),

uirgo (> rom. *vergură* [?]; arom. *virgină*, livresc sau din alb. *virg-jër*; cf. T. Papahagi, DDA, p. 1112; livresc în celelalte limbi romanice, cu excepția, poate, a it. și a unui dialect sard).

4.1.2. Părțile corpului

4.1.2.1. Capul

auricula (> *oricla*; it., retr., fr., sp., port.),

barba (panr., are în românește și sensul de „bărbie” — lat. *mentum* —, atestat și în lat., CGL II, 262, III, 247, păstrat în it., sard., retr., fr., sp., port.; cf. CDDE, 133),

bucca (panr., adesea cu sensul de „gură”; sensul „obraji” e confirmat de derivatele rom. *bucălat*, *bucos*),

caput (panr.),

cerebellum (vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat.),

dens (panr.),

facies (> *facia*; alb., it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

falx (la origine, în terminologia agricolă, „cosor”, păstrat astfel, și cu sensul „falce”, în limbile romanice; panr.)¹,

frons (panr.),

genae (cu sens schimbat; sensul originar „obraji”, păstrat în it. dial., prov.),

gingiua (panr.),

gula (și cu sensul inițial de „gîtlej”, conservat în celelalte limbi romanice; vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.; sensul „gură” e atestat în alb. și în unele dialecte fr. și prov.; cf. CDDE, 772),

lingua (panr.),

maxilla (cu sens schimbat; cel originar e păstrat în it., sard., retr., v. fr., prov., sp.; sensul românesc e atestat într-un dialect francez de sud),

*mustacea (it.; împrumut grecesc independent?),

nares (panr.),

nasus (panr.),

oculus (panr.),

¹ Forma rom. *falcă*, specializată pentru sensul discutat aici, este o refacere după pl. *fălci*; cf. J. Byck și A. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, BL I, 1933, p. 41.

palatum (cu forme contaminate cu *palatium*; > v. rom. *păraț*; din *palatum*: it., sard., fr. dial.; din *palatium*, cu același sens: fr.; formele arom. *păraț* și *pănat*, menționate în REW, 6159, 6160, lipsesc din Papahagi, DDA),

pilus (panr.),

supercilia (cu transformări fonetice provocate de apropierea de *geană*; it., fr., prov., port.),

tempula (> *templa*; alb., it., retr., fr., prov.; după REW, 8635, ar proveni din încrucișarea dintre *tempus* și *templum*),

tempus (> rom. *timpuri*; it. dial.)

testa (panr.).

4.1.2.2. Gîtul

ceruix (it., v. fr., prov., sp., port.).

4.1.2.3. Trunchiul (și organele interne)

anima (cu sens schimbat în românește; panr., cu sensul primitiv în celelalte limbi, ca și în derivatul românesc *inimos* < *animosus*; alături de sensul „inimă” apare, poate dinaintea despărțirii dialectale — se găsește și în arom. —, sensul „stomac”),

coleus (it., sard., fr., prov.),

costa (panr.),

culus (panr.),

dorsum (> *dossum*; vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat.),

fel (> *fele*; panr.),

ficatum (panr.; cu același fonetism ca în românește: vegl., it. dial., sard., retr.; cu retragerea accentului și cu prima vocală *e* în celelalte limbi),

humerus (it., sard., sp., port.),

ilia (> rom. *ie*; alb., it., retr., prov.),

matia (it., sard.),

matrix (it., sard., v. fr., prov., sp., port.),

minutalia (cu sensul românesc atestat în textele latine — cf. ThLL VIII, 1045, 77; celelalte limbi romanice, it., v. fr., conservă sensul original „mărunțișuri”; arom. *minuțal'e*, „așchie, mărunțiș”, provine din lat. *minutialia),

pantex (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

pectus (panr.),

pulmo (it., sard., retr., fr., port.),

renes (> rom. *rînă*¹, cu sens schimbat; sensul original „rinichi”, trecut în românește asupra diminutivului, se păstrează în celelalte limbi romanice; panr., în afară de sardă),

reniculus (sard., fr. dial.),

sinus (panr.),

spatha (din terminologia militară; schimbarea de sens din românește a avut loc în celelalte limbi romanice la diminutivul *spatula*; panr.),

¹ Singular refăcut după pl. *rîne*; cf. J. Byck și A. Graur, BL I, 1933, p. 41.

spinalis (adjectiv substantivat, din *spina* „șira spinării”; it. dial., retr.),

subala (rom.),

titia sau *titthe*¹ (it. dial., sard.; alte limbi romanice păstrează un reprezentant al lui *titta*: it., sard., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

uenter (panr.),

umbilicus (cu diverse forme: *umbilicus*, *imbilicus* și transformări ale acestora; panr.; franceza literară păstrează diminutivul **umbiliculus*).

4.1.2.4. Membrele

armus (it., sard., fr.),

bracchium (panr.),

calcaneum (it., sard., retr., fr., prov., sp.),

coxa (panr.),

cubitus (panr.),

digitus (panr.),

genuculum (panr.),

manus (panr.),

*medullarium (sau *medullaris*; Meyer-Lübke, REW, 5463, socotește rom. *mădular* drept derivat pe teren românesc),

palma (panr.),

peciolus (în celelalte limbi romanice, it., v. fr., prov., sp., cu sensul „coadă a frunzelor și fructelor”),

pollicaris (> arom. *pălicar*; retr., v. fr., prov., sp., port.),

pugnus (panr.),

pulpa (cu sensul schimbat, menținut și în fr. dial., prov., cat.; cu sensul originar „carne, șuncă” în it., sard., v. fr., port.),

*stancus, **stangus* (alb., it., fr. v. și dial., prov.),

ungula (panr.).

4.1.2.5. Diverse

caro (panr.),

medulla (panr.),

musculus (sp.; cu alt sens în sard.),

os (> *ossum*; panr.),

pellis (panr.),

sanguis (panr.),

uena (panr.).

4.1.3. Funcțiile organelor corpului

4.1.3.1. Funcțiile organelor de simț

audio (panr.),

a(u)sculto (panr.),

---

¹ Cf. REW, 8759; atît lat. *titia*, atestat într-o glosă (CGL II, 198, 43) și tradus „carne”, cît și gr. *τίτην* „doică” sînt termeni din limbajul infantil.

gustus (sard., fr., prov., port.) și *gusto* (sard., fr., prov., cat., sp., port.),
sentio (panr.),
video (panr.).

4.1.3.2. Respirația

*casco (sard.),
*resuflo (it., sp.; nu figurează în REW),
sternuto (it., retr., fr., prov., sp.; pentru rom., it. și fr. trebuie presupusă o formă *stranuto; cf. totuși arom. *stărnut*),
sufflo (it., retr., fr., prov., sp.).

4.1.3.3. Nutriția, digestia, eliminarea

assudo (rom.; după REW, 3076, provine din *exsudo*),
*baba (>rom. pl. *bale*; panr.),
bibo (panr.),
caco (panr.),
exprimo (>rom. *scrame*, cu specializare de sens, probabil veche; cu alte sensuri: it., fr., prov., cat., port.),
fames (vegl., it., retr., fr., prov., cat.; pentru explicarea vocalismului aberant, vezi A. Graur, BL III, 1935, p. 49—50),
*flammabundus (rom.),
ingluttio (it., sard., retr., fr., prov., cat.),
lacrima (panr.),
lingo (sard., it., retr.),
manduco (vegl., it., sard., fr., prov., cat.),
mastico (panr.),
muccus (panr.),
*pissio (it., sard., retr., fr., prov., cat.),
*satium (sard.),
satullus (vegl., it., retr., fr., prov., cat.),
saturo (it. dial.),
singult(i)o (formele romanice sînt influențate de *ingluttio*; *singluttio și *subgluttio*: it., retr., sp., port.),
sitis (panr.),
sorbeo (cu variante morfologice; it., sard., prov., cat., sp., port.),
sudor (panr.),
sugo (it., sard., port.),
uissio (>*bissio*; păstrat în forma originală sau reprezentat prin diverse derivate în it., retr., fr., prov.).

4.1.3.4. Procreația

futuo (panr.),
*ingreuico (v. fr.),
nasco(r) (panr.).

4.1.3.4.1. Creșterea copilului

*dismerdo (poate derivat rom. de la *merda*; conservarea acestui cuvînt panr. în latina dunăreană nu e însă dovedită; cf. T. Papahagi DDA, s. v. *merdu*; A. Graur, *Corrections REW*, p. 28; rom.),

*ligino (cf. S. Pușcariu, EW, 957; după CDDE, din *leuiginare, improbabil; rom.).

4.1.3.5. Odihna, veghea

addormio (it. v. și dial., fr., prov., cat., sp., port.),

*deexcito (>rom. *deștepta*, cu modificări fonetice; cf. REW, 2515; it., retr.),

dormio (panr.),

dormito (it., fr.),

repauso „a se odihni” (sensul românesc „a muri” pare să fie de dată relativ recentă, dacă ținem seama de sensul postverbalului *răpaos*; it., retr., fr., prov.),

somnus (panr.),

uigilo (v. it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

uisum (sard.; derivatul *uiso*, cu sensul românesc atestat în textele latine târzii, se menține și în sard.; cf. H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 571).

4.1.3.6. Îngrijirea corpului

excaldo (it., retr., fr., prov., cat., sp., port., și cu sensul „a încălzi”),

lauo (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

pectino (panr.).

4.1.4. Viața afectivă¹

blandus (v. fr., prov., cat. dial., sp. dial., cu sensuri fizice),

committo (>rom. *cumeta*, *încumete*; it., fr., prov., cat., sp., port., cu sensuri diferite),

compitum (>rom. *cumpăt*; urmele sensului propriu, „răspîntie”, numai în toponime italiene; cf. REW, 2099; altă explicație în CDDE, 444),

cottizo (it. v. și dial.),

desidero (>rom. *deșidera*; alb., it., retr. fr., prov., v. cat.),

*doliosus (it.),

dolus (cu sensul „durere”², panr.; în dialectul gascon sensul pare apropiat de cel românesc),

expaueo (>rom. *speria*; pentru fonetism, vezi A. Graur, *Etim. rom.*, p. 140—141),

*expauimen (?) (>rom. *spaimă*; cf. A. Graur, *Etim. rom.*, p. 141),

**expa(ui)mento* (sard.; alte forme: it., retr., fr., prov., sp., port., cat.; după A. Graur, *Etim. rom.*, p. 141—142, derivat vechi de la *pămînt*; cf., pentru sens, fr. *atterrer* și corespondentul exact n. gr. ἐσπουμεντάρησε „s-a spăimîntat”),

felix (rom.),

horresco (rom.),

induro (refl.; pentru evoluția sensului, vezi CDDE, 857; alb., it., fr., prov., cat., sp., port., cu sensul originar),

¹ Vezi și 4.5.2, raporturi între oameni.

² Răspîndirea geografică a atestărilor la Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 201.

interrito (de la *inrito*; după Meyer-Lübke, REW, 4491, cu *i* scurtat sub influența lui *territare*; it. dial., v. fr.; îndoieli la A. Graur, *Corrections REW*, p. 25, dar cf. glosa *laccessunt: interrillant*, CGL IV, 105, 23, citată de S. Pușcariu, în *DA*, s. v. *întărîta*),

miror (panr.),

paenitet (>v. rom. *pănăta*, cu schimbarea conjugării; rom.)

patio(r) (alb., it., sp.),

penso (it., fr., prov., cat., sp., port.),

pensum (panr., cu sensul „greutate”),

pigrito (>rom. *pregeta*; it.),

placeo (panr.),

plango (panr.),

rideo (panr.),

suffero (it., retr., fr., prov., sp., port.),

supero (cu sens schimbat; celelalte limbi romanice prezintă alte sensuri derivate: it., prov., cat., sp., port.),

suspīro (> rom. *suspina*; it., retr., fr., prov.),

timeo (it., sard., retr., prov., cat., sp., port.),

tristis (panr., în afară de franceză).

4.1.5. Activitatea intelectuală

**ad-(de)uerum* (forme romane apropiate se găsesc în unele dialecte italiene; arom. are — atestat, pare-se, numai în Dicționarul lui C. Nicolaides, ap. Papahagi, DDA, s. v. *ver*¹, p. 1107 — *di-a-ver* „într-adevăr”; la început probabil adjectiv sau adverb, substantivat ulterior),

cogito (alb., it. v. și dial., sard., retr., v. fr., sp., port.),

cognosco (>*connosco*; panr.),

credo (panr.),

intelligo (alb., retr.),

inuitio (alb., it. dial., sard., v. fr., sp.),

mens (panr.),

*oblito (panr.),

pareo (vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat.),

percipio (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

scio (sard., fr., prov.),

4.1.6. Starea fizică

4.1.6.1 Sănătate

sanitas (alb., vegl., it., sard., retr., fr., prov.),

sanitosus (atestat la Orib. Lat; cf. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 570; alb., it., dial., sard.),

sanus (>arom. *sîn*, istr. *săr*; panr.),

4.1.6.2 Suferință fizică, boală, moarte

caecia (>rom. *ceață*, cu sensul v. drom. „boală de ochi”; cf. CDDE, 300; rom.),

doleo (panr.),

dolor (>rom. *duroare*; panr.),

dolorosus (>*dururos*; it., fr., prov., cat., sp.; posibilă formație românească din *duroare*; cf. Graur, *Corrections REW*, p. 19),

febris (panr.),

gemitus (it.; după A. Graur, *Corrections REW*, p. 22, formație românească din *geme*),

gemo (panr.),

hordeolum (it. dial., retr., fr. v. și dial., prov., cat., sp., port.),

iaceo (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

*laesiōno (rom.),

languor (rom.),

morio(r) (panr., de conj. a IV-a sau a III-a),

mors (panr.),

naeuus (it. dial., sard.),

occido (it., sard.; din **aucido*: v. fr., prov., v. cat.),

*panna (<*pannus* „cîrpă”; >arom. *pană* „cîrpă; perdea pe ochi”; cf. Papahagi, DDA, s. v.; forme feminine, cu diverse sensuri: it., retr., prov.; masculinul panr., cu excepția românei),

petigo (>rom. *pecingine*; it. dial.; celelalte forme romanice provin din *impetigo*),

*purōnium (rom.),

pustula (it. dial.),

scabies (>**scabia* >rom. *zgaibă*, etimologie îndoielnică, după A. Graur, *Corrections REW*, p. 36; alb., it., retr.),

sigillum (>**sugillum*; explicația propusă de Pușcariu, EW, 1681, pentru transformarea fonetică, și anume apropierea de *sūgillo* „a lovi, a învineți”, nu se poate susține, datorită diferenței de cantitate și a faptului că același fonetism se găsește și în limbile în care nu a intervenit restrîngerea de sens din rom.; cf. și Cioranescu, DER, s. v. *sugel*; it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

tussio (panr.),

tussis (panr.),

uomo (>arom. s. *voamire*, megl. *vomere*; rom.).

4.1.6.3. Defecte fizice

mancus (>rom. dial. *mînc* „lipsit de, ciung etc.”; it., v. fr., prov., cat., sp., port.),

mutus (panr.),

orbis (sensul românesc atestat de la Apuleius, *Met.* V, 9; cf. Ernout-Meillet, s. v.; Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 216; panr.),

*scloppico și *-ito* (>arom. *șcl'ioapic*, rom. *șchioapăt*; **cloppico*: fr.; după REW, 1996, formația în *-ito* ar fi o inovație românească),

scloppus (prov., cu sens schimbat; din *cloppus*: v. fr., prov.; dubletele se explică prin confuzia a două onomatopei),

surdus (panr.).

4.1.6.4. Aspectul exterior (termenii se vor referi și la obiecte sau animale; sensul cel mai frecvent în latina dunăreană e greu de precizat).

altus (rom. *înalt* din loc. adv. *in alto* și din verbul **inaltiare*; cf. CDDE, 836; alb., it., sard., retr., fr., prov., cat.),

crassus, vezi *grassus*,

formosus (it., prov., sp., port.),
grasso (-ōnis > rom. *grăsun*; it., prov.),
grassus (panr.).

4.1.7. Îmbrăcăminte, încălțăminte, podoabe

4.1.7.1. Piese de îmbrăcăminte (și părți constitutive)

bracae (panr.),
bracile (>rom. *brăcire*; sard.),
camisia (panr.),
linea (>rom. *îie*; alb., sp.; din m. *lineus*: fr. *linge*),
manica (panr.),
*sarica (<*sērica*; alb., it. dial., fr., sp.; din *serica*: fr., prov., sp., port.),
uestimentum (panr.).

4.1.7.2. Încălțăminte

calciamentum (it., retr., fr., prov., cat., port.).

4.1.7.3. Podoabe

anellus (panr.),
brachiale (it., retr., fr., cat., sp., port.),
circellus (it., fr., sp., port.),
corona (>rom. *cunună*; panr.),
margella (rom.).

4.1.7.4. Accesorii

acia (it., retr.),
acus (vegl., it., sard., prov.),
balteus (it., retr., prov.),
cing(u)la (>*clinga, numai rom. *chingă*; celelalte limbi romanice au reprezentanți ai lui *cingla*: it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),
corrigia (panr.),
fascia (panr.),
fibula (>arom. *hiulă*, neînregistrat de Papahagi DDA; it.; cf. derivatele rom. *fiulare*, arom. *ampîhiur*; cf. CDDE, 602, REW, 3278),
filum (panr.),
*glemus (<*glomus*¹; alb., it., dial.; din *glomus*: it., prov.),
uitta (>rom. *bată*; it., retr., fr. v. și dial., prov., cat., v. sp.),

4.1.7.5. Acțiuni, diverse

calceo sau *incalcio* (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
cingo (panr.),
consuo (panr.),
disculcius (it., sard., retr.; cf. M. Iliescu, RL IV, 1959, p. 105²),

¹ Despre raportul dintre cele două forme latine, vezi A. Graur, RPh, 1937, p. 267.

² Dacă *desculța* este un derivat românesc, cum presupune Meyer-Lübke, REW, 2662, sau provine din lat. *disalcio* sau *disculcio*, e greu de precizat; A. Graur, *Corrections REW*, p. 19, crede că, dimpotrivă, *desculț* e un postverbal din *disculcio*; cf. id., *Etim. rom.*, p. 87–88.

*imbraco (it., fr., prov.; după A. Graur, *Corrections REW*, p. 24, formație românească),
insolo (>rom. *însura* „a pingeli”; sard., retr.),
inuestio (>rom. *învește* și *învești*; it. dial., retr.),
submitto (cu sens specializat numai în rom.; it., prov., sp., port.),
 *suffolico (rom.).

4.1.8. A l i m e n t a Ț i a (vezi și 4.1.3.3.)

4.1.8.1. Mesele

cena (panr.),
prandium (vegl., it., sard.).

4.1.8.2. Mîncări (și materii prime)¹

alleuatum (it. dial., retr.),
axungia (it., sard., retr., fr., dial.; rom. *osînză* și unele forme it. dial. presupun alt fonetism inițial: *oxungia sau *auxungia*; cf. CDDE, 1292; Graur, *Mél. ling.* I, p. 24),
carnaceus (it. dial., sp., port.),
 *chȳlus (>rom. *cir*; cf. E. Petrovici, DR X, 1941, p. 26—32),
farina (panr.),
fructus (>rom. *frupt* „aliment gras”; panr. cu sensul „fruct”; un sens asemănător cu cel românesc se găsește în unele graiuri din Elveția; în friul. înseamnă „băiat”),
lar(i)dum (panr.),
merenda (cu sens lărgit numai în rom.; vegl., it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
muria (it., sard., fr., prov., sp.),
panis (panr.),
pisatum (it., fr., prov., sp., port.; indicele REW îl înregistrează ca derivat al lui *pinso* >rom. *pisa*, 6517; în text nu apare însă nici o mențiune),
placenta (rom.),
sal (panr.),
sebum (panr.),
subigo (>*subago >rom. *soage*, cu sens specializat, poate de dată latină; sp., port., „a frămînta”),
torta (>*turta; vegl., it., retr., fr., prov., sp., port.),
uictus (>rom. *uipt*; it., sp.),
zema (>gr. ζέμα; alb., it. dial.).

4.1.8.3. Băuturi

mustum (panr.),
posca (>*pusca* > arom., megl. *puscă* „oțet”; cu sensuri diferite: it., fr. dial., sp., port.),
uinaceus (>rom. *vinat*, adjectiv substantivat, cu diferite sensuri; panr.),
uinum (panr.).

¹ Vezi și 4.2.5.2, 4.2.5.3.1 4.2.5.4, 4.2.6.2, 4.4.5.4, 4.4.6.4.

4.1.8.4. Prepararea mâncărilor

coquo (panr.),
fermento (rom.),
ferueo (it., sp., port.),
frigo (panr.),
pi(n)so (it. dial., retr., fr., prov., sp., sard.).

4.1.8.5. Instrumente

catinus (> arom. *cățîn*, *cățînă*; it. dial., sard., retr., port.),
caucus (port. dial.),
coctorium (alb., it. dial.),
*gratarium (it. dial.; după REW, 2304, derivat românesc din rom. *gratie* < *cratis*),
lingula (rom.),
uasum (it., retr., fr. dial., prov., cat., sp., port.; din *uas* : v. it.).

4.1.8.6. Diverse

crudus (panr.).

4.1.9. Locuința

4.1.9.1. Casa și elementele ei ¹

casa (panr.),
cellarium (> rom. *celar* arom. *țilar*; v. it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
cohors (> *curtis*; cf. M. Iliescu, RRL V, 1960, p. 319; panr.),
fenestra (cu asimilarea lui *n* la o dată incertă; panr.),
murus (> arom. *mur*; panr.),
ostium (> *ustium*; it., retr., fr., prov., v. sp.),
paries (panr.),
porta (panr.),
scala (alb., it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.),
tenda („cort” la origine, cu diverse accepțiuni, în limbile romanice; alb., it., sard., retr., prov., cat., sp., port.),
*traiecta (> rom. *treaptă*, considerat de Meyer-Lübke, REW, 8842, drept derivat în românește; contra, A. Graur, *Corrections REW*, p. 38).

4.1.9.2. Mobilier

capitaneum (it., sard.),
mensa (panr.),
scamnum (alb., it., sard., v. fr., prov., sp., port.),
stratum (v. it., sard., prov., sp., port., cu sensuri diferite; „pat” și în v. it.).

4.1.10. Familia

familia (cu sensul vechi, atestat în sec. al XVI-lea în drom., păstrat și în arom.; it., retr.).

¹ Cf. și I. Stan, AUT II, 1964, p. 11–19.

4.1.10.1. Rude de sînge

amîta (>rom. *mătușă*, cu sufixul rom. *-ușă*; forma simplă: it. dial., retr., fr. v. și dial.),

auunculus (în lat. „fratele mamei”, în rom. „fratele tatălui sau al mamei” și „soțul mătusii”; cf. M. Sala, SCL VI, 1955, p. 133—155; sard., retr., fr., prov., cat.),

auus (>rom. *auș*, cu sufixul *-uș*; it. dial.),

consobrinus (>arom. *cusurin*; alb., vegl., it. dial., retr.),

fetus, *feta* (la origine numai despre animale, sens păstrat în celelalte limbi romanice: it., retr., sard., prov.; rom. *fecior* poate fi derivat românesc din *făt*; cf. REW, 3273, și A. Graur, *Etim. rom.*, p. 93—94),

filius, *filia* (panr.),

frater (panr.),

geminus (it. dial., retr., port.),

mamma (alb., it., sard., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

nepos (alb., it., sard., retr., fr., prov., cat.; formele de feminin pornesc de la fem *neptis* >*nepta: vegl., it. dial., sard., prov., cat., sp., port.; fem. rom. *nepoată* poate fi format de la *nepot*, dar lat. *nepota* e atestat epigrafic, cf. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 570; *nepotia* >rom. *nepoată*; alb., it. dial.),

parens (panr.),

soror (vegl., it. v. și dial., sard., retr., fr., prov.; în cat., v. sp. și v. port., cu sensul „călugăriță”),

tata (vegl., it. dial., sp., port.).

4.1.10.2. Rude prin alianță

cognatus, *-a* (cu o deplasare de sens de dată latină; alb., vegl., it., sard., retr., prov., cat., sp., port.),

consocer (it., retr., sp., port.),

filiaster (it., sard., retr., fr., prov., sp., port.),

gener (panr.),

maritus (>rom. *mărit* cu sensul v. rom. „ginere”, dar arom. „soț”; panr.),

nouerca (rom.),

nurus (>*norus; celelalte limbi romanice au forma normalizată *nura*, *nora: it., sard., v. fr., cat., sp., port.),

socer, *socra* (panr.),

uitricus (it. dial.).

4.1.10.3. Diverse

*filianus (>rom. *fin*, arom. *h(i)l'inũ*; alb., it. dial.; cf. și scr. *piľun*),

nonnus (termen din limbajul copiilor, >rom. *nun*; it., sard., fr., sp., cu sensuri diferite),

orphanus (>arom. *oarfăn*; alb., it., sard., retr., v. fr., cat., sp., port.),

uiduus, *-a* (panr.).

4.1.10.4. Căsătoria

*(in)uxōro (it. dial.),

marīto (alb., vegl., it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

nuptiae (> istr. nunțe; drom. nuntă este refăcut după pl.; cf. J. Byck — A. Graur, BL I, 1933, p. 36; forma cu *n* înainte de *t*, explicată prin contaminarea cu *nuntiare* (cf. CDDE, 1260), apare și în it. dial., sard., sp. dial.; din *nōptiae: it., retr., fr., cat.),

peto (trecut la conj. a IV-a; sensul românesc se găsește și în sp., port.; cu sensul original „a cere”: alb., it. dial., sard.).

4.2. Natura

4.2.1. C e r u l

aperio (> arom. ápir „a se face zi”, cu schimbare de sens; it., retr., fr., prov., cat., sp., port., cu sensul original „a deschide”),

apponere (sensul din rom. nu apare în alte limbi romanice, dacă exceptăm sensul „a se culca” al verbului *se ponere* în cat., sp., port.; cu sensuri diferite: it., v. fr., prov., v. sp., port.),

caelum (panr.),

circinus (> rom. cearcăn (în jurul lunii); cu diverse sensuri derivate de la „cerc” în it., fr.),

lucifer (v. cat., sp., port.),

luna (panr.),

sol (it., sard., prov., cat., sp., port.),

stella (panr.).

4.2.2. A t m o s f e r a, fenomene meteorologice ¹.

aer (panr.; moștenirea directă a termenului, atestat în rom. din sec. al XVII-lea, este pusă la îndoială de A. Graur, *Corrections REW*, p. 10),

aura (> megl. aură, arom. avră (din ngr. αὔρα?); it., retr., v. fr., prov., cat.),

auster (it., v. fr., prov.),

bruma (cu sensul românesc atestat în latina târzie și în unele dialecte italiene; cf. CDDE, 185; cu alte sensuri: alb., it., retr., fr., prov., sp., port.),

calor (> arom. căroare; panr.),

frigus (sard., sp., port.),

fulgur (> *fulger; it. dial., fr., prov.; forma *fulgur* păstrată în it., retr.),

gelu (it., retr., fr., prov., cat., sp.),

glacies (> *glacia*; vegl., it., retr., fr., prov., cat.),

grando (it., sard., sp.),

nebula (alb., it., sard., v. fr., prov., sp., port.),

ninguere (it. dial.),

nix (panr.),

nubilum (it., retr., v. prov., cat., sp., port.),

¹ Vezi și 4.3.5, căldură, frig.

pluere (> *plouere, atestat la impf. *plouebat*, Petron., 44, 18; panr.),

pluuia (> **plo(u)ia*; vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat.; din *pluuia*: sp., port.),

ros (prov., cat.),

serenus (vegl., it. dial., sard., retr., fr., prov., cat.),

tonare (panr.),

uentus (panr.).

4.2.3. Timpul și diviziunile lui *tempus* (panr.).

4.2.3.1. Ziua

dies (panr.)¹,

ha(c) die (> rom. *azi*; lat. *hodie* păstrat în it., sard., retr., v. fr., prov., cat., sp., port.; genul feminin al substantivului a dus la înlocuirea lui *ho-* prin *ha-*; cf. REW, 4163; *hac die* e atestat în Tabl. Albertini; cf. Väänänen, *Tabl. Albertini*, p. 33),

heri (panr.),

mane (cu sensul românesc, sau unul apropiat, atestat și în alte limbi: it. dial., v. fr., prov.; cu sensul originar, „în zorii zilei”, și cu alte sensuri derivate: it. v. și dial., sard., retr., v. fr., prov.),

* *manitia* (propus de CDDE, 1117, pentru a explica pe *dimineată*; acceptat de Papahagi, DDA s.v.; pentru S. Pușcariu, EW, 1083, și Meyer-Lübke, REW, 2548, cuvântul românesc derivă de la *de mane*),

meridies (> rom. *meriză*, arom. *amiridzû* „loc unde se odihnesc vitele la câmp în timpul amiezei”; it., retr., cu sensul originar; cuvântul rom. ar putea fi un postverbal din *meridiare*, 4.4.6.1),

nox (panr.),

sera (vegl., it., retr., prov. dial.; celelalte limbi au reprezentanți ai adv. *sero*: sard., fr., prov.; pentru *seria, cf. REW, 7847: it. dial.).

4.2.3.2. Săptămîna²

dominica (it., retr., fr., prov., cat.; formele romanice presupun uneori și prezența substantivului *dies*, masculin sau feminin; în primul caz adjectivul are forma *dominicus*; cf. REW, 2738),

iouis [*dies*] (it., sard., fr., prov., cat., cu sau fără *dies*),

lunae (> *lunis* [*dies*]; panr.),

martis [*dies*] (panr.),

mercurii (> *mércuri(s)* [*dies*]; it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.),

septimana (it., retr., fr., cat., sp., port.),

ueneris [*dies*] (vegl., it., retr., fr., prov., cat., sp.).

¹ *miazăzi* < *mediam diem* și *amiazi* < *ad mediam diem* pot fi formate și în românește, toate elementele compusului existînd și independent; cu atît mai mult este valabilă observația pentru *miazănoapte* < *mediam noctem*.

² Cf. C. Maneca, *Considerații cu privire la zilele săptămînii în limbile romanice*, *Omagiu Jordan*, p. 547–555; A. Salač, *Hebdomas-Septimana dans les Balkans*, SCL XI, 1960, 3, p. 701–705.

4.2.3.3. Luna

aprilis (> rom. *prier*; panr.),
a(u)gustus (panr.),
calendarius (> rom. *cărintar* „ianuarie”; cu alte sensuri: retr., fr. dial., prov.),
februarius (> *febrarius* > rom. *făurar*; panr.),
luna (panr.; cu sensul „mensis” numai în rom.; poate recent, după dispariția, în drom., a lui *mensis*),
maius (panr.; pentru cuvântul românesc o etimologie slavă nu e însă exclusă),
martius (> rom. *marț*; panr.),
mensis (> arom., megl. *mes*; panr.).

4.2.3.4. Anul

annus (panr.),
autumnus (> *automna; de la forma masculină: retr., sp., port.; celelalte forme romanice sînt livrești; cf. REW, 812; după Bloch-Wartburg, DEF, s.v. *automne*, toate formele romanice, cu excepția celei românești, ar fi livrești),
hiberna (celelalte limbi romanice au *hibernum*: panr.),
prima uera (formație independentă în it., sp., port.),
uer(a) (it. dial., sp. dial.; sensul latin „primăvară” a fost înlocuit cu cel de „vară”; denumirea *aestas* „vară” s-a păstrat în it., sard., retr., fr., prov.).

4.2.4. Pământul

pavimentum (cu sens generalizat, numai în rom.; cu sensul „podea”: it., sard.),
terra (panr., cu sensul „pământ”).

4.2.4.1. Constituția terenului

aggestus (rom.),
arena (alb., it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),
limus (> rom. *im*; it., sard., v. fr., prov., cat., sp., port.),
lutum (it., sard., prov., cat., sp., port.),
petra (panr.),
pulvis (panr.),
sessus (cu schimbare de sens; v. it., retr., v. fr., cat., sp., port., cu valori diferite; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 36),
*terrina (< *terrenus*, cu schimbare de sufix¹; sub această din urmă formă: it., retr., sp., cu sensuri diferite).

4.2.4.2. Minerale

marmor (panr.),
sal (panr.),

¹ Pentru dificultățile fonetice ale etimologiei, vezi TDRG, s.v. *țărîță*.

4.2.4.3. Metale

aeramen (> *aramen; it., sard., retr., fr., prov., sp., port.),
aerugo (> **rugina*¹; it., sard., retr., sp., sub formele (*ae*)*rugo* și *(*ae*)*rigo*),
argentum (panr.),
aurum (panr.),
ferrum (panr.),
plumbum (alb., it., sard., retr., fr., prov., cat., port.).

4.2.4.4. Configurația și aspectul terenului

campus (panr.),
crista (panr.; vezi și 4.2.6.5),
culmen (alb., it., retr., fr., sp., port.),
mons (panr.),
monticellus (vegl., it., fr., prov., sp.),
ripa (panr.),
rupes (> arom. *arup*; etimologie nesigură; cf. Papahagi, DDA, s.v.),
ualles (panr.).

4.2.4.5. Apele

alueus (it. dial., fr.; sensul „locul pe unde curge un râu” nu apare decât în rom.),
aqua (panr.),
curro (cu specializarea sensului încă din textele latine; panr.),
lacus (panr.),
mare (panr.),
resina, *rasina* (it. dial., fr. dial., prov., cat., sp.),
reuerso (it., fr., prov., cat., sp.; sensurile diferă, și, de aceea, cuvântul ar putea fi format independent în fiecare limbă romanică; după A. Graur, *Corrections*, REW, p. 34., rom. *revărsa* ar fi recent; fonetismul *răvărsa* dovedește însă vechimea cuvântului),
riuus (panr.),
terminus (> rom. *țarmure*; cu schimbarea sensului de la „hotar” la „țarm” numai în românește, poate sub influență slavă; cf. W. Belardi, AION I, 1959, p. 213—224, și M. Sala, SCL XI, 1960, p. 981—983; it., sard., retr., fr., prov., cat.),
*turbulus (it. dial., sard., retr., fr., prov., cat.),
uadum (panr.),
unda (panr.).

4.2.5. L u m e a v e g e t a l ă

4.2.5.1. Morfologie, fiziologie, generalități²

flos (panr.),
folium (panr.),
fructus (panr.),

¹ Derivat rom. din verbul *rugini*? verbul latin corespunzător e însă de conj. I; cf. G. Ivănescu, BPh I, 1934, p. 165, și A. Graur, *Corrections* REW, p. 10.

² Pentru cuvintele care se referă atât la regnul vegetal, cât și la cel animal sau la alte domenii, am luat în considerare sensul de bază; nu vor figura, de aceea, aici termeni de tipul *coctus*, *crudus*, etc.

granum (panr.),
lignum (panr.),
nouella (> rom. *nuia*; cu sens apropiat de cel românesc numai în dial. comasc; cf. CDDE, 1248; adj. „nou”: it., retr., fr., prov., cat.),
palea (panr.),
radicina (sard., fr., prov.),
ramus (panr.),
scortea (derivat de la *scortum* „piele de animal”; limbile romanice atestă însă vechimea schimbării sensului; it., fr., prov., cat.),
sementia (it., sard., retr., fr., prov., cat.; cf. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 568),
*senticella (> rom. *sîmcea*; it. dial.; cf. A. Rosetti, ILR, p. 185),
spicus (panr.),
sucus (it., retr., prov., cat., sp., port.; cuvîntul rom. ar putea fi recent; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 37),
surcellus (it. dial.),
*trunculus (sp.),
*uescidus (rom.),
uirga (panr.).

4.2.5.2. Arbori

4.2.5.2.1. Pădurea; arbori necultivați (și fructele lor)

arbor (panr.),
carpinus (panr.),
castanea (panr.),
cerrus (alb., it.),
*codrum (< **quodrum* < *quadrum*; cu schimbare de formă și specializare de sens numai în rom; forma originară, cu sensuri diferite: it., retr., fr. v. și dial., prov., sp., port.),
fagus (it. dial., sard., retr., v. fr., prov.; it., v. fr., cat., sp., port. au un derivat, *fageus*, *fagea*),
fraxinus (panr.),
glans (panr.),
*iugaster (rom.),
iuniperus (panr.),
mastichinus (rom.),
palus (ac. *paludem* > *padulem*; cu sensul schimbat numai în rom.; cu sensul originar „mlaștină”: it. dial., sard., v. sp., v. port.; din *palus*: it., retr., v. fr., prov.),
pinus (panr.),
platanus (> rom. *paltin*; it. dial., fr.),
populus (> **ploppus*, atestat sub forma *pluppi*; cf. H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 570; panr.),
salix (panr.),
taeda (> *daeda* > rom. *zadă*; cu sensul originar „făclie” păstrat în prov., cat., sp.; forma și sensul din rom. și în it. dial.),
tilia (panr.),
ulmus (panr.).

4.2.5.2. Pomi fructiferi și fructe ¹

cerasus (> *ceresus > *ceresius; it., fr.; numele pomului ar putea fi, în rom., o formație regresivă din numele fructului; acesta e un derivat adjectival feminin, *cerasea*, *ceresia*, *cerisia; vegl., it., sard., retr., fr., prov., sp., port.),

figus (> arom. *hic*; vegl., it., sard., fr. v. și dial., sp., port.),

mēlum (literar *mālum*; alb., vegl., it., sard., retr., prov.),

nux (panr.),

persicus, *pessicus* (panr.),

pirus (panr.),

pomus (panr.),

prunus (it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.).

4.2.5.3. Arbuști

tufa (it. dial., fr., cat., v. sp., port., cu sensuri diferite; originea latină a cuvântului rom. e nesigură; cf. REW, 8973),

sorbus (it., fr., prov., sp., port.).

4.2.5.3.1. Arbuști cu fructe comestibile

abellana (> *abellona; cuvintele romanice continuă pe *abellonea, *abellana*, *abellina* și *abellania: it., sard., fr., cat., sp., port.; cf. REW, 17, 18, CDDE, 51),

cornus (cat.),

morum (> *murum*; panr.),

uitis ² (> arom. *γíte*, după Pușcariu, EW, 1925; T. Papahagi, DDA, s.v., trimite la *γítă*, de acolo la *ayítă*, *çítă*; pentru cel dintâi propune etimonul *uitea*, același ca și pentru drom. *viță*; vegl., it., sard., retr., prov.; sp., port.; adj. *uiteus* e reprezentat în it. dial., fr., prov., cu sensuri diferite),

uua (> rom. *auă*; vegl., it., sard., retr., sp., port.).

4.2.5.3.2. Arbuști cu fructe necomestibile

hedera (panr.),

labruscus (panr.),

marrucīna (> rom. *mărăcine*; alb.; cf. CDDE, 1046; după REW, 5370, derivat din *marra* „topor”),

sambucus (panr.),

spinus (it., sard., fr., cat., sp., port.).

4.2.5.4. Cereale

granum (> rom. *grâu*, cu schimbare de sens, prezentă și în alb.; celelalte limbi romanice păstrează sensul original, pe care îl are pluralul românesc al cuvântului; panr.),

¹ Adesea numele de fruct coincide cu cel al pomului, alteori diferența e numai de gen; de aceea am înregistrat o singură dată denumirea pomului și a fructului.

² Vezi și, mai jos, 4.4.5.

hordeum (vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat.),
milium (panr.),
panicum (> rom. *părîng*; it., v. retr., fr.; din *panicium*: it. dial., retr., prov., cat., sp., port.),
secăle (it. dial., retr. (friul.), fr.; din forma *sécăle*: alb., it., retr. (eng.), fr., prov., cat.).

4.2.5.5. Legume

al(l)ium (> rom. *ai*; panr.),
cauliculus (it.),
cepa (alb., retr., fr., prov., cat.),
cicer (> arom. *țeățire*; it., sard., v. fr., prov., sp., port.),
cucurbita (prov., fr., sp. dial.),
faba (> arom. *fao*, *fauă*; panr.),
lactuca (it., fr., prov., cat., sp.),
legumen (retr., v. fr., prov., cat., sp., port.),
lens (it., sard., retr.),
napus (panr.),
pepo (cu gen. *pepōnis*; urme ale unei flexiuni cu gen. **pepinis* se găsesc în glosa *pepen id est pepo* CGL III, 541, 36; această formă e reprezentată clar numai în rom.; din *pepo*, *pepōnis*: it. dial., v. fr.),
plantago (panr.),
porrum (panr.),
radicula (cu sensul românesc, păstrat și în it. dial., atestat în lat.¹; it., sard., retr.),
uir(i)dia (it.).

4.2.5.6. Plante furajere

fenum (panr.),
herba (panr.),
trifolium (alb., it., sard., retr., v. fr., prov.; din *triphyllon*: fr., cat., sp., port.).

4.2.5.7. Plante industriale

cannabis (atestată și forma *can(n)apus*; la originea cuvîntului românesc trebuie presupusă o formă cu închiderea vocalei scurte neinițiale, **canepa*; cf. CDDE, p. 53; panr.),
linum (panr.).

4.2.5.8. Plante necultivate

calx (> rom. *calce*, cu schimbare de sens, probabil veche; it., sard., fr. v. și dial., sp., port., cu sensul original „călcî”; cf. CDDE, 215),
cichorea (it. dial.; lipsește în REW),
cicūta (> *cucuta*; fr. dial., prov.; formele it. (dial.), v. fr., v. sp. și v. port. reprezintă *cicuta*),

¹ Cf. J. André, *Botanique*, p. 4.

filix (și *felix*, *filex*, *filica*; > rom. *ferece*, *ferică*; it., sard., retr., prov.; cf. REW, 3294; după REW, 3298, unele forme romanice ar fi refăcute din derivatul *filicaria; cf. și A. Graur, *Corrections REW*, p. 20),

fragum (și *fraga*; it., retr., fr., prov.),

laurus (cu schimbare de sens; cuvîntul latin denumește dafinul, cel românesc, „ciumăfaia” — datura stramonium; it., sard., cat., port., „dafin”; cu valoare adjectivală: cat., sp., port., „palid, galben, blond”),

malua (> *malba*, atestat în *Edict. Diocl.* 6, 6¹; și, cu disimilare, *nalba, formă reprezentată și în it. dial., sard.; disimilarea a putut avea loc și independent; în acest sens CDDE, 1199; celelalte forme romanice au la bază *malua*; it., fr., prov., cat., sp., port.),

menta (panr.),

papyrus (> rom. *papură*; cu formă neutră, atestată la Plinius, 24, 88², din pluralul căreia s-a format un f. sg.; sensul românesc e atestat în lat.: *papyrus*, *genus herbae*, *scirpus*, *id est iuncus*, CGL V, 509; cf. CDDE, 1323; cuvintele romanice, provenite din forme diferite ale etimonului, au sensul „hîrtie”; fonetismul (*y* > *u*) și accentul rom. pot să ducă spre un original grec; cf. A. Graur, *Mél. ling.* I, p. 75; contra, Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 48, mai amănunțit, p. 64),

salvia (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

sanatoria (> rom. *sunătoare*; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 35),

serpullum (> rom. *șărpun*; it. dial., prov., cat., port.),

viola (> rom. *vioară*; it., retr., fr., prov., cat., sp., port.; celelalte forme romanice ar putea fi livrești; cf. REW, 9357, care socotește drept *livrescă* și forma românească; contra, A. Graur, *Corrections REW*, p. 40),

viscum (v. it., sard., fr. dial., prov., cat.),

voluula și *voluulus* (it., fr. dial.),

urtica (panr.; tratamentul *t* > *z* e neobișnuit).

4.2.5.9. Ciuperci, mușchi

boletus (v. it., retr., fr. dial., prov., cat.),

esca (it., fr., cat., sp., port., cu același sens),

*musculus (alb.; în it., sard., sp., port. trebuie pornit de la *muscus*; cuvîntul lipsește în REW, 5774).

4.2.6. L u m e a a n i m a l ă ³

animal (pl. *animalia* > rom. *nămaie* „vite mici”; retr., v. fr., sp., port., cu sensuri diferite; din sg.: retr. (friul.), it. dial., v. fr.),

domesticus (> rom. *dumestic* și, cu influența v. sl. *domaštīnī* și *aomaštīnī*, *dumesnic*; sensul restrîns din rom. nu se găsește în celelalte limbi romanice: it., v. sard., retr., v. fr., prov.),

jera (it., sard., prov., port.),

masculus (alb., panr., uneori cu sensuri specializate),¹

siluaticus (> *saluaticus*; it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

¹ Cf. J. André, *Botanique*, s.v.

² Cf. J. André, *op. cit.*, s.v.

³ Pentru termeni care se pot referi și la om, vezi, mai sus, 4.1.2 și 4.1.3.

uita (cu sensul concretizat, „vită“, la o dată greu de precizat, desigur veche; în sensul originar, cuvântul a fost înlocuit cu un abstract al lui *uiuus*, *viață*, format fie în românește de la *viu* fie în latinește — **uiuitia*; arom. *yeață* are și sensul „ființă vie”; la limitarea sensului a putut contribui și *vițel* < *uitellus*, cu aspect de diminutiv al lui *vită*; cu sensul originar: it., sard., fr., prov., cat., sp., port.).

4.2.6.1. Părțile corpului, fiziologie; boli

branca (panr., cu sensuri secundare diferite),
capitina (v. it., cu sens diferit, recent),
cauda (sub forma *coda*; panr.),
coma (la origine se referea la părul omenesc; it., fr. dial., prov., v. sp., port.),
cornu (panr.),
*extirpus (> rom. *sterp*; alb., it. dial., retr.),
fetare (it. dial., sard., retr.),
rumigo (panr.),
turbo (sensul originar, „turbura”, s-a restrâns în mod diferit în limbile romanice; prov., cat., sp., port.; dubios în it. dial., retr., fr.),
uber (it. v. și dial., retr., fr. dial.),
ues(s)ica (panr.).

4.2.6.1.1. Strigăte și alte acțiuni caracteristice

grundire și *grunnire* (> **grunniare* > arom. *grunédzũ*; it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
latrare (it., retr., prov., cat., sp., port.),
morsicare (it., sard., retr., prov., cat., port.),
mugire (it., sard., v. fr.),
ragere (fr.),
*rhonchizare (it. v. și dial., retr., sp. cu sensul „a sforăi”),
rimare (it. dial., prov., cat., sp., cu specializări diferite ale sensului originar „a despica”),
rugire (it., v. fr., prov., v. sp., port.; arom. *arujesc* e de origine slavă).

4.2.6.2. Animale domestice

admissarius (> *armessarius*, atestat în *Lex Salica*; alb., it. dial., sard.),
agnellus (it., retr., fr., prov., cat.),
annotinus (> rom. *noaten*; it. dial., sard.),
aries (> rom. dial. *arete*; vegl., it. dial., fr. dial., prov.),
asinus (panr.),
bos (panr.),
caballus (alb., panr.),
canis (panr.),
capra (panr.),
catellus, *catella* (v. it., fr., prov., cat., sp.),
catta (> dim. rom. *cățușe*; forma simplă, masculină și fem., cu semnificația originară „pisică” sau cu diverse accepțiuni tehnice, panr.),

equa (sard., v. fr., prov., cat., sp., port.),
haedus (alb., it. dial., sard.),
iunix (it. dial., fr. dial.; alte idiomuri romanice au reprezentanți ai
 unui derivat, *iunicia; cf. REW, 4622, 4626),
inuencus (it., fr. dial.),
ovis (rom.),
pecuina (> rom. *păcuină* „oaie de lapte”, substantivare fem. a unui
 adj.; cf. CDDE, 1299, acceptat de A. Graur, *Corrections REW*, p. 31; fiind
 folosit mai ales la pl. *păcuini*, este posibil ca femininul sg. românesc să
 fie o refacere din pl. rom.; după REW, cuvântul rom. ar proveni din
 *pecorina, păstrat la masc. în sardă, cu sensul „măgar”),
porcus (panr.),
scrofa (it., retr.),
taurus (panr.),
uacca (panr.),
uerres (panr.),
ueruex (> *berbex*; v. dalm., sard., retr., fr., sp. dial.),
uitellus (it., retr., fr., prov., cat.).

4.2.6.3. Animale de pădure și de câmp

bubalus (> rom. *buăr*, *bour*; alb.; din forma cu fonetism „italic”
bufalus: it., prov., cat., sp., port.),
ceruus (panr.),
ericius (panr.),
lepus (panr.),
lupus (panr.),
mixticius (> rom. *mistreț*; fr., prov., sp., port., cu sensul original
 „amestecat, corcit”),
ursus (panr.),
ulpes (it., sard., retr., prov.).

4.2.6.4. Animale nedomesticite, care trăiesc în preajma omului

sorex (vegl., it., sard., sp.; din *soricius*: retr., fr., prov.).

4.2.6.5. Păsări. Părțile corpului, fiziologie, generalități

crista (panr.),
 *cubium (it. dial.),
e(x)uolo (v.it., retr.; alte limbi romanice continuă pe *uolo*),
ouum (panr.),
passer (sensul original, „vrabie”¹, păstrat în rom. dial., it., retr.,
 fr., cat., prov.; sensul lărgit în sp., port.),
pinna (panr.),

¹ J. André, *Noms d'oiseaux*, p. 120, arată că *passer* denumea mai multe specii de păsări mici, nu numai „vrabia”.

pullus (menținut în derivatul **pulleus*, **pullius*: it. dial., fr. dial., port. dial.; alte limbi romanice continuă forma *pullus*: it., sard., retr., fr., prov., cat., sp., port.; sensurile diferă, cuvântul referindu-se și la „puii” altor animale și chiar la „băieți”, respectiv „fete”; în arom. are și sensul „pasăre”),

rost(r)um (în rom. cu sensul „gură”; sensul original, „cioc”, păstrat în cat., sp., port.).

4.2.6.5.1. Păsări de curte

gallina (vegl., it., retr., fr. v. și dial., prov., cat., sp., port.),

palumbus (alb., it., prov., cat., sp., port.),

pauo (panr.).

4.2.6.5.2. Păsări de pădure și de cîmpie

aquila (> rom. *aceră*; panr.),

coruus (panr.),

*cuccus (ar putea fi și o formație onomatopeică independentă; alb., v. it., sard., retr. (friul.), port.; din *cucūlus*: it., retr. (sursilv.), fr. prov., sp.; cf. CDDE, 418, REW, 2360),

*drepanella (rom.),

gaia (it. dial., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

galgulus (rom.; în dial. it. apar reprezentanți ai lui *galbulus*; despre raporturile dintre aceste forme, vezi J. André, *Noms d'oiseaux*, p. 80),

graulus (it. dial., fr. dial., cat.),

grus și *gruis* (it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),

*hirundula (> **harundula* > arom. *arîndură*; it. dial., prov.; diminutivul rom. *rîndunea*, *rîndurea* ar putea fi vechi, formele sînt însă nesigure; cf. REW, 4145, 4146; André, *Noms d'oiseaux*, p. 92—94),

merula (panr.),

turdus (panr.),

uultur (> rom. *vultur*; v. fr., sp., port.; din *vulturius*: rom. *vultúr*, it., sard. retr., v. fr.).

4.2.6.6. Pești

lactes (vegl., v. it.),

piscis (panr.).

4.2.6.7. Reptile și batraciene

bruscus (> **broscus*, fem. **broasca*; din **broscus*: it. dial., retr.; forme apropiate, dar cu fonetism neexplicat în detaliu: it., sard., v. fr., sp.; cf. CDDE, 183),

brothacus (it. dial.),

serpens (panr.).

4.2.6.8. Insecte, viermi etc.

aluina (> *albina*; it. dial.),

arana (> arom. *rîie*; cu aceeași transformare a sensului, însoțită de o modificare a fonetismului: it., sard., retr., prov., cat., sp., port.; panr.),

carius (alb., it. dial., cat.; din fem. *caria*, *caries* : it. dial., retr., fr. dial., cat., sp. dial.),
*cauo (> rom. *găun*; cu sensul „scobitură, gaură etc.” : it. dial., v. fr.; cf. derivatul rom. *găunos*),
*flutulus (rom.; vezi 2.1, p. 117 și nota 9),
formica (panr.),
gryllus (it., prov., cat., sp.; pentru fonetism, vezi A. Graur, BL, III, 1935, p. 150),
lacusta (< *locusta*; it. dial., fr. v. și dial., prov., cat., sp., port.; în unele limbi cu sensul „langustă”; cuvântul latin avea ambele sensuri),
lens (atestat sub diverse forme: *lendis*, *lendina*, pl. *lendines*; panr., din aceste forme și din **lendōne(m)*, **lendite(m)*),
lumbricus (it., v. fr., prov., cat., port.),
musca (panr.),
*oestriculus (> rom. *streche*; cf. G. Giuglea DR, II, 1921—1922, p. 824—825, X, 1941, p. 445—446; rom.),
pediculus (> *peduculus*; panr.),
pulex (panr.),
tabo (formă paralelă cu *tabanus*; fr.; REW, 8507, socotește rom. *tăun* provenind din *tabanus*, iar fr. *taon* drept o formație recentă; vezi însă Pușcariu, EW, 1720, și A. Graur, *Corrections REW*, p. 37; celelalte limbi romanice au reprezentanți ai lui *tabanus* sau **tafanus* : it. dial., sp.),
uermis (panr.),
uespa (panr.),
zinzala (it., fr. v. și dial.; cu dificultăți fonetice; o formă *tentiala* e atestată în glosare; cf. Cioranescu, DER, s. v. *țînțar*).

4.3. Însușirile realității exterioare și perceperea lor de către om

4.3.1. Dimensiunea, cantitatea

altus (în- din rom. *înalt* provine din loc. adv. *in alto* sau din verbul **inaltiare*; aceeași formă e atestată în alb., it. dial., prov.; din *altus* : it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.),

curtus (s- din rom. *scurt* provine din verbul *excurtare*; aceeași formă e atestată în alb., it.; *curtus* e reprezentat în rom. de numele propriu de animale *Curtu*; panr.),

desertus (v. it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

grauis (> **greuis*; panr.),

grumulus (> arom. *grumur* „grămadă, cîrd”; it., cu sens diferit),

integer (panr.),

leuis (v. rom. *iușor*, arom. *l'ișor* provin dintr-un comparativ; din *leuis* : alb., it., retr., v. fr., prov., cat., v. sp.),

mas (cu schimbare de sens; vezi mai sus 2.3.2.1),

mensura (panr.),

mensuro (panr.),

*mic(c)us (it. dial.; masculin refăcut din *mica* „fărîmă”? cf. REW, 5559; după CDDE, 1092, **micus* ar proveni din gr. *μικρός*, variantă cu geminare expresivă a lui *μικρός*; în gr. e atestată și varianta *μῑκρός*),

minutus (panr.),
multus (it., v. fr., prov., cat., sp., port.),
numero (alb., vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat.),
numerus (alb., it., sard., retr., fr., prov., cat.),
*paric(u)la (it., fr., cat., sp., port.; m. pl. *pariculi* atestat; cf. H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 570),
pars (panr.),
plenus (panr.),
*putīnus (provenit dintr-o contaminare a lui *pisinnus* cu *putus* „copil”; cf. REW, 6550; din *pisinnus* și **pitzinnus*: sard.; din alte derivate: it. dial., sp., port.),
quantus (> rom. *cît*; vegl., it., sard., retr., prov., cat., sp., port.),
secretus (> rom. *secret* „pustiu, părăsit”; alb.),
singulus (cu sens schimbat, ca și în vegl., poate sard.; sensul latin original păstrat în it., v. fr., prov., cat., sp., port.),
tantus (> rom. *atît*; panr.),
totus (it., retr., fr., prov.).

4.3.1.1. Numărătoarea. Latina dunăreană a păstrat numeralele cardinale de la „unu” la „zece”, toate panromane. De asemenea a păstrat:

uiginti (> arom. *γίγιντ*; panr.),
mille (panr.).

Data pierderii numărătorii latine a numerelor dintre 11 și 19 și a zecilor, precum și a numelui „sutei” e greu de stabilit. Cf. A. Rosetti, ILR, p.144, și mai sus, „Numeralul”, II 3.

Dintre ordinale s-au păstrat:

primus (> rom. în locuțiunea în *primă* și în compusul *primăvară*; panr.),
tertius (> megl. *tărt*, drom. (an)*țărt*; it., retr., fr., prov., cat., port.).

4.3.2. Aspect exterior, formă, consistență¹

aduncus (cu sens schimbat; cu sensul original: it. dial.),
angulus (it. dial., fr., prov., cat.),
angustus (alb., sp., v. port.),
asper (panr.),
*cauula (> rom. *gaură*; it. dial.),
*cauo (> rom. *găun*; v. mai sus 4.2.6.8),
circus (alb., it., sard., sp., port.),
densus (vegl.),
directus (> **derectus*; alb., panr.),
factura (alb., it., sard., v. fr., prov., cat., sp., port., cu sensuri variate, posibile formații independente),
formosus (it., prov., sp., port.),
*fragidus (provenit din *fracidus*, sub influența lui *fragilis*; din *fracidus*: it. dial., retr.),

¹ Vezi și 4.1.6.4.

grassus (< *crassus*; panr.; numai fr. continuă forma *crassus*),
grossus (panr.),
largus (panr.),
lenis (fr. dial., prov., sp.),
longus (panr.),
latus (it., sard., retr., fr., prov.),
macer (panr.),
mārcidus (> rom. *mîrce*, cu dificultăți fonetice; etimologia latină contestată de Al. Rosetti, ILR, p. 186; rom.),
margo (it., v. sard.),
medius (panr.),
mollis (panr.),
mucidus (it., retr.),
mutulus (> rom. *much*; sensul original „ieșitură de piatră sau de lemn a unui zid” pare să se fi pierdut devreme; it., sard., retr., cu sensuri diferite),
nitidus (sard., retr., fr., prov., cat., sp. dial., port.),
pareo (panr.),
putridus (rom.),
rancidus (it. dial., sard., retr., prov., cat., sp., port.),
rarus (it., sard., retr., v. fr., sp.),
rotundus (> *retundus* > rom. *rătund*; *rotund* este o refacere, printr-o nouă apropiere de *roată*; panr.)¹,
scrobis (> rom. *scorbura*, refăcut din pl., cu specializare de sens; cu alt sens: fr.),
siccus (panr.),
signum (panr.),
similo (în rom. cu asimilare *m* — *n*; fr., prov., cat.),
strambus (alb., it., retr., port.),
strictus (> *strinctus; it. v. și dial., sard., retr., (ladin); celelalte limbi romanice continuă pe *strictus*: it., retr. (friul., eng.), fr., prov., sp., port.),
subtilis (it., sard., retr., v. fr., prov., cat., port.),
talis (cu schimbare de sens; celelalte limbi romanice păstrează sensul latin; panr.),
udus (vegl.),
umidus (fr. dial., prov.).

4.3.3. L u m i n ă, î n t u n e r i c

clarus (> rom. *chiar*; it., sard., retr., fr., prov., cat.),
 *intenebricus (fr. dial., prov.),
 *intunico (it., sp. cu sensuri diferite; cf. REW, 4504 a, *intōnicare, 4519, A. Graur, *Corrections REW*, p. 25),
limpidus (it. dial., sard., retr.),
luceo (panr., cu forme de conj. a II-a sau a IV-a),
lumen (panr.),
pitta (< gr. *πίττα* „smoală”; > rom. *pată*; alb., it. dial., retr., port., toate cu alt sens; în port. are și sensul de „pată în ochiul calului”; cf. dubletul de origine bizantină *pită*),

¹ Cf. H. Meier, în *Vermischte Beiträge* I, Heidelberg, 1968, p. 73—87.

radius, *radia (panr.; forma feminină e presupusă și de reprezentanții sard., retr., prov.),
*turbulus (alb., it. dial., sard., retr., fr., cat.),
umbra (it., fr., prov.).

4.3.3.1. Nume de culori¹

*albaster (cu sensul original „albicios”: it. dial.),
albus (panr.),
*canūtus (it., sard., retr., fr., prov., cat., v. sp.),
coccinus (> drom. dial. *coașin*, arom. megl. *coașin* „(oaie) cu pete roșcate pe cap”; retr.),
galbinus (alb., fr., prov.),
merus (> rom. dial. *mñer* „albastru”; cu sensul original „(vin) pur, neamestecat” și alte sensuri derivate: it. dial., sard., retr., fr., prov., cat.),
niger (panr.),
roseus (it. dial.; pentru proveniența rom. *roș(u)*, din lat. *russus*, cf. Cioranescu, DER, s. v.),
rubeus (> *robeus* > rom. *roib*; v. it., sard., fr., prov., cat., sp.),
russus (> rom. dial. *rus*; it., retr., fr., prov., cat., v. sp.; după Tiktin, TDRG, s. v., de origine slavă),
uenetus (it. dial.),
viridis (panr.).

4.3.4. Însușiri privind gustul sau mirosul

acer (panr.),
amarus (it., retr., fr., prov.),
dulcis (panr.),
puteo (> *putio; it., sard., v. fr., prov., cat., v. sp.),
putridus (rom.).

4.3.5. Căldură, frig

calidus (> *caldus*; panr.),
feruens (retr.),
frigus (vezi mai sus, 4.2.2),
incalesco (> v. rom. *încări*; rom.),
recens (cu schimbare de sens, probabil veche — cf. arom. *arațe* și deriv. *răcoare* —, prin intermediul „proaspăt”, neatestat, pe cât se pare, în textele românești; cu sensul original: it., retr., fr. v. și dial., sp., port.).

4.3.5.1. Focul

appre(he)ndo (it. v. și dial., cu sensul românesc; cu alte sensuri: it., fr., prov., cat., sp., port.),
ardeo (> *ardo, cu pers. a 2-a *ardis* atestată; vegl., it., retr., v. fr., prov., cat., sp., port.; din *ardeo*: v. fr.),

¹ Cf. Gh. Giuglea, B. Kelemen, CL XI, 1966, p. 215—220. Pentru latină J. André, *Étude sur les termes de couleurs dans la langue latine*, Paris, 1949.

*attitio (it., fr., prov., cat., sp., port.),
carbo (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
*cinusia, *cinisia (din **cinisia* : vegl., it., sard., retr., fr. dial., prov., sp., port.),
facula (> rom. *fachie*; it. dial., retr., fr. v. și dial., prov., v. sp., port.),
*flaccola (> rom. *flacăra*; it., cu sensul „făclie”),
flamma (> drom. dial., arom. *flamă*, poate arom. *fleamă*; îndoieli la A. Graur, *Corrections REW*, p. 21; panr.),
focus (panr.),
fuligo (it., retr.; cu fonetism diferit : sp., port.),
fumus (panr.),
incendo (> rom. *încinde*, trecut la *încinge* sub influența formelor de perfect și a antonimului *stinge*; it., retr., prov., cat., sp., port.),
scintilla (> rom. *scînteie* cu dificultăți fonetice; it. dial., sard., fr., cat., sp.),
stinguo (și *extinguo*; it., retr., fr., prov.),
titio (panr.),
*uapalia (derivat neclar de la *uapor*; cf. it. *va(m)pa*, fr. dial. *wap*; cf. Pușcariu, *EW*, 1855; *REW*, 9147).

4.3.6. Situația în spațiu și în timp
ab ante (> rom. *ainte* : it., retr., fr., prov., cat.)¹,
ad (panr.),
ad de ante (> rom. *adinte* „de curînd”),
ad hac(ce) (> arom. *auá, auáte*; rom.),
ad hicce (> rom. *aici*),
ad horam (> v. rom. *aorea*; alb., it. dial., retr., v. fr., prov., cat., sp., port.),
ad modo (> rom. *amu*; vegl., it. dial., sard., retr.),
ad post (> rom. *apoi*; it. v. și dial., v. sard., v. sp., port.),
ad prope (it. v. și dial., sard., v. fr., prov., cat.),
ad *tuncce (rom.; *tunc* e păstrat în it. dial.),
*affōras (v. it., v. fr., sp., port.),
aliubi (> rom. *aiu-re*; cat., v. sp., v. port.),
*antaneus (rom.),
ante (> între „înainte”, după CDDE, 881, Pușcariu, în DA, s.v., *REW*, 484; pentru TDRG, s.v., e același cuvînt cu *între* < *inter*; pentru T. Papahagi, DDA., s.v. *ntră*, ar proveni din *intra*; *ante* e conservat și în v.it., sp., port.; vezi și *ab ante, in ab ante, ad de ante, *antaneus*),
contra (panr.),
de ecce inde (> rom. *decinde*),
de inde (> arom. *didinde*; it. dial., v. fr.),
de in illa hora (> rom. *adineaori*),

¹ În compunerea adverbilor și prepozițiilor, limbile romanice se comportă deseori divergent; fenomenul compunerii, răspîndit în latina tîrzie, continuă și după destrămarea unității Romaniei. În selectarea compuselor am ținut seama în primul rînd de etimologiile acceptate de CDDE.

deorsum (> *deosum*, *iosu(m)*; panr.),
de parte (retr., port.),
de post (> rom. *după*; it., v. sard., retr.),
de una hora (> rom. *dinioară*),
ecce hic (> rom. *aci*; it., fr., prov., cat.),
ecce hicce (> rom. *acice*; it. v. și dial.),
eccum hac(ce) (> rom. *încoa(ce)*; it., retr., sp., port.; din *ecce hac* :
v.it., fr., prov.),
eccum illoc (> rom. *acolo*; v. port.),
eccum modo (> rom. *acum*; sard., retr.),
hac die (> rom. *azi*),
illac ad (> rom. *la*; cf. it. dial., retr., unde *la* < *illac* are funcție
de prepoziție, față de valoarea adverbială din celelalte limbi romanice),
illac intro (> rom. *lăuntru*; it., prov.),
in (panr.),
in ab ante (it., v. fr.),
in ad post (> rom. *înapoi*),
in contra ubi (> rom. *încotro*),
inde (> rom. *inde*; panr.),
inde retro (> rom. *îndărăt*; it., sard., v. fr.; după REW, 2582,
ar proveni din *in* + *deretro*; rom. *îndărăpt* se explică prin contaminarea
cu descendenții lui *directus*),
inter (alb., sard., fr., prov., cat., sp., port.),
intro (> rom. *întru*; it., prov., cat., v. sp.),
longo (> rom. *lîngă*; it., fr., prov.),
nec aliubi (> rom. *nicăi-ri*),
nouus (panr.),
per (> rom. *pre*, *pe*; panr.),
post (> rom. *poi* din *poimîne*),
quando (panr.),
subtus (it., retr., fr., prov., cat., v. sp., v. port.),
super (> rom. *spre*; panr.),
tot inde (> rom. (pre)tutinde-ne),
ubi (> drom. v. și dial. *iuo*, arom. *iu*, megl. *uă*, istr. *iuve*; panr.),
uetulus (> *ueclus*; panr.),
umquam (cu dubletul, de origine obscură, **anque*; din **anque* >
rom. *încă*, it., retr., v. fr., prov., sp. dial.; din *umquam* : v. it., v. fr.,
prov.; cf. REW, 488),
unde (panr.).

4.3.6.1. Mișcare, schimbare, transformare

4.3.6.1.1. Verbe de mișcare

abbattuo (> *abbatto*; it., fr., prov., cat., sp., port.),
adiungo (it., sard., v. fr., prov., v. cat.; sensul rom. și în it. dial.,
fr. dial.),
*allargo (> **allergo*; cu vocalismul *a* și cu sensul „a se depărta” :
it. dial., sard.),

ambulo (it., retr., fr., prov., cat., v. sp., port.),
appropio (sard., fr., v. prov., cat.),
cado (> *cadeo; panr.),
circito (rom.),
curro (> rom. *cure*; panr.),
descendo (> rom. *deștinde*; it., fr., prov., v. cat., sp., port.),
eo (> arom. pers. I pl. *imu*, neînregistrat de Papahagi, DDA, istr. pers. I pl. *yi*; cf. REW, 4545; vegl., it., retr., fr., prov., cat., sp., port.; verbul e defectiv în toate limbile romanice),
fugio (trecut la conjugarea a IV-a; panr.),
incirculo (> arom. *nțircl'édzũ*; it., sard., retr., v. fr., prov., cat.),
intro (panr.),

mergo (alb., v. it., retr.; sensul românesc, apropiat de cel alb., diferă de cel original „a se scufunda”; atestarea epigrafică *imargebam... in quartum decimum annum* „mergeam pe al 14-lea an”, semnalată și discutată de C. Daicoviciu, DR V, 1927 — 1928, 477 — 478), arată vechimea schimbării sensului, oferă însă greu explicația fenomenului; apropierea cu alb. *mergonj* „a se depărta” ar putea sugera influența unui cuvânt paronim din substrat),

natare (> *nōtare > v. rom. *nuta*; alb., it., retr., fr. v. și dial.; cu fonetismul original: it. dial., sard., retr., prov., cat., sp., port.; cf. CDDE, 1261 — 1262, REW, 5846),

ordino (> drom. *urdina*, arom., megl. *úrdin*, devenit, la o dată relativ recentă, verb de mișcare, „a circula”, „a merge deseori” etc.; după REW, 6090, celelalte forme romanice sînt livrești, formele populare provenind din *ordiniare, 6091),

procedo (rom.),
salio (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
saltare (panr. cu sensul românesc; vechiul sens „a dansa” păstrat numai în engad. și v. sp.),

subeo (v. sp.; unele forme it. dial. prezintă o contaminare cu adv. *susum*),

traicio (prov.),

uado (> rom. *va*, *vă*, *vați*; panr., adesea defectiv),

uenio (panr.)

4.3.6.1.2. Gesturi (vezi și 4.4.1)

*accaptio (> rom. *acăța* înregistrat de REW s.v. *captiare*, 1662; it., retr., fr., prov., cat., sp., port., cu sensul „alunga”, „a vîna”; CDDE, 6, citează, cu același prefix ca în românește, v. fr. *achasser*, prov. *acassa*),

adiecto sau *eiecto* (> rom. *aiepta* „a arunca”; port.),

*allongo (v. it., fr., prov.; sensul v.it. „a îndepărta” se apropie de cel rom.; cf. și fr. *éloigner* < *loin*),

applico (it. dial., fr. v. și dial., cat., sp., port., cu sensuri diferite),
ar(r)unco (it. dial., fr. dial.),

*assedio (sp., port.),

attingo (it., fr., prov., cat.),

battuo (> *batto*; panr.),

calco (it., sard., retr., v. fr.),

*exbattuo (> *exbatto; it., sard., retr., fr.),

excutio (> rom. *scoate*; vegl., it., sard., v. fr., prov., v. sp.; despre forma care stă la baza verbului rom., vezi A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929, p. 20: **excotere* din **exquatere*, cu o transformare întâlnită și în *quadrus* > **codrus* etc.),

excutulo (it., sard.),

*exmulgo (it., sp. dial., cu sensuri diferite),

frico (panr.),

inclino (> rom. *înychina* „a apleca”, cu sensul religios desigur recent; it., fr., prov., cat.),

inganno (it., retr., fr. v. și dial., prov., cat., sp., port.; cf. H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 569),

iniecto (> rom. *îniepta*; sard.),

liquido (> rom. *lepăda*; cf. REW, 5076 a; rom.; TDRG, s.v., acceptă etimonul *lapidare*; N. Drăganu, DR VI, p. 295—299, urmat de DA, propune **lepidare*, de la *lepis*, gr. λεπίς „solz”; cf. și A. Rosetti, ILR, p. 188, care înregistrează cuvântul printre „elementele nelatine”),

laxo (panr.),

leuo (panr.; cu sensul original „a ridica” în majoritatea limbilor romanice; „a lua” în vegl., it. dial., sard., sp., port.),

pono (panr.),

pre(he)ndo (panr.; sensul „a lua”, preluat în rom. de *leuo*, e general în celelalte limbi romanice),

radico (it., retr., fr. dial., cu sensuri diferite; REW, 7303, și Cioranescu, DER, s.v., susțin că rom. *ridica* provine dintr-un derivat allat. *ridica* „arac”; pentru alte etimologii, cf. S. Pușcariu, EW, 1424, și DR VII, 1931—1933, p. 476—477, notă),

rumpo (panr.),

scarpino (it. dial., retr.),

spargo (panr.; sensul original „a răspîndi, a împrăști”, pare să fi fost conservat și în rom.; cf., de exemplu, locuțiunile de tipul *a sparge adunarea* etc.),

stringo (vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.),

tremulo (panr.),

trepido (rom.),

uoluo (> rom. *holba*; schimbarea de conjugare și de sens pare să fie de dată dacoromână; cf. megl. *vulbari* „a întinde firul pe urzeală”, drom. *învoalbe*, *dezvoalbe*, *suvoalbe*; cf. CDDE, 781—793, S. Pușcariu, DR IV, 1924—1926, p. 705; it., fr. v. și dial., cat., sp., port.).

4.3.6.1.3. Schimbare, transformare

cresco (panr.),

*excadeo (it., fr., prov., cat., v. sp., port.; sensurile din celelalte limbi romanice sînt mai apropiate de cel original, „a cădea”).

4.3.7. Cauzalitate

*casiōno (> rom. *cășuna*; it., v. fr., port.),

de (panr.),

sors (panr.).

4.3.8. Finalitate

quia (>rom. *ca* „ca să”; it. v. și dial., sard., v. sp., v. port.).

4.3.9. Relații, modalitate, calitate

ad uix (>*abia*; v. sp.),

bene (panr.),

bonus (panr.),

cata = gr. *κατά* (>rom. *cîte*; v. it., v. retr., v. fr., prov., cat., sp. port.),

cum (it., sard., retr., sp., port.),

et (panr.),

foras, foris (cu schimbare de sens, veche și generală; panr.),

incipio (retr.),

possum (>*poteo, cu conjunctivul prezent *poteat* și infinitivul *potēre* atestate; cf. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 570; panr.),

qualis (cu sens schimbat; panr.),

quam (>rom. *ca* „ca și”; it. dial., sard., prov., sp., port.),

quomo(do) (panr.),

reus (vegl., it., cu același sens ca în rom., deosebit de cel original, „acuzat”),

sic (>rom. *și*, cu sensul schimbat; compus cu *a*, particulă pronominală, se păstrează cu vechiul sens: *așa*; acest compus apare și în retr., cat., sp., port.),

similis (>rom. *seamăn*; it. v. și dial., sard., v. fr., prov.),

similo (fr., prov., cat.).

4.4. Acțiunea omului asupra naturii, munca

4.4.1. Acțiuni cu caracter general¹

abscondo (vegl., it., retr., v. fr., prov., sp., port.),

adaugeo (>*adaugo, cu forme de conj. a III-a atestate, v. fr., port.),

adsterno (rom.; celelalte limbi romanice au reprezentanți ai lui *sterno*, cu sensuri diferite; it. dial., retr., fr. v. și dial., v. port.),

allego (it. v. și dial.),

alligo (> rom. *alega*; v. it.),

*altio (>arom. *alțu*, drom., cu prefix, *înălța*; it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

appăro (it., fr. v. și dial., prov., sp., port.; pentru sens, vezi REW, 534),

*appenso (>rom. *apăsa*; fr. v. și dial., prov.),

**astru(i)co* (>rom. *astruca*; alb.; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 12),

*cavito (>rom. *căuta*; vegl., it. dial., port.),

cludo și *claudio* (>arom. *cl'idere* neînregistrat de Papahagi, DDA; cf. REW, 1967; panr.; în drom. forme cu prefix, *închide*, *deschide*),

¹ Vezi și mai sus, 4.3.6.1.2, gesturi, și, mai jos, 4.5.2.

compleo (>rom. *cumpli*, cu schimbare de conjugare și cu sens figurat ; it., sard., v. fr., prov., cat., cu sensuri diferite),
cooperior (panr.),
crepo (vegl., it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),
curo (>rom. *cura* ; it., retr., fr., prov., cat., sp., port. ; despre o posibilă contaminare cu *colo*, vezi S. Pușcariu, în DA, s. v.),
despīco (rom.),
dirīgo (alb., retr., prov., sp.),
disseco (>arom. *disic*),
do (vegl., it., sard., retr., prov., cat., sp., port.),
duplico (>v. rom. *dupleca* „a încovoia” ; retr., cat.),
excambio (alb., it., fr., prov. ; din **excamb(u)lare* ? cf. U. Figge, în *Vermischte Beiträge I*, Heidelberg, 1968, p. 33),
extergeo (>*extergo* ; sard., v. fr., prov., cat., sp.),
extorqueo (>**extorquo* ; it., sard., v. fr., prov., cat., sp.),
facio (panr.),
fīgo (>arom. *hig*, drom. (*în*)*fig* ; it.),
frango (panr.),
*imbīno (retr.),
impleo (vegl., it., sard., retr., prov., cat., port.),
inflo (it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),
intorqueo (>**intorquo* ; v. fr., sp.),
lauo (panr.),
ligo (panr.),
misceo (>*misco* >rom. *mește* ; it., fr. dial., prov., sp., port.),
mixtico (vegl., it. v. și dial.),
mollio (panr.),
pertundo (sard.),
rado (panr.),
rodo (panr.),
*stuppo (>rom. *astupa* ; poate din **ad-* sau **exstuppo* ; it., sp., port.),
subtilio (it., v. fr.),
talio (panr.),
tendo (panr.),
torno (panr. ; sensul vechi, panromanice, „a întoarce”, e păstrat în arom. și, pînă în sec. XVI—XVII, în drom.),
uerso (it., retr., fr., prov., cat., sp. dial., port., cu schimbare de sens răspîndită în majoritatea limbilor romanice ; sensul originar, „a întoarce”, nu pare să fie atestat nicăieri ; cf. evoluția în rom. a sensului lui *turna*),
ung(u)o (panr.).

4.4.2. M u n c a

adiuto (panr.),
circo (cu sensul românesc atestat și în it. dial. ; în majoritatea celorlalte limbi cu sensul „căuta” ; panr.).

4.4.3. Caracterizări generale ale acțiunilor¹
sau ale celui care îndeplinește acțiunea
agilis (retr.),
magister (>rom. adj. *măiestru*; it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),
quietus (>*quietus* >rom. (în)*cet*; it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
rapidus (alb., it., sard., fr. v. și dial., cat., sp.; cf. A. Graur, *Corrections*
REW, p. 34).

4.4.4. Transportul

4.4.4.1. Acțiuni²

adduco (it., sard., retr., fr. v. și dial., cat., sp., port.),
carro (sard.; cf. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 568),
discaricare și *discarcare* (panr.),
duco (panr.),
(in)*carrico* (din forma simplă: it., retr., fr., prov., cat., sp., port.;
din **incarrico*: alb., it., sard., retr., v. fr., prov., cat., sp., port.),
impingo (it., v. fr., prov., cat.),
muto (panr.),
porto (panr.),
*tragino (>rom. *t(ă)răgăna*; sensul original pare a fi „a tîrî”; it.,
fr., prov., sp. v. și dial.),
traho (panr.),
tramitto (v. it., prov., cat.).

4.4.4.2. Mijloace de transport³; atelaj, harnașament etc.

capistrum (panr.),
carrus (panr.),
frenum (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
lunter (it. dial.),
pedica (v. it., sard., fr., sp. dial., port., cu sensuri diferite),
phalanx (**palanga*, **palanca* >rom. *părîngă*; it., fr., prov., sp.,
port.),
rota (panr.),
sarcina (it. v. și dial.),
sella (v. it., sard., retr., fr. dial., prov., sp., port.).

4.4.4.3. Căi de comunicație⁴

callis (vegl., it., cat., sp.; termenul provine din viața pastorală și
desemnează la origine drumul străbătut de turme în deplasările lor sezo-
niere; cf. J. André, *art. cit.*, p. 105—106),
carraria (v. it., v. fr., prov., cat., sp., port.).

¹ Vezi și, mai sus, 4.3.8, modalitate, calitate.

² Vezi și, mai sus, 4.3.6.1.1, verbe de mișcare.

³ Pentru animalele de tracțiune, vezi, mai sus, 4.2.6.2.

⁴ Cf., pentru limba latină, J. André, *Les noms latins du chemin et de la rue*, REL, XXVIII, 1950, p. 104—134.

4.4.5. Agricultură, morărit, pomicultură, viticultură¹

4.4.5.1. Acțiuni

aro (panr.),
cerno (panr.),
colligo (panr.),
machino (vegl., it., sard., retr.),
pinso (>rom. *pisa*; it. dial., retr., fr., prov., sp., port.),
semino (it., sard., retr., fr., prov., sp., port.),
tribulo (it., sard., sp., port.),
uentulo și *uentilo* (it., sard., retr., sp.; cuvîntul rom. omis de REW, 9207; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 39, care admite și posibilitatea unei derivări românești din *vînt*; cf. și id., *Mél. ling.* I, p. 23).

4.4.5.2. Instrumente, recipiente

aratrum (>arom. *arat* „plug”²; T. Papahagi, DDA, atestă și forma *aratra*; panr.),
capisterium (it. dial.),
cippus (it., retr., fr., prov., cat., sp., port., cu sensuri variate),
cos (retr., fr., prov., cat.),
cribrum (>*cibrum >rom. *ciur*; celelalte forme romanice provin din *cribum*, *criblum*, *ciribrum*: it. dial., sard., fr., sp., port.),
mola (panr.),
furca (panr.),
palus (>rom. *par*; panr.),
pil(l)a (>rom. *piuă*; vegl., it., retr., prov., sp.),
sappa (it.; cuvînt ilir?; cf. REW, 9599³; derivatul *sappare*, atestat într-un text din Anglia, sec. al XII-lea; cf. H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 570),
sicilis (vegl., it. dial., retr.).

4.4.5.3. Terenuri⁴

ager (>rom. *agru*; it. dial., retr.),
area (panr.),
porca („un fel de brazdă”, păstrat în rom. numai ca derivat: *porcoi*, *porcan*; forma simplă păstrată în it., cat., sp.),
uinea (panr.).

¹ Vezi și mai sus, 4.2.5, lumea vegetală (în special 4.2.5.1, morfologie, 4.2.6.2, pomi fructiferi, 4.2.5.4, cereale, 4.2.5.5, legume, 4.2.5.6, plante furajere); cf. H. Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaus im Dakorumänischen*, WJb XIX–XX, 1913, p. 65–131; Al. Bocu, *Terminologia agrară în limba română*, „Codrul Cosminului” II–III, 1925–1926, p. 119–274 (cu tendința de a mări prin etimologii hazardate numărul termenilor de origine latină).

Nu vor fi înregistrați aici termenii cu caracter general care au și o accepțiune agricolă (forme ale terenului, fenomene atmosferice, verbe ca *a întoarce* (*brazda*), *a aduna*, *a alege*, *a ascuți*, *a lega*, substantive ca *bucate* etc.).

² Despre dispariția din drom. a cuvîntului, vezi E. Coseriu, *Verba et uocabula* (Festschrift Gamillscheg), München, 1968, p. 135–136.

³ Cuvîntul nu e înregistrat nici de H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, I. Wiesbaden, 1955, nici de I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969; cf. A. Rosetti, ILR, p. 274.

⁴ Vezi și 4.2.4.1, constituția terenului.

4.4.5.4. Produse ; diverse ¹

manuculus (v. it., v. fr., prov., cat., sp., port.),
sementia (it., sard., retr., fr., prov., cat.).

4.4.6. Creșterea vitelor, păstoritul, avicultura, apicultura ²

4.4.6.1. Acțiuni

adaquo (it., sard., retr., prov., sp.),
(*in*)*caballico* (panr.),
meridio (>rom. *meriza*; alb., it., sard., retr.),
mino (vegl., it., sard., retr., fr., prov., cat., sp. dial.; sensul original „a amenința” a trecut asupra unor derivate; în arom. înseamnă și „a mîna” și „a arunca”, ceea ce ilustrează direcția evoluției sensului; cf. T. Papahagi, DDA, s.v. *amin*),
mulgeo (>*mulgo*; panr.),
pasco (vegl., sard., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
tondeo (>*tondo*; v. it., sard., retr., fr., prov., cat., sp., port.).

4.4.6.2. Instrumente, adăposturi, terenuri, nutreț

casearia (>arom. *cășare* „stînă”; it., retr., fr. v. și dial., sp., port.),
fenum (panr.),
iugum (panr.),
*nutricium (prov., cu sensul de „animal tînăr”; e vorba așadar de derivate independente),
pastio (>rom. *pășune*; it., retr., fr., prov., sp. dial.),
stabulum (it., retr., fr. dial., prov., sp. dial., v. port.),
**stimular(ia)* (>rom. *strămurare*; derivat din *stimulus*; it. dial., fr. dial., prov.; cf. Pușcariu, EW, 1652, REW, 8261),
turma (trecerea din terminologia militară, unde cuvîntul pare să-și aibă originea, în cea pastorală nu poate fi precizată cronologic; alb., it., sard., retr.).

4.4.6.3. Profesii

macellarius (it., v. fr., prov.),
*pecorarius (it., retr., sp. dial., port.),
pastor (panr.).

4.4.6.4. Produse ³; diverse

caseus (vegl., it., sard., fr. dial., sp., port.),
cera (panr.),
coagulum (>*clagum >rom. *cheag*; sard.; cu fonetism puțin diferit: it., retr., fr. dial., prov., cat., sp., port.; cf., pentru dificultățile fonetice, A. Graur, *Corrections REW*, p. 16, care propune o formă de tip *cagulum),
colostrum, colostră (>rom. *corastră*; it., sard., retr., sp., port.),
*fauulus (>rom. *fagur*; it., v. port.),

¹ Vezi și 4.1.8.2, mîncări.

² Vezi și, mai sus, 4.2.6, lumea animală (4.2.6.2, animale domestice, 4.2.6.5, păsări).

³ Vezi și, mai sus, 4.1.8, alimentația.

fauus (>rom. *fag*; v. it., v. sp., port.)¹,
gallinaceus (fr. dial., cat., sp., port.),
mel (panr.),
unctum (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
unctura (sard., v. fr., prov., cat., sp., port.).

4.4.7. V î n ă t o a r e a ²

laqueus (panr.),
*expantico (it. dial., cu sensuri diferite),
uenatus (cat., sp., port.; sensul general numai în românește; posibilă derivare independentă; cf. și A. Graur, *Corrections REW*, p. 39),
ueno (retr., fr., prov., cat.).

4.4.8. A r m a t a

hostis (v. it., retr., v. fr., prov., cat., sp., port., cu sensul „oaste”, nu cu cel predominant în latina literară, „dușman”).

4.4.8.1. Acțiuni

despolio (cu sens, de origine militară, extins; it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.),
*inuinco (sub forma *uinco* panr.),
lucta (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
lucto(r) (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
praedo (cu sens extins, ca la *despolio*; panr.),
repono (it., fr. v. și dial., prov., sp., port., cu sensuri diferite),
suppono (v. it.).

4.4.8.2. Arme

arcus (panr.),
arma (panr.),
cofea (>rom. *coif*, etimologie nesigură; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 16; it., fr., prov., sp., port.),
fustis (>rom. *fuste*; panr.),
*matteuca (fr.; cu alt sufix: megl. *măcioc*; it. dial., retr., sp.),
sagitta (panr.),
scutum (sard., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
spatha (panr.),
theca (it. dial., sard., retr., fr.; cf. Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 46).

4.4.8.3. Diverse

cruentus (retr.; cf. însă și v. sl. *krōtŭ*),
praeda (it., v. sard., retr., fr., prov., v. sp., port.; posibil derivat postverbal din *prăda*).

¹ E posibil ca *fag* să fie refăcut după pl. *faguri* al cuvîntului precedent (CDDE, 541); după J. Byck și A. Graur, BL I, 1933, p. 28, *fagur(e)* e refăcut după pl. *faguri* al lui *fag*.

² Pentru arme care pot servi și la vînătoare și la război, vezi paragraful următor.

4.4.9. Activități artistice

4.4.9.1. Țesătoria ¹

consuo (>*coso; atestat sub formele *cossuo*, *cuso* panr.);
*depano (it., sard., v. fr., prov., cat., sp., port.; H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 569, semnaleză atestarea unui *depannare*),
carmino și *excarmino (it. v. și dial., sard., sp., port.; din **ex-*: sp.),
floccus (panr.),
*folliolus (>rom. *fuior*; rom.),
fusus (panr.),
*fusticellus (>rom. *fuscel*; it., fr. dial.),
(in)*subulum* (>rom. *sul*; it., sard., retr., fr., sp.),
licium (>rom. *iț(ă)*; panr.),
ordior (panr.),
*pedinus (>rom. *piedin*; it., retr.),
**rasc(u)lo* (>rom. *rășchia*; it., fr., prov., sp. dial., cu sensuri diferite; specializarea pentru terminologia țesătoriei ar putea fi deci de dată recentă),
refrico (>rom. *refeca*; it. dial., sp., port.; sensul românesc se regăsește și în unele dialecte italiene de sud; dificultățile fonetice ar putea proveni dintr-o încrucișare cu alt cuvânt),
*retella (rom.),
spatium (>rom. dial. *spaț*; it. v. și dial., v. cat., cu sensuri diferite; specializarea din rom. ar putea fi de dată recentă),
squama (it., prov., cat., sp., port., cu sensul original „solz”; specializarea în rom. a sensului ar putea fi recentă),
stuppa (panr.),
tela (>rom. *teară*; panr.),
tendicula (>rom. *tindecche*; it. dial., retr., prov.),
texo (panr.),
torqueo (>*torquo; panr.),
tortus (it., sard., retr., prov., sp., port., cu sensuri diferite; adjectival în celelalte limbi romanice; cuvântul românesc ar putea fi o substantivare recentă a unui participiu-supin),
trama (panr.).

4.4.9.2. Prelucrarea lemnului ²

alueus (>*albea*, atestat ca neutru plural; it. dial., fr.),
assula, *astula* (>*ascla*; alb., vegl., it. dial., sard., fr. dial., prov., cat., port.),
buttis (alb., it., retr., v. fr., v. prov., cat., sp., port.),
doga (it., sard., retr., fr., prov., cat.),
dolo (>rom. *dura*; v. it., sard., retr., fr., prov., sp.; sensul românesc poate fi o lărgire recentă a originalului „a ciopli”),
malleus (panr.),
palus (panr.),
scala (it., sard., retr., fr., prov., cat., sp.),

¹ Vezi și, mai sus, 4.1.7.1, îmbrăcăminte, și 4.2.5.7, plante industriale.

² Vezi și, mai sus, 4.1.9.2, mobilier.

scandula (it. dial., retr., fr. dial., fr., prov.),
securis (vegl., it., sard., retr., sp., port.),
serra (>arom. *șară*; v. it., sard., retr., prov., cat., sp., port.),

4.4.9.3. Prelucrarea metalelor (în special a fierului) ¹

clavis (panr.),
faber (it., sard., retr., v. fr., prov.),
fabrico (>rom. *fereca*; it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),
follis (panr.).

4.4.9.4. Vase; recipiente diverse ²

caldaria (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
catinus (>arom. *cățîn(ă)* „farfurie”; it. dial., sard., retr., port.),
cuppa (panr.),
galleta (it. dial., retr., v. fr.),
olla (panr.),
saccus (panr.),
testu (it. dial., retr., v. fr., prov., cat., sp., port.),
uas(um) (panr.),
urceolus (it., v. fr., prov.),
uter (>arom. *utre*; it., sard., retr., prov., cat., sp., port.; fr. *outré*, înregistrat în dicționarele Wartburg, Bloch-Wartburg și Dauzat, lipsește din REW, 9102).

4.4.9.5. Unelte, substanțe și obiecte diverse ³

*acutitus (rom.),
baiulus (>rom. *baier(ă)*, cu schimbare de sens probabil recentă; cf. CDDE, 127; it., fr., prov., cat., sp., cu diverse sensuri și forme),
catena (>arom. *cățină* „colcană vertebrală”, poate și drcm. *cățină*, nume de plantă, ceea ce ar pleda pentru caracterul recent al schimbării sensului; cf. CDDE, 289; panr.),
circulus (>arom. *țercl'iu*; it., sard., retr., fr., prov., cat.),
corrigia (panr.),
cratis, *gratis (>rom. *gratie*; it., retr., sp., port., cu sensuri diferite, derivînd de la „obiect împletit”),
fimbria (>rom. *frînghie*; fr., prov.),
forfex (it. v. și dial., sard., retr., fr., prov.),
funis (it., sard., retr., v. fr.),
lauatura (>rom. *lătură*; it., fr., prov., sp., port.),
lixīua (>rom. *leșie*; it., retr., cat., sp.; din *lixīuum*: fr. v. și dial., prov., cat.),
nodus (panr.),
spuma (it., sard., retr., sp., port.),

¹ Vezi și, mai sus, 4.2.4.3, metale.

² Vezi și 4.4.5.2.

³ Vezi și 4.1.7.4, îmbrăcăminte, accesorii.

stercus (>v. rom. *șterc*; it., sp. dial., port.),
subula (it. dial., sard., retr., sp. dial.),
toxicum (>v. rom. *toapsec*; it., sard., retr., prov.),
uenenum (it., retr., fr. v. și dial., prov., cat.).

4.5. Raporturi între oameni ca indivizi ¹

4.5.1. Limba ²

clamo (panr.),
conuentus (alb., retr., v. sp.: sensul românesc, relativ recent, apare și în alb.),
demando (>arom. *dimîndu* „a recomanda, a ordona”; celelalte limbi romanice au sensul recent, „a cere, a întreba”: it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
dico (panr.),
expono (it., v. fr., prov., sp., port., cu sensul original „a expune, a explica”),
interrogo (fr. v. și dial., prov., sp. dial.),
lingua (panr.),
mentio (substantiv; cu sensul influențat de verbul următor; vechimea contaminării e dovedită de derivatele it. dial. (calabr.) *mentsunaru*, (sic.) *mintsunaru* „mincinos”),
mentio(r) (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),
nomino (>rom. dial., arom. *număra*; cf. CDDE, 1259, REW, 5950, A. Graur, *Corrections REW*, p. 30; neînregistrat de Papahagi, DDA; eliminat de omonimia cu verbul provenit din *numero*; panr.),
oro (it., retr., v. fr., prov., cat., sp., port.; sensul românesc diferă de cel original, „a se ruga”, păstrat în celelalte limbi romanice; caracterul recent al acestei schimbări e dovedit de arom. *or*, cu ambele sensuri „a ruga” și „a ura”; cf. T. Papahagi, DDA, s. v.),
quaero (panr.),
respondeo (>*respondo*; panr.),
rogo (retr., fr. v. și dial., prov., cat., sp., port.),
*strigo (it. dial.; cf. A. Graur, *Mél. ling.* I, p. 22),
uox (>rom. *boace*; panr., cu forme avînd la inițială [b] sau [v]).

4.5.2. Diverse ³

afflo (cu schimbare de sens de dată latină, păstrată și în it. dial. retr., sp., port.),
*adminacio (it., retr., fr., prov., cat., sp., port., cu preverbul *in-* sau fără preverb; cf. CDDE, 56; nu e exclus ca în lat. dunăreană să fi existat subst. *minacia*),

¹ Vezi și, mai jos, 4.6, societatea; de asemenea, mai sus, 4.1.4, viața afectivă.

² Înglobăm aici și verbele de zicere.

³ Vezi și mai sus, 4.1.4 și 4.4.1.

aspecto (>*astecto; verbul luase în lat. târzie sensul lui *exspecto*; it. v. și dial., sard., retr. — cu sensul „a privi” —; din *aspecto*: it., fr. dial., prov., port. — cu sensul „a privi”—),

ausculto (>*asculto; panr.),

basio (>arom. *bașu*; vegl., it., sard., fr., prov., cat., sp., port.),

*capito (cu sensul „a obține”, „a primi”, poate vechi; it., sard., cu sensuri diferite),

certo (alb., v. it., sard.),

credo (panr.),

*diffamia (rom.),

inuīto (>v. rom. *învița*; panr.),

laudo (panr.),

saluto (>rom. *săruta*; panr.),

uictimo (>rom. *vătăma*; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 39; rom.).

4.6. Scietatea¹

4.6.1. Organizare socială, relații sociale, categorii sociale

ciuitas (vegl., it., retr., fr., prov., sp., port.; sensul românesc e influențat de terminologia feudală și poate fi calchiat după sl. *gorodŭ* /*gradŭ*; cf., în această privință, P. P. Panaitescu, SCL I, 1950, p. 238),

dominus (panr.; pentru sens, cf. P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 240—241),

hospes (panr.),

imperator (alb.; păstrat numai în estul României, datorită supraviețuirii, la Bizanț, a Imperiului roman; formele occidentale sînt livrești),

iudex (panr.),

iudicium (>rom. *judet*; rom.; celelalte forme romanice sînt livrești),

iudico (it., v. retr., fr., prov., cat., sp., port.),

lex (panr.),

*liberto (rom.),

misellus (v. it., fr. v. și dial., v. prov., cat., v. sp., v. port.),

miser (>v. rom. *measer*; it. dial., v. fr.),

peculium (>arom. *piculŭ*; v. port.),

seruus (it., retr., fr., prov., sp., port.),

socius (>rom. *soț*, cu schimbare de sens recentă; it., sard., retr.),

uicinus (panr.).

4.6.2. Activitatea economică²

castigo (cu schimbarea de sens provenită, după CDDE, 359, din încrucișarea valorii active cu cea pasivă; it., sard., fr., prov., cat., sp., port., cu valori diferite, mai apropiate de cele ale etimonului latin, „a dojeni”),

comparo (panr.),

debitor (it. v. și dial., v. fr., prov., cat., sp., port.),

fur (it., sard., v. fr., prov.),

¹ Vezi și mai sus, 4.1.10, familia.

² Vezi și, mai sus, 4.4.4, mijloace de transport.

furtum (it., v. fr., prov., cat., sp., port.; existența cuvîntului în latina dunăreană e dovedită de derivatul rom. *furtișag*; rom. actual *furt* pare recent; cf. A. Graur, *Corrections REW*, p. 22),

impromutuo (it., fr., prov.; cf. H. Mihăescu, *Omagiu Rosetti*, p. 569),
*lucro*¹ (it., sp., port., cu sensuri diferite, provenite din „a folosi”),
*lucrum*² (prov., cat., sp., port., cu sensuri apropiate de cel original, „cîștig”),

negotiator (rom.; cf. totuși A. Graur, *Corrections REW*, p. 30),

negotium (prov.),

pretium (panr.),

uendo (panr.).

4.6.3. Viața religioasă

4.6.3.1. Creștinismul³

angelus (panr.),

baptizo (it., sard., retr., v. fr., prov., cat.),

basilica (vegl., it. dial., v. sard., retr., fr.),

christianus (rom.; în celelalte limbi romanice, cuvîntul e livresc),

communico (>*comminico; it. dial., v. fr., prov., cat., sp. dial.; din *communico*: sp., port.),

deus (>v. rom. *zeu* „Dumnezeu”; panr.),

domine deus (it., v. fr., prov.),

draco (alb., it., retr., prov., cat., sp., port.; sensul rom. „diavol” și în alb., fr. dial.),

ieiuno (panr.),

paganus (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

peccatum (panr.),

presbyter (>*praebyter* etc.; alb., vegl., it., sard., retr., prov., cat.; din *presbyter*: fr., prov., cat., sp., port.),

sanctus (>rom. *sînt*; panr.),

scriptura (it., retr., fr., prov., cat., sp., port.; în limbile romanice occidentale are și sensul original, „scriere”).

4.6.3.1.1. Sărbători creștine⁴

creatio (>rom. *crăciun*; cf. A. Rosetti, RS IV, 1960, p. 64—70; A. Graur, *Etim. rom.*, p. 78—80); rom.),

pascha (panr.),

quadragesima (>rom. *păresimi*; it., retr., fr., prov., cat., sp., port.).

4.6.3.2. Rituri funerare

commendo (>rom. *comînda* „a face jertfe, a face pomeni pentru sufletele morților”; v. sard., port.; din forma *commando*: it., retr., fr., prov., cat., sp.; sens religios numai în rom.),

¹ Dacă rom. *lucra* nu provine din *lucubro*; cf. CDDE, 1013; A. Graur, *Corrections REW* p. 27.

² Poate deverbativ al lui *lucra* (mai ales dacă se acceptă etimologia propusă de CDDE; vezi nota precedentă).

³ Cf. S. Pușcariu, DR VIII, 1934—1935, p. 333—336.

⁴ Cf. A. Thierbach, *Untersuchungen zur Benennung der Kirchenfeste in den romanischen Sprachen*, Berlin, 1951.

monumentum (>*monimentum*, *molimentum*; it. dial., sard., retr., prov., port.; formele romanice occidentale ar putea fi deformări recente ale formei livrești din limbile respective; caracterul moștenit al cuvîntului românesc este însă în afara discuției; cf. REW, 5672; A. Graur, *Corrections REW*, p. 29),

tumba (>arom., megl. *tumbă*; panr.).

4.6.3.3. Credințe, diverse

altarium (<*altare*; alb.; celelalte limbi romanice au reprezentanți ai lui *altare*: it., retr., fr., prov., cat., sp., port.),

auguro (>*aguro >rom. *agura*; it. v. și dial., sard., prov., sp., port.),

blasphēmo (>*blastēmo* și *blastīmo*; pentru formă vezi și A. Graur, *Etim. rom.*, p. 59—60; panr.),

Diana (it. v. și dial., sard., v. fr., v. prov., sp. dial., port.),

farmacum (rom.; cf. A. Graur, *Etim. rom.*, p. 93),

magistra (>rom. *măiastră*, cu specializare de sens probabil recentă; cf. 4.4.3),

scema(ta), din gr. *σχῆμα* (>rom. *șteamă* „arătare, nălucă”; cf. S. Pușcariu, DR V, 1927—1928, p. 411—420),

strīga (it. dial., sard., retr., v. fr., port.; din *striga*: it., retr.),

templum (>rom. *tîmplă*; it. dial., sard., fr.).

4.7. Cultura ¹

4.7.1. Scrierea

charta (panr.),

scribo (panr.).

4.7.2. Muzica

bucino (it. dial., retr., prov.),

canticum (alb.),

canto (panr.),

citera (it., v. retr., prov., v. sp.),

chorda (panr.),

sibilo (retr., prov., cat., sp., port.),

sono (panr.),

uersus (it. dial., sard., retr.; REW, 9248, consideră drept livrești toate formele romanice cu excepția rom. *viers*).

4.7.3. Distracții

ioco (panr.),

iocus (panr.).

4.8. Diverse

Reunim în această categorie cuvintele uzuale, a căror polisemie le permite cu greu încadrarea într-unul din grupurile precedente; vom

¹ Vezi și, mai sus, 4.1.5, activitatea intelectuală.

include de asemenea aici și uneltele gramaticale. De aceea, criteriul clasificării va fi de natură morfologică.

4.8.1. Verbe polisemantice și auxiliare

fio (it. v. și dial., v. sard.),
fui (panr.),
habeo (panr.),
remaneo (it., retr., fr. v. și dial., prov., sp., port.),
sto (panr.),
sum (panr.).

4.8.2. Adjective polisemantice

fortis (folosit în rom. numai adverbial; panr.),
integer (panr.),
singulus (vegl., it. dial., sard., fr.v. și dial., cat., sp., port.; sensul românesc apare și în vegl.).

4.8.3. Adverbe¹

ad uix (v. sp.),
alia mente (rom.),
magis (panr.),
non (panr.).

4.8.4. Prepoziții

cum (it., sard., retr., sp., port.),
de (panr.).

4.8.5. Conjunții

aut (panr.),
neque (panr.),
quod (it., retr.; celelalte limbi romanice au reprezentanți ai lui *quia*, *quam* etc.)²,
si (panr.).

4.8.6. Pronume³

alter (panr.),
ego (panr.),
ille (panr.; cu compuși),
ipse (panr.; cu compuși),
iste (panr., cu compuși),

¹ Vezi și, mai sus, 4.3.6, situarea în spațiu și în timp.

² Pentru ansamblul problemei, vezi J. Herman, *La formation du système roman de conjonctions de subordination*, Berlin, 1963.

³ Pentru funcție și flexiune vezi, mai sus, II 4.

meus (panr.),
ne mica (it. dial., retr.),
nemo (it. v. și dial., sard.),
nos (panr.),
noster (panr.),
qualis (devenit pronume; panr.),
qui, quid (panr.),
se (panr.)
suus (panr., cu diverse transformări),
tu (panr.),
tuus (panr., cu diverse transformări),
uester (> *uoster*; panr.),
ucs (panr.).

4.9. Din examinarea repartiției pe domenii prezentată mai sus, se pot degaja câteva trăsături ale lexicului latinei dunărene, care în unele cazuri pot constitui indicii pentru istoria externă a limbii.

a. Folosirea aproape exclusivă și fără variații notabile de sens a termenilor latini pentru denumirea noțiunilor uzuale (omul — anatomie, fiziologie, dar și viața afectivă și intelectuală, viața de familie, elementele unei civilizații materiale, cu detalii semnificative, podoabele, de exemplu —, natura — fenomene meteorologice, pământul și apele, quasi-totalitatea plantelor cultivate și majoritatea imensă a celor necultivate, fauna, cu excepția peștilor —, însușirile obiectelor, acțiuni, gesturi etc.).

b. Ansamblul instrumentelor gramaticale este de origine latină.

c. În ce privește viața economică și socială, se observă o disproporție între diferitele terminologii. În timp ce agricultura și creșterea viteilor (cu meseriile și acțiunile conexe) sînt prevăzute cu termeni latini pînă în cele mai mici detalii tehnice, anumite îndeletniciri mai complexe (prelucrarea metalelor și a lemnului, de exemplu), cultura literară și școlară, administrația, religia au un fond lexical mai puțin bogat, fără a lipsi însă cu desăvîrșire.

IV. DERIVAREA

0.1. Reconstrucția sistemului de derivare al latinei dunărene presupune determinarea formațiilor productive din perioada și din aria în discuție. Datele care ne stau la dispoziție în vederea acestei reconstrucții provin, pe de o parte, din limba română (elemente de formație productive în limba română sau suficient de frecvente ca să permită presupunerea unei perioade de productivitate anterioare), iar pe de altă parte, din cunoașterea, oferită de texte și de comparația limbilor romanice, a sistemului de derivare al latinei târzii. Reconstruirea sistemului de sufixe ridică însă și problema limitelor înăuntrul cărora se poate recurge la reconstrucția unor cuvinte formate cu sufixe.

Dificultatea apare mai ales când e vorba de a stabili etimoanele unor termeni formați cu sufixe productive atât în limba latină, cât și în cea română¹: un cuvânt ca rom. *legătură*, de exemplu, provine din *ligatura* sau e derivat în românește de la *lega*? Formulată astfel și pentru o situație ca cea a cuvântului *legătură* (dicționarele etimologice o formulează implicit astfel, optînd pentru prima sau pentru a doua soluție), întrebarea este fără obiect, deoarece noțiunea de moștenire, de continuitate, trebuie înțeleasă, în privința derivatelor, altfel decît în privința cuvintelor nederivate sau cu legăturile de derivare neclare; moștenirea unui derivat clar este analogă cu moștenirea unei forme gramaticale: limba are la dispoziție radicalul moștenit și sufixul, de asemenea moștenit; în orice moment al istoriei, formarea unui derivat este posibilă, cuvîntul are o existență virtuală neînteruptă. A afirma că rom. *friptură* provine din lat. *frictura* sau rom. *cepar*² din lat. *ceparius* nu înseamnă așadar că, fără nici o soluție de continuitate, cele două cuvinte s-au menținut în uzajul vorbitorilor, din latinește pînă azi, ci numai că, în tot cursul istoriei, ele puteau fi oricînd formate și înțelese de orice vorbitor. În această perspectivă trebuie reconsti-

---

¹ Cf. A. Graur, *Mots „reconstruits” et mots attestés*, BL II, 1934, p. 11—12; id., *Corrections REW*, p. 5—6; Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 23—26.

² Exemplul din urmă e dat de către A. Graur, BL II, 1934, p. 19, ca reprezentativ pentru etimologiile care nu țin seama de șansa reală a moștenirii. Pentru stabilirea faptului că *cepar* este format în românește de la *ceapă*, autorul recurge la argumente extralingvistice.

derată și problema legitimității și valorii reale a reconstrucțiilor: realitatea unei reconstrucții de tipul **oblitare*, verb frecventativ format după un procedeu de derivare normal în latinește de la *obliuiscor* și confirmat de limbile romanice (rom., retr., fr., prov., cat., sp.), apare în afara îndoielii, deoarece posibilitatea formării independente în fiecare limbă în parte este exclusă, procedeul nemaifiind productiv în nici una din limbile romanice; aceeași e situația unui cuvânt de tipul **cascabundus*¹, păstrat numai în limba română, dar format cu un sufix neproductiv în românește. La extrema opusă se află categoria de cuvinte de tip **fulgeratura*, despre care nu se poate afirma cu certitudine nici că au fost folosite de vorbitorii din Antichitate, nici că n-au fost. Între aceste două extreme se află cuvintele formate după procedee existente în latinește, dar menținute numai ca tip flexionar în limba română; pentru acestea, data formării nu poate fi precis stabilită, datorită faptului că momentul încetării productivității sufixului nu e cunoscut. S-ar putea invoca drept exemplu pentru categoria discutată aici verbele în *-icare*: în limba română constituie un grup relativ numeros², însă neproductiv; în latinește sufixul avea un caracter popular destul de pronunțat și o productivitate relativ ridicată³; nu se poate, așadar, preciza, de exemplu, data formării verbelor **ingreuicare* (de la **greuis*, > rom. *îngreca*), **infollicare* (de la *follis*, > rom. *înfuleca*), **mixticare* (de la *mixtus*, > rom. *mesteca*) etc. Faptul că unii din acești termeni sînt reprezentați și în alte limbi romanice (**ingreuicare* în v.fr., **mixticare* în vegliotă și în italiana veche și dialectală) nu modifică aprecierea de ansamblu, deoarece sufixul a putut rămîne, pentru o bucată de vreme, productiv în mai multe puncte geografice ale României.

Proiectînd însă din latina dunăreană toate reconstrucțiile a căror datare e incertă, apare riscul obținerii unei imagini deformată a vocabularului acestei perioade istorice, nu atît în ce privește procedeele de formație, cît amploarea fondului ei lexical. Desigur, și productivitatea procedeelelor de derivare poate suferi fluctuații greu determinabile: un afix neproductiv la un moment dat, dar care e reprezentat printr-un număr, oricît de redus, de formații analizabile, își poate relua oricînd productivitatea. De aceea, existența unui procedeu productiv în cele două faze cunoscute ale evoluției, latina tîrzie și româna, nu dovedește cu certitudine absolută menținerea neînteruptă a productivității în toată perioada care le desparte. Această situație este însă comună tuturor domeniilor în care se folosește metoda comparativă.

0.2. În descrierea sistemului de sufixare, vom folosi drept prim criteriu de clasificare părțile de vorbire rezultate din derivare; al doilea criteriu va fi constituit de părțile de vorbire de la care provin derivatele⁴.

¹ Cf. A. Graur, BL VIII, 1940, p. 193.

² Cf. A. Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, 1954, p. 356—358.

³ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 239—241; Väänänen, *Introduction*, p. 95.

⁴ Cf. M. Leumann, *Gruppierung und Funktionen der Wortbildungssuffixe des Lateins*, în *Kleine Schriften*, p. 84—107; I. Fischer, SCL V, 1954, p. 301—303.

1. FORMAREA NUMERELOR

1.1. Formarea substantivelor

1.1.1. Substantive deverbative

1.1.1.1. Abstracte verbale. Limba latină avea, pentru exprimarea numelui de acțiune, pe lângă un număr de construcții participiale și gerunziale (*ab Vrbe condita, praeesse rebus gerendis, facilitas legendi* etc.), o serie de sufixe, dintre care cele mai importante erau ¹:

-tio : *laudatio, auditio, missio, captio* ;
-tus (de decl. a IV-a) : *ornatus, auditus, risus, fremitus* ;
-tūra : *cultura, usura, uectura* ² ;
-or (gen. -ōris ; mai ales de la verbe de stare de conj. a II-a) : *candor, dolor, calor, ardor*.

O productivitate redusă aveau sufixele :

-io : *obliuio, contagio* ;
-ium : *imperium* ; mai frecvent în compuse : *sacrificium* ;
-ēla : *loquela, querela* ;
-ēdō, -īdō : *torpedō, cupido* ;
-ies : *species, macies, rabies*.

În latina târzie, își mențin productivitatea : -tio ³ ; -tus ⁴, -tura ⁵, -or ⁶ și, într-o mai mică măsură, -ēla ⁷.

În latina dunăreană, ca și în majoritatea celorlalte regiuni ale României, sînt productive ⁸ :

-tio (> rom. -ciune) : *communicatio, praedatio, demandatio, laudatio, rogatio, *blastimatio, curatio, fetatio, imputatio, laxatio ; intellectio ; perditio ; pastio* ;

-tūra (> rom. -tură) : *applicatura, fricatura, calcatura, ligatura, iugulatura, crepatura, aratura, *fulgeratura, curatura, lauatura ; fractura, frictura, coctura ; mulsura, arsura, cursura* ;

-or (> -oare ⁹) : *albor, *lucor, *laudor* (> *lăudoare*, CDDE, 966), *dolor, *uoluor* (> rom. *vîlvoare*, CDDE, 787) ; sufixul are o productivitate redusă, deși, mai târziu, se poate observa o extindere a folosirii lui, în dauna lui -tura : rom. *unsoare, strîmtoare* etc.

¹ În listele de mai jos dăm forma de nominativ a sufixelor, indicînd, în cazurile neclare, declinarea sau forma de genitiv.

² Despre diferențele de sens originare dintre primele două sufixe și despre valoarea celui de al treilea, vezi E. Benveniste, *Nom d'agent et nom d'action en indo-européen*, Paris, 1948, p. 96—100.

³ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 3—17 ; Väänänen, *Introduction*, p. 90.

⁴ Cf. Cooper, *op. cit.*, p. 17—25 ; Väänänen, *loc. cit.*

⁵ Cf. Cooper, *op. cit.*, p. 27—30 ; Väänänen, *loc. cit.*

⁶ Cf. Cooper, *op. cit.*, p. 25—27.

⁷ Cf. Cooper, *op. cit.*, p. 31—32.

⁸ Cf., pentru derivația romanică, W. Meyer-Lübke, *Gramm. II*, § 396—535 ; A. Rosetti, ILR, p. 161—164 ; un repertoriu al sufixelor primelor texte românești la E. Contraș, M. Popescu-Marin, *La suffixation dans le roumain des XVIe — XVIIIe siècles*, RRL XII, 1967, p. 397—416.

⁹ Trecut la feminin în toate limbile romanice ; cf. R. de Dardel, CFS, 17, 1960, p. 29—45.

Sufixul *-tus* cunoaște o dezvoltare aparte, datorită reorganizării temei de participiu perfect¹, de la care derivă: pe de o parte, se mențin relativ numeroase abstracte în *-itus*, analizabile de către vorbitor: *gemitus*, **ragitus*², *sonitus*, **tonitus*; această formație cunoaște o oarecare dezvoltare: rom. *muget* (care nu poate reprezenta lat. *mugitus*, ci numai un inexistent **mugitus*), *umblat* (de la un verb de conj. I) etc. A doua categorie e constituită de derivatele în *-tus* în care sufixul e precedat de o consoană: *cantus* (de la *cano*, dar analizabil ca derivat de la tema prezentului verbului *canto*); această formație e posibil să fi stat la baza numeroaselor postverbale românești, refăcute din tema prezentului. În sfârșit, derivatele de la conjugările regulate (*clamatus*, *uenatus*, *comparatus*, *latratus*, *contatus*, *auditus*) au contribuit la formarea unor abstracte noi direct de la participiu, procedeu productiv în limba română.

Toate sufixele menționate mai sus, prin însăși vechimea formațiilor, prezintă, pentru sistemul derivării abstractelor verbale, inconvenientul concretizării treptate și dezetimologizării derivatelor³ (*fetatio* capătă valoare colectivă, *pastio* denumește locul acțiunii etc.). De aceea, sistemul se reînnoiește prin apariția unor procedee noi. După cum o atestă atât textele, cât și limbile romanice, latina târzie a recurs la extinderea folosirii sufixului *-ntia* (*-antia*, *-entia*)⁴, formație denominativă (abstract al participiului prezent) la origine: **credentia*, *conuenientia*, *potentia*, *scientia*.

1.1.1.2. Nume de agent. Limba latină avea la dispoziție un singur sufix productiv (ideea de agent putea fi exprimată cu ajutorul adjective-
lor verbale și al participiilor):

-tor: *laudator*, *auditor*, *captor*, *cultor*.

La acestea se adaugă un sufix vechi, neproductiv, dar analizabil:

-ulus: *credulus*, *garrulus*, *tremulus*, *figulus*,

și un sufix cu nuanță peiorativă:

-ō (gen. *-ōnis*): *bibo*, *glutto*, *edo*, *mandūco*, *uitupero*.

În latina târzie se menține productivitatea sufixului *-tor*⁵, cu femininul *-trix*⁶. Sufixul *-ō* cunoaște de asemenea o extindere, servind și la crearea unor derivate denominative⁷ (*gulo*, *nugo*), tendință confirmată de limbile romanice (it. *buffone*, fr. *paillason* etc.).

Latina dunăreană menține productivitatea sufixului *-tor*; proveniența sufixului rom. *-tor* din lat. *-tor* ridică dificultăți fonetice (*-torem* trebuia să devină *-toare*); s-a recurs, pentru înlăturarea lor, la postularea provenienței rom. *-tor* din sufixul adjectival lat. *-torius*; este posibil însă ca rom. *-tor* să provină totuși din *-tor*, cu forma schimbată.

¹ Vezi A II 5.2.2.

² Confirmat de frecventativul **ragitare* (REW, 7008).

³ Despre acest proces, vezi A. Ernout, *Aspects*, p. 179—183 (*Passage de l'abstrait au concret*).

⁴ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 32—34; Väänänen, *Introduction*, p. 90—91; A. Rosetti, ILR, p. 163; Y. Malkiel, *Development of the Latin Suffixes -antia and -entia in the Romance Languages, with Special Regard to Ibero-Romance*, Berkeley — Los Angeles, 1945 (non uidi).

⁵ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 58—68; Väänänen, *Introduction*, p. 87.

⁶ Cf. Cooper, *op. cit.*, p. 68—70.

⁷ Cf. Cooper, *op. cit.*, p. 53—58; Väänänen, *Introduction*, p. 92.

datorită necesității diferențierii de fem. *-toare*, provenit din *-toria* (*-trix* își pierduse productivitatea) ¹.

Sufixul *-o* ar putea să fi supraviețuit în formații de tipul arom. *apicășoniū*, v. rom. *ascultoīū*, *lucroīū*, *urgoīū* ².

1.1.1.3. Nume de instrument și numele locului acțiunii

Pentru exprimarea acestor două noțiuni erau folosite, în general, aceleași sufixe :

- trum* : *aratum*, *mulctrum*, *rutrum* ;
- cūlum* : *vehiculum*, *cubiculum*, *discerniculum*, *poculum* ;
- crum* : *sepulcrum*, *inuolucrum*, *lauacrum* ;
- brum*, -*bra* : *lauabrum*, *flabrum* ; *dolabra*, *illecebrae* ;
- būlum* : *tintinnabulum*, *tribulum*, *latibulum*.

În afară de acestea, pentru denumirea locului acțiunii erau folosite unele sufixe derivate de la numele de agent :

- torium* : *seclusorium* ; *auditorium*, *dormitorium* ;
- trīna*, -*trīnum* : *tonstrina* și *tonstrinum*, *sutrina*.

În latina târzie, din primul grup prezintă o oarecare dezvoltare sufixele *-bulum* ³ și *-culum* ⁴ ; din cel de al doilea, *-īna* ⁵, *-torium*.

În limbile romanice, sufixele primului grup își pierd aproape cu desăvîrșire productivitatea (cu excepția, poate, a lui *-culum* : fr. *épou-vantail*).

Din cel de al doilea, *-torium* rămîne viu în majoritatea limbilor romanice ; latina dunăreană preferă însă forma feminină *-toria* ⁶, fără însă a pierde posibilitatea formării de nume în *-torium* : **clauatorium* și **clauatoria*, *coctorium*, *adiutorium* ; *mulsoria*, **absconsoria*, *cursoria*, **frictoria*, **uol(u)toria*.

1.1.1.4. Apropiate ca valoare de numele de instrument, dar și de concretizările numelor de acțiune, sînt substantivele în *-men* și *-mentum*, ale căror valori nu pot fi reduse la o semnificație de bază unitară ⁷, nici în ceea ce privește ambele sufixe, nici fiecare în parte ⁸.

În latina târzie asistăm la o creștere numerică a derivatelor în *-men* și *-mentum* : cele dintîi, caracteristice la început pentru vocabularul poetic, se extind apoi și la diverse vocabulare tehnice, în special la cel agricol (din epoca arhaică, se găsesc în vocabularul agricol derivate, greu anali-

¹ Cf. discuția la A. Graur, *Nom d'agent*, p. 105—113 ; A. Rosetti, ILR, p. 164.

² Cf. A. Graur, *op. cit.*, p. 94—105 ; A. Rosetti, ILR, p. 163—164 ; e vorba de o formă refăcută după fem. *-onea*.

³ Cooper, *Word Formation*, p. 89—90.

⁴ Cooper, *op. cit.*, p. 90—91.

⁵ Cooper, *op. cit.*, p. 80—81.

⁶ Dacă nu avem de a face aici, cel puțin în ce privește numele de instrumente, cu forma originară a sufixului de nume de agent *-tor* (*-torem* > *-toare*) ; cf. A. Graur, *Nom d'agent*, p. 113—116.

⁷ Cf. J. Perrot, *Les dérivés latin en -men et -mentum*, Paris, 1961 ; discuțiile privind valoarea acestor sufixe, la p. 217 și urm.

⁸ În epoca clasică apar numeroase formații - perechi, derivate cu fiecare din cele două sufixe. La origine *-men* și *-mentum* erau însă independente ; cf. J. Perrot, *op. cit.*, p. 236.

zabile, în -men : *gramen*, *semen*, *uīmen*, *sumen*, *legumen* etc.) : *laetāmen* „îngrășăminte”, *crassāmen* „sediment”, *oleāmen* „ingredient oleaginos” etc. ; valoarea abstractă, atestată în limbile romanice, apare în texte (deși raportul dintre abstractele romanice și cele din textele scriitorilor creștini — *nullificāmen* „dispreț” la Tertullian, *coruscāmen* „strălucire” la Fulgentius etc. — este nesigur). Valoarea colectivă, bine atestată în limbile romanice¹, apare numai embrionar în textele târzii : *linteāmen* „rufărie”, *uitreāmen* „sticlărie”². Această din urmă valoare provine și din extinderea sufixului la derivate denominative : de la verbele „regulate” în -ā-, -ī- și, parțial, -ū-, sufixul apare în formele -āmen, -īmen, -ūmen, atașabile unei teme nominale : *albamen*, *siccamen*, *solidamen*, *albumen*.

Derivatele în -mentum își dezvoltă în latina târzie atât valoarea abstractă (aparținând diatezei active) : *roboramentum* „ceea ce întărește”, cât și cea de obiect concret servind la realizarea acțiunii : *inuolumentum* „ceea ce învelește” ; apare de asemenea valoarea rezultativă : *factitamentum* „obiect fabricat” (concret), *cogitamentum* „gîndire”, *dissimulamentum* „prefăcătorie” (abstract)³.

Latina dunăreană prezintă o situație asemănătoare cu cea a latinei textelor târzii, confirmată de celelalte limbi romanice : ambele sufixe sînt productive, -āmen (și -īmen) fiind rezervate abstractelor și colectivelor, -mentum exprimării rezultatului sau instrumentului unei acțiuni. Faptul că aromâna dă o extindere considerabilă sufixului -āmen, în timp ce în dacoromână acesta este slab reprezentat⁴, făcînd loc sufixului -īmen⁵, pare a dovedi că productivitatea celor două variante s-a dezvoltat independent, într-o perioadă ulterioară epocii de care ne ocupăm.

Derivatele în -mentum reprezintă de asemenea o categorie productivă, cu valorile din latina târzie : *ligamentum*, *calciamentum*, *iuramentum*, *cooperimentum*, *uestimentum* etc. Productivitatea, din latina târzie, a denominativelor în -āmentum (*ferramentum*, *nidamentum*, *salsamentum*) se menține de asemenea.

1.1.2. Substantive denominative

1.1.2.1. Abstractele denominative. Pentru derivarea abstractelor calității (de la adjective și substantive), latina dispunea de cîteva sufixe, a căror repartitie nu e elucidată :

-ia (cu dubletul -iēs) : *superbia*, *audacia*, *gratia*, *ferocia*, *militia* ; *pauperies*, *barbaries*, *minuties*.

-itia (cu dubletul -itiēs) : *laetitia*, *amicitia*, *tristitia*, *avaritia* ; *durities*, *blandities*, *mundities*, *canities* ;

¹ J. Perrot, *op. cit.*, p. 83.

² Cf. J. Perrot, *op. cit.*, p. 281.

³ Cf. J. Perrot, *op. cit.*, p. 284 ; cf. și Cooper, *Word Formation*, p. 84—88 ; Väänänen, *Introduction*, p. 89 ; cf., de asemenea, Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 443—447.

⁴ *mișelame*, *voinicame*, *haiducame*, *prostame*, *pedestrame*, la Contraș-Popescu, *art. cit.*, p. 414.

⁵ Cf. și A. Graur, *BL* V, 1932, p. 65—66.

-tās : *auctoritas, ciuitas, sanitas, fidelitas, liberalitas* ;
-tūdo : *longitudo, altitudo, turpitude, certitudo* ;
-mōnia : *aegrimonia, acrimonia, castimonia, falsimonia*.

În latina târzie își mențin productivitatea : -itia¹ și -tas².

Sufixul -ia capătă o nouă dezvoltare prin contaminarea cu sufixul omofon de origine greacă ; acesta din urmă avea o dublă origine : *ια* (= *ia*) și *-ia* ; datorită cantității lui *i* din primul sufix și a poziției accentului original în cel de al doilea, se produce fixarea pe -i- a accentului atât în vechiul sufix, cât și în cele două recente, fenomen confirmat de versificarea târzie și de limbile romanice.

În latina dunăreană sînt productive :

-ia ; dovada o constituie numeroasele derivate românești în -ie³ ;
-itia : **albitia, mollitia, amaritia, nigritia, *grevitia* ;
-tas : *cruditas, humanitas, plenitas, bonitas, *grevitas*.

1.1.2.2. Încă din latina clasică, sufixele de abstracte denominative servesc și la formarea colectivelor (*militia, familia ; posteritas, nobilitas*). Această valoare se păstrează, cel puțin pentru -tas, și în latina dunăreană (*christianitas, paganitas*, indiferent de data formării acestor derivate).

Substantivele colective se formează, de asemenea, cu sufixul -(ē)tum (specializat în latinește pentru derivatele de la nume de plante) : *cupressetum, arboretum, cornetum, querquetum, populetum ; salictum, filictum*. Sufixul, sub forma -ētum, se menține productiv în latina târzie și în limbile romanice⁴ ; pentru latina dunăreană, limba română atestă menținerea productivității sufixului : *pometum, *lignetum, fraxinetum* etc.

Substantive colective se formează în latina târzie și din forma de plural neutru a adjectivelor în -alis⁵ : *minutalia, uictualia, extremalia* ; latina dunăreană, ca și romanitatea occidentală, păstrează productivitatea sufixului : **minutialia, *ferratalia, fetalia, minutalia*.

1.1.2.3. Numele de meseriași se exprimă prin substantivarea la masculin a sufixului adjectival -arius ; formația este deosebit de productivă în toate epocile⁶ și în toate limbile romanice⁷. Pentru latina dunăreană se pot cita ca exemple, cu restricția amintită mai sus, 0.1 : *porcarius, piscarius, dogarius, ollarius, pellarius, molarius, lanarius, lignarius, carbonarius, caprarius, ferrarius, aurarius, argentarius* etc.

¹ Cooper, *Word Formation*, p. 48 ; Väänänen, *Introduction*, p. 90.

² Cooper, *op. cit.*, p. 37—43 ; la scriitorii creștini se observă o deosebită dezvoltare a acestui tip de abstracte ; este vorba, însă, în cele mai multe cazuri, mai degrabă de progresele procesului de perfecționare a limbii literare în redarea noțiunilor abstracte, decît de reflectarea situației din limba populară.

³ Sufixul a fost întărit ulterior de sl. -ja ; cf. E. Contraș, M. Popescu-Marin, RRL XI, 1967, p. 402.

⁴ Cooper, *Word Formation*, p. 77—79.

⁵ Väänänen, *Introduction*, p. 89.

⁶ Într-un pasaj celebru, Plaut, *Aul.*, 508—422, folosește 18 derivate de acest fel, cele mai multe creații de moment.

⁷ Cooper, *Word Formation*, p. 70—74 ; Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 88.

1.1.2.4. Pentru numele locului, se folosea același sufix, substantivat la neutru: *granarium*, *columbarium*, *pomarium*, *urnarium*, *aerarium*¹. Sufixul își menține productivitatea în Romania occidentală². Pentru latina dunăreană se observă o oarecare scădere a productivității: *formicarium*, *granarium*, *lignarium*.

Cu aceeași valoare se folosește și substantivarea feminină a sufixului: *casearia*.

1.1.2.5. Numele obiectelor (și ale instrumentelor) se pot forma cu ajutorul substantivării neutre (și feminine) a sufixului menționat în paragrafele 1.1.2.3 și 1.1.2.4 sau a sufixelor adjectivale în *-lis*, *-ris*³.

Se pot cita, în această categorie: **frontarium* (sau *frontale*), **gratarium*, *bracchiale*, *digitale*, *manuale*, *coxale*, *bracile*.

1.2. Formarea adjectivelor

1.2.1. A d j e c t i v e d e v e r b a t i v e

În afara sistemului participiilor, care, cu excepția participiului prezent, erau, la origine, adjective verbale neincluse în flexiunea verbală (și, deci, cu o poziție indiferentă față de timp și diateză), latina dispunea de un grup de sufixe adjectivale, a căror legătură cu verbul era mai puțin clară pentru vorbitor.

1.2.1.1. O parte dintre acestea aveau în general un sens activ, aflându-se așadar într-o oarecare concurență cu participiul prezent:

-*idus* (servind mai ales la derivarea unor adjective de la verbe de stare de conj. a II-a, cu abstracte paralele în *-or*): *calidus*, *tepidus*, *feruidus*, *torridus*, *liquidus*, *timidus*;

-*ax* (gen.-*ācis*; cu valoare expresivă, uneori peiorativă, arătând că determinatul îndeplinește acțiunea verbului în mod permanent): *fugax*, *minax*, *pugnax*, *uorax*, *audax*, *loquax*, *uendax*;

-*bundus*⁴: *furibundus*, *ludibundus*, *ridibundus*, *errabundus*, *mirabundus*, *pudibundus*, *moribundus*;

-*cundus* (rar): *facundus*, *iracundus*, *rubicundus*, *uerecundus*.

În latina târzie rămân productive:

-*ax*⁵, *-bundus*⁶.

Latina dunăreană prezintă unele particularități: sufixul *-ax* pare să rămână productiv (pe lângă *fugax*, apar formații noi: rom. *împungaci*,

¹ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 74—77; Väänänen, *Introduction*, p. 88.

² Cf. Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 468.

³ Rotacismul lui *-l-* intervocalic în românește nu permite distincția între derivatele în *-arium*, *-ale* și *-are*; cf. Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 468.

⁴ P. Langlois, *Les formations en -bundus: index et commentaire*, REL XXXII, 1961, p. 117—134.

⁵ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 109—110.

⁶ Cf. Cooper, *op. cit.*, p. 92—96.

și de la verbe recente : *gonaci*, *hrănaci* ¹⁾, dar este posibil ca această productivitate să fie de dată mai recentă, sub influența sufixului slav *-ač* ²⁾. Sufixul *-bundus* pare să cunoască o dezvoltare mai puternică decât în Occident, atestată de formații noi (**cascabundus*, *palpabundus*, păstrate numai în românește), cu extinderi denominative (**flammabundus*). De asemenea, sufixul *-idus* își reface parțial productivitatea (**uescidus* se menține numai în românește).

1.2.1.1.1. Unele sufixe arată că determinatul servește la realizarea acțiunii :

-bilis ³⁾ : *exarabilis*, *ascendibilis*, *exsecrabilis*, *flebilis* ;

-iuus ⁴⁾ : *comparatiuus*, *nominatiuus*, *demonstratiuus*.

În latina târzie, ambele formații rămân productive (cel puțin în texte) ⁵⁾ ; spre deosebire de Romania occidentală, latina dunăreană elimină ambele tipuri ⁶⁾.

1.2.1.2. Un număr de sufixe se caracterizează prin valoarea pasivă a derivatelor pe care le formează (ca și participiile în *-tus* și în *-ndus*, primul cu aspect „perfectum”, cel de al doilea cu nuanță, poate secundară, de necesitate) :

-iuus : *captiuus*, *insitiuus*, *natiuus* ;

-icius ⁷⁾ : *empticius*, *conducticius*, *expositicius*, *facticius*.

Latina târzie conservă productivitatea ambelor sufixe, mai ales a celui de al doilea, confirmat de majoritatea limbilor romanice ⁸⁾.

În latina dunăreană formațiile noi sînt rare, ceea ce pare să dovedească pierderea productivității sufixului : **bibiticius*, *mixticius* ; **bibitiuus*.

1.2.1.2.1. Sufixul *-bilis*, exprimînd posibilitatea pasivă (*laudabilis*, *amabilis*), și-a pierdut productivitatea în latina dunăreană.

1.2.2. A d j e c t i v e d e n o m i n a t i v e

Latina posedă un număr important de sufixe adjectivale, ale căror valori nu pot fi decât în puține cazuri precis delimitate (*-est(r)is* și *-ensis* pentru derivatele de la nume de locuri, *-rnus* derivate de la cuvinte care exprimă o noțiune legată de ideea de timp, *-osus*, cu valoare posesivă etc.).

¹⁾ Cf. Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 413.

²⁾ Dacă nu cumva sufixul este de origine exclusiv slavă. În sprijinul acestei interpretări se poate invoca faptul că singurul cuvînt care pare să continue un derivat latin, *fugaci*, e tardiv și insuficient atestat în românește, dînd impresia unei formații recente. Cf., în acest sens, A. Graur, *BL* II, 1934, p. 19—20.

³⁾ Pentru valoarea cea mai frecventă, de exprimare a posibilității pasive, vezi, mai jos 1.2.1.2.1.

⁴⁾ Valorile sufixului sînt destul de numeroase și nu pot fi reduse la unitate.

⁵⁾ Cf. Väänänen, *Introduction*, p. 92 (*-bilis*) ; Cooper, *Word Formation*, p. 105—109 (*-iuus*).

⁶⁾ Dacă nu cumva rom. *-iu* provine din *-iuus*. Cf. A. Rosetti, *ILR*, p. 164.

⁷⁾ Cf. M. Leumann, *Die Adjektiva auf -icius*, în *Kleine Schriften*, p. 3—35.

⁸⁾ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 105—109, 114, 120—122 ; Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 415—417, 497.

În general însă, cele mai multe indică apartenența, fără o specializare clară. Datorită acestei stări de lucruri, se observă în latina târzie o scădere a productivității unora dintre sufixe, menținându-se mai ales cele cu o structură fonetică rezistentă. Latina dunăreană oferă exemple pentru următoarele sufixe:

1.2.2.1. Adjective care arată apartenența:

- aceus¹ (adesea substantivat): *granaceus*, *gallinaceus*, *carnaceus*, *fenacius;
- aticus (cu valoare peiorativă uneori²): *hibernaticus*, *lunaticus*, *dianaticus*, *siluaticus*;
- aneus, -ineus, -oneus: *araneus*, *capitaneus*, *antaneus; *galbineus*, *canapineus;
- inus³ (uneori substantivat): *floccinus, *circinus*, *morinus* (> arom. *murnu*), *ouinus* (> arom. *uin*); *morticinus*, *porcina*, *follina, *canina* (> arom. *cănină*), *hordearina*, *caprina*.

Sărăcirea sistemului latin este compensată parțial în latina dunăreană de folosirea sufixului, provenit din substrat⁴, -iscus.

1.2.2.2. Adjective care indică posesia („prevăzut cu”):

- osus⁵: *herbosus*, *piscosus*, *foliosus*, *pilosus*, *nebulosus*, *limosus*, *arenosus*, *frigosus*, *dolorosus*;
- tus (identic cu sufixul de participiu perfect; de aceea apare sub formele -ātus, -ītus și -ūtus): *codatus*, *balteatus*, *fuliginatus*; *mellitus*, *crinitus*, *auritus*; *cornutus*, *canutus*, *nasutus*.

1.3. Derivarea în interiorul aceleiași părți de vorbire

1.3.1. Diminutivele⁶ se formează în limba latină cu ajutorul sufixului -lus, cu diverse lărgiri (-olus, -ulus, -eolus, -iulus, -cūlus, -ncūlus, -ellus, -illus, -cellus, -cillus, -ellulus, -illulus), atât de la substantive, cât și de la adjective. În latina dunăreană își păstrează productivitatea:

- iolus, -eolus: *hordeolus, *malleolus*, *agnelliolus, *folliolus, *fetioliolus, *albiola*;
- (c)ellus: *follicellus, *mollicellus*, *monticellus*, *fusticellus, *circellus*, *porcellus*, *peducellus, *buccella*, *pellicella, *ollicella, *funicella*, *fronticella, *particella*; *misellus*, *digitellus*, *fustellus*, *furcella*, *cucurbitella*⁷.

¹ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 118—120; Väänänen, *Introduction*, p. 91; Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 414.

² Cf. Fl. Demetrescu, *Valoarea peiorativă a sufixului -aticus*, StCl II, 1960, p. 321—330.

³ Cf. Cooper, *Word Formation*, p. 139—144.

⁴ Vezi mai jos, C I 5.5.1; cf. și A. Graur, *Mél. ling.*, p. 71—84.

⁵ Cf. A. Ernout, *Les adjectifs latins en -osus et en -ulentus*, Paris, 1949; Cooper, *Word Formation*, p. 122—132; Väänänen, *Introduction*, p. 92; Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 472.

⁶ Cf. R. Hakamies, *Etude sur l'origine et l'évolution du diminutif latin et sa survie dans les langues romanes*, Helsinki, 1951 (non uidi); A. Ernout, *Aspects*, p. 189—192; Cooper, *Word Formation*, p. 164—191; Väänänen, *Introduction*, p. 93—94.

⁷ Alte variante ale sufixului -lus se păstrează în cuvinte izolate, fără valoare diminutivală: *uet(u)lus*, *glandula*, *pittula, *masculus*, *caulic(u)lus*, *auric(u)la*, *genuculum* etc.

Latina târzie și fiecare limbă romanică în parte¹ își îmbogățesc inventarul de sufixe diminutive, fie prin împrumutarea unor sufixe străine, fie prin atribuirea unei valori diminutive unor sufixe cu altă funcție originară. Latina dunăreană posedă astfel :

- icca (păstrat și în ibero-romană)²,
- icius³ (> rom. -eț),
- uceus⁴ (> rom. -uț; păstrat și în it.).

1.3.2. A u g m e n t a t i v e l e nu aveau sufixe speciale în latina clasică. Cu toate acestea, sufixul -ō (vezi mai sus, 1.1.1.2), avînd funcția de a denumi, uneori cu o nuanță peiorativă, persoana care îndeplinește cu insistență o acțiune, a servit ca punct de plecare pentru formații augmentative. În limbile romanice occidentale, această valoare este preluată de sufixul -ō⁵; latina dunăreană folosește un sufix derivat :

- oneus, -onea (> drom. -oi, -oaie⁶).

1.3.3. Pentru a arăta similitudinea aproximativă⁷, cu nuanță peiorativă, latina posedă sufixul -aster⁸, relativ rar folosit, dar avînd o formă și o funcție clară; această caracteristică a contribuit la păstrarea productivității sufixului, fapt în sprijinul căruia pledează, în latina dunăreană, formațiile noi *albaster, *iugaster și cuvinte analizabile, ca filiaster.

1.3.4. M o ț i u n e a

1.3.4.1. Pentru formarea femininului, latina se folosea de cîteva mijloace :

- a, față de un masc. -us : equa, lupa ;
- īna : gallina, regina ;
- trix (femininul numelor de agent în -tor) ;
- issa (sufix apărut târziu, de origine greacă) : fratrissa, diaconissa.

Latina dunăreană păstrează numai sufixul -issa⁹, dar adaugă cîteva formații noi : -ia (avia ; inscripțiile atestă nepotia pentru neptis). Pentru numele de agent, femininul -trix este înlocuit prin -toria. Pe de altă parte, formațiile diminutive pot îndeplini și funcția de formare a femininului (latina recurgea la același procedeu : puer — puella). Augmentativul -onea a furnizat de asemenea un sufix de formare a femininului¹⁰.

¹ Vezi, mai ales pentru franceză, B. Hasselrot, *Études sur la formation diminutive dans le langues romanes*, Uppsala, 1957.

² Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 499.

³ Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 417.

⁴ Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 418 ; Rosetti, ILR, p. 164.

⁵ Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 457.

⁶ Rom. -oi ar putea fi și o refacere din fem. -oaie. Cf. A. Graur, *Nom d'agent*, p. 94—105 ; A. Rosetti, ILR, p. 163 (cu bibliografie).

⁷ Expresia aparține lui V. Väänänen, *Introduction*, p. 92—93. M. Leumann, *Kleine Schriften*, p. 91, folosește termenii „peiorativ”, „depreciativ”, „deteriorativ”.

⁸ Cooper, *Word Formation*, p. 192—195.

⁹ -a se păstrează numai la adjective.

¹⁰ Cf. A. Graur, *Nom d'agent*, loc. cit.

1.3.4.2. Formarea masculinului. De la substantivele, de obicei nume de animale, a căror formă de bază este feminină, se utilizează sufixul de augmentativ *-oneus* (data acestei utilizări ar putea fi mult mai recentă, dacă socotim rom. *-oi* drept refăcut din fem. *-oaie*).

2. FORMAREA ADVERBELOR

Dintre numeroasele procedee ale latinei clasice, latina dunăreană n-a reținut nici unul. Formațiile romanice în *-mente* sînt reprezentate în românește numai prin *alia mente* și *altera mente*. Singura formație cu oarecare productivitate (pe lângă folosirea adjectivului în funcția adverbială, posibilă rămășiță a unui acuzativ sau ablativ latin cu funcție adverbială) este sufixul *-isce*, derivat normal de la sufixul adjectival *-iscus*¹

3. FORMAREA VERBELOR

3.1. Verbe denominative

Cu ajutorul elementelor de formație ale conjugărilor productive, latina putea deriva, fără alt sufix, verbe care denumeau starea sau acțiunea; elementul de bază poate fi atît (1) un substantiv, cît și (2) un adjectiv²: (1) *iudicare, ministrare, cenare, donare, laudare, stimulare; servire, finire, sitire, uestire*; (2) *superare, celebrare, liberare; saeuire, mollire, stabilire*. Rareori se puteau forma verbe de conj. a II-a (verbe de stare de tip *albēre, saluēre*) sau a III-a (verbe în *-uo*: *metuēre, statuēre*).

Procedeul rămîne productiv în toată latinitatea, continuînd și în latina dunăreană; se poate observa un început de specializare: majoritatea verbelor în *-āre* derivă de la substantive, în timp ce majoritatea celor în *-īre* de la adjective: *herbare, *farmacare, iudicare, forficare, calceare, fugare, nubilare; *prandire, febrire; aduncare, *directare, angustare; albire, iargire, plenire, latire*.

În afară de acest procedeu, latina tîrzie dezvoltă două largiri ale sufixului *-are*: *-iare*, provenit din falsă analiză a unor denominative de la abstracte în *-ia* (*uindemiare*) sau de la adjective în *-i* (*breuiare*), și *-icare*, de origine mai puțin clară, desigur de asemenea o falsă analiză a unor verbe de tip *forficare, impedicare, fabricare*, derivate de la radicale terminate în *-c*³. Ambele sufixe rămîn productive în latina dunăreană: **minutiare, orbicare, manicare, *matricare* (> arom. *mătríc*), *carricare, *mixticare*.

¹ Vezi, mai sus, 1.2.2.1.

² Cf. M. Leumann, *Kleine Schriften*, p. 92—94.

³ Cf. V. Väänänen, *Introduction*, p. 94—95; Cooper, *Word Formation*, p. 239—241.

Se dezvoltă de asemenea formațiile zise parasintetice : un prefix (de obicei *ad-* sau *-in*) întărește sufixul verbal :

<i>ad-</i> + <i>-āre</i> :	<i>affundare</i> , * <i>allongare</i> , * <i>allargare</i> , * <i>amminaciare</i> , * <i>affumare</i> , * <i>affenare</i> , * <i>appensare</i> ;
<i>ad-</i> + <i>-īre</i> :	* <i>ammortire</i> , * <i>ammutare</i> ;
<i>in-</i> + <i>-āre</i> :	<i>inherbare</i> , * <i>imbracare</i> , * <i>imbuccare</i> , * <i>incircare</i> , * <i>infurcare</i> , * <i>incuneare</i> , * <i>inglaciare</i> ;
<i>in-</i> + <i>-īre</i> :	* <i>indulcire</i> , * <i>inblandire</i> , * <i>infrondire</i> ;
<i>ad-</i> + <i>-iare</i> :	* <i>attitiare</i> , * <i>ammotiare</i> , <i>accaptiare</i> ;
<i>in-</i> + <i>-iare</i> :	* <i>informosiare</i> , * <i>ingrossiare</i> , * <i>inaltiare</i> ;
<i>ad-</i> + <i>-icare</i> :	* <i>ammixticare</i> ;
<i>in-</i> + <i>-icare</i> :	* <i>incaballicare</i> , * <i>infollicare</i> , * <i>incarricare</i> , * <i>ingreuicare</i> .

3.2. Verbe derivate din verbe

Această categorie de derivare și-a pierdut treptat productivitatea, datorită, în special, faptului că sufixele au căpătat valori diferite de cele inițiale.

3.2.1. Astfel, verbele *f r e c v e n t a t i v e* (*-to*, *-so*, *-ito*) au înlocuit verbele simple, mai puțin expresive și cu o flexiune mai neclară ; chiar dacă limbile romanice confirmă existența unor verbe frecventative care nu apar în textele latine (*oblitare, *ausare), nu se poate vorbi de continuarea productivității formației, deoarece prin apariția lui *oblitare, de exemplu, a ieșit din uz *oblivisci*, de care nu se deosebea în privința sensului.

3.2.2. Verbele *i n c o a t i v e* (în *-sco*) își schimbă de asemenea rolul : valoarea de incoativ dispare, deoarece sufixul devine morfem al derivării denominative, iar verbele în *-sco* nu mai prezintă dublete fără acest sufix (vezi, mai sus, 3.1 și II 5.1.1.1.3).

3.2.3. *D e z i d e r a t i v e l e* în *-urio* și în *-(s)so* (*esurio*, *impetrasso*) nu formau nici în latina clasică o categorie prea numeroasă.

3.2.4. Sporadic apar verbe „*d i m i n u t i v e*” : *ustulo*, față de *uro*, *turbulo, față de *turbo*, *excutulo* față de *excutio* ; și această categorie, puțin numeroasă, deși cunoaște o oarecare dezvoltare în latina târzie, nu poate fi considerată productivă : în general, unul din membrii cuplului dispare.

B. ROMÂNĂ COMUNĂ

I. FONOLOGIA

1. VOCALISMUL

1.1. Sistemul fonologic

1.1.1. Față de sistemul vocalic al latinei dunărene, constituit după dispariția opoziției de cantitate, prezentat mai sus (vezi A.I.I.), sistemul vocalic al românei comune are o serie de deosebiri.

1.1.1.1. *Inventarul* se îmbogățește cu fonemul /ə/ și cu un număr de diftongi: *ie*, *ea*, *oa*, *ai*, *ei* etc. (vezi 1.1.4.).

1.1.1.2. Prin apariția lui /ə/, româna comună are din punctul de vedere al localizării trei serii de foneme (anterioară, centrală și posterioară), în loc de două (anterioară și posterioară) câte avea latina dunăreană târzie.

1.1.1.3. *Distribuția* vocalelor se diferențiază datorită unor restricții noi, care limitează apariția anumitor foneme vocalice, în funcție de accent, de poziția nazală (respectiv, nenazală), de poziția față de începutul cuvântului.

1.1.2. Sistemul vocalic al românei comune are următoarele șase foneme vocalice: /a/, /e/, /i/, /ə/, /o/, /u/, care pot fi dispuse în felul următor ¹:

i				u
	e	ə	o	
		a		

Aceste vocale se clasifică la fel ca cele din româna actuală, după a) locul lor de articulație și b) gradul lor de deschidere sau de închidere.

---

¹ Cf. Rosetti, ILR, p. 381; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 43.

După locul de articulație se disting următoarele serii :

- a) anterioară : /e/, /i/,
- b) centrală : /ə/,
- c) posterioară : /o/, /u/.

Vocala /a/ este neutră din acest punct de vedere.

După gradul de deschidere sau de închidere, se disting :

- a) vocale deschise : /a/,
- b) vocale semideschise sau medii : /e/, /o/,
- c) vocale închise : /i/, /u/.

Vocala /ə/ nu participă la opoziția închis / semideschis, fiindcă nu se opune unei vocale centrale închise de tipul lui /i/ din româna actuală¹. Fonemul /ə/ se distinge de /a/ prin aceea că este o vocală centrală (/a/ este neutră din acest punct de vedere) și non-deschisă (/a/ este o vocală deschisă).

1.1.3. Asupra diverselor variante ale acestor foneme vocalice nu se pot face multe precizări, reconstrucția nedând indicii în această privință. Putem presupune că principalele nuanțe vocalice ale fonemelor /a/, /e/, /i/, /o/, /u/ sînt cele pe care le avem și astăzi în română. Este foarte probabil ca /a/, de exemplu, să fi avut uneori o nuanță anterioară sau posterioară, în funcție de natura sunetelor precedente sau următoare. Spre deosebire de ceea ce există astăzi în dacoromână, este sigur că în româna comună [ə] avea o zonă de dispersie mai mare². De asemenea se poate presupune că în poziție nazală vocalele sînt nazalizate : [ẽ], [ẽ̃], [ĩ], [ũ] (Petrovici, *Infl. slavă*, p. 30).

Este de remarcat faptul că fonemele /e/ și /o/ aveau, în epoca de început a românei comune, cîte două variante, una deschisă și una închisă, în funcție de context (vezi 1.2.2). Ulterior, variantele deschise au evoluat, transformîndu-se în diftongi³. În poziție finală, /i/ și /u/ au valoare silabică, în timp ce precedate sau urmate de vocale /i/ și /u/ au variantele [i̯], [u̯] (Cf. Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 84—85).

1.1.4. Din sistemul vocalic al românei comune, în afara celor șase foneme vocalice, făceau parte și următorii diftongi : [ie], [ea], [oa], [ai], [ei], [ii], [oi], [ui], [au], [eu], [iū], [ou]. Din punct de vedere fonologic, acești diftongi pot fi interpretați ca secvențe de două foneme vocalice, în care una dintre vocale, avînd valoare nesilabică, avea o realizare semi-vocalică. Această interpretare fonologică se bazează pe faptul că încă nu

¹ Rosetti, ILR, p. 381 ; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 65 ; Avram, *Grafia*, p. 73. Petrovici, *Infl. slavă*, p. 34, consideră că sistemul românei comune din secolele VI—VIII avea două foneme vocalice centrale /ă/ și /î/.

² Cf. Petrovici, *Infl. slavă*, p. 30 : „Un timbru vocalic nedefinit, apropiat de acela al lui ă sau î”.

³ Al. Rosetti, LR XV, 1966, p. 65 ; SCL XIX, 1968, p. 305 ; Vasiliu, *Fonol. ist.*, 83 ; E. Petrovici, SCL III, 1952, p. 157 : u final nesilabic a amuțit prin secolul al X-lea. Cf. și Pușcariu, LR II, p. 88 : vocalele finale neaccentuate au tendința să se afonizeze încă din româna comună.

existau secvențe de tipul *ea*, *ia* în hiat, din cuvinte ca *real*, *pian*, cu care să contrasteze *ea*, *ia*. De asemenea, semivocalele [i], [u] și vocalele [i], [u] corespunzătoare nu apăreau în aceeași poziție. Formele articulate și cele nearticulate ale unor cuvinte ca *bou* nu puteau contrasta ca astăzi (*boṽ* — *bou*, *boṽ* — *boi*), deoarece este foarte probabil că nu se produsese încă transformările fonetice care au făcut ca [u] și [u], [i] și [i] să apară în aceeași poziție: rom. com. *boṽ* — *boulu*, *boṽ* — *boil'i*¹.

1.1.5. Distribuția fonemelor vocalice din româna comună era în funcție de accent, poziția nazală (respectiv nenazală), poziția față de începutul sau sfârșitul cuvântului.

În silabă accentuată nenazală apăreau numai vocalele *a*, *e*, *i*, *o*², *u* (Petrovici, *Infl. slavă*, p. 29) și diftongii amintiți, fiind exclusă vocala *ə*. În schimb, în silabă neaccentuată apăreau *ə*, *e*, *i*³, *u* și diftongul *ea*, fiind excluse vocalele *a*⁴, *o* și diftongii *ie*, *oa*.

În poziție nazală erau posibile vocalele *ə*, *e*, *i*, *u*⁵ și diftongul *ie*; la fel ca în silabă neaccentuată, vocalele *a*, *o* (la care se adaugă *ea*, *oa*) erau excluse.

1.2. Transformări fonetice care au dus la modificarea inventarului de foneme

1.2.1. Vocala /ə/.

1.2.1.1. Transformările care au determinat apariția sunetului [ə] în româna comună sînt următoarele:

a) lat. [a] neaccentuat > [ə]: lat. *capistrum* > *capestru*, lat. *casa* > *casə*.

Nu devine [ə] *a* neaccentuat de la inițiala cuvântului, cu excepția poziției nazale: lat. *amarus* > *amaru*, lat. *argentum* > *argintu*, dar lat. *ambulare* > *əmblare*.

b) lat. *a* în poziție nazală devine [ə]: lat. *canem* > *cəne*, lat. *cantare* > *cəntare*. Un tratament identic cu al cuvintelor latinești au avut o serie de cuvinte (*stîină*, *smîntîină*, *stăpîn*, *jupîn*), de origine obscură⁶.

Vocala centrală [ə] din româna comună s-a păstrat în unele graiuri aromâne (mai ales la cele din Albania și Macedonia, Capidan, *Arom.*, p. 208) și în istroromână (Pușcariu, *Istr.* II, p. 70, 75). În celelalte idiomuri, [ə] a suferit ulterior, în anumite poziții, o serie de modificări. În daco-română și în unele graiuri aromâne din sud s-a ajuns la [î]⁷, în timp ce în unele graiuri meglenoromâne avem [ɔ]⁸.

¹ Cf. A. Graur, BL XVI, 1948, p. 132—134; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 79—80.

² *O* accentuat nu exista în poziție finală absolută.

³ Nu apărea la inițială de cuvînt neaccentuată.

⁴ Cu excepțiile: la inițială de cuvînt și articol, în poziție finală.

⁵ Petrovici, *Infl. slavă*, p. 30, consideră că, în poziție nazală, româna comună avea numai trei foneme: *ə*, *u*, *i*, (vezi însă 1.3.2).

⁶ E. Petrovici, RRL XI, 1966, p. 313—321, crede că aceste cuvinte au intrat în latina dunăreană și au suferit ulterior tratamentul obișnuit pentru cuvintele latinești.

⁷ Avram, *Grafia*, p. 73; Rosetti, ILR, p. 381; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 60—61.

⁸ Situația din meglenoromână este mai complicată, fiindcă [ɔ] apare numai în silabă accentuată. În poziție neaccentuată apare [ə]. Capidan, *Megl. I*, p. 163.

Transformările care urmează și al căror rezultat este de asemenea un [ə] sînt foarte probabil posteriore românei comune :

α) lat. *e, i* precedate de un [r̄], adică de un *r* inițial sau de un *rr* latinesc, devin *ă, î* : lat. *reum* > drom. *rău*, arom. *arău*, megl. *rou* ; lat. *ripa* > drom. *rîpă*, arom. *arîpă*, megl. *ropă*, istr. *arpe*. Fenomenul nu pare a fi din româna comună¹, fiindcă există după această epocă cazuri de *e* și *i* păstrate : în unele texte dacoromânești din secolul al XVI-lea (*Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Hurmuzachi*)² și în graiuri actuale din Transilvania (D. Șandru, BL III, 1935, p. 123) se păstrează fonetismul primar cu *e, i* netrecute la *ă, î* : *reu, ripă*, alături de fonetismele mai recente *rău, rîpă*. În același fel ar putea fi interpretat și istr. *rev, rev* „rău” (Pușcariu, *Istr.* II, p. 77). Se mai pot aduce și alte argumente pentru a dovedi caracterul recent al transformării în discuție³ ;

β) lat. *e, i* precedate de o labială > drom. *ă, î* atunci cînd în silaba următoare nu există o vocală palatală : lat. *pirum* > drom. *păr*, lat. *betranus* > drom. *bătrîn*, lat. *fetum* > drom. *făt*, lat. *video* > drom. *văd*, lat. *melum* > drom. *măr*.

Schimbarea nu s-a produs în aromână, meglenoromână și istroromână : arom. *per, bitărnu, ved, mer*, megl. *per, bitorn, ved, mer*, istr. *per, betăr, fet, ved, mer*. Există și în dacoromână unele graiuri (D. Șandru, BL III, 1935, p. 122—128) în care de asemenea nu s-a produs schimbarea în discuție. Rezultă că trecerea lui *e* la *ă* după labială este o inovație dacoromână, posterioară românei comune ;

γ) lat. *e, i* precedate de una dintre consoanele *t, d, s, j, z* devin *ă, î*. Și în acest caz, la fel ca la α, β, transformarea este recentă ;

δ) la o serie de forme din paradigma verbului și la pluralul unor substantive feminine, avem astăzi *ă* pentru *a*. Este vorba de

— persoana 1 plural a indicativului prezent al verbelor de conjugarea I : *lucrăm, mîncăm*, alături de *lucrați, mîncați* ;

— persoana 3 singular a perfectului simplu al verbelor de conjugarea I : *lucră, mîncă*, alături de *lucrá, mîncá* ;

— persoana 3 singular a indicativului prezent al unor verbe monosilabice de conjugarea I : *dă, stă*, alături de *da, sta* ;

— pluralul în *-i* al substantivelor cu *a* accentuat în temă : *mare — mări, carte — cărți*.

În toate aceste cazuri, apariția lui *ă* este, probabil, ulterioară românei comune, pentru că există graiuri care păstrează formele primare cu *a*⁴. Argumentul adus pentru cazurile expuse la α, β, γ este valabil și aici. Astfel, în general, istroromâna și unele graiuri dacoromâne din trecut și de astăzi păstrează formele cu *a*, în timp ce aromâna, meglenoromâna și cele mai multe graiuri dacoromâne prezintă *a* > *ă*. Exemple de păstrare

¹ Pușcariu, *Études*, p. 76—79, îl consideră ca datînd din româna comună.

² Densusianu, HLR II, p. 82, 88 ; cf. Rosetti, ILR, p. 522.

³ Vezi Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 55—56.

⁴ Pușcariu, *Études*, p. 77—78, consideră că aceste schimbări ar fi din româna comună, dar că aveau un caracter dialectal.

a formelor primare cu *a*: istr. *rugân*, *scăpân*¹, v. drom. *și se iertam*, *să ne îmbrăcamu* (Rosetti, ILR, p. 545), drom. reg. *cîntam* (Pușcariu, *Études*, p. 78, nota) sînt forme de persoana 1 indicativ prezent. Plurale ca *cetați*, *carți* apar în textele vechi românești (Densusianu, HRL II, p. 155—156; Rosetti, ILR, p. 408) și foarte probabil și în istroromână². Cf. și drom. *mari*, *vacî* față de arom. *mări*, *văți*.

În explicarea fenomenului intervine în primul rînd dificultatea produsă de faptul că nu avem a face cu o schimbare fonetică cu caracter general, ci cu o modificare foarte probabil de natură morfologică³.

Rezultă din cele spuse mai sus că numai două dintre transformările prezentate mai sus care au dus la apariția lui [ə] sînt de dată română comună: *a* neaccentuat > [ə] și *a* (accentuat sau neaccentuat) în poziție nazală > [ə]. Deci [a] și [ə] erau două vocale în distribuție complementară în raport cu accentul și cu poziția nazală⁴: [ə] apărea în poziție neaccentuată și în poziție nazală, unde nu apărea niciodată [a] (formele de tipul *casa* nu apăruseră încă; articolul hotărît feminin era accentuat: *cásə à*).

1.2.1.2. Fonologizarea vocalei [ə]. În situația prezentată mai sus, pentru ca [ə] să devină un fonem distinct de /a/ era necesar să fie satisfăcută cel puțin una din următoarele condiții:

- a) [ə] să poată apărea în poziție accentuată nenazală sau
- b) [a] să poată apărea în poziție neaccentuată sau în poziție accentuată nazală⁵.

Prima condiție nu este realizabilă, fiindcă transformările α , β , γ , δ , care pot avea ca rezultat apariția lui [ə] în poziție accentuată nenazală, nu s-au produs în româna comună.

A doua condiție a existat în urma unor schimbări care au avut loc în româna comună și care au dus la apariția lui [a] și în poziție neaccentuată. Aceste schimbări sînt:

α') postpunerea articolului definit și

β') fuziunea dintre substantiv și articol într-un singur cuvînt.

Astfel, de exemplu, lat. *casa + illa* devine în româna comună *casə + a* > *casa*⁶. În felul acesta [ə] în cazuri de felul lui *casə*, forma nearticulată, și *casa*, forma articulată. Contrastînd în astfel de cazuri, [ə] și [a] s-au fonologizat, devenind fonemele /ə/ și /a/]⁷.

¹ Pușcariu, *Istr.* II, p. 185: istr. *ă* corespunde lui *a* accentuat din dacoromână. Philippide, OR II, p. 18, crede că *-am* din istroromână e recent și se datorește influenței paradigmei croate *-amo*.

² În descrierea lui Pușcariu (*Istr.* II, p. 74, 142—143) nu este prezentată suficient de clar situația din istroromână.

³ Densusianu, HLR II, p. 159, invocă analogia după verbele de conjugarea a II-a (în cazul formelor verbale) și analogia după substantivul *țară* — *țări* (în cazul substantivelor feminine).

⁴ Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 58, consideră că [a] și [ə] erau în distribuție complementară numai în raport cu accentul.

⁵ Cf. Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 58—60.

⁶ *a* nu a devenit *ă* în formele de tipul *casa*, fiindcă era accentuat ca articol, cf. Pușcariu, LR II, p. 72.

⁷ Rosetti, ILR, p. 381; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 59; cf. Graur, *Mél. ling.* I, p. 59—60.

Fonologizarea lui [ə] aparține românei comune, fiindcă între cele patru idiomuri (dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna) există o concordanță deplină în ceea ce privește :

- a) *poziția* articolului definit,
- b) *fonetismul* acestui articol și
- c) *fuziunea*, produsă în toate cele patru idiomuri¹.

Nu aparține, în schimb, românei comune fonologizarea lui [î]. S-a arătat (Avram, *Grafia*, p. 72 ; Rosetti, ILR, p. 381) că opoziția fonologică /ă/ : /î/ este relativ recentă în dacoromână.

1.2.2. Diftongii *ea*, *oa*.

1.2.2.1. Am arătat mai sus că [e] și [o], datorită unui fenomen de metafonie, se pronunțau, în prima fază a românei comune, la fel ca în alte limbi romanice², mai deschise sau mai închise în funcție de vocala din silaba următoare; urmate de silabe conținând vocale închise (*i*, *u*), s-au pronunțat mai închis, în timp ce urmate de silabe conținând vocale deschise sau medii (*a*, *e*, *ə*)³ s-au pronunțat mai deschise : *n[ɛ]gru*, *n[ɛ]gri*, dar *n[ɛ]grə*, *n[ɛ]gre*, *nep[ɔ]tu*, *nep[ɔ]ți*, dar *nep[ɔ]tə*, *nep[ɔ]te*. De asemenea erau deschise și vocalele din monosilabele care continuau formele latinești : *det*, *stet* (*d[ɛ]*, *st[ɛ]*)⁴.

Din cauza câmpului larg de dispersie, variantele [e], [o] s-au pronunțat din ce în ce mai deschis, ajungându-se, într-o perioadă a românei comune pe care nu o putem preciza, la diftongii *ea*, *oa*⁵. Variantele închise având un câmp de dispersie mai limitat, au continuat să se pronunțe ca în epoca precedentă, așa cum se pronunță de fapt și astăzi⁶. S-a ajuns astfel la fonetisme ca *n[ɛ]gru*, *n[ɛ]gri*, dar *n[ɛa]grə*, *n[ɛa]gre*. Diftongii *ea*, *oa* aparțin românei comune⁷ și reprezintă o trăsătură caracteristică a limbii române în comparație cu alte limbi romanice⁸. Spre deosebire de majoritatea limbilor romanice, în română „diftongarea” nu are legătură cu natura deschisă sau închisă a silabei. De remarcat că „diftongarea”

¹ Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 59.

² Vezi, de exemplu, situația din sardă, unde și astăzi *e* și *o* se pronunță închise când în silaba finală este un *i* sau un *u*, dar se pronunță deschise când în silaba finală este altă vocală : *kelu*, *veni*, dar *dɛke*, *tɛla* (Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 193). La fel, în dialectele italienești meridionale, înainte de lat. *-i* și *-u*, vocalele *e*, *o* > *i*, *u*, în timp ce înainte de alte vocale finale (*-a*, *-e*, *-o*) se mențin ca atare (Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 199). Cf. și W. Meyer-Lübke, MRIW I, p. 6, pentru situația în ansamblul României. Insistăm deci în explicarea fenomenului și asupra faptului că *é*, *ó* urmate de *i*, *u* sînt mai închise în prima fază a românei comune (cf. Petrovici, *Infl. slavă*, p. 30 ; Nandriș, *Phon.*, p. 212). Este interesant de subliniat că, în cazul diftongării lui *o*, Al. Rosetti (ILR, p. 363) pare a adopta același punct de vedere atunci când precizează că diftongarea n-a avut loc dacă vocala din silaba următoare era închisă.

³ Dintre vocalele medii lipsește *o*, fiindcă *o* neaccentuat în poziție finală devenise *u*. Cf. Petrovici, *Infl. slavă*, p. 30, nota 2.

⁴ Cf. Petrovici, *Infl. slavă*, p. 30.

⁵ Pușcariu (LR II, p. 114) consideră că diftongarea a avut următoarele faze : *pește* > *peește* (prin propagarea lui *e* următor) > *peaște* (cu *e* > *a* pentru evitarea contragerii).

⁶ Se știe că vocalele *e*, *o* din română au un timbru mai închis decât vocalele corespunzătoare din alte limbi. Cf. Pușcariu, LR II, p. 43.

⁷ Rosetti, ILR, p. 636 ; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 66 ; Al. Ionașcu, SCL X, 1959, p. 588. crede că diftongarea a avut loc după „scindarea românei comune”.

⁸ S. Pușcariu, DR I, 1921, p. 379 ; W. Meyer-Lübke, *Rum. u. Rom.*, p. 2.

nu se produce în poziție nazală : lat. *bene* > *bine*, lat. *montem* > *munte*¹. Excepțiile de la regula „diftongării” din cuvinte ca *peste* (< lat. *per extra*), *nece* (< lat. *neque*) au fost explicate prin poziția neaccentuată a lui *e* în frază (S. Pușcariu, DR I, 1921, p. 378).

Apariția diftongilor *ea*, *oa* în româna comună este dovedită de faptul că ei există în dacoromână, aromână, meglenoromână. Situația din istroromână (Pușcariu, *Istr.* II, p. 88), ca și din unele graiuri daco-române, unde diftongilor *ea*, *oa* le corespund [e], [o], este mai recentă. În aceste idiomuri, [e], [o] nu continuă situația din româna comună.

1.2.2.2. Diftongul *ea* a rezultat și din contragerea a două vocale, accentul trecînd în acest caz pe vocala a doua : lat. *meam* > *m_̃ea*, lat. *videbat* > *ved_̃ea* (Densusianu, HLR II, p. 23).

Diftongul *ea* a rezultat și din alt fenomen, de această dată de natură morfologică, și anume din fuziunea desinenței [-e] a substantivelor feminine de declinarea a III-a cu articolul postpus : *vulpe* + *a* > *vulpea*. Fenomenul s-a produs în româna comună din motivele expuse mai sus la fonologizarea lui [ə]. Între cele patru idiomuri există o concordanță perfectă în ce privește :

- a) poziția articolului definit
- b) fonetismul rezultat din contragerea amintită și
- c) fuziunea produsă în toate cele patru idiomuri.

1.2.2.3. Deși nu putem ști exact care era pronunțarea lui *ea* provenit din „diftongarea” lui *e* (= [e̞a])², trebuie să observăm că el era în distribuție complementară cu [e].

Datorită postpunerii articolului și contragerii desinenței -e cu articolul *a*, în cuvinte de felul lui *vulpea*, *lumea*, [e̞a] contrastează cu [e] de la formele nearticulate *vulpe*, *lume*. În acest fel [e̞a] devine fonologic distinct de /e/.

1.2.2.4. Diftongul *oa* avea o situație diferită de cea a lui *ea*; el rezulta din metafoia lui *o* și apărea numai în silabă accentuată, atunci cînd era urmat de vocalele [ə], [e], poziție din care [o] era exclus.

1.2.3. D i f t o n g u l *ie*.

1.2.3.1. În româna comună³, *e* (< lat. *ě*) s-a diftongat în *ie*, în urma unui fenomen spontan⁴. Transformarea are loc atît în silabă deschisă, cît și în silabă închisă, spre deosebire de cele mai multe limbi romanice,

¹ Iordan, *Dift.*, p. 106—107, 249—251; Rosetti, ILR, p. 363.

² Nu reprezintă excepții de la cele spuse mai sus fonetisme ca *noră*, *soră* din dacoromână, care ar părea să prezinte *o* sub accent în poziția ă, fiindcă sînt ulterioare românei comune. În textele dacoromânești din secolul al XVI-lea (Densusianu, HLR II, p. 95; Rosetti, ILR, p. 529) apar *noru*, *soru*, deci în româna comună [o] nu putea să apară în silabă accentuată înainte de [ə] (cf. Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 68). Vezi și II.1.2.3.5.

³ Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 40, consideră că fenomenul a avut loc în romanica balcanică

⁴ Rosetti, ILR, p. 359, presupune o fază intermediară * [e̞e].

unde diftongarea s-a produs numai în silabă deschisă¹: lat. *fērrum* > *fiēru*, lat. *pēllem* > *piēle*, lat. *fēlem* > *fiere*, lat. *dēus* > *deu*, lat. *sēsus* > *șesu*, lat. *tēxo* > *țesu*.

Din exemple ca *deu*, *șesu*, *țesu* rezultă că [i], element al diftongului [ie], a produs asibilarea consoanelor precedente (cf. Densusianu, HLR I^r, p. 19; A. Procopovici, DR X₂, 1948, p. 488).

1.2.3.2. Într-o serie de cazuri, diftongarea lui [e] nu a avut loc:

a) în poziție nazală, dar numai atunci când aceasta era formată din nazală + consoană (Densusianu, HLR II, p. 18–19; Rosetti, ILR, p. 360; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 75²): lat. *dēntem* > *dinte*, lat. *tēmpum* > *timpu*, dar lat. *tēneo* > *ținu*, lat. *bēne* > drom. *bine*, arom. *gine*, lat. *vēnio* > drom. *vīnu*, arom. *viu*, vezi și, mai jos, d);

b) când [e] era precedat de *n* (Philippide, OR II, p. 36; S. Pușcariu, DR VII, 1931–1933, p. 19; Rosetti, ILR, p. 360; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 75): lat. *anēllus* > *anelu*, lat. *nēco* > *necu*, lat. *nēbula* > *negură*;

c) când [e] era precedat de *r* forte (cf. Philippide, OR II, p. 36; S. Pușcariu, DR VII, 1931–1933, p. 19) sau de consoană + *r* (Nandriș, *Phon.*, p. 60): lat. *rēus* > *reu*, lat. *rēcens* > *reace*, lat. *crēpo* > *crepu*;

d) în cuvinte proparoxitone, în poziție nazală formată dintr-un [n]³: lat. *tēnerum* > *teneru*, lat. *veneris* > *vineri*, lat. *vēnetus* > *vinitu*. Idiomurile sud-dunărene păstrează fonetismul original (arom., megl. *tinir*, istr. *tirer*; arom., megl. *vinit*), la fel ca unele graiuri dacoromâne (cf. bănaț. *tirer*).

Într-o serie de cazuri (*merg*, *vărs*), lipsa diftongării este aparentă, fiindcă putem presupune că în româna comună exista un [ie]. Fonetismele *merg*, *vărs* sînt recente (Densusianu, HLR II, p. 18; Rosetti, ILR, p. 359) și se explică prin analogie (cf. arom. *nergu*). La fel, *meu* < lat. *mēus* este analogic (Rosetti, ILR, p. 359), varianta *mieu* fiind cea normală. Analogia se pare că a contribuit și în cazul lui *dedi* < lat. *dēdi*, influențat de *dedeși*, unde primul *e* nu era accentuat (Densusianu, HLR II, p. 18).

1.2.3.3. Nu pare a fi din epoca românei comune diftongul [ie] la inițiala unor cuvinte de felul lui *el*, *este* etc., fiindcă în aromână, deși tendința de a iodiza pe *e*-, care a avut ca rezultat apariția diftongului [ie], se manifestă uneori, *e*- de regulă generală nu este diftongat. (Capidan,

¹ Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 171, 172. Situația din română, la fel ca cea din spaniolă și din alte idiomuri romanice care prezintă diftongarea lui *ē* în toate cazurile, indiferent de natura deschisă sau închisă a silabei, se poate explica prin poziția laterală a acestor idiomuri în cadrul Romaniei (Iorgu Iordan, RRL IX, 1964, p. 7; M. Sala, RRL IX, 1964, p. 607).

² Situația din română apare și în dialectele nordice italiene (Rohlf, *Gramm. it.* I, § 98).

³ Densusianu, HLR II, p. 19; Philippide, OR II, p. 36; S. Pușcariu, DR VII, 1931–1933, p. 28–29. Tratatamentul special al proparoxitonelor din română concordă cu situația din alte limbi romanice. În franceză, de exemplu, *ē* și *o* din proparoxitone se diftonghează în silabă deschisă (lat. *tēpidu* > fr. *tiède*, lat. *jovene* > v. fr. *juefne* > fr. *jeune*), dar nu se diftonghează înaintea unei nazale, ca și cum ar fi în silabă închisă (lat. *tēneru* > fr. *tendre*, lat. *domitat* > fr. *dompte*). Compararea cu situația din franceză ne permite să acceptăm distincția făcută de Densusianu, Philippide, Pușcariu și Meyer-Lübke (MRIW I, p. 6).

Arom., p. 230, 411; Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 26). Nu avem nici o probă că situația din aromână este o inovație¹.

1.2.4. Diftongii în $[-i]$ și $[-u]$

Diftongii $[ai]$, $[ei]$, $[ii]$, $[oi]$, $[ui]$, $[au]$, $[eu]$, $[iu]$, $[ou]$ au rezultat prin sinereza a două vocale (Densusianu, HLR II, p. 23): lat. *tacui* > *tacui*, lat. *no(s) + -i*² > *noi*, lat. *cui* > *cui*, lat. *stao* > *stau*, lat. *cantai* > *cantai*, lat. *grevi* > *grei*, lat. *audii* > *auđii*, lat. *noui* > *noi*, lat. *greuus* > *greu*, lat. *uiuum* > *viu*, lat. *nouus* > *noy*.

1.2.5. Triftongii. Româna comună avea doi triftongi: $[iea]$ și $[ieu]$.

Triftongul $[iea]$ a rezultat prin „diftongarea” lui *e* din diftongul *ie* sub influența lui $[ə]$ sau $[e]$ din silaba următoare (Densusianu, HLR II, p. 19; Rosetti, ILR, p. 360): lat. *pētra* > *pīetra* > *pīeatra*, lat. *sēp-tem* > *sīepte* > *sīeapte* (> *șeapte*).

Triftongul $[ieu]$, care apărea alături de *eo* (vezi B.II.5.1.1.1), a rezultat din contragerea diftongului $[ie]$ cu vocala *u*: lat. *ēgo* > *ieu*.

1.3. Transformări fonetice care au produs schimbări în distribuția vocalelor

1.3.1. Transformări determinate de poziția neaccentuată³

1.3.1.1. Transformarea lat. $[a]$ neaccentuat în rom. com. $[ə]$ nu este izolată de alte modificări ale vocalelor în poziție neaccentuată: $e > i$, $o > u$ (Procopovici, DR II, 1922, p. 190—191). Reducerea distincțiilor de deschidere în silabă neaccentuată este o tendință care apare în toate limbile romanice, mai pronunțată în unele, cum sînt spaniola, portugheza sau dialectele italienești meridionale⁴. De aceea, închiderea vocalelor neaccentuate din română poate fi rezultatul unei evoluții spontane romanice⁵ și nu este nevoie să apelăm la o explicație externă⁶. Dacă analizăm diferitele sisteme vocalice neaccentuate romanice, observăm că, în cele mai multe dintre ele, unul dintre cele trei foneme vocalice este, din punct de vedere fonetic, un sunet de timbru nedefinit: port., cat., retor.,

¹ Așa cum cred A. Procopovici (DR IV₁, 1924—1926, p. 41—42) și Vasiliu (*Fonol. ist.*, p. 68).

² Pentru $-i$, vezi B.II.S.1.

³ Nu am inclus în poziție neaccentuată poziția inițială datorită faptului că ea ocupă un loc aparte, în sensul unei stabilități mai pronunțate a vocalelor care apar în această poziție. Pușcariu (*Études*, p. 204) explică fenomenul prin masarea energiei de rostire la începutul cuvîntului, dar el are legătură și cu importanța mai mare pe care o are inițiala cuvîntului în procesul de comunicare, datorită cantității de informație conținută de inițială. V. Bertil Malmberg, SL XVI, 1962, p. 40—44.

⁴ Vezi Bertil Malmberg, „Orbis” X, 1962, p. 170; Rohlfs, *Gramm. it.* I, § 128.

⁵ Așa cum susțin Densusianu (HLR II, p. 17), E. Petrovici (CL X, 1965, p. 62). Cf. M. Sala (RRL IX, 1964, p. 611—612).

⁶ Așa cum cred Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 7; Philippide, OR II, p. 56; Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 12 și urm., 124 și urm.; Rosetti, ILR, p. 244—246.

it. dial. *ə*, asemănător lui *ă* din română. Nu interesează în acest caz substanța fonetică, adică dacă rom. *ă* este identic sau numai asemănător fonemelor corespunzătoare romanice (nu putem ști exact care era realizarea lui fonetică în româna comună ¹), ci rolul pe care îl are în sistem.

1.3.1.2. *o* > *u*. Este un fenomen care continuă o tendință atestată în latina târzie prin confuzia în scris între *o* și *u* ²: lat. *arborem* > *arbure*, lat. *corona* > *curună*, lat. *dominica* > *duminică*, lat. *ordire* > *urdire*, lat. *oricia* > *ureaci'ə*. În aceeași situație sînt și cuvintele neaccentuate în frază: lat. *non* > *nu*, lat. *quomodo* > *cumu* (Densusianu, HLR II, p. 22).

Situația din româna comună este continuată astăzi mai fidel de idiomurile sud-dunărene, care prezintă cu mai multă consecvență *u* pentru lat. *o* neaccentuat (cf. Philippide, OR II, p. 81): arom. *amurțăscu*, *durňa*, *ngrupare*, *purcar*, *murmintu*; megl. *durmea*, *angrupat*, *purcar*, *murmint*; istr. *durmi*.

În dacoromâna actuală, corespondența în discuție nu are un caracter regulat. Dacă în poziție finală absolută, dacoromâna a avut totdeauna *u*, la fel ca idiomurile sud-dunărene (cf. v. rom. *omu*, *bunu*), în interiorul cuvîntului există astăzi în numeroase cazuri un *o*: *amorțesc*, *dormea*, *îngropat*, *porcar*, *mormînt* etc., acolo unde în textele vechi dacoromânești apare *u* (Densusianu, HLR II, p. 89—91). Inconsecvența din dacoromâna actuală arată că a existat totdeauna o variație între *o* și *u* ³.

1.3.1.3. *e* > *i*: lat. *ceresia* > *cirășə*; lat. **demanitia* > *dimineață*, lat. *petiolus* > *picioru*. Spre deosebire de *a* > *ə* și *o* > *u*, cauze morfologice și fonetice (cf. A. Procopovici, DR II, 1922, p. 197—200) au împiedicat într-o serie de cazuri producerea fenomenului ⁴. Astfel, din motive morfologice, *-e* nu a devenit *-i* la pluralul substantivelor și al adjectivelor de declinarea I (*bună* — *bune* — *buni*), la singularul substantivelor de declinarea a III-a, la persoana a 3-a singular și plural a conjunctivului prezent al verbelor de conjugarea I (Philippide, OR II, p. 57—58).

La fel ca în cazul lui *o* > *u*, situația din româna comună este ilustrată mai bine în idiomurile sud-dunărene (Philippide, OR II, p. 58): lat. *merendā* > arom. *mirinde*, megl. *mirindi*, lat. **pecorarius* > arom., megl. *picurar*, lat. *secale* > arom., megl. *sicară* etc. Cu aceasta se aseamănă graiurile moldovenesti și vechea dacoromână, în care apare adesea *i* acolo unde astăzi avem *e*: *șidea*, *oaminii*, *facirile* etc. (Densusianu, HLR II, p. 84; Rosetti, ILR, p. 485).

1.3.1.4. *o* neaccentuat, în unele elemente latine, monosilabice și unelte gramaticale, a devenit [ə] (Rosetti, ILR, p. 364): lat. *quod* > *cə*, lat. *contra* > *cətrə*, lat. *de post* > *dupə*, lat. *foras* > *fərə* (cf. arom. *foară*,

¹ S-a arătat că sunetul românesc nu este identic nici cu bg. *ă*, nici cu alb. *ë* (cf. M. Sala, RRL IX, 1964, p. 612). E. Petrovici (RS XIV, 1967, p. 6—8) a dovedit că nici din punct de vedere fonologic situația din vocalismul românesc nu este identică cu cea din limbile balcanice.

² Vezi A.I.1.3.2.2.7.

³ Densusianu (HLR II, p. 89) și Vasiliu (*Fonol. ist.*, p. 77—78) explică situația din dacoromâna actuală printr-o tendință de restabilire a vocalismului primar cu *o*.

⁴ W. Meyer-Lübke (cf. DR VIII, 1934—1935, p. 317) crede că păstrarea lui *e* proto-nic netrecut la *i* (*pefi*, *cuceri*) e o disimilare prohibitivă.

afară), lat. *nos* > *nə*. Pentru cele mai multe dintre aceste cuvinte trebuie pornit de la poziția neaccentuată în frază a uneltelor gramaticale.

1.3.1.5. Transformări ale vocalei neaccentuate în poziție inițială (vezi 1.3.1):

1.3.1.5.1. *e* neaccentuat (în frază) la inițială de cuvânt a devenit *a* în următoarele contexte fonetice:

α) în compusele cu *eccum* (Densusianu, HLR II, p. 20; Rosetti, ILR, p. 362): lat. *eccum illum* > *acelu*, lat. *eccum hic* > *aci*, lat. *eccum illoc* > *acolo*, lat. *eccum modo* > *acumu*¹;

β) atunci când era urmat de *r* (Densusianu, HLR II, p. 20; Philippide, OR II, p. 56—57): lat. *ericium* > *ariciu*. În *erámu* < lat. *erabamus*, păstrarea lui *e* a fost explicată prin influența lui *erá* < lat. *eram*, în epoca în care această formă avea accentul pe *e* și nu devenise *erá* (Densusianu, HLR II, p. 20).

1.5.1.5.2. În câteva cuvinte, *a* inițial neaccentuat a dispărut: lat. *animalia* > *nəmal'ə*, lat. *annotinus* > *noaten*, lat. *autumnus* > *təamənə* (Densusianu, HLR II, p. 26; Rosetti, ILR, p. 380).

1.3.2. Transformări determinate de poziția nazală

1.3.2.1. Am văzut mai sus că [a] în poziție nazală se închide și se transformă în unele cazuri în [ə]. La același rezultat [ə] au ajuns lat. *o* și *u* protonice în poziție nazală (I. A. Candrea, BSF I, 1905, p. 28; Densusianu, HLR II, p. 26): lat. *fontana* > *fəntənə*, lat. *conflare* > *gəmfa*, lat. *longo* > *ləngə*, lat. *unquam* > *əncə*², lat. **hirundulam* > *rəndunea*.

Același fenomen de închidere a vocalelor a avut loc și în cazul lui *e* și *o*, devenite, în poziție nazală, *i*, respectiv *u*. Deci lat. *plenus* > *plinu*, lat. *lingua* > *limbə*, lat. *bonus* > *bunu*, lat. *montem* > *munte*, lat. *comparo* > *cumpəru*³.

În legătură cu închiderea lui *e* la *i* trebuie să presupunem că fenomenul a avut loc în româna comună numai în cazul anumitor cuvinte. Fonetisme ca *mente*, *cene*, notate alături de *mințe*, *cine*, în textele dacoromânești din secolul al XVI-lea, arată că cel puțin în anumite regiuni și în anumite condiții fonetice se mai păstrează *e* netrecut la *i* în poziție nazală⁴. Nu putem accepta părerea (cf. Philippide, OR II, p. 41; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 72) după care *e* > *i* în poziție nazală este posterioară românei comune. Această părere se bazează pe un fapt de cronologie relativă

¹ A. Procopovici, DR I, 1921, p. 163, crede că apariția lui *a* este ulterioară românei comune, formele din această perioadă având pe *e* elidat.

² În cazul ultimelor două cuvinte (*ləngə*, *əncə*) trebuie să pornim de la poziția neaccentuată în frază.

³ Lat. *consuo* > *cósu* nu reprezintă o excepție, pentru că dispariția lui *n* a avut loc în latina târzie (REW 2174).

⁴ Cf. Densusianu, HLR II, p. 65—67; Rosetti, ILR, p. 493—496. Discuția detaliată a fenomenului la Avram, *Grafia*, p. 29—34.

inexact : se consideră că $e > i$ este posterior transformării lui i în $\hat{i}$ după labiale, fiindcă *in* nu ar deveni *în* după labiale. Se aduce ca argument în sprijinul acestei afirmații exemple ca lat. *vinum* > *vinu*, lat. *pīnum* > *pīnu*, unde însă păstrarea lui i netrecut la $\hat{i}$ se datorește faptului că avem a face cu un [i] provenit din diftongarea lui $\bar{i}$ (vezi mai sus) ¹.

1.3.2.2. În poziție nazală, nu are loc diftongarea lui [e] în [ie] și a lui [e], [o] în [ea], [oa] (vezi 1.2.2.1, 1.2.3.2). În toate aceste situații, poziția nazală a contribuit la închiderea timbrului vocalei (vezi 1.3.2), împiedicând producerea diftongării ².

1.3.3. Alte transformări

1.3.3.1. [e] din prefixul *ex-* a dispărut, atunci când x era urmat de o consoană : lat. *extingere* > *stinge*. În aceeași categorie intră și compusele românești cu *stră-* < lat. *extra-*. Urmat de o vocală, *ex-* și-a păstrat elementul vocalic, care a trecut apoi la *a-* : lat. **exacutire* > *ascuți*.

1.3.3.2. [i] sau [e] în hiat precedat de o labială a trecut totdeauna înaintea acesteia, când vocala care preceda labiala era accentuată : lat. *habeat* > *aibə*, lat. **diffamio* > *defaimu*, lat. *rubeum* > *roiḃu*, lat. **scabia* > *zgaibə*, dar lat. *appropiare* > *apropia*, cu o neaccentuat.

2. CONSONANTISMUL

2.1. Sistemul fonologic

2.1.1. Față de sistemul consonantic al latinei târzii, sistemul consonantic al românei comune prezintă o serie de deosebiri :

2.1.1.1. Inventarul se îmbogățește cu fonemele /č, ġ, ȝ, đ, ș, ń, l'/, care apar ca rezultat al acțiunii unui iot ³ asupra consoanelor precedente.

2.1.1.2. Din punctul de vedere al trăsăturilor pertinente, este de remarcat faptul că devine distinctivă o trăsătură privind locul de articulație ((pre)palatală) și una privind modul de articulație (africată); perechea de trăsături simplu-geminat din latină se transformă, la fel ca în alte limbi romanice, în perechea slab-forte.

Astfel, din punctul de vedere al modului de articulare apare noua serie a africatelor (/č/, /ġ/, /ȝ/, /đ/) și se îmbogățește seria fricativelor cu /ș/, a nazalelor cu /ń/ și a lateralelor cu /l'/.

¹ M. Sala, RRL IX, 1964, p. 453. Cf. Densusianu, HLR II, p. 20, 66; Pușcariu, Istr. II, p. 332.

² Philippide, OR II, p. 38, 74, consideră că poziția nazală a frinat numai diftongarea în poziția -e și că diftongarea s-ar fi produs în poziția nazală când vocala finală era [ə]. Exemplele aduse nu sînt valabile pentru că în lat. **genna*, *pīnna* > *geanə*, *peanə* nu avem o poziție nazală (Rosetti, ILR, p. 360; M. Sala, SCL XV, 1964, p. 30—31). Pentru alte exemple, vezi Vasiliu, Fonol. ist., p. 73—74. În cazul lui [e], Philippide (OR II, p. 36) crede că în poziție nazală [e] > [e]. Discuția amănunțită în Avram, Grafia, p. 34—36.

³ Fie că era un iot de dată latină târzie, fie că era vorba de un iot degajat dintr-un lat. ϵ sau $\bar{i}$ (vezi 2.2.1.1—2.2.1.4).

De menționat apariția distincției *fortis / non fortis*, datorită căreia se opuneau consoane ca $|\bar{n}|$, $|\bar{r}|$, $|\bar{l}|$ și $|n|$, $|r|$, $|l|$.

Din punctul de vedere al locului de articulare, este de semnalat apariția noii serii a prepalatalelor ($|\check{c}|$, $|\check{g}|$, $|\check{s}|$) și a palatalelor ($|\acute{n}|$, $|\acute{l}'|$), precum și îmbogățirea seriei dentalelor ($|\acute{t}|$, $|\acute{d}|$) și a velarelor ($|\acute{h}|$).

2.1.1.3. Distribuția unor consoane este diferită față de cea din latina dunăreană, datorită unor restricții determinate de transformări fonetice care au avut loc în trecerea de la latină la română (vezi 2.1.4.).

2.1.2. Sistemul consonantic al românei comune avea 22 de fone-me¹: $|p|$, $|b|$, $|t|$, $|d|$, $|c|$, $|g|$, $|\acute{t}|$, $|\acute{d}|$, $|\check{c}|$, $|\check{g}|$, $|f|$, $|\acute{v}|$, $|s|$, $|\acute{s}|$, $|n|$, $|\bar{n}|$, $|\acute{n}|$, $|l|$, $|\bar{l}|$, $|\acute{l}'|$, $|r|$, $|\bar{r}|$ ².

Aceste consoane pot fi clasificate, la fel ca cele din româna actuală, după a) modul de articulație și b) locul de articulație.

2.1.2.1. Sistemul consonantic al românei comune este următorul³:

			La- biale	Bila- biale	Den- tale	Pre- (pala- tale)	Pala- tale	Velare
CONSOANE CU ZGOMOT	oclusive		$p \ b$		$t \ d$			$c \ g$
	africate				$\acute{t} \ \acute{d}$	$\check{c} \ \check{g}$		
	fricative			$f \ v$	s	$\acute{s}$		
SONANTE	nazale	slab	m		n		$\acute{n}$	
		forte			n			
	laterale	slab			l		$\acute{l}'$	
		forte			$\bar{l}$			
	vibrante	slab			r			
		forte			$\bar{r}$			

¹ E. Petrovici (CL II, 1957, p. 101) consideră că româna comună avea și un fonem $|\acute{r}|$, precum și semivocalele $|y|$, $|w|$, dar nu menționează fonemele $|n|$, $|\bar{n}|$, $|\bar{r}|$, $|\bar{l}|$, deși la p. 102 vorbește de existența unui $|\bar{r}|$.

² Este probabil ca româna comună din această epocă să fi avut și un fonem $|h|$ care apărea în cuvinte păstrate de la populațiile autohtone (vezi C I 3.2.1). Chiar dacă a existat un astfel de fonem, el a avut o poziție periferică, întărită ulterior, o dată cu pătrunderea unor cuvinte slave în română.

³ Nu aparțin epocii pe care o analizăm $|z|$ și $|j|$, fiindcă, chiar dacă ar fi apărut prin reducerea africatelor latinești $|\acute{d}|$ și $|\check{g}|$, ele erau numai variante ale fonemelor $|\acute{d}|$ și $|\check{g}|$. Numai după exercitarea influenței slave $|z|$ și $|j|$ puteau să contrasteze cu $|\acute{d}|$, respectiv $|\check{g}|$. De aceea, în fonetisme ca *zburare*, *zbatere*, *z* era variantă a lui $|s|$.

2.1.3. În privința variantelor fonemelor consonantice, spre deosebire de ceea ce există astăzi în graiurile românești, putem presupune că o serie de consoane ca /č/, /ğ/, /t̥/, /d̥/, /ʃ/ aveau în româna comună timbru palatal¹, fiindcă toate sînt rezultatul acțiunii unui iot sau a unei vocale anterioare asupra unei alte consoane. Caracterul lor palatal nu se pierduse în româna comună².

2.1.4. Distribuția consoanelor era în funcție de poziția față de începutul și sfîrșitul cuvîntului. La inițiala de cuvînt, poziție forte prin excelență, datorită corelației de forță, apăreau numai foneme forte /r̥, n̥, l̥/, fiind excluse /r, n, l/. La finala cuvîntului, în urma unor transformări care au avut loc în latina tîrzie, sînt excluse toate consoanele. Datorită acestui fapt, în româna comună, finala de cuvînt era totdeauna vocalică³.

2.1.4.1. Velarele nu apar înainte de dentale, pentru că grupurile [cs], [ct], [gn] din cuvintele latinești deveniseră [ps], [pt], [mn] (vezi 2.3.1.1).

2.1.4.2. Labialele urmate de un iot erau nepalatalizate. Absența palatalizării labialelor din istroromână, precum și caracterul recent al fenomenului din dacoromână ne permit să credem că palatalizarea labialelor este un fenomen posterior românei comune, apărut independent în idiomurile care cunosc fenomenul⁴.

2.2. Transformări fonetice care au dus la modificarea inventarului de foneme

2.2.1. Africatele

Transformările care au determinat apariția sunetelor [č], [ğ], [t̥], [d̥] în româna comună sînt următoarele⁵:

2.2.1.1. Africate surde:

a) lat. *c + e, i* > [č]: lat. *cera* > *ceară*, lat. *c(r)ibrum* > *ciuru*;

b) lat. *c, t + i + a, e* (accentuat sau aton) > [t̥]: lat. *brachiale* > *brațare*, lat. *acia* > *ață*, lat. **inaltiare* > *nălțare*;

¹ Fonetice o africată de felul lui *t̥* ar putea fi notată [t̥¹] sau [t̥']. Noi o notăm numai prin [t̥].

² E. Petrovici (CL II, 1957, p. 102), pornind de la unele fonetisme ca *ațit*, *căpățînă* etc., crede că exista o tendință de pierdere a caracterului palatal al africatelor /t̥/, /d̥/ încă în româna comună. Aceste fonetisme au putut apărea însă independent, după româna comună. Faptul că fenomenul este limitat numai la câteva cuvinte ne determină să-l considerăm posterior românei comune.

³ Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Omagiu Rosetti*, p. 113—114; Vasiliu, *Fonol. ist.* p. 118.

⁴ Vezi W. Meyer-Lübke, DR II, 1921—1922, p. 17; Rosetti, ILR, p. 400—403; Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 119—122.

⁵ Cf. Densusianu, HLR II, p. 35—40; Philippide, OR II, p. 148—153, 156—162, 165—172, 177—181; Rosetti, ILR, p. 119—123, 366—367, 372—377.

c) lat. *c, t + i + o, u* (accentuat sau aton) > [č] : lat. *urceolus* > *urciuru*, lat. *brachium* > *braciu*¹, lat. *fetiolus* > *fecioru*, lat. *hospitium* > *ospeciu*, lat. *titionem* > *tăciune*;

d) lat. *t + i* (< lat. *ī, ě* accentuate) > [ț] : lat. *tēxere* > *țesere*, lat. **petire* > *pețire*, lat. *barbati* > *bărbați*.

2.2.1.2. Africate sonore :

a) lat. *g + e, i* > [ğ] : lat. *gelum* > *geru*, lat. *fugire* > *fugire*;

b) lat. *d² + i + a, e* (accentuat sau nu) > [d̪] : lat. **asediare* > *așeđa*, lat. *radia* > *rađa*;

c) lat. *d³ + i + o, u* (accentuat sau aton) > [ğ] : lat. *deorsum* > *giosu*, lat. *asedio* > *așegiu*⁴;

d) lat. *d + i* (< lat. *ī, ě* accentuate) > [d̪] : lat. *dēus* > *deu*, lat. *dīcere* > *dicere*;

e) lat. *i- + a* > [d̪] : *iacere* > *dačere*;

f) lat. *i- + o, u* (accentuat sau aton) > [ğ] : lat. *iocum* > *giocu* lat. *iudicium* > *giudețu*.

2.2.1.3. Cele mai multe dintre modificările fonetice care au dus la apariția africatelor au avut loc în latină. Astfel, lat. *c, g + e, i*, lat. *c, t, g, d* urmate de un iot sau lat. *i-* au devenit africate în latina târzie, așa cum arată inscripțiile ; pe de altă parte, transformarea sunetelor latinești în africate este un fenomen care apare în toate limbile romanice⁵.

Apartține numai românei transformarea în africată a dentalelor urmate de un iot degajat dintr-un *ě* sau *ī* accentuate latinești⁶. Acest fenomen a avut loc, se pare, după secolul al VI-lea (Rosetti, ILR, p. 367). Africatele care au rezultat [ț], [d̪] s-au confundat în româna comună cu [t], [d] rezultate din asibilarea dentalelor și velarelor urmate de iot latinesc.

Româna se deosebește de celelalte limbi romanice și prin aceea că apariția unui anumit tip de africată este în funcție de natura vocalei care urmează după iot : [ț], [d̪] în cazul vocalelor non-posterioare și [č], [ğ] în cazul vocalelor posterioare. Considerăm că în ultimul caz (iotul urmat

¹ Fonetismele *braț, preț, îngheț* cu *ț* în loc de *č* sînt ulterioare, dar tot din română comună. Ele se datoresc unor analogii (vezi M. Sala, RRL XIII, 1968, p. 505—506).

² Pentru *g + i + a, o* nu avem exemple.

³ Pentru *g + i + a, o* nu avem exemple.

⁴ Fonetismele *așeđu, orđu* etc. cu *d̪* în loc de *ğ* sînt posterioare, dar *d̪* datează chiar din româna comună. Ele sînt rezultatul unor analogii (cf. M. Sala, RRL XIII, 1968, p. 507—509).

⁵ Fac excepție dalmata și dialectul logudorez al limbii sarde, unde *c, g* urmate de vocale anterioare nu s-au palatalizat.

⁶ În celelalte limbi romanice, cu excepția dialectului friulan, dentalele au rămas intacte atunci cînd erau urmate de *ě* sau *ī*. Cf., de ex., lat. *tēxere* > rom. *țesere*, lat. *dēus* > v. rom. *deu*, față de it. *tessere*, fr. *tisser*, prov. *teiser*, cat. *teixir*, sp. *tejer*, port. *tecer*; it. *dio*, fr., prov. *dieu*, cat. *deu*, sp. *dios*, port. *deus*.

de o vocală posterioară) apariția unui anumit tip de africată nu este și în funcție de accent ¹, cum s-a susținut adesea ².

Pentru a explica apariția unui anumit tip de africată în funcție de natura vocalei care urmează după iot am pornit de la faptul că în aromână și meglenoromână, idiomuri în care [če], [či], [ge], [gi] au trecut la [te], [ti], [de], [di], aceleași africate urmate de o vocală posterioară s-au păstrat nemodificate: arom. *fi*[čó]r, nu *fi[tó]r. Motivele care au împiedicat în aromână și meglenoromână transformarea lui [čo], [ču], [go], [gu] în [to], [tu], [do], [du] au acționat și în faza de început a românei comune, când au avut loc transformările dentalelor și velarelor urmate de un iot latinesc. La fel ca în aromână și meglenoromână, unde [o] și [u] au atras punctul de articulație al africatei spre partea posterioară a cavității bucale, împiedicând trecerea lui [č] la [t]³, în româna comună s-a ajuns la [č], [ğ] înainte de vocale posterioare (se știe că [č] și [ğ] au punctul de articulație posterior față de [t] și [d]).

2.2.1.4. Fonologizarea africatelor în româna comună

Pentru ca africatele rezultate din transformările de mai sus să devină foneme independente, era necesar ca ele să contrasteze cu consoanele din care proveneau (în latina târzie ele erau variante ale fonemelor /c/, /g/, /t/, /d/). Aceasta a avut loc după ce *e* devenise *i* în poziție nazală în cuvinte ca *dinte*, *timpu* (cf. A.I.2.1.3.) și în acest fel *t*, *d* pot apărea înainte de un *i*.

2.2.2. Consoana /ș/

2.2.2.1. Apariția sunetului [ș] în româna comună este determinată, spre deosebire de cele mai multe idiomuri romanice ⁴, de palatalizarea lat. *s* sau *ss* urmate de un iot, provenit dintr-un *e* sau *i* în hiat latinesc (a) sau degajat dintr-un *ě* sau *i* accentuate latinești (b):

a) lat. *caseum* > *cașu*, lat. *camisia* > *camașă*, lat. *pastionem* > *pășune*, lat. *fascia* > *fașă*;

b) lat. *sēssum* > *șesu*, lat. *sēptem* > *șapte*, lat. *sīc* > *și*, lat. *ra-sīna* > *rașină*, lat. *grassi* > *grăși*, lat. *scīs* > *ști*, lat. *castigare* > *căști-gare*.

Fenomenul caracterizează cele patru idiomuri românești ⁵.

În cazul unui iot de dată latină târzie, *sc*, *st* devin *ș*, în timp ce, urmate de un iot degajat dintr-un lat. *ě* sau *i* accentuate, aceleași grupuri devin *șt*.

¹ Vezi M. Sala, RRL XIII, 1968, p. 505—513.

² Densusianu, HLR II, p. 35—39; Philippide, OR II, p. 148—153, 156—162, 165—171, 177—181; Rosetti, ILR, p. 367, 372—374; Pușcariu, *Etudes*, p. 219—220.

³ Cf. I. Șiadbei, BL XVI, 1948, p. 79; Iordan-Manoliu, *Introd.*, p. 103.

⁴ Lat. *sēlla* > *șeauă*, dar it. *sella*, fr. *selle*, sp. *silla*; lat. *sex* > *șease*, dar it. *sei*, fr. *six*, sp. *seis*; lat. *ursi* > *urși*, dar it. *orsi*.

⁵ Confuzia dintre *s* și *ș*, înregistrată în istroromână, este recentă (Pușcariu, *Istr.* II, p. 121—122).

Nu a avut acțiune palatalizantă *i* secundar, rezultat din închiderea lui *e* (*singuru*, *simțu*).

2.2.2.2. Statutul fonologic al lui [ș]. Sunetul [ș] a devenit un fonem independent în raport cu *s* în momentul în care celelalte sunete puteau să apară în aceeași poziție : *șesu* contrastează cu *secu*, *șapte* cu *sear* (cf. Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 104).

2.2.3. C o n s o a n a /ń/

2.2.3.1. Sunetul [ń] în româna comună a apărut ca rezultat al palatalizării lui *n* urmat de iot : lat. *cuneum* > *cuńu*, lat. *uinea* > *vińa*, lat. *calcaneum* > *calcăńu*.

Spre deosebire de celelalte consoane, în cazul lui *n* palatalizarea nu a avut loc atunci când *n* era urmat de lat. *ě* sau *ĩ* accentuate, pentru că după cum s-a arătat mai sus (I.1.2.3.2.), *ě* (adăugăm acum și pe *ĩ*) precedat de *n*, nu a degajat un iot : lat. *něbula* > *negura*, lat. *boni* > *buni*. Apariția lui *ń* înaintea unui *i* din flexiunea nominală și verbală din aromână și din unele graiuri dacoromânești este posterioară românei comune (cf. și Vasiliu, *Fonol. ist.*, p. 112).

2.2.3.2. Statutul fonologic al lui [ń]. După palatalizarea lui [n] sub influența iotului, [ń] putea să apară în imediata vecinătate a vocalei și deci să contrasteze cu [ń] : *vińa* contrastează cu *vine*, *vină*. Astfel [ń] capătă în româna comună caracter de fonem independent.

2.2.4. C o n s o a n a /l'/

2.2.4.1. Apariția sunetului [l'] în româna comună este determinată de palatalizarea lui *l* slab și forte urmate de un iot, fie că era un iot provenit dintr-un *e* sau *i* în hiat latinesc (a), fie că era degajat dintr-un *ě* sau *ĩ* accentuate latinești (b) ; [l'] provine și din palatalizarea lui *l* din grupuri latinești *cl*, *gl* (c) ;

a) lat. *folia* > *foal'a*, lat. *filius* > *fil'u*, lat. **pulleus* > *pul'u* ;

b) lat. *lěporem* > *l'epure*, lat. *gallina* > *gal'ina*, lat. *linum* > *l'inu*, lat. *caballi* > *cal'i*. Nu se palatalizează *l* slab urmat de *ĩ*, fiindcă probabil înainte de acțiunea palatalizantă a iotului degajat din lat. *ĩ* accentuat, *l* slab devenise *r* : lat. *felicem* > *ferice*, lat. *umbilicus* > *buricu* (Densușianu, HLR II, p. 37) ;

c) lat. *oculus* > *ocl'u*, lat. *clavem* > *cl'ae*, lat. *glacia* > *gl'ața*, lat. *ungula* > *ungl'a*¹.

2.2.4.2. Statutul fonologic al lui [l']. Ca urmare a palatalizării, [l'] putea să apară în imediata vecinătate a vocalei și deci să contrasteze cu /l/ : *l'epure*, *gal'ina* contrastează cu *lemn*, *limbă*.

¹ Stadiul [i] (*foaie*, *fiu*) și [k'], [g] (*ochi*, *ghindă*) sînt posterioare românei comune ; idiomurile din sudul Dunării păstrează fonetismele arhaice : arom. *hil'u*, megl. *il'u*, istr. *fil'* ; arom., megl. *gl'indă*, istr. *gl'inde*.

2.2.5. Apariția consoanelor forte

În română, la fel ca în celelalte limbi romanice (mai puțin italiana), distincția de cantitate consonantică din latină s-a pierdut, dar consoanele geminate au devenit consoane forte, iar consoanele simple, consoane slabe. Dovada acestei transformări o găsim în faptul că fostele geminate au fost tratate la fel cu consoanele inițiale, care erau consoane forte prin natura lor¹. Spre deosebire de restul Romaniei, unde distincția dintre vechea consoană simplă și vechea consoană geminată s-a menținut atît pentru sonante, cît și pentru celelalte consoane², în română nu avem astăzi urme din această distincție decît în cazul sonantelor *r*, *n*, *l*.

2.2.5.1. Consoanele /r/ și /r̄/

Româna comună are două feluri de [r]: unul slab, [r], și altul forte, [r̄].

Primul, [r], provenea dintr-un *r* simplu intervocalic latinesc sau dintr-un *l* intervocalic latinesc³: lat. *perire* > *perire*, lat. *auricula* > *ureacl'ə*, lat. *solem* > *soare*, lat. *mola* > *moară*⁴.

Celălalt *r*, *r* forte, care este de fapt un *r* cu mai multe vibrații, provine dintr-un *r* geminat sau un *r* inițial latinesc: lat. *horrire* > *urire*, lat. *reus* > *reu*, lat. *riuus* > *riu*⁵. El apărea uneori și în grupuri formate dintr-o consoană +*r*: lat. *crepare* > *c̄repare*, lat. *lacrimă* > *lac̄remə*, lat. *praedare* > *p̄redare* (cf. Densusianu, HLR II, p. 20; Pușcariu, LR II, p. 33).

Deosebirea dintre cele două feluri de *r* se poate vedea din tratamentul vocalelor imediat următoare: după [r̄], vocalele anterioare trec în seria posterioară, în timp ce rămîn neschimbate după [r]: lat. *perire* > *pe-rire* > drom. *perire*, arom. *kirire*, lat. *horrire* > *urire* > drom. *urire*, arom. *urire*, lat. *lacrimam* > *lacrema* > v. drom. *lacrămă*, arom. *lacrîmă*⁶. Am arătat însă (B.I.1.2.1.1.) că această transformare a vocalelor după [r̄] este posterioară românei comune. Trebuie deci să presupunem că, pentru a se putea produce velarizarea vocalelor în condițiile arătate, [r̄] a continuat să existe în diverse idiomuri, la fel ca în româna comună.

2.2.5.2. Consoanele /n/ și /n̄/

Româna comună are, în afară de [n̄], discutat mai sus, un *n* slab și altul forte: *n̄*. Cel slab, provine dintr-un *n* simplu intervocalic latinesc. El se caracterizează printr-o puternică slăbire a nazalității și din această cauză vibrațiile nazale ale lui trec asupra vocalei precedente și o închid: lat. *lana* > *lənə*, lat. *bene* > *bine*, lat. *bonus* > *bunu*. Scăderea forței de

¹ Vezi Malmberg, *Études Blinkenberg*, p. 108–109; M. Sala, SCL XV, 1964, p. 170–171.

² Cf. Martinet, *Économie*, p. 275 urm.

³ Nu trece la -r- lat. -l- + iod degajat din lat. *ě*, *ĩ* accentuate: *fameal'e*.

⁴ Cf. M. Sala, SCL XV, 1964, p. 171–172.

⁵ E. Petrovici, CL II, 1957, p. 102; M. Sala, *loc cit.*

⁶ De remarcat că acțiunea velarizantă a lui *r* din grupul consoană +*r* este diferită de cea a lui [r̄], care continuă geminata sau consoana inițială din latină: în timp ce în ultimul caz [r̄] velarizează vocalele anterioare următoare independent de vocala care urmează, în cazul lui /r/ din grupul consoană +*r* velarizarea are loc numai cînd silaba următoare nu prezintă o vocală palatală și nici atunci în toate cazurile: cf. *credu*, *crescu*.

presiune a limbii, care duce la denazalizarea lui *n* slab (cf. E. Petrovici, DR VIII, 1934—1935, p. 54), explică și rotacizarea lui *n*. Într-o situație în parte asemănătoare este *n* imploziv din cuvinte ca lat. *canto* > *cəntu*, care era tot slab, dar prin poziția lui în silabă. Cei doi *n* slabi, la care se adaugă *m* imploziv (lat. *campus* > *cəmpu*), formează așa-numita poziție nazală. Între *n* slab, pe de o parte, și *n* și *m* implozivi, pe de altă parte, există o serie de deosebiri:

a) *n* slab poate să-și piardă nazalitatea și să se rotacizeze, ajungând la [r], așa cum s-au petrecut lucrurile în vechea dacoromână;

b) *n* și *m* implozivi împiedică diftongarea lui *ě* (vezi BII.2.3.2), în timp ce *n* slab nu are nici un efect asupra lui *ě*.

[*n̄*] continuă vechea geminată latină sau un *n* la inițială de cuvânt latinesc. El este o consoană forte, în care suplimentul de energie și de durată al fostului *n* geminat a făcut ca această consoană să-și păstreze mai bine caracterul ei nazal¹. Drept urmare, [*n̄*] nu a influențat vocala precedentă: lat. *annus* > *aṇu*, lat. *pinna* > *pēṇa* > *peanə*. Deci [*n̄*] nu formează poziție nazală și nici nu se rotacizează².

Un număr de cuvinte (*stăpîn*, *smîntîină*, *jupîn*, *stîină*) prezintă închiderea lui *a* urmat de un *n*. Trebuie să presupunem că aceste cuvinte existau și în româna comună și că prezentau un [ə]. Apariția lui [ə] în contextul amintit, ca și faptul că s-au înregistrat și forme rotacizate³, ne permit să presupunem că în româna comună aceste cuvinte aveau un *n* slab. Este foarte probabil că aceste cuvinte au intrat încă în latina balcanică și au fost tratate ulterior ca orice cuvânt care avea un -*n*. O situație asemănătoare prezintă gr. *σπανός* > *spîn* (S. Pușcariu, DR III, 1923, p. 387), despre care știm că a pătruns devreme în latină și s-a transmis albanezei și dialectului sicilian (REW, 8118 b).

Într-o epocă posterioară românei comune, pe care nu o putem preciza, româna a pierdut pe *n* slab, păstrînd numai pe *n* forte. Fostul *n* slab a fost confundat cu *n* forte. Se pare că idiomurile sud-dunărene au inovat mai repede în sensul pierderii lui *n* slab. Acest fapt explică următoarele fenomene din aceste idiomuri:

a) absența rotacismului, așa cum a fost înregistrat în dacoromână. Numai fiindcă aromâna și meglenoromâna au avut foarte devreme *n* forte pentru *n* slab nu s-a mai produs trecerea lui *n* la *r*;

b) absența unor fonetisme cu *n* propagat, de felul lui *cărunt*, *mărunt* din dacoromână, pentru că numai un *n* slab a putut propaga o parte din vibrațiile lui nazale. Rezultă de aici că fonetismele din aromână *cănut*, *minut* sînt de fapt fonetismele din română comună;

c) păstrarea lui *n* în cuvinte ca *frînu*, *fîrnu*, *grînu*, *gîrnu*, *brînu*, *bîrnu*, spre deosebire de dacoromână, unde *n* a căzut (*frîu*, *grîu*, *brîu*)⁴. Și pentru

¹ În spaniolă, același supliment de energie și de durată a dus la apariția lui *ṇ*, iar în portugheză a contribuit la păstrarea fostului *n* geminat sub forma unui *n*, în timp ce fostul *n* simplu latinesc a dispărut.

² M. Sala, SCL XV, 1964, p. 173—174.

³ G. Giuglea, DR II, 1921—1922, p. 358 și urm.; S. Pușcariu, DR III, 1923, p. 378 și urm.

⁴ Rosetti, ILR, p. 371, explică păstrarea lui *n* în aromână prin lipsa nazalizării în acest idiom. Pe baza celor expuse mai sus, lipsa nazalizării înseamnă existența unei consoane forte. Aromâna a avut nazalizarea, fiindcă altfel nu s-ar explica *î*.

aceste cuvinte trebuie să presupunem că, în româna comună, existau fonetisme cu *n* slab¹: *frə[n]u*, *grə[n]u*, *brə[n]u*. Dispariția lui *n* din drom. *frîu*, *grîu*, *brîu* poate fi explicată pornind tocmai de la păstrarea lui *n* slab o perioadă mai îndelungată. Faptul că *n* slab a dispărut numai în aceste cuvinte și numai la forma de singular (la plural avem *n*) arată că este posibilă o explicație particulară care să pornească de la structura fonetică a acestor cuvinte și de la constatarea că aveam a face cu forme de singular²;

d) păstrarea lui *n* în arom. *ună* < lat. *una*, care în dacoromână a dispărut, atunci când *una* era neaccentuat și articol (lat. *una* > v. drom. **uă* > v. drom. *uo* > drom. *o*). În aromână [n] se păstrează și în silaba neaccentuată, în timp ce *n* slab din dacoromână a dispărut, în condițiile arătate după perioada românei comune.

Situația lui *n* slab în dacoromână, unde această consoană s-a păstrat mai multă vreme, este mai complicată pentru că, cel puțin pînă în secolul al XVI-lea, existau două regiuni: una, în care, la fel ca în aromână și meglenoromână, *n* slab a dispărut mai repede (de aceea nu se mai rotacizează), și alta, formată din nordul Transilvaniei și al Moldovei, în care *n* slab s-a păstrat mai multă vreme (în unele regiuni, de exemplu Munții Apuseni, pînă astăzi³).

2.2.5.3. Consoanele /l/ și /l̃/ în româna comună

Româna comună avea la începuturile ei, în afară de [l'] discutat mai sus, încă două lichide laterale: *l* slab și *l̃* forte.

Primul, [l], provenea dintr-un *l* simplu intervocalic latinesc. Caracteristicile acestui *l* nu le putem preciza, dar putem presupune, pornind de la evoluția sa ulterioară, că avea particularități care îl apropiu de [r].

Spre deosebire de [l'], [l̃] provenea dintr-o geminată din latină. La fel ca în cazul lui *n* și *r*, consoana forte apărea și la inițiala cuvîntului. Acest [l̃] avea, foarte probabil, particularitățile unui *l* din româna actuală.

O serie de modificări fonetice au dus la dispariția opoziției dintre cele două laterale nepalatale:

a) [l], [l̃], urmate de un iot, devin [l'] (vezi 2.2.4).

b) [l] > [r], indiferent de natura vocalei care urmează: lat. *gelum* > *ge* [l]u > *ge* [r]u, lat. *pulice* > *pu* [l]ice > *pu* [r]ice, lat. *scala* > *sca* [l]ə > *sca* [r]ə.

c) [l̃] s-a păstrat ca [l], în afară de cazul când este intervocalic și urmat de *a* neaccentuat: lat. **expellavare* > *spe* [l̃]are > *spə* [l]are, lat. *caballus* > *ca* [l̃]u, lat. *callem* > *ca* [l̃]e > *cal* [l]e.

d) Urmă de *a* neaccentuat, [l̃] > [u]: lat. *stella* > *stea* [u]ə, lat. *margella* > *mărgea* [u]ə.

Un tratament special a avut lat. *illa* cu diferitele lui valori (pronume personal feminin: *ea*; pronume neaccentuat feminin la acuzativ: *a* > *o*,

¹ Cf. I. Șiadbei, SCL IX, 1958, p. 185, care presupune pentru româna comună un *n*, fără precizarea dacă este fricativ sau forte.

² Cf. A. Graur, BL III, 1935, p. 50–53.

³ E. Petrovici, DR VIII, 1934–1935, p. 149–163.

în condițiile cunoscute¹; articol definit; *a*). Fonetismul [u] se păstrează în aromână, meglenoromână și, regional, în dacoromână. Forma *stea*, din dacoromână, nu aparține românei comune², ci este o inovație a dacoromânei. Avem a face cu o formă analogică de singular, refăcută după flexiunea pronomelor *ea / eale*, *mea / meale* și a adjectivului *rea / reale* (M. Sala, SCL XX, 1969, p. 153—156).

2.2.5.4. Evoluția consoanelor forte

Transformarea vechilor geminate în consoane forte și a vechilor consoane simple în consoane slabe o putem presupune ca existentă și pentru celelalte consoane românești. Spre deosebire de sonante, la celelalte consoane opoziția nu s-a menținut prea mult, din cauză că baza fonetică a acestei opoziții (adică diferența dintre fonemul forte și cel slab) a fost slabă. A dispărut mai repede în cazul oclusivelor și al lui *s*, păstrându-se mai bine la *n* și *r*. Relativ timpuriu, încă în româna comună, a dispărut și distincția dintre /ī/ și /l/ (vezi 2.2.5.3). La celelalte consoane, fonemul forte, urmaș al geminatei latinești, și fonemul slab, continuator al consoanei simple din latină, s-au confundat foarte de timpuriu într-un singur fonem, care, din punct de vedere fonetic, era o consoană forte³ (M. Sala, SCL XVI, 1964, p. 500). Dovada constă în faptul că în română consoanele intervocalice, indiferent dacă proveneau din consoane simple sau geminate, nu au suferit modificări de felul celor din celelalte limbi romanice (sonorizare, spirantizare), la fel ca inițialele. Tratatamentul inițialelor este datorit caracterului forte al consoanei (Martinet, *Économie*, p. 256—296; Malmberg, *Études Blinkenberg*, p. 106—107; cf. S. Pușcariu, *Études*, p. 203—204). Trebuie deci să presupunem că și tratamentul consoanelor intervocalice, rămase intacte la fel ca inițialele, se datorește aceluiași caracter forte⁴.

În cazul lui *m*, caracterul forte al consoanei se poate demonstra și altfel, și anume dacă analizăm influența exercitată asupra vocalelor precedente. Astfel, lat. *á + m*, *é + m*, *ó + m* nu s-au modificat în română, la fel ca în cazul lui [n]: lat. *aramen* > *aramə*, lat. *tımeo* > *temu*, lat. *homo* > *omu* (cf. lat. *annus* > *añu*). Deci *m* nu formează poziție nazală, la fel ca [n]⁵. În schimb, *m* imploziv, la fel ca *n* imploziv, este slab și acționează asupra vocalei precedente: lat. *campus* > *cəmpu*, lat. *montem* > *munte*, lat. *mentem* > *minte*.

Ca un *m* forte a fost tratat *m* din grupul [mn], în sensul că nu a avut nici o influență asupra vocalei precedente: lat. *somnus* > *somnu*. Tot ca o consoană forte a fost tratat grupul *mn* secundar, provenit din *gn* (lat. *lignum* > *lemnu*, lat. *signum* > *semnu*⁶). Tratatamentul forte al gru-

¹ Densusianu, HLR II, p. 40; CDDE, 531; Graur—Rosetti, BL IV, 1936, p. 48—49.

² Așa cum cred Densusianu (HLR II, p. 40—41) și Graur—Rosetti (BL IV, 1936, p. 46—52).

³ Cf. W. Meyer-Lübke, MRIW I, p. 8: consoanele intervocalice s-au păstrat în română pentru că au fost pronunțate ca inițialele.

⁴ Tot forte din punct de vedere fonetic a fost și fonemul care s-a păstrat în cazul lui *n* (M. Sala, SCL XVI, 1964, p. 178—179).

⁵ Densusianu, HLR II, p. 16; M. Sala, SCL XV, 1964, p. 502—503.

⁶ Cf. Rosetti, ILR, p. 360, și I. Șiadbei, SCL VIII, 1957, p. 480, unde se face o justă legătură între tratamentul lui *mn* și cel al lui *nn*.

pului *mn* primar nu este un fenomen izolat în cadrul Romaniei¹. Faptul că în română și *mn* secundar a fost identificat cu *nn* dovedește că modificarea *gn* > *mn* a avut loc înainte de identificarea lui *mn* cu *nn*, deci foarte probabil într-o anumită arie a latinei.

2.3. Transformări fonetice care au produs schimbări în distribuția consoanelor

2.3.1. Transformări determinate de contextul fonetic

2.3.1.1. Velarele nu apăreau în grupuri consonantice înainte de dentală :

2.3.1.1.1. lat. [cs] > [ps] : lat. *coxa* > *coa*[ps]ə, lat. *frixit* > *fri*-[ps]e ;

2.3.1.1.2. lat. [ct] > [pt] : lat. *octo* > *o*[pt]u, lat. *noctem* > *noa*-[pt]e, lat. *pectus* > *pie*[pt]u ;

2.3.1.1.3. lat. [gn] > [mn] : lat. *signum* > *se*[mn]u ; lat. *cognatus* > *cu*[mn]atu.

Avem a face cu un fenomen de asimilare parțială atât din punctul de vedere al articulării, cât și din punct de vedere acustic : labialele și palatalele sînt mai apropiate de dentale decît velarele².

Ținînd seama, pe de o parte, de faptul că avem a face cu simple fenomene de asimilare a unei consoane în poziție implozivă și, pe de altă parte, de faptul că grupurile consonantice în discuție nu s-au dovedit stabile în nici o limbă romanică (cf. Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 430—435 ; Rosetti, ILR, p. 127—128), putem presupune că această asimilare a avut loc ca urmare a unei tendințe romanice³. În timp ce în limbile romanice occidentale *c* a evoluat spre seria palatală, ajungînd la *i*⁴, în română *c* a evoluat spre seria labială, ajungînd pe *p*. Evoluția spre seria labială ar putea fi pusă în legătură cu situația din albaneză. În concluzie, asimilările *ct* > *pt*, *cs* > *ps* nu se datoresc influenței substratului decît în modul arătat mai sus.

În sprijinul explicării acestei asimilări printr-o tendință de evoluție romanică se poate aduce și faptul că în numeroase cazuri *cs* devine *s*, la fel ca în latină și în limbile romanice (Lausberg, *Rom. Sprachw.*, § 441—442).

¹ Lat. *mn* > it. *nn*, log. *nn*, sp. *ñ*, port. *n*, la fel ca lat. *nn* > it. *nn*, log. *nn*, sp. *ñ*, port. *n*.

² Vezi R. Jakobson, *Proceedings of the third International Congress of Phonetic Science*, Gand, 1939, p. 37.

³ B. Malmberg, „Orbis” XI, 1962, p. 174, consideră că reducerea sau transformarea grupurilor *ct*, *cs* din limbile romanice este rezultatul tendinței spre silabă deschisă.

⁴ Fr. *nuit*, cat. *nit*, port. *noite*, sp. *noche* (< v. sp. *noite*).

Cît privește transformarea $[gn] > [mn]$, remarcăm faptul că fenomenul asimilării a fost înregistrat și în alte idiomuri romanice, cu deosebiri care variază de la un idiom la altul ¹.

2.3.1.2. lat. *bl*, *br* intervocalici devin *ul*, *ur*: lat. *subla* > *suulə > *sulə*, lat. *cibrum* > *ciuru*². În câteva cazuri, *u* rezultat din vocalizarea lui *b* s-a contopit cu vocala precedentă: *sulə* etc. (Candrea, *Cons.*, p. 80; Densusianu, HLR I, p. 86—87).

2.3.2. Transformări determinate de poziția consoanei în cuvînt

2.3.2.1. Am văzut mai sus că la inițială de cuvînt, poziție forte prin excelență, apar numai consoane forte în cazul sonantelor $\bar{n}$, $\bar{l}$, $\bar{r}$. Caracterul forte al inițialei explică și stabilitatea deosebită a consoanelor în această poziție.

2.3.2.2. Consoanele finale de cuvînt, și, uneori, și cele de la finala unei silabe din interiorul cuvîntului, au suferit modificări sau au dispărut (vezi 2.1.4).

2.3.2.3. În poziție intervocalică, lat. *b*, *u* s-au confundat într-un $[\bar{u}]$ încă în perioada latinei (vezi A.I.2.1.2.) și apoi a dispărut: lat. *caballus* > *calu*, lat. *uidebat* > *vedea*, lat. *subire* > *suire*, lat. *clauem* > *cl'ae*³.

Nu reprezintă excepții apariția lui *b* și *v* intervocalici într-o serie de cuvinte ca *primăvară*, pentru că avem a face cu compuse ale căror elemente au fost pronunțate cîtva timp separat: *prima uera* (cf. Densusianu, HLR, II, p. 35)⁴. De asemenea, nu sînt excepții nici cazurile: *roibu* (< lat. *rubeum*), *aibə* (< lat. *habeat*), *sgaibə* (< lat. *scabia*), pentru că în aceste situații nu avem a face cu o poziție intervocalică (*e* și *i* deveniseră iot).

Este foarte probabil ca într-o serie de cazuri ca: *noa[u]ə* < lat. *no(u)em*, *no(b)is*, *no(u)a*, *no(u)ae*; *voa[u]ə* < lat. *uo(b)is*; *oa[u]ə* < lat. **o(u)ae*, *o(u)at*; *ploa[u]ə* < lat. **plo(u)et*; *roa[u]ə* < lat. **ro(u)e*; *aveare* < lat. *habere*; *ne[g]urə* < lat. *nebula*; *ru[g]u* < lat. *ru(b)us*; *fa[g]u* < lat. **fa(u)ulus*; *ne[g]u* < lat. *naeuus*, $[\bar{u}]$ rezultat din confuzia lui *-b-* și *-u-* să se fi păstrat (în unele cazuri s-a și dezvoltat într-un *v* sau *g*) din latină pînă astăzi⁵.

¹ Bonfante, Lg 18, 1942, p. 289—290, apropie tratamentul labial din română de cel din dialectele meridionale italienești. Cf. Rosetti, ILR, p. 129.

² Arom., megl. *șiru* este posterior românei comune (vezi M. Sala, RRL XIII, 1968, p. 511, nota).

³ Densusianu, HLR II, p. 34; Philippide, OR II, p. 145—146; Rosetti, ILR, p. 117—119.

⁴ Candrea, *Cons.*, p. 17, explică apariția lui *v* în *primăvară*, *adevăr* prin păstrarea lui *v* înainte de $\bar{e}$ accentuat (la fel, p. 5, explică și apariția lui *v* în *avem* < *habēmus*). Pentru *v* din *avem* s-a dat însă altă explicație mai convingătoare. Vezi Densusianu, HLR II, p. 34; Rosetti, ILR, p. 156.

⁵ Cf. Philippide, OR II, p. 145 și Miklosich, *Vocalismus* IV, p. 27. Părerea contrară apare la Densusianu, HLR II, p. 34; Rosetti, ILR, p. 156.

Această presupunere se bazează pe faptul că în toate celelalte limbi romanice tratamentul lat. *-b-* și *-u-* prezintă ezitări, în sensul păstrării sau dispariției acestor consoane intervocalice¹. Este greu de văzut cum [u], rezultat din confuzia dintre *-b-* și *-u-* din latină, a dispărut în toate cazurile numai în română și cum încă în româna comună, la puțin timp după ce dispăruse, a apărut din nou pentru evitarea hiatului, dezvoltându-se în unele cazuri chiar într-o consoană. De aceea, se poate presupune că în cazurile discutate mai sus româna a păstrat, la fel ca alte limbi romanice, lat. [u]. Motivele invocate pentru apariția lui [u] au putut contribui la păstrarea lui [u] în aceste cazuri.

---

¹ Vezi Menéndez Pidal, *Manual de gramática histórica española*¹⁰, Madrid, 1958, p. 133—134; Rohlfs, *Gramm. it.* I, § 215.

II. MORFOLOGIA

1. SUBSTANTIVUL

1.1. Reducerea numărului declinărilor s-a petrecut în latina târzie din cauze diverse (vezi A II 1.2.). Drept urmare, în limba română apar trei grupe morfologice denumite *d e c l i n ă r i*. Ele cuprind substantive feminine (grupa I), substantive masculine și neutre (grupa a II-a) și substantive feminine, masculine și neutre (grupa a III-a).

1.1.1. După cum rezultă din drom. *mînu (vezi 1.2.3.6), ca și din formele s. *noru* (-*mea*), *soru* (-*ta*) (vezi 1.2.3.5), un timp s-a păstrat și declinarea a IV-a feminină.

În româna comună avem deci și a IV-a grupă, formată din cele trei substantive citate¹. În comparație cu celelalte trei grupe, ea avea însă o poziție periferică.

1.1.2. În întreaga flexiune, apar opoziții noi. Cea mai importantă este aceea dintre singular și plural, apoi opoziția de gen și, în sfârșit, cea cauzală. Ele formează o ierarhie. Astfel, singularul nu se confundă cu pluralul decât în mod cu totul accidental în cuvinte ca *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi* și *vineri* și, probabil, *mănu „mână”. Neutralizările sînt mai numeroase între genuri, atingînd în special neutrele. La singular, *anu*, de exemplu, nu se mai distinge prin desinență de *acu*, *arbure* de *spate*, iar, la plural, *turte* nu se mai distinge de *fire*, *umbre* de *lemn* etc. Între cazuri, neutralizările se generalizează la masculine și neutre, ambele numere. La feminine, se păstrează opoziția nominativ-acuzativ-vocativ / genitiv - dativ, dar numai la singular.

1.1.3. Această nouă situație prezintă însă și o serie de excepții. La declinarea I, de exemplu, se menține prin *tată* posibilitatea includerii unor masculine terminate în *o*, iar prin *di* și prin cele cinci nume ale zilelor săptămîinii se creează subcategorii cu un caracter aparte.

¹ I. Coteanu, *Urme de declinarea a IV-a în românește*, comunicare la cel de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, București, 1968.

1.1.4. La declinarea a II-a, se constituie un tip nou, terminat în semi-consoană : *bou, ou*, spre deosebire de marea majoritate a substantivelor din această categorie, care se sfîrșesc în -*u* vocală. Tot aici se mențin și cîteva imparisilabice, ca *omu, capu*, care prezintă o opoziție singular/plural diferă de restul substantivelor din această grupă.

1.1.5. Faptele enumerate mai sus au determinat perspectiva din care se tratează în continuare substantivul, principiul analizei fiind ierarhia opozițiilor, în funcție de neutralizarea lor. Pornind de la constatarea că opoziția de număr este dominantă și că ea se realizează pe genuri, clasele de substantive și de flexiune au fost stabilite în consecință.

1.2. Clasele de substantive

1.2.1. Substantivele se grupează, după gen, în masculine, feminine și neutre. Existența primelor două clase nu pune nici o problemă. Cea de-a treia este justificată prin:

a) plurale de tipul *capete, coarne, deaște, meare, oase, scamne, seamne, spițe* etc.

b) plurale de tipul *capisteare, pal'a* (< lat. *capisteria, palea*);

c) plurale de tipul *frigure, timpure, piepture* etc.;

d) plurale de tipul *gurămintă*, cf. drom. *legămintă, veșmintă* etc.

Acestor patru categorii nu le-au corespuns niciodată forme de singular feminin, ceea ce dovedește că opoziția fundamentală, caracteristică și astăzi neutrelor, a funcționat fără întrerupere din latină pînă în limba română contemporană.

1.2.1.1. Problema neutrului a dat naștere la numeroase discuții, privind :

a. existența acestei categorii de substantive în românește;

b. menținerea ei din latină.

În legătură cu *a*, s-a spus că neutrele sînt de fapt ambigene, înțelegîndu-se prin aceasta neapartenența lor la o clasă de gen propriu-zisă. Al. Graur a arătat însă că neutru se opune atît masculinului, cît și femininului, fiind genul inanimatelor¹. Al. Rosetti² a insistat asupra relației animat-inanimat și movitat-nemotivat în apariția și dezvoltarea neutru-lui românesc³.

¹ În *Les substantifs neutres en roumain*, „Romania” LIV, 1929, p. 249 și urm., vezi și BL V, 1937, p. 5 și urm.; BL VI, 1938, p. 260 și urm.; *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 352; LR III, 1954, p. 65.

² În SCL I, 1950, p. 233—235; SCL VIII, 1957, p. 407—413; SCL XIV, 1963, p. 433—437, SL XIII, 1959, p. 133—136.

³ Vezi și R. Jakobson, *On the Roumanian Neuter*, CL III, 1958, supliment, p. 237—238. O analiză formalizată a problemei a întreprins Emanuel Vasiliu în SCL XI, 1960, p. 463—464, ajungînd și pe această cale la concluzia existenței genului neutru.

Ch. Bazell¹, I. Pătruț² și Vl. Hořejši³ sînt de părere că limba română nu are neutru.

1.2.1.2. În legătură cu *b*, s-a remarcat că neutrul românesc nu continuă nici în formă, nici în unele amănunte de conținut genul corespunzător din latină⁴. După G. Ivănescu⁵, neutrul s-a păstrat însă din latină. Oct. Nandriș⁶ pune menținerea neutrlui pe seama substratului autohton⁷.

Al. Rosetti⁸ vede în neutrul românesc o reorganizare a claselor de substantive efectuată de limba română însăși.

1.2.2. Clasa masculinelor

1.2.2.1. În interiorul acestei clase se disting masculine cu singularul în *-u*⁹ și masculine cu singularul în *-e*, ambele avînd pluralul în *-i*.

1.2.2.2. Masculinele se grupează, prin urmare, în :

1. *anu*, *aricu*, *bărbatu*, *bou*, *calu*, *cerbu*, *cucu*, *cuscu*, *fagu*, *oclu*, *lupu*, *pomu*, *porcu*, *rinicu*, *pulu*, *vițelu* etc.;

2. *berbeațe*, *căne*, *cărbune*, *dinte*, *frate*, *oaspe*, *părete*, *șearpe*, *șoarețe*, *viearme* etc.; *arbure* și *vulture*. (Ultimele două s-au modificat tîrziu în dacoromană în *arbur* și *vultur*, probabil prin refacerea singularului.)

1.2.2.3. Excepția face imparisilabicul *omu-oameni*, care are două radicale, și deci pluralul său nu se explică prin sistemul român comun.

1.2.2.4. Izolat este masculinul *tată*, atît prin terminația de singular, cît și prin pl. *tăteni*, care este însă sprijinit de pl. fem. *numeni*.

1.2.3. Clasa femininelor

1.2.3.1. Femininele constituie opt categorii caracterizate prin :

1.2.3.1.1. Singular în *-a*, plural în *-e* : *apă*, *arină*, *capră*, *față*, *feată*, *iarnă*, *mamă*, *measă*, *muscă*, *piatră*, *turtă*, *sapă*, *umbră* etc.

¹ În „Cahiers Sextil Pușcariu” I, 1952, p. 77—85.

² În *Mélanges Oslo*, p. 291—301, vezi și RS VII, 1963, p. 95 și urm.

³ În SCL VIII, 1957, p. 299 și urm., și în „Philologica Pragensia” 7, 1964, p. 401—407, cf. și discuția acestui punct de vedere la I. Coteanu, LR XV, 1966, p. 309 și urm.

⁴ Vezi A. Graur, „Romania” LIV, p. 249 și urm., *Tendințe*, p. 65.

⁵ În SCL VIII, 1957, p. 299 și urm.

⁶ În PLIR XXV, 1961, p. 47 și urm.

⁷ Pentru genul neutru în română și albaneză, vezi K. Togeby, „Cahiers Sextil Pușcariu” II, 1952, p. 121 și urm.

⁸ În SL, 1959, p. 133 și urm., și ILR, p. 617 și urm.

⁹ Masc. *bou*, *dzeu*, *șcl'au*, care se termină în *-u* consoană, nu au fost grupate aparte, pentru că, din punct de vedere strict morfologic, ele nu se deosebesc de cele terminate în *u* vocală.

a) Singular în -ə, plural în -ə, radicalul fiind terminat în -u în hiat : *auə, piuə, roauə, vədūuə*.

b) Singular în -ə, plural în -e, substantive cu două radicale : *căţeauə, cureauə, maseauə, nuiaua, steauə, viţeauə* etc.

1.2.3.1.2. Singular în -i accentuat, plural în -e : *ḍi*, cu două radicale¹.

1.2.3.1.3. Singular în -e, plural în -i : *bute, cal'e, cl'eaie, cruče, fəmeal'e, fune, minte, mul'eare, noapte, oa(i)e, oaste, ploa(i)e, pəne, pieale, punte, vulpe* etc.

1.2.3.1.4. Singular în -u, plural în -i, substantive cu radical dublu : *noru, soru*, cf. pl. *nurori, surori*.

1.2.3.1.5. Singular în -u, plural în -u : *mənu.

1.2.3.1.6. Singular în -e, plural în -e, cu dublu radical : *mumə*, cf. pl. *muməni*.

1.2.3.2. Categoria *a* nu se deosebeşte de *b* decât prin dificultatea de formare a pluralului, căci -e, ca desinenţă de plural, trebuia să se identifice cu -ə de la singular, din cauza lui *u* care precedă pe *ə*. Necesitatea de diferenţiere a singularului de plural nu era aceeaşi pentru toate cuvintele din serie, dar la *vədūuə* pluralul nu putea fi uşor evitat².

1.2.3.3. Substantivele din categoria *b* se analizează mai simplu în modul adoptat aici, căci desinenţa lor de singular nu poate fi decât *ə*. Altă segmentare nu se justifică din punct de vedere morfologic.

1.2.3.4. Substantivul *ḍi* de la 1.2.3.1.2 şi-a creat de timpuriu un dublet *ḍiuə*, cf. arom. *dîuă*, drom. *ziuă*, probabil spre a se integra într-una din categoriile mai puternice. Aromâna a diferenţiat clar cele două forme, păstrînd pe *ḍi* numai în compuse. Forma rom. com. *ḍiuə* a fost într-o poziţie puţin stabilă, după cum rezultă din variaţiile formale ale acestui substantiv în dacoromâna veche, vezi Rosetti, ILR, p. 502, 530.

1.2.3.5. Cele două substantive din categoria 1.2.3.1.4 şi-au format singulare noi, cf. drom. *noră, soră*, dar relativ tîrziu, căci drom. *soră* nu prezintă diftongarea vocalei din radical.

1.2.3.6. Substantivul *mənu din categoria 1.2.3.1.5 nu este atestat la singular. Pluralul v. drom. *mînule*, care se desparte în *mînu* şi articolul *le*, plural atestat frecvent în secolele al XVII-lea—al XVIII-lea în daco-

¹ Pluralul *ḍile* a fost presupus în româna comună pe baza arom. *ḍile* şi *ḍăle*. Ele arată că lat. *dies* a fost distribuit încă de atunci în două categorii flexionare diferite.

² Situaţia substantivelor citate explică de ce, în dacoromână, ele prezintă o mare varietate de forme în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea; vezi Rosetti, ILR, p. 502.

română, dovedește, ca și forma *mînuri* din jumătatea de nord a Transilvaniei, pentru care vezi DR V, 1927—1928, p. 100, că tema de plural *manu-*, *mănu-*, s-a menținut multă vreme.

1.2.3.7. Nu avem mijloace de a preciza situația femininelor de tipul drom. *fragă-fragi*, *moară-mori*, *seară-seri* și nici a celor de tipul *scară-scări*, *cetate-cetăți*, ultimele conținând alternanța *a/ă*, care, după Pușcariu, *Études*, p. 64, a apărut încă din perioada anterioară separării aromânei de dacoromână. Presupunerea lui Pușcariu implică acceptarea existenței în româna comună a unui *ă*, care nu se confirmă însă, iar pluralele din v. drom. *cetați*, *corabii*, *întrebări* etc. nu par a fi regresii din secolul al XVI-lea. Explicația lui Densusianu din HLR II, p. 158, potrivit căreia fenomenul s-ar fi produs în secolul al XVI-lea, când forma de plural *țărî*, apoi *țări* ar fi determinat prin analogie schimbarea lui *a* în *ă* și în cuvinte ca *cetate*, *mare*, *parte* etc., este puțin convingătoare și nu dă nici o sugestie pentru româna comună.

1.2.4. Clasa neutrelor

1.2.4.1. Neutrele se grupează în trei categorii, caracterizate prin :

1.2.4.1.1. Singular în *-u*, plural în *-e* : *acu*, *cotu*, *deașet*, *fieru*, *firu*, *măru*, *osu*, *picioru* etc.

1.2.4.1.2. Singular în *-u*, plural în *-ure* : *șeru*, *fumu*, *șugu*, *lacu*, *nodu*, *timpu*, *pieptu*, *ventu*, *vinu* etc.

1.2.4.1.3. Singular în *-e*, plural în *-e* : *păntece*.

1.2.4.2. În categoria 1.2.4.1.1 intră și imparisilabicul *capu* (cu pl. *capete*), care are însă două radicale.

1.2.4.3. Un loc aparte în categoria 1.2.4.1.2 a avut *nume*, cu pl. *numere*, atestat în drom. din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, ceea ce arată că el s-a păstrat timp îndelungat cu imparisilabic.

1.2.4.4. Folosirea alternativă în secolul al XVI-lea a lui *-e* și *-ure* ca mărci ale pluralului ar putea reprezenta continuarea unei vechi tendințe de reorganizare a acestui gen, existentă încă din latină¹ (vezi A II 1.1.4.)

---

¹ Pentru soarta lui *-ure* și înlocuirea lui cu *-e*, vezi G. Caragață, *Plurale românești și italienești în -ora*, în BPH III, p. 29 și urm.; Graur, *Les noms latins en -us, -oris*, în RPh, XI 1937, p. 265 și urm.; Iorgu Iordan, *Pluralul substantivelor în româna actuală*, în BPh V, p. 1 și urm.; I. Coteanu, *Pluralul substantivelor neutre în românește*, LL I, 1955, p. 103 și urm.

1.3. Declinarea

1.3.1. Declinarea ca totalitate de opoziții cazuale marcate nu s-a păstrat decât la substantivele feminine, dar și la acestea numărul opozițiilor a fost redus.

După unele păreri, nici la feminine nu am avea continuitate, pentru că genitiv-dativul feminin ar fi fost refăcut formal sub influența articolului enclitic (vezi Fr. Miklosich, *Vokalismus* III, p. 15; A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 58—60; Tache Papahagi în GS I, 1923—1924, p. 218—224; Capidan, *Arom.*, p. 393; I. Șiadbei, *Mélanges Roques* IV, p. 231 și urm.; Knud Togeby, „Revue romane” 2, 1968, p. 147 și urm.).

H. Tiktin, ZRPh XII, 1888, p. 231; Densusianu, HLR II, p. 166, vezi și Rosetti, ILR, p. 140, consideră însă că genitiv-dativul femininelor s-a păstrat.

1.3.2. Constituirea formei unice de nominativ-acuzativ

1.3.2.1. Cu excepția primelor cinci nume ale zilelor săptămânii, în care se recunoaște un genitiv (rezultat din izolarea primului termen al sintagmelor *lunae dies*, *martis dies* etc.), acuzativul a devenit forma-tip. De la această regulă se abat numai *dracu* < *draco*, *gude* < *judex*, *omu* < *homo*, *oaspe* < *hospis*, *șearpe*¹ < *serpens*, *mperatu* < *imperator*, *viearme* < *vermis*².

1.3.2.2. Femininele cu tema în -a și masculinele cu tema în -u nu sînt semnificative pentru stabilirea formei-tip moștenite, căci atît nominativul cît și acuzativul lor au ajuns la același rezultat formal. În schimb, imparisilabice ca *aries*, *carbo*, *caro*, *ciuitas*, *crux*, *dens*, *frons*, *lens*, *mens*, *parens*, *sanitas* etc. arată că forma de acuzativ a fost frecvent luată drept formă-tip, cf. *areate*, *cărbune*, *carne*, *cetate*, *cruce*, *dinte*, *frunte*, *linte*, *minte*, *parinte*, *sănatate* etc.

1.3.2.3. Opoziții formale între nominativ și acuzativ, asemănătoare cu cele din Romania Occidentală, unde subiectul a avut multă vreme altă formă decât obiectul gramatical, nu se semnalează în nici o fază de evoluție a limbii române. Cele șapte substantive: *dracu*, *gude*, *mperatu*, *oaspe*, *omu*, *șearpe* și *viearme* întăresc afirmația de mai sus prin aceea că și ele identifică acuzativul cu forma de nominativ păstrată.

---

¹ Pentru *șearpe* s-a propus și *serpes (REW, 7855), *serpis* (REW, 1527). Adoptarea oricăruia dintre ele nu mai permite explicarea lui *șearpe* ca formă de nominativ primitiv, căci el ar proveni atunci din ac. *serpem*. În limba română, *șearpe* rezultă însă fără dificultate din *serpens*.

² Considerarea lui *vierme* ca urmașul unui nominativ se sprijină pe formele it. *vermine*, abruzz. *vermene*, romag. *virman* (Pușcariu, EW, 1881), care presupun un acuzativ *verminem. Nu este însă exclus ca rom. com. *vierme* să provină din acuz. *vermem*.

1.3.2.4. Cauzele reunirii într-o singură formă a nominativului și acuzativului sînt de natură fonetică și morfo-sintactică. Amuțirea lui *m*, *n*, *s* și *t* finali coincide în timp cu o creștere a frecvenței prepozițiilor, în special a lui *ad* și *de*, al căror rol este din ce în ce mai clar de a distinge genitivul și dativul de nominativ-acuzativ (vezi A. II 1.2.5.2). La aceasta se adaugă utilizarea topicii (nume) determinat — (nume) determinativ, în care ultimul, deși formal în acuzativ, poate fi, prin poziția lui, în raport de apartenență, posesiune, origine etc. cu precedentul¹. Procesul de dispariție a formei de nominativ nu a constat dintr-o înlocuire a conținutului fostului nominativ cu cel al acuzativului, ci din stabilirea unei noi relații, în care forma de acuzativ, marcată prin prepoziții și prin locul ei în enunț, funcționa ca acuzativ, în timp ce ca formă nemarcată funcționa ca nominativ.

1.3.3. C o n s t i t u i r e a f o r m e l o r d e g e n i t i v - d a t i v

1.3.3.1. Confundarea formelor de genitiv cu cele de dativ la substantive este regulă generală în româna comună, deși aromâna actuală are genitiv-dative ca (a) *față(l'ei)*, (a) *muscă(l'ei)*, (a) *poartă(l'ei)*, (a) *veargă(l'ei)* etc. (Papahagi, DDA, p. 20, vezi discuția la Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 86—87). Ea are însă și genitiv-dative ca *feati(l'ei)*, Papahagi, BA, p. 43, 381 *passim*; *mume*, *ibid.*, p. 49; *urse*, *ibid.*, p. 382; *Eve*, Capidan, *Arom.*, p. 393, a căror desinență este vechiul *-ae* latin. Unele genitiv-dative din fosta declinare a III-a, ca (*nađa*)-*nopti*, Papahagi, DDA, p. 777, continuă genitiv-dativul latinesc, altele, ca *noapti(-l'ei)*, *ibid.*, *minti(l'ei)*, *ibid.*, p. 20, *punti(l'ei)*, sînt, evident, inovații.

1.3.3.2. Aromâna arată că genitiv-dativul s-a menținut prin *mume*, *urse*, *Eve*, *nopti* etc. În *noapti-*, *minti-*, *punti-* etc., prezența lui *t* nealterat nu se explică decît dacă admitem că avem de-a face cu forme noi, refăcute, identice cu *noapte*, *minte*, *punte*, dar cu *-e* neaccentuat > *-i*.

1.3.3.3. Starea actuală a genitiv-dativului în aromână impune deci selectarea formelor arhaice din acest idiom ca fiind singurele care interesează aici. Ele ne obligă să admitem că în româna comună genitiv-dativul femininelor seamănă mai mult cu genitiv-dativul femininelor din dacoromână decît cu cel din aromână.

1.3.4. P r e d o m i n a n ța d a t i v u l u i

1.3.4.1. Procesul de constituire a unei forme unice de genitiv-dativ s-a efectuat sub influența dativului asupra genitivului. La această concluzie duc următoarele fapte:

a. dezvoltarea dativului adnominal,

¹ Construcții ca *la maisnée Pilat*, *le pavillon le roi*, *en la prison le roi Artur* și altele similare din vechea franceză se bazează pe această topică. Vezi W. Meyer-Lübke, *Gramm.* III, § 42; L. Foulet, *La Petite syntaxe de l'ancien français*, ed. III, Paris, 1930, p. 21—22.

- b. evoluția prepoziției *ad*,
- c. evoluția unor forme de pronume personal și de articol.

1.3.4.2. Dativul adnominal, cunoscut ca o apariție populară și în regiunea Dunării, în concurență cu genitivul, este frecvent în inscripții și în limba scriitorilor tehnici¹. Continuarea lui sub diverse forme în limba română din secolul al XVI-lea și, mai târziu, în special ca dativ al înrudirii (*fiu lui Mihai*), nu pune nici o problemă, căci între construcțiile românești cu dativul adnominal și construcții ca *ancilla ad illo homine*² nu sînt, la început, diferențe importante din punctul de vedere al conținutului.

1.3.4.2.1. Unificarea dativului cu genitivul are loc deci în latina dunăreană. De aceea, nu a mai fost nevoie de luarea în considerare a teoriilor care presupun că apariția acestui caz unic ar fi de origine balcanică³.

1.3.4.3. Atît aromâna, cît și dacoromâna se caracterizează din punctul de vedere al genitivului prin aceea că întrebuintează prepoziția *a* < *ad* ca semn al genitivului sau al genitiv-dativului, cf. drom. *a lupului*, arom. *a luplui*, drom. *a nopților*, arom. *a nopțîlor*, arom. *a li mume*, *a li iapă*, drom. *a lui Vasile* etc. Istroromâna nu este utilă în această comparație din cauza frecvenței afereze a lui *a*-.

1.3.4.3.1. Prepoziția *de*, specializată în celelalte limbi romanice în exprimarea genitivului, se utilizează și în aromână și în dacoromână, dar, spre deosebire de *ad*, ea exclude prezența altei mărci de caz oblic.

1.3.4.3.2. Construcțiile cu *de* nu sînt echivalente ale genitivului decît atunci cînd determinativul exprimă ideea de parte, cf. arom. *mesea di amare*, *ușa di călivă*, *buđa di amare* etc., drom. *din mijloc de casă*, *la margine de codru* etc. Situația aceasta nu diferă în mod esențial de cea din dacoromâna secolului al XVI-lea, unde găsim: *pre(n) mijloc de casa mē*, *pren mijloc de bāserecă* (ap. Rosetti, ILR, p. 533), dar și *cale de cetate*, *di de di*, *noapte de noapte* (*ibid.*, p. 272, vezi P. Papahagi, WJb, p. 16—17, Paula, Diaconescu, LR XV, 1966, p. 224).

1.3.4.3.3. Eliminarea lui *de* din concurența cu *ad* și specializarea acestuia din urmă pentru genitiv și dativ este una dintre cele mai concludente probe că dativul a predominat în procesul de constituire a genitiv-dativului.

¹ W. Meyer-Lübke, *Rum. u. Rom.*, p. 5; Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 183; Robert de Dardel *Considérations sur la déclinaison romane à trois cas*, CFS 21, 1964, p. 468; Maria Iliescu și Liliana Macarie, SCL XVI, 1965, p. 490—492.

² E. Bourciez, *Élém.*, § 116. Pentru alte exemple de acest tip, vezi Robert de Dardel, *op. cit.*, p. 23.

³ Cum a susținut Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 187. Vezi, pentru explicația prin latină: W. Meyer-Lübke, *Rum. u. Rom.*, p. 5; Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, București, 1936, p. 33; Pușcariu, DR VI, 1929—1930, p. 498.

1.3.4.3.4. În latina literară, prepoziția *ad* marca ideea de apropiere în spațiu sau în timp și direcția, mai mult ori mai puțin abstractă. Ea se construia, în consecință, cu verbe de mișcare și cu cele care însemnau „a folosi, a utiliza, a servi” etc.

1.3.4.3.5. Începînd aproximativ din secolul al IV-lea, *ad* urmează și după verbe declarandi. *Vulgata* prezintă numeroase asemenea construcții. În inscripțiile din Dalmația, Panonia, Moesia și Dacia, *ad* apare în mod curent ca marcă a dativului¹, cf. *ad extructionem . . . dedit* (apud Mihăescu, *Lat. dun*, p. 157).

1.3.4.3.6. După secolul al VII-lea, *ad* se întâlnește și mai des în construcții cu valoare de genitiv: *terra ad illo homine, ancilla ad illo homine* (Bourciez, *Élém.*, § 116), alături de cele cu valoare de dativ, și cu *ille* în forma acestui din urmă caz².

1.3.4.4. Pronumele personale și articolul demonstrează de asemenea predominanța dativului.

1.3.4.4.1. Pronumele personal *lui* provine din dativul *illui*. Genitivul *illuius*, atestat în unele inscripții (Rosetti, ILR, p. 143), ar putea fi pus și el în discuție pentru că și pluralul *illorum* a preluat, probabil în jurul secolului al VII-lea, și conținutul dativului. Nu este deci total exclus ca perechile *illuius-illorum* și *illui-illorum* să fi devenit expresia atât a relațiilor de genitiv, cât și a celor de dativ.

1.3.4.4.2. Avînd în vedere că dativul *illui* > *lui*, iar genitivul *illuius* > *luiu*, variația *lui-luiu* din textele dacoromânești din secolul al XVI-lea ar putea reda o realitate etimologică, dar *-u* ar putea fi și analogic, ceea ce face ca *luiu* din secolul al XVI-lea să nu fie cu certitudine urmașul unui *illuius*³.

1.3.4.4.3. În condițiile de mai sus, și drom. *lu* ca proclitic: *lu Vasile, lu Gheorghe* etc. trebuie să fie interpretat ca urmașul dativului *illo*; cf. arom. *alu*, dinaintea numelor proprii: *al(u) Andreiu, al(u) Barac*, care conține de asemenea un *illo*.

¹ Din aceeași perioadă datează și primele genitive cu *ad*: *legem ad filios Ishrael* (Peregrinatio, 4, apud Densusianu, HLR I, p. 174), *membra ad duos fratres* (. . . *qui fuerint filii Magno*) (CIL III, 2483, Densusianu, HLR I, p. 174, Mihăescu, *ibid.*). Cu rare excepții, la substantive forma cerută de *ad* este acuzativul.

² Nu este deci exclus ca genitiv-dative în *-lu* atestate în documente slave din secolul al XV-lea ca [la obirșia] *Frumosulu*, [am dăruit] *Tatulu* etc., v. Rosetti, ILR, p. 451, ca și ar. *a dărutlu, a domnulu, a dascalu* etc., vezi M. Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier aromanesc* București, 1962, p. 102, să reprezinte dative în *illo*. Pentru amănunte, vezi I. Coteanu, SCL XV, 1964, p. 453–454.

³ Este semnificativ că posesivele aromânești, reconstruite, ca și demonstrativele, după modelul relativ-interogativului *cui*, nu sînt urmate de *-u* ca regulă generală: (*a*) *hîui, a milui* „a meu”, *tui, a tăui, a tălui* „tău”, *anostrui* „nostru”, *ovostrui* „voastră” etc. (Capidan, *Arom.*, p. 413). La fel, demonstrativele în aromână și dacoromână: *acestui, acelui* etc. și nehotărîtele *unui, altui, nimănu* etc. Toate au avut ca model dativul *cui*, care nu avea *-u*, cf. gen. *cuius*.

1.3.5. V o c a t i v u l

1.3.5.1. Desinența *-e* a vocativului masculin s-a păstrat nu numai în *dumnezeu* și în *doamne*, unde este fixată, ci și în vocative ca drom. *bărbate*, *cuscre*, *drace*, *nepoate*, v.drom. *oame* (sec. al XVI-lea—al XVII-lea), *lupe*, *corbe* etc., cf. arom. *bărbate*, *criștine*, *doamne*, *picurare* etc.

1.3.5.1.1. Ipoteza refacerii vocativului în *-e* ca urmare a influenței slave nu este necesară pentru înțelegerea continuității formelor lui, cu atât mai mult cu cât vocativul feminin în *-o* din dacoromână arată prin răspîndirea lui geografică nu numai că este ulterior românei comune, ci și că, în dacoromână, el este relativ recent¹.

1.3.5.1.2. Ca desinență activă, *-e* de la vocativ a fost totuși într-o situație aparte din cauza identificărilor petrecute între vocativul și nominativul masculinelor din fosta declinare a III-a, ca *frate*, *gune*, *oaspe*, *parinte*, *soare* etc.

1.3.5.1.3. Această identificare, și mai evidentă la numele proprii de persoană, ca drom. *Gheorghe*, *Vasile*, arom. *Mitre* etc., a dus probabil la o relativă independență a desinenței în cauză, manifestată prin așezarea ei după forma articulată, într-un vocativ ca *dumnidzale* (de la nom. art. *dumnidzălu*) din aromână sau *omule* din dacoromână. Ambele sînt totuși ulterioare românei comune, căci formula : nume — articol — desinența *-e* putea să apară paralel.

1.3.6. F l e x i u n e a c u d o i t e r m e n i

1.3.6.1. La masculinele nume de lucruri și la neutre, formele de singular și de plural se opun una alteia, indiferent de caz, astfel : *cerbu*—*cerbi*, *pomu-pomi*, *frate-frați*, *omu-oameni*, *capu-capite*, *nume-numere* etc.

1.3.6.1.1. Flexiunea cu doi termeni nu este contrazisă de *tata-tatani*, pentru că *tata* are o poziție aparte printre masculine. Împreună cu *soru*, *noru*, și *muma*, el constituie un grup a cărui flexiune este dominată de semantică. O dovadă în acest sens este *omu*, care, deși s-ar fi putut încadra perfect din punct de vedere formal printre celelalte, avînd un plural asemănător cu ele, a rămas totuși în categoria masculinelor cu doi, și nu a celor cu trei termeni.

1.3.6.1.2. Deși vocativul singular în *-e* al masculinelor era curent, totuși nu este necesar să mărim la trei numărul termenelor cu flexiune la masculine. Vocativul amintit atinge numai o parte dintre masculinele nume de ființă și, chiar la acestea, el se confundă, la plural, cu nominativul.

1.3.6.1.3. Flexiunea cu doi termeni se realizează fără excepție la neutre, la care vocativul nu avea rațiune de existență.

¹ I. Pătruț, „Romanoslavica“ VII, p. 92 și urm.

1.3.6.1.4. În concluzie, masculinele prezintă următoarele modele de flexiune :

	1.		2.	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N.Ac.	-u	-i	-e	-i
G.D.	-u	-i	-e	-i
V.	(-e)	-i	(-e)	-i

1.3.6.1.5. Neutrelle prezintă următoarele modele de flexiune :

	1.		2.	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N.Ac.	-u	-e, -ure	-e	-e
G.	-u	-e, -ure	-e	-e

1.3.7. Flexiunea cu trei termeni

1.3.7.1. Femininele de toate tipurile sînt substantive cu trei termeni de flexiune. Doi dintre ei : N.Ac. sg. și G. D. sg. realizează opoziția la singular, al treilea N.Ac. se opune pe rînd atît N.Ac. sg., cît și G.D. sg., deși este identic cu G.D. sg., formula flexiunii cu trei termeni fiind următoarea :

sg.	pl.
NAc. ———	NAc.
GD ———	/

1.3.7.1.1. Potrivit categoriilor stabilite la 2. 3., avem următoarele modele de flexiune feminină :

	1.		2.	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N.Ac.V.	-ə	-e	-e	-i
G.D.	-e	-e	-i	-i

2. ADJECTIVUL

2.1. Clasele de adjective

2.1.1. În latinește, flexiunea adjectivelor calificative era la fel ca aceea a substantivului, exceptînd desinența -ora, inexistentă la adjective.

2.1.1.1. Româna comună continuă această stare de lucruri. Ea are deci o serie de adjective caracterizate, la singular, masculin și neutru, prin desinența -u (<lat. -us, um), la feminin prin -ə (<lat. -a) și o serie la care

toate genurile au desinența -e. La singular, apăreau deci următoarele trei grupe :

	M.N.	F.
a.	<i>negru</i>	<i>neagră</i>
b.	<i>detoriu</i>	<i>detoară</i>
c.	<i>moale</i>	<i>moale</i>

2.1.1.2. Potrivit cu numărul formelor, adjectivele se grupează în : adjective cu patru, cu trei și cu două forme.

2.1.2. A d j e c t i v e c u p a t r u f o r m e

2.1.2.1. Această clasă provine din clasa adjectivelor latinești cu trei terminații. Româna comună are două subclase de adjective cu patru forme :

	sg.	pl.
a.	M. <i>amaru</i> F. <i>amară</i>	<i>amari</i> <i>amare</i>
b.	MN <i>greu</i> F <i>greauă</i>	<i>grei</i> <i>greale</i>

2.1.2.2. În subclasa a intră și *acru*, *aspru*, *albu*, *bunu*, *caldu*, *desu*, *fiorosu*, *frumosu*, *galbenu*, *grosu*, *lăptosu*, *macru*, *measeru*, (a)naltu, *negru*, *perosu*, *raru*, *secu*, *udu* etc., derivatele cu sufixul -oñu, -oañe ca *alboñu*, *asproñu*, *greoñu* etc. (al căror plural nu putea fi decât : m. *alboñi*, f. *alboañe*¹), precum și participiile adjective ca *adeveratu*, *bătutu*, *curatu*, *dusu*, *luminatu*, *purtatu*, *spus*, *trecutu*, *urātu*, *uscatu* etc.

2.1.2.3. Pluralul feminin al adjectivelor din subclasa b se explică prin analogia cu pronumele personale (vezi M. Sala, SCL XX, 1969, p. 153—156, vezi B I 2.2.5.3).

2.1.2.4. Adjectivele derivate cu sufixul -toriu ca *arătoriu*, avînd în secolul al XVI-lea un feminin singular (*arătoare*) care se confunda cu femininul plural, ar fi putut forma încă din româna comună prin neutralizarea de număr o clasă deosebită de cea precedentă, caracterizată prin trei forme de flexiune². Neutralizarea s-a petrecut la timpul său poate și din cauza caracterului palatal al lui -r, dar data nu avem cum s-o precizăm. Mărturia aromânei, care a redus la t r e i formele lor de flexiune (Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 93 și urm.), nu este întru totul semnificativă, din cauză că dezvoltarea din aromână poate fi p a r a l e l ă cu cea din dacoromână.

¹ Spre deosebire de situația din dacoromâna mai nouă, cînd adjectivele cu sufixul -oi au devenit adjective cu două forme : *greoi*, *-oaie*.

² Adj. *fugaci*, neatestat în aromână, a fost derivat de CDDE, 668, dintr-un *fugax*, -cem. Cuvîntul nu apare nici în textele din secolul al XVI-lea, ceea ce pune sub semnul îndoielii vechimea lui.

2.1.2.5. Aceleași probleme se pun și la adjectivele cu radicalul în consoană velară sau palatală ca *lungu*, *largu*, *micu*, *stangu*, *vecl'u* etc. Pluralul lor feminin trebuia să fi fost **lunge*, **large*, **mice*, **stange*, **vecl'e*. Închiderea lui *-e* în cazul de mai sus nu este demonstrabilă. Ea nici nu s-a produs atât de repede și de simplu din cauza unui impediment de natură morfologică. Pluralele feminine **large* sau **vecl'e*, de exemplu, se opuneau clar singularelor respective **largə*, **veacl'ə*. Numai după ce s-au produs adaptări fonetice ale terminațiilor lor de singular a fost nevoie, în funcție de acest fapt, de refacerea pluralului. Ne referim în primul rând la un adjectiv ca *vecl'u*, cu femininul singular *veacl'ə*. De îndată ce *-ə* a luat timbrul lui *-e*, sub influența lui *l'* anterior, nu mai exista pentru redarea pluralului decât calea analogiei cu adjectivele masculine, căci pluralul adjectivelor se mișcă numai între desinențele *-e* și *-i*. Tipul *greauə-greale* era prea izolat spre a determina o schimbare analogică a pluralului adjectivelor cu tema în velară, pe lângă faptul că nu se potrivea în structura lui cu celelalte adjective. Dar analogia cu pluralul masculin nu se poate atesta pentru româna comună.

2.1.3. Adjective cu trei forme

2.1.3.1. Adjectivele *nou*¹, *tarđiu* și *viu* prezentau omonimii între fem. sg. și fem. pl., cf. *noauə* < lat. *noua*, *nouae*; *tarđia* < lat. *tardua*, *tardiuae*; *viuə* < lat. *uiua*, *uiuae*. Cu ele mergeau și *timpuriu*, *tarťiu* etc. În concluzie, flexiunea lor era :

	sg.	pl.
M. N.	<i>nou</i>	<i>noi</i>
F.	<i>noauə</i>	<i>noauə</i>

2.1.3.2. Desinența de plural *-ə* reprezintă adaptarea lui *-e* la *-u* anterior; *timpuriu* și *tarťiu* nu aveau aceeași situație, dar în româna comună *-ə* putea să apară ca atare și după o palatală.

2.1.3.3. Adjectivul *roșu* (< lat. *roseus*) are o evoluție mai complicată, în funcție de caracterul consoanei *ș*, care trebuie să fi fost palatală. Dacă pornim de la *roș'u*, *roș'ə*, trebuie să admitem că dezvoltarea mai netă a caracterului palatal al consoanei amintite a dus la un moment dat la un feminin *roș'e* și, prin diferențiere morfologică, la un plural feminin *roș'i* omonim cu pluralul masculin. Cum însă procesul a luat și calea duri-ficării lui *ș*, chiar dacă nu din româna comună, trebuie admis că *roșu* se putea încadra și printre adjectivele cu patru forme.

¹ Ca adjectiv, *doi* avea flexiune asemănătoare (*doi/doauə*), dar nu se încadra în clasa adjectivelor cu trei forme, ci a celor cu două.

2.1.4. Adjective cu două forme

2.1.4.1. Adjectivele care aveau două terminații în latină au devenit adjective cu două forme în româna comună. Astfel, *mollis*, *dulcis*, *recens*, *viridis* ș.a.m.d. se transformă în *moale*, *dulce*, *reațe*, *vearde*, ș.a.m.d. Pluralul lor era în *-i*: *mol'i*, *dulci*, *reți*, *verdi* ș.a.m.d. În interiorul acestei clase, neutralizarea a atins fiecare din cele două numere și s-a realizat pe genuri, schema generală a opozițiilor acestor adjective fiind:

	<i>sg.</i>	<i>pl.</i>
MN.	<i>dulce</i>	<i>dulci</i>
F.	<i>dulce</i>	<i>dulci</i>

2.1.5. Adjective cu o singură formă, deci cu raportul de gen și de număr neutralizate total, nu au existat în româna comună. Drom. *ferice* nu este cunoscut aromânei, iar în dacoromâna veche este atestat numai ca adverb. Derivatul drom. *fericat* „fericit” din secolul al XVI-lea dovedește că era nevoie de un adjectiv de la tema *felix*, dar *ferice* nu îndeplinea această condiție. Cît privește pe drom. *foarte*, și el necunoscut aromânei, lucrurile s-au petrecut ca și cu *felix*; adjectivul *fortis* s-a transformat curînd în adverb.

2.1.5.1. O situație aparte are adjectivul *mare*. El prezintă în secolul al XVI-lea forma de plural *mare*: 38 *de boi mare* (Hasdeu, CB I, 208/1; a. 1588), dar și *mari*: *mari pești* (*Palia*, 1581, 15/15). Ambele forme alternează în diverse texte pînă în secolul al XIX-lea, cf. *stejarii cu crenqile mare tare* (Conachi, *Poezii*, ed. II, Iași, 1886, p. 260, DLR S.V.)

2.1.6. Unele adjective și-au schimbat clasa fie în aromână, fie în dacoromână. Arom. *limpidu*, -ă, *limbidu*, -ă continuă pe *limpidus*, pe cînd drom. *limpede* a fost grupat cu *dulce*, *moale*, *tare* etc. Aceeași modificare s-a petrecut și cu drom. *turbure*, față de arom. *turburu*, -ă, care presupune un **turbulus* (REW 8998). S-ar putea însă ca, încă din latină, să fi existat două forme, căci calabr. *truvule*, napl. *truvele* și fr. *trouble* trimit la o formă cu *-e*.

2.2. Comparația

2.2.1. Pentru comparația din latina tîrzie, vezi AII 2.2. Pozitivul a fost analizat la 2.1.

2.2.2. Comparativul de superioritate a rezultat din formula latinească populară *magis*+pozitivul, cf. drom. *ma(i) bunu*, arom. *ma(i) bunu*, drom. *mai bun*. Aromâna a întărit acest comparativ prin *ca*<*quam*, cf. *cama nicu* „mai mic”, *cama mușată* „mai frumoasă” etc.

2.2.3. Comparativul de inferioritate, care are la bază în dacoromână perifraza *mai*+pozitivul lui *puțin*+pozitivul adjectivului comparat, se exprima, probabil, și în româna comună prin perifrază.

Comparativul de egalitate cunoștea, probabil, o autonomie mai largă a termenilor lui constitutivi, și tocmai de aceea adverbele sau locuțiunile adverbiale concrete utilizate la acest grad de comparație sînt mai greu de stabilit.

2.2.4. Superlativul *a b s o l u t* a avut, desigur, mai multe modalități de exprimare, căci aromâna s-a oprit la *multu*+pozitivul adjectivului, pe cînd dacoromâna la *foarte*+pozitivul adjectivului, ca structuri curente. Deși *foarte* nu este atestat în aromână, el nu putea totuși să lipsească dinaintea adjectivului la superlativ absolut în română comună, de vreme ce îl găsim în această funcție și în limbile romanice, ca franceza veche. Au funcționat însă în româna comună perifraze conținînd și alte adverbe pentru indicarea superlativului absolut. Astfel, *vîrtos* și *mult* sînt atestate atît în aromână, cît și în dacoromâna veche.

2.2.5. Superlativul *r e l a t i v* seamănă foarte bine cu comparativul de superioritate, de care nu se deosebește decît pentru că precizează gradul în care un obiect are o însușire, izolîndu-l de obiectele cu însușire identică. Pe cînd comparativul de superioritate raportează însușirea exprimată de adjectiv la singular, superlativul relativ îl raportează la un plural. Un comparativ cu rom. com. *mai bunu* conține comparația cu un obiect „bun”. Superlativul relativ presupune referirea la ideea de plural: „dintre ei”. De aceea, procedeul cel mai simplu de exprimare a superlativului relativ într-un sistem perifrastic, procedeul răspîndit în limbi foarte diferite ca origine, este izolarea cu ajutorul unui demonstrativ a însușirii redată prin comparativul de superioritate, ca în arom. *ațel cama fricoslu*, Papahagi, BA, p. 39, *ațeali cama mărli*, id., *ibid.*, p. 53 etc., sau în drom. *cel mai fricos*, *cei mai mari* etc.

2.2.5.1. Deosebirea dintre aromână și dacoromână constă în absența articolului enclitic de la superlativul relativ dacoromânesc. În dacoromână, articolul nu apare în mod obișnuit nici la comparativul de superioritate, în aromână însă el este frecvent.

2.2.5.2. Se pune chiar întrebarea dacă articularea enclitică nu creează o distincție mai profundă între structurile amintite din aromâna și dacoromână. Într-adevăr, cînd arom. *cama* precedă un adjectiv articulat: *cama mușatlu*, *cama mărlii*, Papahagi, BA, p. 34, putem avea foarte bine de-a face nu cu un comparativ, ci cu un superlativ, deoarece izolarea realizată prin articol este adesea de tipul celei de superlativ relativ, cf. arom. *avdu ș-treili frați. Cama marle dzîse*... Papahagi, BA, p. 62; *era nă oară trei surări*/.../ *cama marea dzîse* /.../ Papahagi, BA, p. 285.

2.2.5.3. „Spectrul” gradelor de comparație din aromână nu coincide, așadar, cu cel din dacoromână, în sensul că, acolo unde dacoromâna distinge net comparativul de superioritate de superlativul relativ, aromâna utilizează nediferențiat două construcții cu aproximativ aceeași valoare. Faptul nu are nimic surprinzător dacă luăm în considerație unele expresii populare ca drom. *el este mai mare peste toți*, *el este mai mare aici*, care conțin formal un comparativ, dar cu valoare de superlativ relativ. De fapt, compararea unei însușiri prin raportarea termenului care o

exprimă la un plural nu reprezintă decât o specificare primitivă, în sens de elementară și spontană, a relației în discuție. Procedul dacoromânesc (*cel mai mare*) este literar, rezultat al unei selectări elaborate pe cale cultă, pe când procedul aromânesc este mai apropiat de vorbirea populară curentă. Cauzele care au dus la întrebuițarea articolului în felul arătat în aromână n-au fost încă precizate. Numai necesitatea izolării termenului care exprima comparativul de superioritate nu explică totul, căci același fenomen a avut loc și în dacoromână, iar articolul enclitic nu a fost necesar.

2.3. Declinarea

2.3.1. Între declinarea adjectivului și declinarea substantivului nu există diferențe. În poziție proclitică, poziție în care adjectivul apărea probabil numai în sintagme exclamative (*bunu omu! frumoasa casa!*), nu se punea problema declinării; o paradigmă diferită pentru formula adj.—subst. nu s-a constituit în româna comună.

2.4. Topica adjectivului

2.4.1. Poziția adjectivului calificativ față de substantivul la care se referă nu ne este cunoscută direct, după cum nu ne sînt direct cunoscute nici multe alte aspecte ale românei comune. În plus, posibilitățile de reconstruire a sintagmentelor formate dintr-un substantiv și adjectiv sînt în mod incontestabil mai mici decât cele care privesc formele gramaticale propriu-zise. Cu toate acestea, din compararea locului deținut de adjectiv în mod normal în aromână și dacoromână se schițează unele reguli care au importanța lor. Meglenoromâna și istroromâna nu sînt de folos în cazul de față, din cauza puternicei influențe slave exercitate asupra lor după perioada de comunitate.

2.4.1.1. Luînd ca punct de plecare frecvența și caracteristica stilistică a adjectivului care însoțește un substantiv, constatăm că, atît în aromână, cît și în dacoromâna populară de astăzi, adjectivul la gradul pozitiv se așază după substantiv. În acest loc, el nu prezintă vreo nuanță de afectivitate suplimentară, cf. drom. *om bun, casă mare, măr roșu* etc., arom. *om^u oarfăn, fumel'e greao, mer^u coptu* etc. Așezarea proclitică este însoțită în ambele idiomuri de nuanțe stilistice suplimentare, cf. drom. *bun om! mare casă!, roșu măr!* etc., arom. *greao minduire*, Papahagi, BA, p. 174/28, *mărata ș-lăita di noră*, Papahagi, BA, p. 301—328, *cît veade albul soare*, Papahagi, BA, p. 372—375 etc. (cu accent și intonație aparte, pe adjectiv).

2.4.1.2. Regula de mai sus este valabilă în linii mari și pentru comparativul de superioritate, cu deosebirea că inversiunile sînt și mai rare decât la pozitiv. Astfel, în dacoromână, sînt posibile astăzi construcții ca *bunul om, orice bun om, acest bun om, fiecare bun om*, dar greu accep-

tabile, sau pur și simplu imposibile chiar în limba cultă, formule ca : *mai bunul om, orice mai bun om, acest mai bun om, fiecare mai bun om*. Nici în aromână asemenea inversiuni nu apar, și o construcție ca *doauă coarni cama mări (di a boului)*, Papahagi, BA, p. 44, de exemplu, nu se poate transforma în : *două cama mări (coarni di a boului)*. Restricția se datorește determinărilor suplimentare variabile (articolul, pronumele demonstrative sau nehotărâte), dar ea există ca atare și constituie un test pentru problema care ne interesează. Putem deci conchide, indiferent de alte aspecte ale problemei, că adjectivul la comparativ este și, după toate aparențele, a fost totdeauna mai rar supus inversiunii.

2.4.1.3. Adjectivul la superlativul relativ pare a fi avut o topică mult mai liberă, căci construcții ca arom. *ațel cama fricoslu căne*, Papahagi, BA, p. 39, drom. *cel mai tare om, cea mai frumoasă fată* sînt curente, alături de *ațel căne cama fricoslu, omul cel mai tare, fata cea mai frumoasă* etc. Cauza rezidă în faptul că superlativul relativ este mai expresiv decît comparativul, iar în structura lui intră obligatoriu un demonstrativ care exclude utilizarea oricărui alt determinativ înainte sau după sintagma de superlativ. Demonstrativul are rolul de a anticipa sau a relua substantivul, prezent astfel printr-un substitut care-i exprimă genul, numărul și cazul, adică îi creează un cadru de determinări gramaticale suficiente pentru ca momentul exprimării lui în sintagmă să nu mai fie la fel de important ca la celelalte două grade de comparație¹.

2.4.1.4. O întărire a presupunerii anterioare referitoare la topica superlativului relativ o dă superlativul absolut, care, construindu-se fără demonstrativ, urmează topica pozitivului, cf. *un vîsil'e multu avut*, Papahagi, BA, p. 59, *ună anurizmă mult mușată*, Papahagi, BA, p. 58, drom. *un împărat foarte bogat, o mireazmă foarte frumoasă* etc. Ca și la pozitiv, inversiunile sînt rare, avînd un vădit caracter expresiv.

2.4.1.5. Comparația dintre aromână și dacoromână și analiza factorilor de structură ai gradelor de comparație ne duc la concluzia că, foarte probabil, româna comună se caracteriza prin așezarea după substantiv a pozitivului și superlativului absolut în construcții expositive fără nuanțe stilistice particulare și că, la comparativ, adjectivul era mai puțin liber decît la pozitiv și la superlativul relativ.

3. ARTICOLUL

3.1. Articolul hotărît

3.1.1. Articolul hotărît se dezvoltă în româna comună din demonstrativul de depărtare *ille*. Acesta apare uneori chiar în latină în situații asemănătoare cu cele care îl vor caracteriza mai târziu ca articol, de ex. :

¹ Notăm, în treacăt, că limbile mai cunoscute care pun adjectivul înainte de substantiv au totodată și comparație sintetică.

*cum ergo explicasset messem totius loci illius quem susceperant; dixerunt autem et illi fratres; et discessit frater ille contristatus et plorans*¹.

3.1.1.2. Transformarea lui *ille* din demonstrativ în articol hotărît propriu-zis este în funcție de crearea opoziției articulat — nearticulat. Numai atunci cînd *ille* este cerut cu necesitate de anumite sintagme, în timp ce este exclus din altele, se poate spune că el a devenit articol, adică un determinativ special. Opoziția articulat — nearticulat nu apare în limba latină, nici măcar în epoca tîrzie a evoluției ei.

Criteriul stabilit aici duce la concluzia că articolul este un fapt roman², dar nu pentru că slăbirea calității de demonstrativ al lui *ille* nu s-ar putea găsi eventual și în unele texte latinești, ci pentru că utilizarea lui nu se încadrează încă într-o opoziție constantă.

3.1.1.3. Opoziția articulat-nearticulat trebuie pusă în legătură cu reorganizarea declinării³, pentru că, păstrînd mai bine flexiunea cazuală, *ille* servea ca indicator al cazurilor gramaticale și se lega astfel foarte strîns din punct de vedere morfologic de numele pe care-l determină.

Insistența expresivă întîlnită în latină la *ille* emfatic reprezintă deci un fapt de stil, adoptat ulterior de morfologie ca un mijloc de specificare a declinării. În felul acesta, în flexiunea nominală se creează două tipuri de declinare: cea cu articol și cea cu prepoziție, care se combină între ele foarte devreme, în special în limbile romanice occidentale.

3.1.1.4. Din motivele expuse la 3.1.1.3, apariția și dezvoltarea articolului hotărît constituie aspecte ale evoluției flexiunii romanice, transformarea fostului demonstrativ într-un morfem petrecîndu-se independent în fiecare limbă romanică, în funcție de structura ei particulară. Singurele fapte care explică asemănările dintre ele sînt vechea declinare a numelui și folosirea demonstrativului *ille* (sau, mai rar, *ipse*) pentru specificarea cazului gramatical.

3.1.2. Data apariției articolului este în funcție fie de adoptarea teoriei semantice, potrivit căreia articolul se naște în momentul în care *ille* nu mai are conținut de demonstrativ propriu-zis, fie de adoptarea

---

¹ Pelagius, *Vitae Patrum* V, 17, 20 în *Crest. rom.* I, București, 1962, p. 98, cf. Maria Iliescu și Liliana Macarie, SCL XVI, 1965, p. 498. Pentru exemple similare, vezi Raphael Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* II, ed. II, Hannover, 1912, p. 622; G. Wolterstoff, *Artikelbedeutung von ille bei Apuleius*, „Glotta” VIII, 1917, p. 296; id. *Entwicklung von ille zum bestimmten Artikel*, „Glotta” X, 1922, p. 62 și urm.; C. H. Grandgent, *Introd.*, p. 49.

² Părerile privitoare la data de apariție a articolului hotărît sînt foarte împărțite. Vezi, de exemplu, A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale* I, Paris, 1921, p. 139; Einar Löfstedt, *Syntactica* I², Lund, 1942, cap. IX, care susțin că articolul este un fapt roman^{ic}. Pentru ansamblul chestiunii, vezi I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, 1969, p. 100.

³ Vezi pentru legătura dintre apariția articolului și flexiune Einar Löfstedt, *op. cit.*, F. Brunot, *Histoire de la Langue française* I³, Paris, 1924, p. 93; C. Racoviță, *L'article en russe*, BL VI, 1938, p. 130; I. Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, SCL IX, 1958, p. 21 și urm.

teoriei morfo-sintactice, potrivit căreia *ille* nu este articol decât atunci când se constată existența opoziției articulat—nearticulat.

Potrivit cu teoria semantică, articolul apare foarte de timpuriu, după unii chiar din latină¹, după alții în secolul al V-lea, după cei mai mulți, după secolul al VII-lea².

Potrivit cu teoria morfo-sintactică, la care ne-am oprit aici, articolul, fiind un element de reorganizare a flexiunii nominale, apare mai târziu, în funcție de :

a) Dispariția posibilității de substituie printr-un demonstrativ oarecare, fie și întărit prin *eccum* (*eccum ille*). Dacă substituirea e curentă, există certitudinea că nu apăruse încă opoziția articulat—nearticulat, căci articolul este un determinativ care nu trebuie să se identifice cu demonstrativul. Dificultatea precizării fenomenului la care ne referim constă în faptul că opoziția amintită nu se produce instantaneu și, prin urmare, în unele situații, ea se instalează în limbă, iar în altele se află numai la început. În planul semantic propriu-zis, substituirile sînt posibile și în stadiul actual³.

b) Organizarea unor opoziții cauzale noi, în special a celor care asigură distincția dintre complementul direct și atributul care exprimă posesiunea sau apartenența, pe de o parte, și complementul direct și cel indirect al numelor de ființe, pe de altă parte.

3.1.2.1. Avînd în vedere că toate idiomurile ieșite din româna comună prezintă articol, iar o dezvoltare ulterioară a acestei părți de vorbire în fiecare dintre ele nu este de presupus, principalele forme ale articolului sînt anterioare despărțirii aromânei de dacoromână.

3.1.2.2. La o datare mai exactă servește forma *illorum*, care nu se utilizează decât în poziție enclitică, la genitiv-dativ pl.; *illorum*, care în latinește era genitiv, a devenit după secolul al VII-lea și dativ⁴. Întrebuintarea lui la feminine permite să se considere că în jurul acestui secol se poate vorbi de apariția unui determinativ care era în opoziție cu forma

---

¹ G. Wolterstoff, *Entwicklung von ille zum bestimmten Artikel*, „Glotta” X, 1920, p. 62—93, id., *Artikelbedeutung von ille bei Apuleius*, „Glotta” VIII, 1917; vezi și A. Fuchs, *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen*, Halle, 1849, p. 321 (exemple din Quintilian) și W. Meyer-Lübke, ZRPh XIX, p. 308, care respinge teza lui A. Fuchs.

Ideea lui G. Wolterstoff a fost acceptată în esență de Ernst Gamillscheg, *Zum romanischen Artikel und Possesivpronomen*, „Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil-Hist. Klasse” XXVII, 1936, p. 327 și urm. Pentru discuții, vezi E. Lerch, *Gibt es im Vulgärlateinischen oder im Rumänischen eine Gelenkspartikel?*, ZRPh LX, p. 113 și urm., A. Graur, BL V, p. 204 și urm., N. Drăganu, DR IX, p. 273 și urm., E. Seidel, BL VIII, p. 170 și urm., id., BL IX, p. 118, Louis Furman Sas, „Revista de filologia hispánica” IV, 1942, p. 100 și urm.

² După W. v. Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, ed. IV, Paris, 1946, p. 46, în secolul al V-lea „on ne dit plus amico, on dit ad illum amico”. Vezi W. Meyer-Lübke, *Gramm.* II.

³ G. L. Trager, *The use of the Latin demonstratives (especially ille and ipse) up to 600 A. D. as the source of the Romance Article*, New York, 1932, p. 186; H. F. Muller, *Chronology*, p. 84, și E. Lerch, *art. cit.*, p. 113 și urm., se opresc la secolul al VIII-lea. Pentru latina dunăreană, vezi H. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 192 (se propune o dată după anul 600).

⁴ E. Bourciez, *Élém.*, § 101

nearticulată în genere, de vreme ce nu se mai realiza distincția de gen gramatical. Neutralizarea ei la forma *illorum* este pentru româna comună un indice cu valoare mult mai importantă decât neutralizarea corespunzătoare din alte limbi romanice, dacă ținem seama de situația de ansamblu a genului în româna comună.

Afară de aceasta, formele de singular *illui* și *illo* încep în jurul aceleiași secol să fie precedate de prepoziția *ad* care pînă atunci se construia cu acuzativul ¹.

În concluzie, articolul hotărît apare în româna comună după secolul al VII-lea, cînd se observă semnele sigure ale reorganizării flexiunii nominale.

3.1.3. După separarea dacoromânei de istroromână, deci aproximativ după secolul al XIII-lea, dacoromâna, care a continuat, ca și meglenoromâna, procesul de organizare a unui genitiv deosebit de dativ, a recurs la seria așa-numitelor articole genitivale sau posesivale (*al, a, ai, ale*) spre a distinge cu ajutorul lor genitivul de dativ ².

Dezvoltarea seriei *al, a, ai, ale* nefiind un fenomen de română comună, nu interesează descrierea de față.

3.1.3.1. Tot ca un fenomen ulterior românei comune trebuie considerată generalizarea articolului proclitic *lu* în istroromână, însoțită de dispariția din acest idiom a articolului enclitic *-lor*. După cum rezultă din unele constatări recente, istroromâna a avut articol separat pentru feminine ³.

3.1.3.2. În aromână, s-a dezvoltat după epoca de comunitate articolul proclitic *ale (ali)* pentru genitiv-dativul numelor proprii feminine. El are la bază un feminin proclitic *illae*, pe care nu-l întâlnim în dacoromână și în istroromână. În meglenoromână, el este de origine aromânească. Așadar, nici arom. *ale (ali)* nu intră în discuție. El nu are aceeași origine cu drom. regional *ali* ⁴.

3.1.3.3. Româna comună a avut atît articole enclitice, cît și articole proclitice. La această concluzie duce faptul că dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și chiar istroromâna (vezi 3.1.3.1.) cunosc encliza și procliza.

Situația actuală a articolului din aceste idiomuri nu coincide însă cu cea din româna comună (vezi 3.1.3.—3.1.3.2.). Din această cauză sînt posibile trei explicații ale poziției articolului într-o fază anterioară celei pe care o putem reconstitui prin comparația dintre dacoromână și aromână, cu referirile de rigoare la meglenoromână și istroromână.

¹ *Ibid.*, § 101.

² I. Coteanu, *Despre poziția articolului în limba română*, SCL VII, 1956, p. 67 și urm.

³ Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, LR IX, 1960, nr. 3, p. 195; August Kovačec, *Notes sur des formes des cas en istro-romain*, „Studia Romanica et Anglica Zagrebiensis”, 13—14, 1961, p. 79.

⁴ Cum a arătat N. Drăganu, *Formele de dativ și genitiv cu ali și al prepus în dacoromână*, Rev. Fil. II, 1929, p. 310 și urm.

3.1.4. După unii autori, encliza este originară și se explică prin substrat¹. După alții, encliza și procliza au coexistat din cele mai vechi timpuri, dar nu în mod necesar ca o influență a substratului²; în sfârșit, după alții, encliza s-a dezvoltat din procliză, care a fost generală într-o etapă foarte veche a limbii române³.

3.1.4.1. Demonstrația dezvoltării enclizei din procliză a făcut-o Al. Graur cu ajutorul grupurilor nominale de tipul *homo ille bonus*, în care *ille* este determinativul proclitic al lui *bonus*, de la care trece, printr-o segmentare ulterioară, la sfârșitul lui *homo*.

3.1.5. Formele articolului hotărât enclitic

3.1.5.1. Articolele enclitice de nominativ-acuzativ sg. sînt în româna comună: masc. -*lu*, -*le*, fem. -*a*.

3.1.5.2. Masc. -*lu* provine din *illus*, care a înlocuit pe *ille* (O. Densusianu, HLR I, 141). Forma așteptată era **elu*, ca și forma de pronume personal.

Dar din *pomu* + **elu* ar fi rezultat **pomuelu*.

De aceea, este mai posibilă o refacere a formei articulate de singular după plural, care provine din **pomiel'i*, și, prin asimilare normală, a lui *e* la *i*: *pomil'i*. După *pomil'i*, analizat în *pomi* + *l'i*, se modelează singularul *pomu* + *lu*, care devine în felul acesta simetric cu pluralul.

3.1.5.3. Masc. -*le* nu poate proveni din **illus* prin asimilare, din cauză că asimilarea nu este progresivă în românește, prin urmare, *căne-le*, *părete-le* nu-și datorează articolul -*le* adaptării fonetice a lui *u* din **illus* la *e* precedent⁴.

Presupunerea că *ille* ar fi dispărut în favoarea lui **illus* nu este dovedită. În schimb, în spaniola veche, *ille* se întâlnește pînă în secolul al XI-lea alături de *illum*, cf. *de ille rex*; *de jle abas*; *de ille solare medietate*, dar și *mayoriko de illo rex, quando ilo rege venit* etc.⁵. Nu este deci exclus ca *ille* să fie existat și în româna comună, alături de **illus*. În acest caz, -*le* provine direct din *ille*⁶.

3.1.5.4. Fem. -*a* a fost considerat urmașul unui mai vechi **ea* din construcții ca *lege *ea bună* < *legem illam bonam*. De la declinarea

¹ Pentru discuții privitoare la eventuala origine tracă a enclizei, vezi A. Graur, *À propos de l'article postposé en roumain*, „Romania” LV, 1929, p. 475 și urm.; id., *De nouveau sur l'article postposé en roumain*, RRL XII, 1967, p. 3 și urm.

² S. Pușcariu, *Zur Nachstellung des rumänischen Artikels*, RRPh LVII, 1937, p. 240 și urm.; E. Gamillscheg, *art. cit.*; N. Drăganu, DR IX, p. 273 și urm.

³ D. Găzdaru, *Desc. ille*, p. 25 și urm.; A. Graur, *À propos de l'article postposé en roumain*, „Romania” LV, 1929, p. 475 și urm.

⁴ D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 118, vezi obiecțiile aduse de Al. Rosetti, ILR, p. 539.

⁵ Exemplele la R. Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, ed. a IV-a, Madrid, 1956, p. 330 și urm.

⁶ Encliticul -*le* a fost considerat continuatorul direct al lui *ille* de Fr. Diez, W. Meyer-Lübke, S. Pușcariu, C. Gălușcă. Vezi bibliografia la D. Găzdaru, *Desc. ille*, p. 80.

a III-a feminină s-a izolat, prin falsă analiză, un *-a* care a fost apoi atașat la femininele de la decl. I (O. Densusianu, HLR I, p. 144, CDDE, 531). După Al. Graur și Al. Rosetti¹, *-illa* a devenit însă *-a*, astfel încât nu mai este nevoie de faza *-*ea* care să fi precedat pe *-a*.

3.1.5.5. Articolele enclitice de nom.-ac. pl. sînt în româna comună: m. *-l'i* și f. *-le*; *-l'i* provine din *illi*, iar *le* din *illae*. Formele anterioare, **el'i* și **ele*, au pierdut pe *ne* prin asimilare normală: *pomi* - **el'i* > *pomil'i*, *case* - **ele* > *casele*.

3.1.5.6. Articolele enclitice de genitiv-dativ singular sînt, în româna comună, pentru m. *-lui*, pentru f. *-lei*. Nu este exclusă și o formă *-lu* la gen.-dat. m. (vezi 3.1.5.8).

3.1.5.7. Masculinul *-lui* provine din *illui*. Genitivul *illuius* ar fi trebuit să devină *-luiu*, formă atestată în dacoromâna veche. Prezența lui *-u* în *-luiu* nu este însă un criteriu decisiv pentru adoptarea etimonului *illuius*, fiindcă *-u* ar putea fi analogic după substantivele terminate în *-i* sau după articolul de plural *loru* < *illorum*. De aceea, dativul *illui*, care corespunde și cu predominanța acestui caz în restul declinării, este etimonul cel mai potrivit pentru *-lui*.

3.1.5.8. Masculinul *-lu*, care apare la gen.-dat. în tracoromâna din secolul al XV-lea: *Frumosulu<i>*, *Tatulu<i>*, *Stanciulu<i>*, *Radulu<i>*, *Bratulu<i>*, *Miculu<i>* etc. (A. Rosetti, ILR, p. 451, 452), corespunde cu arom. *a dărutlu*, *a domnulu*, *a dorrulu*, *adascalu*, *a gudeslu*, atestate în secolul al XVIII-lea (M. Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier aromânească*, București, 1962, p. 102). Ambele serii de fapte duc la postularea existenței unui *-lu* < lat. *illo*².

3.1.5.9. Pentru femininul *-lei* s-a propus un dat. *illaei* (O. Densusianu, HLR I, p. 143). Acesta ar fi trebuit însă să devină *-lei*, după cum *illae* > *le*, pentru că *ē* (< *ae*) nu alterează în poziție reaccentuată pe *ll* precedent, iar posibilitatea ca *ae* din *illaei* să fi fost accentuat este exclusă, *ae* fiind în *illaei* exact în aceeași situație ca *ae* din *illae*. Prin urmare, rom. com. *-lei* trebuie dedus dintr-o formă cu *ll* din *ille* urmat de un iot, asupra căreia s-a exercitat influența unor forme de demonstrativ, de exemplu a *acestei*.

3.1.5.9.1. Articolul de plural *-loru*, același pentru m. și f. gen.-dat., reprezintă pe *illorum*, dezvoltat normal.

3.1.5.9.2. Un articol pentru vocativ nu a existat în româna comună. Arom. *dumnidzale*, simetric cu drom. *dumnezeule* și cu unele forme în *-le*

¹ A. Graur, A. Rosetti, *Sur le traitement du l double en roumain*, BL IV, 1936, p. 46 și urm.

² I. Coteanu, *Schiță a declinării numelui în româna comună*, SCL XV, 1964, p. 454; pentru altă explicație a genitiv-dativelor aromânești citate, vezi M. Caragiu-Marioțeanu, *op. cit.*, p. 102.

din istroromână și mai ales din meglenoromână, ar putea fi considerate drept dovada apariției vocativului în *-ule* încă din româna comună¹. Dar în aromână nu apare decât forma *dumnidzale*, în istroromână numai două forme (*fečiorule* și *gospodinule*), iar în meglenoromână, unde vocativul în *-li* este curent, el par a fi de proveniență dacoromânească. Trăsăturile comune ale acestor forme sînt articolul la vocativ, identic din punct de vedere formal cu articolul la nominativ, și așezarea desinenței *-e* după articol, ceea ce permite interpretarea lor ca dezvoltări ale unui vocativ articulat, echivalent ca formă cu nominativul articulat.

3.1.6. F o r m e l e a r t i c o l u l u i h o t ă r ı t p r o c l i t i c

3.1.6.1. Articolul hotărît proclitic are în româna comună forma *lu* pentru gen.-dat. m. sg. Arom. *alu* (*al*) dinaintea gen.-dativului antroponimelor poate fi dedus, ca și *lu* din dacoromână, istroromână și meglenoromână, dintr-un *illo*, fără a mai fi nevoie de formula *ad-illo* și cu atît mai puțin de *ad-illum*. La această soluție duce, pe de o parte, faptul că *a-* din arom. *alu*, neapărînd în celelalte trei idiomuri citate, poate fi o inovație a aromânei, pe de altă parte faptul că în aceasta din urmă proteza lui *a-* înainte de *l* este un fenomen curent².

3.1.6.2. Drom. *lui* este, față de *lu*, alături de care se întrebuintează, ori continuatorul dativului *illui*, ori o inovație care a rezultat din analogia unui *lu* cu *lui* de la encliză, cu formele pronumelor demonstrative *acelui*, *acestui* sau dintr-o falsă analiză a unor sintagme ca *fratelui N*, *dcmnului N*. etc. Considerarea ca originară a formei drom. *lui* nu este acceptabilă din cauză că, în dacoromână, *lui* este concurat de *lu*, iar ultimul are caracter popular incontestabil.

3.1.6.3. Demonstrativele (*a*)*cel*, (*a*)*cea*, utilizate în aromână, dacoromână, meglenoromână și, mai rar, în istroromână ca determinative ale unui adjectiv (drom. *omul ačel bun*, arom. *cmulu ačela bunlu*), nu au, după toate probabilitățile, regimul unui articol propriu-zis în româna comună, pentru că ele nu exclud articularea enclitică a adjectivului înaintea căruia apar, — cum se vede din aromâna actuală și din dacoromâna veche. Situația numeralului ordinal din aromână față de cel din dacoromână (arom. *treile*, drom. *cel de al treilea*) dovedește că dacoromâna a extins ulterior pe *cel*, *cea*.

¹ Cum credeau Al. Procopovici, DR IV, p. 41; vezi și Th. Capidan, *Originea vocativului în -le*, DR I, p. 185 și urm.

² Arom. *ale* pentru gen.-dat. f. sg. reprezintă în condițiile de mai sus un *illae*, ceea ce arată că, pentru exprimarea acestui caz la antroponime, aromâna și-a construit un sistem simetric simplu care constă din opoziția de gen *alu* / *ale*. Vezi, pentru amănunte, I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, 1969, p. 115.

3.1.6.3.1. Prin urmare, demonstrativele în discuție nu puteau avea în româna comună decât o posibilitate virtuală de a deveni auxiliare ale numelui. Substantivarea adjectivului care se realizează în dacoromână prin aceste demonstrative *cel bun, cel rău, cel din față* etc. nu este cunoscută de aromână.

3.1.6.3.2. Ipoteza că rom. com. (a) *cel*, (a) *cea* ar reprezenta continuarea unei particule de legătură nu se susține¹.

3.2. Articolul nehotărît

3.2.1. Din situația de adjective, lat. *unus, una* au devenit articole nehotărîte: rom. com. *unu, una*. Evoluția lui *unus, una* este mai simplă decât evoluția demonstrativului în articol hotărît, atât din punctul de vedere al formei, cât și al conținutului. Făcînd însă *o* din rom. com. *una*, dacoromâna și istroromâna s-au îndepărtat mai mult decât aromâna și meglenoromâna de faza comună, căci ultimele două au ca articol nehotărît pe *ună*. Trecerea rom. com. *una* la *o* prin forma intermediară *uă*, atestată în dacoromâna veche, este o problemă posterioară românei comune.

3.2.1.1. Formele de genitiv-dativ *unui, unei* apar din româna comună fiind modelate după relativul *cui* și după pronumele *lui* și *l'ei*.

4. NUMERALUL

4.1. În trecerea de la latină la româna comună, numeralul a suferit modificări importante, dar pînă în secolul al IX-lea, dată la care se oprește cercetarea din volumul de față, nu se poate spune cu certitudine care a fost sistemul de numărare.

4.1.1. Termenii fundamentali s-au păstrat; *unu, doi, doaua, trei, patru, cînçi*², *șease, șeapte, optu, noua, deațe* și *mil'e* se continuă în aromână, dacoromână, meglenoromână și parțial, în istroromână. Ei reprezintă pe *unus, duo, tres, quattor, quinque, sex, septem, octo, nouem, decem*, cu mici modificări (vezi 4.2).

4.1.2. Pe lîngă acestea, româna comună a avut și pe **viginti < uiginti*, cum rezultă din arom. *yigî(n)ți*, pierdut de dacoromână și de istroromână.

¹ Particula de legătură ca formă de trecere de la demonstrativ la articol a fost propusă pentru română de E. Gamillscheg, dar E. Lerch, A. Graur, N. Drăganu, E. Seidel, Louis Furman Sas au arătat că, cel puțin în latinește, *ille* ca etimon al acestei particule de legătură era, de fapt, demonstrativ.

² Pentru *-i < -e (quinque)* nu s-a găsit o explicație satisfăcătoare, deoarece presupunerea că *-e* neaccentuat trece la *-i*, mai ales cînd nu are valoare morfologică (Philippide, OR II, p. 58), este contrazisă de *șease, șeapte, dețe*.

4.1.3. De asemenea, drom. *amîndoi*, *amîndouă*, arom. *amindo(i)l'i* trimit la o formă originară comună care trebuie pusă în legătură și cu v. it. *amendui*, v. fr. *andui*, engad. *amenduos*. Etimologia lor nu este însă sigură, cf. REW, 411, pentru care *amîndoi* și *îmbi* rezultă din lat. *ambi*, *ambae*; Pușcariu, EW, 80, reface un lat. **amindui*, iar CDDE, 504, un **amindoi* pentru **ambi* + *doi*. Seria arom. *amintreil'i*, *amintînțile* etc. pledează pentru un compus, în care ultima parte reprezintă numeralul cardinal.

4.1.4. Dintre numerele ordinale s-au menținut numai urmașii lui *antaneus*, *antanea* > rom. com. *ntănu*, *ntăna* și ai lui *prima* > rom. com. *primă*, după cum arată v. drom. prin *primă*, atestat în PO (Gen. 38,6; 48, 14) și CM (268, 21).

4.2. Din primele zece numere, numai *unu*, *doi*, *trei* și *șase* pun probleme de morfologie.

4.2.1. *Unu*, *ună* erau de la origine în clasa adjectivelor (lat. *unus*, *una*), în care au și rămas ¹.

4.2.2. Forma *doi*, din lat. *duo*, a fost explicată prin *do* + *i*, cu *-i* marcă a pluralului masculin (Rosetti, ILR, p. 144.). Există însă în unele dialecte romanice forme cu *-i* care presupun un lat. **doi*, cf. CDDE, 503, și A II 3.1.1.1.

4.2.2.1. Femininul *doauă* se explică fie prin **doae* „refăcut din *duae* sub influența lui *doi*” (CDDE 503), fie din *dos* cu marca femininului, căci **doə*, bisilabic, a dat *doauă*. Nu este exclusă însă nici influența lui *noau* < *nouem*.

4.2.3. *Trei*, din lat. *trēs*, a putut suferi influența lui *doi*, ale cărui forme cu *-i* în diverse dialecte romanice sînt relativ clare ².

4.2.4. Rom. com. *șease* a fost modelat după *șapte*, cf. it. *sei*, fr. *six*, prov. span. port. *seis* (vezi și A II 3.1.1).

Celelalte numere cardinale au un tratament care nu pune probleme ³.

4.3. Numeralul ordinal a fost organizat cu ajutorul articolului enclitic *-le*, *-lu*, exceptînd capul seriei arom. *ntînu*, *ntîna*, drom. *întîi* < lat. **antaneus*, *-a*.

¹ Fem. *ună* este bine reprezentat în aromână: *ună cîte ună* „una cîte una”, *pînă s-dziți ună* „pînă să zici una”, cu *ună cu doauă* etc., unde s-a dezvoltat și ca adverb, cf. Papahagi, BA, 724—725, Pușcariu, EW, 1808. Drom. *ună* a fost probabil modelat după un adjectiv demonstrativ ca *aceasta*, *aceea*, prin confundarea articolului cu finala adjectivelor de felul celor citate. El s-a păstrat ca (u)nă în v. drom. *dănăoară* < lat. *de-una-hora*).

² Pentru posibilitatea de existență a unui lat. tîrziu *trei*, vezi A II 3.1.1.1.

³ Formarea numeralelor cardinale de la *unsprezece* pînă la *nouăsprezece* și de la 20 la 99, ca și numele *sutei*, fiind legate de influența slavă, se discută în vol. III. Cu mijloacele pe care le avem la dispoziție nu putem reconstitui integral sistemul de numărare anterior secolului al IX-lea.

Explicațiile date articolului enclitic la numeral sînt insuficient de convingătoare. Presupunerea că *-lu* s-a adăugat la numerele terminate în *-u* (arom. *paturlu*, *optulu*, v. drom. *patrul*, *optul*, vezi D. Găzdaru, *Desc. ille*, p. 80—81, Al. Rosetti, ILR, p. 540), iar *-le* la cele în prepalatală (arom. *țințile*, dr. *cincilea*, arom. *șasele* etc.) nu explică arom. *doilu*, *treilu*. Nici asimilarea articolului *-lu* la vocala precedentă (Al. Rosetti, ILR, p. 540) nu rezolvă problema, nu numai din cauza celor două numere aromânești cu radicalul în prepalatală, ci și din cauză că asimilarea nu este progresivă în românește.

4.3.1. Organizarea morfologică a numeralului în genere ar putea să dea însă o soluție și pentru aspectul articolului de la numerele ordinale, căci în seria lui se observă patru puncte de sprijin pentru întregul sistem de numărare : capul seriei (*un*, *ntănu*, *primă*) *deace*, *sută* și *mie*. Capul seriei este un adjectiv, *sută* și *mie* sînt substantive ; *zece* este cînd adjectiv, cînd substantiv, cf. drom. *zece oameni*, față de *două zeci de oameni* ; *o sută de oameni*. Caracterul de adjectiv rezultă din absența prepoziției dinaintea elementului numărat. Comportamentul morfo-sintactic al numeralelor citate este în funcție de clasele și subclasele în care intră. *Sută* are pluralul *sute*, articulat *sutele*. Femininul plural de la *ună* este *une* (articulat *unele*) de la *întîi*, *întîiele*.

4.3.1.1. Cele patru puncte de sprijin au așadar, unul, un plural feminin articulat în *-le* și două, un plural de substantiv feminin în *-le*. *Zece* are pluralul *zeci* (articulat, *zecile*, ca și *sutele*, *miile*) ș.a.m.d. Trei dintre cele patru puncte de sprijin ale seriei numeralului au, prin urmare, pluralul articulat în *-le*. El prezintă, din punct de vedere semantic și sintactic, o particularitate importantă, implicînd ideea de ordine a obiectelor : *zecile*, *sutele* (*de oi*) indică de fapt succesiunea obiectelor luate unul după altul cîte *zece*, cîte *o sută*. Ideea de succesiune a obiectelor exprimată în modul arătat a putut să treacă la un moment dat și asupra numeralelor din intervalul cuprins între capul seriei și *zece*, pentru că, exceptînd pe *un*, *întîi*, *primă*, toate sînt, semantic vorbind, plurale.

4.3.1.2. Un argument formal în favoarea acestei ipoteze este cumulara, în aromână, la numerele cardinale articulate *dol'i*, *a doilor*, *treil'i*, *a treilor* etc. și a valorii de numere ordinale.

Rezultă deci că *-le* de la numerele ordinale reprezintă articolul de plural extins de la *zece*, *sută* și *mie* la seria *doi-nouă*.

Apariția unui *-lu*, atît în aromână, cît și, rareori, în dacoromână veche, arată că această extindere nu s-a produs dintr-o dată, ci cu suprapuneri născute din contaminări între cele două puncte de sprijin ale numeralelor plasate între *unu* și *zece*.

Astfel, arom. *do(i)lu*, *treilu*, *patrulu* etc. au mers după capul seriei.

4.4. Pentru situația celorlalte feluri de numeral, pierdute încă din latina tîrzie, vezi A II 3. 1. și urm.

5. PRONUMELE

5.1. Pronumele personale și reflexive

5.1.0. Pronumele personale au păstrat în general tipul de flexiune supletivă din latină. Ele s-au îmbogățit prin :

— demonstrativul *ille* (vezi 5.1.1.6), devenit pronumele de persoana a 3-a ; paralel, cu o flexiune parțială, funcționează ca pronume de persoana a 3-a și *ipse* cu derivații lui (vezi 5.1.1.7).

— un număr de forme accentuate și neaccentuate ¹ (cu excepția nominativului, vezi 5.1.1.8.1), fapt general romanic, dar realizat diferit în fiecare limbă în parte.

Inventarul pronomelor personale din româna comună era următorul :

5.1.1. Pronumele personale

5.1.1.1. Persoana 1 singular :

5.1.1.1.1. Nom. *eo* (< lat. *eo*), la origine probabil bisilabic (cf. it. *io*), cu variantele monosilabice *io* [*io*] (mai frecvent) și *eu*, în funcție de poziția în frază, de accent etc. ; cf. drom., arom. (*i*)*eu*, drom., arom., megl., istr. *io*. Cele două variante nu s-au încadrat în opoziția *a c c e n t u a t* — *n e - a c c e n t u a t*, deoarece în română nominativul pronumelui personal nu a devenit marcă obligatorie a persoanei pe lângă verb (ca în franceză, de exemplu)².

5.1.1.1.2. (Gen.-) Dat. acc. *mie* (analogic după *ție*, vezi A II 4.1.1.), cf. drom., istr. *mie*, arom. *n'ia*³ ; neacc. *mi* (< lat. *mī*), cf. drom. (*i*)*mi*, arom. (*i*)*n'i*, megl. (*a*)*n'i*, istr. *mi*, (*ă*)*mn'i*⁴.

5.1.1.1.3. Ac. acc. *mene* (lat. *mē* + *ne*⁵), cf. v. drom. *mene* > *mine*, arom. *mine*, megl. *mini*, istr. *mire* ; neacc. *me* (< lat. *mē*), cf. v. drom. *me* > *mă*, arom., istr. *me*, *mi*, megl. *mi*.

5.1.1.2. Persoana a 2-a singular :

5.1.1.2.1. Nom. *tu* < lat. *tu*, cf. drom., arom., megl., istr. *tu*.

5.1.1.2.2. (Gen.-) Dat. acc. *ție* < lat. **tibī*, cf. drom., istr. *ție*, arom. *ția* ; neacc. *ți*, după *mi* (vezi 5.1.1.1.2.), cf. drom. *ți*, arom. *țî*, megl. *ț(u, -ă)*, istr. *ți*.

¹ Sub raport funcțional formele accentuate sînt *absolute*, putînd să apară și fără verb, cele neaccentuate sînt *conjuncte*. Termenii *absolut* ~ *conjunct* sînt sub acest aspect de preferat aceloră de *accentuat* - *neaccentuat* (căci prezența sau absența accentului este o simplă urmare a poziției pronumelui în frază) și chiar termenilor *independent* ~ *dependent*.

² Vezi C. Maneca, în *Omagiu Iordan*, p. 520.

³ Meglenoromâna și-a creat, după model slav, la toate pronumele personale la dativ accentuat forme constituite din *la*+*ac*.

⁴ Vocala protetică de sprijin care apare la formele absolute de dativ este o creație mai tîrzie.

⁵ Explicat ca o creație analogică după *ce*~*cine* (CDDE, 87 ; Rosetti, ILR, 145) sau ca provenind din particula interogativă latină (Bourciez, *Élém.* § 221 b ; C. Maneca, *op. cit.*, p. 521 — 522, vezi și A II 4.1.2), *ne* ar putea proveni și din substrat (vezi C III 4.3.1.).

5.1.1.2.3. Ac. acc. *tene* < lat. *tē + ne*¹, cf. v. drom. *tene* > *tine*, arom. *tine*, megl. *tini*, istr. *tire*; neacc. *te* < lat. *te*, cf. drom. ,istr. *te*, arom. *te*, *ti*, megl. *ti*.

5.1.1.3. Persoana a 3-a singular :

5.1.1.3.1. Nom. m. *élu* < lat. *illu* (vezi A II 4.1.3), cf. v. drom. (*i*)*elū*, arom. (*i*)*el*, megl. *iel*, *iāl*, istr. *ie*; f. *ea* < lat. *illa* (pentru dispariția lui *ll* vezi I 2.2.5.3.), cf. drom., arom., megl. *ea* [*ia*], istr. *ia*.

5.1.1.3.2. (Gen.-) Dat. acc. m. *lui* < lat. *illuī*, cf. drom., arom., istr. *lui*; f. *l'ei* < lat. *illaeī*, cf. drom. *ei*, arom., istr. *l'ei*; neacc. m. și f. *l'i* < lat. *illi* (aton), cf. drom. *i*, arom., istr. *l'i*.

5.1.1.3.3. Ac. acc.m. *élu*, f. *ea* (identice cu nom.); neacc. m. *lu* < lat. *illu* (aton), cf. v. drom. *lū*, arom. *lu*, istr. *lo*; f. **ə* < lat. *illa* (aton), devenit *o* în poziție enclitică după *-u* (*făcutu-ə* > *făcut-o*) și apoi generalizat²; cf. drom., arom. *o*, istr. *uo*, megl. (*ă*)*u*.

5.1.1.4. Persoana 1 plural :

5.1.1.4.1. Nom. *noi* < lat. *no(s)*, cu *i* semn al pluralului (vezi A II 4.1.1), cf. drom., arom., megl., istr. *noi*.

5.1.1.4.2. (Gen.-) Dat. acc. *noauə* < lat. *nōbi(s)*, cf. v. drom. *noauă* > *nouă*, arom. *noauă*, istr. *no*; neacc. *nə* < lat. *no(s)* (v. AII 4.1.1.), cf. v. drom. *nă* > *ne* (> *ni*)³, arom. *nă*, megl. *na*, istr. *ne*.

5.1.1.4.3. Ac. acc. *noi*, după nominativ; neacc. *nə* < lat. *no(s)*⁴, cf. v. drom. *nă* > *ne*, arom. *nă*, megl. *na*, istr. *ne*.

5.1.1.5. Persoana a 2-a plural :

5.1.1.5.1. Nom. *voi* < lat. *uo(s)* (vezi *noi*, 5.1.1.4.1), cf. drom., arom., megl., istr. *voi*.

5.1.1.5.2. (Gen.-) Dat. acc. *voauə* < lat. *uobī(s)*, cf. v. drom., arom. *voauă*, istr. *vo*; neacc. *və* < lat. *uo(s)*, (vezi *nə*, 5.1.1.4.2), cf. drom., arom. *vă*, megl. *va*, istr. *ve*.

5.1.1.5.3. Ac. acc. *voi*, după nominativ; neacc. *ve* < lat. *uo(s)* (vezi *nə*, 5.1.1.4.2. și nota 3).

5.1.1.6. Persoana a 3-a plural :

¹ Vezi *mene* (5.1.1.1.3. și nota 5).

² Densusianu, HLR II, p. 40; CDDE, 531.

³ Ultimele două variante recente, ca și ac. *ne*.

⁴ Tratamentul lat. *nos* în poziție neaccentuată a diferit de cel din poziție accentuată.

5.1.1.6.1. Nom. m. *él'i* < lat. *illi*, cf. drom. *ei*, arom., istr., megl. *el'*; f. *éále* < lat. *illae*, cf. v. drom., arom. *éale*, istr. *iale*, megl. *iali*.

5.1.1.6.2. (Gen.-) Dat. acc. m. și f. *loru* < lat. *illorum*, cf. v. drom. *lorū* > *lor*, arom., istr. *lor*; neacc. m. și f. *le* < lat. *illi(s)*, cf. drom. *le (li)*, arom. *lă, le*, istr. *l'i*, megl. *l'ă, li*.

5.1.1.6.3. Ac. acc. m. *él'i*, f. *éále* (după nom.); neacc. (tot după nom., dar aton), m. *l'i*, cf. drom. *(î)i*, arom., istr. *l'i*, megl. *l'*; f. *le*, cf. drom., arom., istr. *le*, megl. *li*.

5.1.1.7. Paralel cu urmașii lui *ille*, vechiul pronume de identitate *ipse* > *ipsu(s)*, *issu(s)* furnizează și el forme de pronume de persoana a 3-a în româna comună, ca în majoritatea limbilor romanice¹. *Ipse* nu păstrează însă în română formele de genitiv-dativ. El pare chiar să fi fost întrebuintat de preferință la acuzativ. Din aceste forme de acuzativ, frecvent utilizate cu prepoziții și formînd cu ele aproape un singur cuvînt din cele mai vechi timpuri (cum rezultă din păstrarea consoanelor finale ale prepozițiilor), au rezultat, prin falsă analiză, forme ca v. drom. *dinsū* > *dînsul*, arom. *disū*, istr. *dins* etc. (< lat. *de + ipse*)²; v. drom. *nusū*, arom. *nîsū, năsū* etc. (abstras din lat. *con + ipse*, cf. v. drom. *cunusū*). Nominativul era utilizat mult mai rar, cum se vede din unele derivate create analogic după acuzativ. Caracterul izolat al lui *ipse* este indicat și de lipsa perechilor accentuat ~ neaccentuat. Formele lui *ipse* în româna comună sînt următoarele:

5.1.1.7.1. Singular:

Ac. (și nom.?) m. *esu* < lat. *issu(s)*, cf. drom. *însu*, arom. *esu* (rar și arhaic), *isū*³, istr. *ăns*, megl. *ons*; f. *éasă* < lat. *issa*, cf. drom. *însă*, arom. *isă*, istr. *ănsă*, megl. *onsă*⁴.

5.1.1.7.2. Plural:

Ac. (și nom.?) m. *eși* < lat. *issi*, cf. drom. *înșii*, arom. *iși*; f. *ease* < lat. *issae*, cf. drom. *însele*, arom. *ise*.

5.1.1.8. Sub raportul sistemului, pronumele personale din româna comună prezintă situații diferite pentru pers. 1—2 față de pers. a 3-a (vezi 5.1.1.3.).:

5.1.1.8.1. Pentru persoanele 1—2, esențiale sînt folosirea unor radiale diferite pentru realizarea distincției singular ~ plural (și

¹ În sardă urmașii lui *ipse* au înlăturat pe ai lui *ille*; în italiană cele două serii circulă paralel.

² Greșit explicat de Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 598 din *ad ipsum*.

³ Pentru formele aromânești, rar întrebuintate (de obicei apare *disū*), vezi T. Papahagi, *Din morfologia limbii române*, București, 1937, p. 17.

⁴ Nazala din unele forme este neetimologică, propagată din formele compuse cu prepoziții (*cunînsul* < *con + ipse* etc.) și nu continuă lat. *inpsuius* (CIL, III, 2377), izolat în latină, Tîrziile sînt, de asemenea, articularea (*însul, însa* etc.), ca și adăugarea reflexivului (*însuși* etc.).

chiar caz direct ~ cazuri oblice (la pers. 1 sg.) și opoziția accentuat ~ neaccentuat la toate cazurile oblice, opozițiile de caz prezentînd 3 forme (nom. ~ ac. ~ gen.-dat.) la singular accentuat și neaccentuat și pluralul neaccentuat, și numai două forme la pluralul accentuat (nom.-ac. ~ gen.-dat.) :

		Singular		Plural	
		Accen- tuat	Neaccen- tuat	Accen- tuat	Neaccen- tuat
Pers. 1-a	Nom.	eo [i _o , e _u]		noi	
	Ac.	mene	me	noi	nə
	(Gen.-) Dat.	mie	mi	noa _u ə	nə
Pers. 2-a	Nom.	tu		voi	
	Ac.	tene	te	voi	və
	(Gen.-) Dat.	ție	ți	voa _u ə	və

De remarcat identitatea dintre formele de nominativ și acuzativ accentuat, ca și dintre formele neaccentuate de acuzativ și genitiv-dativ la plural în interiorul fiecărei persoane.

5.1.1.8.2. Persoana a 3-a este constituită etimologic numai din forme din același radical, dar pierderea vocalei inițiale (*e-*) la cazurile oblice (din cauza accentului), ca și căderea lui *-ll-* între *e* și *a* (vezi I 2.2.5.3.) împiedică constituirea unei flexiuni regulate, bazate numai pe desinențe : *ea* și *lui*, de exemplu, sînt atît de depărtate, încît nu par forme ale aceluiași cuvînt. Față de pers. 1—2, pe primul plan trece opoziția de gen, neutralizată la gen.-dat. pl. atît accentuat cît și neaccentuat, iar la singular numai la neaccentuat (situație moștenită din latină). Cît privește opoziția formelor cazuale, ea este neutralizată numai la nom. și ac. accentuat :

		Singular		Plural	
		Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
Nom.	Accentuat	elu	ea	el'i	ɛale
	Neaccentuat				
Ac.	Accentuat	elu	ea	el'i	ɛale
	Neaccentuat	lu	*ə > o	l'i	le
(Gen.-) Dat.	Accentuat	lui	l'ei	loru	
	Neaccentuat	l'i		le	

5.1.1.8.3. Completîndu-și, deci, seria de trei persoane, pronumele personal din româna comună prezintă totuși deosebiri esențiale de organi-

zare între persoanele 1—2, pe de o parte (și chiar între singular — plural la acestea două), și persoana a 3-a, pe de altă parte, deosebiri rezultate atât din originea lor diferită în latină (*personal* ~ *demonstrativ*), cât și, mai ales, din funcția lor diferită¹. Persoana a 3-a păstrează comun cu demonstrativul (deși s-a rupt formal de el) posibilitatea de a avea un antecedent cu care se acordă în gen și număr². Raporturile heterogene în planul expresiei între formele respective (radicale diferite la pers. 1—2, același radical la pers. a 3-a), arată că pronumele personale ale românei comune nu formează un sistem omogen.

5.1.2. Pronumele reflexive manifestă izbitoare asemănări de structură cu pronumele personale (fiind evident influențat de acestea, și chiar concurat adesea de ele, mai ales de pers. 3-a :

Ca funcție, el trimite de obicei la subiect.

Ca inventar, el își constituie o flexiune paralelă accentuat ~ neaccentuat, cu următoarele forme:

5.1.2.1. Dat. sg. (și pl.) accentuat *șie* (< lat. *siuE*, vezi A II 4.2.1.), cf. drom. *șie*, istr. *sije*; neaccentuat *și*, probabil după *mi*, ca *ți* (vezi 5.1.1.1.2.), cf. drom. *și*, arom. *și*, istr. (*ă*)*s*, megl. *ș*-.

5.1.2.2. Ac. sg. (și pl.) accentuat *sene* (< lat. *sē + ne*³), cf. drom., arom. *sine*, istr. *sire*; neaccentuat *se* (< lat. *se* aton.), cf. drom. *se*, arom. megl. *si*, istr. *s(e)*.

5.1.2.3. Constituirea conjugării reflexive a atras formele scurte de dativ și acuzativ de pers. 1 și 2 sg. și pl. (*mi*, *me*; *ți*, *te*; *nə*; *və*) în sfera pronumelui reflexiv, căci în acest context ele au adesea aceeași valoare ca și reflexivul: referirea la subiect.

5.2. Pronumele posesive

5.2.0. Pronumele posesive au suferit înainte de româna comună o serie de transformări importante, cea mai semnificativă fiind pierderea genitiv-dativului. Paralel, unele forme de nominativ-acuzativ au fost reconstituite, iar genitiv-dativatele pronumelor personale de persoana a 3-a s-au folosit pentru redarea ideii de posesiune.

5.2.0.1. Româna comună prezintă, ca și aromâna, dacoromâna și parțial meglenoromâna și istroromâna de astăzi o serie de posesive accentuate și una de posesive neaccentuate, conjuncte.

¹ Vezi Iordan—Manoliu, ILR, p. 162.

² *Op. cit.*, p. 161.

³ Pentru originea lui *-ne* vezi 5.1.1.1.13., nota 5.

5.2.1. Posesivele accentuate

5.2.1.1. Persoana 1.

5.2.1.1.1. Nominativ-acuzativul masculin sg. este *mieu*. El rezultă din arom. *añeu*, *añău*, drom. popular și regional *mieu*, *ñeu*, *ñău*, megl. *miău*. Istr. *me*¹, *mev*, drom. *meu*, arom. *ameu* și megl. *meu* sînt analogice după pronumele personal acuz. *mə* < lat. *me*.

5.2.1.1.2. Nominativ-acuzativul m. pl. are forma *miei*, a cărei reconstruire se bazează pe arom. *añei*, drom. regional *ñei*. Dubletele arom. *amel'*, megl., istr. *mel'*, sînt refăcute după pluralul feminin, pentru care vezi 5.2.1.2.1.4.

5.2.1.1.3. Nominativ-acuzativul feminin sg. are forma *miea*, cf. drom. regional *miea*, (m)*ñea*, arom. *ñi*. Pentru formele cu *m-*, vezi 5.2.1.1.1. și 5.2.1.2.1.2.

5.2.1.1.4. Nominativ-acuzativul f. pl. este *mieale*, care rezultă din arom. *ameale*, drom. *mele*, v. drom. *meale*, megl. *meali*, istr. *mele*. Consoana *m-* (nealterată) arată că formele în discuție sînt reconstrucții în care a intervenit analogia cu pluralul persoanei a 3-a fem. *eale* (vezi M. Sala, SCL XX, 1969, p. 153—156).

5.2.1.1.5. Pronumele posesiv care indică mai mulți posesori este la nominativ-acuzativ m. sg. *nostru*, cf. arom. *anostru*, *anostru*, drom. *nostru*, regional *nost*, megl. *nostru*, istr. *nostru*.

5.2.1.1.6. La m. plural, lucrurile sînt la fel de clare, cf. arom. *anoștri*, drom. *noștri*, *noșt*, megl. *noștri*, istr. *noștri*.

5.2.1.1.7. Nominativ-acuzativul f. sg. este *noastră*, cf. arom. *anoastră*, drom. *noastră*, megl. *noastră*. Istr. *noștrę*² se opune pluralului *noștre*, ceea ce dovedește că *ę* are cauze analogice.

5.2.1.1.8. Nominativ-acuzativul f. pl. este *noastre*, cf. arom. *anoastre*, drom. *noastre*, megl. *noastri*, istr. *noștre*.

5.2.1.1.9. Un genitiv-dativ de la *nostru*, *noastră* nu a existat în rom. com.³

¹ Istr. *me* a suferit și influența pluralului *mel'* din care s-a refăcut mai întîi un sing. nou *mel*, iar din acesta, prin căderea lui *-l*, obișnuită în istroromână, a rezultat *me*. Arom. *amel* se explică în același fel. Pușcariu, *Istr.* II, p. 102. Genitiv-dativede m. sg. din aromână: *añiúi*, *añăúi*, *aneúi*, *amil'ui* sînt modelate după demonstrative. Ele nu servesc așadar la reconstituirea sistemului de posesive al românei comune. Genitiv-dativede f. sg. din aromână: *añiei*, *amiei*, *amil'ei*, *meai* se explică la fel ca precedentele și nu prezintă nici ele decît un interes secundar pentru reconstruirea românei comune.

² Absența diftongului este un fenomen secundar istroromân.

³ Arom. *anoștrúi*, *anuștrúi*, *anoștrului* pentru masculin reprezintă forme în mod evident refăcute ca și femininele corespunzătoare arom. *anuștréi*, *anoastrăl'ei*, ca și pluralele pentru amîndouă genurile: *anoștroru*, *anuștror(u)* (cf. și m. pl. *anoștrilor*).

5.2.1.2. Persoana a 2-a

5.2.1.2.1. Pentru reconstruirea nominativ-acuzativului m. sg. pers. a 2-a, pornim de la un lat. **teus*¹; lat. *tuus* sau lat. *tous* devenind *tu*, ca posesiv conjunct (vezi 5.2.2.1.). Din lat. *teus* a rezultat rom. com. *tău* în același fel în care din *titionem* s-a ajuns la drom. *tăciune*². Arom. *atău*, drom. *tău*, megl. *tou*, istr. *atev* continuă lat. **teus*. În schimb formele arom. *atăl*, istr. *e* sînt refăcute după plural.

5.2.1.2.2. Nominativ-acuzativul m. pl. este în româna comună *tăi*, cf. arom. *atei*, *atăi*, megl. *toli*, drom. *tăi*, istr. *tel'*. Formele cu *-l* sînt analogice după pluralul feminin ca și cele cu *e* (arom. *atei*, istr. *tel'*).

5.2.1.2.3. Pentru nominativ-acuzativul f. sg. nu se poate porni de la lat. *tua*, căci de la acesta nu se ajunge decît la *ta* din arom. *ata*, drom. *ta*, megl. *ta*. Nici lat. **tea* nu putea să dea acest rezultat. Ar trebui să presupunem un lat. **ta*, **tam*, care ar fi sprijinit de lat. *sam*, atestat pentru persoana a 3-a³. Oricum, lat. **ta* sau **tam* ar explica numai forma conjunctă.

5.2.1.2.4. Nominativ-acuzativul feminin pl. este, ca și cel de persoană 1, o construcție a românei comune, fie după modelul persoanei 1, fie după pronumele personal pl. *eale*, cf. arom. *atale*, *atali*, megl. *tali*. Istr. *tele* conține un *e* datorat istr. *mele*, analogie care se întâlnește accidental și în dacoromâna actuală în forma *tele*. În concluzie, în româna comună, pluralul în discuție era *tale*⁴.

5.2.1.3 Persoana a 3-a

5.2.1.3.1. Ca și la persoana a 2-a, punctul de plecare este *seus* (sau **seum*), atestat în aceleași regiuni din Italia în care se întâlnea și lat. *teus*⁵. El a evoluat ca și lat. *sebum*⁶, ceea ce permite reconstruirea pentru nominativ-acuzativ sing. a unui rom. com. *său*.

¹ Păstrat, după cum arată Bourciez, *Élém.*, § 102, în Italia centrală, Galia de sus și Portugalia.

² A. Graur, „Romania” LV, 1929, p. 473, vezi și *Mél. ling.* I, p. 48.

³ După Bourciez, *Élém.*, § 102, vezi și § 102 b.

⁴ Genitiv-dativul posesivelor feminine accentuate, care apare numai în aromână pentru ambele numere, cf. arom. *atăei*, *atăl'ei*, *atăor(u)*, *atăloru*, *avostrúi*, *avustrúi*, *auștrúi*, *avustror*, *avustror*, se explică prin analogie, la fel ca și genitiv-dativul persoanei 1.

⁵ A. Graur, *Mél. ling.* I, p. 48.

⁶ Aromâna și meglenoromâna nu au formă de plural; la persoana a 3-a, posesivul fiind înlocuit cu pronumele personal, cf. arom. *aloru*, megl. *lor*, iar, în istroromână, există numai pluralul care indică un singur posesor și mai multe obiecte posedate, istr. masc. *sel'*, fem. *șele*, ca și în dacoromână, cf. *săi*, *sale*. În aceasta din urmă se utilizează și *lui* ca în meglenoromână, dar și *ei*, inexistent în celelalte.

Pluralul din istroromână este deci format analogic ca și la celelalte două persoane.

5.2.2. Posesivele neaccentuate (conjuncte)

5.2.2.1. Persoana 1

5.2.2.1.1. Nominativ-acuzativul m. sg.¹, care derivă din același *meus* (vezi 5.2.1.1.1.) are, în româna comună, forma *mieu*. Din această formă s-au născut arom. *ńu*, *ńo* și drom. popular (m)*ńeu*, *ńu*, *ńo*, cu dispariția diftongului care se datorează pe de o parte palatalizării lui *m-*, pe de altă parte unirii cu finala numelui anterior, cf. drom. *unchi-mio*², *frate-ńu*, arom. *tată-ńu*, Papahagi, BA, p. 76/13, drom. *tată-mieu*, megl. *tată-ńu*, Capidan, *Megl.* II, p. 152.

5.2.2.1.2. Forma conjunctă nu are plural; arom. *nă* care indică pluralul pentru mai mulți posesori nefiind decât pronumele personal în dativ, cf. Capidan, *Arom.*, p. 416.

5.2.2.1.3. Posesivele conjuncte nu au plural la genitiv-dativ la nici o persoană.

5.2.2.1.4. Nominativ-acuzativul f. sg.³ este același în româna comună ca și nom. -ac. forme accentuate; arom. *ńi*, drom. regional (m)*ńea* continuă direct forma originară rom. com. *miea*.

5.2.2.2. Persoana a 2-a

5.2.2.2.1. Nominativ-acuzativul masc. sing. este *-tu*⁴, cf. arom. *h'ıl'-tu*, *frate-tu*, drom. popular *fi-tu*, *fecior-tu*, *ta(t)-tu*, *bărba(t)-tu* etc., cu varianta fonetică *-to*⁵.

5.2.2.3. Persoana a 3-a

5.2.2.3.1. Persoana a 3-a m. singular este *su*, cf. arom. *su* : *tatu-su*, *đinir-su*, *frate-su*, *bărba-su*, cu variantele arom. *so*, *sio* : *domnu-so*, *h'ıl'-sio* (Capidan, *Arom.*, p. 415); drom. *ta(t)-su*, *giner-su*, *fra(te)-su*, *bărba(t)-su*, cu varianta *-so*⁶.

¹ Genitiv-dativede sing. masc. arom. *ńui*, *ńoi* sînt formații ulterioare românei comune după *al'ui* și după demonstrativele *ațestui*, *ațelui*. Ele nu există în româna comună.

² Cf. v. it. *fratello*, dial. regional *maritumu*, *pátrame* etc. Rohlfs, *Gramm. it.* II, § 430.

³ Genitiv-dativul fem. sing. din dacoromâna populară (*vară*)-*mei*, (*nevesti*)-*mii*, ca și cel din aromână, cf. *a* (*dadă*)-*meai*, Papahagi, BA, p. 314/25, sînt ulterioare epocii române comune.

⁴ Care continuă pe *tuus*, vezi A. Graur, „Romania” LV, 1929, p. 473 și *Mél. ling.* I, p. 48.

⁵ La plural, la același caz, aromâna prezintă un *fi* (*řă*), cf. *frasl'i-fi* „frații tăi”, *oaspisl'i-fi* „prieteni tăi”, (Capidan, *Arom.*, p. 414), pe care nu-l putem interpreta decât ca dativul pronumelui personal cf. *nă* și *vă*. Nominativ-acuzativul masc. pl. pentru posesivul care indică mai mulți posesori, este în aromână, *vă*, dar ca și *fi* și *nă*, el reprezintă dativul pronumelui personal corespunzător.

⁶ Formele de genitiv-dativ aromânești *sui* și *soi* sînt construite după modelul genitiv-dativului persoanei 1 și a 2-a. Genitiv-dativul feminin sg. din drom. *fiică-sei*, *fie-ssi*, (*ma*)-*mă-sii*, *vară-sii*, *soră-sei* ca și arom. *sai* din *a h'ıl'i-sai*, *a doamnă-sai* sînt refăcute după epoca româna comună.

5.2.2.3.2. Femininul conjunct este, la nominativ-acuzativ, *sa*, pentru etimologia căruia vezi 5.2.1.2.3.

5.2.3. Paradigma posesivelor în româna comună

5.2.3.1. Cele două serii de posesive au așadar în româna comună situația următoare :

Persoana	1				2				3			
Un posesor	acc.		conjunct		acc.		conjunct		acc.		conjunct	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
Nr.												
M.	<i>mieu</i>	<i>miei</i>	<i>mieu mio?</i>	?	<i>təu</i>	<i>təi</i>	<i>tu</i>	—	<i>su si</i>	<i>su</i>	—	—
F.	<i>miea</i>	<i>mieale</i>	<i>miea</i>	?	<i>ta</i>	<i>tieale</i>	<i>ta</i>	—	<i>sa sieale</i>	<i>sa</i>	—	—
Mai mulți posesori												
M.	<i>nostru</i>	<i>noștri</i>	—	—	<i>vostru</i>	<i>voștri</i>	—	—	—	—	—	—
F.	<i>noastră</i>	<i>noastre</i>	—	—	<i>voastră</i>	<i>voastre</i>	—	—	—	—	—	—

5.2.4. Pronumele personale cu sens de posesive

5.2.4.1. Masculinul sg. *lui*, f. sg. *ei* și pl. *loru* au fost utilizate de timpuriu spre a evita echivocurile la care dădeau naștere pronumele posesive de persoana a 3-a. Caracterul străin de sistem al acestor forme reiese în mod evident din absența acordului, cf. drom. *casa lui*, *casa ei*, *casele lui*, *casele ei*, *casa lor*, *casele lor*. Prezența acestor pronume personale alături de posesivele propriu-zise se semnalează încă din latina târzie, cf. A II. Cum însă meglenoromâna nu cunoaște decât masculinul pronumelui personal cu această utilizare (megl. *lui*), pentru feminin întrebându-se *sa*, iar în istroromână *lui* și *ei* nu apar cu sens de posesive decât în mod excepțional, s-ar putea ca procesul amintit să nu fi început dintr-o dată, cel puțin la singular.

5.3. Pronumele demonstrative

5.3.1. Pronumele demonstrative prezintă două serii :

- seria simplă, dezvoltată din lat. *iste* și *ille* ;
- seria compusă, dezvoltată din lat. *ecce-iste* și *ecce-ille*.

5.3.1.1. Forme care să continue pe *iste* sau *ille* ca atare nu se pot reconstitui, baza pronomelor demonstrativ fiind *istu* și *illu*, spre deo-

sebire de articol, unde *ille* era posibil. Prin urmare, și în compunerea cu *ecce-*, avem (**ecce-*)-*istu*, (**ecce-*)-*illu*.

5.3.1.2. Cele două serii nu au fost probabil uniform răspândite geografic, căci, în aromână, pronumele de apropiere (m. *aestu*, *aistu*, *est-*; fem. *aestă*, *aistă*) nu sînt dublate de forme compuse cu *ecce-*, care apar în dacoromână, meglenoromână și istroromână alături de cele simple, cf. drom. *acest*, *această*, megl. *țista*, istr. *țesta*, drom. *asta*, megl. (*i*)*estu*, *iastă*, istr. *istu* (din perifraze ca *țela istu*).

5.3.1.2.1. Pronumele de depărtare sînt într-o situație asemănătoare, dar, în timp ce aromâna, meglenoromâna și istroromâna nu au formele simple, rezultate din *illu*, dacoromâna are și pe acestea și pe cele compuse cu *ecce-*, cf. arom. *ațelu*, *ațela*, megl. *țela*, istr. *țela*, față de drom. : *acel*, *acela*, *al*, *ăla*, *a*, *aia* etc.¹

5.3.1.2.1.1. Meglenoromâna și istroromâna au pierdut genitiv-dativul sintetic, înlocuindu-l cu perifrazele prepoziționale megl. gen. *lu țista*, dat. *la țista*, *lu țista*, *la țista* etc., istr. gen.-dat. *lu țesta*, *lu țeșci*, *lu ță* etc. Fenomenul este însă ulterior românei comune. El constituie numai dovada că simplificarea paradigmelor demonstrativului, începută încă din latină, s-a continuat în aceeași direcție, potrivit cu structura generală a flexiunii nominale din cele două idiomuri citate. În consecință, formele de genitiv-dativ din aromână și dacoromână vor fi luate drept bază în reconstrucția pronumelor demonstrative.

5.3.1.2.1.2. Formele fără *a* protetic din meglenoromână (*țista*, față de *aistu*; *țela*, *țea*), din dacoromână (*cest(a)* față de *acest(a)*, *cel(a)*, față de *acel(a)*, *cea* față de *acea* etc.) nu pot fi considerate originare, căci *e-* din *eccum* a devenit *a-* în toate formele compuse.

5.3.2. Pronumele demonstrative de apropiere

5.3.2.1. Formele simple

5.3.2.1.1. Formele simple de singular sînt, la nominativ-acuzativ : m. *estu* < *istus, f. *eastă < *ista*. Arom. și drom. *est-* din arom. *estan* (Capidan, *Arom.*, p. 420), din drom. *estimp*, cf. și megl. (*i*)*estu*, continuă pe *istus în mod direct².

¹ Arom. *alantu*, *alantă*, megl. *lant* etc. presupun o formă simplă a pronumelui demonstrativ de depărtare, nefiind decît *al altu*, *al alta* etc.

² Apariția unui *a-* protetic în arom. *aestu* (*aistu*), megl. *aistu*, drom. *aest* se explică prin influența analogică a formelor compuse de la pronumele demonstrative de depărtare : *acelu*. În dacoromână, analogia a fost sprijinită și de *acest(a)*. Femininul sg. arom. *aestă* (*aistă*) nu prezintă diftongarea așteptată, cf. rom. com. (*a*)*eastă*, v. drom. *aistă*. În schimb, paralel cu arom. *ațea*, există și arom. *ațeaea*, iar, paralel cu arom. pl. *ațele*, există și *ațeale*, ceea ce arată că absența diftongării la f. sg. se datorează unui accident, probabil unei refaceri a femininului după masculin.

5.3.2.1.2. Pentru româna comună, presupunem aşadar existenţa unui feminin (a)*eastă*.

5.3.2.1.3. Formele de nominativ—acuzativ pl. sînt: m. *eşti* < *îşti*, f. *eastē* < *istae* ¹

5.3.2.1.4. Genitiv-dativul singular este, în româna comună, m. *estui* < *istui*, f. *eastei* < **istaei* ², cu variantele m. *aestui*, f. *aeastei*.

5.3.2.1.5. Genitiv-dativul plural are, formele care rezultă din evoluţia normală a lui *istorum*, adică: *estoru* şi *aestoru*. De la regulă se abat însă arom. *aiştor*, *aişcor*, *aiscor*, refăcute sub influenţa nom.-ac. pl. şi *aisteloru*, refăcută după *aţeloru*.

5.3.2.1.6. Genitiv-dativede singular, m. *acestui*, f. *aceastei* au aceeaşi structură cu formele corespunzătoare ale pronumelui simplu de apropiere ³.

5.3.2.1.7. La fel stau lucrurile cu genitiv-dativul plural, pentru care, vezi 5.3.2.2.1.6.

5.3.2.1.8. Demonstrativele de apropiere au în dacoromână, meglenoromână şi istroromână un -a epentetic, absent din aromână, unde nu se întâlneşte decît la *aţela*, *aţea*, *aţeaea*, *aţel'a* şi *aţileea*, toate din literatura scrisă (Capidan, *Arom.*, p. 420). Deşi nu este curent în aromână, a epentetic poate fi admis în româna comună pe baza situaţiei din dacoromână, meglenoromână şi istroromână.

Dacă îl admitem, unele forme ale pronumelor demonstrative se dublează, de exemplu femininul *ăceastă* > *ăceasta*. Masculinul sg. nu a fost în aceeaşi situaţie, căci -a ar fi impus diftongarea, şi din *ăcestu* ar fi rezultat o formă omonimă cu cea de feminin.

5.3.2.1.8.1. În consecinţă, formele simple ale demonstrativelor de apropiere sînt:

	singular		plural	
	m	f	m	f
N.A.	(a) <i>estu</i>	(a) <i>eastă</i>	(a) <i>eşti</i>	(a) <i>eastē</i>
G.D.	(a) <i>estui</i>	(a) <i>eastei</i>	(a) <i>estoru</i>	(a) <i>estoru</i>

¹ Arom. *aeşŭi*, *aeşŭă*, *aişŭi*, *aisŭi* (Capidan, *Arom.*, p. 420), istr. *ŭeşŭi* (Puşcariu, *Istr.* II, p. 162—163), cu *t* > *ŭ*, respectiv *č*, *č*, par a se datora unei analogii, eventual cu demonstrativul arom. *alanŭi* şi pron. nehotărît şi istr. *alŭi*. O dată aflat în contact cu *ŭ*, *ŭ* a putut deveni *č*, respectiv *č*.

² Lat. **istaei* este necesar pentru explicarea rom. com. *aeastei*. Genitiv-dativ aşteptat, *istae*, ar fi trebuit să devină **aeaste*. Reconstituirea lui **istui* (O. Densusianu, HLR I, p. 253, CDDE, 102) justifică şi pe **istaei*.

³ Formele de genitiv-dativ singular din aromână poartă accentul pe vocala penultimă: arom. m. *aestŭi* (*aistŭi*, *aeşŭi*, *aişŭi*, *aisŭi*), f. *aistŭi* (*aişŭi*, *aişŭi*, *aisŭi*). Un lat. m. *istŭi*, f. **istŭi*, care să stea la baza arom. m. *aestŭi*, f. *aistŭi*, nu este atestat şi nici nu poate fi uşor reconstituit. Trebuie să considerăm aşadar accentuarea aromânească drept o inovaţie. Tot inovaţii sînt şi arom. *aiştei*, *aişŭi*, drom. *ačeşteia* în care *ŭ* se datorează apropierei genitiv-dativului singular de nominativ-acuzativul plural.

5.3.2.2. Formele compuse

5.3.2.2.1. Formele compuse ale pronumelor demonstrative de apropiere sînt, la masculin, nominativ-acuzativ sg.: *ačestu*, la feminin: *ačeastă*, cf. drom. *ačest*, *ačesta*, megl. *țista*, istr. *țesta*, f. drom. *ačeastă*, *ačeastă*, megl. *țeastă*, *țeastă*, istr. *țesta*.

5.3.2.2.2. Formele de nominativ-acuzativ plural sînt: m. *ačești*¹, f. *ačeastă*.

5.3.3. Pronumele demonstrative de depărtare

5.3.3.1. Formele simple

5.3.3.1.1. Formele simple ale pronumelor demonstrative de depărtare apar numai în dacoromână. Dintre numeroasele variante, toate populare sau regionale, nu se pot reține decît cele cu *a* inițial, adică: m. sg. *al*, *ala*, *alui*, f. sg. *a*, *alei*, *elei*, (pl. *alea*, *elea*), *aia* (pl. *alea*, *elea*), pentru că formele cu *ă*- și *e*- sînt recente ca și cele regionale cu *h*: *hăl*, *hal*, *ha*, *hăi* etc.

5.3.3.1.2. Nu este exclus ca încă din româna comună aceste forme să fi fost caracteristice numai pentru viitoarea dacoromână. O asemenea ipoteză se întemeiază pe faptul că dacoromâna a utilizat pe *ille* în alt mod decît aromâna, meglenoromâna și istroromâna la constituirea sistemului de articole. Ar trebui deci să presupunem că pronumele amintite au situația cea mai arhaică în dacoromână, pierderea lor din aromână, meglenoromână și istroromână petrecîndu-se după etapa comună², căci nu e posibil ca dacoromâna să fi construit prin analogie sistemul pronumelor simple de depărtare. Așadar, cu toate că nu mai apar decît în dacoromână, pronumele amintite nu pot proveni decît din româna comună.

5.3.3.1.3. Din cauzele arătate la 3.1.3.1. etimologia formelor drom. *al*, *ala*, *a*, *alui* etc. nu a fost precizată în mod convingător, în sensul că se acceptă atît **illu* cît și *ad+illu*. Argumentele aduse pentru o teză sau pentru cealaltă sînt la fel de plauzibile, formula fără *ad* avînd însă avantajul simplității, o vom adopta.

5.3.3.1.4. Trecerea lui **illu* la drom. **alu* apoi la drom. *al* prin etapa intermediară **elu* pune probleme fonetice dificile și solicită recurgerea la analogii, de exemplu la aceea cu demonstrativele compuse (*ačelu*) cu care forma serie morfologică.

¹ Pentru istr. *țești*, vezi 5.3.2.1.3., nota 1.

² Cum rezultă de altminteri din arom. *alantu*, megl. *lantu*.

5.3.3.1.5. În condițiile expuse mai sus putem deci reconstitui pentru româna comună, următoarele forme simple ale pronumelui demonstrativ de depărtare :

	singular		plural	
	m.	f.	m.	f.
N.A.	<i>alu</i>	<i>a</i>	<i>al'i</i>	<i>ale</i>
G.D.	<i>alui</i>	<i>alei</i>	<i>aloru</i>	<i>aloru</i>

5.3.3.1.6. Toate formele enumerate la 5.3.3.1.5. se explică la fel ca formele articolului, cu excepția gen.-dat., f. *alei* care provine din **illaei*, spre deosebire de articolul corespunzător, pentru care vezi 3.1.3.

5.3.3.2. Formele compuse

5.3.3.2.1. Nominativ-acuzativul sg. al formelor compuse este, la m. : *ațelu* < *ecce-illu*, la f. *ațea* < *ecce-illa*, cf. arom. *ațelu*, *ațea*, megl. *țea*, istr. *țã*.

5.3.3.2.1.2. Nominativ-acuzativul plural este, la m., *ațel'i*, cf. drom. *aței*, arom. *ațel'i*, istr. *țel'i*.

5.3.3.2.1.3. Pentru formele de nom.-ac. pl. m., cu *a* epentetic, arom. *ațel'a*, megl. *țel'a*, drom. *ațeia*, vezi 5.3.2.1.8.

5.3.3.2.1.4. Nominativ-acuzativul plural este, la feminin : *ațale*, cf. v. drom. *ațeale*, arom. *ațeale*, *ațealea*, megl. *țeali*, istr. *țale*.

5.3.3.2.1.5. Genitiv-dativul singular are, la m., forma *(a)țelui*. F. v. drom. *(a)țeei*, *(a)țeeiã*, *țeei*¹, ca și arom. *ațel'ei*, *ațil'ei* trimit la un rom. com. **(a)țel'ei*, a cărui origine se află într-un **ecce-illaei*, cu *ae* > *ě* apoi diftongat, deci **ecce-illiei*. O dificultate importantă este incertitudinea accentuării, căci *ae* nu pare a fi purtat accentul, afară numai dacă arom. *aistei* nu conține un *é* primitiv, lucru greu de dovedit. Pe de altă parte, arom. *ațileea* constituie alături de drom. *(a)țelei(a)* proba refacerii genitiv-dativului feminin sg. după nominativ-acuzativul pl. În același sens s-au petrecut și transformările din arom. *aistei* și drom. *ațeșteia*, pentru care vezi 5.3.2.1.6., nota 3.

Spre un accent pe ultima silabă duce istr. *țã*, față de *țã*, dar la forma de nominativ-acuzativ sg. Cu toate acestea, istr. *țã* este singura indicație ceva mai precisă asupra unei modalități de accentuare prin care s-ar putea explica situația genitiv-dativului sg.

¹ Ca și la formele simple ale pronumelui demonstrativ de apropiere, în aromână apar mai multe variante. Dintre ele, pentru discuția de față, nu interesează decât arom. *ațela*, căci celelalte (*ațeluea*, *(a)țeloa*, *ațãl* și *ațeu*) se justifică în interiorul aromânei înseși. Varianta arom. f. *ațeaea* trimite ca și drom. *ațeea* la o formă reconstruită după gen.-dat. f. sg. drom. *ațelei*, arom. *ațel'ei* și după nom.-ac. pl. drom. *ațelea* (v. drom. *ațealea*), arom. *ațealea*, care coincid în partea lor finală cu pron. personal, cf. drom., arom. *ea*.

În concluzie, indiferent de faptul că poziția accentului nu rezultă cu destulă claritate, există motive suficiente spre a considera că **(a)čel'ei* și, eventual, **(a)čel'eia* sînt forme de genitiv-dativ ale românei comune.

5.3.3.2.1.6. Genitiv-dativul plural este reprezentat de rom. com. *(a)čeloru*, păstrat în arom. *ačeloru* și în drom. *(a)čelor*, *(a)čelora*. Ștergerea deosebirii dintre masculin și feminin pl. la acest caz este de dată latină. Vezi A. II.

5.3.3.2.1.7. În concluzie, formele compuse ale pronumelor demonstrative de depărtare sînt :

	singular		plural	
	m.	f.	m.	f.
N.A.	<i>(a)čelu</i>	<i>(a)čea</i>	<i>(a)čel'i</i>	<i>(a)čele</i>
G.D.	<i>(a)čelui</i>	<i>(a)čel'ei</i>	<i>(a)čeloru</i>	<i>(a)čeloru</i>

5.3.3.3. Pronumele demonstrative de depărtare se compun în aromână, meglenoromână, dacoromână și istroromână cu *alt* < lat. *alter* dînd : arom. *alantu*, *(a)nantu*, *alantă*, *anantă*, drom. *alalt*, *alaltă*, *čelalt*, *čealaltă*, istr. *țela ât*, *ța âta* etc., megl. *țelalant*, *lant*.

În dacoromână și istroromână se combină cu *altu* și pronumele demonstrativ de apropiere, cf. drom. *ăstalalt*, *acestalalt*, *astalaltă*, *această-laltă*, istr. *țesta âtu*, *țesta âta* etc.

Dintre formele mai sus citate, trebuie eliminate din discuție compusele de tipul drom. *čealaltă* (*čea + al + alta*), megl. *țelalant* (*țel + al + altu*), ca și formele compuse cu pronumele demonstrativ de apropiere (*ăsta + al + altu*, *česta + al + altu*), fiindcă sînt în mod vizibil compuse ulterioare în care *alaltu*, *alalta*; *alantu*, *alanta* au intrat ca atare. În concluzie, nu reținem decît pe drom. *alaltu*, *alaltă*, *alaltî* etc., arom. *alantu*, *anantu*, megl. *lantu*. Ele constituie dovada că *al + altu* a fost primul compus din această serie și că putea să se combine în diverse perifraze de tipul celor istr. *țesta ât* cu pronumele demonstrative de toate felurile.

5.3.3.3.1. Flexiunea acestor compuse este la fel cu a demonstrativelor.

5.3.3.3.2. Compunerea cu pronumele de întărire *ipse* > și a demonstrativelor nu există decît în dacoromână. Procedul reprezintă o extindere petrecută în acest idiom, căci aromâna nu are pe și decît la pronumele personale *însuș*, atestate însă numai în literatură (Capidan, *Arom.*, p. 425).

5.4. Pronumele relativ-interogativ

5.4.1. Cîteva schimbări importante au loc de la latina tîrzie la româna comună :

5.4.1.1. Înlocuirea vechii opoziții din latină *relativ ~ interogativ* - *indefinit* cu opoziția dintre *relative* *necalifica-*

tive (*cine, ce*) și relative calificative (*care, cəntu*), ambele categorii putînd fi utilizate și interogativ.

5.4.1.2. Dispariția diferenței de gen (inexistentă, de altfel, în latină la genitiv și dativ singular)¹, în româna comună ea fiind parțial înlocuită cu distincția *persoană ~ non persoană* (vezi 5.4.2.7); excepție *cəntu*, inițial adjectiv calificativ.

5.4.1.3. Inexistența opoziției *singular ~ plural* (cu excepția lui *cəntu*).

Relativ-interogativele devin astfel mai degrabă niște forme invariabile (în care, prin confuzie fonetică, s-au contopit adesea mai multe forme latine cu valori diferite), cu unele diferențe în distribuție (vezi 5.4.2.7).

5.4.2. Formele care pot fi reconstruite pentru româna comună sînt următoarele :

5.4.2.1. *Cene*, continuînd formele latine *qui(s)ne* și *que(m)ne*², folosit ca nom. și ac. sg. (mai rar și plural); cf. v. drom. *cene* > *cine*, arom. *ține*, istr. *ține*.

5.4.2.2. *Ce*, continuînd (funcțional și fonetic) lat. *quis, quid* (poate și *quae*), *quem*. De aici rezultă folosirea lui ca nom.-ac., m. f. și n. sg. (și chiar plural). Cf. drom. *ce*, arom., megl. *țe, ți*, istr. *țe*.

5.4.2.3. *Care*, continuînd pe *qualis* (poate și pl. *quales*), folosit ca nom. și ac. m. f. și n., sg. și pl.³. Cf. drom., arom. *care*, megl. *cari*, istr. *căre*.

5.4.2.4. Față de toate aceste forme de nom.-ac., singura formă de gen.-dat. (exclusiv singular) moștenită este *cui* (<lat. *cui*); cf. drom., arom., istr. *cui*. Nevoia acordării relativului cu cuvîntul din principală la care se referă a dus la crearea, probabil chiar din româna comună, a formelor de gen.-dat. sg. m. *cărui*, f. *cărei*, pl. *căroru* (evident orientate după urmașii lui *ille*, vezi 5.1.1.3.2. și 5.1.1.6.2.)⁴ tocmai la *care*, relativul cel mai folosit în subordonare.

¹ Cu excepția lui *cəntu* (vezi 5.4.2.5.), atras mai tîrziu în sistemul relativelor.

² Philippide, *Principii*, 78, pornește de la *quisne*, fiind reluat de Pascu, DEMR, 176; Papahagi, DA, s. v.: lat. **quene* (cf. *quisne*); Mihăescu, *Lat. dun.*, 155; argumente la C. Poghirc, SCL XII, 1962, p. 491—492. Explicația prin lat. *quem* cu *-m* > *-n* (Meyer-Lübke, *Gramm.* I, § 551; Candrea, *Cons.* 50; CDDE, 53; Rosetti, ILR, 147 etc.) nu justifică pe *-e* și, deci, nici păstrarea lui *-n*, care apare în română numai în derivați (*în-, cun-*), nu și în finală absolută.

³ Constituirea unui plural *cari* e tîrzie și analogică, ca și articularea (*carele, carea*), căci aceasta apare numai în dacoromână și istroromână, nu și în aromână și meglenoromână.

⁴ Despre accentuarea acestor forme observații interesante la T. Papahagi, *Din morfologia limbii române*, București, 1937, p. 19—20, care demonstrează și caracterul recent și analogic al articulării prin lipsa unor forme de tipul *carelui, carelor*.

5.4.2.5. Poziție singulară în cadrul relativ-interogativelor ocupă *cəntu* (<lat. *quantus*) pl. *cənți*, care cunoaște și forme de feminin sg. *cəntə*, pl. *cənte*; cf. drom. *cît*, arom. (*nis*)-*cîntu*, megl. *cot*, istr. *căt*. Despre existența în româna comună a unor forme de gen.-dat. sg. *cəntui*, pl. *cəntoru* nu există dovezi certe¹.

5.4.2.6. Sub raport formal relativele au constituit o bază pentru crearea a numeroase nehotărâte (cu *alt-*, *fie-*, *ori-*, *-va*), după același tipar, ca în latină, dar nu moștenite.

5.4.2.7. Relativ-interogativele românei comune nu constituie, deci, un sistem complet nici sub raportul structurii lor, nici sub acela al distribuției lexicale. Se poate vorbi mai degrabă de preferința unor forme pentru anumite contexte, dar foarte rar de exclusivitate. Cazul cel mai clar este, poate, folosirea lui *cene* exclusiv pentru persoane. Specializarea lui *ce* de preferință pentru nonpersoană este târzie, nejustificată etimologic (vezi 5.4.2.2.) și nici de uzul popular și arhaic. *Care* și *cəntu* sînt indiferente la opoziția *p e r s o a n ă ~ n o n p e r s o a n ă*. Tot astfel, în timp ce *cene* trimite mai degrabă la ceva care urmează, *care* și *cəntu* se referă de obicei la un termen precedent². *Ce* ocupă și în acest caz o poziție de mijloc: folosit, probabil, în perioada comună în ambele situații (cum dovedesc textele arhaice și uzul popular)³, el a fost înlocuit ulterior în subordonate în multe regiuni de *care*.

6. VERBUL

6.1. Spre deosebire de flexiunea nominală, flexiunea verbală a românei comune continuă să fie bogată, din punctul de vedere al morfemelor specifice (de persoană, număr, timp, mod).

6.1.1. *P e r s o a n a* și *n u m ă r u l* se exprimă printr-un morfem unic (ex. *cəntați* = persoana a II-a + numărul plural).

În comparație cu latina, se observă ononimia dintre unele morfeme de persoană și număr (de exemplu, în paradigma prezentului indicativ și conjunctiv, a imperfectului și mai mult ca perfectului indicativ etc.).

6.1.2. *M o d u l* și *t i m p u l* se exprimă, cași în latină, printr-un morfem unic (ex. (*elu*) *cəntə* = modul indicativ + timpul prezent).

Comparația dintre cele patru idiomuri românești permite reconstruirea a patru moduri personale în româna comună: indicativul, conjunctivul, condiționalul și imperativul și trei moduri nepersonale: infinitivul, gerunziul și participiul.

¹ Comparația cu o formă ca drom. *cîtorva* nu e grăitoare, căci *-va* permite flexiunea cuvîntului la care se atașează.

² *Cəntu* are adesea drept antecedent pe *atəntu*.

³ Vezi Densusianu, HLR II, 189–190.

Comparația cu latina pune în evidență, sub raportul modurilor, apariția unui mod nou, c o n d i ț i o n a l u l, și dispariția altuia, s u - p i n u l.

Ca și celelalte limbi romanice din Occident, româna comună nu continuă supinul latinesc, valorile exprimate de acesta fiind rediate prin infinitiv¹.

6.1.3. Dat fiind că d i a t e z a presupune un raport sintactic, determinarea caracteristicilor ei în româna comună prezintă mari dificultăți. De aceea, considerăm că o reconstrucție în acest caz nu ar putea să depășească nivelul unor prezumții.

6.1.4. C l a s e l e d e c o n j u g a r e (c o n j u g ă r i). Româna comună continuă cele patru conjugări din latină (cu unele transformări menționate la A II 5.0.1.).

6.2.1. M o d u r i l e p e r s o n a l e

6.2.1.1. Indicativul

¹ Această formă, întrebuițată foarte rar în latina clasică și dispărută în cea populară (Vezi O. Riemann, *Syntaxe latine*, Paris, 1935, p. 518 și *Grammaire latine complète*, Paris, 1936, p. 137, 154; Grandgent, *Introd.*, p. 221; Elcock, *Rom. Lang.*, p. 110—111), nu este atestată niciodată în inscripțiile provenite din partea răsăriteană a Imperiului Roman. (Vezi I. Șiadbei, SCL IX, 1958, p. 72. Vezi și Mihăescu, *Lat. dun.*, Stati, *Lat. inscr.*; în ambele lucrări nu se înregistrează supinul).

Dintre limbile romanice din Orient, dalmata nu continuă supinul latinesc (Vezi M. Bartoli, *Das Dalmatische* I, II, Wien, 1866, unde supinul nu este înregistrat), iar limba română cu dialectele ei se prezintă astfel din acest punct de vedere: aromâna, meglenoromâna și istroromâna nu cunosc un substantiv verbal care să poată fi considerat supin, infinitivul fiind forma care a preluat, ca și în celelalte limbi romanice, funcțiile supinului latinesc. (Cf. arom. *bitisi di arari*, megl. *sfârși di ararea* „termină de arat”, Capidan, *Megl.* I, p. 205, arom. *ti mīcari mīcai* „de mīcat mīcai”, istr. *zālica bē* „puțin de băut”, Pușcariu, *Istr.* II, p. 254). Numai dacoromâna, dintre dialectele românești, cunoaște o formă identică cu a participiului trecut care denumește acțiunea ca un infinitiv și care a fost denumită „supin”: *termină de arat, cere de băut, de mīcat am mīcat*.

La originea acestei forme nu stă însă supinul latinesc: supinul dacoromân are origine participială, el s-a dezvoltat din participiile trecute ale verbelor intransitive dependente de conjugare (care nu sînt folosite ca adjective) și independente față de diateză (Vezi argumentația mai pe larg la Matilda Caragiu-Marioțeanu, SCL XIII, 1962, p. 29 și urm.).

Unele limbi romanice (ca franceza și româna, dacoromâna veche, aromâna) au dezvoltat un participiu trecut de formă feminină folosit ca substantiv abstract care denumește acțiunea:

fr.	<i>l'arrivée</i>	}	„sosirea”
arom.	<i>vinīta</i>		

fr.	<i>l'entrée</i>	}	„intrarea”
arom.	<i>intrāta</i>		

v. drom. *dzisa, agonisita, fapta, gudecata*.

O situație analogă relevă Kr. Sandfeld pentru limba albaneză (toscă), unde forma neutră a participiului (*lidhurë* „legat”, *i ledhurë*, neutru *te lidhurë*) se întrebuițează ca substantiv verbal: *ishtë per të lidhurë* „este de legat”; *kam per të lidhurë* „am de legat”. În ghegă, substantivul verbal format din participiu fără articol, dar precedat de prepoziția *me*, a devenit un infinitiv regulat: *me fjet* „a dormi” (*Ling. balk.*, p. 130 și urm.).

6.2.1.1.1. Prezentul continuă structura morfematică a prezentului indicativ latin¹: radical (amplificat la unele verbe de conj. I cu *-eđ-* și la unele verbe de conj. a IV-a cu *-esc-*²) + sufix + desinență, cu unele modificări în structura lor³.

6.2.1.1.1.1. Sufixe. La toate clasele de verbe (cu excepția celor formate cu elementul *-eđ-* și *-esc-*), sufixul este marcat negativ la pers. 1, a 2-a, a 3-a sg. și a 3-a pl. Sufixul este marcat pozitiv numai la pers. 1 și a 2-a pl. și este realizat diferit în funcție de clasele de verbe, și anume:

Conjugarea I, pers. 1, a 2-a pl.: /-á-/:

Ex.   { *cântamu*   { *lucramu*   { *tăl'amu*
            { *cântați*   { *lucrați*   { *tăl'ați*

Trecerea lui *-á-* > *-ă-*, generală astăzi în dacoromână, aromână și meglenoromână, este probabil ulterioară perioadei de despărțire. La această cronologie ne obligă păstrarea lui *-á-* etimologic în istroromână (istr. *căntām*⁴, cu *á* > *ă*, fonetism specific acestui idiom românesc) și ca arhaism în graiul maramureșean⁵.

După palatală, este de presupus că /-á-/ la pers. 1 pl. se realiza tot [á]: *tăl'amu*, devenit apoi *tăl'əmu*, ca și *cântamu* devenit *căntəmu*. (Fazele: *tăl'emu* (din aromână) și, apoi, *tăiem* (din dacoromână) sînt ulterioare).

Conjugarea a II-a și a III-a, pers. 1, a 2-a pl.: /-é, -e-/:

Conj. a II-a   { *vedemu*   { *ședemu*
                      { *vedeți*   { *ședeți*

Conj. a III-a   { *dițemu*   { *cunqaștemu*
                      { *dițeți*   { *cunqașteți*

                      { *aleașemu*   { *frănșemu*
                      { *aleașteți*   { *frănșteți*

Sufixul /-e-/ este accentuat la conj. a II-a și neaccentuat la conj. a III-a (vezi și A II 5.1.1.1.2).

¹ Deosebirea constă numai în segmentare, descrierea noastră detașînd și un sufix, în timp ce în descrierea latinei dunărene se include sufixul în desinență (vezi A II 5.1.1.).

² Pe această bază, Alf Lombard clasifică verbele românești actuale în șase conjugări (vezi Lombard, *Verbe*, p. 43, p. 485 și urm., p. 772 și urm. — unde se află descris acest tip de „prezent slab”).

³ Nu ne vom ocupa decît de structura morfemelor, modificările radicalului fiind de obicei determinate fonetic.

⁴ Cf. Pușcariu, *Istr.* II, p. 74, 175.

⁵ Cf. Rosetti, ILR, p. 151, unde se dau și alte amănunte asupra răspîndirii lui *-á-* și asupra originii lui *-ă-*.

Conjugarea a IV-a, pers. 1 și a 2-a pl. : /-î-/ :

Ex.	$\begin{cases} \text{murimu} \\ \text{muriți} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{venimu} \\ \text{veniți} \end{cases}$	
	$\begin{cases} \text{audimu} \\ \text{audiți} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{pățimu} \\ \text{pățiți} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{urimu} \\ \text{uriți} \end{cases}$
	$\begin{cases} \text{acuperimu} \\ \text{acuperiți} \end{cases}$		

6.2.1.1.1.2. Desinențe.

Persoana 1 sg. : /-u/, desinență specifică tuturor claselor de verbe ¹, cu realizările probabile :

[-u] după consoane simple sau în grup [cəntu, moriu] (vezi și I 1.1.3) ;

[-u] după vocale [dau, stau, lau].

Ex. :

Conj. I	$\begin{cases} \text{cəntu}, \\ \text{lucr(eđ)u} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{tal'u} \\ \text{vegl'u} \end{cases}$	
Conj. a II-a	$\begin{cases} \text{vedu} \\ \text{șeđu} \end{cases}$		
Conj. a III-a	$\begin{cases} \text{đicu} \\ \text{alegu} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{cunoscu} \\ \text{frəngu} \end{cases}$	
Conj. a IV-a	$\begin{cases} \text{moru} \\ \text{auđu} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{viñu} \\ \text{pațu} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{urescu} \\ \text{acqaperu} \end{cases}$

Persoana a 2-a sg. : /-i/, generalizată de la conj. a IV-a la toate conjugările, încă din latină (vezi A II 5.1.1.1.2). Pentru reconstruirea unui morfem invariant /-i/ în româna comună pledează și comparația între cele patru idiomuri românești, în care, întotdeauna, desinența persoanei a 2-a este un -i (cu diferite realizări ²).

Ex. :

Conj. I	$\begin{cases} \text{cənți} \\ \text{lucredei} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{tal'i} \\ \text{vegl'i} \end{cases}$	
Conj. a II-a	vedī, șeđī		
Conj. a III-a	$\begin{cases} \text{đici} \\ \text{ăleđi} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{cunoști} \\ \text{frəngi} \end{cases}$	
Conj. a IV-a	$\begin{cases} \text{mori} \\ \text{auđi} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{viñi} \\ \text{pați} \end{cases}$	$\begin{cases} \text{urești} \\ \text{acqaperi} \end{cases}$

Realizările probabile ale morfemului /-i/ sînt :

[-i] după consoane simple sau în grup [mori, cənți] ;

[-i] după vocale [daī, stai, l'ai.]

¹ Vezi A II 5.1.1.1.2.

² Drom. *cînți, mori, tai* ; arom. *cînți* (<*cînți*), *morⁱ, tal'ⁱ* ; megl. *cənț* (<*cənți*), *morⁱ, tal'ⁱ* ; istr. *cănți*.

Persoana a 3-a sg. are desinențele /-ə, -e, -ə/, cu următoarea distribuție :

/-ə/, specifică verbelor de conj. I : *cantə, lucreaḁə, tal'ə* (după consoană palatală, [-ə] nu devenise [-e] la această dată ; cf. și megl. *tal'ă*, arom. fărș. *vegl'ă*, istr. *tāl'ă*¹ ;

/-e/, specifică verbelor de conj. a II-a, a III-a, a IV-a :

Conj. a II-a	<i>veade</i>	<i>șeade</i>	
Conj. a III-a	{ <i>ḁiḁe</i> <i>aleaḁe</i>	{ <i>tqarḁe</i> <i>frənḁe</i>	{ <i>cunqaḁe</i>
Conj. a IV-a	{ <i>mḁare</i> <i>aude</i>	{ <i>vine</i> <i>pare</i>	{ <i>ureaḁe</i> <i>acoapere</i> ²

/-ə/ la verbele neregulate *da, sta, l'a, la*.

Persoana 1 pl. : /-mu/, caracteristică pentru toate conjugările :

Conj. I	{ <i>cantamu</i> <i>lucramu</i>	{ <i>təl'amu</i> <i>vegl'amu</i>	
Conj. a II-a	{ <i>vedemu</i> <i>ședemu</i>		
Conj. a III-a	{ <i>ḁiḁemu</i> <i>aleaḁemu</i>	{ <i>cunqaḁemu</i> <i>frənḁemu</i>	
Conj. a IV-a	{ <i>murimu</i> <i>auḁimu</i>	{ <i>venimu</i> <i>pəḁimu</i>	{ <i>urimu</i> <i>acuperimu</i>

Persoana a 2-a pl. : /-ṭi/, caracteristică pentru toate clasele de verbe (pentru trecerea lat. -ṭi(s) la -ti(s), vezi A II 5.1.1.1.2). Un lat. *cantatis* ar fi dat *cantate, ceea ce nu explică trecerea lui *t > ṭ*, cunoscută tuturor idiomurilor românești ; acest -i flexionar al persoanei a 2-a pl. a putut fi influențat și de -i specific persoanei a 2-a sg.

Ex. :

Conj. I	{ <i>cantaṭi</i> <i>lucraṭi</i>	{ <i>təl'aṭi</i> <i>vegl'aṭi</i>	
Conj. a II-a	{ <i>vedaṭi</i> <i>ședaṭi</i>		
Conj. a III-a	{ <i>ḁiḁeṭi</i> <i>aleaḁeṭi</i>	{ <i>cunoaḁeṭi</i> <i>frənḁeṭi</i>	
Conj. a IV-a	{ <i>muriṭi</i> <i>auḁiṭi</i>	{ <i>veniṭi</i> <i>pəṭiṭi</i>	{ <i>uriṭi</i> <i>acuperiṭi</i>

Persoana a 3-a pl. prezintă încă din româna comună desinențe omonime fie cu persoana a 3-a sg., fie cu pers. 1 sg.

¹ Notat de noi în Istria, în 1966, la subiectul Ive Marmelić, din Jăiani.

² Forma *aco(a)peră* din idiomurile românești actuale este ulterioară.

Conjugarea I prezintă, la pers. a 3-a pl., o formă omonimă cu a persoanei a 3-a sg. :

(<i>elu</i>) <i>canta</i>	=	(<i>el'i</i>) <i>canta</i>
(<i>elu</i>) <i>lucreađa</i>	=	(<i>el'i</i>) <i>lucreađa</i>
(<i>elu</i>) <i>tal'a</i>	=	(<i>el'i</i>) <i>tal'a</i>
(<i>elu</i>) <i>da</i>	=	(<i>el'i</i>) <i>da</i>

Această omonimie este rezultatul căderii consoanelor finale (lat. *-ant* > *-a*, cu închiderea timbrului lui *-a* neaccentuat la *-ə*) ; forma de pers. a 3-a pl. a devenit astfel omonimă cu pers. a 3-a sg.

Conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a prezintă omonimia dintre forma de persoana a 3-a pl. și pers. 1 sg. :

	<i>Pers. 1 sg.</i>	<i>Pers. a 3-a pl.</i>
Conj. a II-a	{ <i>vedu</i> <i>ședu</i>	= <i>vedu</i> = <i>ședu</i>
Conj. a III-a	{ <i>dicu</i> <i>torcu</i>	= <i>dicu</i> = <i>torcu</i>
	{ <i>alegu</i> <i>frangu</i> <i>cunosc</i>	= <i>alegu</i> = <i>frangu</i> = <i>cunosc</i>
Conj. a IV-a	{ <i>moriu</i> <i>audu</i>	= <i>moriu</i> = <i>audu</i>
	{ <i>vinu</i> <i>patu</i> <i>acoperu</i>	= <i>vinu</i> = <i>patu</i> = <i>acoperu</i> ¹

Omonimia în discuție privește numai desinența, radicalul nefiind întotdeauna omonim : ex. (*eo*)*audu*, dar (*el'i*) *audu*, (*eo*) *vinu*, dar (*el'i*) *vinu*, (*eo*) *patu*, dar (*el'i*) *patu* (cf. mai sus).

Formele cu radicalul neiodizat de la pers. a 3-a pl., la conjugarea a IV-a, nu pot fi explicate însă decât dacă acceptăm că, în latina dunăreană, *-iunt* devenise *-unt*; în caz contrar, formele de pers. a 3-a pl. reconstruite pentru româna comună ar trebui să fie: (*el'i*) *audu*, (*el'i*) *vinu*, (*el'i*) *patu*. Cum toate idiomurile românești actuale (inclusiv dacoromâna, care păstrează verbele cu radical iodizat la pers. 1 sg. ind. prez. și pers. 1 sg. și a 3-a sg. și pl. cj. pr.) nu au menținut aceste radiale iodizate la pers. a 3-a pl. ind. pr., nu putem reconstrui pentru româna comună un radical iodizat pentru aceste persoane.

¹ Omonimia pers. a 3-a sg. = pers. a 3-a pl., care apare astăzi la acest tip de verbe în dacoromână și în aromână, este ulterioară (după ce *-e*, precedat de *r* la pers. a 3-a sg., > *-ə*) și analogică cu conj. I, care avea tot un *-ə* ca desinență la pers. a 3-a sg.

În ce privește formele (*el'i*) *vedu*, (*el'i*) *ședu* (în loc de (*el'i*) *veade*, (*el'i*) *șeade*, așteptate din lat. *vedent*, *sedent*) vezi A II 5.1.1.1.2.

Tabelul morfemelor prezentului indicativ

		Persoane	Conjugări			
			I	II	III	IV
Sufixe	Singular	1	-ø-			
		2	-ø-			
		3	-ø-			
	Plural	1	-á-	-é-	-e-	-í-
		2				
		3	-ø-			
Desinențe	Singular	1	-u			
		2	-i			
		3	$\frac{-ə}{-ø}$	-e		
	Plural	1	-mu			
		2	-fi			
		3	$\frac{-ə}{-ø}$	-u		

6.2.1.1.2. Imperfectul. Continuitatea acestei forme verbale din latină în româna comună este demonstrată de existența ei în dacoromână, aro-mână și meglenoromână (istroromâna a pierdut-o relativ târziu).

Structura morfematică a imperfectului în româna comună este : radical + sufix + desinență.

6.2.1.1.2.1. Sufixe. Latina dunăreană prezintă trei tipuri de sufixe la imperfect : -*ába-*, -*éa-* și -*ía-* (vezi A II 5.1.1.1.2).

Comparația formelor din cele trei idiomuri românești care continuă imperfectul latin nu permite reconstruirea unui imperfect cu -*b-* păstrat ; această situație ne obligă să presupunem că, la un moment dat, -*b-* a dispărut în latina dunăreană târzie.

Sufixele latinești de imperfect -*á(b)a-*, -*éa-* și -*ía-* au devenit în română :

Conj. I	1	- <i>á(b)a-</i>	>	- <i>áa-</i>	>	- <i>á-</i>
	2	- <i>á(b)a-</i>	>	- <i>áa-</i>	>	- <i>á-</i>
	3	- <i>á(b)a-</i>	>	- <i>áa-</i>	>	- <i>á-</i>
	4	- <i>a(b)á-</i>	>	- <i>aá-</i>	>	- <i>á-</i>
	5	- <i>a(b)á-</i>	>	- <i>aá-</i>	>	- <i>á-</i>
	6	- <i>á(b)a-</i>	>	- <i>áa-</i>	>	- <i>á-</i>

Conj. a II-a, a III-a	1	-éa-	>	-eá-
	2	-éa-	>	-eá-
	3	-éa-	>	-eá-
	1	-eá-	>	-eá-
	2	-eá-	>	-eá-
	3	-éa-	>	-eá-

Conj. a IV-a	1	-ía-	>	-iá-
	2	-ía-	>	-iá-
	3	-ía-	>	-iá-
	1	-iá-	>	-iá-
	2	-iá-	>	-iá-
	3	-ía-	>	-iá-

Extinderea accentuării specifice formelor de pers. 1 și a 2-a pl. și asupra pers. 1, a 2-a, a 3-a sg. și a 3-a pl. s-a produs încă din româna comună. Ea a apărut, probabil, în primul rînd, acolo unde între cele două vocale în hiat (învecinate în urma căderii lui *-b-*, la toate conjugările) s-a putut produce sinereza, și anume în grupul format dintr-o vocală prepalatală și o altă vocală (*-ea-* și *-ia-*, nu însă și *-aa-*).

6.2.1.1.2.2. Desinențe. Ca și în latină, desinențele imperfectului sînt aceleași pentru toate clasele de verbe :

1	-m	>	-ø
2	-s	>	-ø > -i
3	-t		-ø
1	-mus		-mu
2	-tis		-ți
3	-nt		-ø

Româna comună prezintă, așadar, trei forme omonime la imperfect: pers. 1 sg. = pers. a 3-a sg. = pers. a 3-a pl., adică :

(eo)canta	=	(elu)canta	=	(el'i)canta
(eo)vedea	=	(elu)vedea	=	(el'i)vedea
(eo)cunoștea	=	(elu)cunoștea	=	(el'i)cunoștea
(eo)muria	=	(elu)muria	=	(el'i)muria

Desinența *-m* la pers. 1 sg. apare ulterior, prin extinderea desinenței de pers. 1 pl.¹ Prezența lui *-m* în aromână și meglenoromână nu ne obligă la reconstruirea unui rom. com. *-m* la pers. 1 sg., pentru că vechea dacoromână cunoaște forme fără *-m* la această persoană, în timp ce materialul sud-dunărean nu depășește în vechime secolul al XVIII-lea².

Desinența *-i*, la pers. a 2-a sg. (realizată ca [-i] în toate dialectele), a apărut ca marcă a persoanei a 2-a, prezentă și la alte forme verbale.

Desinența *-u* la pers. a 3-a pl. este ulterioară și caracterizează numai dacoromâna și meglenoromâna. Vechea dacoromână atestă formele fără *-u*, ceea ce pledează pentru caracterul relativ recent al inovației.

¹ Cf. Densusianu, HLR II, p. 213, și Rosetti, ILR, p. 152.

² Pentru alte argumente vezi Șiadbei, BL XI (1943), p. 52—53.

Fizionomia formelor de imperfect în română comună trebuie să fi fost deci următoarea :

Conj. I

1. *căntă*
2. *căntăi*
3. *căntă*
4. *căntămu*
5. *căntăți*
6. *căntă*

Conj. a II-a

1. *vedea*
2. *vedea*
3. *vedea*
4. *vedeamu*
5. *vedeați*
6. *vedea*

Conj. a III-a

1. *cunoștea*
2. *cunoștea*
3. *cunoștea*
4. *cunoșteamu*
5. *cunoșteați*
6. *cunoștea*

Conj. a IV-a

1. <i>veniă</i>	<i>uriă</i>
2. <i>veniăi</i>	<i>uriăi</i>
3. <i>veniă</i>	<i>uriă</i>
4. <i>veniămu</i>	<i>uriămu</i>
5. <i>veniăți</i>	<i>uriăți</i>
6. <i>veniă</i>	<i>uriă</i>

6.2.1.1.3. Perfectul. La nivelul timpurilor trecutului se produc încă în latina târzie schimbări importante.

Pentru exprimarea valorii de perfect rezultativ, în limba română (ca și în alte limbi romanice), începe procesul de creare a unor forme compuse din urmașii lui *habeo* + *p a r t i c i p i u* (la verbele tranzitive) și din urmașii lui *sum*, *esse*, *fui* sau *fio*, *fieri* + *p a r t i c i p i u*.

Abia mai târziu, perfectul compus va căpăta valoare de perfect terminativ (în daco- și istroromână), înlocuind aproape cu totul vechiul perfect terminativ sintetic și opunându-se acestuia și imperfectului.

Valoarea de perfect rezultativ a perfectului compus este viabilă și astăzi în aromână și meglenoromână, la verbele tranzitive; de altfel, acestea sînt singurele idiomuri românești în care perfectul simplu (sintetic) nu a fost înlocuit de perfectul compus.

6.2.1.1.3.1. Perfectul simplu (sintetic) continuă cele două tipuri de perfect (tare și slab) din latină.

Perfectul tare este viabil în româna comună. El s-a păstrat curent în aromână și meglenoromână, a fost curent și în vechea dacoromână și se păstrează și azi în unele graiuri dacoromâne. Istroromâna a pierdut relativ târziu (probabil după ce a suferit o puternică influență sîrbocroată) perfectul terminativ sintetic de ambele tipuri : tare și slab.

Structura morfematică a perfectului simplu este : *r a d i c a l* + *s u f i x* (accentuat la formele slabe și neaccentuat la cele tari, cu excepția persoanei a 2-a sg. și pl.) + *d e s i n e n țe*.

6.2.1.1.3.1.1. Sufixe. Potrivit cu situația moștenită din latină, româna comună cunoaște următoarele sufixe, pe conjugări :

Conj. I: /-á-/, la toate persoanele ¹.

Verbele cu radical terminat în consoană palatală (ca lat. *taliare* > rom. com. *təl'are*) realizează sufixul de pers. a 3-a tot ca [-a-]: *təl'a*. Realizarea [-e- (< -ə-)] este mai nouă (cf. și sufixul ind. pr., vezi 6.2.1.1.1.1).

Perfectul simplu al lat. *do*: *dedi* prezintă aceeași reduplicare în româna comună: *ded(i)u* ².

Sufixul de perfect simplu în cazul acestei forme este /-ø-, -é-, -e-; -e-, -e-, -e-/: [dedøu, dedéși, deáde; deádemu, deádetu (dedétu), deáderø (dedérø)].

Conj. a II-a prezintă un singur sufix, /-ú-/, la toate persoanele: (ex. *veđui*).

Conj. a III-a prezintă un singur sufix accentuat pentru toate perfectele care în latină aveau sufixul -u- (-u-) (așa-numitul „perfect slab”, „formația cea mai productivă, dezvoltată foarte mult și de limbile române, în dauna celorlalte”, cf. ILR I, p. 180), realizat la toate persoanele ca -u- (ex. *cređui*).

Un număr restrâns de verbe care în latină aveau un perfect tare sigmatic se deosebesc în româna comună de perfectele slabe printr-o structură tonală caracteristică și prin sufixe specifice.

În timp ce structura tonală a perfectelor slabe se regularizează (sufixe [-á-], [-ú-], [-î-] sînt accentuate la toate persoanele), în cazul perfectelor tari structura tonală este următoarea (păstrată pînă astăzi în aromână):

1.	suf. neacc.	(ex. * <i>féči</i>
2.	„ acc.	<i>fečéși</i>
3.	„ neacc.	<i>feáče</i>
1.	„ neacc.	<i>feáčemu</i>
2.	„ neacc.	<i>feáčetu</i>
3.	„ neacc.	<i>fečéra</i> ³)

Sufixul perfectelor tari este realizat negativ la persoana 1 sg. și pozitiv, /-e-/, la celelalte persoane.

Ex.: *pləns* ø *i*
pləns é *și*
pləns e ø
pləns e *mu*
pləns e *tu*
pləns e *rə*

¹ Pentru formele în -a(u)i din latina dunăreană, vezi A II 5.1.1.4.1. Realizarea [-ə-] a sufixului la persoana a 3-a sg., cunoscută celor trei dialecte românești care păstrează perfectul simplu (aromâna, meglenoromâna, dacoromâna), pare a fi ulterioară acestei perioade. Ea a apărut din nevoia de a evita omonimia „pers. a 3-a sg. impf. = pers. a 3-a sg. pf. s.”. Realizarea [-ə-] a sufixului la persoana 1 pl., cunoscută aromânei, meglenoromânei și vechii dacoromâne (formele dacoromânești actuale prezentînd un -á-, ex. *cîntarăm* față de v. drom., arom. *cînlămu*, megl. *căntəm*), este ulterioară acestei epoci.

² Cf. v. drom. *dediu*, arom. *dedu*.

³ Aromâna actuală a extins accentuarea pe radical la pers. a 2-a sg. (cele două accentuări sînt însă în variație liberă: *feáleşⁱ* și *fečéșⁱ* (*fičéșⁱ*, *fičéșⁱ*), cf. Caragiu-Marioțeanu, *Fonorf.*, p. 129) și a 3-a pl.

Conj. a IV-a prezintă sufixul /-i-/ la toate persoanele (ex. *auđiđ*, *acuperiđ*).

6.2.1.1.3.1.2. Desinențele perfectului, aceleași pentru toate clasele de verbe, sînt :

1. -*đ*
2. -*și*
3. - $\emptyset$
1. -*mu*
2. -*tu*
3. -*rə*

La persoana 1 sg., desinența -*đ* este etimologică; încă din româna comună însă, s-a extins un -*u*, prin analogie cu alte forme de pers. 1 sg. : ind. pr. *facu* / ind. pf. s. *feđi* + *u* > *feđu*; la fel, *alegu* / *alepși* + *u* > *alepșu* (formele cu -*u* sînt curențe astăzi în aromână); *cəntu* / *cəntai* + *u* > *cəntaiu* (care se regăsește, de asemenea, în unele graiuri aromânești).

Desinența latinească de persoana a 2-a sg. -*sti* a devenit -*și* cu *st* > *ș* ca în lat. *ustia* > rom. com. *ușə*; -*i* a acționat aici ca un iot și ca orice *i* flexionar¹.

Desinența de persoana a 2-a pl. este -*tu* în loc de *-*ști*, așteptată din lat. *stis* (ex. rom. com. *cəntatu*, *vedutu*, *feăcet*, *venitu*²). Latina dunăreană își crease însă o nouă desinență -*ātu*, -*itu*, probabil după pers. 1 pl. -*amu*, -*imu*³.

Desinența de persoana a 3-a pl. -*rə* se explică, se pare, dintr-o formă din latina dunăreană în -*arant*, *-*irant*⁴, desinențe ale unui mai mult ca perfect folosit cu sens de perfect (și nu din -*runt*, desinență de persoana a 3-a plural a perfectului latin⁵).

Pe conjugări, paradigmele perfectului simplu în româna comună sînt :

Conj. I	<i>cəntai</i> <i>cəntași</i> <i>cəntă</i> <i>cəntămu</i> <i>cəntātu</i> <i>cəntərə</i>	Conj. a II-a	<i>veduđ</i> <i>veduși</i> <i>vedu</i> <i>vedumu</i> <i>vedutu</i> <i>vedurə</i>
Conj. a III-a	<i>cunoscui</i> <i>cunoscushi</i> <i>cunoscú</i> <i>cunoscumu</i> <i>cunoscutu</i> <i>cunoscúra</i>	<i>điși</i> <i>điséși</i> <i>đise</i> <i>đisemu</i> <i>đisetu</i> <i>điséra</i>	<i>*féci</i> <i>fečéși</i> <i>feáče</i> <i>feáčemu</i> <i>feáčetu</i> <i>fečéra</i>
			<i>alépși</i> <i>alepséși</i> <i>aleápse</i> <i>aleápsemu</i> <i>aleápsetu</i> <i>alepséra</i>

¹ A. Procopovici, Rev. Fil. II, 1928, p. 8, îl explică pe -*și* prin analogie cu aceeași desinență a m.m.c.p.; pentru S. Pușcariu, DR I, 1921, p. 330, -*sti* > -*și* în legături sintactice.

² Cf. arom. *cíntat^u*, *viđut^u*, *feălit^u*, *vinít^u*; v. drom. *băgat*, *legat*, *văzut*, *finrulu*, *dušet*, *prinset*, *vă ncređut*, *auzitu*, *vinet* (ap. Densusianu, HLR II, p. 215 și urm.). Desinența megl. -*ł* la pers. a 2-a pl. este ulterioară (vezi Capidan, Megl. I, p. 163).

³ Vezi A. II 5.1.1.4.1. Vezi și discuția de la Rosetti, ILR, p. 152—153.

⁴ Vezi A. II 5.1.1.4.1., unde se arată că formele în -*ara(nt)*, *-*ira(nt)* pot fi interpretate și ca mai mult ca perfecte.

⁵ Vezi Rosetti, ILR, p. 153.

Conj. a IV-a	<i>muriî</i>	<i>viîni</i>	<i>auđiî</i>	<i>uriî</i>
	<i>murişi</i>	<i>viîşi</i>	<i>auđişi</i>	<i>urişi</i>
	<i>muri</i>	<i>viîni</i>	<i>auđi</i>	<i>uri</i>
	<i>murîmu</i>	<i>viînimu</i>	<i>auđîmu</i>	<i>urîmu</i>
	<i>murîtu</i>	<i>viînitu</i>	<i>auđîtu</i>	<i>urîtu</i>
	<i>murîrə</i>	<i>viînirə</i>	<i>auđîrə</i>	<i>urîrə</i>

6.2.1.1.3.2. Perfectul compus (analitic) este format din prezentul lui *habēre* și participiul trecut al verbului de conjugat. Este de presupus că *habēre* exprimă posesia în acest context și că se gramaticează ulterior (dovadă valorile actuale ale perfectului compus din aromână).

6.2.1.1.3.2.1. Formele de prezent ale urmașului lui *habēre* :

habeo > *aibu*
habes > *ae* > *ai*
habet > *ae(t)* > *a*
habemus > *aemu* (acc.) > *amu* (neacc.)
habetis > *aeți* (acc.) > *ați* (neacc.)
*habunt > *au*

Persoana 1 sg. *aibu* a devenit *amu* prin analogie cu persoana 1 pl., după ce *aemu* devenise *amu*. Formele *aemu*, *aeți* fiind atestate în aromână (cf. Capidan, *Arom.*, p. 390, 493), se poate presupune că în româna comună forma de pers. 1 sg. era *aibu* (radicalul *aib-* apare, de altfel, în vechea dacoromână și la alte forme, în afară de conjunctiv, ca de ex. la gerunziu : *aibându*; vezi Densusianu, HLR II, p. 239). Toate dialectele românești actuale cunosc însă o formă *am(u)*.

Persoana a 2-a sg. *ae* a devenit mai târziu *ai* prin sinereză (*ae* > *ae* > *ai*, pentru că un diftong descendent cu *e* element semivocalic nu este cunoscut limbii române); *-i* a putut apărea însă și ca marcă a persoanei a 2-a sg. (cf. Rosetti, ILR, p. 155).

Persoana a 3-a *ae* a devenit *a* când verbul era neaccentuat (*cantatu*). Forma *are* din aromână și meglenoromână și, în poziție accentuată, și în dacoromână, provine din *haberet* sau *habuerit* (cf. Rosetti, ILR, p. 155).

Formele *aemu*, *aeți* au devenit *avemu*, *aveți* în toate dialectele limbii române, cu *-v-* analogic de la *avut* (în legătură cu care vezi I 2.3.2.3).

Pentru forma *au* trebuie să presupunem un **habunt*, nu un *habent* (cf. și *faciunt* > *facunt* atestat în inscripțiile din Dacia, cf. Mihăescu, *Lat. dun.*, p. 142).

6.2.1.1.3.2.2. Pentru formele de participiu, vezi 6.2.2.3.

6.2.1.1.4. Mai mult ca perfectul. Mai mult ca perfectul indicativ latin nu s-a păstrat în limba română. Valoarea lui începe să fie exprimată în româna comună în două feluri :

— prin mai mult ca perfectul conjunctiv latin (care stă la baza mai mult ca perfectului indicativ sintetic);

— prin forme compuse (care au generat mai târziu mai mult ca perfectul indicativ analitic).

6.2.1.1.4.1. Mai mult ca perfectul indicativ sintetic.

Existența formei sintetice de mai mult ca perfect indicativ este susținută de dacoromână, care o păstrează și azi, în toate graiurile și în limba literară, și, se pare, de aromână, care ar fi cunoscut pînă nu de mult această formă verbală¹. Pentru meglenoromână și istroromână nu avem nici o atestare; se poate admite însă că istroromâna va fi exprimat cîndva această valoare temporală altfel decît prin mijloace aspectuale (introduse relativ târziu, sub influența croatei). Cît despre meglenoromână, paralelismul perfect, din acest punct de vedere, cu aromâna, existent astăzi, trebuie presupus și pentru o dată anterioară.

Structura morfematică a mai mult ca perfectului indicativ se constituie în româna comună, pentru toate clasele de verbe. Ea constă dintr-un radical + sufix al perfectului + sufix al mai mult ca perfectului (-se-) + desinențe. (Pentru sufixele perfectului simplu vezi mai sus, 6.2.1.1.3.1.1).

6.2.1.1.4.1.1. Sufixe. Sufixul specific mai mult ca perfectului este /-se-/ (< lat. -sse-), neaccentuat în tot cursul paradigmei și același pentru toate clasele de verbe.

6.2.1.1.4.1.2. Desinențele sînt aceleași pentru toate clasele de verbe. Pers. 1, a 2-a și a 3-a sg. și a 3-a pl. au desinența zero, în timp ce pers. 1 și a 2-a pl. sînt marcate pozitiv :

1. - $\emptyset$
2. - $\emptyset$ (-și?)
3. - $\emptyset$
1. -mu
2. -ți (-tu?)
3. - $\emptyset$

Pers. 1 are în româna comună desinența - $\emptyset$ ² (cf. și v. drom. *yătise*, *porîncise*).

Pers. a 2-a avea tot desinența - $\emptyset$ - (după căderea lui -s din forma latinească); -și a apărut prin analogie cu perfectul simplu (unde -și provenea din -sti (vezi 6.2.1.1.3.1.2). Al. Procopovici³ îl explică pe -și de la mai mult ca perfect din -sses (*cantasses* > *cîntași, devenit apoi *cîntaseși*). E greu de presupus însă că simetria -isse-, la toate persoanele, a putut fi tulburată astfel.

Persoana a 2-a pl. prezintă un -ți normal (< -tīs) (cu aceeași schimbare de cantitate manifestată și în cazul lui -i desinență de pers. a 2-a pl. ind. pr., vezi 6.2.1.1.1.2). Formele cu -t din vechea dacoromână⁴

¹ Cf. Papahagi, DDA, p. 26.

² Vezi Densusianu, HLR II, p. 224.

³ Rev. Fil. II, 1928, p. 10; cf. și Rosetti, ILR, p. 133.

⁴ Formele din aromână, nefiind sigure, nu pot fi luate în considerare.

au putut fi influențate de desinența de pers. a 2-a pl. a perfectului simplu (-tu) și pot fi la fel de vechi.

Ex.

Conj. I	<i>cantase</i>	Conj. a II-a	<i>veduse</i>
	<i>cantase</i>		<i>veduse</i>
	<i>cantase</i>		<i>veduse</i>
	<i>cantasemu</i>		<i>vedusemu</i>
	<i>cantaseți</i>		<i>veduseți</i>
	<i>cantase</i>		<i>veduse</i>

Conj. a III-a	<i>cunoscuse</i>	<i>disese</i>
	<i>cunoscuse</i>	<i>disese</i>
	<i>cunoscuse</i>	<i>disese</i>
	<i>cunoscusemu</i>	<i>disesemu</i>
	<i>cunoscuseți</i>	<i>diseseți</i>
	<i>cunoscuse</i>	<i>disese</i>

Conj. a IV-a	<i>murise</i>	<i>audise</i>	<i>urise</i>
	<i>murise</i>	<i>audise</i>	<i>urise</i>
	<i>murise</i>	<i>audise</i>	<i>urise</i>
	<i>murisemu</i>	<i>audisemu</i>	<i>urisemu</i>
	<i>muriseți</i>	<i>audiseți</i>	<i>uriseți</i>
	<i>murise</i>	<i>audise</i>	<i>urise</i>

6.2.1.1.4.2. Mai mult ca perfectul indicativ analitic

Valoarea temporală de acțiune terminată în trecut, raportată la o altă acțiune trecută, s-a exprimat încă din latina târzie prin forme perifrastice, dintre care unele s-au gramaticalizat. Este de presupus că tipul *habebam* + participiul trecut era frecvent în latina dunăreană: el reprezintă singura modalitate de exprimare a mai mult ca perfectului în aromână și meglenoromână și a fost atestat și în vechea dacoromână (*avea agonisit*, *auzită avea*; cf. Densusianu, HLR II, p. 225). Valori similare au fost exprimate în dacoromână și prin imperfectul sau perfectul compus al verbului *a fi* + participiul trecut: *era mers*, *au fost zăcut* (id., loc. cit.).

6.2.1.1.5. Viitorul

6.2.1.1.5.1. Viitorul latinesc sintetic tindea să dispară încă din latina târzie (vezi A II 5.1.1.3.1); el s-a confundat cu perfectul, imperfectul sau cu conjunctivul prezent, astfel că viitorul sintetic nu s-a păstrat în nici unul din idiomurile românești.

Latina târzie a dezvoltat o serie de construcții perifrastice, răspândite mai ales în limba populară, dintre care unele stau la baza formelor de viitor din limbile romanice¹, altele însă s-au pierdut.

¹ Vezi Meyer-Lübke, *Gramm.* II, § 112.

Comparația formelor de viitor din dialectele românești pledează pentru reconstruirea, în româna comună, a unui singur tip de viitor: *uolo* + (prepoziție) + infinitiv, pentru că numai acesta conține un *uolo* gramaticalizat¹. Tipurile de viitor care au ca verb de bază un conjunctiv (*uolo* + *si* + conjunctivul², *uolo* + conjunctivul³, *si* + conjunctivul⁴) sînt ulterioare⁵.

De asemenea, formele de viitor care sînt compuse cu un urmaș al lui *habeo* (*habeo* + *ad* + infinitivul⁶ sau *habeo* + *si* + conjunctivul⁷) sînt ulterioare, pentru că urmașul lui *habeo* nu prezintă indici de gramaticalizare.

6.2.1.2. Conjunctivul

6.2.1.2.1. Cele patru timpuri ale conjunctivului latin au suferit transformări importante în româna comună, atît sub raportul formei, cît și al conținutului: m.m.c.pf. s-a identificat, ca valoare, cu timpul corespunzător de la indicativ (vezi 6.2.1.1.4); imperfectul și perfectul conjunctivului (apropiate ca formă, după căderea lui -u- și a consoanelor finale: *cantare(m)*, *cantare(s)* / *canta(u)eri(m)*, *canta(u)eri(s)*) au dezvoltat o valoare condițională (pe care imperfectul o avea încă din latină); forma rezultată în urma confuziei (la care a participat și viitorul anterior: *canta(u)ero*, *canta(u)eri(s)*) stă la baza formei sintetice de condițional prezent din limba română (vezi 6.2.1.3).

6.2.1.2.2. Singura formă păstrată este aceea de prezent.

Ca în majoritatea limbilor romanice însă⁸, și în română prezentul conjunctivului tinde să se confunde cu prezentul indicativului, de care îl deosebea încă din româna comună, la toate clasele de verbe, desinența de persoana a 3-a sg. și pl. (care modifică, adeseori, și structura radicalului).

Astăzi numai dacoromâna păstrează, la toate clasele de verbe, distincția netă (la nivelul celor două persoane în discuție) dintre prezentul indicativului și al conjunctivului⁹.

Confuziile manifestate în paradigma conjunctivului au fost posibile datorită faptului că, fiind prin excelență un mod al subordonării, conjunctivul apărea adeseori însoțit de conjuncției, care clarificau nuanța modală exprimată de forma verbală. De aceea, prezența conjuncției *si*, la ori-

¹ Drom. (v)oi, (v)ei, (v)a, (v)om, (v)eși, (v)or; istr. (v)oi, (v)er, va, (r)en, (v)eș, (v)or.

² Drom. o (<voi) să cînt, arom. va s-cîntu.

³ Arom. va(i) cîntu.

⁴ Megl. si cînt.

⁵ Înlocuirea infinitivului prin conjunctiv fiind ulterioară.

⁶ Drom. am a cînta; arom. am^u ti adrare nu are valoare de viitor, ci exprimă ideea modală de necesitate (cf. drom. am de făcut).

⁷ Drom. am să fac; arom. am^u s'-adar^u are valoarea drom. am de făcut (vezi și nota 6).

⁸ Cf. Iordan—Manoliu, *Introd.*, p. 194.

⁹ Aromâna și meglenoromâna, la conj. I, au generalizat forma de indicativ prezent și la conjunctiv prezent, iar istroromâna a desființat desinențele de conjunctiv: în felul acesta conjunctivul este, în istroromână, identic cu indicativul (vezi Capidan, *Arom.*, p. 448, și Megl. I, p. 161; vezi și Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 121—122; vezi și Pușcariu, *Istr. II*, p. 176).

gine cu valoare condițională, a devenit cu timpul obligatorie în română (obligativitatea fiind în raport invers proporțional cu confuzia manifestată la nivelul morfemelor).

6.2.1.2.3. Româna comună cunoaște un conjunctiv prezent format din *se*¹, conjuncție devenită pe parcurs marcă specifică, + forma de conjunctiv prezent a verbului de conjugat.

6.2.1.2.4. Structura morfematică a prezentului conjunctiv este și în româna comună identică cu a indicativului prezent: radical + sufix + desinențe.

Formele de pers. 1 și a 2-a sg. și pl. sînt identice — în ce privește radicalul, sufixul și desinența — cu formele corespunzătoare din paradigma prezentului indicativ.

Formele de pers. a 3-a sg. și pl., întotdeauna omonime, sînt, în întreaga română comună, distincte de cele ale indicativului prezent, și anume:

Conj. I	sufix:	/-ø-/	
	desinență:	/-e/	<i>se cante</i>
Conj. a II-a, a III-a, a IV-a	sufix:	/-ø-/	<i>se veada</i> <i>se alegea</i>
	desinență:	/-ə/	<i>se mōara</i> <i>se acqaperə</i>

Tabelul morfemelor prezentului conjunctiv

	Persoană		Conjugare			
			I	II	III	IV
Sufixe	Singular	1	-ø-			
		2	-ø-			
		3	-ø-			
	Plural	1	-ă-	-é-	-e-	-î-
		2				
		3	-ø-			
Desinențe	Singular	1	-u			
		2	-i			
		3	-e	-ə		
	Plural	1	-mu			
		2	-ți			
		3	-e	-ə		

¹ Cf. v. drom. *sz*, drom. literar *să*; arom. *se* (*si*), *să* (*si*), *s-(z-)*; megl. *si*, *să*, *s-(z-)*; istr. *se* (conj. *neca*, cu care se mai exprimă conjunctivul, este relativ recentă — împrumutată din croată).

6.2.1.2.3. Un prototip al formei de conjunctiv perfect nu putem da pentru româna comună, dat fiind că toate formațiile din dialectele românești actuale sînt ulterioare¹.

6.2.1.3. Condiționalul

6.2.1.3.1. Limba latină nu avea condițional, ideea modală de condiție fiind redată prin imperfectul și, mai ales, prin mai mult ca perfectul conjunctivului².

Limbile romanice — inclusiv limba română — își reorganizează formele verbale, creîndu-și pentru construcțiile condiționale forme specifice reunite într-un mod aparte: condiționalul (vezi și 6.2.1.2).

6.2.1.3.2. Româna comună cunoaște numai un condițional sintetic, care continuă o formă rezultată în urma confuziei dintre perfectul conjunctiv și viitorul anterior latin.

Reflexele românești actuale ale acestei forme unice de „condițional”, care permit reconstruirea unui prototip românesc comun, sînt formele de condițional sintetic din aromână, vechea dacoromână și istroromână³.

Structura morfematică a condiționalului sintetic românesc comun este: radical + sufix identic cu al perfectului⁴ + sufix specific *-re-* + desinențe.

6.2.1.3.2.1. Sufixe

Sufixul care se atașează imediat radicalului este sufixul perfectului (ca în formele de conjunctiv perfect și viitor anterior latin), care are patru realizări:

/-ă-/   (se) *cant-a-re*
                 (se) *tal'-a-re*

¹ a) În formațiile aromânești, valoarea de conjunctiv este dată de conjuncția *se* (sau oricare din variantele ei, vezi B II 6.2.1.2.3.), care precedă una din formele de trecut ale indicativului:

imperfectul: *s-dîțeam^u*
pf. simplu: *s-dîș^u*
pf. compus: *s-am^udîsi*
m.m.c. perfectul: *s-aveam^u dîsi*³.

Aceste formații sînt recente și instabile chiar în aromâna actuală.

b) Conjunctivul perfect din dacoromâna actuală (*eu să fi zis*) este relativ recent. În secolul al XVI-lea, „auxiliarul” *a fi* era acordat cu subiectul: *să fiu dat, să fie zis*. (Vezi exemplele la Densusianu, HLR II, p. 223). (Cf. Capidan, *Megl.* I, p. 161 și urm., și Pușcariu, *Istr.* II, p. 176 și urm.) Generalizarea formei cu *fi* invariabil este, probabil, rezultatul confuziei dintre forma conjunctivului prezent pasiv și aceea a conjunctivului perfect activ (vezi și Alf Lombard, BL VII, p. 11).

c) Două dintre dialectele românești — megleno- și istroromâna — nu cunosc forme verbale cu valoare de conjunctiv perfect³.

² Vezi ILR I, p. 362—363.

³ Arom. *s-cîntarem^u*, *s-cîntare(și)*, *s-cîntare*, *s-cîntarem^u*, *s-cîntaret^u*, *s-cîntare* (cf. Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 125 și urm.); v. drom. *uitare*, *întraru* etc. (vezi Densusianu, HLR II, p. 229); istr. *rugâr*, *rugări*, *rugăre*, *rugârno*, *rugăreș*, *rugăru* (vezi Pușcariu, *Istr.* II, p. 185). Forma din istroromână păstrează și astăzi o valoare de viitor.

⁴ Forma de condițional din aromână, formată cu un sufix identic cu al imperfectului + *re*, trebuie considerată ulterioară. Ea nu apare în celelalte idiomuri românești.

/-ú-/	(se) <i>veđ-u-re</i> (se) <i>be-u-re</i> ¹
/-ú-/	(se) <i>cunosc-u-re</i>
/-e-/	(se) <i>đis-e-re</i> (se) <i>frans-e-re</i> ²
/-i-/	(se) <i>mur-i-re</i> (se) <i>auđ-i-re</i>

Al doilea sufix, care urmează sufixului de perfect, este /-re-/, același pentru toate clasele de verbe și în tot cursul paradigmei (vezi exemplele de mai sus)³.

6.2.1.3.2.2. Desinențele sînt aceleași pentru toate clasele de verbe. Singurele forme marcate pozitiv sînt persoana 1 și a 2-a sg. și pl., celelalte forme fiind marcate negativ :

Ex. :

	1 -ø	<i>cantare</i> ⁴
sg.	2 -ø	<i>cantare</i>
	3 -ø	<i>cantare</i>
		(se)
	1 -mu	<i>cantaremu</i>
pl.	2 -ți	<i>cantareți</i>
	3 -ø	<i>cantare</i>

Desinența -ți⁵ la persoana a 2-a pl. se explică din -tīs, desinență de pers. a 2-a pl. a conjunctivului perfect și a viitorului anterior latin, cu aceeași schimbare de calitate petrecută și în cazul altor desinențe (vezi A II 5.1.1.1.2 și 6.2.1.1.1.2).

6.2.1.3.3. Modalitățile de exprimare a ideii de condiție prin perifraza bazată pe îmbinarea unui element „auxiliar” (urmaș al lui *habeo*, *uolo*, *esse*) cu forma de infinitiv, conjunctiv, participiu sau gerunziu a ver-

¹ Cf. arom. *s-vidurem^u*, *s-biurem^u*; istr. *cazur*, *țirur* (vezi Pușcariu, *Istr.* II, p. 186—187); v. drom. *ținruret*, (vezi Densusianu, HLR II, p. 229).

² Cf. v. drom. *merseru*, *uciseri* (*loc. cit.*).

³ Varianta -ri- a sufixului -re- (prezentă la persoana a 2-a în vechea dacoromână și în aromână) este recentă și este determinată de poziția finală neaccentuată a lui *e* care, de aceea, se închide la -i-. De altfel, chiar în vechea dacoromână formele în -re alternează cu cele în -ri. Pentru aromână, vezi Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 125, nota 25.

⁴ Formele de pers. 1 de tipul *intraru*, *ultaru*, *merseru*, ap. Densusianu, HLR II, p. 229, care prezintă desinența -u, au fost considerate ca reflexe ale viitorului anterior în -vero (cf. Lombard, *Verbe*, p. 249). Acest -u pare a fi însă analogic, fiind simțit ca desinență de persoana 1 (cf. ind. pr. *intru*, *mergu* și pf. s. *feču*, *ded(i)u*; la acestea din urmă -u este, de asemenea, analogic, formele latinești *feci*, *dedi* necunoscînd un -u; vezi 6.2.1.1.3.1.2). Desinența -m, prezentă la pers. 1 în aromână, este analogică cu pers. 1 pl. Istroromâna prezintă desinența -ø la pers. 1.

⁵ Cf. în aromâna actuală -ți, care este în variație liberă cu -t^u: *z-vidęariț^u* / *z-vidęarit^u* și istr. -ț (*țirureț*). Desinența -t(u) din v. drom. (*căutareț*, *ținruretu* etc., cf. Densusianu, HLR II, p. 230) și din aromână (vezi mai sus) este, probabil, o extindere a desinenței de pf. s.

bului de conjugat nu sînt proprii românei comune¹, care nu cunoaște decît condiționalul s i n t e t i c.

6.2.1.3.4. Așadar :

— româna comună cunoaște, în totalitatea ei, numai condiționalul sintetic cu valoare de condițional prezent ;

— ideea de condițional perfect este exprimată prin imperfectul indicativ precedat de conjuncția condițională *se* ;

— formațiile analitice care, fără îndoială, apăruseră de timpuriu (dovada o constituie limbile romanice din Apus, care și-au elaborat și ele forme de condițional analitic), nu sînt încă sudate (unele dintre ele fiind încă și azi instabile, fluctuante, uneori pe cale de a se gramaticaliza).

6.2.1.4. Imperativul

Dintre cele două forme ale imperativului (prezent și viitor) latin nu s-au păstrat în română decît urme ale imperativului prezent. În plus,

---

¹ Această afirmație se sprijină pe compararea formelor perifrastice de condițional din idiomurile românești actuale, pe care o vom examina în continuare :

Unele combinații au valoare de condițional p r e z e n t, altele de condițional p e r f e c t.

Valoare de condițional prezent au drom. literar *aș cînta* (cu infinitivul s c u r t plasat după auxiliar), v. drom. *fire-și* (cu infinitivul l u n g plasat înaintea auxiliarului), bănățeanul *reăș veni* și istr. *reș cîntă*.

Condiționalul p e r f e c t este de trei tipuri :

Primul este format cu „auxiliarul” *a vrea* la imperfect sau perfect compus + i n f i n i t i v u l sau c o n j u n c t i v u l verbului : v. drom. *se vră fi*, *scula-se-vră*, *au vrut fi* (ap. Densusianu, HLR II, p. 230).

Aromâna combină „auxiliarul” *vrea* nu numai cu conjunctivul prezent (*vrea s-cîntu*), dar și cu condiționalul prezent (*vrea s-cîntarim^u*) și cu imperfectul sau m.m.c.p. precedat de *se*, conjuncția conjunctivului (*vrea s-cîntam^u*, *vrea s-aveam^u cîntați*).

Al doilea tip este format din condiționalul prezent al lui *a fi* + p a r t i c i p i u l sau g e r u n z i u l verbului de conjugat. Ex. : v. drom. *ară fi lăsat* ; v. drom. *ară fi știind* (vezi alte exemple la Densusianu, HLR II, p. 230), drom. literar *aș fi venit*.

O poziție intermediară o constituie istroromâna, idiom în care condiționalul perfect se formează fie din condiționalul prezent al lui *a fi* avînd ca auxiliar un urmaș al lui *a vrea* și participiul verbului (*reș fi kumpçrôt*) (cf. Pușcariu, *Istr.* II, p. 184), fie din *reș* + *fost* + i n f i n i t i v u l (*reș(s) fost stă*, id., loc. cit., unde se explică și originea formei).

Analiza comparativă a acestor forme perifrastice demonstrează că :

— posibilitățile de exprimare a ideii de condițional prin perifraze sînt foarte variate — de la un idiom românesc la altul ;

— elementele auxiliare care participă la aceste forme sînt — cu excepția lui *aș* și *reș* — negramaticalizate și deci nespecifice, ceea ce pledează pentru caracterul relativ recent al acestor formații (ele sînt posterioare perioadei românei comune) ;

— condiționalul cu *aș* și *reș* (în combinații de prezent sau perfect) pare a fi și el posterior perioadei de comunitate : dacoromâna din secolul al XVI-lea cunoștea condiționalul s i n t e t i c — care manifesta însă de atunci tendința de dispariție ; istroromâna, de asemenea, păstrează și azi restrictivul viitor (același, la origine, cu condiționalul prezent din aromână și vechea dacoromână) ;

— ca și majoritatea limbilor romanice, româna avea posibilitatea, pe care o are și astăzi, de a exprima ideea de condițional perfect prin imperfectul indicativului precedat de *se* sau, mai tîrziu, *dacă* :

arom. *s-puteam^u*, *vați dideam^u* = drom. literar *dacă puteam*, *îți dădeam*.

limba română și-a creat, alături de imperativul (prezent¹) de aspect pozitiv, un imperativ negativ.

6.2.1.4.1. Imperativul pozitiv

Ca și latina, româna comună are două forme personale la acest mod : una de persoană a 2-a sg., continuînd, cu unele modificări, forma corespunzătoare din latină, și alta de persoană a 2-a pl. (cu un morfem diferit de acela al persoanei corespunzătoare din latină).

Structura morfematică a imperativului pozitiv este: radical + sufix + desinențe.

6.2.1.4.1.1. Sufixe

pers. a 2-a sg. : /-ø/ pentru toate clasele de verbe

Ex. *cant-ø-ø* (I)

vead-ø-e (II)

aleağ-ø-e } (III)
mearğ-ø-e }

mor-ø-i } (IV)
acqaper-ø-i }

pers. a 2-a pl. : /-á-/ pentru conj. I :

cant-a-ți

/é/ pentru conj. a III-a :

aleağ-e-ți

mearğ-e-ți

/-í-/ pentru conj. a IV-a :

mur-í-ți

acuperí-ți

6.2.1.4.1.2. Desinențe :

pers. a 2-a sg. :

/-ø/, pentru conj. I :

cant-ø

/-i/ pentru conj. a IV-a :

mor-i

/-e/ pentru conj. a III-a :

aleağ-e, mearğ-e

pers. a 2-a pl. /-ți/, pentru toate clasele de verbe (vezi mai sus exemplele date pentru sufixele aceleiași forme).

Desinența lat. *-te* (pers. a 2-a pl.), aceeași pentru toate clasele de verbe în latină, nu explică satisfăcător morfemul românesc /-ți/. Persoana

¹ Dat fiind că acesta nu se mai opune unei alte forme temporale, precizarea „prezent” nu mai este necesară.

a 2-a pl. a imperativului din română ar putea fi considerată însă un reflex al formei de pers. a 2-a pl. a conjunctivului sau a indicativului (moduri folosite încă din latină cu valoare de imperativ: rom. com. (se) *cantați*, (se) *vedeți*, (se) *aleașteți* etc.¹).

Analiza formelor imperativului pozitiv pune în evidență omonimia dintre persoana a 2-a sg. a imperativului și pers. a 3-a sg. a indicativului, pentru toate clasele de verbe. Româna comună reflectă întocmai situația din latină (în cazul persoanei a 2-a sg.):

lat. -a (conj. I) > -ə (lat. *canta* > rom. com. *canta*); desinențele lat. -ē (conj. a II-a) și -ē (conj. a III-a) > -e (lat. *uide* > rom. com. *veade*; lat. *allege* < *elige* > rom. com. *aleaște*, lat. *merge* > rom. com.; *meaște*; desinența lat. -ī (conj. a IV-a) > -i (lat. *mori* > rom. com. *mori*; lat. *adco(o)peri* > rom. com. *acșaperi*).

Forme de imperativ ca drom. literar *vezi*, *taci*, *mergi*, prezentînd omonimia pers. a 2-a sg. a imperativului cu pers. a 2-a sg. a indicativului, sînt analogice și ulterioare epocii de comunitate. Desinențele lat. -ē și -ē, la conj. a II-a și a III-a, nu pot avea decît reflexul -e în română. Acest -ē a putut deveni, ulterior, -i (neaccentuat și, mai ales, după consoane palatale). Pentru a se explica omonimia pers. a 2-a sg. a imperativului cu pers. a 2-a sg. a indicativului în cazul unor verbe din dialectele românești actuale s-a invocat criteriul tranzitivității². Diferențierea aceasta la nivelul paradigmei imperativului este însă relativ recentă și are rațiuni sintactice.

Unele forme aberante de imperativ pozitiv (aberrante și în sistemele verbale actuale ale dialectelor românești) sînt:

*du*³ (< lat. *duc*)

*fə*⁴ (< lat. *fac*)

*di*⁵ (< lat. *dic*)⁶

*vin(ə)*⁷ (< lat. *ueni* > *vini ca în *audi* > *auđi*)

*və*⁸ (< lat. *uade*)

6.2.1.4.2. Imperativul negativ

Româna comună are, se pare, două posibilități de a exprima prohibitivul:

¹ Vezi și Rosetti, ILR, p. 154.

² Vezi pentru dacoromână, Al. Graur, SCL XII (1961), p. 159, și Guțu-Romalo, *Morf.*, p. 174; vezi pentru aromână, Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 119.

³ drom., arom. megl., istr. *du* (și compusul *adu*, istr. *ado*).

⁴ drom., arom. *fă*, megl. *fə*, istr. *fē*.

⁵ drom. lit. *zi*, arom. *đi*, megl., istr. *zi*.

⁶ Monosilabul *də* (drom., arom. *dă*, megl. *də*, istr. *dē*) este regulat (< lat. *da*).

⁷ drom. *vino*, *vină*, *vin(-)*, arom. *yino* (Cod. Dim., azi *yinu*), megl. *vinu*, istr. *viro*. Desinențele acestor forme au apărut poate și sub influența vocativelor în -ă-, -o (cf. S. Pușcariu, DR II, 1922, p. 42).

⁸ drom. criș. *vă* „du-te”. Aromâna atestă forma de pers. a 2-a ind. prez. în inscripția de pe vasul Simota: *și acase ți se vai* (vezi P. Papahagi, *Din trecutul cultural al aromânilor* (cu prilejul unui document de limbă), AAR seria a II-a, XXXV, București, 1912–1913), cf. și istr. *iđ* „a merge”, defectiv, < lat. *ire*.

6.2.1.4.2.1. Prin i m p e r a t i v u l p o z i t i v, precedat de negația *nu*¹ :

Conj. I : *nu* $\begin{cases} c\grave{a}nt\grave{a} \text{ (pers. a 2-a sg.)} \\ c\grave{a}nta\grave{t}\grave{i} \text{ (pers. a 2-a pl.)} \end{cases}$

Conj. a II-a : *nu* $\begin{cases} v\grave{e}a\grave{d}\grave{e} \\ v\grave{e}d\grave{e}\grave{t}\grave{i} \end{cases}$

Conj. a III-a $\left\{ \begin{array}{l} nu \begin{cases} a\grave{l}\grave{e}a\grave{g}e \\ a\grave{l}\grave{e}a\grave{g}\grave{e}\grave{t}\grave{i} \end{cases} \\ nu \begin{cases} m\grave{e}a\grave{r}\grave{g}\grave{e} \\ m\grave{e}a\grave{r}\grave{g}\grave{e}\grave{t}\grave{i} \end{cases} \end{array} \right.$

Conj. a IV-a $\left\{ \begin{array}{l} nu \begin{cases} m\grave{o}r\grave{i} \\ m\grave{u}r\grave{i}\grave{t}\grave{i} \end{cases} \\ nu \begin{cases} a\grave{c}q\grave{a}p\grave{e}r\grave{i} \\ a\grave{c}u\grave{p}e\grave{r}\grave{i}\grave{t}\grave{i} \end{cases} \end{array} \right.$

6.2.1.4.2.2. Prin i n f i n i t i v precedat de negația *nu*² (cf. și lat. *non* + infinitivul, cu aceeași valoare). Este de presupus că, în româna comună, construcția în discuție era impersonală (fără referire la persoană) :

Conj. I   *nu c\grave{a}ntare*

Conj. a II-a : *nu v\grave{e}d\grave{e}are*
nu a\grave{l}\grave{e}a\grave{g}ere

¹ Acest mod de a exprima imperativul negativ caracterizează astăzi aromâna (ca și alte limbi romanice) (vezi, pentru aromână, Capidan, *Arom.*, p. 452).

² După unii autori, imperativul negativ de acest tip ar continua imperfectul conjunctiv latin (vezi discuția la L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, I, 1925, p. 39—42; vezi și Rosetti, ILR, p. 155, și Densusianu, HLR II, p. 235—236).

Conj. a III-a : *nu meargere*
nu murire

Conj. a IV-a : *nu acuperire*¹

6.2.2. Moduri nepersonale

6.2.2.1. Infinitivul

6.2.2.1.1. Româna comună continuă infinitivul prezent activ din latină, care se încadraseră în sistemul verbal și primise caracteristicile acestuia².

Româna comună cunoaște o singură formă de infinitiv, analizabilă în radical + un sufix (specific pentru fiecare clasă de verbe) + sufixul *-re* (același pentru toate clasele de verbe) :

Conj. I : sufixul */-ă-/: cant-a-re*

Conj. a II-a : „ */-eă-/: ved-eă-re*

Conj. a III-a : „ */-e-/: aleăg-e-re*
mearg-e-re

Conj. a IV-a : „ */-î-/: mur-î-re*
acuper-î-re

6.2.2.1.2. „Scurtarea” infinitivului (pierderea lui *-re*), indiferent de cauzele care au determinat-o, este ulterioară³. În acest sens pledează, pe de o parte, inexistența formei scurte în aromână și meglenoromână, iar, pe de altă parte, păstrarea în dacoromâna veche și în cea actuală (în forme inversate ca *dare-ai*, *fire-ar*, *dormire-ai* etc.) a infinitivului lung cu valoare verbală.

Elementul *a* care precedă infinitivul dacoromânesc este ulterior⁴.

¹ Formele fără *-re* din dacoromâna actuală și din istroromână (drom. *nu cînta*, *nu veni*, istr. *nu cîntă*, *nu veri*) sînt ulterioare. O dovadă o constituie formele în *-reți* din vechea dacoromână și, ca arhaism, din unele graiuri dacoromâne actuale. Desinența *-ți* din româna secolului al XVI-lea (*nu lăsareți*; *nu credereți*; *nu iubireți*, cf. Densusianu, HLR II, p. 234—235) a apărut ulterior, ca marcă a persoanei a 2-a plural, forma fără *-ți* specializîndu-se pentru pers. a 2-a sg. După căderea terminației *-re* a infinitivului lung, *nu cîntare* a devenit *nu cînta* și, prin analogie, *nu cîntareți* a devenit *nu cîntați* (vezi explicația și alte date ale problemei la Byck, *St. art.*, p. 135—136).

² ILR I, p. 189.

³ Vezi, în această problemă, A. Lambrior, *Carte de citire*, Iași, 1892, p. XXXVI; P. Beneș, *Încrucișarea latino-slavă în forma infinitivului românesc*, SCL VI, 1955, p. 255 și urm.; E. Bourciez, *Élém.*, §473; E. Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, p. 53 și urm.; Byck, *St. art.*, p. 145 și urm.; Ivan Gălăbov, *Bulgarisch-rumänische Berührungen bei der Umwandlung des Infinitivsystems*, ZSlPh. XXIX, 1961, p. 275 și urm.

⁴ Aromâna, meglenoromâna și istroromâna nu au construcții infinitivale precedate de *a*.

6.2.2.2. Gerunziul

Româna comună continuă forma unică de gerunziu în *-ndo* (provenită din ablativul gerunziului), care, în latina târzie, se substituie treptat celorlalte forme ale gerunziului și ale participiului prezent ¹.

Structura morfematică a acestei forme — care se încadrează din ce în ce mai mult în sistemul verbal — este: radical + sufix specific fiecărei clase de verbe:

Conj. I :	<i>cant — andu</i>
Conj. a II-a :	<i>ved — endu</i> <i>be — endu > bendu</i>
Conj. a III-a :	<i>aleg — andi</i> <i>merg — andu</i>
Conj. a IV-a :	<i>mur — indu</i> <i>acoper — indu</i> <i>ur — indu</i>

Desinența *-endo*, care caracteriza conj. a II-a și a III-a latinească, începe să se confunde probabil de timpuriu cu *-ando*. Confuzia are, inițial, rațiuni fonetice, dar și implicații morfologice. Data la care s-a produs trecerea lui *-endo* la *-ando* nu privește numai latina, pentru că, în acest caz, nu s-ar putea explica asibilarea lui *d* + *-endo* (*ved-endo* ar fi dat *ved-andu* și nu *ved-andu* ² și nici păstrarea lui *e* după labială în arom. *bi(i)nda(lui)* (lat. *bibendo* > rom. com. *be-endu* > arom. *bi(i)nda* și drom. **bând* > *bînd*).

În schimb, *c*, *g* (+ *-ando*) nu au devenit *č*, *ğ* (în reflexele lui *tragendo*, *coquendo*, nici un dialect românesc nu prezintă o africată, ci o oclisivă velară) ³.

Alături de confuzia la nivelul sufixelor, trebuie presupusă o puternică influență a radicalului prezentului indicativ asupra celui de gerunziu, ceea ce explică alomorfele actuale ale unor radicale gerunziale.

Verbele de conj. I cu radicalul terminat în consoană palatală realizează sufixul gerunziului tot ca *-andu*: *tal'andu*, *vegl'andu* ⁴.

Gerunziile cu sufixe amplificate cu alte elemente finale din idiomurile românești actuale sînt ulterioare ⁵.

¹ Vezi ILR I, p. 189 și urm.; vezi și A II 5.2.1.

² Reconstruit pe baza drom. *văzînd*, arom. *viđînda(lui)*, megl. *vizonda*, istr. *vezănda*.

³ Cf. drom. *trăgînd*, *cocînd*; arom. *trigînda*, *cucînda*; megl. *trăgonda*, *plăngondura*; istr. *tragănda*, *cocănda*.

⁴ Re construcție la care conduc arom. *fărș. tăl'ănda* și istr. *tal'ănda* (Pușcariu, *Istr.* II, p. 186).

⁵ Gerunziul amplificat cu *a* din aromână, meglenoromână, istroromână s-a dezvoltat ulterior ca urmare a tendinței spre silabe deschise, vezi Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morf.*, p. 160—161; Gerunziul amplificat cu *-alui* din aromână este relativ recent. El nu este atestat în scrierile aromânești din secolul al XVIII-lea (cf. Capidan, *Arom.*, p. 479); Gerunziul amplificat cu *-ăra*, *-ura*, *-urlea* din meglenoromână și, mai rar, din dacoromână este de asemenea ulterior. Ca și gerunziul în *-alui*, cel în *-ăra*, *-ura* pune în evidență legătura acestuia cu adverbul (cf. adverbele arom. în *-alui*, *-ura*: *afurișalui* „pe furiș”, (n) *ascumtalui* „pe ascuns”, *ng'osuța* „în jos”, *deavăpigăpa* „împrejur” (id., *ibid.*); drom. dial. *cindură-că* „fiind că”, vezi Bogrea, *DR* II, 1928, p. 601; Philippide, *OR* II, p. 474, sau drom. dialectal în *a zósurea* „în jos, la vale”, auzit de noi în aprilie 1968 lângă Tg.-Mureș, la o femeie de 62 de ani: [*Mașina*] *mere cam în a zósurea*).

6.2.2.3. Participiul

Româna comună continuă, ca și celelalte limbi romanice, participiul perfect pasiv latin.

Ca și în latină, acesta prezintă două tipuri de structuri:

6.2.2.3.1. Participiile verbelor cu perfectul slab sînt formate din *radical + sufix* identic cu al perfectului simplu + *-tu* (sufix participial):

Conj. I	pf. s. <i>cant-a-i</i> / part. <i>cant-a-tu</i>
Conj. a II-a	<i>be-u-i</i> / <i>be-u-tu</i>
Conj. a III-a	<i>trec-u-i</i> / <i>trec-u-tu</i>
	<i>cunosc-u-i</i> / <i>cunosc-u-tu</i>
Conj. a IV-a	<i>mur-i-i</i> / <i>mur-i-tu</i>
	<i>acuper-i-i</i> / <i>acuper-i-tu</i>

Terminațiile participiale *-ātu*, *-útu*, *-ítu* sînt cele așteptate din latină (< *-atu(s)*, *-utu(s)*, *-itu(s)*). Pe lângă participii moștenite însă, româna comună a produs noi forme, analogice, create sub influența fie a tipului de participiu preponderent, cu sufix accentuat *implētu(m)*: *amplutu* (cf. și *impleui*: *amplui*), *traiectu(m)*: *trecutu* (cf. și *traieci*: *trecui*); *uisum*: *vedutu* (cf. și *uidi*: *vedui*) etc., fie a perfectului simplu *uenditu(m)*: *vindutu* (cf. și *uendidi*: *vindui*).

6.2.2.3.2. Participiile verbelor cu perfectul tare sînt formate din *radical + sufixul -su sau -tu*¹:

<i>ar-su</i>	<i>cop-tu</i>
<i>di-su</i>	<i>frip-tu</i>
<i>du-su</i>	<i>fap-tu</i>
<i>mul-su</i>	<i>fran-tu</i>
<i>ri-su</i>	<i>rup-tu</i>
<i>scri-su</i>	<i>spar-tu</i>
<i>sco-su</i>	
<i>spu-su</i>	
<i>ster-su</i>	

Participiile în *-su* din româna comună sînt fie etimologice (*risu* < lat. *risu(m)*, *arsu* < lat. *arsu(m)*; *mulsu* < lat. *mulsu(m)*; *mersu* < lat. *mersu(m)* etc.), fie create prin analogie cu perfectul simplu (*scrisu*² e creat după *scrișu* < lat. *scripsi*; *dusu* după *dușu* < lat. *duxi*; *disu* după *dișu* < lat. *dixi* etc.).

Participiile în *-tu* provin de obicei din participiile perfecte pasive în *-ctu(m)*:

lat. <i>coctu(m)</i>	> <i>coptu</i>
<i>factu(m)</i>	> <i>faptu</i> ³
<i>frictu(m)</i>	> <i>friptu</i> etc.

¹ Segmentarea propusă aici, diferită de aceea a pf. s., pune mai bine în evidență specificul structurii participiilor acestor verbe.

² Un radical etimologic în *-pt* se observă în drom. *scriptură* (care nu s-a generalizat).

³ drom. *făcut* este ulterior, analogic.

Uneori participiile în *-tu* provin însă din participii sigmatice, refăcute prin analogie cu alte verbe:

lat. *sparsu(m)* > *spartu* și nu *sparsu*
fixu(m) > *fiptu* și nu *fisu*
appre[he]nsu(m) > *aprintu*, dar și *apri(n)su*¹

În schimb, numeroase verbe cu participiul perfect pasiv în *-ctu(m)* în latină și-au refăcut, după perfectul simplu, un participiu în *-su*:

lat. *collectu(m)* > *culesu* și nu *culeptu*
allectu(m) > *alesu* dar și *aleptu*²
tractu(m) > *trasu* dar și *traptu*³
stinctu(m) > *sti(n)su* dar și *stintu*⁴
intellectu(m) > *nțelesu*, *nțeleptu* sau *nțelegut*⁵
plactu(m) > *plănsu* dar și *plăntu*⁶
(in)cinctu(m) > *(n)cinsu* și *cintu*⁷
factu(m) > *faptu*⁸
adauctu(m) > *adaptu* și *adausu*⁹

7. ADVERBUL

7.1. Adverbul constituie în româna comună o clasă de cuvinte deschisă, fără caracteristici morfologice pertinente. Acest fapt rezultă din seria de adverbe moștenite: *bine* <lat. *bene*, *cându* <lat. *quando*, *josu* <lat. *deorsum*, *ieri* <lat. *heri*, *iua* <lat. *ubi*, *mai* <lat. *magis*, *măne* <lat. *mane*, *nu* <lat. *non*, *păi* <lat. *post* (cf. dr. *poi(mîine)*, arom. *păi(mîine)*, megl. *pui(mqini)*), *susu* <lat. *sursum*, *unde* <lat. *unde* (cf. megl. *iundi*).

7.2. Seria adverbelor primare se îmbogățește foarte devreme cu adjective întrebuințate ca adverb, cf. *l'ușoru* <lat. *levis* (urmat de sufixul *-ușoru*), drom. *foarte* <lat. *fortis*, *forte* și cu foste gerunzii latinești *curându* <lat. *correndo* (de la *curro*, *-ere*).

7.3. Continuînd sistemul din latina tîrzie de formare a unor noi adverbe prin întărirea celor existente cu prepoziții, pronume sau alte adverbe, prin combinații de prepoziții și adverbe pronominales de tipul *hoc*, *illac* etc., româna comună își constituie următoarele serii:

¹ Cf. arom. *aprimtă* și *apreasă*.

² Cf. arom. *alcaptă*.

³ Cf. arom. *traptă*.

⁴ Cf. arom. *(a)slimă*.

⁵ Ultimele două forme au circulat în v. drom. *Înțelept* a devenit adjectiv. Ele sînt probabil ulterioare.

⁶ Cf. arom. *plintă*.

⁷ Cf. arom. *șimă*.

⁸ Cf. arom. *faptă*, v. drom. *fapt* (devenit apoi substantiv); drom. actual *făcut* este recent.

⁹ Cf. arom. *adaptă* și v. drom. *adaos*; drom. actual *adaugat* este recent.

7.3.1. Adverbe formate cu *ad*: arom. *afoară* <lat. *ad+foras*, *amu* <lat. *ad+modo*; *aproape* <lat. *ad+prope*, *apoi* <lat. *ad+post*, *aşe(a)* <lat. *ad+sic*¹, *atunče* <lat. *ad+tunc+ce*, *aua* <(cf. v. drom. *aua*, arom., megl. *ua* „aici”) <lat. *ad+hac*.

7.3.1.1. *Ad* poate să preceadă o locuţiune adverbială, formînd în cele din urmă o unitate cu ea, cf. drom. (Ōaş) *adinte* <lat. *ad-de-ante*.

Ad a format adverbe, după cum arată dacoromâna, şi prin combinarea lui cu substantive v. drom. *aorea* <lat. *ad+horam*.

7.3.1.2. Unele adverbe trimit la o compunere cu *a*, care ar putea să fie ulterioară cazurilor citate mai sus, cf. drom. *adineauri* faţă de arom. (a)*deneavra* <lat. *de+in+illa+hora* (CDDE 1273), drom. *acasă* <lat. *a+casa* (cf. v. drom. *a munte*).

7.3.1.2.1. În situaţia de la 7.3.1.1. se află uneori *de*, cf. arom. *d(i)oară* <*de +oară*, CDDE, 1270 (cf. arom. *ditora* <lat. *de +intro-ora(m)*) faţă de arom. (a) *deneavra*, drom. *adineauri*; istr. *dende* <*de +unde*).

7.3.2. Adverbe formate cu *eccum-*: *acmu* <lat. *eccummodo*, drom. *aci* <lat. *eccum-*, *ecce-hic*, cf. v. drom. *acice* <lat. *ecce-*, *eccum-hic-ce*; *acolo* <lat. *eccum-illoc*, *atare* <lat. *eccum+tale*.

7.3.3. Adverbe formate cu *in*: *nainte* <lat. *in-ab-ante*, *năpoi* <lat. *in-ad-post*, *nuntru* <lat. *in-illac-intro*. (Propunerea lui Candrea şi Densusianu de a explica pe drom. *înăuntru* prin lat. *illac intro* „azi întrebuiţat cu prep. *în*, *din*”, CDDE, 891, are dezavantajul că nu rezolvă situaţia arom. *năuntru*, istr. *ănuntru*, cu toate că megl. *annuntru* merge cu drom. *înălăuntru*, cum arată *-nn-* provenit din asimilarea lui *l* la *n* următor. Este însă adevărat că dacoromâna a extins utilizarea prepoziţiei *în* la adverbe, cf. drom. *încît*, faţă de arom. *dicît*, drom. *încotro*, faţă de arom. *iu* sau *cătră iu*, cf. şi drom. *încoace*, *încolo*, *îndată*, *îndărăt* etc.).

7.3.4. Adverbe formate din locuţiuni: *ainte* (cf. drom. *ainte*, istr. *mañce* din *mai-ainté*) <lat. *ab+ante*; drom. *al'urea* <lat. *ali +ubi +re*; arom. *nicăl'urea* <lat. *nec+ali +ubi +re*, *ađi* <lat. *hac+die*, *cumu* <lat. *quo+modo*, *tutindere*, cf. v. drom. *tutinderea* <lat. *tot+inde+re*.

7.3.5. Un mod de formare gramaticalizat este acela al adverbilor terminate în *-eaşte*, care derivă din adjectivele cu sufixul *-escu* prin adăugarea la acesta a sufixului adverbial *-e*: drom. *cî(i)neşte*, *omeneşte*, *părin-teşte* etc., arom. *cîneaşte*, *frăţeaşte*, megl. *arnăuţeşti* etc.

Procedeul pare însă puţin productiv în româna comună, cum se vede din absenţa lui în istroromână, precum şi din faptul că aromâna, deşi are un număr de adjective cu sufixul *-escu*, cf. *auşescu*, *bărbătescu*,

¹ Probabil, adverbul de afirmare, în româna comună. El a fost concurat de un compus cu *eccum-* şi cu *-ce*, cf. arom. *acşite*, *aşi(ŧe)*, faţă de drom. *aşa*, megl. *şa*, istr. (a)*şa*.

criștinescu, drătescu, fitescu, mul'irescu, părintescu, picurărescu etc., formează mai rar adverbe în *-eaște*, de la adverbe ca cele citate.

Ea și-a constituit în schimb un sufix propriu *-alui*, de care se folosește în anumite împrejurări spre a forma adverbe avînd înțelesul locuțiunilor dacoromânești „*pe + adverb*”: arom. *afurișalui* „pe furiș”, *ascumtalui* „pe ascuns” etc.

7.3.6. Necesitatea unei organizări gramaticale a adverbului în româna comună apare însă din tendința de a acorda rol de sufix unui *-a*,¹ probabil deictic la origine : cf. drom. *abi-a, acum-a, acuş-a, aiure-a, nicăire-a, tutindere-a, adineaore-a* etc., arom. *ági-a, al'ure-a, aproape-a, (a)deneavr-a, apoi-a*; megl. *l'ure-a, nicăl'ure-a, anco-a* etc.

7.4. Întrebuințarea adverbială a adjectivelor primare ca și a celor provenite din participii sau formate în alt mod, începută încă din latina târzie², a fost continuată și de româna comună, alături de celelalte limbi romanice. Ulterior, ea s-a extins în dacoromână și în aromână, poate tocmai din cauza unor sufixe specializate în redarea adverbului.

7.5. Gradele de comparație nu prezintă deosebiri față de situația descrisă la adjective, pentru care vezi 2.2.

8. PREPOZIȚIA

8.1. Ca urmare a importanței pe care o capătă prepozițiile încă din latina târzie, atît inventarul de prepoziții ale românei comune, cît și valorile lor semantice și regimul lor prezintă deosebiri numeroase față de etapa precedentă.

Comparația dintre cele patru idiomuri românești actuale și latină permite stabilirea unui inventar de 25 de prepoziții în româna comună : 12 sînt prepoziții simple (la origine prepoziții simple sau adverbe în latină), iar 13 sînt prepoziții compuse, al căror grad de sudură este greu de precizat.

Este de presupus că numărul prepozițiilor compuse era mai mare ; noi ne-am oprit însă numai asupra acelor care se impun în urma analizei istorico-comparative efectuate.

8.2. Inventarul

8.2.1. Prepoziții simple :

a, către, cu, de, fără, n, ntre, ntru, pre, stră, supre, subtu.

¹ Vezi ILR I, p. 201.

² *Ibid.*, p. 202.

8.2.2. Prepoziții compuse:

asupra, între, den, dintre, dentru, depă, la(a), lângă, până, pren, prentre, prentru, prest(r)e.

8.3. Analiza formală și semantică a prepozițiilor din româna comună.

8.3.1. Prepoziții simple

8.3.1.1. *a*¹ < lat. *ad*

Sensul acestei prepoziții, păstrat și astăzi în dialectele românești, este locul și direcția concretă² (cf.: *acasă*, adverb format din *a + casă*, cunoscut în dacoromână și aromână; la fel *aminte* în drom. *îmi aduc aminte*, arom. *îi-aducy-aminti*³). Același *a* exprimă în româna comună raportul de atribuire-posesie (dativ și genitiv), care se înscrie în semnificația mai largă de „apropiere de o limită”.

8.3.1.2. *cătră*⁴ < lat. *contra*. Comparația dintre cele patru dialecte românești ne permite să afirmăm că româna comună dezvoltă sensul „nedușmănos” al prepoziției latinești, și anume sensul de direcție concretă⁵, fără referire la punctul de contact⁶. Totuși, existența în dacoromâna veche a unui *cătră* cu sensul de „împotriva”⁷ nu exclude posibilitatea ca rom. com. *cătră* să fi avut și această valoare.

8.3.1.3. *cu*⁸ < lat. *cum*

Sensul fundamental al acestei prepoziții este asocierea, pe care o exprimă și lat. *cum* și din care decurg toate celelalte sensuri⁹.

8.3.1.4. *de*¹⁰ < lat. *de*

Româna comună continuă sensul de bază al lat. *de*: depărtarea de punctul limită¹¹, ceea ce îl opune pe *de* lui *a*. În sensul fundamental al acestei prepoziții rezidă și valoarea de genitiv a construcției *de + sub-*

¹ Drom., arom. *a*.

² Sensul de direcție abstractă pe care îl are drom. *a* este ulterior. Pentru valorile prepozițiilor din dacoromâna actuală vezi Laura Vasiliu, *Studii de gramatică III*, București, 1961, p. 11 și urm.

³ Pentru valoarea finală a lui *a* în drom., vezi Rosetti, ILR, p. 175.

⁴ Drom. *cătră, către*; arom. *căt(r)ă, cît(r)î*; megl. *cătră, culru*; istr. *cătra*.

⁵ Sensul de direcție abstractă al drom. *zise către mine* este ulterior.

⁶ În dacoromână, *cătră (către)* a fost concurat de *spre*, care a dezvoltat aceeași valoare.

⁷ V. drom. *Cine nu e cătră noi cu noi iaste* (cf. Densusianu, HLR II, p. 277).

⁸ Drom. arom., megl., istr. *cu*. Formele de tipul *cu nî(n)su*, care au dat drom. *însu* și arom. *nîsu*, nu pot constitui probe de păstrare a nazalei *m (n)* din *cum* în româna comună. Nazala a putut apărea, ulterior, spontan, ca și în alte limbi romanice.

⁹ Vezi și Rosetti, ILR, p. 175.

¹⁰ Drom., istr. *de, di*; arom., megl. *di*.

¹¹ Sensurile de apropiere de punctul-limită și direcție abstractă pe care le-a dezvoltat mai ales dacoromâna, sînt ulterioare.

stantiv în româna comună (cu sensul de posesie, origine, apartenență)¹.

8.3.1.5. *fără*² <lat. *foras*

Provenită dintr-un adverb³, prepoziția rom. com. *fără* este, ca sens, opusă lui *cu*; sensul ei fundamental este negarea asocierii, derivat probabil din ideea de „în afară de, decît”, pe care o exprima și lat. *foras*⁴.

8.3.1.6. *n*⁵ <lat. *in*

Ca și în latină, rom. com. *n* exprimă interiorul unui spațiu continuu, idee foarte apropiată de aceea pe care o capătă, în această perioadă, *ntru* (vezi 8.3.1.8).

8.3.1.7. *ntre*⁶ <lat. *inter*

Prepoziția *ntre* continuă în româna comună sensul ei fundamental din latină: interiorul unui spațiu discontinuu (care implică existența unei pluralități de obiecte). Întrebuințarea lui *ntre* s-a restrîns mult în idiomurile românești sud-dunărene, dar s-a extins în dacoromână, atît ca frecvență, cît și ca diversificare a valorilor⁷.

8.3.1.8. *ntru*⁸ <lat. *intro*

Provenită dintr-un adverb care însemna „înăuntru”, prepoziția *ntru* exprimă interiorul unui spațiu continuu (ca și *n* <lat. *in*⁹). O deosebire semantică trebuie presupusă însă în româna comună (față de situația din dacoromâna actuală, unde cele două prepoziții sînt în distribuție complementară): *ntru* exprimă ideea de pătrundere în spațiu („înăuntru”), în timp ce *n* indică interiorul pur și simplu¹⁰.

¹ Pentru explicarea altor valori, vezi Rosetti, ILR, p. 175.

² Drom. *fără*; arom. *făr(ă)*, *fîr(î)*; megl. *făr(ă)*, *fôr*; istr. *făr-de*, *foar-de*.

³ Vezi ILR I, p. 205.

⁴ Cu acest sens apare *fără* în dacoromâna din secolul al XVI-lea (vezi Densusianu, HLR II, p. 279).

⁵ Drom. *în*; arom. *n*, *în*; megl., istr. *ăn*. Pentru *î* din *în* vezi E. Petrovici, *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930; A. Avram, FD IV, 1962, p. 7–23 și CDDE, 833.

⁶ Drom. *între*; arom. *ntră*, *ntre*; megl. *antri*, *antru*; istr. (*ă*)*ntre*. Forma megl. în *-u* este rezultatul confuziei dintre reflexele lui *inter* și *intro* (vezi și 8.3.1.8). Pentru fonetismul *fără* *-ă*, vezi nota 8.

⁷ Vezi pentru dacoromână, Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 19–20.

⁸ Drom. *într(u)*; arom. *n'ru*, *tru*, *tu* „în”; *ntră*, *tră*, *trî*, *tre*, *tă*, *te*, *ti* „pentru, la, spre”; megl. *t(r)u* „în”; istr. (*ă*)*ntru*. A doua serie de forme aromânești, cu înțelesul de „pentru, la, spre”, nu trebuie raportată la un etimon *trans* (cf. Rosetti, ILR, p. 160, Capidan, *Arom.*, p. 506) sau la *intra* (cf. Capidan, *Megl. I*, p. 183), ci tot la *intro* (cf. și drom. *pentru* din *per intro*, cu același sens). Întrebuințarea arom. (*n*)*tră* cu sens de direcție a dus la valoarea sa finală în conjuncția *tra*. Arom. *tra* nu este prepoziție (cum apare la Capidan, *Arom.*, p. 506, Rosetti, ILR, p. 160), ci conjuncție finală.

⁹ Vezi 8.3.1.6.

¹⁰ Distincția semantică dintre urmașii lat. *in* și *intro* se mai păstrează în unele construcții în istroromână: *ăn* „în” (*ăn voîske*), dar *ăntru* „înăuntru” (*ăntru âpę*) (cf. Pușcariu *Istr. II*, p. 203).

8.3.1.9. *pre*¹ < lat. *per*

Sensul fundamental pe care îl dezvoltă româna comună este cel *l o c a l*, indicînd *s u p r a f a ță*. Valoarea temporală a lui *pre* a apărut ulterior și s-a dezvoltat, mai ales, în dacoromână.

Folosirea cu precădere a lui *pre* cu valoare *l o c a l ă* are ca rezultat utilizarea lui în construcții cu *s u p e r p o z i ție*. Ideea de *s u p r a f a ță* se exprimă însă în româna comună și prin *supre* < lat. *super* (vezi 8.3.1.1.1); de aceea, dat fiind că, în cele patru idiomuri românești actuale, sensul de bază al lui *p(r)e* este *s u p r a f a ță*, este de presupus că *pre* este predominant cu această valoare în perioada de care ne ocupăm.

În ceea ce privește construcțiile cu *p(r)e* la acuzativul-obiect direct al unor substantive (denumind ființe) cu un grad mai mare de individualizare, ele sînt specifice numai dacoromânei și sînt ulterioare².

8.3.1.10. *stră*³ < lat. *extra*

Este de presupus că prepoziția *stră* are, în româna comună, o valoare foarte apropiată de aceea a prepoziției latinești *extra*: „trecerea *d i n c o l o* de un obiect”, „peste”. Același sens îl regăsim și la compusul *per extra* devenit *prest(r)e* încă în româna comună (vezi 8.3.2.2.2).

8.3.1.11. *supre*⁴ < lat. *super*

În româna comună sensul fundamental al acestei prepoziții era cel *o r i g i n a r*, de *s u p e r p o z i ție*. Sensul de *d i r e c ție* fără referire la atingerea punctului limită, care apare în dacoromână, este ulterior⁵. Sfera de întrebuintare a lui *supre* este mult limitată, încă din româna comună, prin extinderea lui *pre* în superpoziție.

¹ Drom. *pre, pră, pe, pi, pă*; arom. *pre, pri, pir, pi*; megl. *pri, pră*; istr. *pre*.

² Pentru explicarea construcției din dacoromână vezi C. Racoviță, BL VIII, 1940, p. 154—159; N. Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor*, București, 1943; A. Graur, BL XII, 1945, p. 97—105; L. Onu, *Recueil Lisbonne*, p. 187—209, unde se explică originea lui *p(r)e* în aceste construcții prin *(s)pre*; Niculescu, *Indiv.*, p. 77 și urm.; B. Pottier, SCL X, 1959, p. 673—676.

³ Arom. *stră, strî, stre, stri, sti* „peste, pe, deasupra”, *di sti* „de pe”; megl. *stră, strî* „peste, pe”, *strin, stri—ăn* (Capidan, *Megl. I*, p. 182 precizează că formele sînt cunoscute numai în Țîrnareca) cu acest sens.

⁴ Drom. *spre*; arom. *spre, -spră-* (în numerale, de la 11—19, formă rezultată din confuzia dintre reflexele lui *super* și *supra*: *unsprîdați* „unsprezece”); megl. *-spre-* (în numerale, cf. mai sus, *unspreț, unsprăț* „unsprezece”); istr. *dispre*, care păstrează sensul etimologic al lui *de super* „de pe”. (Vezi Pușcariu, *Istr. II*, p. 203).

⁵ În dialectele sud-dunărene folosirea lui *supre* < *spre, spră* este mult mai redusă decît în dacoromână, unde prepoziția a căpătat valori noi. Sensul de *d i r e c ție* pe care îl are drom. *spre* este explicat de Meyer-Lübke, ZRPh XXII, 1898, p. 492, prin slavă. La aceeași concluzie ajunge Niculescu, *Indiv.*, p. 107—140. Prezența lui *super* cu sens de direcție în *Getica* lui Iordanes poate pleda însă și în sensul unei continuări a stării de lucruri din latină în româna comună (vezi A II 7.3).

8.3.1.12. *subtu*¹ < lat. *subtus*

Valoarea de bază a acestei prepoziții este aceeași cu a adverbului² latinesc din care provine: *spațiul* situat *dedesuptul* unui obiect. Această prepoziție este corelată cu *pre* și *preste*.

8.3.2. Prepoziții compuse

8.3.2.1. O categorie mai „organizată” de prepoziții compuse o constituie seriile formate din combinarea prepozițiilor *de*, *pre* cu *n*, *ntru*, *ntre*. Combinațiile realizate reprezintă un sistem specific limbii române, prin care se exprimă *interiorul* într-un spațiu continuu sau discontinuu. Iată cum ar arăta acest subsistem prepozițional:

		Spațiu		
		continuu (neîntrerupt)		discontinuu (întrerupt)
existența într-un interior		<i>n</i>	<i>ntru</i>	<i>ntre</i>
trecerea printr-un interior	<i>pre</i> +	<i>-n</i>	<i>-ntru</i>	<i>-ntre</i>
ieșirea dintr-un interior	<i>de</i> +	<i>-n</i>	<i>-ntru</i>	<i>-ntre</i>

Seria *n*, *ntru*, *ntre*³ exprimă „interiorul” (în spațiu continuu, cu diferența de nuanță formulată mai sus pentru *n* și *-ntru*⁴, sau discontinuu); seria *pren*⁵, *prentu*⁶, *prentre*⁷ exprimă „trecerea printr-un spațiu continuu sau discontinuu”; iar seria *den*⁸, *dentru*⁹, *dentre*¹⁰ exprimă „ieșirea dintr-un spațiu continuu sau discontinuu”.

¹ Drom. *sub(t)*; arom. *sum^u*, *sun^u*, *su* (acesta din urmă ar continua lat. *sub*, după Papahagi, DDA); megl. *su(b)*, *săptă* (în Țîrnareca, cf. Capidan, *Megl.* I, p. 182), *su* (în nume de locuri: *Su deal*, id., *ib.*); istr. *su* „sub, la”. Formele arom. *suptu*, *suntu*, care figurează la Capidan, *Arom.*, p. 506, Rosetti, ILR, p. 160, și care sînt preluate din Dicționarul lui C. Nikolaidi, sînt dubioase. Papahagi, DDA, nu le înregistrează.

² *Subtus* era folosit, de altfel, cu valoare de prepoziție încă în latină.

^{3, 4} Pentru descrierea acestor prepoziții vezi mai sus.

⁵ V. drom. *pren* > *prin*; arom., megl. *prin*; istr. *pren* (cf. Tr. Cantemir, *Texte istroromâne*, București, 1959, Glosar, s. v. *pren*).

⁶ Drom. *pentru*; arom. *p(r)il(r)u* „prin” (*iși p(r)il(r)u firiđi*); megl. *pitr* „prin”; istr. *printru* „printre” (dar „prin”?). Sensul drom. *pentru* „pour” trebuie presupus ca ulterior.

⁷ Drom. *printre*; arom. *printră*; megl. ?; istr. *printru*, *printre* „printre”.

⁸ V. drom. *den* > *din*; arom. *din*; megl. *din* (dar și *di*); istr. *din*.

^{9, 10} Drom. *dintr(u)*, *dintre*; arom., megl. *di(n)tru* (< *de* + *ntru*) s-a confundat cu *dintre* (< *de* + *ntre*) (așa cum istr. *(ă)ntru* s-a confundat cu *(ă)ntre*).

8.3.2.2. Alte prepoziții compuse cu *de* și *pre* sînt : *după* și *prest(r)e*.

8.3.2.2.1. *după*¹ < lat. *de post* > *depost*²

Comparația dintre cele patru idiomuri românești permite reconstruirea unui rom. com. *după*. Nu sînt excluse însă în româna comună și realizările *depă*³, *dăpă*⁴.

Prepoziția *după* continuă sensul de *p o s t e r i o r i t a t e* pe care îl avea lat. *de + post*⁵.

8.3.2.2.2. *prest(r)e*⁶ < lat. *per extra*

Compusul *prest(r)e* exprimă, ca și *stră* (vezi mai sus 8.3.1.10), trecerea *d i n c o l o* de un obiect (sens apropiat de al lat. *extra*). Prezența acestei forme compuse în toate idiomurile românești actuale ne permite să presupunem că formația aparține românei comune și că, încă din această epocă, *stră* a intrat în concurență cu *prest(r)e*, care s-a și extins într-o mult mai mare măsură⁷.

8.3.2.3. Unele formații prepoziționale au ca element constant prepoziția *a*⁸ (întărită de o altă prepoziție sau de un adverb care-i precizează sensul) : *la*, *lângă*, *până*.

8.3.2.3.1. *la*⁹ < lat. *illac ad*¹⁰

Situația din idiomurile românești actuale ne permite să presupunem că, încă din româna comună, sensul fundamental al prepoziției *la* era *d i r e c ț i a* concretă și *p u n c t u l d e c o n t a c t c o n c r e t*. Valoarea acestei prepoziții se dezvoltă din aceea exprimată de *ad*¹¹, la care se adaugă ideea de *p u n c t d e c o n t a c t*, adusă de adverbul *illac*, care întărise prepoziția *ad*. Sensurile *a b s t r a c t e* ale acestei prepoziții sînt ulterioare (printre acestea și întrebuintarea lui *la* în exprimarea raportului de dativ); de asemenea, este de presupus că valorile ei *t e m p o r a l e* sînt ulterioare (dacă avem în vedere că *illac* era adverb de loc, pe de o parte, și că valorile temporale ale lui *la* în dialectele sud-dunărene sînt foarte rare).

¹ Drom. *după*; arom. *după*, *dupl*, *dipă*, *dipu*, *dupu*; megl. *dupu*, *după*, *dăpă*; istr. *dupa*. Pentru reconstrucția rom. com. *după* cf. și it. *dopo*.

² Vezi și A II 7.4.

³ Cf. arom. *dipă*, *dipu* (vezi nota ¹).

⁴ Cf. megl. *dăpă* (vezi nota ¹).

⁵ Vezi A II 7.4.

⁶ V. drom. *prestre*, *pestre*; drom. *peste*, *pisti*; arom. *priste*, *pristi*, *pisti*; megl. *pristi*; istr. *preste*, *priste*.

⁷ *Stră* s-a păstrat numai în aromână și meglenoromână și are o frecvență mai redusă decît a lui *p(r)isti*.

⁸ Vezi mai sus 8.3.1.1.

⁹ Drom., arom., megl., istr. *la*. Sentimentul compunerii lui *la(a)* trebuie să fi existat însă în româna comună.

¹⁰ Cf. Meyer-Lübke, *Gram.* III, § 428, Rosetti, ILR, p. 160; vezi și A II 7. 4.

¹¹ Vezi mai sus 8.3.1.1.

8.3.2.3.2. *længə*¹ < *longo ad*²

Sensul acestei prepoziții derivă din valoarea fundamentală a lui *ad*³: direcția cu apropierea de punctul-limită, la care se adaugă, încă din româna comună, ideea de situare în imediata apropiere a unui obiect, pe care o aduce adverbul *longo*.

8.3.2.3.3. *pənə*⁴ < lat. *paene ad*⁵

Sensul prepoziției *pənə* derivă din semnificația de apropiere de punctul limită pe care o avea *ad*. Întărită de adverbul *paene*, prepoziția rezultată, *pənə*, are, încă din româna comună, valoare locală și temporală (păstrată și dezvoltată de toate idiomurile românești).

8.3.2.4. Un loc aparte merită formațiile prepoziționale cu *suprə* (< lat. *supra*): *asuprə*⁶ (< *a + suprə*), *de suprə*⁷ (< *de + suprə*), *pre suprə*⁸ (< *pre + suprə*).

Sensul de bază al acestor prepoziții este ideea de *superpoziție* (pe care o exprima atât lat. *supra*, cât și lat. *super*, care, se pare, la un moment dat s-au confundat în latina târzie⁹).

Formația dacoromânească *de asuprə*¹⁰ provine din *de + asuprə* și este ulterioară.-a (ca și -ul) din dacoromână este o modalitate, specifică acesteia, de a forma prepoziții (și locuțiuni prepoziționale) care cer genitivul¹¹. De altfel, în vechea dacoromână este atestată forma în -ə: *asupră*.

8.3.2.5. În fine, o formație izolată este *əntre*¹² < *ənte + ntre* < lat. *ante + inter*.

Sensul de anterioritate pe care îl are prepoziția *əntre* i-l conferă prepoziția *ante*, cu care s-a confundat probabil de timpuriu *inter*¹³. Pre-

¹ Drom. *lîngă*; arom. *ningă, ningi, nîngi*; megl. *lăngă*; istr. *prăŋga, priŋga* „pe lîngă”. Pentru fonetismul variantelor aromânești vezi CDDE, 1022; pentru forma din istroromână, vezi Pușcariu, *Istr.* II, p. 215. Sintem de părere însă că forma istroromână se explică mai bine din *pre + ningă* (cu *n* în loc de *l*, ca în aromână, și cu reducerea formei rezultate *priningă* la *pringă*).

² Vezi A II. 7.4. Pentru *længə* < *longo*, vezi CDDE, 1022, Rosetti, ILR, p. 160, Iordan—Manoliu, *Introd.*, p. 209; < *longum ad*, cf. Capidan, *Megl.* I, p. 181.

³ Vezi mai sus 8.3.1.1.

⁴ Drom. *pînă*; arom. *pîn(ă), pîn(i)*; megl. *păn(ă)*; istr. *păra, pira*.

⁵ Cf. Rosetti, GS II, 1925—1926, p. 356.

⁶ Drom. *asupră, asupra*; istr. *supra* (cf. Tr. Cantemir, *Texte istroromâne*, București, 1959, Glosarul, s. v. *supra*). Este de presupus că forma din istroromână este aferezată.

⁷ Drom. *deasupra*; arom., megl. *disupră*; istr. *despre, dispre* „de pe” (cf. id., *ibid.*, vezi nota precedentă), prezentînd confuzia *suprə / supre*.

⁸ Arom. *prisupră* (Papahagi, DDA < *per super*).

⁹ Vezi A II 7.3.

¹⁰ Compară cu arom., megl. *di supră* (care cere, de altfel, acuzativul).

¹¹ De ex.: *în... față > în față; în jur > în jurul*.

¹² V. drom. *între* „înainte”; arom. *ntră* (lu *scoasiră ntră amirălu* „îl scoaseră înaintea împăratului” (Papahagi, DDA < *intra*); megl. *antru*; istr. *əntre*.

¹³ Confuzie produsă și în v. port. *antre*, cf. CDDE, 881.

poziția rezultată din această confuzie a avut o răspîndire din ce în ce mai restrînsă în toate idiomurile românești.

9. CONJUNCȚIA

9.1. Româna comună prezintă o situație oarecum diferită, din punctul de vedere al conjuncțiilor, față de latină, pe de o parte, și față de alte limbi romanice, pe de altă parte. Deosebiri mai mari se manifestă, mai ales, în domeniul conjuncțiilor subordonatoare, care, ca și prepozițiile (elemente de relație care exprimă dependența la nivelul propoziției), au de exprimat raporturi foarte variate, redată în latină prin mijloace neconjuncționale sau prin alte conjuncții.

Frecvența și varietatea raporturilor sintactice au făcut simțită, încă din latină, nevoia înnoirii¹ elementelor de relație (mai ales la nivelul subordonării) prin adăugarea unor sensuri noi, prin folosirea altor părți de vorbire cu valoare de conjuncții sau prin compunerea conjuncțiilor existente — în scopul întăririi și precizării valorii lor semantice — cu alte elemente (prepoziții, adverbe, noi conjuncții); acest din urmă procedeu a generat numeroase locuțiuni conjuncționale de o mare expresivitate.

Cum varietatea locuțiunilor conjuncționale în limba română este foarte mare, procesul de înnoire fiind mereu în creștere, diferențele de la un idiom românesc la altul nu ne permit întotdeauna reconstrucția unor prototipuri; de aceea, descrierea noastră va avea în vedere numai inventarul de conjuncții simple al românei comune, cu precizarea conținutului semantic al fiecăreia.

De asemenea, nu ne vom opri asupra *pronumelor*² și *adverbelor* relative folosite cu rol de conjuncție³.

9.2. Inventarul

Comparația dintre cele patru idiomuri românești și latină permite stabilirea următorului *inventar* de 10 conjuncții simple în româna comună:

au, *ca* (< *quam*), *ca* (< **qua* < *quia*?), *că*, *de*, *e*, *ne*, *nece*, *se*, *și*.

Dintre acestea, 5 sînt conjuncții coordonatoare: *au*, *e*, *ne*, *nece*, *și*; 4 sînt subordonatoare: *ca*, *ca*, *că*, *se*, iar *de* cumulează ambele funcții.

Raportul dintre conjuncțiile coordonatoare și subordonatoare este în favoarea primelor (dacă avem în vedere varietatea mult mai mare a tipurilor de subordonare).

¹ ILR I, p. 211.

² Drom. *însă* < *insu* (pronume) este ulterior; la fel, drom. *ci* < *ce* < lat. *quid* este ulterior. Arom. *fi* „ci” (Papahagi, DDA, s. v. *fi*) și istr. *fe* „cînd, după ce” (Pușcariu, *Istr.* II, p. 265, *fe* temporal) sînt, de asemenea, evoluții ulterioare.

³ Vezi A II 8.1.1.

9.3. Analiza formală și semantică a conjuncțiilor simple în română comună

9.3.1. Conjuncții c o o r d o n a t o a r e

9.3.1.1. *au*¹ < lat. *aut*

Sensul de bază al urmașului lui *aut* în româna comună este d i s - j u n c Ț i a, punerea alternativă pe același plan a doi termeni. Reconstrucția acestei conjuncții se sprijină mai ales pe existența conjuncției *au* din vechea dacoromână și pe drom. actual *sau* (< *să* + *au*). Formele din idiomurile sud-dunărene sînt dubioase².

9.3.1.2. *e*³ < lat. *et*.

Valoarea fundamentală a conjuncției *e* este a d i Ț i u n e a⁴. Fără a avea, în română, răspîndirea pe care o au urmașii lui *et* în occidentul romanic, este de presupus că conjuncția *e* are o frecvență mult mai mare în româna comună. Concurată de *și* (< lat. *sic*), sfera de întrebuintare a acestei conjuncții copulative s-a restrîns din ce în ce mai mult.⁵

9.3.1.3. *ne*⁶ < lat. *nec* și *nece*⁷ < lat. *neque*

În propoziții copulative negative, româna comună folosește conjuncțiile corelative *ne* (... *ne*), devenit ulterior *ni* (... *ni*), și *nece* (... *nece*), devenit ulterior *niçi* (*niți*) ... *niçi* (*niți*).

Frecvența mai mare a lui *nec* în latina dunăreană și în celelalte limbi romanice, ca și absența lui *nece* în istroromână, pot pleda pentru o răspîndire mai mare a lui *ne*, față de *nece* în româna comună.

9.3.1.4. *și*⁸ < lat. *sic*

Alături de copulativul *e* (< lat. *et*, vezi 9.3.1.2), se dezvoltase încă din latină, un întăritor al adițiunii, adverbul *sic*, care însemna inițial „așa” și apoi „la fel ca”. Cu timpul el a ajuns să exprime ideea de a d ă - u g a r e.

¹ V. drom. *au* (actual *sau* < *se* + *au*).

² Arom. *au* „oare” (< lat. *aut*? cf. Papahagi, DDA), atestat în revista „Lumina”, pare a fi un dacoromânism; Capidan, *Arom.*, p. 507, înregistrează un *a* „însă” (raportat la alb. *a*, lat. *aut*), care nu prezintă, de asemenea, garanții (nu figurează nici în Papahagi, DDA); vezi și Rosetti, ILR, p. 160. Istroromâna cunoaște un *o* „sau” (Pușcariu, *Istr.* II, p. 261, care nu-l consideră însă urmaș al lui *aut*: „dintre conjuncțiile disjunctive s-au pierdut toate (*sau*, *au*, *ori*, *săvai*) și în locul lor avem *ali* și *o*”) (*ibid.*). Același *o* îl întîlnim și în graiul bănățean (vezi CDDE, 114).

³ V. drom. *e*; arom. *e* (Capidan, *Arom.*, p. 507–508; Papahagi, DDA s. v. *e*); istr. *e* (Pușcariu, *Istr.* II, p. 261).

⁴ După S. Pușcariu, *e* ocupă în istroromână un loc intermediar între copulative și alternative (*Istr.* II, p. 261). Pentru sintaxa lui *e*, vezi și Rosetti, ILR, p. 175.

⁵ A dispărut în meglenoromână, a fost mai răspîndită în vechea dacoromână (dar nu se mai întrebuintează în româna actuală), este pe cale de dispariție în aromână și istroromână.

⁶ V. drom. *ni*; arom. *ne* ... *ne* (*ni*; cf. Papahagi, DDA, s. v. *ne* și *ni*); istr. *ni* ... *ni* (Pușcariu, *Istr.* II, p. 261).

⁷ V. drom. *nece*, *neci*, *nice*, actual *nici*; arom. *nițe*, *ni(n)fi*; megl. *niți*.

⁸ Drom. *și*; arom. *ș(i)*; megl. *și*, *șu*; istr. *si* (cu *ș* > *s* relativ recent).

Urmaşul lui *sic*, rom. com. *şi* a cunoscut, se pare, o răspîndire relativ mare: toate idiomurile româneşti folosesc conjuncţia *şi* pentru a exprima raportul copulativ în propoziţii afirmative (vezi pentru negativ 9.3.1.3).

9.3.2. C o n j u n c Ț i i s u b o r d o n a t o a r e

9.3.2.1. *ca*

Comparația dintre idiomurile româneşti actuale permite reconstruirea unui rom. com. *ca*, cu valoare de adverb şi conjuncție, cu funcții foarte variate.

9.3.2.1.1. *Ca* a d v e r b i a l apare în toate idiomurile româneşti¹ cu valoare comparativă la nivelul propoziției, ca şi lat. *quam*, din care provine *ca* cu această valoare.

Încă în latină însă, *quam* corelativ şi în combinație cu *ut* începe să aibă rol de conjuncție comparativă în frază².

Această nouă valoare a lui *quam* stă, credem, la baza conjuncției modale *ca* din dacoromâna veche³ şi din istroromână⁴: în ambele idiomuri, *ca* (singur, fără *se*, *să*) introduce modale (de obicei comparative, dar şi de conformitate şi consecutive)⁵.

9.3.2.1.2. Româna comună cunoaşte un al doilea element conjuncțional *ca*, pe care trebuie să-l deosebim funcțional de omonimul său *ca* (< *quam*) analizat mai sus. Comparația dintre cele patru idiomuri româneşti pune în evidență existența unui rom. com. *ca*, asociat cu conjunctivul precedat de *se* (< lat. *si*, devenit cu timpul marcă a conjunctivului) şi avînd, de obicei, valoare finală⁶.

Originea acestui *ca* trebuie căutată în lat. **qua* (< *quia*?), care, ca şi *quod*, era în latina tîrzie o conjuncție universală, exprimînd raporturi complete şi circumstanțiale⁷.

¹ Drom. *frumoaşă ca soarele*; arom. *muşati ca soarli*; megl. *să ni faşim ca zadurmiş* „să ne prefacem ca adormiţi” (Capidan, *Megl. I*, p. 183); istr. *io-m durmit ca şi ânelu* „am dormit ca un înger” (Puşcariu, *Istr. II*, p. 264).

² Vezi A II 8.1.1.1.

³ Ex.: *Că isplitu-n-ai, zeu, arseşi-nă ca arde-se argintul* (ap. Avram, *Subord.*, p. 122; vezi alte ex. la p. 113, 142). Aceste construcții au dispărut cu totul după secolul al XVI-lea.

⁴ „Dintre conjuncțiile modale, avem înainte de toate dintre cele comparative pe *ca*, care la istroromâni apare totdeauna în legătură cu *si* (« ca şi »), şi care, ca în limba veche românească, poate servi şi spre a lega două propoziții, are deci şi funcțiunea lui « precum » al nostru: ... *neložę ca si l'-a urdinéit* 8/6 « aţîţă (focul) precum i-a poruncit »” (Puşcariu, *Istr. II*, p. 264).

⁵ Megl. *ca, că*, cu valoare temporală, nu pot fi urmaşi ai lui *quam* (cum crede Capidan, *Arom.*, p. 183; vezi mai departe 9.3.2.1.2. *ca* < *quia* (?)).

⁶ Drom. *ca să*; arom. *ca si* (*să, se s-, z-*); Papahagi, DDA, s. v., îl tratează împreună cu *ca* comparativ < *quam* şi cu *ca* condițional: vezi sensul; megl. *ca si* (*să*) nu figurează la Capidan, *Megl. I*, p. 183; conjuncția este însă frecventă în texte. Ex.: *si dusiră . . ca si l'a catsă tsel'a* (Capidan, *Megl. II*, p. 143¹⁸); *tsi să facă ca să la pără* (*ibid.*), p. 150²³) etc.; istroromâna nu are un *ca* (conj. finală); *ke*, care poate exprima această idee, provine din *ke* cauzal < *quod* (vezi Puşcariu, *Istr. II*, p. 264).

⁷ Vezi A II 8.1.1.1.

Specializarea acestui *ca*, în combinație cu *se*, pentru raporturi complementive și, mai ales, finale reprezintă o caracteristică a tuturor idiomurilor românești actuale¹.

9.3.2.2. *că*² < lat. *quod*³

Raportul de bază exprimat de *că* este cel *cauza* l, din care s-au dezvoltat ulterior alte raporturi (completiv, atributiv, consecutiv, final⁴ etc.).

Sensul completiv și consecutiv al lui *că* apăruse încă în latina târzie (unde *quod* îl înlocuise pe *ut* în această funcție⁵).

Aria Romaniei care se caracterizează prin păstrarea lui *quod* cuprinde dialectele italiene de sud-est, româna, friulana și, poate, dalmata⁶. În provinciile dunărene, *quod* s-a dezvoltat foarte mult în detrimentul lui *quia*.⁷

9.3.2.3. *se*⁸ < lat. *si*⁹

În româna comună, conjuncția *se* păstrează sensul său original de „dacă” (întrebuințare curentă în idiomurile sud-dunărene, în dacoromâna veche și, în unele construcții, în cea actuală¹⁰).

Spre deosebire de alte limbi romanice, româna comună dezvoltă și alte valori ale lui *se*, aceea de „că” (completiv, atributiv, circumstanțial).

Spre deosebire de *că* „că”, care exprimă acțiuni reale (se construiește cu indicativul), rom. com. *se* exprimă acțiuni realizabile (se construiește totdeauna cu conjunctivul).

¹ Meglenoromâna a dezvoltat și un *ca*, *că* cu valoare temporală, care se explică greu din *quam* (cf. Capidan, *Megl.* I, p. 183). Sensul de „când, după ce” îl apropie mai mult de *ca* < **qua* (< *quia*?) și chiar de *că* < *quod* (cele două conjuncții exprimând valori foarte apropiate chiar în latină; vezi A II 8.1.1.1 și A II 8.2). Exemple din meglenoromână: *Ca vini bura, la sărî fi-tșoru la marziîi*. „Când veni un val de apă, îl împinse pe băiat la margine” (Capidan, *Megl.* I, p. 183); *Ca amnăără, amnară drumu, bătură pri un cîini* (id., loc. cit.) „în timp ce umbla pe drum, întâlnește un câine”.

Tot din **qua* (< *quia*?) provine, probabil, v. drom. *ca* (cu alte valori decît cele modale, discutate mai sus în legătură cu *ca* < *quam*); vezi pentru exemple, Avram, *Subord.*, p. 43, 52 (temporal), 70, 80, 91 (cauzal), 98 (final), 189 (condițional).

² Drom., arom., megl. *că* „că(cî), pentru că”; (Capidan, *Megl.* I, p. 183, îl derivă din **qua* pentru *quia*); istr. *ke* „că”, dar și „ca să”, sens derivat din cel cauzal (Pușcariu, *Istr.* II, p. 263).

³ Pentru sintaxa lui *quod* vezi și Rosetti, *ILR*, p. 176.

⁴ Vezi nota 2, observația privitoare la istroromână.

⁵ Vezi M. Iliescu, *SCL* X, 1959.

⁶, ⁷ Vezi A II 8.1.1.

⁸ V. drom. *se*, actual *să*; arom. *se* (*si*), *să* (*sl*), *s-* (*z-*); megl. *si*, *să*, *s-* (*z-*); istr. *se*.

⁹ Vezi A II 8.2.

¹⁰ Drom. *să știe, ar răspunde* (acțiune realizabilă), *să fi știut, ar fi răspuns* (acțiune ireală).

9.3.2.4. Un loc aparte ocupă conjuncția *de*¹, la origine prepoziția *de* (< lat. *de*).² Conjuncția *de* ocupă o poziție intermediară între coordonare și subordonare (în unele construcții are valoare copulativă, în altele exprimă un raport de subordonare final, consecutiv, atributiv, condițional)³.

---

¹ Drom. *de*, copulativ, final, consecutiv, atributiv; arom. *di*, copulativ și consecutiv (vezi Capidan, *Arom.*, p. 508, și Papahagi, DDA, s. v. *di*); megl. *di*, copulativ și consecutiv (Capidan, *Megl.* I, p. 184; atit în *Arom.*, cit și în *Megl.*, Capidan înțelege prin „parataxă”: „copulativ”); istr. *de* copulativ și condițional (Pușcariu, *Istr.*, p. 261, 264; *de* final lipsește în istroromână, *ibid.*, p. 262).

² Pentru originea prepozițională a conjuncției *de* vezi Iordan, LRC, p. 485.

³ Vezi observațiile de la nota 1.

III. L E X I C U L

1. ELEMENTUL LATIN ¹

Vocabularul de origine latină al limbii române a fost determinat adesea integral în dicționarele etimologice. În principiu, orice cuvânt moștenit din latină există implicit în româna comună, indiferent de aria lui de răspândire geografică sau de frecvența lui în vorbire.

În cele ce urmează, am încercat să delimităm un *m i n i m* lexical, avînd drept caracteristici :

- a) prezența lui în aromână și dacoromână ;
- b) utilizarea lui curentă în cele două idiomuri ;
- c) poziția cuvintelor luate în considerație față de derivate și compuse ².

Poziția fiecărui termen se stabilește adesea în acest vocabular cu suficientă precizie. Astfel, este relativ simplu să se vadă că arom. *nțileag* a fost împins în zona periferică a lexicului de sinonimele (a) *dukescu* și (rar) *prindu*. În faza comună, *intelligo* nu era, desigur, cel mai obișnuit cuvînt pentru exprimarea ideii de „înțelegere”, cum dovedesc, pe de o parte, drom. *pricepe*, arom. *prindu* și, pe de altă parte, absența lui *intelligo* din celelalte limbi romanice, în special din acelea care merg în general cu româna comună. Fără îndoială că, la evoluția acestui verb, a contribuit înăă din latină și caracterul lui savant (din derivatele lui *intelligo* s-a păstrat în dacoromână numai *înțelept*). În vorbire se preferau verbe cu caracter mai concret și mai expresiv, ca cele care au dus, de exemplu, la fr. *comprendre*, un compus al lui *prehendo* devenit, în română, *prind*, it. *capire*, sp., port. *entender* etc. Înlocuirea lui *intelligo* ilustrează una din nenumăratele situații în care s-au aflat cuvintele din vocabularul românei primitive și despre care nu putem face decît aprecieri generale prin prisma consecințelor analizabile astăzi.

¹ Pentru clasificarea semantică a vocabularului de origine latină, vezi A III.

² Vezi Al. Graur, *FPLex* ; idem, *Fondul principal lexical al limbii române*, București, 1957 ; pentru aromână, vezi I. Coteanu, *Premise pentru stabilirea vocabularului străromân*, SCL XVI, 1965, p. 579—604.

O poziție similară are în vocabularul aromânesc și *đinire* (drom. *ginere*, istr. *žiner*, megl. *ziniri*), dar, spre deosebire de *nđileg*, *đinire*, care se găsește și în restul României (retr. *dschender*, it. *genero*, prov. *genre*, fr. cat. *gendre*, sp. *yerno*, port. *genro*, CDDE, 745), a fost mai puțin rezistent. De aceea, el și-a împărțit sfera de aplicare cu sinonime ca *gone* în arom., *mire* și *gone* în drom., iar acolo unde vorbitorii au întrebuițat două cuvinte pentru lat. *gener*, a scăzut și forța productivă a termenului. Se poate compara, din acest punct de vedere, arom. *đinirac* cu drom. *ginerică*, *gineraș*, *gineroaică*, *a gineri*, CDDE, 745, care sînt, evident, tîrzii.

În continuare, dăm grupa cuvintelor latinești considerate ca cele mai frecvente în româna comună. Nu refacem un vocabular în detaliile lui fonetice, ci schema elementelor latinești cele mai semnificative.

Latină	aromână	megleno-română	dacoromână	istroromână
abscondere ¹	ascundu	scund	ascunde	(a)scunde ²
*accaptiare	acațu	caț	acăța (agăța)	(a)cață
acrus	acru	acru	acru	—
acus	acu	ac	ac	ăc
*acutitus	cuțitu	cuțot	cuțit	cuțit
(*cotitus?)	(cățutu)			
ad	a	—	a	a
adducere	aducu	duc	aduce	(a)duțe
ad-foras	afoară	(nă)fară	afară	(a)făre
ad-hac	aua	ua	cf. auace	—
*adiliare	adil'u	—	adia	—
adiungere	ağungu	jung	ajunge	—
adiutare	ağutu	jut	ajuta	(a)žută
ad-prope	aprope(a)	proapi	aproape	(a)prope
*ad-tuncce	atumțea	tunțea	atunci	(a)tunțe
adunare	adunu	dun	aduna	adură
aduncus	(a)dınca (adv.)	dınca	adînc	—
ad-uix	ağia	—	abia	—
afflare	aflu	(a)flu	afla	(a)flă
ager	agru	agru	agru	—
agnellus	nelu	nel	miel	ml'e
alapa	aripă	aripă	aripă	—
*albina	algină	albină	albină	albiře
(=aluina)				

¹ Verbele sînt înregistrate la infinitiv spre a li se vedea conjugarea. În aromână și meglenoromână nu avem infinitiv, de aceea forma lor este cea de indicativ prezent, pers. 1.

² Cuvintele subliniate au fost considerate în fondul lexical fundamental al istroromânei și al aromânei de I. Coteanu, *Cum dispăre o limbă (istroromâna)*, București, 1955; idem, SCL XVI, 1965, p. 579—604.

Latină	aromână	megleno-română	dacoromână	istroromână
albus	<i>albu</i>	alb	alb	<i>ăb</i>
alia mente + re	<i>al'umtrea</i>	l'umintrea	a(i)mintrea	—
aliubi + re	<i>al'urea</i>	l'urea	aiurea	(a)l'ure
allegere	<i>alegu</i>	leg	alege	—
*allergare	<i>alagu</i>	lag	alerg	alergă
alter	<i>altu</i>	alt	alt	<i>ăt</i>
amarus	<i>amaru</i>	mar	amar	amăr
ambulare	<i>imnu</i>	amnu	umbla	(ă)mnă
*amîndoi	<i>amin-</i>	—	amîn-	amîndoi
anellus	<i>nelu</i>	ninel	inel	arel
anima	<i>inimă</i>	inimă	inimă	irime
annus	<i>anu</i>	an	an	ân
applicare	<i>aplec</i>	plec	apleca	—
apprendere (=apprehen- dere)	<i>aprindu</i>	prind	aprinde	aprinde
aqua	<i>apă</i>	apă (apu)	apă	<i>ăpe</i>
aranea	<i>arîne</i>	răină	rîie	—
arare	<i>aru</i>	ar	ara	<i>ară</i>
arbor	<i>arbure</i>	arburi	arbure	ârbur(e)
ardere	<i>ardu</i>	ard	arde	ârde
arena	<i>arină</i>	—	arină	—
arma	<i>armă</i>	—	armă	ârme
*astectare	<i>aşteptu</i>	ştet	aştepta	(a)şteptă
asternere	<i>aşternu</i>	ştern	aşterne	(a)şterne
aucupari	<i>apucu</i>	—	apuca	—
audire	<i>avdu</i>	ud	auzi	<i>avzi</i>
auricula (=oricla)	<i>ureacl'e</i>	ureacl'ă	ureche	<i>urecl'e</i>
autumna	<i>toamnă</i>	toamnă	toamnă	tomne
auus	<i>auşu</i>	—	auş	—
bajulus, bajula	<i>baieru</i>	baiăr	baier(ă)	baiere
baptizare	<i>păteđu</i>	bates	boteza	boteză
barba	<i>barbă</i>	barbă	barbă	bârbe
barbatus	<i>bărbatu</i>	bărbat	bărbat	bărbăt
basilica	<i>băsearecă</i>	băsearică	biserică	baserike
battere	<i>batu</i>	bat	bate	bâte
bene	<i>gine</i>	bini	bine	<i>bire</i>
berbex	<i>birbecu</i>	birbeaţi	berbec(e)	birbec
bibere	<i>beau</i>	beau	bea	<i>bę</i>
bissire	<i>besu</i>	bes	băşi	—

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istroromână
*blastemare	<i>blastimu</i>	blastim	blestema	—
bonus	<i>bunu</i>	bun	bun	<i>bur</i>
*bouus	<i>bou</i>	bou	bou	bovu
*box	<i>boațe</i>	—	boace	—
brachium	<i>brațu</i>	braț	braț	brăț
buttis	<i>bute</i>	buti	bute	—
caballus	<i>calu</i>	cal	cal	<i>că</i>
cacare	<i>cacu</i>	cac	căca	cacă
cadere	<i>cadu</i>	cad	cădea	<i>cade</i>
caelum	<i>țeru</i>	țer	cer	țer
caepa	<i>țeapă</i>	țeapă	ceapă	—
calcare	<i>calcu</i>	calc	călca	—
caldaria	<i>căldare</i>	căldari	căldare	cadere
calidus	<i>caldu</i>	cald	cald	<i>căd</i>
callis	<i>cale</i>	—	cale	<i>căle</i>
camisia	<i>cămeașe</i>	cămeașă	cămașă	cămeșe
campus	<i>cîmpu</i>	cîmp	cîmp	—
canis	<i>cîne</i>	cîni	cîne, cîne	căre
cantare	<i>cîntu</i>	cânt	cînta	<i>cantă</i>
caperare	<i>(a)scapiru</i>	scapir	scăpăra	—
capistrum	<i>căpestru</i>	căpestru	căpăstru	căpestru
capra	<i>capră</i>	capră	capră	căpre
caput	<i>capu</i>	cap	cap	<i>căp</i>
caro (carnis)	<i>carne</i>	carni	carne	<i>cărne</i>
casa	<i>casă</i>	casă	casă	<i>căse</i>
caseus	<i>cașu</i>	caș	caș	căs
catta	<i>cătuse</i>	cătușă	cătușă	—
catellus	<i>cățelu</i>	cățol	cățel	—
*cauitare	<i>caftu</i>	caft	căuta	<i>captă (cavtă)</i>
cena	<i>țină</i>	țină	cină	cf. țiră
cera	<i>țeară</i>	—	ceară	țere
ceresia	<i>čireasă</i>	cireasă	cireasă	—
ceruus	<i>țerbu</i>	țerb	cerb	—
charta	<i>carte</i>	carti	carte	—
chorda	<i>coardă</i>	coardă	coardă	—
christianus	<i>criștinu</i>	creștin	creștin	—
*cinusia	<i>ținușe</i> (<i>činușe</i>)	čanușă	čenușă	țerușe
clamare	<i>(a)cl'emu</i>	cl'em	chem	cl'emă
clauis	<i>cl'ae</i>	cl'eil'i (pl.)	cheie	—
cocere	<i>cocu</i>	coc	coace	coțe
coda	<i>coadă</i>	coadă	coadă	<i>code</i>
comparare	<i>(a)cumpăru</i>	cumpăr	cumpăra	cumpără
conoscere ¹	<i>cunoscu</i>	cunos(c)	cunoaște	cunoste

¹ Fără asterisc, cf. I. Fischer, BL XVI, 1948, p. 156.

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istoromână
consocer	<i>cuscru</i>	cuscru	cuscru	cuscru
contra	<i>cătră</i>	cătră (cutru)	către	<i>cătra</i>
coruus	<i>corbu</i>	corb	corb	<i>corb</i>
cornu	<i>cornu</i>	cornu	corn	corn
corona	<i>c(u)rună</i>	curună	cunună	crune
cosere (= consuere)	<i>cosu</i>	cos	coase	cose
costa	<i>coastă</i>	coastă	coastă	coste
crepare	<i>crepu</i>	crep	crăpa	crepă
crescere	<i>crescu</i>	cres	crește	crește
crux	<i>crute</i>	cruți	cruce	—
*cubium	<i>cuibu</i>	cuib (cul'b)	cuib	cul'b
cubitus	<i>cotu</i>	cot	cot	cot
cucurbita	<i>curcubetă</i>	—	cucurbetă	—
cucus	<i>cucu</i>	cuc	cuc	cuc
culus	<i>curu</i>	cur	cur	cur
cum	<i>cu</i>	cu	cu	<i>cu</i>
curare	<i>curat</i>	curat	cura	curăt
currere	<i>curu</i>	cur	cur(g)e	—
dare	<i>dau</i>	dau	da	<i>dă</i>
de	<i>di</i>	di	de	<i>de</i>
decem	<i>date</i>	zați	zece	zețe
de in	<i>din</i>	din	din	din
dens	<i>dinte</i>	dinti	dinte	<i>dinte</i>
deosum	(n)gos	(an)jos	jos	zos
despoliare	<i>dispol'u</i>	dispol'u	despuia	<i>respol'a</i>
draco	<i>d(a)racu</i>	drac	drac	<i>drăc</i>
dicere	<i>dicu</i>	zic	zice	<i>zițe</i>
dies	<i>dîuă</i>	zuă	ziuă	<i>zi</i>
digitus	<i>deaditu</i>	zeazit	deget	<i>zâzet</i>
dimidietas	<i>gumitate</i>	—	jumătate	—
directus	<i>d(i)reptu</i>	dirept	drept	—
dirigere	<i>ndregu</i>	(a)ndireg	drege	—
discaballicare	<i>discalicu</i>	—	descăleca	—
discalciare	<i>discalțu</i>	discaț	descălța	cf. rescuț
discarricare	<i>discarcu</i>	discarcu	descarc	—
discludere	<i>dișcl'idu</i>	dișcl'id	deschide	<i>rescl'ide</i>
*dismerdare	<i>diznerdu</i>	—	desmierda	—
dolere	<i>doru</i>	dor	durea	<i>dure</i>
dominica	<i>duminică</i>	duminică	duminică	dumireke
dominus	<i>domnu</i>	domnu	domn	domn
dormire	<i>dormu</i>	dorm	dormi	<i>durmi</i>
ducere	<i>ducu</i>	duc	duce	<i>duțe</i>

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istroromână
dulcis duos	<i>dulțe</i> <i>doi</i>	dulți doi	dulce doi	dul'ce- <i>do(i)</i>
(ecce-) eccum- -hic	<i>ația</i>	—	aci	(a)țiia
(ecce-) eccum- ille	<i>ațelu</i>	țela	acel(a)	<i>țela</i>
(ecce-) eccum- iste	<i>ațestu</i>	țista	acest(a)	<i>țasta</i>
eccum-illoc	<i>aclo</i> (aculo)	cola, (ăn)cola	acolo, aclo	colo
eccum- (atque-)tale	<i>ahtare</i>	(h)tari, ftari	atare	—
eccum-tantus	ah(t)întu	tântu	atît	—
e(g)o	<i>eu</i>	io	eu	<i>io</i>
equa	<i>iapă</i>	iapă	iapă	<i>iăpe</i>
cruncare	<i>arucu</i>	—	arunca	—
excadere	<i>scadu</i>	cf. iscăzut	scădea	—
excaldare	<i>scaldu</i>	scald	scălda	scadă
*excappare	(a)scapu	scap	scăpa	<i>scapă</i>
*excipitare	(a)scapitu	(a)scapit	scăpăta	—
*excarminare	<i>scarminu</i>	(ra)scarmin	scărmăna	—
*excloppus	șcl'opu	șcl'op	șchiop	șl'iop
*excotere	<i>scotu</i>	scot	scoate	—
*excubulare	<i>scolu</i>	scol	scula	<i>sculă</i>
excurtare	cf. șcurtu	—	scurta	cf. scurt
*excutulare	<i>scuturu</i>	—	scutura	—
exire	<i>esu</i>	ies	ieși	iesi
*exmulgere	<i>zmulgu</i>	—	zmulge	—
expauere	<i>asparu</i>	spar	speria	—
*experlauare	<i>aspelu</i>	spel	spăla	<i>spelă</i>
exponere	<i>aspunu</i>	spun	spune	<i>spure</i>
extingere	<i>astingu</i>	sting	stinge	stinze
*extirpus	<i>sterpu</i>	sterp	sterp	—
exsuccare	<i>usîcu,</i>	usucu us(u)c	usca	<i>usca</i>
exuolare	<i>azboru,</i> <i>azboairu</i>	—	zbura	—
facere	<i>facu</i>	fac	face	făce
facies (=facia)	<i>față</i>	față	față	<i>fățe</i>
fagus	<i>fagu</i>	fag	fag	—
fames	<i>foame</i>	—	foame	<i>fome</i>
familia	<i>fumeal'e</i>	fumel'a (fămel'ă)	femeie	—

Latină	aromână	megleno-română	dacoromână	istroromână
farina	<i>fărină</i>	fărină	făină	farire
fascia	<i>fașe</i>	fașă	fașă	—
febris	<i>h'avră</i>	—	fior	—
ferbere	<i>h'erbu</i>	ierb	fierbe	—
fermentare	<i>frimi(n)tu</i>	frimint	frămînta	—
ferrum	<i>h'eru</i>	ier	fier	<i>fl'er</i>
feta	<i>feată</i>	feată	fată	fete
fetare	<i>fetu</i>	fet	făta	cf. fet
*fetiulus ¹	<i>fi coru</i>	fi cor	fecior	fețor
ficatum	<i>h'icatu</i>	—	ficat	ficat
fieri	<i>h'iu</i>	iri (inf.) ir	fi	<i>fi</i>
figere	<i>h'igu</i>	—	nfige	—
filius	<i>h'il'u</i>	il'u	fiu	<i>fil'</i>
filum	<i>h'iru</i>	ir	fir	—
focus	<i>focu</i>	foc	foc	foc
fontana	<i>fîntînă</i>	făntoană	fîntînă	—
foras	<i>fără</i>	făr	fără	făr(de)
formica	<i>furnigă</i>	furnigă	furnică	furmige
formosus	<i>mușatu</i>	mușat	frumos	<i>musăt</i>
frangere	<i>frîngu</i>	frong	frînge	—
frater	<i>frate</i>	frăti	frate	<i>frâte</i>
fricare	<i>frecu</i>	frec	freca	—
frigere	<i>frigu</i>	frig	frige	—
frondia	<i>frîndă</i>	frunză	frunză	<i>frunze</i>
frons	<i>frîmte</i>	frunti	frunte	frunte
fugire	<i>fugu</i>	fug	fugi	fuzi
fulgurare	<i>sfulgură</i>	—	fulgera	—
fumus	<i>fumu</i>	fum	fum	—
fundus	<i>fundu</i>	fund	fund	fund
funis	<i>fune</i>	funi, fună	funie	—
furare	<i>furu</i>	fur	fura	fură
furca	<i>furcă</i>	furcă	furcă	furke
fusus	<i>fusu</i>	fus	fus	fus
galbinus	<i>galbinu</i>	galbin	galben	—
gallina	<i>găl'ină</i>	găl'ină	găină	<i>gal'ire</i>
*genna	<i>deană</i>	zeană	geană	zâne
genuclum	<i>đinucl'u</i>	zenucl'u	genuchi	zeruncl'u
glacies	<i>gl'ață</i>	gl'eț	gheață	gl'ațe
*glemus	<i>gl'emu</i>	gl'em	ghem	<i>gl'em</i>
granum	<i>grînu</i>	gron	grîu	<i>grăv</i>
grassus	<i>grasu</i>	gras	gras	<i>grăs</i>
*greuis	<i>greu</i>	greu	greu	grev

¹ Graur, *Etim. rom.*, p. 94, propune un etimon românesc: *fecior* fiind un derivat de la *făta*.

Latină	aromână	megleno-română	dacoromână	istoromână
grossus	<i>grosu</i>	gros	gros	gros
gula	<i>gură</i>	gură	gură	gure
gustare	<i>gustu</i>	gust	gusta	gustă
habere	<i>amu</i>	am	avea	(a)ve
hac die	<i>aḍ(î)</i>	ază	azi	—
herba	<i>iarbă</i>	iarbă	iarbă	iârbe
heri	<i>aeri</i>	ieri	ieri	ieri
hiberna	<i>iarnă</i>	iarnă	iarnă	iârne
homo	<i>omu</i>	uom	om	om
hora	<i>oară</i>	oară	oară	—
horrescere	<i>aurăscu</i>	urăços	urî	—
	<i>urutu</i>	urõt	urît	—
hospes	<i>oaspe</i>	oaspiț	oaspe	—
hostis	<i>oaste</i>	oasti	oaste	oste
humerus	(a) <i>numire</i>	numir	umăr	umer
illac ad	<i>la</i>	la	la	la
illac intro	<i>nauntru</i>	annuntru	înauntru	(ă)nuntru
illa(m)	<i>o</i>	o	o	(v)o
ille	<i>elu</i>	el	el	ie
*imbibitare	<i>mbetu</i>	ambet	îmbăta	—
impingere	<i>pingu</i>	—	împinge	—
implere	<i>umplu</i>	ampl'u	umple	—
in	<i>n (ăn, an, în, na)</i>	n(ăr), an, în, na)	în	(ă)n
in ab ante	<i>năinte</i>	nainti	înainte	(ă)nrent'e (ă)nreće
in ad post	<i>năpoi</i>	năpoi	înapoi	rapoi
in altus	<i>analtu</i>	naltu	înalt	—
incalciare*	<i>ncalțu</i>	ancalț	încălța	încățâ
in *capere	<i>ncapu</i>	(a)ncap	încăpea	—
incarricare	(a) <i>ncarcu</i>	(a)ncare	încărca	ancarcă
inclinare	<i>ncel'inu</i>	ncel'in	închina	—
includere	<i>ncel'idu</i>	ancel'id	închide	(ăn)cl'ide
indensare	<i>ndesu</i>	andes	îndesa	—
inflare	<i>umflu</i>	amflu(m)	umfla	ămflă
ingannare	<i>anganu</i>	angan	îngîna	—
*in grevicare	<i>angrec</i>	angrec	îngreca	—
in ipus ¹	<i>nîsu</i>	ons	îns	ăns
inpromutare	<i>mp(ă)rmutu</i>	—	împrumuta	—
integrum	<i>ntregu</i>	antreg	întreg	ăntreg

* Fără asterisc, cf. Graur, *Etim. rom.*, p. 87.

¹ *ipus* ca atare nu are urmaș în română. Toate derivatele românești care-l conțin presupun sintagma *in ipus* (*in ipso* sau *in ipsu*).

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istoromână
inter	(n)tră	antru	între	(ă)ntru
interrogare	ntrebu	antreb	întreba	antrebă
intrare	(a)ntru	antru	intra	intra
intro	(n)tru, tu	antru	întu	(ă)ntru
intunicare	ntunicu	antunic	întuneca	—
*inuxorare	nsoru	(a)nsor	însura	(ă)nsură
*investire	nvescu	(a)nvescu	învește	(ă)nmesti
*invitiare	nvețu	anveț	învăța	(ă)nmeță
*istus (=iste)	aest(u)	iestu	est, ăst	(a)ist(a)
jacere	đacu	zac	zăcea	zăță
(j)ejunare	ađunu	—	ajuna	—
*jocare (=jocari)	đocu	joc	juca	zucă
*jovenis (=juvenis)	đone	juni	june	žure
jouis	đoi	joi	joi	—
judicare	đudicu	judic	judeca	zudecă
jugum	đugu	jug	jug	zug
jurare	đuru	jur	jura	žură
lac (lactis)	lapte	lapti	lapte	lăpte
lacrima	lacrimă	lacrimă	lacrimă	—
lacus	lacu	lac	lac	lăc
*laesionare	lișinu	—	leșina	—
lana	lînă	lônă	lînă	lăre
languidus	lînditu	—	lînced	—
largus	largu	larg	larg	—
latrare	alatru	latru	lătra	latră
laudare	alavdu	—	lăuda	—
lauare	lau	—	la	—
laxare	(a)lasu	las	lăsa	lasă
lepus	l'epure	l'epur	iepure	l'epur
leuare	l'au	leu	lua	lă
*leviginare	leagînu	leagăn	legăna	—
leuis	lișoru	licșor	ușor	—
libertare	l'ertu	l'ert	ierta	—
ligare	legu	leg	lega	legă
lignum	lemn	lemn	lemn	lemne
lingere	alingu	ling	linge	linze
lingua	limbă	limbă	limbă	limbe
lingula	lingură	lingură	lingură	lingure
locus	locu	loc	loc	loc
longo	ningă	angă	lîngă	cf. prîngă

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istoromână
lungus	<i>lungu</i>	lung	lung	<i>lung</i>
lubricare	<i>alunicu</i>	luric	aluneca	—
lucrare	<i>lecređu</i>	lucrez	lucra	<i>lucră</i>
luctare	<i>alumtu</i>	—	lupta	—
lumen	<i>lume</i>	lumi	lume	<i>lume</i>
*luminia	<i>luhină</i>	—	lumină	—
luna	<i>lună</i>	lună	lună	<i>lure</i>
lupus	<i>lupu</i>	lup	lup	<i>lup</i>
magis	<i>ma</i>	mai	mai	<i>mai</i>
majus	<i>mai</i>	mai	mai	<i>mai</i>
mamma	<i>mamă,</i>	mamă,	mamă,	<i>măme</i>
*mandicare (=mandu- care)	<i>mî(n)cu</i>	mănunc	mînca	<i>măncă</i>
manica	<i>mînică</i>	mōnică	mîneacă	<i>măreke</i>
manus	<i>mînă</i>	mōnă	mînă	<i>(măre)</i>
mare	<i>amare</i>	mari	mare	<i>mare</i>
margo	<i>marđine</i>	marzini	margine	—
maritare	<i>măritu</i>	mărit	mărita	<i>mărită</i>
martis	<i>marți</i>	marți	marți	—
martius	<i>marțu</i>	—	marț	—
mas (maris)	<i>mare</i>	mari	mare	<i>mare</i>
masticare + mixticare	<i>ameasticu</i>	mastic	mesteca	—
mattia	<i>mațu</i>	maț	maț	<i>maț</i>
maxilla	<i>măseauă</i>	maseauă	măsea	—
media	<i>nađa</i>	cf. nez	miază-	cf. ml'ez
medius locus	<i>nolģicu</i>	mejloc	mijloc	<i>mežloc</i>
medullaris	<i>mădular</i>	—	mădular	—
melis	<i>hare</i>	hari	miere	<i>ml'are</i>
melum	<i>meru</i>	mer	măr	<i>mer</i>
mens	<i>minte</i>	minti	minte	—
mensa	<i>measă</i>	measă	masă	—
mensurare	<i>misuru</i>	—	măsura	<i>mesură</i>
mentio	<i>minčună</i>	minciună	minciună	—
mercuris	<i>hercuri</i>	hercuri	miercuri	—
merenda	<i>mirinde</i>	mirindi	merinde	<i>merinde</i>
mergere	<i>hergu</i>	merg	merge	<i>mere</i>
*micus	<i>nicu</i>	mic	mic	<i>mic</i>
millia	<i>nil'e</i>	mil'ă	mie	<i>mil'e</i> cf. mil'ar
minare	<i>minu</i>	—	mîna	<i>miră</i>
minutus	<i>minutu</i>	minut	mărunt	—
mirare	<i>hiru</i>	hir	mira	<i>miră</i>

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istroromână
mola	<i>moară</i>	moară	moară	<i>more</i>
mollis	<i>mol'u</i>	moali	moale	—
mons	<i>munte</i>	munti	munte	munte
morire	<i>moru</i>	mor	muri	<i>muri</i>
mors	<i>moarte</i>	moarti	moarte	<i>morte</i>
muccus	<i>mucu</i>	muc	muc	—
mulgere	<i>mulgu</i>	mulg	mulge	—
mulier	<i>mul'are</i>	mul'ari	muire	<i>mul'ere</i>
multus	<i>multu</i>	mult	mult	munt
muria	<i>moare</i>	—	moare	—
musca	<i>muscă</i>	muscă	muscă	<i>muske</i>
*mustacea	<i>mustață</i>	mustață	mustață	—
mutare	<i>mutu</i>	mut	muta	—
mutus	<i>mutu</i>	mut	mut	mut
naris	<i>nare</i>	nari	nare	—
natus	<i>natu</i>	—	nat	—
nebula	<i>negură</i>	—	negură	—
necare	<i>necu</i>	nec	înneca	—
neque	<i>niți</i>	niți	nici	—
*nepotus	<i>nipotu</i>	nipot	nepot	nepot
nix	<i>neauă</i>	neauă	nea	<i>ne</i>
nodus	<i>nodu</i>	nod	nod	—
nomen	<i>numă</i>	numi	nume	lume
non	<i>nu</i>	nu	nu	<i>nu</i>
nonnus	<i>nunu</i>	nun	nun	—
*norus	<i>noru</i>	noră	noră	—
nos	<i>noi</i>	noi	noi	<i>noi</i>
noster	<i>nostru</i>	nostru	nostru	nostru
*notare	(a)notu	—	înnot	—
nouem	<i>noauă</i>	noauă	nouă	<i>noauă</i>
nouus	<i>nou</i>	nou	nou	nov
nox	<i>noapte</i>	noapti	noapte	<i>nopte</i>
nubilum	<i>noru, nioru</i>	nor	nor	nor
numerus	(a)numiru	numir	număr	lumer
nuptiae	<i>numtă</i>	nuntă	nuntă	nunțe
octo	<i>optu</i>	uopt	opt	opt
oculus	<i>ocl'u</i>	uocl'u	ochi	ocl'u
olla	<i>oală</i>	oală	oală	ole
orare	<i>oru</i>	—	ura	—
orbis	<i>orbu</i>	uorb	orb	<i>orb</i>
ordire	<i>urđăscu</i> (ordu)	urđos	urzi	—
ossum	<i>osu</i>	uos	os	os
ouis	<i>oae</i>	oaiă	oaie	<i>oie</i>

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istroromână
ouum	<i>ou</i>	uou	ou	ov
padulem	<i>pădure</i>	—	pădure	—
paene ad	<i>pîn(ă)</i>	pøn	pînă	<i>pira</i>
paganus	<i>pîngînu</i>	pångøn	păgîn	—
palea	<i>pal'u</i>	pal'	pai	pâl'e
palma	<i>palmă</i>	palmă	palmă	pâme
palus	<i>paru</i>	par	par	—
panis	<i>pîne</i>	pøini	pîne	<i>păre</i>
pantex	<i>pînticu</i>	—	pîntec(e)	—
parens	<i>părinte</i>	—	părinte	—
parere	<i>paru</i>	—	părea	—
*paricula	<i>păreacl'e</i>	părecl'ă	pereche	—
pars	<i>parte</i>	parti	parte	părăt
pascere	<i>pascu</i>	pasc	paște	pâste
paschae	<i>paște</i>	paști	paște	paște
patire	<i>patu</i>	pățos	păți	—
*pecorarius	<i>picuraru</i>	picurar	păcurar	pecurăr
pecten	<i>k'aptin(e)</i>	k'aptin(e)	pieptene	çoptir
pectus	<i>k'eptu</i>	k'ept	piept	<i>kl'ept</i>
pedica	<i>k'adică</i>	pedică	piedică	—
peduculus	<i>piducl'u</i>	picucl'u	păduche	peducl'u
pellis	<i>k'ale</i>	—	piele	—
pendere	<i>spînduru</i>	spînzur	spînzura	—
per	<i>pri (pir, pi)</i>	pri	pe (pre, pă)	pre
per in	<i>prin</i>	prin	prin	prin
per inter	<i>printră</i>	printre	printre	printru
perire	<i>k'eru</i>	per	pier	—
per trajicere	<i>pitrecu</i>	pitrec	petrece	—
pertundere	<i>pitrundu</i>	—	pătrunde	—
petiolus	<i>(çi)çoru</i>	(çi)çor, piçior	picior	pițor
petra	<i>k'atră</i>	—	piatră	—
pilus	<i>peru</i>	per	păr	<i>per</i>
pinna	<i>peană</i>	penă	pană	pene
pisare	<i>k'iseðu</i>	—	pisa	—
piscis	<i>pescu</i>	pești	pește	peșt
*pissiare	<i>k'ișu</i>	piș	pișa	pisă
*pittula	<i>peturu</i>	—	pătură	—
pitzinnus	<i>puțînu</i>	puțøn	puțin	puțin
(+putus)				
plangere	<i>plîngu</i>	plong	plînge	<i>plânze</i>
plenus	<i>(m)plinu</i>	plin	plin	<i>plir</i>
pluvia	<i>ploae</i>	ploaiă	ploaie	cf. ploia
pomus	<i>pomu</i>	pom	pom	—
pons	<i>punte</i>	punti	punte	—

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istroromână
porcus	<i>porcu</i>	porc	porc	porc
porta	<i>poartă</i>	poartă	poartă	porte
portare	<i>portu</i>	port	purta	purtă
potere	<i>potu</i>	pot	putea	<i>pute</i>
prandium	<i>prînđu</i>	cf. prunços	prînz	—
pre(s)biter	<i>preftu</i>	—	preot	prevt
prehendere	<i>prindu</i>	prind	prinde	(ă)mprinde
primauera	<i>primăveară</i>	primăvară	primăvară	primavere
pulex	<i>puricu</i>	puriț	purice	<i>pureț</i>
*pulleus	<i>pu(i)l'u</i>	pul'u	pui	pul'
pustula	<i>pușcl'e</i>	—	pușchea	—
putridus	<i>putridu</i>	putrid	putred	—
quaerere	<i>țeru</i> (čirșescu)	țer	cere (cerși)	<i>țere</i>
qualis	<i>care</i>	cari	care	<i>căre</i>
quam	<i>ca</i>	ca	ca	<i>ca</i>
quando	<i>cîndu</i>	côn, cîn(du)	cînd	căn(d)
quantus	<i>cîtu</i>	côt	cît	<i>căt</i>
quattor	<i>patru</i>	patru	patru	<i>patru</i>
quinque	<i>ținți</i>	tinț(i)	cinci	<i>ținț</i>
quid	<i>țe, ți</i>	ți	ce	<i>țe</i>
quod	<i>că</i>	că	că	<i>ke</i>
*quodrum	<i>codru</i>	codru	codru	<i>codru</i>
quomodo	<i>cum</i>	cum	cum	<i>cum</i>
radere	{ <i>aradu</i> <i>arapu</i> <i>arak'u</i> <i>arăk'escu</i>	—	rade	—
*rapire		răpes	răpi	—
rarus		—	rar	—
recens		rați	rece	<i>rațe</i>
remanere	<i>ar(ă)mînu</i>	ramôn	rămîne(a)	<i>ramăre</i>
*resalire	<i>ar(ă)saru</i>	răsar	răsări	—
reus	<i>arău</i>	rôu	rău	<i>revu</i>
ridere	<i>arîdu</i>	rôd	rîde	<i>ărde</i>
rimare	<i>arîmu</i>	rôm	rîma	—
rius	<i>arîu</i>	rôu	rîu	—
rodere	<i>arodu</i>	rod	roade	—
romanus	<i>armînu</i>	—	rumîn	<i>rumăr</i>
roseus	<i>aroșu</i>	roși	roșu	<i>roiș</i>
*rosionem	<i>ar(u)șine</i>	rușoni	rușine	<i>rușire</i>
rumigare	<i>aroamigu</i>	rumig	rumega	—
rumpere	<i>arupu</i>	rup	rupe	<i>rupe</i>

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istroromână
saccus	<i>sacu</i>	sac	sac	săc
sagmarius	<i>sămaru</i>	sămar	samar	—
sal	<i>sare</i>	sari	sare	săre
salire	<i>(an)saru</i>	sar	sări	—
sambata	<i>sîmbătă</i>	—	sîmbătă	—
sanguis	<i>sînđe</i>	sønđi	sînge	<i>sănže</i>
sanitas	<i>sănătate</i>	sinitate	sănătate	—
sapo	<i>săpune</i>	săpun	săpun	sapun
sappa	<i>sapă</i>	sapă	sapă	—
sarcina	<i>sarțină</i>	—	sarcină	sărțire
serica	<i>sarică</i>	—	sarică	—
scala	<i>scară</i>	scară	scară	—
scamnum	<i>scamnu</i>	scand	scaun	scând
scandula	<i>scîndură</i>	scōndură	scîndură	—
scintilla	<i>scînteal'e</i>	—	scînteie	—
scire	<i>știu</i>	știu	ști	<i>ști</i>
scribere	<i>scriu</i>	—	scrie	—
*scupire	<i>ascuk'u</i>	(nă)scup	scuipa	—
sebum	<i>seu</i>	seu	seu	sev
secale	<i>sicară</i>	sicară	secară	secare
sedere	<i>ședu</i>	șod	ședea	șede
sella	<i>șauă</i>	șauă	șa	—
septem	<i>șapte</i>	șapti	șapte	<i>săpte</i>
septimana	<i>siptămină</i>	săptămină	săptămină	—
sera	<i>seară</i>	sera	seară	sere
serpis	<i>șarpe</i>	șarpi	șarpe	<i>șârpe</i>
seruare	<i>sărbătoare</i>	sîrbătoare	sărbătoare	—
sex	<i>șase</i>	șasi	șase	<i>șăse</i>
si	<i>să, si</i>	să, și	să	<i>se</i>
sibilare	<i>șuiru</i>	șuir	șuera	—
sic	<i>și</i>	și	și	și
siccus	<i>secu</i>	—	sec	sec
signum	<i>semnu</i>	semn	semn	—
singulus	<i>singuru</i>	singur	singur	—
sinus	<i>sinu</i>	sin	sîn	sir
sitis	<i>seate</i>	seti	sete	șete
socius	<i>soțu</i>	soț	soț	—
*socrus	<i>socru</i>	socru	socru	<i>socru</i>
sol	<i>soare</i>	soari	soare	<i>sore</i>
somnus	<i>somnu</i>	—	somn	somn
sorbere	<i>sorbu</i>	—	sorbi	sorbi
sorex	<i>șoaricu</i>	șoarie	șoarece	șorețu
soror	<i>sor(ă)</i>	sor(ă)	sor(ă)	<i>sor</i>
spargere	<i>aspargu</i>	sparg	sparge	spârze
spicum	<i>sk'icu</i>	spic	spic	—

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istoromână
spinus	<i>sk'inu</i>	spin	spin	spir
spuma	<i>spumă</i>	spumă	spumă	—
*stancus	<i>stîngu</i>	stong	stîng	—
stare	<i>stau</i>	stau	sta	<i>stă</i>
stella	<i>steauă</i>	steuă	stea	<i>stevu</i>
strambus	<i>strîmbu</i>	—	strîmb	—
*strigare	<i>strigu</i>	strig	strig	—
*strictus	<i>strimtu</i>	strimt	strîmt	—
stringere	<i>strîngu</i>	strîng	strînge	—
*stuppare	<i>astupu</i>	astup	astup	—
subripere	<i>surpu</i>	sărup	surpa	surpă
subtus	<i>su, sum, sun</i>	sup	sub(t)	—
sudor	<i>asudoare</i>	sud(o)ari	sudoare	—
*sufflitus	<i>suflitu</i>	sufliť	suflet	suflet
sugere	<i>sugu</i>	sug	suge	suze
super	<i>(a)supră</i>	supră	asupră	—
surdus	<i>surdu</i>	surd	surd	surd
sursum	<i>(n)susu</i>	(an) sus	sus	sus
suus	<i>su</i>	seu	său	sev
tacere	<i>tacu</i>	tac	tăcea	<i>tață</i>
taliare	<i>tal'u</i>	tal'u	tăia	<i>tal'ă</i>
tata	<i>tată</i>	tată	tată	—
tendere	<i>tindu</i>	tind	întinde	—
tenebricus	<i>ntunearicu</i>	antuneric	întuneric	—
tenere	<i>ținu</i>	țon	ține	<i>țire</i>
*tenerus	<i>tiniru</i>	tinir	tînăr	tirar
terra	<i>țară</i>	țară	țară	—
texere	<i>țasu</i>	țos	țese	țese
titia	<i>țîță</i>	țoță	țîță	<i>țîțe</i>
*toccare	<i>tocu</i>	—	toca	—
tondere	<i>tundu</i>	tund	tunde	—
tornare	<i>tornu</i>	torn	turna	turnă
torquere	<i>torcu</i>	tore	toarce	torțe
totus	<i>totu</i>	tot	tot	<i>tot</i>
*tragere	<i>tragu</i>	trag	trage	<i>trăze</i>
traicere	<i>trecu</i>	trec	trece	<i>trețe</i>
*tremulare	<i>tream(b)uru</i>	treamur	tremura	tremură
tres	<i>trei</i>	trei	trei	<i>trei</i>
tu	<i>tu</i>	tu	tu	<i>tu</i>
tufa	<i>tufă</i>	tufcă	tufă	—
turbare	<i>turbu</i>	anturb	turba	turbă
*turbulus	<i>turburu</i>	—	turbure	—
*turta	<i>turtă</i>	turtă	turtă	turțe
tuus	<i>tău</i>	tou	tău	<i>tev</i>

Latină	aromână	megleno- română	dacoromână	istoromână
ubi	<i>iu</i>	cf. iundi	iu(ă)	cf. iuve
udus	<i>udu</i>	ud	ud	ud
ululare	<i>aurlu</i>	urlu	urlu	urlă
umbilicus	<i>buricu</i>	buric	buric	buric
umbra	<i>aumbră</i>	umbră	umbră	—
ungere	<i>aungu</i>	ung	unge	unze
ungula	<i>ungl'e</i>	ungl'a	unghie	ungl'e
unquam	<i>ningă</i>	ancă	încă	inke
unus	<i>unu</i>	un	un	<i>un, ur</i>
ursus	<i>ursu</i>	urs	urs	urs
urtica	<i>urđică</i>	urzică	urzică	urzike
ustulare	<i>usturu</i>	—	ustura	ustură
uua	<i>auă</i>	uă	auă	—
uacca	<i>vacă</i>	vacă	vacă	<i>vake</i>
uallis	<i>vale</i>	vali	vale	vale
*vatimare	<i>vatămu</i>	vatăm	vătăma	—
venari	<i>avinu</i>	—	vîna	—
vendere	<i>vindu</i>	vind	vinde	<i>vinde</i>
venenum	<i>virinu</i>	virin	venin	—
veneris	<i>viniri</i>	viniri	vineri	virer
venire	<i>yiū</i>	viu	veni	<i>veri</i>
ventus	<i>vintu</i>	vînt	vînt	<i>vintu</i>
vera	<i>veară</i>	veră	vară	veře
vermis	<i>yermu</i>	garmi	vierme	l'erm
versare	<i>versu</i>	—	vârsa	—
vetulus	<i>vecl'u</i>	vecl'u	vechi	—
vicinus	<i>viținu</i>	vițin	vecin	vețin
victus	<i>yiptu</i>	gipt	vipt	vit
videre	<i>vedu</i>	ved	vedea	<i>vede</i>
vigilare	<i>avegl'u</i>	vegl'u	veghea	vegl'ă
vindecare	<i>vindicu</i>	—	vindeca	—
vinum	<i>yinu</i>	vin	vin	<i>vir</i>
virga	<i>veargă</i>	vergă	vargă	verge
viridis	<i>vearde</i>	verdi	verde	verde
virtuosus	<i>vîrtos</i>	—	vîrtos	—
visum	<i>yis</i>	vis	vis	vis
vitellus	<i>yițâl</i>	vițol	vițel	vițe
vivus	<i>yiū</i>	giu	viu	<i>viu</i>
volere	<i>voi</i>	voi	vrea	<i>vre</i>
vos	<i>voi</i>	voi	voi	<i>voi</i>
voster	<i>vostru</i>	vostru	vostru	<i>vostru</i>
vulpis	<i>vulpe</i>	—	vulpe	vulpe
vultur	<i>vultur</i>	văltur	vultur, -e	—
zama	<i>đamă</i>	—	zeamă	—

2. ELEMENTE DE ALTĂ ORIGINE

Printre elementele de altă origine decît cea latină, locul principal l-au avut fără îndoială cuvintele provenite din substrat. Numărul lor nu a putut fi însă foarte mare. Cu toate că orice cifră s-ar propune, demonstrația ar fi neconvingătoare, din faptul că în total nu au rămas foarte multe cuvinte sigure de substrat, deducem că fondul lexical de această origine nu a putut să fie prea important nici în româna comună față de elementul latin, deși el a fost mai mare decît în etapele următoare. Dacă poziția cuvintelor de substrat ar fi fost la fel de solidă ca și aceea a elementelor latine, ar fi trebuit ca cele mai multe să se regăsească astăzi cel puțin în aromână, dacă nu și în meglenoromână. Dar din aromână lipsesc : *abur, argea, bală, balaur, bîlc, brînă, bunget, burtă, călbează, carîmb (cărîmbă), cioară, cursă, gresie, ghimpe, ghiuj, mărar, mugur(e), năpîrcă, noian, pîrîu, rață, rînză, sîmbure, spînz, strepede, știră, șopîrlă, țeapă, viezure, zară* și *zgardă*. Altele ca arom. *bucuril'e, copil, spuđa* se află la periferia vocabularului, fiind concurate de termeni sinonimi.

În principiu, cuvinte ca drom. *balegă, baltă, barză, brusture, căciulă, cătun, ciut, colibă, curpăn (carpen), fluier, mînz, moș, murg, pupăză, țap, țarc*, ale căror corespondente aromânești sînt utilizate în mod curent, ar putea fi considerate ca partea cea mai rezistentă a fondului lexical din substrat. Prin urmare, în româna comună, ele au fost, după toate probabilitățile printre cuvintele cele mai uzuale.

Termeni împrumutați din alte limbi nu apăreau în situația celor de substrat, fiindcă, după cum rezultă din analiza influențelor exercitate asupra limbii române pînă în secolul al IX-lea, cuvintele de altă proveniență nu pătrunseseră în sfera lexicului uzual.

C. INFLUENTE

I. INFLUENȚA AUTOHTONĂ¹

1. NATURA SUBSTRATULUI LIMBII ROMÂNE

Părerile referitoare la substratul limbii române au variat în decursul timpului, vorbindu-se, rînd pe rînd, de tracă, iliră², daco-moesiană³, sau chiar nediferențiat, traco-frigiană, traco-iliră ori traco-dacă.

1.1. Limba daco-moesiană — substratul limbii române

Progresul făcut de cercetarea limbilor antice din Balcani⁴ duce însă la concluzia că în Antichitate nu a existat o unitate lingvistică în nordul Balcanilor și nici măcar o foarte mare apropiere între limbile din această regiune.

Faptele lingvistice obligă la delimitarea unui teritoriu lingvistic *t r a c* (din nordul Greciei și pînă pe versantul nordic al Munților Balcani) învecinat la vest cu teritoriul *i l i r i c* (din nord-estul Mării Adriatice)⁵ și, la nord, cu teritoriul *d a c o - m o e s i a n* (cuprinzînd vechea Dacie, cele două Moesii și, poate, Dardania)⁶. Nu este exclus ca, la rîndul

¹ Textul de față reprezintă o formă prescurtată, a unei variante mai dezvoltate a lucrării.

² Afirmatie bazată pe constatarea că elementele de substrat ale limbii române coincid parțial cu fapte din limba albaneză și pe ipoteza că albaneza este descendenta ilirei. G. Meyer, Fr. Miklosich (către sfîrșitul activității sale) și, printre lingviștii români, O. Densusianu (HLR I, p. 26 și 33), au pornit de la această teorie ca de la o axiomă, fără s-o fi demonstrat însă. După alții, albaneza ar fi de origine tracă sau chiar daco-moesiană (B. P. Hasdeu, Vl. Georgiev).

³ B. P. Hasdeu (1901); vezi, mai recent, literatura și argumentele la Vl. Georgiev, LB II, 1960, p. 15—19.

⁴ Este vorba în primul rînd despre studiile lui H. Krahe, A. Mayer, I. I. Russu despre iliră, ale lui D. Dečev, Vl. Georgiev, I. I. Russu despre limba traco-dacilor etc.

⁵ Termenul *iliric* este, după noi, o noțiune mai mult geografică și istorică, decît lingvistică. Contrarietatea concluziilor despre limba iliră (*centum* pentru H. Krahe, *satəm* pentru A. Mayer, I. I. Russu) arată că e vorba de un material lingvistic eterogen, grupat arbitrar, după criteriul geografic. Cu toate acestea, faptele de limbă din această regiune prezintă un caracter diferit de faptele din celelalte regiuni.

⁶ Ideea, susținută deja de B. P. Hasdeu (ColTr 1876, p. 72; DILR, p. 30), a fost reformulată independent, cu argumente importante, de Vl. Georgiev (vezi 2.2.2.—2.3.2). Limba populațiilor de pe acest teritoriu o vom numi *daco-moesiană* sau, pentru concizie, *dacă*.

lor, aceste trei arii lingvistice să fi fost divizate în regiuni mai mult sau mai puțin diferențiate dialectal¹ și să fi înglobat chiar unități lingvistice complet străine². Evident înrudite între ele, toate aceste unități prezentau însă caractere lingvistice deosebite. Din punct de vedere geografic, substratul limbii române aparține teritoriului lingvistic daco-moesian.

1.1.1. Din acest punct de vedere, problema raporturilor lingvistice româno-albaneze trebuie pusă în termeni noi. Volumul redus al elementelor comune românei cu albaneza, caracterul aproximativ al unora dintre ele, ca și existența în română a unor elemente de substrat absente din albaneză (vezi 5.1, 5.3 și 5.4), nu ne permit să afirmăm cu certitudine că substratul limbii române este limba din care derivă și albaneza de astăzi, dar nici nu infirmă categoric această ipoteză. Ele se pot explica tot atât de bine și ca elemente comune daco-moesienei și ilirei, atât ca fond indo-european moștenit, cât și ca efect al interinfluenței celor două limbi, învecinate teritorial³.

În aceste condiții, lucrul cel mai prudent este să pornim de la localizarea geografică și să considerăm ca sursă a limbii albaneze limba ilirilor⁴ (fie și puternic influențată de tracă sau daco-moesiană), iar ca substrat al limbii române limba dacomoesienilor.

2. MATERIALUL LINGVISTIC DAC

Elementele de limbă dacă păstrate sînt puține și adesea nesigure sub raportul formei și valorii lor. Ele constau din: glose, nume proprii (toponime, antroponime, etnonime, teonime) și inscripții (interpretate nesigur).

2.1. Glosele dace privesc 57 de nume de plante, menționate în două tratate de botanică medicinală, *περὶ ὕλης ἱατρικῆς* (*De materia medica*) al lui Pedanios Dioscorides (secolul I. e.n.) și în *Herbarius*, opera unui anonim de pe la sfîrșitul secolului III e.n., citat sub denumirea de Pseudo-Apuleius Platonius⁵.

¹ Raportul dintre vorbirea dacilor și a geților, de exemplu, problemă neelucidată pînă în prezent (vezi 2.2.2), ar fi putut constitui o asemenea diferențiere dialectală.

² Pentru Dacia — cazul agatîrșilor sau al sciților, de exemplu.

³ Datele istorice confirmă prezența unor iliri coloniști sau lucrători în minele din Dacia (V. Pârvan, *Get.*, p. 273; C. Daicoviciu, „Dacia”, II, 1958, p. 259—266; cca 100 de nume ilire de persoană în Dacia după I. I. Russu, AISC IV, 1941—1943, p. 198—207), ca și pătrunderea unor triburi dacice (costobocii, carpii, bessii) în sudul Dunării, în regiunea albaneză (vezi Hasdeu, AAR, s. II, t. XXIII, Mem. secț. lit., 1901, p. 108—109, cu izvoarele antice citate). Menționăm însă că, în regiunea Dardaniei și a Moesiei Superioare, daco-moesienii se învecinau direct cu ilirii.

⁴ Vezi mai nou Eq. Çabej, SCI. X, 1959, p. 552, 560; W. Cimochoński, „Lingua Posnaniensis” VIII, 1960, p. 133 și urm.

⁵ Asupra numelor dace de plante, vezi Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 541—565; Russu, *Tracodac.*, p. 43—47. Contribuții la identificarea botanică a acestor plante au adus botaniștii D. Brandza, V. L. Bologa, Al. Borza și Lattyák Sándor.

Printre numele de plante considerate de cei doi autori ca dace sînt unele evident grecești sau latinești. După părerea lui D. Dečev¹, din cele 42 de nume care apar la Dioscoride, 10 sînt latine, 7 grecești și numai 25 dace, iar la Pseudo-Apuleius, din 31 de nume, 9 sînt latine, 8 grecești și doar 14 dace². Glosele dace din textul lui Dioscoride au fost introduse probabil la sfîrșitul secolului III, iar în textul lui Pseudo-Apuleius abia în secolul IV. Amestecul de cuvinte autohtone cu cele latinești și grecești s-ar explica prin procesul de încrucișare lingvistică în curs pe teritoriul Daciei în această perioadă³.

Pînă în prezent s-au făcut apropieri etimologice mai mult sau mai puțin probabile pentru următoarele nume de plante⁴: *amolusta*, ἀνιαρσεξέ, βούδαθλα, γουολῆτα, δάκινα, διέλλεινα (*dielina*), διέσεμα, δυώδηλα (*diodela*), δύν, κινούβοιλα, κοαδάμχ, κοτίατχ, μαντία, (*mantua*), μίζηλα (μόζουλα), πριάδιλα, προδιάρχα, *riborasta*, σάλλια, σέβα, σκιάρη (*sciare*).

Pentru cîteva din aceste nume s-au făcut apropieri cu cuvinte românești (vezi mai jos, 5.1., cuvintele *brusture*, *gorun*, *mazăre*, *zîrnă*).

2.2. Numele proprii sînt mai numeroase, dar etimologia lor este adesea imposibil de stabilit din cauza necunoașterii sensului apelativului din care provin.

2.2.1. Din numele de ape de pe teritoriul vechii Dacii și al Moesiei Inferioare (vreo 40 în total) s-au păstrat în primul rînd numele apelor mari și mijlocii (vezi 5.4). Considerate a fi transmise în română prin intermediar străin (mai ales slav), forma lor nu contravine, în marea majoritate, legilor fonetice ale limbii române, iar cele cîteva evoluții neromânești se explică prin daco-moesiana tîrzie (vezi 2.3.1 și 5.4.3—5.4.3.4).

2.2.2. Dintre numele de localități atestate în Antichitate, atît în Dacia cît și în cele două Moesii, s-au păstrat foarte puține (vezi 5.4.2). Se remarcă în aceste nume frecvența elementului *-dava* „așezare, cetate” (< i.e. **dhē-* „a așeza”)⁵, *-sara* în Dacia, Moesia Inferioară și Superioară (și chiar Dardania) și a elementului *-dina*⁶, cu același sens, numai în Moesia Inferioară, în timp ce în alte regiuni trace apar alte cuvinte cu această semnificație⁷.

2.2.3. Numele dace de persoane⁸ sînt mai puțin importante sub aspect lingvistic, pentru că, în absența sensului, nu li se

¹ Vezi Dečev, *op. cit.*, p. 564—565.

² Cifrele diferă la Russu, *op. cit.*, p. 43, care citează un studiu mai vechi al lui Dečev.

³ Vezi C. Daicoviciu, *StCl VII*, 1965, p. 486. Din scăderea numărului numelor dacice de la Dioscoride la Pseudo-Apuleius (de la 26 la 14), Dečev, *op. cit.*, p. 565, trage concluzii asupra procesului de deznaționalizare a dacilor.

⁴ Cuvintele atestate în ambele tratate sînt citate aici în greacă și latină.

⁵ Vezi discuția la C. Poghirc, *SCL XI*, 1960, p. 281 (= *RL VI*, 1961, p. 129).

⁶ Pentru *-dina* vezi V. Beșevliev, *LB III*, 1961, p. 67—70.

⁷ Neta deosebire a acestor regiuni a fost demonstrată de Vl. Georgiev, *StCl II*, 1960, p. 44 și urm. și mai ales *LB III*, 1961, p. 5—62.

⁸ Vezi I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, *AISC IV*, 1941—1943, p. 186 și urm.

poate stabili etimologia ¹ și, în plus, sînt mai supuse împrumutului decît celelalte categorii de nume. Din această cauză, păstrarea lor în română este greu de dovedit.

2.3. Poziția limbii dace printre limbile indo-europene. Raporturile ei cu limbile balcanice

Din cercetarea etimologică a materialului lingvistic amintit, s-au stabilit cîteva trăsături fonetice specifice limbii dacilor. Ele contribuie la fixarea poziției dacei printre celelalte limbi indo-europene, în primul rînd printre cele învecinate.

2.3.1. Trăsăturile fonetice care caracterizează limba dacă par a fi următoarele²:

i.e.	dac.
<i>a</i> (ə)	> <i>a</i>
<i>é</i>	> <i>ie</i>
<i>e</i>	> <i>e</i>
<i>o</i>	> <i>a</i>
<i>ā</i>	> <i>o</i>
<i>ē</i>	> <i>a</i> > <i>o</i>
<i>ō</i>	> <i>ö</i> > <i>e</i>
<i>ū</i>	> <i>ü</i> > <i>i</i>
<i>ai</i>	> <i>a</i>
<i>ei</i>	> <i>e</i>
<i>au</i>	> <i>a</i>
<i>eu</i>	> <i>e</i>
<i>ŋ</i>	> <i>a</i>
<i>r</i>	> <i>ri</i>
<i>bh</i>	> <i>b</i>
<i>dh</i>	> <i>d</i>
<i>gh</i>	> <i>g</i>
<i>k'</i>	> <i>s</i>
<i>g', g'h</i>	> <i>z</i> (<i>ḏ</i>)
<i>k^u</i>	> <i>k</i> (<i>p</i> ?)
<i>g^u, g^u h</i>	> <i>g</i> (<i>b</i> ?)

¹ Asupra atribuirii unor sensuri arbitrare numelor proprii vezi C. Poghiru, SCL XI 1960, p. 279—283 (=RL VI, 1961, p. 126—130).

² Vezi mai ales Vl. Georgiev, LB II, 1960, p. 1—15. Unele schimbări, bazate pe exemple prea puține, cu etimologie nesigură, sînt îndoielnice.

La aceste trăsături generale, care caracterizează daco față de indo-europeană, se mai pot adăuga câteva trăsături care par specifice daco-moesienei târzii¹:

- a* neaccentuat (în anumite poziții și *e*) > [ə]²;
- a* > *o* în perioada târzie (-*dava* > -*dova*: *Pelendova*, *Gildova*; *Patavissa* > *Potaissa*; *Paralisenses* > *Porolisum*)³;
- é* urmat de *a* (sau *e*) > *ia*;
- ó* urmat de *a* (sau *e*) > *ua*⁴
- m* alternează cu *b* (*Museos* / *Buzeos*, *Timesis* / *Tibisis*)⁵
- si* > *š*⁶
- sr* > *str* etc.

2.3.2. Față de celelalte limbi vechi din Balcani, daco-moesiana se deosebește prin următoarele trăsături fonetice:⁷

<i>i.e.</i>	<i>dac.</i>	<i>alb.</i>	<i>trac.</i>	<i>iliră</i>	<i>frig.</i>	<i>arm.</i>	<i>mac.</i>	<i>gr.</i>
o	a	a	a	o,a	o	o	o	o
ŋ	a(n?)	ën,un	un		un	an	a	a(n)
ɾ	ri	ir,ri (ur)	ur		ur	ar	ar	ar, ra
Tenues (Surde)	T	T	TA	T	TA	TA	T	T
Mediae (Sonore)	M	M	T	M	T	T	M	M
k'	s	s(p)	s(p)	k(s?)	s	s	k	k
k _u	k(p?)	k	kh	k	kh	kh	p	k _u

Trăsăturile fonetice de mai sus, ca și datele toponimice obiective, ca: predominarea elementului -*dava*, -*dina*, -*sara* și -*stur*- în daco-moesiană (și în Dardania), a lui -*berga*, -*bria*, -*burd*-, -*cella*, -*diza*, *pani* -, -*para*, -*zura* în Tracia propriu-zisă (vezi 2.2.2 cu notele 5—7), pe de altă parte predominarea elementelor compuse în teritoriul traco-dac și a monoradicalelor în cel ilir⁸ arată că avem de-a face cu unități lingvistice distincte, chiar dacă erau mai apropiate între ele decât de alte limbi indo-europene, ilira fiind

¹ Notăm aici faptele atestate în dacă (pentru cele reconstruite din română vezi 3). Vl. Georgiev consideră că schimbările din daco-moesiana târzie (secolele III—VI aproximativ) coincid cu faza arhaică a limbii albaneze. Subliniem caracterul ipotetic al acestor transformări fonetice, bazate pe un material sărac și nesigur.

² Vezi C. Poghirc, SCL XI, 1960, p. 657—660 (și StCl III, 1961, p. 33—37); vezi și 3.1.1

³ Vl. Georgiev, LB II, 1960, p. 5—7.

⁴ Pentru ultimele două fenomene, vezi Vl. Georgiev, SCL XI, 1960, 3, p. 482—483.

⁵ Alternanța *m/b* din toponimele dace s-a definitivat în română fie ca *b* (*Buzău* < *Museos*), fie ca *m* (*Timiș* < *Tibisis* / *Timesis*); vezi C. Poghirc, LB VI, 1963, p. 97—100.

⁶ Oscilarea notației cu litere grecești și latine între -*si*-, -*ss*- (și chiar cu Σ într-un text latinesc) dovedesc că e vorba de un sunet neobișnuit pentru greci și romani.

⁷ Vezi Vl. Georgiev, *Trak. ezik*, p. 81, pe care îl reproducem cu unele modificări.

⁸ Vezi I. I. Russu, *Traco-dac.*, p. 165—167.

net deosebită de tracă, ca și de daco-moesiană¹. Daco-moesiana pare clar separată de tracă, întrucât în aceasta din urmă a avut loc (ca și în armeană) o mutație consonantică, inexistentă în dacă². Desigur că traca și daco-moesiana erau unite printr-o serie de trăsături fonetice și mai ales lexicale, provenite din comunitatea lor de origine (indo-europeană), după cum elemente comune trebuie să fi existat și între daco-moesiană și iliră. La aceasta mai trebuie adăugate influențele directe exercitate între aceste limbi de pe urma vecinătății lor, și manifestate mai ales în împrumuturi lexicale.

2.3.3. Apropierea posibilă a daco-moesienei de balto-slavă³ face ca o serie de cuvinte presupuse a fi de origine slavă, dar ale căror trăsături fonetice sau semantice nu concordă cu ceea ce se știe despre împrumutul slav, pot fi privite ca fapte păstrate în română din limba dacă.

Astfel, dacă la început *baltă* și *gard* erau considerate împrumuturi din slavă, cu toată existența lor în albaneză, astăzi majoritatea cercetărilor văd în aceste cuvinte termeni de substrat (vezi 5.1 și 5.2., s. v.).

În această privință este semnificativă diferența de tratament fonetic dintre unii termeni de substrat păstrați în română și împrumuturile slave care provin din același radical indo-european⁴, de exemplu

elemente autohtone :

împrumuturi slave :

alb. *maguljë* : rom. *măgură*

sl. *mogyla* > rom. *movilă*

alb. *k(ë)putë* : rom. *căpută*

sl. *kopyto* > rom. *copită*

Corespondența alb.-rom. *a* : sl. *o* și alb.-rom. *u* : sl. *y*, ca în cuvintele indo-europene moștenite în aceste limbi, precum și rotacizarea lui *l* în românește, dovedesc că avem de-a face în primul caz cu cuvinte autohtone atât în română cât și în albaneză, și nu cu împrumuturi din slavă. Prin urmare, nici rom. *mătură* nu poate proveni din sl. *metŭla*, atât din cauza rotacismului, cât și al păstrării lui *ŭ* (ѡ) neaccentuat, fapt care nu se întâlnește în împrumuturile slave din românește. Corespondențe ca *Tsier-na*, *Dierna*, *Zernae* (secolul II e.n., când nu se putea vorbi de slavi pe Dunăre, la Porțile de Fier) cu sl. *Černa*⁵, dovedesc că avem de-a face cu surprinzătoare concordanțe de structură între traco-dacă și balto-slavă, și ne obligă să explicăm altfel cuvintele românești deduse din slavă, anterioare secolelor VIII—IX. Concordanțele lexicale evidente cu limbile baltice, din

¹ Vl. Georgiev, LB VI, 1963, p. 71—74; vezi și I. I. Russu, *Traco-dac.*, p. 154—157.

² Vezi Vl. Georgiev, *Trak. ezik*, p. 72. Afirmăției lui Strabo că dacii vorbesc aceeași limbă cu geții (VII, 3, 10), iar aceștia din urmă sînt de aceeași limbă cu tracii (VII, 3, 13) nu trebuie să i se acorde mai multă valoare decît aserțiunii călătorilor italieni în Țările Române în secolul al XVI-lea, cum că româna ar fi un dialect al limbii italiene.

³ Vezi C. Poghirc, RRL XII, 1967, p. 29—31. Problema apropierei dintre împrumuturile vechi slave și elementele de substrat în română, relevată prima dată de B. P. Hasdeu, *Ist. crit.* I², p. 270 și urm., a fost reluată de D. Dečev, ZSlPh IV, 1925, p. 377—383, Gr. Nandriș, ZSlPh XXX, 1962, p. 140—161 și G. Reichenkron, AION VI, 1965, p. 117—118 (vezi C. Poghirc, LR XVI, 1967, p. 421—422), iar mai recent I. Duridanov, *Thrakisch-dakische Studien*, 1. Teil *Die thrakisch- und dakisch-baltischen. Sprachbeziehungen*, LB XIII, 1969, p. 1—104.

⁴ Vezi C. Poghirc, RRL XII, 1967, p. 30.

⁵ Vezi B. P. Hasdeu, *loc. cit.*

care româna nu are împrumuturi directe, pot fi deci considerate, atunci când cuvintele respective sînt în mod sigur vechi, o dovadă că avem de-a face cu cuvinte de substrat (vezi 5. *passim*).

2.4. Criteriile stabilirii elementelor de substrat în limba română¹

Pînă în prezent, aproape unicul criteriu de stabilire a elementelor de substrat în limba română era comparația cu albaneza a elementelor din română inexplicabile prin alte surse, comparație la care se și limita, de fapt, cercetarea acestui domeniu. Din această cauză, în lipsa încadrării faptelor în plan mai larg indo-european, din care să se deducă concluzii de ordin istoric asupra raporturilor lor, problema s-a pus întotdeauna în aceiași termeni, fără a putea fi rezolvată: unii cercetători cred că este vorba de cuvinte împrumutate de română din albaneză; alții văd în ele cuvinte păstrate în română din limba de substrat, identică ori numai apropiată de albaneza antică. Aceeași dificultate apare și la explicarea concordanțelor fonetice atît de variate dintre cuvintele comune românei cu albaneza: trei-patru sunete albaneze coincid cu un singur sunet românesc, și invers². Acest fapt este considerat de unii inovație recentă, iar de alții dovadă a unei diferențieri originare. Lucrul este cu atît mai explicabil, cu cît comparația se făcea la nivelul actual al celor două limbi, fără a se reconstitui, înainte de comparație, fazele lor cele mai vechi.

Interpretarea elementului autohton al limbii române depășește, evident, cantitativ și calitativ, comparația cu albaneza. Criteriile stabilirii și explicării acestor elemente trebuie să fie următoarele:

a) Domeniul în care trebuie să căutăm elementele de substrat este acela al elementelor fără etimologie sau cu etimologie nesigură. Vagi concordanțe cu fapte slave, latine etc. (explicabile uneori prin comunitatea de origine indo-europeană a acestor limbi) nu trebuie să ne facă să renunțăm la căutarea unei explicații posibile prin substrat.

b) Prima comparație necesară trebuie să se facă cu resturile, oricît de precare și nesigure, ale daco-moesienei, aproape pierdute din vedere pînă în prezent.

c) Din cauza sărăciei acestui material și în lipsa unor corespondente daco-moesiene, trebuie să facem apel la comparația cu oricare dintre vechile limbi balcanice. Dacă nu există în cuvîntul românesc trăsături fonetice certe care să contravină originii lui daco-moesiene nu trebuie să conchidem că el este împrumutat din altă limbă veche balcanică, ci că a aparținut cîndva și daco-moesienei, chiar dacă astăzi îl avem atestat numai în tracă, macedoneană sau iliră³.

d) Concordanța numai cu albaneza, sau chiar și cu alte limbi balcanice moderne (bulgara, de ex.), care însă nu au moștenit, ci au împrumutat elementul respectiv din albaneză sau direct din substrat, este con-

¹ Vezi pe această temă B. P. Hasdeu ap. Poghire, *Hasdeu*, p. 171—172 și RRL XII, 1967, p. 23 și urm.; Vl. Georgiev, RRL X, 1965, p. 77—78.

² Vezi Rosetti, ILR, p. 265.

³ Vezi cazurile discutate mai jos, s. v. *arġea*, *mînz* ș.a.

cludentă pentru apartenența la substrat. Comparația trebuie însă făcută între formele românei comune și albanezei comune¹, și trebuie extinsă și la alte limbi indo-europene, pentru a putea decide raporturile între formele și sunetele respective.

e) Când cuvîntul românesc nu este atestat în limbile balcanice antice și nici în albaneză, dar nu este moștenit din latină, nici împrumutat, comparația cu limbile baltice și cu armeana poate să fie de un real folos.

f) În afara limbilor menționate, comparația poate fi extinsă la oricare dintre limbile indo-europene vechi sau moderne din care româna nu a putut împrumuta direct sau mijlocit², păstrînd cu strictețe regulile concordanțelor în plan indo-european între limbile atrase în comparație.

g) Referirea la simple rădăcini indo-europene nu este edificatoare. Trebuie găsite cuvinte concrete existente în diverse limbi indo-europene și explicarea cuvîntului românesc trebuie făcută nu numai pentru rădăcină, ci pentru toate elementele lui.

h) Pentru faptele morfologice, concordanța numai structurală (nu și materială și funcțională) nu dă *certitudinea*, ci numai *posibilitatea* înrudirii.

3. FONETICA

3.1. Vocalismul

3.1.1. *V o c a l a* [ə]. Comună limbilor română, albaneză și bulgară, această vocală a fost pusă de multă vreme de foarte mulți cercetători pe seama substratului³, fără a se putea face dovada existenței ei în tracă. Alternanța *a/e* din grafia multor nume proprii trace ar putea însă dovedi existența în această limbă a unui sunet de tipul ə, care apare în aceleași condiții ca în română și albaneză⁴. Faptul că efectele accentului sînt mai puternice în albaneză decît în română, ducînd adesea la dispariția vocalelor neaccentuate, constituie un alt argument în sprijinul ipotezei unei influențe autohtone în acest caz. Pentru fonologizarea lui ə, vezi B I 1.2.1.2.

3.2. Consonantismul

Influența substratului asupra consonantismului latinei din Dacia a putut avea ca efect fie (mai rar) apariția de noi sunete, fie modificări de sunete sau grupuri de sunete în cadrul sistemului latin.

¹ În ultima vreme Gr. Brîncuș a atras adesea atenția asupra acestui principiu și l-a aplicat și în practică (vezi, de ex., SCL XVII, 1966, p. 205—218).

² Printre lingviștii români aproape singurii care au aplicat acest principiu sînt G. Giuglea, I. I. Russu și, mai recent, G. Ivănescu.

³ Fr. Miklosich, H. Schuchardt, B. P. Hasdeu, Al. Philippide, T. Papahagi. Spre apariția spontană și independentă a acestui fonem în cele trei limbi (puțin probabilă, mai ales pentru bulgară) înclină O. Densusianu, S. Pușcariu și Th. Capidan. Vezi trimiterele la C. Poghirc, SCL XI, 1960, p. 657—660 (și StCl III, 1961, p. 33—37).

⁴ Vezi C. Poghirc, *loc. cit.*

3.2.1. Consoana *h*, care dispăruse de multă vreme în latină (vezi A I 2.1.8), este bine atestată în toate idiomurile românești. Apariția ei a fost pusă multă vreme pe seama cuvintelor împrumutate din slavă, care conțineau un *h* (*har*, *hrană* etc.). Introducerea lui *h* în română este mult mai firească dacă presupunem că acest sunet a fost păstrat din limba populației autohtone. În sprijinul acestei afirmații s-au adus următoarele argumente¹: a) prezența lui *h* în câteva cuvinte comune românei și albanezei (rom. *hameș*; alb. *hamës*; rom. *hututui*: alb. *hutoj*; rom. *lehăi*: alb. *leh*); b) unele transformări comune ale consoanei *h* în română și albaneză; c) dezvoltarea unui *h* intermediar în procesul de evoluție a unor sunete din latină în română².

3.2.1.1. Cuvintele care conțin un *h*, comune cu albaneza, sînt puține, iar etimologia unora, de exemplu, *hututui*, discutabilă. În materialul dac păstrat avem totuși unele cuvinte care conțin un *h*: numele de plantă *hodela* (cu variantele *doleha* și *dohela*, hidronimele *Auha*, *Helivacia*, *Hierasus* (*Gerasus*), *Hister* (*Histros*), localitățile *Helis*, *Histria* (dar și *Istria*), numele de persoană *Heptapor* (cf. însă *Eptala*, *Eptacentus*). Faptul că *h* apare în puține cuvinte nu trebuie să ne mire, dat fiind că latinii pierduseră în limba lor acest sunet și cînd îl întîlneau în limba autohtonilor, fie îl omiteau (notarea unui *h* din cuvintele dacice în latinește se petrece mai ales cînd cuvîntul e transcris din izvoare grecești), fie, dacă îl sesizau, îl notau probabil prin *c* sau *g*, cf. lat. *Gerasus* pentru gr. *Hierasus*, lat. *Carsium*, astăzi *Hîrșova*, evident continuarea numelui antic³ (vezi și *Carsidava*). În același mod, grecii, după evoluția lui *b*, *g* și *d* la spirante, notau sonorele oclusive respective din cuvinte străine mai degrabă cu $(\mu)\pi$, $(\gamma)\kappa$ și $(\nu)\tau$ decît cu β , γ și δ .

3.2.1.2. Dintre cuvintele românești care încep cu un *h*, multe nu se pot explica prin împrumut din slavă sau din altă limbă și nici ca aspirație a vocalei inițiale (tipul *armăsar* / *harmăsar*), căci nu avem atestată și forma simplă. Printre ele sînt și unele de dată veche, provenind, probabil, din substrat. La cuvintele autohtone citate se pot adăuga altele dintre care: *habă*, *hîrșie*, *heață*, *horoi*, *hot*, *hud(r)ă*⁴.

3.2.1.3. Existența lui *h* la început numai în puține cuvinte, fără utilizare în morfologie, îi dădea o poziție precară în româna comună. El ar fi dispărut, poate, dacă n-ar fi fost întărit prin numeroase împrumuturi, conținînd un *h*, din slavă sau din alte limbi.

3.2.2. Rotacizarea lui *n* slab intervocalic a fost de asemenea pusă de mulți cercetători pe seama substratului⁵. Cum însă fenomenul nu repre-

¹ Gr. Brîncuș, SCL XII, 1961, p. 471—477.

² În legătură cu dezvoltarea unui *h* intermediar vezi 3.2.5.2.

³ Vezi C. Poghirc, RRL XII, 1967, p. 26.

⁴ Vezi G. Reichenkron, *Dak.*, p. 126—137, 207—209 și Vl. Georgiev, *Lgv. balk. l. rom.*, p. 21—23.

⁵ Vezi Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 7; B. P. Hasdeu, *ColTr*, 1877, p. 88; H. Barić, *Albanorum St.*, p. 117 și urm.; S. Pușcariu, *Rek. Urrum.*, p. 58; W. Meyer-Lübke, *ZRPh* XLI, p. 559; N. Jokl, *ZRPh* XLIV, p. 50; G. Weigand, *BA* III, p. 218—220; Th. Capidan, *DR* II, p. 560 și urm.

zintă decât una din realizările particulare ale slăbirii lui *n* simplu intervocalic latinesc, explicabilă în cadrul sistemului romanic (vezi B I 2.2.5.2), singurul fapt de reținut este că și în albaneză *n* simplu a avut aceeași evoluție ca în română, adică a existat distincția între *n* forte și *n* slab.

3.2.3. Transformarea lui *-l-* slab intervocalic în *-r-*, fenomen petrecut atât în elementele latine cât și în cele de substrat în românește, dar absent în împrumuturile slave, a fost pusă de unii în legătură cu substratul¹.

Fenomenul se explică tot ca rezultat al unei evoluții romanice (vezi B I 2.2.5.3). Absența lui din albaneză și din cuvintele dacice atestate ne privează de posibilitatea demonstrării originii lui autohtone daco-moesiene.

3.2.4. Dublul tratament al lat. *kū* și *gū* în română (*k*, *g*, dar și *p*, *b*) a fost pusă de multă vreme pe seama substratului². Pentru condițiile în care a avut loc acest dublu tratament vezi A I 2.1.5.³

3.2.5. Evoluția lat. *kt*, *ks* > rom. *pt*, *ps*, alb. *ft*, *fs* a fost și ea atribuită substratului⁴. Cum s-a remarcat⁵, aceste grupuri consonantice erau slabe încă din latină, și într-o serie de cazuri ele fuseseră eliminate prin asimilarea la *-ss-* (lat. *coxim* > *cossim*), fenomen confirmat de evoluția general romanică (cf. lat. *maxilla* > rom. *măsea* etc.). Numai în câteva cazuri acest grup este tratat ca *ps* în română și *fsh* în albaneză (lat. *coxa* > rom. *coapsă*, alb. *kofshë*; lat. *fraxinus* > rom. dial. *frapsin*; lat. *toxico* > *toapsec*; lat. *laxa* > alb. *lafshë*).

3.2.5.1. Cazul lui *kt* este ceva mai complicat. Albaneza concordă cu limbile romanice apusene în cazurile în care *kt* era urmat de *a* și *e* (lat. *directa* > alb. *drejtë*; lat. *tractare* > alb. *trajtoj*⁶, și cu româna când grupul era precedat de alte vocale (lat. *lucta* > rom. *luptă*, alb. *luftë*).

3.2.5.2. Pentru română și albaneză majoritatea cercetătorilor au propus evoluția *kt* > *χt* > *ft* > *pt*⁷. Dintre aceste faze, numai româna

¹ B. Kopitar, *Kleine Schriften*, Viena, 1875, p. 239; Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 7 și urm.

² Deja Kopitar, *loc. cit.*; Th. Capidan, *IgLit* II, 1943, p. 111–113; Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 13–16.

³ Vl. Georgiev, *op. cit.*, p. 21–23, a afirmat că s-a petrecut aici un fenomen asemănător cu cel din greaca veche (cf. lat. *quod*: gr. *πῶς*; lat. *quis*: gr. *τίς*), încercând să descopere același fenomen în câteva cuvinte dace a căror etimologie însă nu este sigură. Trebuie spus însă că în momentul în care daco-moesienii și-au însușit limba latină ei nu mai aveau de mult în limba lor labiovelare.

⁴ Densusianu, *HLR* I, p. 26; M. Bartoli, *AGI* XXXVII, p. 209 și urm.; P. Kretschmer, „*Glotta*” XV, p. 177; P. Naert, „*Acta linguistica*” II, 1941 p. 247–257; Giuglea, *Uralte Schichten*, p. 25; Barić, *Ist. arban.*, p. 37–39.

⁵ A. Graur–A. Rosetti, *BL* III, 1935, p. 65 și urm.; Rosetti, *ILR*, p. 128–129.

⁶ După Barić, *Ist. arban.*, p. 38, tratamentul *ct* > *it* ar exista în cuvintele albaneze împrumutate din dalmată.

⁷ Explicația, propusă de Densusianu, *HLR* I, p. 26–27 și 117 și Candrea, *Cons.*, p. 83–85, a fost acceptată de aproape toți cercetătorii, deși A. Graur și A. Rosetti (*loc. cit.*) au adus argumente categorice împotriva ei; vezi întreaga dispută la Rosetti, *Mélanges*, p. 267–300. Explicația propusă de P. Naert, *loc. cit.*, încă mai complicată, este neverosimilă (vezi Rosetti, *Mélanges*, p. 298–300).

ar fi atins-o pe ultima, în timp ce albaneza s-a oprit la penultima. Singura fază neatestată *χt*, considerată de unii ca o verigă intermediară necesară, ca și dependența fenomenului de accent, a fost contestată, și pe bună dreptate¹. Ea este mai degrabă necesară (în orice caz posibilă) în limbile occidentale². Evoluția de la *χt* la alb. *ft*, rom. *pt* este tot atât de dificilă de demonstrat ca și în cazul când pornim direct de la *kt*³. Explicația dată de Al. Graur și Al. Rosetti este confirmată de teoria lui R. Jakobson⁴, bazată pe fonetica generală. Într-adevăr, pentru a evita dificultatea pronunțării împreună a unei dentale cu o guturală, s-a apelat la un sunet anterior mai apropiat, o palatală (*i*) în apus, o labială în răsărit (*f*, *p*).

Existența unei explicații generale nu exclude însă posibilitatea influenței substratului. Spre această concluzie converg mai multe argumente :

3.2.5.3. În primul rând însăși alegerea lui *pt*, *ps* ca soluție în română contravine situației general-romanice, care arată că grupul *pt*, *ps* era la fel de slab ca și *kt*, *ks* (lat. *ipse* > *isse* lat. *optimo*, *scriptum*, *septembre* > *otimo*, *scritum*, *setembre* în latina târzie)⁵. În română însă, grupul *pt* este rezistent (lat. *septem* > rom. *șapte*), el nu a fost simplificat decât prin disimilare, sub influența unei labiale precedente (lat. *baptizare* > rom. *boteza*).

3.2.5.4. Grupul *kt* pare să fi fost evitat în mod special de autohtonii nord-balcanici (strămoșii românilor și ai albanezilor) și pentru faptul că, după cât se pare, în limba lor grupul ie. *kt fusese eliminat de mult (cf. lat. *noctem*, lit. *naktis* : alb. *natë*⁶). Printre cuvintele daco-moesiene atestate, ca și în cuvintele românești de substrat, grupul *kt* nu apare niciodată, iar *ks* o singură dată (*Axios*, *Axiupa*), dar apare *pt* (*Eptacentus*, *Eptala*, *Eptidius*, *Heptapor*).

Tot în sprijinul originii autohtone pledează și exemplele vechi balcanice de *ks* > *ps* citate de P. Kretschmer (*Axyrtos* : *Apsyrtos* ; *Crexi* : *Krepsa* ; *kokkyps* : *kokkyx*) și admise de A. Graur — A. Rosetti⁷. Fapte similare apar și în teritoriul sud-italic (de influență greacă și mesapică)⁸.

Toate aceste argumente ne determină să acceptăm explicația prin substrat a înlocuirii lui *kt* prin *pt* și nu *tt* sau *it* (fapt care pare într-adevăr să fie foarte vechi), deși nu prin etapele de evoluție fonetică discutate la 3.2.5.2.

¹ Vezi Graur—Rosetti, *loc. cit.*

² Vezi A. Prosdocimi, *La lingua venetica* II, Padova, 1967, p. 16 și 161, care, referindu-se la fenomenul din umbriană și limbile romanice, aduce paralelisme din venetă și celtică. Teonimul venet *Rehtia* (cit. de A. Graur, *Mél. ling.* II, p. 40, cu justă apropiere etimologică, lat. *rectus*), pare să fi evoluat ulterior la *Reitia*.

³ Vezi Rosetti, *Mélanges*, p. 272.

⁴ *Proceedings of the third International Congress of Phonetic Sciences*, Gand, 1939, p. 34—37.

⁵ Rosetti, *ILR*, p. 131.

⁶ Barić, *Ist. arban.*, p. 31.

⁷ *Loc. cit.* în 3.2.5, nota 5.

⁸ Vezi Rohlfs, *Gramm. it.* I, § 338.

3.2.6. Tot substratului a atribuit B. P. Hasdeu¹ palatalizarea labialelor, deși el însuși observa că grupurile *p, b + i* sînt bine atestate în limba dacilor (*Bicilis, Burebista, Clepidava, Pieporus, Tibiscum, caropithla, rhathibida*). Fenomenul nu aparține românei comune (vezi B I 2.1.4.3), deci influența substratului nu poate fi reținută.

3.2.7. Numeroase alte fenomene fonetice au fost atribuite substratului: de exemplu diftongii *ea, oa, ie* (Vl. Georgiev); *o* neaccentuat > *u*; *kl, gl* > *k', g'*; căderea lui *b, v* intervocalici; *-br-* > *-ur-* și multe altele². Întrucît, însă, argumentele aduse în sprijinul acestor ipoteze nu sînt concludente, considerăm că nu e necesar să le mai luăm în discuție aici.

4. MORFOLOGIA

Structura gramaticală a daco-moesienei fiind complet necunoscută, atribuirea unor trăsături morfologice românești substratului s-a făcut numai prin comparația cu albaneza și cu alte limbi indo-europene aflate în relații mai strînse cu daco-moesiana, în cazul cînd faptele românești nu erau explicabile prin comparații romanice. În atari condiții, întrucît comparația nu privește concordanțe materiale, ci numai de structură, de model, dat fiind și faptul că albaneza, cum s-a arătat, nu este, probabil, continuatoarea limbii care constituie substratul românei, argumentele aduse demonstrează doar posibilități, fără a da certitudini.

4.1. Flexiunea nominală

4.1.1. Confuzia genitivului cu dativul existentă, în afară de română, în albaneză, armeană, neogreacă și chiar iraniană, a fost atribuită substratului, deși tendința de confundare a acestor cazuri apare încă din latina populară³.

4.1.2. Postpunerea articolului în română și albaneză a fost explicată de B. P. Hasdeu⁴ și Al. Graur⁵ ca urmare a așezării adjectivului după substantivul determinat (ex.: *vacă a neagră* > *vac(ă)a neagră*). Fenomenul, posibil în principiu în orice limbă cu o structură sintactică asemănătoare, prezintă în română și albaneză concordanțe de amănunt⁶, care par a dovedi o legătură între cele două sisteme.

¹ ColTr, 1874, p. 176 și HEM III, col. 2239—2241; asupra faptului vezi Poghir, Hasdeu, p. 182—183.

² Vezi enumerarea lor (cu trimiterile respective) la Densusianu, HLR I, p. 33—34; Philippide, OR II, p. 589—590, 596, 630; I. I. Russu, RRH, 1965, p. 893.

³ Vezi A II 1.2.4.2., 1.2.4.3. și B II 1.3.3.1.

⁴ Vezi AGI III, 1878, p. 420—441.

⁵ „Romania” LV, 1929 (=Mél. ling. I, p. 50—55 și 56—60).

⁶ Vezi mai ales Eq. Çabej, SCL X, 1959, p. 531—548.

4.1.3. G e n u l n e u t r u, una din particularitățile limbii române față de celelalte limbi romanice, nu poate fi atribuit limbii slave, cum cred unii cercetători, pentru că, așa cum a arătat Al. Graur, neutrele slave au devenit feminine în românește (sl. *sito* > rom. *sită* etc.)¹.

Paralelisme numeroase de amănunt cu albaneza (printre altele, comportarea unor neutre ca masculine la singular și feminine la plural)² arată că influența substratului este posibilă și aici, dar nici materialul lingvistic, nici opozițiile de structură nu duc la o concluzie certă în favoarea substratului.

4.2. Numeralul

4.2.1. Formarea numeralelor 11—19 după tipul *unus supra decem* a fost atribuită de marea majoritate a cercetătorilor influenței slave³. Cum însă în albaneză există același tip de formație (alb. *një - mbë - dhjetë* : rom. *unsprezece*) și parțial și în armeană (*evlⁿ ev tasn* „șaptesprezece”⁴), precum și în limbile baltice, este tot atât de probabil că avem de-a face cu un fenomen autohton. Faptele din albaneză se pretează și mai puțin decât cele românești la explicația prin slavă. De altfel, este greu de crezut că româna și-a constituit acest sistem de numărătoare abia după secolul al IX-lea, când se produce o masivă influență slavă, tot așa cum nu este de crezut că, dacă fenomenul ar fi avut loc atât de târziu, nu s-ar fi păstrat măcar izolat și dialectal vreun reprezentant al lat. *undecim*, *duodecim* etc., ca arom. *yig'i(n)ți* „20”.

4.3. Pronumele

4.3.1. Particula pronominală *-ne* din formele de acuzativ ale pronumelui personal și reflexiv (*mine*, *tine*, *sine*) a fost explicată ca provenind din substrat, prin comparație cu alb. *-në*, v. gr. *-νη* (*-νε*), n. gr. *-να*⁵.

4.3.1.1. Explicația lui E. Bourciez, reluată de C. Maneca⁶, după care la originea acestei particule ar sta particula interogativă latină *-ne*, este neconvingătoare pentru că :

4.3.1.1.1. Lat. *-ne* cu valoare interogativă (aproape neatestat cu valoare pozitivă⁷) este firesc pe lângă pronumele interogativ *quis*, dar puțin

¹ „Romania” LIV, 1928 (= *Mél. ling.* I, p. 31—42 ; pasajul la care ne referim este la p. 42) ; mai nou, despre neutru vezi id., *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 91—104.

² În afară de *op. cit.* în nota 1, vezi Gr. Brîncuș, SCL, XIV, 1963, p. 77—88 ; W. Fiedler, *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung* (Steinitz-Festschrift), Berlin, 1965, p. 87—102 ; Knud Togeby, „Revue Romane”, 1968, p. 150—164.

³ Vezi contestarea faptului la G. Bolocan, LR, XVIII, 1968, p. 133—135.

⁴ Asupra paralelismului fenomenului vezi V. Pisani, *Saggi*, p. 106—107.

⁵ C. Poghir, SCL XIII, 1962, p. 491—495.

⁶ E. Bourciez, *Élém.*, § 221b ; C. Maneca, *Omagiu Rosetti*, p. 518—522.

⁷ Exemplele date de C. Maneca, *art. cit.*, p. 520, provin din glosare, care nu sînt doveditoare pentru caracterul afirmativ și nu interogativ al formelor.

probabil pe lângă cel personal și reflexiv, cu atât mai puțin la formele de acuzativ.

4.3.1.1.2. Existența fenomenului numai în română și dialectal în italiană nu justifică atribuirea lui limbii latine. În plus, *-ne* din formele italienești *mene, tene* (alături de care există și *mee, tee, meve, teve, meco, teco, melo, telo* etc.) a fost explicat de cercetătorii istoriei limbii italiene ca paragogic, rezultat din necesitatea de a da un ritm paroxiton unor cuvinte terminate în vocală accentuată. În italiană, *-ne* apare nu numai la pronume, ci și la verbe (*e/ene; va/vane; puo/puone; partí/partíne* etc.), la substantive (*pié/piene*), adverbe (*be/bene*), numerale (*tre/trene*) etc. Din aceste motive, istoricii limbii italiene nu se referă la lat. *-ne*¹.

4.3.1.1.3. Chiar dacă unele forme pronominale ar conține particula pronominală, în dialectele italiene din sud este mai probabil să ne gândim la influența grecească sau mesapică decât la continuarea interogativului lat. *-ne*².

4.3.1.1.4. Pentru originea autohtonă a lui *-ne* din română vorbește paralelismul perfect existent între formele din română, albaneză³ și neogrecească :

	absolut	conjunct
rom.	<i>mine</i>	<i>mă</i>
alb.	<i>mua</i> (< <i>mene</i>)	<i>më</i>
n. gr.	(ἐ)μένα	μέ etc.

Existența unui *-ne* după forma pronominală *as* „eu” din inscripția tracă de la Ezerovo⁴, ca și în cea recent descoperită de la Kjolmen (Bulgaria)⁵, fac cu atât mai probabilă originea autohtonă a lui *-ne*.

4.3.1.1.5. Trebuie arătat că și în acest caz, ca în multe altele, substratul a oferit doar un element material. Nu este, de asemenea, exclus ca, în anumite cazuri, *-ne* interogativ latin să fi fost reinterpretat ca afirmativ-întăritor sub influența substratului. Sistemul romanic, cu necesitatea de a crea forme paralele, accentuate și neaccentuate, la toate cazurile oblice ale pronumelui, este cel care a atribuit o funcție materialului din substrat.

¹ Vezi W. Meyer-Lübke, *Italienische Grammatik*, Leipzig, 1890, p. 172 și urm. ; F. D'Ovidio și W. Meyer-Lübke, *Grammatica storica della lingua e dei dialetti italiani*, Milano, 1932³, p. 167 ; G. Rohlfs, *Gramm. it.* I, § 441 și II, § 336 ; vezi și C. Poghirc, *art. cit.*, p. 493 și C. Maneca, *art. cit.*, p. 521.

² Spre forme dorice de tip τούνη ($\eta = \bar{i}$) pare să ducă, de ex., o formă izolată cum e calabrezul *tuni* (citată de Rohlfs, *Gramm. it.* II, § 336).

³ Pronumele albanez prezintă și alte paralelisme interesante cu cel românesc (confuzia dat.-ac. la forme atone etc.), care ar merita să fie studiate. Mai adăugăm aici că albaneza posedă un morfem *-ne* și la acuzativul substantivelor articulate masculine și feminine la singular, ceea ce întărește ideea originii autohtone a lui *-ne* românesc.

⁴ Vezi C. Poghirc, *art. cit.*, p. 495.

⁵ Inscripția, descoperită după apariția articolului lui C. Poghirc, a fost publicată în revista bulgară „Arxeologija” VII, 1965, 4, p. 1—9).

4.4. Numeroase alte fapte morfologice și sintactice au fost atribuite substratului: forma pronominală *o*; particula *-a* de la demonstrative și adverbe; *am*, persoana I a verbului *a avea*; perfectul simplu în *-t(u)*; generalizarea auxiliarului *a avea* la perfectul compus (tranzitiv și intransitiv); formarea viitorului cu *a voi* etc.¹ Lipsa unor argumente concludente ne determină să nu le luăm aici în discuție.

5. LEXICUL

5.0. Numărul cuvintelor românești atribuite substratului a variat foarte mult în decursul cercetărilor. Unii cercetători consideră că nu se poate atribui cu certitudine nici un cuvânt substratului²; alții îi atribuie toate cuvintele românești a căror etimologie este necunoscută³ sau nesigură (10—15% din totalul lexicului românesc, câteva mii de cuvinte)⁴. Între aceste extreme cifrele variază: cca 85 după B. P. Hasdeu⁵ și Al. Rosetti⁶, cca 160 la I. I. Russu (72 comune cu albaneza, cca 90 existente numai în română)⁷, 30 după Vl. Georgiev⁸ etc.

Dăm mai jos cuvintele românești pentru care explicarea prin substrat e probabilă sau cel puțin posibilă. Criteriul clasificării lor este cel indicat mai sus (vezi 2.4.).

5.1. Cuvinte românești apropiate de cuvinte atestate în daco-moesiană sau în alte limbi vechi balcanice

adară (arom.) 1. „fac“, 2. „ornez“ < *dorā (Capidan, LgLit I, 1940, p. 95—100; vezi Pokorny, p. 212 **derə-*, *dra-* „a lucra“, cf. gr. δράω, lit. *daraŭ*, let. *darīt* „a face“; pentru alte etimologii vezi T. Papahagi, DDA, s. v.); cf., poate, și drom. *deretica* (pentru care s-au propus etimologii latine: *deradicare, CDDE, 484, A. Graur, BL IV, 1936, p. 184, *directicare, Scriban, s.v.).

adămană (drom.) „dar, mită“, *ademeni* (*adămăni*, *adămna*) „atrage, seduce“, apropiat de frig. ἄδαμνεῖν τὸ φιλεῖν καὶ Φρύγες τὸν φίλον ἄδαμνα λέγουσιν (Hesychius, s. v.; Hasdeu, ColTr 1874, p. 102). Alte etimologii: lat. *ad+manus* (HEM I, 304—306); magh. *adomány* (TDRG; Șăineanu, DU, s.v.).

¹ Vezi trimiterele din 3.2.7.; nota 2.

² Afirmatia apare la Pușcariu, LR I, p. 175, deși în alte părți el presupune origine autohtonă unor cuvinte românești. La fel de sceptic în judecarea etimologiilor de substrat se arată Densusianu, HLR I, p. 37—38, deși admite în principiu influența „ilirică“. Afirmatia repetată a lui Eq. Çabej că ar fi vorba de împrumuturi din albaneză nu contestă substratul românesc, ci consideră doar că acesta ar fi de fapt faza antică a albanezei.

³ G. Reichenkron, de ex.; v. discuția la C. Poghirc, LR XVI, 1967, p. 413.

⁴ Vezi D. Macrea, DR X, 1948, 2, p. 362—373.

⁵ Lista completă, cu trimiteri, la Poghirc, Hasdeu, p. 174—176.

⁶ Rosetti, ILR, p. 264 și urm.

⁷ Russu, Traco-dac., p. 203—204 și 215—216.

⁸ RRL X, 1965, p. 78.

arġea (drom.) „încăpere (construită în pământ)“, cf. v. mac. ἄργελλα, cimerian ἄργιλλα „id.“, trac. ἄργίλος „șoarece“ (Hasdeu, *Ist. crit.* II, p. 48—52 și HEM II, 1572—1580) și alb. *ragal* „Hütte“ (Jokl, IF XLIV, 13 și urm., aprobat de Pușcariu, DR IV, 1927, p. 1365 și Densusianu, GS VII, 1937, p. 85—87). Alte etimologii: tc. *arġa* (TDRG, s.v.), ngr. ἄργαλειός (H. Grégoire, „Byzantion“, XIV, 1939, p. 537), gr. ἔργατ- (Giuglea, DR X, 1948, p. 404 și urm.). Discuția la C. Poghirc, SCL X, 1959, p. 385 și I. I. Russu, AMET, 1961—1964, p. 80—81. Probabil i.e. **areg-*, „închide“ (Pokorny, p. 64).

bală (drom.) „fiară, monstru“, *balaur(e)* „șarpe mare“, arom. *Balaura* (topon.), megl. *bălaură* (prună) „mare,“ alb. *bollë* „șarpe mare“, g. *bullar* „șarpe de apă“. Scr. dial. *blăvur* < rom. *blor* < alb. (Georgiev, RRL X, 1965, 1—3, p. 70). Cuvintele rom. și alb. sînt independente (o:a, cf. *vatră*), deși autohtone, cum rezultă din prezența cuvîntului în iliră. Cf. gr. φάλλαινξ, lat. *ballaena* (împrumut din iliră? vezi Krahe, *Spr. Ill.*, I, p. 116), mhd. *bullich* „specie de pește mare“ (Pokorny, p. 120), poate și numele propriu gr. Βελλεροφόντες „ucigătorul monstrului“ (?), vezi HEM III, 2965 etc. Cf. și Philippide, OR II, p. 319, Georgiev, RRL X, 1965, p. 70. Pentru alte etimologii vezi Cioranescu, DER, s. v.

baltă (drom., arom., megl.), istr. *bâte* „apă stătătoare“ alb. *baltë* „noroi, mocirlă“, vezi dalm. *balta* „id.“, cf. lat. *blatea* „noroi (?)“, *balatro*, cu sens nesigur (ambele împrumutate, după Krahe, *Spr. Ill.*, p. 116—117, din iliră), poate și râul *Duria Bautica* (din *Baltica) și *mare Balticum* (cf. Pokorny, p. 119); topon. trac. *Di-baltum*, Δε-βελτός „două bălți“ (în regiunea băltoasă a golfului Burgas; cf. *Dimallon*, s. v. *mal*); lit. *balà* „Sumpf“, let. *belute* „Wasserloch“ etc. Proveniența cuvintelor rom. și alb. din sl. *blato* înainte de metateza lichidelor (**balt-*, **bolt-*), deși posibilă în principiu (metateza, datată în jurul anului 800, afectează unele toponime trace, cf. *Almus* > bg. *Lom*), poate fi respinsă datorită atestărilor antice traco-ilire; cf. și evoluția comună semantică a termenului latin pentru „baltă“ *palude(m)* > rom. *pădure*, alb. *pyll* „id.“ (DA, s.v.), explicabilă poate prin concurența autohtonului *balta* în momentul pătrunderii elementului latin.

băl, *bălăș*, *băloș*, *bălai*, *bălan* (drom.) „alb, blond“, arom. *bal'u* „cal cu pată albă în frunte“, considerate în general ca împrumuturi slave, au fost apropiate de HEM III, 2937—2942, G. Meyer de alb. *balash*, *balosh* „alb, cu pată albă în frunte“, *ballë* „frunte“, scr. *bhālam* „Glanz, Stirn“, gr. Βάλιος (calul lui Ahile) și glosa βάλιος „alb, bălțat cu alb“ (împrumut dintr-o limbă din nordul peninsulei), Βάλαν numele calului lui Belisarius (trac, nu germanic), celt. *belen* „jaune d'or“, arm. *bal* „pa-loare“, lit. *bālas*, *bālnas* „alb“, v. mac. βάλιακρος, gr. φάλακρος „pleșuv“, toate din i. e. **bhel-* „alb“ și „cap“. Sl. *bělu* „alb“ nu explică nici rom. *băl* (ar fi fost de așteptat *biel, cf. sl. *běliti* > rom. *bili*, nici pe cele albaneze (era de așteptat *bjalash*; cf. Meyer, EWA, s. v.). Arom. și megl. *bel* sînt poate împrumuturi slave.

broancă (drom. dial.) „vechi instrument cu coarde“, apropiat de HEM I, 698 de glosa din Hesychius βρυγχόν·κιθάραν. Θράκες, care ar

corespunde cu sl. *brøkŭ* < *brøkati* „klirren, widerhallen“, lit. *brēka*, *Ge-schrei*“ etc. Contestarea etimologiei la Tomaschek, *Alt. Thrak.*, II, 1, p. 7, Densusianu, HLR I, p. 37. Alte etimologii: lat. **bromica*, Giuglea, DR III, p. 591 și 593, contestat de Drăganu, DR IV, 1927, p. 747—748, care presupune un împrumut din slavă; cuvântul e atestat numai în Banat, ar fi deci de presupus origine sîrbocroată, dar aici nu se găsesc forme apropiate.

brustur(e), *brustan*, *brostan*, *brusc(ăl)an* (drom.), diverse specii ale plantelor *Lappa* (*maior*, *minor* și *tomentosa*) și *Petasites officinalis*: alb. *brushtull(ë)* „gemeine Heide“ (*Calluna vulgaris*); arom. *bruștur*, cu ș, probabil sub influența albaneză. Apropiat de A. Papadopol-Calimach și D. Brandza (AAR, seria I, XII, II, p. 40) de numele de plantă dacic *riborasta* „Filzklette, Maskenblume“ (Pseudo-Apuleius, 36), apropiere contestată de Densusianu, HLR I, p. 23; I. I. Russu, *Traco-dac.*, p. 117 îl consideră autohton; cf. și Vl. Georgiev, LB VII, 1964, p. 11. Trecerea spre forma românească nu e posibilă decât printr-un derivat **riborastula*, cu pierderea inițialei cuvântului prin disimilare, după evoluția *-l- > -r-*. Cum însă cuvântul dac apare corupt în manuscrise, cu variantele *ribo-basta*, *peripobasta*, *peripomasta*, orice apropiere etimologică este nesigură.

bumb (drom.) „nasture, buton“, *bumbărează* (*bumbăreață*) „noadă“, cu diverse derivate, comparabil cu frigianul βάμβραλιν ... τὸ αἰδοῖον „organ genital“, (Hesychius), lit. *bamba* „buric“, *baĩmbalas*, *bambarežla* „burtă umflată“, let. *baĩmba* (*bumba*) „bilă“, lit. *buĩmburas*, *-ulas* „bilă, umflătură, mugure“ etc., poate și alb. *bumbrek* „rinichi“, *bumbar* „chișcă“ etc. Sensul inițial „umflătură, obiect rotund“ (cf. Pokorny, p. 94—95). Pentru caracterul autohton al cuvântului pledează forma cu *-ează*, ca și alternanța cu *-eață*, cf. *gălbează* / *gălbeață*.

burduf (*-h*) (drom.), *burduhan*, *burduși*, *ĩmburda* „a descărca, a trînti la pămînt“, *zburda*: alb. *burdhë* „sac“ (vezi Çabej, SCL, 1959, p. 556), lat. *burdō*, *burdus* „catîr“, *burdubasta* „măgar împovărat“ (sufixul *-st-* duce spre teritoriul traco-iliric) cf. și aim. *bard* „grămadă“, got. *baurþei* „sarcină“. Din i. e. **bher-* / *bhor-* „a purta“. Vezi și *bort*, *burtă* (5.3).

buză (drom.), v. drom. și arom. *budză*: alb. *buzë* „id.“, bg. *buza*: „obraz“ (< tracă, încrucișat ca sens cu lat. *bucca*, vezi BgEtR, s. v.), pol. *buzia(k)* „sărutare“, irl. *bus* „buză“ etc. Cuvintele balcanice au fost apropiate de topon. *Byzantion* „orașul de pe țăim“, calabr. *Busento* (Çabej, BUT, 1960, 4, p. 81 și 102). Pentru antroponimele din Rosetti ILR, p. 267 (la care adăugăm *Buzilă*: alb. *buzala*, „buzat“, Meyer, EWA, p. 57) cf. poate trac. *Byzas*, *Byzos*, dac. *Beusas* (Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 94—95), ilir. *Buzos*, *Buzetius*. Alte etimologii la Cioranescu, DER, 119.

carĩmb(ă), *carămbăț* (drom.) „băț; loitre, tureată“, comparat de Capidan (LgLit II, 1943, 1—2, 224—227) cu glosa din Hesychius καράμβας ῥάβδον ποιμενικήν („băț ciobănesc“) ἢν Μύσοι συκαλόβον; cf. și I. I. Russu, AMET, 1959—1961, p. 32—33. Alte etimologii: lat. **calamulus*, DA, s. v.; *carri umbo* Philippide, ZRPh, XXXI, p. 302 etc., mai puțin probabile.

colibă (drom., megl.), termen general balcanic: ngr. καλύβα (> arom. *călivă*), alb. *kolubë*, bg. *koliba*, tc. *koliba*, *kalita*, *kulubë*; atestat în

greaca veche de la Herodot, termenul pare să fi pătruns în nordul Balcanilor într-o epocă veche, când gr. β nu devenise b; pentru originea ilirică, Blumenthal, „Glotta” XVIII, 1930, p. 147; Krahe, *Spr. Ill.*, p. 116. Originea traco-dacă mai puțin probabilă (i. e. *k'el- „a acoperi”, din care derivă, ar fi trebuit să devină *sel-). Sursa directă a cuvântului românesc e neclară (vezi Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 80).

druete (drom.) (Oltenia) „lemn”: alb. *dru* (pl. *drutë*) „id.” (Pascu, AR IX, 1925, p. 316), puse în legătură de Georgiev („Zbornik za filologiju i lingvistiku”, IV—V, Novi-Sad, 1961—1962, p. 85—86) cu topon. dac. Δροβητίς, *Drobeta*; cf. gr. δρῦς „id.” etc. Alb. *dru* < *druva, cf. sl. *drŭva* (Meyer, EWA, s. v.). Sufixul -et- din topon. *Drobeta* apare și în alte toponime trace (cf. Pârvan, *Get.*, p. 268, 273; rom. *druete* însă e format cu sufixul de singulativ -ete. Probabil tot aici aparține trac. Διν-δρούμη, Ζίν-δρουμα „dumbrava lui Zeus” și altele mai puțin probabile (vezi Pokorny, p. 215).

drum (drom., megl.: alb. *dhrom*, bg. *drum* „id.” a fost explicat prin gr. δρόμος (vezi Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 13 și 15), deși ó > u face dificultăți, cf. Diculescu, DR IV, 1924—1926., p. 419—420. Pentru originea autohtonă vorbește trac 'Ανά - δραιμος, tradus cu gr. 'Εννέα ὁδοί „nouă drumuri”.

doleă „cățea”, *dulău* (drom.) au fost puse de Hasdeu (ColTr, V, 1874, p. 173—174) în legătură cu lidianul Καν-δούλης „ucigașul de câine” (legat de Jokl, în Eberts, *Reallexikon der Vorgeschichte* XIII, p. 293 cu trac. Κανδάων, Κανδαῖος, epitet al lui Ares), considerînd elementul καν- înrudit cu persan *kan-* „a tăia” și δούλης „câine” (în general se admite că primul element înseamnă „câine” și cel de al doilea „a sugruma”, cf. sl. *daviti*)

ghiuș „bătrîn” (drom., dial. *vîj*), arom. *ghiuș* (< alb.?): comparat de Hasdeu, *Ist. crit* I, ed. I, p. 308, și ColTr., 1876, p. 1—17 și 213—214 cu alb. *gjysh* „bătrîn, bunic” și pus în legătură cu glosa γύγης πάππος (Hesychius), cu lidianul γυγαίη „veșnică” (Herodot, I, 93), cu numele regelui *Gyges*, nume atestat și în Macedonia antică (f. Γυγαίη, Herodot, V, 21), și cu o serie de corespondente indo-iranice avînd tema *svag-* (ColTr, 1876, p. 1—17). Pentru evoluția *s(u)- > alb. *gj-* înainte de vocală accentuată, cf. V. Pisani, *Saggi*, p. 99 și 102. Vezi și *hojma*.

gorun, *goron* (drom.) „specie de stejar” (*Quercus pedunculata*) pus în legătură de Russu, *Traco-dac.*, p. 109 cu dac. γουολῆτα (γονολῆτα), Dioscoride 3, 142 RV (vezi Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 545), ca derivînd dintr-un radical i. e. **guel-*, **guol-* „stejar, ghindă”, cf. lat. *glans*, *glandis*. În acest caz, bulg. *горун* (scr. *gòrun*), inexistent în alte limbi slave, derivat de BgEtR, s. v. < *горя* „ard”, ar fi împrumutat din românește sau direct din tracă.

hojma (drom.) „continuu, repetat”, apropiat de Hasdeu, ColTr, 1876, p. 4 de *ghiuș* (v. *supra*). Sufixul adverbial -ma ar fi tot din substrat (HEM II, 2147). Derivarea din ucr. *hožma* (DA, CADE, Scriban) nu e justificată, căci cuvîntul nu apare nu numai în alte limbi slave, dar nici măcar în întreg domeniul ucrainean; rutenii l-au împrumutat din română (Candrea, NRR, 1900, p. 408).

jelt, *jilt*, *jîlt* (drom.) „pîrîu”, pus în legătură de Hasdeu (*Ist. crit.* I², p. 255—258 și ColTr, 1876, p. 32) cu numele râului *Jiu* (v. drom. *Jilă*)

și cu numele antic a două râuri scitice *Silis* (Plinius, H. N., VI, 7 și V, 1, 8), ca și *Silis* în regiunea venetă, *Silarus* în Galia Cisalpină (Statius, *Theb.* X, 867; vezi A. Pictet, *Origines indo-européennes* I, p. 139). Fiind vorba de nume proprii, apropierea rămîne cel mult posibilă.

lațe (drom.) „smocuri de lînă, fire de păr“, *lățos* „păros“ : alb. *lesh* „lînă; păr“, gr. *λάσιος* „păros“, *λάχνη* „păr“, *λάχνος* „lînă“, v. sl. *vlasŭ* etc. Pentru alb. *lesh* vezi Çabej, St Fil, 1964, 2, p. 39, care presupune un v. alb. *lash. Evoluția *s > ț* apare și în cuvîntul *țarc*. Cuvîntul românesc e nus în legătură cu *laț* (<lat. *laqueus*).

al (drom., arom). istr. *møl* „țärm“ (vechi și dial. „deal“? vezi Densusianu, *Studii de filologie română*, București, 1898, p. 12—14) foarte frecvent și în toponimie (vezi Densusianu, *loc. cit.*; Iordan, *Topon. rom.*, p. 32—33), este cuvîntul românesc de substrat cu cea mai sigură atestare. Prezent în toponimia Daciei, prin localitatea *Malua*, capitala Daciei *Maluensis*, sensul acestui toponim ne este atestat prin traducerea lui latină: (Dacia) *Ripensis* (vezi Hasdeu, *Ist. crit.* I (ed. I), p. 308; Pârvan, *Get.*, p. 276). Termenul este atestat și în sudul Dunării: *Ad Malum*, în Moesia (azi *Vidin*, pe țărmul nemuntos al Dunării). Din aceste două exemple rezultă că în daco-moesiană cuvîntul însemna „țärm“ și nu „deal, munte“, coincidînd ca sens cu let. *mala* „mal, regiune“, lit. *lŷg-malas* „cu malul lin“. De altfel, evoluția „țärm“ > „munte“ este normală (cf. germ. *Berg* „munte“: sl. *brĕgŭ* „mal“; evoluția inversă e mai puțin firească). Alb. *mal* „munte“, : ilir. *Malontum* (sudul Iliriei); *Dimallum*, *Διμάλλη* cf. alb. *Dimale* „doi munți“ (Çabej, SCL X, 1959, 4, p. 559); *Trimalia* (cf. *Trimontium*) atestat între Ohrida și Dyrrachium în anul 1014, vezi G. Șincai, *Hronica românilor*, I, p. 282 (ed. F. Fugariu, București, 1968, p. 299); sensul de „munte“ este deci bine atestat pentru Iliria. Cuvîntul nu apare în Tracia propriu-zisă, ci în sud, în vecinătatea Macedoniei și nordul Greciei: *κόλπος Μαλιακός* (Demosth., LIX, p. 101, Strabo I, 1, 17 etc.), *Maloea*, oraș în Perrhaebia (Tit. Liv., XXI, 41, 5), *Μαλειάων ὄρος* (Hom., *Od.* IX, 80 etc.), în Pelopones, azi capul *Malion* și ca apelativ *προ-μολή* „Auslauf eines Berges, Flusses“. În afara Balcanilor, termenul este atestat în Asia Mică (*Μαλήνη* în Mysia; *Μαλία* în Caria; *Μαλιεύς*, demos lycian etc. (vezi Dečev, *Thrak. Spr.* 283), și în Italia (rîul *Malontina* în teritoriu venet, *Maluentum* în Messapia), în regiuni legate de Balcani. Cf., de asemenea, v. isl. *møl* (v. briton *Malea*, nume de insulă, irlandeza medie *Mell* „colină“). Cuvîntul românesc nu poate deriva din forma antică albaneză, căci aceasta este reconstruită de toți cercetătorii ca *mol-no, nepotrivită pentru limba română; sensurile diferite, atestate încă din Antichitate, se opun și ele acestei derivări.

Vechimea cuvîntului e atestată de numeroase toponime maghiare (B. P. Hasdeu, CB, I, p. 288), dintre care cel mai vechi, *Besenewmal*, e din 1229 (Densusianu, HLR I, p. 317); pentru acestea, L. Treml, „Ungarische Jahrbücher“ VIII, p. 44 presupune origine fino-ugriană (contra, Drăganu, *Rom.* IX—XIV, p. 111—128). Cf. și Cioranescu, DER, p. 498.

măldac, *maldac* (drom. dial.) „mănunchi de fîn“ (sensul vechi și popular) pus de HEM I, p. 116 în legătură cu trac. *μανδάκης* (Eustathius, *ad Iliad.* X, 465), „id.“. Ngr. *μανδάκης* „legătură de răchită“ este mai

degrabă un împrumut din tracă. În plan indo-european, cf. gr. μάνδρα „țarc, staul”, sanscr. *mandurá* „grajd” (Pokorny, p. 699). Împotriva împrumutului din neogreacă, în afara deosebirii semantice, vorbește și faptul că finalele în -ακη(ς) din neogreacă au intrat în română ca -ache, -achi, nu -ac. Schimbarea lui -n- în -l-, ar putea fi explicată prin asimilarea cu *m* și prin influența rom. *maldăr*, care a provocat probabil și apariția sensului de „grămadă de lemne”.

mazăre (drom.), arom. *madzire* „pois” (*Pisum sativum*): alb. *modhullë* „id.” apropiate de numele de plantă dac. μόζουλα (μίζηλα) „cimbru”. Cf., pentru legăturile i. e., Tomaschek, *Alt. Thrak.*, II, p. 27; deosebirea formală dintre cuvintele român și albanez (-ll- / -r-; alb. *o* / rom. *a* și alb. *u* / rom. *ă*) face dificilă derivarea lor din același prototip.

mic (drom., megl., istr.) arom. *nie* adj. a fost pus în legătură cu gr. dial. μικ(κ)ός (acesta din urmă mai ales în dial. dorian și beoțian); vechimea cuvîntului românesc e dovedită de prezența lui în cele trei dialecte și de numărul derivatelor în drom. (*micuț, micucei, micușor, mititel, mitutel, mititeluț* etc.). Cuvîntul pare însă atestat în traco-dacă, în topon. *Micia* și etniconul *Micenses*, ca și în numele propriu *Miccos, Miccas* etc. (vezi Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 60 pentru Philippopolis și Callatis; alte atestări la D. M. Pippidi, *StCl VIII*, 1966, p. 50). Cuvîntul ar putea, eventual, proveni din i.e. **(s)mē(i)k-* / *(s)mīk-*, cf. gr. (σ)μικρός, lat. *mīca* (vezi Pokorny, p. 966). Explicația prin lat. *mica* (Philippide, *Princ.*, p. 46 și G. Gougenheim, „Romania” *LXIX*, p. 97—101) prezintă dificultăți (vezi Densusianu, *HLR I*, p. 201).

S-a propus, de asemenea, lat. **mic(c)us*, acceptat de cei mai mulți romaniști. Vezi A III 4.3.1.

mînz (drom.), v. drom. și arom. *mîndzŭ*, megl. *mōnz* s. m., f. *mînză*: alb. t. *mës, mëzi*, g. *mâz, maz*, f. *mëzë*, pus în legătură cu mesap. *Menzanas* (epitet al lui Jupiter, căruia i se sacrificau cai: Stier, *KZ XI*, p. 148) și cu trac. *MEZENAI*, epitet al cavalerului trac (Georgiev, *Trak. ezik*, p. 10—11, contestat de Çabej, *SCL 1959*, 4, p. 553). Cuvîntul a fost pus în legătură și cu lat. *mannus* „ponei” (împrumut celtic după unii, iliric după alții—vezi Ernout-Meillet, s. v., Krahe, *Spr. Ill.*, p. 84 și 115), derivat de la o temă **mando-*, întîlnită și în basc *mando* „catîr” (Krahe, *op. cit.*, p. 115) etc. Dintre atestările antice au mai fost puse în legătură cu acest cuvînt topon. *Manduria* (Calabria), *Mandonia* (Lucania), Μαυδαραί (Macedonia) și n. pers. *Menda, Mendeta*, Μαυδύλαρ (Krahe, *op. cit.*, p. 103), cf. și formele romanice (it. *manzo*, sard. *mendzu* „vițel” etc., vezi Meyer, *EWA*, p. 276) sau germanice (bavarez *manz, menz* „sterilis uacca”, *min-zekalb* „iuuenca”, *ibid.*). Toate aceste forme germanice și italiene (de nord și de sud) au totdeauna sensul de „(pui de) vacă, bou”, niciodată pe acela al rom. *mînz*, care nu se folosește niciodată despre puii altor animale. Cu formele italiene și sarde amintite se leagă rom. *mînzat(ă), mînzar(e), mîrzară*, alb. *mëzat* (*muzat, mzat*), *mëzorë, mëzuer, mëzatore* (vezi Brîncuș, *SCL XVII*, 1966, 2, p. 216—218), care se referă întotdeauna la „vacă”, niciodată la „cal”. Cele două serii de forme ar putea aparține aceleiași rădăcini (vezi Giuglea—Ivănescu, *SCL X*, 1959, p. 110, unde se reconstruiește pentru cele din urmă o rădăcină tracă **mel(d)z-* „a mulge”; contra, Brîncuș, *ioc. cit.*), putîndu-se reduce la i. e. **mend-* / *mond-* „a suge;

piept; animal sugaci" (Pokorny, p. 729), atestat cu sensul primar în alb. *ment* „săuge”, *mëndeshë* „doică”. Cuvîntul era considerat pînă nu de mult exclusiv ilir, și folosit ca argument pentru originea ilirică a substratului limbii române (Densusianu, HLR I, p. 29). Atestarea lui în tracă dezmente această concluzie (vezi Poghirc, RRL XII, 1967, 1, p. 24 și 34), dovedind că termenii români și albanezi sînt independenți.

murg, -ă (drom., arom., megl.) adj. „întunecat”; s. l. „cal cu părul de culoare închisă”, 2. „însurare” (vezi și *amurg*): alb. *murk*, *murgu* „întunecat”, a fost apropiat de Decev, *Thrak. Spr.*, p. 324 de toponimul trac (odris) Μυργίσκη (var. Μυρτίσκη). La acestea am putea adăuga numele de persoană mesap. *Mirgetaos* (gen., cu *ir* pentru *ur*, vezi O. Haas, *Mes-sapische Studien*, Heidelberg, 1962, p. 141), Μόργος, Μόργης, (sudul Italiei) și numele de trib Μόργητες (Krahe, *Spr. Ill.*, p. 73). Cuvîntul ar putea proveni din i. e. **mer(ə)gū* - „a se întuneca” (cu tratament *satəm: gū > g*), cu numeroase derivate în teritoriul balto-slav și germanic (vezi Pokorny, p. 734). De la *murg* derivă *amurg* „însurare” (cu *a-* < lat. *ad*, ca în *a-casă* etc.). Separarea lui *murg* (lipsă în albaneză) de *amurg* propusă de C. Diclescu DR IV, 1924—1926, p. 457—458 și acceptată de alții (cf. DA) este nejustificată.

rămf (*rîmf*, *remf*) (drom., dial.) „fr. Sarassine, germ. Osterluzei” (*Aristolochia clematitis*) apropiat de Hasdeu (ColTr, 1873, p. 220—221) de trac ρομφαία „lance”, și explicat semantic prin forma lanceolată a frunzelor. Meyer (EWA, p. 376) a apropiat cuvîntul grec (considerat de antici de origine tracă) de alb. *rrufé*, *rrëfé*, *rrfé* „fulger, trăsnet”, v. sl. *rofeja*, bulg. *rufja* „id.”; cf., în același sens, Tomaschek, *Alt. Thrak.* II, p. 1, 18; Philippide, OR II, p. 731, subliniază dificultatea derivării cuvîntului românesc din tracă. N. Drăganu (DR V, 1927—1928, p. 371) derivă cuvîntul românesc din săsescul *Rimf[art]* (mhd. *reinvar*) „Rain-farn” (*Tanacetum vulgare*). Limitarea cuvîntului românesc la aria Transilvaniei ca și varianta rom. *rimpf*, par să justifice etimologia lui Drăganu.

scai (drom.), arom., megl. *scal'u* (*Dipsacus fullonum*), atestat în prima listă de plante românești ar putea proveni dintr-un i. e. **skel-* „ascuțit; a tăia, zgîrîia” (vezi C. Poghirc, RRL XIII, 1967, 1, p. 24), atestat în trac. σκάλμη·μάχαιρα Θρακία (Photios), cf. v. isl. *skolm* „sabie scurtă” și numeroasele derivate din greacă: σκόλυμος „anghinare”, σκαλίας „fructul anghinarei” (considerat drept etimonul cuvîntului românesc de Diclescu, DR IV, 1924—1926, p. 484), σκαλίδρις „soi de pasăre”, σκόλοψ „băț ascuțit” etc. Din aceeași temă provin alb. *halë* „așchie”, *hele* „lance” (vezi Pokorny, p. 923—924). Poate că aici ar trebui raportat dac. σάλια plantă spinoasă (poate greșit pentru *σκαλία ? vezi altfel Russu, *Traco-dac.*, p. 119).

Rom. *scai* a fost considerat de majoritatea cercetătorilor (începînd de la Cihac II, p. 328) drept împrumut din scr. *škalj*, *čkalj*. Împrumutul e invers (cum presupunea Diclescu, *loc. cit.*), căci cuvîntul nu e slav și nu se explică nici în interiorul sîrbocroatei. Lat. *squaleus „aspru, uscat”, propus de Cioranescu, DER, p. 729, e improbabil.

scăpăra (drom.), arom. *ascapir*, megl. *scapir* pus de Meyer (EWA, p. 409) în legătură cu alb. *shkrep* „a scăpăra”, *shkrepës* „cremene” (cf.

și Philippide OR I, p. 265, Tagliavini, *L'albanese di Dalmatia*, Florența, 1937, p. 254, Rosetti, ILR, p. 274). Cuvintele provin din i. e. **(s)kerp-*/*(s)krep-* „a tăia, a zgîrîia, a izbi; ascuțit” (Pokorny, p. 944—945), din care derivă și alb. *karpë*, *karmë* „piatră, stîncă”, bg. (dial.) *karpă* „id.” și numele antic al munților, *Carpates*. Forma de la care derivă cuvîntul românesc trebuie, deci, să fi fost **skərpərare* sau **skrəpərare*, cu o disimilare explicabilă. Alte etimologii: lat. **excapulāre* „a elibera”, REW, 2955; gr. στράπτειν, Cihac II, p. 695 (cel mult înrudit cu cuvintele rom. și alb., vezi Meyer, EWA, p. 409); lat. *caperāre* „a se încrunta”, TDRG, s. v.

strungă (drom., arom., istr., megl.) „țarc cu o intrare îngustă, pentru muls oile” (cu diminutivul *strungăreață* „spațiu între dinți”; vezi Sala, SCL VIII, p. 242—243), corespunzînd cu alb. *shtrungë* „id.”, a fost împrumutat de toate limbile învecinate (greacă, bulgară, sîrbocroată, maghiară, slovacă, polonă, ucraineană). Ar putea proveni din i. e. **streng-* „strîns, strîmt” (Pokorny, p. 1036—1037), cf. gr. στρογγύλος „rotund” și este probabil același cu toponimul antic Στρόγγυς din districtul Remesiana (Procopius, *De aedif.*, 4, 4), cum a presupus Tomaschek, *Alt. Thrak.* II, 2, p. 82.

Derivarea din sl. *stręgŭ* (>rom. *strung*), din lat. *stringere* (>rom. *strînge*, alb. *shtrëngo*, vezi trimiterile la Cioranescu DER, 802—803) și din alb. *shtrungë* (cu sensul „pat” și explicat de E. Çabej, St Fil, 1966, 1, p. 57—58, prin alb. *shtroj* „a face patul”) întîmpină greutăți fonetice sau semantice.

șiroadă (drom.) „cadă”, *șirimpîu* „canal” (cf. *Lexicon Budanum*, 1825, p. 644—645), ca și magh. *sír* „groapă, mormînt”, au fost deduse de Hasdeu (*Ist. crit.* I², p. 239—241) din σῖρος, σείρος „groapa în care se depozitau cerealele”, probabil de origine tracă; existența unui cuvînt *șirim* „groapă, mormînt” în armeană (*loc. cit.*, p. 240) ar putea fi adusă în sprijinul originii autohtone a cuvîntului.

trișcă (*trulișcă*) (drom.) „fluier primitiv”, ar putea fi apropiat de trac. τριέλλη „cîntec jalnic trac, însoțit de fluier” (glosă a lui Hesychius), pe care Tomaschek, *Alt. Thrak.* II, 1, p. 21, îl pune în legătură cu gr. τριός „strident, pătrunzător” etc. (vezi Pokorny, p. 1071 și, mai ales, 1088—1089), cu corespondente în teritoriul balto-slav.

Cuvînt lăsat în general fără etimologie în dicționare. Relația cu slav. *trŭstŭ* (>rom. *trestie*) propusă de TDRG, s. v. e îndoielnică (vezi Cioranescu, DER, p. 860). Nu e exclusă originea onomatopeică.

zimbru (*zîmbru*) (drom.) apropiat de Hasdeu (ColTr, 1875, p. 97—104) de numele bourului, ζόμβρος, atestat pentru regiunea „Traciei” într-un document grec de pe la 860 (Morelli, *Biblioteca manuscripta*, 1802, I, p. 59). Același animal, atestat „la Taurosciți, în munții cumenilor”, este numit ζοῦμπος de Nicetas Choniates (41, 433, 16, la anul 1164). Se consideră în general că e vorba de v. sl. **zobrŭ* (cf. Vasmer, REW, s. v. *zubr*), absent totuși din bulgară și sîrbo-croată și împrumutat din rusă în poloneză (cum o dovedește lipsa nazalizării vocalei).

zîrnă (drom.) s.f. (bot. *Solanum nigrum*) apropiat de Hasdeu (*Ist. crit.* I², p. 271—274 și ColTr, 1876, p. 31) de numele dacic de plantă

προ-διάρνα „Nieswurz“ (*Veratrum nigrum*). Pornind de la faptul că ambele plante sînt caracterizate de botaniști prin epitetul *nigrum*, ca și de la derivatul *a se zîrni* „a se înnegri” (despre plante) și epitetul *zîrnă* dat oilor negre, Hasdeu vede în partea a doua a cuvîntului dacic termenul „negru” și îl pune în legătură cu topon. dac. *Dierna*, *Tierna*, *Zerna*, astăzi *Cerna* (considerat slav), comparîndu-le cu topon. rom. *Zărna*, *Zărnești* etc. În sens asemănător cf. și Vl. Georgiev „Zeitschrift für Balkanologie” III, 1965, 1—2, p. 101—102), care propune drept etimon i. e. **dherg-no-*, (irl. medie *derg* „roșu” ags. *deorc*, engl. *dark* „întunecat”).

Etimologia curentă în dicționare, sl. *zrūno* „bob (de grîu)”, nu explică sensul de „negru”.

5.2. Cuvinte comune românei cu albaneza

abeș (drom.) adv. (Banat) „într-adevăr; zău!” apropiat de HEM I, 80—81 de alb. *besë* „credință” (<i. e. *bhendh, „binden”, Pokorny, p. 127) și explicat ca format în românește dintr-un cuvînt de substrat (nu împrumut albanez) și *a-* <lat. *ad*.

abur(e) (drom., arom.) s. m. : alb. *avull* „fum, abur”, g. nord. *abull* (Gazulli, vezi Gr. Brîncuș, RESEE I, 1963, 3—4, p. 315), puse în legătură de Miklosich (*Albanische Forschungen* II, Viena, 1870, p. 69). Meyer, EWA, p. 21, le compară cu sanscr. *abhrá-* „nori” și consideră cuvîntul românesc împrumut din albaneză. Apropiat de M. E. Schmidt, KZ, 57, 1930, p. 15 de mesap. *Atabulus* (un vînt), apropiere acceptată de Krahe, *Spr. Ill.*, p. 41, care le leagă de i. e. **ab-* „apă” (Pokorny, p. 1). Dacă *ll* din albaneză este original, cuvîntul românesc ar putea fi vechi, păstrat din substrat, și nu împrumutat din albaneză.

Alte etimologii : lat. *vapor* (Diez, EW³ II, 14); lat. *vapulus* (Philippide, *Princ.*, p. 7; Pascu, DEMR, p. 27); lat. *abburire* (Densusianu, „Romania” XXV, p. 130); lat. *abburare (Pușcariu, EW, s. v.; REW, 15); lat. *nebula* > alb. > rom. (Pisani, REIE IV, 1947, p. 15—18); lat. *albulus*, Cioranescu, DER, p. 2—3).

amurg vezi p. 333, *murg*.

arcea vezi p. 328.

aș(i)! (drom.) „ba, nu” pus în legătură cu alb. *as* „nu, nici”, *așie* „negare” de HEM II, 1960, care adaugă că originea și raportul celor două forme nu sînt clare.

baci (drom.—megl.), arom. *baciu*, *bagiu* „șeful ciobanilor (cel care face brînză)”: alb. *baç*, *bac* „id.”, atribuite de Hasdeu substratului (ColTr, 1874, p. 104), iar mai apoi (HEM III, 2298) considerate împrumut turcic, din pecenegă sau cumană, explicație acceptată de Densusianu (GS IV, 1929, p. 150—151). După DA, s. v. și Densusianu, *loc. cit.*, cuvîntul ar trebui separat de *baci* „bade, nene, frate mai mare”, care ar putea fi slav sau maghiar. Etimologia rămîne neclară.

balaur, *bală*, vezi p. 328.

balegă (drom.), arom., megl. *baligă* : alb. *bajgë*, *ba(j)gëlë*, *bagjë*, *baglë* cu același sens, ser. *balega*, *balaga*, *baloga*, ucr. (dial.) *bałyga*, *bełega*,

baŭoh (<rom., vezi Candrea, NRR, 1900, p. 407 admis de Berneker, p. 41). Hasdeu, CB I, p. 269 și HEM III, p. 2384 îl apropie de tătarul *balgas*, *balhas* *balgaș* „id.” (Șăineanu, IO, I, p. 268, obiectează că ar fi fost de așteptat alt accent); cuvântul nu pare să provină din protobulgară (Meyer, EWA, p. 23), căci lipsește în bulgară. G. Meyer, IF VI, p. 116, îl derivă din it. (lombard) *bagola* (<lat. *baca* „bob”), admis de DA, s. v. și Pascu DEMR I, p. 239, respins de C. Treimer, ZRPh XXXVIII, p. 385; fonetic cuvântul rom. *balegă* nu poate proveni din *bagola*, ci mai degrabă acesta din urmă provine din istriianul *baligola*, care la rîndul lui e împrumutat din aria albană-sîrbo-română. Cf. și Cioranescu, DER, p. 63. Alte etimologii: Barić, IF II, p. 297–298 (<i. e. *bəlno + *gu uā*); Șăineanu, IO I, p. 268 (<*bale*), greu de acceptat.

baltă, vezi p. 328.

bară (drom.), „loc mlăștinos, după Schafařík, *Slavische Alterthümer* I, Leipzig, 1843, p. 470 cuvînt getic; Miklosich (*Die slavischen Elemente im Neugriechischen*, „Sitzungsberichte“, t. LXIII, Viena, 1870, p. 22) consideră formele din sîrbocroată și bulgară împrumuturi; cf., în același sens, HEM III, 2487. După DA și Cioranescu, DER, s. v., cuvîntul rom. e împrumut din scr. Împotriva originii slave vorbește absența cuvîntului din slava de răsărit (rus. *бапа* citat de Vasmer, REW, s. v., e exclusiv bisericesc, împrumutat din vechea bulgară, iar pol. *barzyna* pare împrumutat din ceh *bařina*). În sprijinul originii autohtone a cuvîntului cf. alb. *bërrák(ë)* „teren mocirlos”, moștenit după Çabej (SCL X, 1959, 4, p. 557).

bardzu, *bardzë* (rom. com.) adj. „alb, bălțat”, drom. *barză* (adj. substantivat), *bardăș*, *bardoș* s., cu același sens, arom. *bardzu* adj. (și s.) „bălan; bălțat” (despre capre, catîri etc; aplicarea cuvîntului la animale domestice e atestată pentru drom. în unele graiuri, ca și prin ucr. *barza* „oaie neagră cu pieptul alb” <rom., Vasmer, RSl IV, p. 166 și urm.). Comparat de Hasdeu, ColTr, 1873, p. 140, cu alb. *barth* (f. art. *e bardhë*) „alb”, care e folosit și substantivat: *bardhash* „cal bălan; țap alb”, *bardhosh* „cu fața bălană” etc. Cf. și mesap. (antroponim) *Barzides*, *Barizaniates* (Cimochowski, BUT II, 1958, p. 41; Russu, CL III, 1958, p. 95). Din același etimon i.e. *bherag’-, *brëg*’- (cu variantele *bherak*’-, *brëk*’) „alb, strălucitor” provin probabil topon. *Bersovia*, *Bersobis* (Dacia), *Berzana* (Dardania), *Bersamae* (Tracia), comparate cu lit. *beržas*, sl. *brëza* „mesteacăn”. Din română și albaneză termenul a pătruns în bulgară (vezi Bernard, LB I, p. 101–103 și BgEtR, p. 34) ucraineană (vezi *supra*) și sîrbocroată (Capidan, DR II, p. 679). Pentru alte etimologii, vezi HEM II, 2526 și urm., Cioranescu, DER, p. 69.

bască (drom., arom., megl.) s.f. „lîna tunsă de pe o oaie”, apropiat de HEM II, 2595 de alb. *bashkë* (g. *mashkë*), *baskë* „id.”. Corespondența rom. s: alb. *sh* probează independența cuvintelor din cele două limbi (Capidan, DR II, p. 481). Probabil < i.e. *bhasko - „legătură” (Pokorny, p. 111), din care derivă mac. *βάσκος* „legătură de lemne”, lat. *fascis* „pachet, legătură”, sensul primar al cuvîntului român și albanez fiind deci „grămadă (de lîna strînsă după tunsul unei oi)”. Probabil aici trebuie raportat alb. *bashkë* „împreună”, *bashkonj* „a reuni” etc. (vezi Meyer, EWA, p. 29).

băl, *bălan*, *bălaș* etc., vezi, p. 328.

bîlc (drom.) „mlaștină; vale îngustă și mocirloasă în munți” a fost pus de Cihac II, p. 714 în legătură cu alb. *pellk*, *pellgu*, „mlaștină, băltoacă”, căruia i s-au atribuit diverse origini, dintre care cea mai probabilă e gr. *πέλαγος* „mare” (vezi mai recent Eq. Çabej, StFil XIX, 1965, 1, p. 18—19). Fără etimologie în DA : comparația cu albaneza e reluată de Rosetti, ILR, p. 266, Brîncuș, RRL XI, 1966, 6, p. 553—554 etc. Corespondența rom. *b—c*: alb. *p—g* face dificilă apropierea dintre cele două cuvinte; cf. și HEM III, 3015 și urm.

bîr interj., strigătul cu care ciobanul mîină oile; alb. *berr* „oaie, vită mărunță” (HEM III, 3234), considerat ca provenind din interjecție (cf. Jokl, LKU, p. 242). Pentru originea onomatopeică a cuvîntului românesc se pronunță și Vl. Georgiev, RRL X, 1965, 1—3, p. 76. Meyer, EWA, p. 33, constată că cuvîntul, cu sensul de „oaie”, este „altes Alpenwort”, propunînd apropieri și în afara Alpilor (vezi și Meillet, RSI II, p. 69). Mai remarcăm că în românește multe interjecții de strigare a animalelor reprezintă numele (adesea împrumutat dintr-o limbă străină) al animalului respectiv.

boreasă (drom., dial.) „femeie, nevastă”, *boiereasă* (poate prin apropiere de *boier*), comparat de Poghiru, RESEE I, 1963, 3—4, p. 553—555 cu alb. *barëshë* „ciobăniță”, f. de la *bari* „păstor”. Dacă *boiereasă* continuă un vechi etimon, ea corespunde alb. *bajorešë* „ciobăniță” (atestat la Meyer, EWA, p. 27). Pentru alte etimologii (<*boier*; *boar*; germ. *Bauer*) vezi C. Poghiru, loc. cit.

brad (drom., arom., megl.) s.m. comparat de C. Bolliac cu alb. *bredh*; Hasdeu, Col Tr, 1873, p. 244, comparîndu-l cu arm. *pardi* „plop”, arată că albaneza trebuie să fi avut vocalismul original *a*; cf. și Eq. Çabej, „Lingua Posnaniensis”, VIII, 1960, p. 87, care arată că *bredh* e un plural singularizat din vechiul *bradh*; A. Graur, „Romania” LIII, 1927, p. 383, a arătat că *d* din rom. *brad* e refăcut analogic dintr-un mai vechi **braz* (pentru rom. com. trebuie presupus, credem, *bradzu*). Cuvîntul românesc și cel albanez provin independent din i.e. **bhrozd-* (vezi Pokorny, p. 110). După Meyer, EWA, p. 45, Cihac, II, p. 714 și DA, s.v., ar fi vorba de un împrumut românesc din albaneză, ipoteză contrazisă de deosebiri formale, ca și de mulțimea și vechimea derivatelor românești (pentru care vezi Cioranescu, DER, p. 102; Brîncuș, RESEE I, 1963, 3—4, p. 312).

brănu (rom. com.), drom. *brîu*, pl. *brîne*, arom. *brănu*, *brîu*, *bîrnu*, megl. *brøn*, istr. *brāv* s.n. 1. „cingătoare”, 2. „bîrnă orizontală la mijlocul peretelui (sau „dungă ornamentală” pus de Miklosich, Slav. Elem. Rum., p. 9, în legătură cu alb. *brez* (<*bren-zë*, Barić, Ist. arban., p. 40), *brenc* f. „legătură”, *mbrenj* „a încinge” (Meyer, EWA, p. 46). Vechimea cuvîntului românesc, ca și dovada că nu e împrumutat din albaneză, o arată tratamentul fonetic (la fel ca în cuvinte moștenite din latină; *frenum* > *frîu*, *granum* > *grîu*) și absența sufixului albanez în formele românești. La acestea trebuie poate adăugat rom. *brîună* „cărare, brîu practicabil pe o coastă povîrnită”: alb. *brinjë* „coastă, povîrniș” (>scr. *brina* „mal, regiune de coastă”).

În română, ca și în albaneză, cuvintele provin din i.e. **bhrū-/bhrēu-* „arcadă, sprînceană” și „bîrnă, punte” (Pokorny, p. 172—173), de la

care forme derivate cu un sufix nazal apar în lituaniană (*žemaitis brunės* „sprincene”) și în slavă (*brŭvino* „bîrnă”). Altă etimologie la Cioranescu, DER, p. 105—106.

brusture, vezi p. 329.

buc (drom.) s. m. „pleavă (de cînepă sau in, de la boabe de porumb)” ; alb. *byk* (< v. alb. *buk) „paie, pleavă” (Rosetti, ILR, p. 266). Ambele pot proveni de la i. e. **b(e)u-*, *bh(e)u-* „a (se) umfla”.

bucura (drom.), arom., megl. *bucurare*, vb. reflexiv, *bucurie* (drom.), megl. *bucuril'ă* s. f., *bucuros* adj. etc.: alb. *bukurónj* „a înfrumuseța”, *bukurí* „frumusețe”, *bukur(osh)* „frumos, plăcut”. Evoluția de sens „frumos” > „plăcut” > „înveselitor” petrecută în română e normală, iar sensul vechi de „frumos” este dovedit din toponime ca *Bucura*: alb. *Bukurisht* (vezi Densusianu, *Studii de filologie română*, București, 1898, p. 6—11 și Gr. Brîncuș, SCL XVII, 1966, 2, p. 214) și antroponime (*Bucur*). Formele românești nu sînt împrumuturi din albaneză (cum afirmă Meyer, EWA, p. 52 și DA, s. v. *bucura*), nici invers (argumente la Barić, ArhArbSt II, p. 79), ci moștenite din substrat (O. Haas, LB I, 1959, p. 43, 46, care le compară cu gr. *ψαυχρός* „delicat”). Etimologia lat. *vacŭlāre e neîntemeiată.

bumb, *bumbărează*, vezi p. 329.

bunget (drom.) s. m. „desiș de pădure” a fost apropiat de Hasdeu, CB I, p. 245 de alb. *bunk*, *bungu*, „stejar”, și explicat ca formație hibridă — termenul autohton *bung* + suf. lat. *-etum*, ca în *brădet*, ceea ce ar pleda pentru vechimea cuvîntului în românește, cum par să arate și numeroasele toponime derivate de la tema *bung-* (Iordan, *Topon. Rom.*, p. 69 și Gr. Brîncuș, SCL XVII, 1966, 2, p. 212—213). Pentru etimologia i. e. a celor două cuvinte, cf. Pokorny, p. 100, 147, 153, Eq. Çabej, BUT IV, 1960, p. 77, 102, G. Giuglea, *Uraite Schichten*, p. 33—34, N. Jokl, LKU, p. 179.

burduf, vezi p. 329.

buză, vezi p. 329.

căciulă (drom.), arom. *căculă*, *căcuuă*, *cîțulă*, megl. *cătsuă* s. f. : alb. *kësuljë*, autohtone după Reichenkron, *Dak.*, p. 96—99, Russu, AMET, 1957—1958, p. 147. Rom. *č* (arom. — megl. *ts*): alb. s arată că nu e un împrumut din albaneză în română sau invers. Alte etimologii la Cioranescu, DER, s. v.

călbează, *gălbează* (drom.), arom. *gălbadză* pus de Cihac, II, p. 717, în legătură cu alb. *këibazë*, *gëibazë*, *klëbacë* „boală de ficat a oilor” și explicat de unii ca împrumut în română din albaneză (Meyer, EWA, p. 222, DA) sau ca fiind de origine autohtonă în ambele limbi. S-a propus însă și o origine latină a termenului românesc (*clauella* > *caluella cu schimbarea de sufix și cu fonetismul inițial influențat de *galben*; cf. Cioranescu, DER, p. 352; Vl. Georgiev, RRL X, 1965, p. 76).

căpușă (drom., arom., megl.) s. f. „*Melophagus ovinus*): alb. *këpušë*. cu același sens; cuvîntul există și în bulgară (*kápuš*). Relația cu scr. *krpuša* (*kerpuša*) din care Meyer, EWA, p. 188, derivă cuvîntul albanez și român, nu e clară. Cuvîntul românesc pare derivat de la *cap*, ceea ce ar permite considerarea celui albanez (neexplicat în teritoriul limbii albaneze) ca un împrumut din română, cf. Th. Capidan, DR, 1924, p. 204; Rosetti, ILR, p. 267.

cătun(ă) (drom., arom., megl.), *cotun(ă)* (drom., dial.) 1. „sat mic”, 2. „colibă”, cuvînt general balcanic: alb. t. *katund* (g. *katun* / *kotun*) „sat; vilă”; gr. κατοῦνα „cort, tabără de corturi”; v. bg. *katuni* „lagăr, tabără”; scr. *katun* „sat de păstori (români și albanezi)” etc. Cuvîntul e atribuit substratului de N. Jokl, IF XXXIII, 1913—1914, p. 420 și urm., Philippide, OR II, p. 703, Skok, ZRPh L, p. 519, DA, p. 219, Brîncuș, SCL XVII, 1966, 2, p. 207, Rosetti, ILR, p. 267—268, I. I. Russu, AMET, 1961—1964, p. 78—79. Alte explicații: turcă (Șăineanu, IO II, p. 96, avară (C. Treimer, „Slavia” III, p. 45), iranică (Densusianu, GS VII, p. 90) sau italiană (Jireček, *Geschichte der Serben* I, Gotha, 1911, p. 156, urmat de Cioranescu, DER, p. 151, care presupune un intermediar grec).

ceafă (drom.) „cerbice”; alb. *qafë* „gît”; arom. *chiafă* < alb., ca și *zvercă* „ceafă”. Alb. g. *çafë* e relativ tîrziu (Philippide, OR II, p. 704; Brîncuș, SCL XVII, 1966, 2, p. 208), fapt care, ca și deosebirea de sens, arată că nu poate fi vorba de un împrumut din albaneză în română (Meyer, EWA, p. 219 și DA, p. 249), nici invers. De origine autohtonă după A. Philippide, *loc. cit.*, Pascu, DEMR II, p. 224, Pușcariu, LR I, p. 177, Rosetti, ILR, p. 268, turcă după Cioranescu, DER, p. 155, greacă după G. Giuglea, *Uralte Schichten*, p. 34—36.

cioară (drom., megl.), arom. *țoară* a fost pus de B. P. Hasdeu (ColTr, 1874, p. 176) în legătură cu alb. *sorrë* „id.”, persan *sār* „pasărea neagră”, sanscr. *śari-*, *śārika*, lit. *šarka*, sl. *sroka* (sic!); cf. Pokorny, p. 569, sub radicalul onomatopoetic *ker-* / *kor-* / *kr-*, avînd și variante cu *k’*. Aici trebuie raportat și friul. *çore*, *sore* „cioară”, probabil de origine alpino-balcanică, dar formele romanice derivate din *çaola* (cf. REW, 2449) nu pot explica forma românească (vezi Graur, BL V, p. 95; Sala, SCL VII, p. 312, Rosetti, ILR, p. 268). Explicarea cuvîntului românesc prin slavă (Wędkiewicz, RSl VII, p. 115 și urm.) nu e acceptabilă.

cioc (drom., arom.) s. n., megl. *cioc* „ciocan”: alb. *çok* „cioc” etc., cuvinte de origine onomatopeică, posibile deci a fi create independent în ambele limbi.

ciucă (drom., arom., megl.) „pisc, vîrf de deal, de munte”: alb. *çukë* „id.”. Cuvîntul pare împrumutat din albaneză și română în gr. τσοῦκα „pisc, umflătură”, bg. scr. *čuka* „deal”, magh. *csúcs* „pisc”. Explicația prin gr. κύκλος (Philippide, OR II, p. 706) e inadmisibilă (cf. DA, s. v.). Apropierea de *cioc*, *cioacă*, propusă de Th. Capidan (DR II, p. 462—463) e posibilă; cf. și Pușcariu LR I, p. 179.

ciuf (drom., arom.), *ciof* s. „moț (de păr)” ; adj. „zbîrlit”, apropiat de alb. *cufkë*, *xhufkë* „ciucure” de către S. Pușcariu (DR II, p. 609), care însă îl consideră cuvînt germanic (vezi și Philippide, OR II, p. 706). Posibilă formație expresivă.

ciump, *ciomp* „ciot; bucată rămasă dintr-un membru tăiat” comparat de către H. Barić, *Albanorum St.*, p. 12 cu alb. *thump*, *thumbi* „ghimpe”. În românește e însă probabil o formație expresivă.

ciupi (drom.) vb. comparat cu alb. *çupis* „a ciupi cu ciocul” (apropiat de Meyer, EWA, p. 222—223 de *qep*, *sqep* „cioc”). Forme asemănătoare există și în scr. (*čupati*), bg. *čupja*, magh. *csípni*, vezi Philippide, OR II, p. 707; cf. S. Pușcariu, în DA, s. v. (împrumut din scr.), LR I, p. 265

(din alb.). Cuvîntul românesc pare să fie însă un derivat de la interjecția *ciup*.

ciut (drom., arom., megl.), *șut* (drom., arom.) adj. „fără coarne, fără urechi”, *ciută* s. „căprioară”: alb. *shut* „fără coarne”, *shutë* „ciută” împrumutat din română în bulgară, sîrbocroată, cehă, polonă, ucraineană și maghiară (Meyer, EWA, p. 420, St. Wędkiewicz, RSl VII, p. 113). Cuvîntul românesc e considerat împrumut din alb. (DA, s. v., Th. Capidan, DR I, p. 512, II, p. 550), fapt improbabil. Explicație prin latină la Pascu, DEMR I, 194 și Giuglea, RF II, p. 49.

coacăză (drom., arom.), *cocă* (arom., megl.), numele mai multor plante cu fructul mic și rotund, comparat cu alb. *koqë* „boabă, fruct”, *koqëzë* „bomboane”. Ambele cuvinte par să provină din lat. *coccum* (cf. Cioranescu, DER, s. v.).

codru (drom., megl.), *cod(u)ru* (arom.) „pădure” considerat autohton de Miklosich, *Slav. Elem. Rum.* p. 10 și comparat de Hasdeu, Col Tr, 1873, p. 110 și 244 (= *Ist. crit.* I², p. 64—65) cu alb. *kodër*, *kodrë* „colină”, cu arm. *gadar* „movilă” și gr. *κέδρος* „cedru”; cf. și Philippide, OR II, p. 708 Pascu, DEMR I, p. 189. În general, cuvîntul e considerat identic cu cel care înseamnă „bucată de pîine” și derivat din lat. *quadrum*; detalii la W. Belardi, AION V, 1963, p. 77—80.

colibă, vezi p. 329.

copac, *copaci* (drom.), arom., megl. *cupaci*, istr. *cupaț*, considerat autohton de Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 10, Cihac, II, p. 716, Meyer, EWA, p. 198, Philippide, OR II, p. 708, Pascu, DEMR II, p. 219, DA, s. v., Pușcariu, LR I, p. 179 și comparat cu alb. *kopaç* „ciot, buturugă”. Derivarea din sl. *kopati* „a săpa” (vezi Cioranescu, DER, p. 230), rămîne îndoielnică.

copil (drom., arom., megl.), *cochil* (arom., drom. dial.) „bastard” (sensul vechi), „fiu”, „băiat”, cuvînt general balcanic: alb. *kopil* „Knecht; junger Mensch” (g. „Bastard”); ngr. *κοπέλι* „tînăr”, bg. *kópele*, *kopeiak*, „bastard”, scr. *kópilë* „id.”, intrat prin română și în maghiară și în limbile slave răsăritene. Cuvîntul e considerat autohton de Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 10, Berneker, p. 564, Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 94, DA, s. v., Densusianu, HLR, p. 37, Capidan, DR II, p. 524, Pușcariu, LR I, p. 179, Rosetti, ILR, p. 268—269 etc. Pentru etimologia i. e., vezi Reichenkron, *Dak.*, p. 112; C. Poghirc, LR XVI, 1967, p. 418—419. Alte explicații la Cioranescu, DER, s. v.

curpen (drom.), *curpăn* (drom., arom., megl.), *curpan* (arom.), „vrej, tulpină de plantă cățărătoare”, 2. unele specii de *Clematis* (*vitalba*, *rectis*) etc.: alb. *kulpër(ë)*, *kurpul*, *kurpën*, *kurpër* „clemalită sălbatică” Luînd drept bază formele albaneze cu -r, N. Jokl, („Litteris” IV, p. 198, urmat de Tagliavini, „Indogermanisches Jahrbuch”, XXV, p. 206), consideră cuvîntul românesc împrumut din albaneză. Ar putea fi însă, în românește, un cuvînt din substrat, din i. e. **kuel(ə)*- „a se învîrți, a se mișca încolo și îndoace” (Pokorny, p. 639); cf. Gr. Brîncuș, SCL XII, 1961, 2, p. 199.

cursă (drom.), comparat cu alb. *kurthë* cu același sens (Meyer, EWA, p. 216, Philippide, OR II, p. 711, Rosetti, ILR, p. 269). Proveniența din substrat e posibilă (i. e. **kert-* a „împleti”, Pokorny, p. 584). S-a pre-

supus de asemenea un etimon latin (derivat al verbului *curro*, Cioranescu, DER), turcesc (Șăineanu, IO II, p. 149), grecesc (Diculescu, DR IV, 1924—1926, p. 463).

daș (drom. dial.) „miel de casă” și alb. *dash* „berbece” ar putea proveni din i. e. **dhē(i)-* „a suge”, din care derivă și alb. *deië* „oaie” (Pokorny, p. 242). În general se consideră că e vorba de un împrumut recent din alb. (Th. Capidan, DR II, p. 527).

droaie (drom.) comparat cu alb. *droe* (și *droje*, vezi Brîncuș, SCL, XII, 1961, 2, p. 198), „spaimă, groază”. Probabil împrumut recent din alb. (unde cuvîntul provine pe cît se pare din lat. *terror*, Meyer, EWA, p. 75). Pentru sens vezi J. Byck, BL V, p. 46 și urm.

druete, vezi p. 330.

fărîmă (drom.) s. f., (s)fărîma vb. corespunde alb. *thërrimë* (g. și *fërrimë*) „ciob, fărîmă” etc.; arom. *sîrmă*, *sîrmare* < alb. *thërrimë*, *thërmonj*, poate încrucișat cu *sfărîma*. Pentru originea autohtonă, vezi Reichenkron, *Dak.*, p. 118—119, Vl. Georgiev, *Lgv. baic. i. rom.*, p. 19. Etimologii latine la Diez, *Gramm.* I, p. 281, Meyer, EWA, p. 90, Scriban, s. v. (*fragmen*), S. Pușcariu, ZRPh XXVII, p. 739, EW, 582, Giuglea, DR III, p. 598, Philippide, OR II, p. 712 (**farrimen*; contestat de REW, 3202), Cioranescu, DER (**exformare*).

fluier (drom.), arom. *fluër* s. n., drom. *fiúieră*, arom. *flueáră* s. f.: alb. *flojere* „flaut”. Din albaneză sau română cuvîntul a pătruns în neogreacă, iar din română în sîrbocroată, maghiară, cehă, polonă, ucraineană (cf. Miklosich, ap. Meyer, EWA, p. 108: Candrea, NRR, 1900, p. 403). Probabil cuvînt imitativ (Iorgu Iordan, BPh II, p. 170). Alte etimologii la Cioranescu, DER, s. v.

gălbează, vezi *călbează*, p. 338.

gard (drom., arom., megl.) s. n. și drom. *gardină*, „capătul doagelor deasupra capacului butoaielor; ghizdul fîntîinii”: alb. *gardh*, *gard* s. m. „id.”. Posibil element de substrat (din i. e. **gherdh-* „a îngrădi, a împrejmu, a încinge”, Pokorny, p. 444, cf. lit. *gařdas* „loc îngrădit”, frig. *Manegordum* „orașul lui Manes”, *Gordion*). Alte etimologii: sl. *gradŭ*, cu dificultăți fonetice și semantice (pentru albaneză, vezi Jokl, „Slavia”, XIII, p. 298 și urm. și LKU 109 și 131); got. *gards* (Diez, Gamillscheg), lat. *carduus* (Giuglea). Împotriva posibilității unui împrumut din alb., vezi Rosetti, ILR, p. 269, I. I. Russu, AMET, 1961—1964, p. 85—86.

gata adv., *găti* vb. și alb. *gat* „pregătit”, *gatuaj* „a găti”, considerate împrumuturi din sl. *gotovŭ* (Cihac II, p. 118, Petrovici, DR X, p. 129). N. Jokl, IF XLIX, p. 290 și urm. consideră cuvîntul albanez împrumutat din slavă, iar pe cel român din albanezul *gat*, pe care îl consideră un deverbativ. Împotriva originii slave a cuvîntului se pronunță Barić, *Ist. arban.*, p. 69, care-l consideră autohton. Rosetti, ILR, p. 269—270, arată că verbul albanez, ca și cel românesc, sînt derivate de la *gat* și nu invers. Cf., de asemenea, pentru originea autohtonă, Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 9, Meyer, EWA, p. 119, Philippide, OR II, p. 713, E. Petrovici, DR VII, p. 348, I. I. Russu, *Traco-dac.*, p. 204, Rosetti, ILR, loc. cit.

ghimp(e) (drom.): alb. *gjëmp* s. m., *gljimp*, *gljëmbë* s. f. „ghimpe”. (Cihac, II, p. 717; Meyer, EWA, p. 140; Philippide, OR II, p. 713;

Çabej, SCL X, 1959, p. 530; Brîncuş, SCL XVII, 1966, p. 210; Rosetti ILR, p. 270). Concordanța, evidentă, pune numeroase probleme de amănunt. Jokl, IF XXXVI, p. 141 derivă formele albaneze dintr-o temă *gle-mo-, ceea ce ar face să credem că -p / -b e dezvoltat în albaneză, iar cuvîntul românesc ar fi un împrumut din albaneză, relativ tîrziu (după asurzirea consoanelor finale), căci dacă p / b ar fi etimologic, iar cuvîntul românesc ar fi moștenit, ne-am aștepta la o finală sonoră: *ghimb*. Presupunerea că termenul albanez e împrumutat din română, ca și etimologia propusă de Cioranescu, DER, s. v. (lat. *pîngulūm) nu se susține. Tratatamentul diferit al grupului *gl* față de lat. *glandem* > alb. *ljende* etc. se explică prin faptul că *gelm-* a devenit *glem-* după dezvoltarea unui -b final (cf. *gëlmonj*, dar *gjëmbonj*). Probabil împrumut din albaneză (vezi Meyer, loc. cit., [și DA, s. v.]). Data și căile acestui împrumut sînt greu de precizat.

ghionoaie (drom.) s. f., arom. *ghion* „graur”, „un fel [de cioacă” megl. *ghion* „o pasăre care ... cîntă plăcut” (vezi Rosetti, ILR, p. 270) corespund alb. *gjon* s. m. „cucuvea”. Cuvîntul dacoromân este un derivat cu sufixul moțional -oaie de la *ghion*. Formele din meglenoromână și aromână pot fi împrumutate din albaneză. B. P. Hasdeu în CB I, p. 282, îl pune în legătură cu *ghionoi* „ciocan” (cf. *ghiont* „lovitură”), făcînd paralelismul cu *ciocan-ciocănitoare*. Puțin probabilă relația cu *gaură* propusă de TDRG, s. v.

ghiuj, vezi p. 330.

gogă (drom. dial.) s. f. „strigoaică” a fost comparat cu alb. *gogë* s. m. „fantomă, strigoi, stafie cu care se sperie copiii” (vezi Rosetti, ILR, p. 270). Existența cuvîntului românesc numai în Oltenia (ca și *daș*, vezi supra), face să ne gîndim mai degrabă la un împrumut (posibil prin intermediul poveștilor). Contrar afirmației din Cioranescu, DER, s. v., termenul trebuie separat de *gogă*, *gogoloș* etc. corespunzînd alb. *gogë* (*gegë*), *gogëlë* „Kugel, Ball”.

grapă (drom.) s. f. a fost comparat cu alb. *grep* s. m. „cîrlig de un-diță, cîrlig” (> arom. *grep* „id.”) și considerat de unii împrumut din albaneză (DA, s. v., Pușcariu, DR VIII, 1934—1935, p. 293). I. I. Russu, AMET, 1959—1961, p. 27, pledează pentru originea autohtonă a cuvîntelor în ambele limbi, derivîndu-le din i.e. **grep-*, *g(e)răp-*, din care provin și formele germanice de la care derivă unii cercetători cuvintele din română și albaneză (vezi și M. Iliescu, „Revista de filologie romanică și germanică”, VII, 1963, p. 143—145). Caracterul primitiv al instrumentului, ca și raportul cuvîntului cu *zgreptăna* (poate și *zgîria*) vorbesc în sprijinul originii autohtone a cuvîntului, căci sursa germanică a formelor romanice occidentale (it. *grappa*, friul., sp. *grapa*) nu e posibilă și pentru română.

gresie (drom.), dial. *gre(a)să*), arom. *greasă*, *greasi*, istr. *gresă* s. f.: alb. *gërresë* s. f. „răzuitoare, cuțitoaie”, cu o bogată familie în interiorul albanezei (vezi Meyer, EWA, p. 131). Etimologia slavă (Cioranescu, DER, s. v.) e neverosimilă.

groapă (drom., arom., megl.) s. f., *grop*, *gropan(ă)*: alb. *gropë* f. „groapă, mormînt”, *gropore* f. „fund, bază” au fost considerate autohtone în ambele limbi de Miklosich, Slav. Elem. Rum., p. 9, Capidan, DR II, 1921—1922, p. 532; Rosetti, ILR, p. 270; Russu, Traco-dac., p. 202,

204. După Meyer, EWA, p. 131, DA, s. v. cuvîntul român ar fi împrumutat din albaneză. Meyer, *loc. cit.* consideră cuvîntul albanez de origine slavă, iar după Pascu, DEMR II, p. 193, și cuvîntul românesc ar fi din slavă. Împrumutul din slav. *grobŭ* presupune inițial în ambele limbi un masculin *grop*, de la care s-a format apoi femininul. În românește reconstituirea unui singular *groapă* după *gropi*, pluralul lui *grop* este foarte posibilă, iar *grop* există dialectal (Moldova de sud), deși nu e înregistrat de dicționare. Forme ca *grobiște*, *progrebanie* sînt împrumutate independent.

grumaz (drom.), arom. *grumadz* și *gurmadz* s. m. și n., drom. *sugruma*, arom. *zgrum* vb. au fost puse în legătură cu alb. *gurmas* (*grumas*), -zi, „gît” (Meyer, EWA, p. 135 ; TDRG, s. v. etc.) și considerate autohtone de unii cercetători (vezi Pușcariu, DR IX, 1936—1938, p. 444). Cuvintele românești sînt considerate împrumut din albaneză de Cihac II, p. 718, fapt pe drept contestat de Philippide, OR II, p. 716, căci formele verbale românești presupun o bază *grum neatestată în albaneză. Capidan, DR II, 1921, p. 479—480, presupune că termenul albanez a fost împrumutat din română. Pușcariu, EW, 743, consideră cuvîntul derivat din lat. *gruma* „sfîrcul sînului”, *grumus* „moviliță, grămadă”, comparîndu-l cu it. *di-grumare* „a rumega” și fr. *gourmand* „mîncău”, etimologie acceptată de unii cercetători, deși derivarea semantică a cuvîntului românesc din etimonul latin propus este neverosimilă. Originea autohtonă a cuvîntului român și albanez (vezi și sufixul *z-*) este perfect posibilă.

grunz (drom.), arom. *grundă* (poate influențat de alb.) (pl. *grundz*) megl. *grus* „cocoloș, bulgăraș, grăunte de materie”; alb. *grundë*, *krundë* f. „tărițe”. Pentru cuvîntul românesc s-a presupus origine maghiară (Cihac II, p. 502, Weigand, WJb XVI, 1910, p. 224), sau germanică (Scriban, s. v.), inacceptabile pentru albaneză, ca și împrumutul din aromână în albaneză propus de Cioranescu, DER, s. v. Sl. *gruda*, propus de Pascu, DEMR II, p. 194 și admis de unii nu poate fi acceptat din motive semantice. Cuvîntul este autohton în română și albaneză, provenind din i. e. **ghren-* „zerreiben” (Pokorny, p. 459).

gușă (drom., arom., megl.), *gușe* (arom., istr.) corespunde alb. *gushë* „gît, creasta cocoșului”. Originea autohtonă a cuvîntului au propus-o Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 9 și *Albanische Forschungen* I, Viena, 1870, p. 365 ; Șăineanu, DU, s. v.; TDRG, s. v.; Russu, *Traco-dac.*, p. 204 ; Rosetti, ILR, p. 270. Într-adevăr, cuvîntul român și albanez au corespondente în plan indo-european. Philippide, OR II, p. 716, are dreptate că nimic nu îndreptățește presupunerea unui împrumut din albaneză în română, cum crede Gaster, „Revista de istorie, arheologie și filologie” I, p. 31, sau din română în albaneză, cum cred Berneker, s. v. și Capidan, DR III, 1923, p. 202.

Apropierea de unele forme romanice — it. *gozzo* (venet. *gosso* etc.), fr. *gosier* — a făcut să i se caute cuvîntului românesc origine latină. Cihac I, p. 113, a propus lat. *geusia*, formă nesigură, etimologie acceptată de Pușcariu, EW, 747, de REW, 3750, dar neînregistrată de CDDE și pe bună dreptate. Barić, *Albanorum St.*, p. 106 și urm., a arătat că formele din română și albaneză trebuie separate de celelalte forme romanice. Pentru it. *gozzo* s-a mai presupus că ar fi prescurtarea din *gorgozzo* (< lat. *gurgusti-*

um⁹), pentru care Pușcariu, DR VI, 1929—1930, p. 324, crede că și în română forma mai veche a fost *gurgusă, ceea ce e indemonstrabil.

hameș (drom.), adj. și s. m. a fost comparat cu alb. *hamës* „mîncăcios” de Pușcariu, *Rek. Urrum.*, p. 60. Rom. *hameș* pare modificat după sufixul -eș, cum arată vb. *hămesi*, *hămesit*. S-a afirmat că, întrucît alb. *hamës* e un participiu al verbului *ha* și se încadrează într-o întreagă familie (cf. Meyer, EWA, p. 144), iar cuvîntul românesc e izolat și inexplicabil în interiorul românei, în română ar fi un împrumut din albaneză. În realitate, chiar sub forma participială, cuvîntul a putut fi moștenit în română din limba de substrat. În plus, cuvîntul nu e izolat în română, la aceeași familie aparținînd *hemetui* „a se sătura” (vezi DA, s. v., *hămesi*), *hîmnea*, *hîmnioaia*, poreclă dată oamenilor hămesiți (cf. Brîncuș, SCL XII, 1961, p. 472), derivate de la o bază *ham-*. Vl. Georgiev, RRL X, 1965, p. 76, presupune că rom. *hameș* provine de la interjecția *ham*, dar forme ca alb. *ha* „a mînca”, *haje*, *he* „mîncare, hrană” fac imposibilă această derivare. Apropierea de cuvinte grecești propuse de Philippide, OR II, p. 717 nu sînt acceptabile.

hututui, -e adj. a fost comparat cu alb. *hutoj* „a rămîne cu gura căscată (de mirare), *utuem* „prost, nătărău” (Philippide, OR II, p. 717), a cărui etimologie nu e stabilită (vezi Brîncuș, SCL XII, 1961, p. 472). Cuvîntul românesc are aspect onomatopeic.

jumătate, *jumate* (drom.), arhaic și dialectal *ğumătate*, arom. *giumitate*, megl. *jimitate* a fost comparat cu alb. *gjymës* (sic. *gjimës*) „pe jumătate”, *gjymësë* „jumătate”. Pentru termenul albanez Meyer, EWA, p. 143, presupune un împrumut din gr. ἡμισυς, dificil de acceptat. Pentru forma cuvîntului românesc s-a propus o contaminare cu lat. *medietatem*, *dimidietatem*, sau o proveniență din formele latinești citate.

lehăi (drom.) vb. „a flecări, a vorbi fără rost” a fost comparat cu alb. *leh* „a lătra, a hămăi” (TDRG, s. v., Reichenkron, *Dak.*, p. 139 și Vl. Georgiev, *Lgv. balc. l. rom.*, p. 23). Derivarea din sl. *liho glagolati* (Cihac II, s. v.), *lŭgati* (Wędkiewicz apud Philippide, OR II, p. 717) este inacceptabilă.

lete (drom. dial.) „timp liber, răgaz”, *îndelete* adv. „încet”, explicat de Pușcariu, DR I, 1920, p. 232—234 și *Études*, p. 372 prin slav. *lěť* „în cursul anului”, explicație inacceptabilă din punct de vedere semantic, a fost apropiat de alb. *leh(ě)tě* „ușor” de către G. Weigand, BA III, p. 218, acceptat de Gr. Brîncuș, SCL XII, 1961, p. 199 și de Rosetti, ILR, p. 271. Căderea lui *h* în românește e explicabilă.

leurdă (drom.) s. f. „usturoi de pădure” a fost comparat de Cihac II, p. 718 cu alb. *hudh(ě)rë*, *hurdhë* „usturoi” și cu bg. *levurda* „id.”. Deși originea autohtonă a cuvîntului este foarte probabilă (vezi Vl. Georgiev, RRL X, 1956, 1—3, p. 80), demonstrarea ei e dificilă.

mal, vezi p. 331.

mare (drom., arom.), megl. *mari*, istr. *mōre*, adj. „amplu, dezvoltat, înalt” a fost explicat prin lat. *mas*, *maris* „bărbat”, etimologie acceptată de numeroși cercetători. Alți cercetători au căutat alte explicații, și mai puțin probabile (vezi Cioranescu, DER, s. v.). Este posibil ca termenul să aibă legătură cu alb. *madhë* (Çabej, „Revue internationale des études balkaniques” I, p. 232), sau cu celt. și germ. *mār-*, „mare”.

mazăre, vezi p. 332.

măgar (drom., megl.) s. m., cuvînt general balcanic, corespunzînd alb. *magar*, *margaç*, *magjar* „măgar” și *gomar*, *gumar* „id.”, împrumutat din română în bulgară (*magare*) și din albaneză sau română în sîrbocroată (*magarac*), căci cuvîntul nu e slav comun. Meyer, EWA, p. 253, consideră alb. *gomar* împrumut din greacă; *magar* ar putea fi, după același autor, o metateză din *gomar*. Eq. Çabej, StFil, 1964, 3, p. 15 și 48, explică alb. *magar* din prefixul *ma-* și *ager* „măgar”, *gare* „măgăriță”. Cuvîntul pare vechi și, probabil, autohton.

măgură, (dial.) *măgûră* (drom. — arom.) s. f. a fost comparat de Hasdeu, CB I, p. 288 cu alb. *măgulë* „deal, movilă” (învechit, cf. Brîncuș, RRL XI, 1966, p. 559), *gamulë* „grămadă de pămînt, de iarbă” (cuvîntul curent) și considerat de el, ca și de majoritatea cercetătorilor ulteriori (vezi mai nou Rosetti, ILR, p. 271; Russu, *Traco-dac.*, p. 204, DA, s. v. etc.) element autohton.

mărar (drom.; dial. *morar*), arom. *măral'u* (bot.) a fost comparat cu alb. *maraj*, *mërajë* „Foeniculum officinale”, ambele derivate din lat. *marathrium < *marathrum* (Meyer, EWA, p. 259) sau direct din originalul grecesc al acestuia, (Diculescu, DR, IV, 1924—1926, p. 460; Vl. Georgiev, RRL X, 1965, p. 77). Derivarea nu e însă posibilă direct, nici din latină, nici din greacă. Cuvintele din română, albaneză și greacă nu pot fi explicate unul prin altul, ele vădesc doar o veche înrudire, dificilă de explicat în amănunt, căci etimologia cuvîntului nu e cunoscută.

mire s. m. a fost pus de Hasdeu, ColTr, 1873, p. 110 (= *Ist. crit.*, I, p. 308) în legătură cu alb. *mirë* și zendo-afganul *mîreh*.

Derivarea din lat. *miles* a fost pusă la îndoială de Graur, BL V, 1937, p. 105. Cît privește referirea la cuman *mir* „prinț” (Philippide, OR II, p. 379) sau tc. *amir* „șef” (Pascu, DEMR II, p. 108), ele sînt și mai puțin convingătoare.

mînz, vezi p. 332.

moș (drom., megl., istr.; arom. *moașă*, s. f. și adj.) s. m. considerat autohton de Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 10 și Hasdeu, CB I, p. 294 și comparat cu alb. *motshë*, *moshë* „vîrstă”, etimologie general admisă (TDRG, s. v.; Philippide, OR II, p. 724; Iordan, *Dift.*, p. 208; Pușcariu, LR I, p. 179; Rosetti, ILR, p. 272; M. Sala, SCL VI, 1955, p. 140; Papa-hagi, DDA, s. v., Brîncuș, SCL XVII, 1966, p. 213). G. Meyer, EWA, p. 263, afirmă că *moș* e împrumutat din albaneză, fapt susținut recent și de Eq. Çabej, StFil, 1964, p. 3, 41, 53. Chiar cercetătorii care consideră că e vorba de înrudire și nu de împrumut încearcă să explice forma românească pornind de la alb. *mo(t)shë*. Acestuia i-ar corespunde rom. *moașă* „bătrînă, femeie pricepută, care ajută la nașteri” (cf. vb. *a moși*), din care s-a creat pe teren românesc un derivat regresiv *moș* (vezi Brîncuș, *loc. cit.*). În această explicație se pornește și de la faptul că în aromână nu există decît femininul *moașă* s. și adj. Nu ni se pare îndreptățită considerarea lui *moș* ca împrumut din alb. *moshë*; el este înrudit cu tema albaneză *mat-* / *mas-*, *mot-* / *moș-* și, deci, autohton.

mugur(e) (drom., megl.) s. m. a fost pus de Hasdeu, CB I, p. 294 pe drept în legătură cu alb. *mugull* „altoi, lăstar, mlădiță”, și comparat cu scr. *mukula-* „boboc, mugur”, presupunînd o formă intermediară

mungul, existentă de altfel în albaneză. Cuvîntul albanez a rămas încă cu etimologia necunoscută, căci cea propusă de Barić, *Albanorum St.*, p. 54 (pref. *ma-* + **gul-*, neatestat) este neconvingătoare (vezi Philippide, OR II, p. 725). Cuvintele sînt evident înrudite și autohtone, independente (cf. alb. *-ll-* : rom. *-r-*).

murg, vezi p. 333.

mușcoi, *mîșcoi* (drom.) : alb. *mushk* „catîr” e considerat de unii cercetători împrumut din v. sl. *mižgŭ*, *miška*, bg. *mășka* etc. (Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 31 ; Cihac II, p. 206 ; Cioranescu, DER, s. v.), explicație care prezintă dificultăți din motive formale (vezi Philippide, OR II, p. 725). Cf. și venețian *musso*, friul. *muss* „măgar”, pe care Meyer, EWA, p. 294, îl consideră „illyrisches Alpenwort”, idee acceptată de G. Bonfante, BSL, XXXLVII, p. 141 și Lg, 18, p. 290. Cuvîntul nu e însă numai iliric. Credem că trebuie raportat la i. e. **mozg'ho-s* „vită tînără” (Pokorny, p. 750). Ar fi vorba deci de un vechi cuvînt balcanic.

năpîrcă (drom.) s. f. concordă cu alb. *nepërkë*, *nepkërë*, *nepërtkë* etc. „viperă” (vezi Meyer, EWA, p. 303), cum a observat Cihac II, p. 719, apropiere general acceptată. Arom. *năpărtică*, *nepurtica* trebuie să fie împrumuturi din alb. *nepërtkë*. Încercările de derivare dintr-un lat. *vipērāna, influențat de *natrix* (!) (Meyer, *loc. cit.*) sau o contaminare între lat. *natrix* și *pertica* (Capidan, DR II, 1921—1922, p. 542) nu sînt acceptabile. Mai probabilă pare apropierea de *năpîrli* „a lepăda pielea (la șarpe)”, „a-și schimba părul, penele”, care pare să fie tot autohton, cum arată vechiul sufix *-îrl-* (cf. *șopîrlă*).

noian (drom.) s. n. a fost pus de Hasdeu, CB I, p. 295 în legătură cu alb. *ujanë* „ocean” (<*ujë* „apă”), prin falsă separare din forma articulată nehotărît *un uian* > *un noian*, etimologie acceptată de majoritatea cercetătorilor. Celelalte etimologii propuse (cf. Cioranescu, DER, s. v.) sînt mult mai puțin probabile.

pîrîu, *pîrău*, *părău* (drom.), cf. alb. *p(ë)rrua*, bulg. *poroj*, scr. *poroj* a fost considerat cuvînt de substrat de Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 10, Cihac II, p. 719, G. Meyer, EWA, p. 335, Philippide, OR II, p. 729, Jokl, IF XLIX, p. 282—286, E. Petrovici, DR VII, p. 347, I. I. Russu, RRH, 1965, 5, p. 895—896, Rosetti, ILR, p. 272—273 etc. Atribuit limbii ilire (A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* II, Viena, 1959, p. 90—91) sau limbii trace (cf. *Pyretus. Porata*, G. Pascu, „Arhiva”, 1921, p. 133 și AR, VII, p. 567). A fost considerat împrumut din albaneză în română de Meyer și Jokl (*loc. cit.*) și C. Tagliavini, „Rivista d'Albania” I, p. 424. Împrumutul nu e posibil, pentru că, în timp ce forma albaneză presupune o finală *-one* > *-ua* (din *per-* + *rën-*, cu *ē* > *o* înainte de contactul cu latina), care ar fi devenit *-une* în română (vezi Rosetti, ILR, p. 272), româna presupune un *-ēnu* > *-îu* (cf. lat. *frēnum* > *frîu* etc.). Forma rom. *pîrîu* a putut fi modificată prin apropiere de *rîu* < lat. *riuus* (vezi Spitzer, MRIW I, p. 296, Skok, ZRPh L, p. 528 și LIV, p. 464, Rosetti, ILR, p. 273).

pupăză (drom.), arom. *pupuză*, megl. *pupcă*, *pupează* s. f. a fost comparat cu alb. *pupë*, *pupzë*, *pupcë* s. f. „id.”. Formele românești presupun un vechi *pupa*, la care s-a adăugat sufixul (diminutival) *-ză*, de origine autohtonă. Ca etimologie, s-a propus lat. *upupa* „id.” (general acceptată), rom. *pup* „moț” (Cioranescu, DER, 678) sau împrumut din albaneză

(Philippide, OR II, p. 730). Sufixul *-ză* dovedește însă vechimea cuvîntului și poate chiar originea lui autohtonă (vezi Brîncuș, SCL XII, 1961, p. 200).

rață (drom.) s. f. a fost comparat cu alb. *rosë* (> arom. *rosă*) de Hasdeu (ColTr VII, p. 32 și CB II, p. 16). La ele trebuie adăugat friul. *razze* „id.”. Cuvîntul albanez ar fi autohton după Barić (ap. Philippide, OR II, p. 730). Împrumutul din limbile sudslave (bg. *rěca*, scr. *raca* etc., Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 43 și Cihac II, p. 310) nu e posibil, căci cuvîntul nu e general slav; mai degrabă termenul a pătruns în ele din română, ca și magh. *recze*. Puțin probabilă e și etimologia lat. *anas*, *-tis*. Corespondența dintre alb. *-o-s-* și rom. *-a-ț-* este normală în elementele de substrat. Este posibil să fie vorba de radicalul i. e. **rās-* „schreien” (Pokorny, p. 852; pentru sens cf. alb. *rik* „rață” — sunet imitativ; rus. *gogol’* „Anas clangula” etc.) sau, poate, **reudh-* / *roudh-* „roșu” + sufixul *-so-* (Pokorny, p. 872—873), pentru care cf. lit. *raūšvas* „rötlich”, *rūšvas* „rotbraun”, let. *rauds*, *rūsa* etc. și lit. *raudēlē*, let. *rauda* „grosse rötliche wilde Ente” (pentru cuvintele însemnînd „rață” cf. Endzelin, *Lettische Grammatik*, Riga, 1922, p. 210).

rîndză, arom. *arîndză*, *rāndză* (cu *r̄* sub influență albaneză, Brîncuș, RRL XI, 1966, p. 561) „pipotă, stomac de animal; chiag” a fost comparat cu alb. *rrënd*, *rrā*, *rrëndës*. Meyer, EWA, p. 365, mai recent Eq. Çabej, StFil, 1965, 3, p. 73 — 74, au considerat că româna a împrumutat cuvîntul din albaneză. Dar etimologia nu e deloc sigură în albaneză. Meyer, *loc. cit.*, îl leagă de *rëndë* „schwer” (< lat. *grandis*?), Jokl, LKU, p. 276 și urm. și p. 334 de verbul *rend* „a alerga”; G. Weigand, BA III, p. 217, îl derivă din lat. *rēn*, din care provine și rom. *rînă*. Derivarea de la lat. *rēn* e puțin probabilă pentru română, dată fiind existența lui *rînă* și a lui *rinichi* (*rārunchi*), de aceeași proveniență; pentru albaneză, ea este contestată de Çabej, *loc. cit.*

Hasdeu, ColTr, 1874, p. 107, a comparat cuvîntul românesc cu sanscr. *ransa* „gură” și „suc”, zendic *ranha* (atestările la Justi, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864, p. 252). Aproximarea făcută de Jokl (*loc. cit.*) cu formele germanice și raportarea la alb. *rend* „a alerga” (care nu are niciodată sensul „a curge”) trebuie părăsită, *rend* trebuind raportat la i. e. **ere-s-* „fliessen” (Pokorny, p. 336). Cuvîntul românesc și cel albanez sînt mai degrabă independente, căci *d* albanez nu explică pe *dz* românesc (Jokl, *loc. cit.*, apelează la o formă *rënd(ē)zē*, dar nimic nu garantează că în română avem forma diminutivală, cu *-ză*); de altfel originea alb. *d* în acest cuvînt nu e clară, vezi Çabej, *op. cit.*, p. 74 (cf. *rrā*, *rrāskë* etc., fără *d*). Numeroși cercetători au pus acest cuvînt în legătură cu *brînză* „fromage” (vezi p. 354).

sarbăd, *sarbed* (drom.) adj. (despre lapte) „acru” a fost separat de *s(e)arbăd* „palid” (< lat.) și comparat cu alb. *tharbēt*, *tharptē*, *thartē* „sauer” (CDDE, s. v., admis de Rosetti, ILR, p. 274). G. Meyer se referea la germ. *herb*, dar acesta derivă din i. e. **sker-* „schneiden” (Pokorny, p. 938 și urm.), care a dat alb. *shkjer* etc. Este vorba mai degrabă de i. e. **sū-ro-*, *sou-ro-* „sauer, bitter” (Pokorny, p. 1039), din care provin v. isl. *sýra* „saure Milch”, lit. *sūris* „Käse”, v. sl. *syrū* „Käse” etc.

scăpăra, vezi p. 333—334.

scrum (drom., arom., megl.) s. n. a fost comparat cu alb. *shkrum* și explicat ca provenind din tc. *kurum* de Meyer, EWA, p. 409. Șăineanu, IO II, p. 318, propune origine cumană (acceptat de Densusianu, HLR I, p. 383). Capidan (*Megl.* I, p. 83 și DR II, p. 547) presupune că e mai vechi decât influența cumană; Pușcariu, LR I, p. 257 și urm. propune origine avară. Eq. Çabej, StFil, 1965, 3, p. 27—28, contestă, pe drept, originea turcică a cuvîntului, pe care îl consideră autohton, înrudit cu lat. *cremare*. Cuvîntul provine probabil din i. e. **ker(ə)-* „brennen, glühen” (Pokorny, p. 572), care cunoaște unele forme derivate cu *-m-*; *sh-* ar fi un prefix cu valoare intensivă. Cuvîntul românesc este considerat de Çabej, *loc. cit.*, împrumutat din albaneză, însă la o dată veche, înainte de apariția lui *-b* în albaneză, ceea ce e puțin probabil, căci corespondența rom. *s-* : alb. *sh-* se întâlnește în cuvinte moștenite, nu împrumutate (vezi *bască*, *strungă* etc.).

sîmbur(e) (drom.), arom. *sămbure* s. m., după Hasdeu, CB I, p. 309, dac. a fost comparat cu alb. *sumbull*, *thumbull*, *thumbëz* „Knopf”. Meyer, EWA, p. 92, consideră formele albaneze derivate din *thumb* „Stachel, Glockenschwengel”, iar cuvîntul românesc împrumut din albaneză. Deosebiri fonetice și semantice infirmă însă împrumutul. Cum arată Vl. Georgiev, RRL X, 1965, p. 79, e vorba de i. e. **sēm(e)n-* „sămînță” + suf. *-ulo* (vezi Pokorny, p. 890), moștenit independent în ambele limbi : în albaneză i. e. $\bar{e} > \bar{a} > o$ (închis la *u* înainte de nazală), în timp ce în românește *am > îm (ăm)*. Notăm că forma drom. și arom. *sumbur* se explică la fel ca lat. *ambulo > umblu*, sau prin asimilare de către vocala silabei următoare. Vl. Georgiev consideră alternanța albaneză *th-* / *s-* drept două tratamente dialectale ale i. e. **s-*. Remarcăm că un paralelism asemănător există între rom. *sîmbure* și *țîmburuș* (*țumburuș*) „mică proeminență rotundă la un obiect” (sens mai apropiat de albaneză). Pentru corespondența i. e. **s-* > alb. *th-*, rom. *ț-*, cf. *țarc*. Alte etimologii, propuse pentru cuvîntul românesc — lat. *sabulum* (P. Papahagi, „Dunărea” II, p. 79) sau *symbola* (Cioranescu, DER s. v.) nu sînt verosimile.

spînz, *spînt*, *spîns* (drom.), arom., megl., *spingiu* s. m. 1 „dalac (boală a cailor din umflarea splinei)”, 2. „elebor (*Helleborus purpurascens*)”, a fost comparat cu alb. *shpendër* „elebor”. Legătura este evidentă, iar diferențele fonetice (*s* : *sh*; *z* : *d*) și semantice nu permit derivarea unui cuvînt din celălalt (cf. Vl. Georgiev, RRL X, 1965, p. 80). Din română cuvîntul a pătruns în maghiară și ucraineană. Etimologia a variat după cum s-a pornit de la sensul de „plantă” sau „boală”. Existența unor cuvinte ca venet. *spienza*, dalm. *spianza* (Bartoli, *Das Dalmatische* II, Viena, 1906 p. 135), friul. *splendze* „splină” a făcut să se caute un etimon latin (vezi REW, s. v. *splen*, care notează formele citate cu *unverständlich*) sau o formă tracică înrudită cu cea latină (Pascu, DEMR I, p. 191). Existența cuvîntului numai în dialectele citate, legate de Balcani, ca și imposibilitatea explicării căderii lui *l*, fac puțin probabilă originea latină; forma friulană e probabil doar o contaminare a cuvîntului autohton cu lat. *splen* (Philippide, OR II, p. 621). Împotriva originii latine (sau a apropierei de „splină”) vorbește și faptul că albaneza nu cunoaște sensul „boală a cailor” ci numai pe cel de „plantă”. Vl. Georgiev, *loc. cit.*, apropie cuvîntul de i. e. **spend-* „a străluci” (Pokorny, p. 989), din care provin let. *spuôds*

(*spuôzs*) „glänzend, hell, leuchtend”, lit. *spindėti* „glänzen”. Finalul -z din românește este explicat de Georgiev ca analogie după plural.

Originea slavă propusă de Cihac II, p. 357 a fost respinsă de TDRG, s. v. Lat. *spongia*, propus de Cioranescu, DER, p. 782, e puțin probabil.

spîrc, *spîrci* (drom.) adj. și s. m. 1. „spîn”, 2. „copilandru, pici” (TDRG, s. v.), fără etimologie pînă în prezent, trebuie separat de *spîrc* s. n. și m. „zgîrci, cartilaj” (<pol. — ucr.) și apropiat, credem, de alb. *spër*k „imberb”. Meyer, EWA, p. 391, considera cuvîntul albanez ca provenind din ngr. *σπανός* > alb. *spër* + suf. -k, dar acesta a dat în albaneză *spanó*, pentru care cf. rom. *spîn*, de aceeași origine. O variantă dialectală cu rotacism nu e în principiu exclusă, dar în acest caz nu mai poate fi vorba de neogreacă, ci de greaca bizantină; rămîne însă neexplicată apariția sufixului -k. Rotacismul din acest cuvînt nu s-a putut produce în românește, iar sufixul -k nu apare la un cuvînt împrumutat din grecește. Întrucît nu există nici un motiv să considerăm că e vorba de un împrumut din albaneză în română sau invers (vezi totuși Philippide, OR II, p. 733, care îl derivă din română), este probabil că avem a face cu un cuvînt vechi, autohton, derivat dintr-un radical *per-*, poate același ca în alb. *nepërkë*, rom. *năpîrcă*, *năpîrli* etc., de care trebuie, probabil, apropiate (*coamă*) *pîrlă*, (*cal*) *spîr* „cu coama mică” (formele la St. Pașca, DR V, p. 293, care adaugă: „cf. zbîrli, spîrli?”).

spuză (drom., arom.) sf. 1. „cenușă fierbinte”, 2. „pecingine, eczemă”, comparat cu alb. *shpuzë* „cenușă fierbinte”, a fost considerat în general ca provenind din lat. *spodium* (<gr.); vezi Meyer, EWA, p. 41; cf. Philippide, OR II, p. 655, TDRG, s. v.; Capidan, DR II, p. 549. A. Graur (BL V, 114) contestă această etimologie. Întrucît corespondența rom. s: alb. *sh* indică vechimea cuvîntului, e posibil ca *spuză* să fie un element de substrat, moștenit în ambele limbi. Din română, cuvîntul a pătruns în bulgară și ucraineană (Meyer, *loc. cit.*).

strepede (drom.; refăcut de la pl. lui *strepez*, vezi Byck—Graur, BL I, 1933, p. 26), arom. *strepădz*, *strepeț*, megl. *strepiz* s. m. „vierme (în brînză, în oțet)” a fost comparat cu alb. *shtrep* „Wurm, Made” (înrudit cu *shterpinj*, pl. <*gjarpër* „șarpe”). Cuvîntul românesc nu e împrumutat din albaneză (vezi sufixul, ca și corespondența s: *sh*), ci ambele sînt autohtone, derivate din i. e. **serp-* „kriechen”, din care provin sanscr. *sarpa-*, lat. *serpens* (>rom. *șarpe*), cu evoluția *sr-* > *str-* atestată pentru domeniul traco-dac. Deosebiriile semantice nu sînt atît de importante ca să fie nevoie să ne referim la alt radical, cum consideră I. I. Russu, AMET, 1958, p. 142. Cuvîntul românesc ar putea fi o formă diminutivală a temei atestate în albaneză. Probabil de aici vine și vb. rom. *strepezi*, căci etimologiile care încearcă să-l separe de *strepede* sînt greu de acceptat.

strungă, vezi p. 334.

șopîrlă (drom.) s. f. (zool.) a fost apropiat de Hasdeu, *Ist. crit.* I (ed. I), p. 309 de alb. *shapí* „id.”, iar acesta de către Meyer, EWA, p. 299 de sp. *sepa* „Schlangeneidechse”, lat. *seps* „Eidechse”, gr. *σῆψ* „giftige Schlange, Eidechse”. Alte relații: sp. *sapo* „Kröte” (pentru care REW, 7593 reconstruiește un *sappus de origine obscură), sl. *žaba*, și alte cuvinte, turcești, arabe și semitice, rămîn nesigure. Încercarea lui Diculescu, DR IV, 1924—1926, p. 487, de a deriva cuvintele românești și albaneze din greacă

nu e justificată, fiind vorba de înrudire și nu de derivare. În română există cuvântul *șopîrlaiță*, desemnînd popular „anghina difterică” și o serie de plante de leac. Din această cauză credem că alb. *shap*, *shapth* m. „Aphta epizootică” nu poate fi separat de *shapî*, cum face Eq. Çabej, StFil, 1966, p. 9 și 48, care îl derivă din tc. *şab(illeti)* „crevasse qui se produit au tarse des bêtes de somme et fait tomber leur sabot”. Arom. *şap* „maladie dangereuse au museau et aux sabots des ruminants”. Papahagi, DDA, p. 1000) provine mai degrabă din albaneză decît din turcă. Întrucît albaneza mai cunoaște și formele g. *zhapî*, *çapî* (cu un -i nazal), articulat -ini, s-a presupus că forma românească a derivat dintr-o variantă cu rotacism (Philippide, OR II, p. 736), după cum tot dintr-o formă albaneză cu rotacism deduce cuvîntul românesc și Barić, *Albanorum* St. I, p. 98. Nu vedem cum româna ar fi împrumutat o formă toască cu rotacismul lui -n- (care nu e atestat decît în ghegă) și cu atît mai puțin cum forma românească ar fi derivat de la forma articulată albaneză. Și mai puțin acceptabile sînt lat. **sepinula* (propus de Weigand, BA, III, p. 111) sau lat. **sarpella* (Diculescu, OLR, p. 615). Față de *shapî* din albaneză, rom. *șopîrlă* se explică nu ca un împrumut (vezi diferența alb. a: rom. o), ci ca un element autohton, derivat cu suf. -îrlă (vezi 5.5.1).

știră (drom.), megl. *știravă* adj. f. „sterilă” a fost apropiat de N. Drăganu, DR II, p. 615—616 de alb. *shtjerrë* f. „Lamm; junge Kuh”, care era considerat de Meyer, EWA, p. 417 înrudit cu arm. *sterj*, lat. *sterilis*, gr. *στειρός*, got. *stairo*, sanscr. *starī-* „steril, sterp”. În lumina acestor comparații nu vedem de ce rom. *știră* ar trebui considerat împrumut din greacă (Diculescu, DR IV, 1924—1926, p. 443; Georgiev, RRL X, 1965, p. 77) sau din albaneză. Alb. *stjerrë* este pus de Meyer, loc. cit. în legătură cu alb. *shterpë* și cu rom. *sterp*, ambele considerate de el ca provenind din iliră. Raportul rom. *sterp* (autohton după Russu, *Traco-dac.*, p. 204) cu *știră* nu e sigur, deși deosebirea s:ș nu e semnificativă, căci o formă *stiră* e atestată la Dosoftei.

șut, vezi *ciut*.

șap (drom., arom.) s. m. a fost comparat cu alb. *cap* (cu variantele *cjap*, *sqap*, *cqap* etc., vezi Meyer, EWA, p. 387—388). Cuvîntul se regăsește în forme foarte apropiate în diverse dialecte italiene de nord și de sud, în toată Peninsula Balcanică (neogreacă, dalmată, bulgară, sîrbocroată, slovenă), în Europa centro-orientală pînă la Marea Baltică (maghiară, cehă, polonă, ucraineană), în gotica din Crimeea și în limbile iranice (vezi formele la G. Meyer, loc. cit., Densusianu, GS I, p. 242 și urm., Philippide, OR II, p. 738, Giuglea, *Uralte Schichten*, p. 31 etc.). Asupra originii cuvîntului s-au făcut cele mai diverse propuneri. Forma românească a fost considerată autohtonă (Diculescu, *Gepiden*, p. 197), împrumut din albaneză (Meyer, loc. cit.; Pascu, DEMR II, p. 233; Berneker, p. 121 etc.), din slavă (Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, p. 51; Cihac II, p. 429; H. Pedersen, KZ XXXVI, p. 337); cuvintele slave au fost explicate, la rîndul lor, prin română (Philippide, loc. cit., cf. Cioranescu, DER, p. 823), din iraniană (Densusianu, loc. cit.) etc., dar s-ar putea invoca și latina, date fiind formele din italiană și dalmată, precum și *zappus* din CGL V, p. 502, 27. Pe plan mai larg, s-a căutat cuvîntului origine indo-europeană.

Meyer, *loc. cit.*, îl pune greșit în legătură cu lat. *caper* etc.; R. Much, IF IX, Anzeiger, p. 198: german. *stap-* „a călca în picioare”), ilirică, dar mai ales iranică (J. Rozwadowski, RSl, II, p. 109 și M. Vasmer, RSl, III, p. 264, urmați de Densusianu, *loc. cit.*). Originea iranică a cuvântului a fost respinsă de Șiadbei, SCL IX, 1958, p. 188—189, și de Rosetti, ILR, p. 275 (Diculescu, *loc. cit.*, presupunea o înrudire originară între forma iranică și cea dacică, și nu împrumut) și e cu atât mai puțin admisibilă pentru dialectele italiene.

În realitate, cum a arătat Rohlf, ZRPh XLV, p. 662 și urm. (acceptat de Rosetti, *loc. cit.*), este vorba de un cuvânt imitativ, cu care se strigă animalele. Presupunerea e confirmată de rom. *ța* (interjecție folosită și pentru mînatul boilor). Cuvîntul a putut apărea deci independent în limbi diferite, ceea ce nu exclude posibilitatea împrumutului în limbile intrate mai tîrziu în aria delimitată mai sus (maghiara, de exemplu), sau chiar o altă origine pentru unele limbi (cuvîntul iranic este, credem, complet separat ca origine de teritoriul european). Apropierea cu *țeapă*, *înțepa*, e mai puțin probabilă. Originea onomatopeică nu exclude însă vechimea cuvîntului românesc și poate chiar caracterul său autohton.

țarc (drom.), arom. *țarcu* s. n. (cf. *înțărca* „sevrer”) a fost pus de mult în legătură cu alb. *cark*, *thark* „Hürde, Pferch” (Densusianu, HLR I, p. 354; Treimer, ZRPh XXXVIII, 1914, p. 397; Rosetti, ILR, p. 275; Brîncuș, RESEE, 1963, 3—4, p. 314—315). Cuvîntul apare ca împrumut în greacă (<rom. sau alb.), în ucraineană, polonă, și cehă (<rom.). Primii cercetători considerau cuvîntul românesc împrumut din albanezul *thark*, dar pentru a evita dificultățile fonetice s-a propus ca etimon forma albaneză articulată *të thark* > *tsark* (Capidan, DR I, p. 511—512), puțin verosimil. Originea albaneză a cuvîntului românesc e contestată de Philippide, OR II, p. 738 (care neagă orice legătură între cele două cuvinte), și Weigand, WJb XVI, p. 229. În schimb, varianta albaneză *cark* ar fi, după Barić (ArhArbSt. I, p. 104) împrumutată din română. Ca origine pentru ambele cuvinte s-a propus și lat. *circus* (Cihac I, p. 50), tc. *čark* (Vasmer, RSl IV, 1911, p. 170), ambele contestate de TDRG, s. v., și iranicul *čarχ* „roată”, din care provi ne și cuvîntul turcesc amintit (Densusianu, GSI, p. 245—248), etimologie care, cum remarcă Rosetti, ILR, p. 275, „se lovește de dificultăți fonetice, geografice, cronologice și semantice”.

Cuvintele par autohtone și independente în română și albaneză. Cel albanez este raportat de Meyer, EWA, p. 92 la *thur* „umzäune; flechte”. Cuvîntul românesc este înrudit cu *țăruș* „palus”, rămas pînă în prezent fără etimologie plauzibilă; pentru absența lui -c- cf. alb. *thur*, iar pentru sens cf. lat. *palus*: fr. *palissade*. Pentru ambele trebuie căutat un etimon comun indo-european. Raportarea la i. e. **k'uer-* propusă de Meyer, *loc. cit.* este respinsă de Densusianu, GS I, p. 246. Pornind de la o sugestie a lui Tomaschek, *Alt. Thrak.* II, 1, p. 62, I. I. Russu, AMET, 1958, p. 146, le derivă din i. e. **tuer-* „a cîprinde, a îngrădi”, cu derivate în balto-slavă și în greacă (vezi Pokorny, p. 1101). Derivarea prezintă dificultăți semantice (vezi sensurile cuvintelor date de Pokorny, *loc. cit.*) și mai ales fonetice. Mai plauzibil este că e vorba de un cuvînt înrudit în plan indo-european cu gr. *ἐρχος* „Gehege, Pferch, Zaun” etc., *ἐρχάνη* „Umzäunung”, lat *sarcio* „flicker”, *sarcina* „Bündel”, *sartor* „Flickschneider” (Pokorny, p.

912: **serk-* „Flechtwerk, eingehen”, care trebuie legat, credem, de 4. **ser-* „aneinanderreihen, knüpfen”, p. 912), vezi Poghirc, RRL XII, 1967, p. 28—29. Formele din română și albaneză provin de la o temă cu gradul apofonic *o* (cu evoluția cunoscută i-e. *o > dac. și alb. *a*, vezi Georgiev, LB II, 1960, p. 5). Evoluția i. e. *s > alb. *th* e bine atestată (alb. *thi*: lat. *sus*; alb. *thaj*: lit. *sausas* „uscat” etc.); bine atestată este de asemenea corespondența alb. *th*: rom. *ț* (vezi Rosetti, ILR, p. 262), româna reprezentând aici faza mai veche, cum vădește și forma albaneză *cark*.

ț(e)apă (drom., megl.) s. f.: alb. *thep* (Rosetti, ILR, p. 275), *gëthep* care ar proveni de la o formă mai veche *thap* (Brîncuș, RESEE, 1963, p. 313). Cuvîntul albanez ar fi autohton după Jokl, LKU, p. 20, cel românesc ar trebui pus în legătură cu it. *zeppa* „Keil” (cf. it. *inzeppare* „Keile eintreiben”: rom. *înțepa* „stechen”) după Philippide, OR II, p. 718. Derivarea cuvîntului românesc din sl. *cěpati* „findere” propusă de Cihac II, p. 430 și admisă de unii cercetători (ex. TDRG, s. v.; recent Georgiev, RRL X, 1965, p. 76) a fost respinsă de Philippide, *loc. cit.*

țîmburuș, țămburuș, vezi *sîmbure*, p. 348.

urdă (drom., arom., megl.) s. f. a fost atribuit substratului de Hasdeu, ColTr, 1874, p. 105, care îl apropia de *urdoare* și de zendic *urud*. Ulterior (ColTr, 1874, p. 31, nota 98) adaugă la comparație alb. *udhós* „brînză”, apropiere acceptată de Meyer, EWA, p. 455 ca și de toți cercetătorii ulteriori. Din română, cuvîntul a pătruns în aproape toate limbile învecinate, ca și *brînză*, și tot din română ar proveni și forma albaneză *urdha* (Capidan, DR II, p. 471), așa cum prin influență albaneză se explică formele *urthă, urllă* din aromână (Brîncuș, RRL XI, 1966, p. 562—563). Deosebirea fonetică dintre română și albaneză este explicată de Rosetti ILR, p. 275 ca o redare a lui *dh primitiv prin *d* după *r* în română; în realitate e invers: un *d* original devine *dh* în albaneză în preajma unui *r*, ceea ce face probabilă existența în albaneză a lui *urdhós, propus fără motivare de Meyer, *loc. cit.* Etimologiile propuse sînt foarte diferite și în general puțin convingătoare. Giuglea, DR II, p. 582—587 și *Uralte Schichten*, p. 92—93 îl derivă din gr. οὔρωδης < οὔρος „Käsewasser”, „Molke”, fiind aprobat de Diclescu, DR IV, p. 454. Pornind de la aceiași termeni grecești, Philippide, OR II, p. 739, pentru a evita dificultățile fonetice ale derivării, propune un *uridus, fără să spună de ce origine ar fi. Împrumutul grecesc e însă puțin probabil, iar proveniența autohtonă din același radical i. e. **ser-* este exclusă (căci *s* cade numai în greacă), afară doar dacă pornim de la o formă *hurda (*s+u* > *h* în albaneză). Apropierea de alb. *urdhë* „iederă” făcută de Weigand, WJb XVI, p. 233, este inacceptabilă semantic, după cum puțin probabilă e apropierea de tc. *hurde* „resturi, rebut”, cf. Cioranescu, DER, p. 876. Sigură e doar relația cuvintelor din română și albaneză și vechimea lor.

vatră (drom., arom., megl.), istr. *vátra* s. f. a fost atribuit de Miklosich, Slav. Elem. Rum., p. 9 și Hasdeu, ColTr, 1876, p. 32, substratului și comparat cu alb. t. *vatër, vatra*, g. *votër* s. f. „Herd, Feuerstelle”. Cuvîntul apare în toate limbile slave învecinate și în maghiară. După etimologii ca gr. βῆθρον (*Lexicon Budanum*, 1825, s. v. și Diez ap. Miklosich, *loc. cit.*, Philippide, OR II, p. 741) sau *atrium* (Cihac II, p. 721: prin intermediul albanez), cuvîntul a fost pus în legătură cu avestic *ātarš* „Feuer”, sanscr.

atharvan-, „Feuerpriester” (< avestă), lat. *ater* „schwarz” (= „verbrannt”) etc. de către Pedersen, KZ XXXVIII, p. 311, apropiere general acceptată astăzi.

Cuvîntul românesc a fost considerat împrumut din albaneză (Cihac, *loc. cit.*, Pascu, DEMR II, p. 224, Şăineanu, DU, s. v., Jokl, „Wiener Zeitschrift zur Kunde des Morgenlandes” XXXIV, 1927, p. 37 şi urm.), slavă sau iraniană (J. Rozwadowski aprobat de Şiadbei, *Problemele vocabularului român comun*, Iaşi 1934, p. 46 şi urm.). Împrumutul slav a fost respins pentru albaneză de Jokl, Sl XIII, p. 283 şi urm. şi nu există motive de-a-l admite pentru română. Limbile slave l-au împrumutat din română (Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Viena, 1867, p. 135 şi *Wand. d. Rum.*, p. 11—12, Philippide, OR II, p. 741, Jokl, „Wiener Zeitschrift zur Kunde des Morgenlandes” XXXIV, 1927, p. 39; Hujer, „Listy Filologicke” XLVII, p. 52; Rozwadowski, „Rocznik orientalistyczny” I, p. 109; BgEtR, p. 123 etc.). Vasmer, REW, s. v. *vatruška*, deşi consideră cuvîntul ca autohton în slavă (fără să afirme că româna l-a împrumutat de aici), recunoaşte că „răspîndirea cuvintelor slave, ca şi absenţa cuvîntului în vechile texte confirmă parcă această presupunere” (= împrumutul din română, n.n.). Într-adevăr, cuvîntul apare numai la popoarele slave învecinate cu românii (la cehi, de ex., numai în dialectele morave de răsărit, vezi Vasmer, *loc. cit.*) şi lipseşte în rusă, unde apare doar *vatruška*, a cărei relaţie cu *vatra* e contestată de unii, iar dacă există, el nu s-a putut crea în rusă. Relaţia cu avest. *atarš* şi existenţa în rusa bisericească a unui termen înrudit *ob-oštritisja* (Vasmer, *loc. cit.*) exclude originea slavă a cuvîntului, căci *v* apare în slavă numai înainte de *o* şi doar dialectal (cf. rus. *vosemj*: bg. *osăm*). Lipsa cuvîntului în rusă exclude şi posibilitatea împrumutului din iranică, lucru inacceptabil şi pentru albaneză.

În realitate e vorba de un cuvînt indo-european autohton în Balcani, cf. BgEtR, *loc. cit.*, moştenit în română ca şi în albaneză, şi nu împrumutat din una în alta, fapt dovedit de deosebirile fonetice, neexplicate încă suficient. Alb. t. *vatër* e o transformare mai recentă pentru g. *voṭër* (cf. lat. *orphanus* > g. *vorfër*, t. *varfër*; *oleum* > g. *voj*, t. *vaj*, vezi Şiadbei, *loc. cit.*, Çabej, SCL X, 1959, p. 529). Alb. *voṭër* corespunde cu avestă *atarš* ca alb. *moter* cu scr. *mata*, gr. (doric) *ματήρ* (vezi Şiadbei, *op. cit.*, p. 47), evoluţia i. e. **a* > alb. *o* fiind normală. Apariţia lui *v* nu poate fi decît de dată foarte veche, căci fenomenul nu s-a putut petrece în română, ci numai în substrat. Presupunerea din BgEtR, *loc. cit.*, că *v* se explică aici printr-o diftongare a lui *o* accentuat urmat de *a* (*ă*, *e*), ca în rom. *oacheş*, nu e acceptabilă, căci astfel nu se explică *v*-, general în română (în timp ce evoluţia *oa* > *va* e foarte rară, dialectală); astfel de diftongări nu sînt atestate nici pentru albaneză, şi ele nu explică nici ghegul *voṭër*, forma primară albaneză. Un împrumut recent din albaneză în română este de asemenea exclus. Cuvîntul poate fi deci autohton în ambele limbi.

(*v*)*iezure*, (*v*)*iezune*, (*v*)*iezine* (drom.), arom. *vizur(e)*, *yedzäre*, *dzoṣiur* (Papahagi, DDA, s. v.) s. m. a fost comparat de Hasdeu (ColTr, 1877, p. 579—50 şi CB I, p. 247) cu alb. *vjedhull(ë)*, cu *vjetullë*, *vjedull*, *vidhëzë* etc. În româneşte există şi derivatul *vizuină*, *ghizuină*, *iezuină*,

viezurină, vizunie s. f. „bîrlog, ascunzătoarea viezurelui și a altor animale”. Corespondența alb. *dh-ll* rom. *z-r* este regulată. Suspiciunea de împrumut din albaneză, formulată cu rezerve de Meyer, EWA, p. 474 și Philippide, OR II, p. 741, nu este justificată, numeroasele variante dialectale (în special formele palatalizate din română) dovedind vechimea și autohtonía cuvîntului în fiecare din cele două limbi. Absența cuvîntului în alte limbi împiedică stabilirea unei etimologii sigure, singura demnă de luat în seamă pînă acum fiind legarea de alb. *vjeth* „a fura”, *vjedhës* „hoț” < i. e. *ueg'h-* „bewegen, ziehen, fahren”, cf. lat. *ueho*, scr. *váhati*, lit. *vežù*, sl. *vezà* etc. (Pokorny, p. 1118 și urm.), cu toate impedimentele de ordin semantic, vezi Giuglea, *Uralte Schichten*, p. 33. Cuvîntul este deci autohton.

zară (drom.), arom. *ðală, ðară* (prima formă împrumut din albaneză, a doua contaminare între forma românească și cea albaneză, vezi Brîncuș, RRL XI, 1966, p. 563) s. f. a fost apropiat de Densusianu, „Romania” XXXIII, 1904, p. 84 și urm. de alb. *dhallë* „saure Milch” și este etimologic separat de cercetători de *zer* „lichidul rămas după strecurarea brînzei” (vezi totuși Giuglea, *Uralte Schichten*, p. 11—13). Apropierea cu gr. *γάλα* făcută de Meyer, EWA, p. 83, nu e valabilă, căci acesta nu continuă un i. e. **g'* palatal, ci un *g dur. Mai întemeiată este, poate, derivarea din i. e. **dhe(i)-* „saugen, säugen” (Pokorny, p. 241—242) și apropierea cu alb. *delë* „Schaf” (ilir. *dalm-* „id.” în *Dalmatía?*) etc.

zgardă (drom.) s. f. a fost comparat cu alb. *shkardë* „Hundskette” și apropiat de Cihac II, s. v., de *gard*; de Scriban, s. v., de *gherdan* (< tc.). I. I. Russu, AMET, 1963, p. 31—32, îl derivă din **skor-d(h)a* „cerc” < i. e. **(s)ker* „a întoarce, a răsuci”, cf. lit. *skrytis* „obadă”, *skritulys* „cerc”. Corespondența alb. *dh*: rom. *d* se datorește apropierii lui *r*.

5.3. Cuvinte de substrat deduse din comparația cu alte limbi indo-europene (vezi 2.4. e—g)

borț(os), vezi *burtă*.

brîn(d)ză (drom., megl.; rar în arom.) s. f.

Pentru originea autohtonă, Hasdeu, ColTr, 1874, p. 105—107, care-l pune în legătură cu *rînză* (vezi p. 347; în sens asemănător Barić, *Albanorum St.*, p. 87 și Arh Arb St I, p. 142 și urm.; Lahovari, VR XIV, 1954—1955, p. 318, J. Hubschmidt, *Alpenwörter romanischen und vorromanischen Ursprungs*, Berna, 1951, p. 25; cf., de asemenea, Cioranescu, DER, s. v., Rosetti, ILR, p. 273); mai probabilă raportarea la gr. *βρενθ-* „lăptucă” (Hasdeu, CB I, p. 189—190; vezi și Giuglea, DR III, p. 573 și urm.); cf. și *brîndușă* (Giuglea, loc. cit., Cioranescu, DER, s. v., Pușcariu, LR I, p. 176). După Gr. Brîncuș, RRL XI, 1966, p. 561, trebuie pus în legătură cu alb. *brëndësa-t, pěrbrëndësa-t*, „interiorul stomacului de miel, utilizat pentru fabricarea brînzei”. Alte explicații, de asemenea prin substrat, la G. Pascu, *Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie*, Leipzig, 1920, p. 8, și AR IX, p. 324. Pentru originea autohtonă vezi și I. I. Russu, *Traco-dac.*, p. 215.

burtă (drom.), (dial.) *bîrtă*, *bînță*, s. f.; *borț*, s. n., „burta femeii gravide”, cuvinte cu numeroase derivate. Posibil element de substrat (din i. e. **bher-* „a purta” (Pokorny, p. 128) cu sufixul *-to* (*bhr-to) și, pentru *borț*, *-tio*: cf. sanscr. *bhṛtāḥ* „purta” gr. *ῥεστίον* „bagaj”) etc., eventual, numele de persoană *Burtzi* (din Grumentum), *Burtinus* (Tomis), *Burtulinus* (reg. Tîrnovo), *Burtsitsinis* (Histria), (Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 82—93).

Alte etimologii: germanică (Diculescu, *Gepiden*, p. 176, și ZRPh XLIX, p. 431 cf. got. *baúr fei* „încărcătură”), bulgară (Șăineanu, DU, s. v., G. Pascu, AR VI, p. 566), greacă (G. Giuglea, DR IV, p. 1554), expresivă (Cioranescu, DER). Apropierea de alb. *bark* „burtă”, *mbarsë* „însărcinată” semnalată în DA, s. v.; cf. E. Çabej, SCL X, 1959, p. 554, BUT, 1960, p. 45—46. Înrudite poate cu *burtă*, *borț* sînt *burduf*, *burduhan* etc. (vezi p. 329 și Skok, ZRPh L, p. 274).

dîmb (drom.) s. n., absent în dialectele sudice, dar general în daco-română, explicat în general prin sl. *dǫbŭ* „1. arbore 2. stejar” (cu dificultăți semantice), sau prin magh. *domb* (*dumb*), avînd exact sensul cuvîntului românesc, cu etimologie neclară (considerat de origine slavă). Posibil element de substrat atît în română, cît și în maghiară, provenit din i. e. **dhmbh-* „movilă, ridicătură” (Pokorny, p. 248; cf. gr. *τάφος* „mormînt” și, poate împrumut dintr-o limbă balcanică, *τύμβος* „id.”). Cf. C. Poghirc, RRL XII, 1968, p. 210 și LR XVII, 1968, p. 19.

doină (drom., dial. *daină*), s. f. atribuit încă de D. Cantemir limbii dacilor (*Descriptio Moldaviae* III, 1), comparat de B. P. Hasdeu („Familia”, 1869, p. 4, *Principie de filologia comparativă ario-europeă*, București, 1875, p. 20—29, și DILR, p. 11—32) cu lit. *dainà* „doină, cîntec popular”, dar și cu avestă *daēnā* „lege în versuri, cîntec”, persan *danah* „voce de femeie”, irl. *dan* „cîntec, poemă”, cu care cuvîntul lituan n-are legături etimologice. Relația dintre rom. *doină* și lit. *daina*, la care se adaugă let. *daīna* „cîntec popular” și derivatele lor, este general acceptată de cercetătorii limbilor baltice (vezi, de ex., K. Mühlenbach—J. Endzelin, *Lettisch-deutsches Wörterbuch* I, Riga, 1923—1925, p. 432, cu bibliografie; E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1955, p. 80, care consideră cuvîntul românesc de origine dacică; I. Duridanov, LB XIII, 1969, p. 94 etc.). Cuvintele sînt raportate la i.e. **deia-* „a se pleca încolo și încoace, a se învîrți” (Pokorny, p. 187; cf., din aceeași rădăcină, let. *deju* „a dansa”, sanscr. *dīyati* „sboară”, gr. *διεβύω* „a se învîrți”, *δῖνῃ* „vîrtej”). Forma originală românească trebuie să fi fost *daină* (cf. derivatul *dăini* și C. Poghirc, RRL XII, 1967, p. 30), înlocuirea lui *a* prin *o* putîndu-se datora unei analogii (alte explicații: dublu tratament al i. e. *o în dacă, Reichenkron, *Dak.*, p. 116; intermediu sl. I. Duridanov, LB XIII, 1969, p. 94). Pentru evoluția semantică s-ar putea invoca verbul *dăina* „a mișca încoace și încolo” (explicat totuși ca onomatopee de S. Pușcariu, în DA, s. v., și fără legătură aparentă cu *doină*). Din română, cuvîntul a pătruns în ucraineană și, poate, în slovacă (vezi totuși, mai jos, articolul lui A. Rosetti).

Alte etimologii: lat. *dolēre* (A.T. Laurian-J.C. Massim, *Dicționarul limbei române*, București, 1871) lat. *diuina* > *douina (G. D. Serra, DR IV, p. 1558), sl. *daljina* (Cioranescu, DER, s. v.), sl. *dolja* (N. Raevski, „Limba și literatura moldovenească”, 1962, 3, p. 69—70), slovac

daina, dana (A. Rosetti, *Mélanges de philologie offerts à Alf Lombard*, Lund, 1969, p. 191—195). Cea mai răspândită explicație, deși puțin probabilă, este cea a lui L. Șăineanu (DU, s. v., și prefața, p. XXIII, XXXIV), care, bazat pe existența în Maramureș a unor exclamații de tip *dainá, dainám, dainú, dăinu-dăiná* etc., consideră cuvântul de origine onomatopeică.

stîină (drom., arom.) atribuit substratului de Hasdeu, ColTr, 1874, p. 105, care îl compară cu ngr. *στάνη*, v. sl. și scr. *stan* (dar nu-l considera derivat din acesta), zendă *stāna* (= *stāna*-) „loc pentru vite”, belugic *thān* „stîină”. La acestea trebuie adăugat sanscr. *sthāna*- „Standort”. Originea autohtonă a cuvîntului românesc a fost admisă de Philippide, OR I, p. 443, II, p. 15 și 734, Pascu, DEMR I, p. 191, Pușcariu, DR III, p. 382 și LR, I, p. 176, Giuglea, *Uralte Schichten*, p. 9—10. În favoarea ei pledează și faptul că alți termeni pastorali par să aibă aceeași proveniență (*strungă, țarc*).

Alte explicații : origine slavă, v. sl. *stanŭ* (Cihac II, p. 361 ; Lambrior, „Romania“ IX, 1880, p. 103 ; Densusianu, HLR I, p. 282, cu dubii ; TDRG, s. v. ; Weigand, WJB XVI, p. 228 ; Al. Rosetti, GS V, p. 168—171, ILR, p. 338—368 ; Cioranescu, DER, s. v.) ; dificultatea principală în calea etimologiei slave este tratamentul *an > in*, absent în împrumuturile slave, dar specific cuvintelor moștenite din latină (pentru a înlătura această dificultate, E. Petrovici, RRL XI, 1966, p. 318, consideră cuvîntul drept un împrumut slav pătruns încă în latina balcanică) ; pe de altă parte, în limbile slave, sensul pare să pornească de la „a se opri, a sta în picioare” ; origine latină (Barić, *Albanorum St.* I, p. 93—94 ; G. Giuglea, DR II, 1921—1922, p. 358—262 < *saeptana) ; origine iraniană (Densusianu, GS I, p. 238 și urm.).

Cuvintele balcanice asemănătoare par influențate de sensul cuvîntului românesc (alb. *stan*, de origine slavă, cuvintele dialectale sîrbocroate, slovene, slovace) sau provenite din românește (ngr. *στάνη*, magh. *esztana*).

5.4. Numele proprii autohtone păstrate în română:

5.4.1. Hidronimele sînt cele mai numeroase și mai importante, pentru că pot fi localizate, iar etimologia lor e mai ușor de stabilit, numele apei fiind dat de la o caracteristică a ei (Repedea, Neagra, Adîncă etc.). O serie de nume de ape, mari, mijlocii și chiar unele mai mici din Dacia și Scythia Minor s-au păstrat astfel :

Ampoi, Împoița, magh. *Ompoly* < dac *Ampee* (CIL III, 14507, 1308, 1293). Pentru *am-* + cons. nedevenit *im-* vezi Pușcariu, DR III, p. 389—391. Fonetismul românesc ar fi influențat de maghiară după Drăganu, *Rom. IX—XIV*, p. 489 și urm. și Kniezsa, RS II, p. 22. Intermediar slav presupune E. Petrovici, DR X, p. 246, 266, 335—336 și recent Vl. Georgiev, „Acta Antiqua” X, 1962, 1—2, p. 117—118, care pornește de la **ump-* > sl. *op-* > rom. *amp-*. magh. *omp-*, deși forma antică, anterioară slavilor, este *amp-*.

Argeș (v. drom. *Arghiș, Argyas* ? vezi Drăganu, *op. cit.*, p. 530 și urm.) : Ὠρδησσός (Herodot, Ptolemeu), *Ordesos* (Plinius), probabil redare aproximativă a unui *Ἀργησσός, cf. Ὠργάμη : *Argamum* ; radicalul *arg-* e atestat în tracă (Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 22 ; cf. *argea*) și daco-moesiană

(vezi 5.4.2 : *Arcuda*). Poate aici trebuie raportat și "Αρδησκος, rîu la nord de Dunăre, nelocalizat.

Bîrzava, Berzava, un rîu și mai multe localități în regiunea anticului *Bersovia* (*Tabula Peutingeriana*), *Bersobis* (Traian ap. Priscianus, VI, 13) și în alte regiuni; vezi Vl. Bănățeanu, REIE III, 1943, 3—4, p. 230 și urm., Th. Capidan, LgLit II, 1943, 1—2, p. 96.

Buzău, rîu și localitate: Μουσέος, Μουσαῖος (vezi Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 320), pentru forma Μπουσέος (? V. Pârvan, AAR, Mem. sect. ist., Ser. III, Tom. I, mem. 1, p. 12), cu ezitarea *m/b*, cf. C. Poghiru, LB VI, 1963, p. 97, 100). Numele există și la românii din Pind (Capidan, AAR, Mem. sect. lit., Ser. III, Tom. XV, Mem. 2, p. 43—44, care presupune un intermediar slav pentru a explica diferența *s : z*).

Cerna, corespunzînd toponimului antic notat fluctuant *Dierna, Tierna, Zerna, Tsiernensis* (și atestat de la Ptolemeu vezi Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 132), dar și *Cernenus* (Mommsen, în CIL III, p. 921); probabil adaptare slavă a numelui vechi românesc * *Dzarna*, (vezi 5.1., s.v. *zîrnă*).

Criș, (magh. *Körös*) : Κρίσος (Const. Porphyrog., *De admin. imp.* 40), *Grisia* (Iordanes, *Getica*, 113). Cf. localitatea *Chiurus* (<magh. *Körös* <*Criș*), lângă Pîrîul Negru.

Drencova, vezi 5.4.2.

Dunărea nu corespunde exact cu *Danubius, Danuvius*, 'Δανούβιος, Δανούβιος, Δάνουβις și Δάνουσις (ultimele două la Herodianus Technicus și Stephanus Byzantius, s.v.), deși are evident legătură cu tema *Dānu-*. Tema denumirii a fost mult discutată, fiind considerată iranică, celtică sau traco-dacă (vezi istoricul la G. Ivănescu, în *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 125—136, care o consideră preindo-europeană). Numele românesc nu se explică prin nici unul din numele antice și moderne ale Dunării: sl. *Dunav, Dunaj*, germ. *Donau* etc. (cf. Vl. Georgiev, *Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Splaviński*, 1963, p. 87—90 și V. Pârvan, *loc. cit.*, p. 16 și urm.).

Garvăn, vezi 5.4.2.

Gilort (Hasdeu, *Ist. crit.* I², p. 258) comparabil în prima parte cu tema numelui de rîu *Gilpil* (Iordanes, *Getica* 113), *Gilpit* (Geograful Ravenat IV, 14), amintit de Iordanes alături de alte nume dacice de râuri (*Marisia, Miliare, Grisia = Crisos*).

Jiu, v. rom. *Jilu*, considerat dacic de Hasdeu, *op. cit.*, p. 255 și urm. (vezi p. 330). Poate același radical ca în *Gilort*.

Lotru, ca și numele de ape derivate, *Lotrișorul, Lotrioara, Lotrița*, a fost explicat din sensul „iute, repede” al cuvîntului *lotru* „hoț” (Weigand, WJb XXVI—XXIX, p. 75; Iordan, *Topon. rom.*, p. 518). Numele ar putea fi însă apropiat de trac. *Latron* (Geograful Ravenat 187, 6), *castellum Latris* (*Notitia Dignitatum* or. 40,8).

Motru, continuă numele antic atestat pentru localitatea *Ad Mu-trium* (*Tabula Peutingeriana* VII, 4), 'Αμούτριον (Ptolemeu, 3, 8,4) "Αμυτρον (Hesychius), localizată la vărsarea Motrului în Jiu (Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 17); vezi și Μώτρεςες (Procopius, *aed.*, 4,4). Intermediarul slav *Mьtrь* presupus de Vl. Georgiev (*Ezikovedsko-etnografski izsledvanija v pamet na akad. St. Romanski*, Sofia, 1960, p. 501—502) pentru a explica pe *u > o*

nu e necesar, căci notația *ou*, *u* pentru *o* (cf. Μώτρεις) este un fapt banal, iar *o* accentuat în elementele slave nu devine *o* în românește.

Mureș (magh. *Maros*) continuă numele antic atestat sub formele Μάρις (Herodot IV, 49), Μάρισος (Strabo), *Marisia* (Iordanes), Μορήσης (Const. Porphyrog.). Pentru *a > o* vezi C. Poghirc, RESEE I, 1963, 1—2, p. 191.

Olt < Ἀλουτας (Ptolemeu), *Alutas* (Iordanes), *Alutus*, *Alutum* (Tab. Peutling., Geogr. Raven.). Evoluția lui *a*- la *o*- ridică probleme dificile. Rosetti, ILR, p. 237, O. Densusianu, GS I, p. 351, n. 4, E. Petrovici, DR X, p. 337, consideră că evoluția *a*- > *o*- se explică prin intermediul slavei (contra vezi V. Bogrea, „Anuarul Institutului de istorie națională” II, p. 391). Pentru evoluția dacică *a* > *o*, vezi 2.3.1. Fenomenul nu e slav, cum dovedește hidronimul *Alta* (la sud-est de Kiev), de origine iranică, cu *a* intact, în teritoriul slav cu *okanie*. El nu e nici maghiar, căci aceeași evoluție se întâlnește în anticul *Altina* > rom. *Oltina* (vezi 5.4.2.) în Dobrogea de sud, pe malul drept al Dunării (localitate și lac), unde nu poate fi vorba de influență maghiară. Originea iranică a hidronimului dac (Rosetti, loc. cit.) nu e întemeiată, căci pentru Oltenia și chiar sudul Transilvaniei influența iranică nu e plauzibilă, iar numele apare și în teritoriul baltic (rîul *Aluõte*, let. *aluõts* „izvor”) și venet. Vezi paralelele relevate de E. Tănase în RIONO XV, 1963, p. 195—209 (occit. *Olt*, *Oultet*).

Prut numit în Antichitate de sciți Ποράτα, de greci Πυρετός (Herodot IV, 48), atestat în epoca pecenegilor sub forma Βουράτ (Const. Porphyrog.). Încercarea de a explica forma actuală prin evoluție slavă (Vasmer, ZSlPh IX, p. 132), presupune schimbări arbitrare (*Purită* > *Pirută*) și pornește greșit de la gr. *Pyretus*, în loc de scitic *Porata*, căci populația locală, desigur, n-a împrumutat numele de la greci. Pornind de la scitic *Porat(a)* și admitînd sincoparea primei vocale (neaccentuate), rămîne de explicat *a* > *o* > *u*, pentru care vezi 2.3.1.

Siret, atestat mai întîi sub forma Τίρακντος (Herodot IV, 48, localizare nesigură) apoi Ἰέρασος (Ptolemeu, 3,8,4), *Gerasus* (Ammianus Marcellinus), iar tîrziu, într-o formă apropiată de cea de astăzi, Σέρετος. Cercetătorii consideră că sînt trei forme care n-au etimologic nimic comun (vezi Vl. Bănățeanu, REIE III, 1943, 3—4, p. 340—342). Prima, *Tiarantos*, ar fi scitică, corespunzînd iran. *čarant-* „iute” (Pârvan, loc. cit. p. 10—11); *Hierasos-Gerasus* ar fi grecești, iar *Seretos* numele autohton, atestat și în teritoriul iliric (Σερέτιον în Dalmăția Σέρετος în Dardania, vezi Krahe, Spr. Ill., p. 100 și 111), derivat din i.e. **ser-* „a curge”, cf. sanscr. *sarit* „rîu”. În realitate, toate pot fi redări stîngace, aproximative, ale unui nume autohton apropiat de cel actual.

Someș (magh. *Szamos*) este evident continuatorul anticului *Samus* (CIL III, 7633), atestat numai pentru așezare, dar denumind desigur și rîul, cum rezultă din regio *Ansamensium* (ibid.) „regiunea celor de pe Someș” (*an* + *Samus*). Numele actual presupune că rîul se numea probabil **Samis(s)os*, *Samisia*, *Samesis*, cu *a* > *o* sub influența lui *m* (vezi și 2.3.1.).

Timiș, continuarea normală a numelui antic atestat cu alternanța dacică *m/b* (vezi Buzău): Τιβίσκος (Ptolemeu), *Tibisia* (Iordanes,

Geogr. Raven.), Τιφήσας (Priscus), Τιμήσης (Timisis, Const. Porphyrog., cea mai apropiată de forma actuală). În afară de râul atestat din Antichitate în Banat, numele revine lângă Braşov, în Moldova etc., denumind şi localităţi. Nimic nu presupune intermediar străin, cum afirmă unii cercetători.

Tisa reprezintă vechiul *Tisia*, *Pathissus*, *Titza*, cu o evoluţie deosebită, deoarece şi în acest caz ar fi trebuit să avem ş. Notaţia *Titza* (Const. Porphyrog.), cu *tz*, inexistentă la alte hidronime dace, pare însă să ateste că era vorba de alt sunet decât în finala celorlalte.

Vedea reprezintă după părerea lui Vl. Georgiev (*Trak. ezik*, p. 73) un nume dacic derivând din i.e. * *ued-* „apă”, cf. frig. βέδν „apă”, arm. *get* „rîu”.

5.4.2. Se afirmă în general că nu s-au păstrat în România nume de localităţi antice (cca. 150 dacice atestate, dintre care jumătate în Moesia Inferioară). Faptul, valabil şi pentru Moesia Superioară, ca şi pentru majoritatea teritoriului balcanic, se explică prin aceea că în evul mediu românii au fost siliţi să părăsească viaţa urbană, locuind aproape exclusiv aşezări rurale, deci, după unii, nestabile. În realitate, nume româneşti de localităţi care continuă nume autohtone antice, uneori revenind în regiuni îndepărtate, ceea ce arată vitalitatea lor, nu lipsesc (vezi C. Poghir, RRL XII, 1967, p. 25—27):

Abrud continuă, după Hasdeu, un toponim dac de tipul *Αβρυτος, *Abrutus* (cf. *Αβρολέβα, probabil pentru *Αβροδέβα: HEM I, p. 91—93).

Albac, inexplicabil prin *alb*, căci *-ac* nu se aplică la nume de culori, poate fi apropiat de anticul *Alboca* (dedus din *Αλβοκήνσιοι, Ptolemeu, 3, 8, 3; vezi eventual şi *Alburnus*, Russu, *Traco-dac.*, p. 90), aflat în regiune.

Arcuda (nord de Bucureşti) ar putea fi un dacic *Arcudava (*Arge-dava* exista, după unii cercetători, chiar în regiune; vezi C. Poghir, RRL XII, 1967, 1, p. 25). Tema *arg-/ark-* este bine atestată în tracă şi daco-moesiană (vezi Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 22 şi 25); pentru Dacia vezi *Argedava-Arcidava*, *Arcinna* şi *Arcobadara*.

Băroi, pe ţarmul drept al Dunării, în Dobrogea, continuă ca nume şi aşezare anticul *Biroe* (*Itinerarium Antoninum*, 225, 1), *Bireo* (*Notitia Dignitatum* or. 39,5).

Bîrzava, vezi 5.4.1.

Cerna, vezi 5.4.1.

Cigmău a fost apropiat de I. Budai-Deleanu de dacicul Ζεῦγμα (Ptolemeu 3,8,4), oraş aflat în regiune, între Tiasum şi Tibiscum. Grafia formei dacice ar putea să fie influenţată de cuvîntul grecesc Ζεῦγμα, oăci un toponim grec în această regiune nu e explicabil.

Drencova, localitate pe Dunăre, în Banat, continuă, credem, numele dacic de rîu Δρέγκων, Δρήκων (Priscian), *Dric(c)a* (Iordanes, Geogr. Raven.), atestat ca afluent al Tisei, între Timiş şi Mureş (Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 157).

Garvăn, pe malul dobrogean al Dunării, în dreptul anticului *Noviodunum*, este evident legat de numele rîului antic *Gabranus*, atestat în regiune („Histria” 4, 1916, p. 558, nr. 16).

Galt, lângă Rupea-Braşov, considerat continuare a numelui antic *Galtis* (Iordanes, *Getica*, p. 99), pe râul *Auha*, identificat de unii cu Oltul (Dečev, *Thrak. Spr.*, p. 98); localitatea din Iordanes s-ar plasa după K. Horedt (*Omagiu lui C. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 287 şi urm.) în nordul Moldovei, ceea ce nu exclude existenţa uneia cu acelaşi nume şi în regiunea Braşovului.

Hîrşova corespunde ca aşezare şi continuă, evident, ca nume anticul *Carsium*, *Carsum* (inscripţii), *Carsio(n)* (Geogr. Raven, Tab. Peutling.), *Κάρσιος* (Const. Porphyrog.); cf. *Carsidava* = *Carrodunum* (vezi Bogrea, „Analele Dobrogei” II, p. 36—37). Finala cuvîntului a făcut să se creadă că e un împrumut slav, cf. bg. *Krušovo*, ucr. *Hrušov* (vezi Iordan, *Topon. rom.*, p. 89), dar un împrumut ucrainean ar fi prea târziu pentru a mai putea admite metateza *Hruš-* > rom. *Hîrş-*, iar în cazul originii bulgare ar rămîne neexplicată evoluţia sl. *k* > rom. *h*. Notarea autohtonului *h-* prin *c-* (*Carsium*) este însă perfect explicabilă într-o epocă în care *h* căzuse în latină. Pentru finala *-ova* vezi C. Poghirc, RRL XII, 1967, 1, p. 26, iar pentru *-ş-* vezi 2.3.1. P. Skok, ZRPh LIV, p. 460—461 atribuie origine ilirică it. *Carso*.

Iasi, toponim răspîndit în multe regiuni, a fost pus de unii cercetători în legătură cu numele unei populaţii antice *Iassii* (Plinius). După Philippide, OR I, p. 738, acceptat de majoritatea cercetătorilor, ar fi vorba de *Jasi*, numele slav al alanilor după sec. IX (vezi Rosetti, ILR, p. 236—237).

Mehadia (şi regiunea — *Mehedinţi*) au fost puse în legătură cu anticul *Ad Mediam*, care nu are a face cu lat. *medius*, ci reprezintă probabil un autohton *Mehedia, *Mehadia*, cu *h* intervocalic nenotat de romani. Finala *-dia*, a cărei origine nu e clară (vezi C. Poghirc, RRL XII, 1967, I, p. 26), existentă şi în alte nume de localităţi, a fost dedusă de Hasdeu (*Ist. crit.* I², p. 277) din dacă. Încercarea de a explica *Mehadia* ca derivînd din magh. *méh* „albină” (vezi D. Dan, *Din toponimia românească*, Bucureşti, 1896, în special p. 31—47) nu e mai plauzibilă, deoarece în teritorii de limbă maghiară există numeroase toponime derivate de la *méh* (vezi formele la D. Dan, *op. cit.*, p. 36), dar nici unul cu terminaţia *-adia*.

Oituz, considerat în general de origine turcică (vezi Iordan, *Topon. rom.*, p. 280), a fost apropiat de Al. Vulpe (StCl VI, p. 243—245) de *Utidava* (Ptolemeu, 3, 8, 4), oraş în Dacia, pe cursul superior al Oltului, şi de numele de râu *Utus* (Moesia Inf.).

Oltina, localitatea şi lacul din sudul Dobrogei, pe malul drept al Dunării, concordă geografic şi lingvistic cu anticul *Ἀλτινα* (Procopius), *Altinum* (*Notitia Dignitatum* or. 40, 28). Probabil acelaşi radical ca în *Aluta-Olt* (vezi 5.4.1), dar atestat după sincopare.

Sălduş a fost identificat cu *Σαλδήνσιοι* (Ptolemeu) de Hasdeu, CB I, p. 254—255, care prespunea că numeroasele *Slatina*, de origine slavă, s-ar fi suprapus în Dacia peste toponime autohtone cu tema *Sald-* (cf. etniconul *Σαλδηνός*).

Tăpia, în Banat, a fost apropiat de C. Giurescu (*Istoria românilor* I⁴, Bucureşti, 1942, p. 114) de numele de localitate dacic *Tapae*, locul celebrei bătălii dintre daci şi romani.

Turda, explicat de S. Pușcariu (DR IV, p. 1353 și LR I, p. 176) dintr-un **Tur(i)dava*, pornind de la numele râului și al satului *Tur* din apropierea Turdei. Etimologia e contestată (fără argumente) de Russu, *Traco-dac.*, p. 177, n. 2, deși o serie de toponime traco-dace ca *Tyras* (oraș și râu), *Tyrida oppidum*, *Tyrissa*, *Turistata*, Τυροδίττα par s-o confirme (vezi C. Poghirc, RRL XII, 1967, 1, p. 25).

5.4.3. Din cauza unor fenomene fonetice care nu se explică prin legile de evoluție ale limbii române, petrecute doar în câteva hidronime de proveniență autohtonă, s-a afirmat adesea că acestea nu ar fi păstrate neîntrerupt în română, ci transmise prin filieră slavă (vezi, de ex., Weigand, BA I, 1925, p. 37 passim; Pușcariu, LR I, p. 306—307; E. Petrovici, DR X, 1943, p. 266; Rosetti, ILR, p. 327; Russu, *Traco-dac.*, p. 178—179, afirmații generale, fără discuții de amănunt și dovezi concrete). La sosirea slavilor însă (sec. VI) populația autohtonă fusese romanizată, ceea ce ar însemna că slavii au luat aceste nume de la români, pentru a le da tot românilor. Argumentele intermediarului slav au fost respinse cu bune dovezi de I. Melich (*A magyar nyelvudomány kézikönyve* II, mai ales p. 22—25, 51 și urm.), care însă consideră că numele ar fi trecut de la daci la huni, avari și bulgarii turanici, de la ei la unguri și de la aceștia la români, afirmații nedemonstrate și nedemonstrabile (limba avarilor, hunilor și protobulgarilor este necunoscută), neacceptate de cercetători. Alții au propus un intermediar germanic (Diculescu, *Gepiden*, în special p. 85—100), tot atât de puțin convingător (vezi Philipide, OR II, 347 și urm.). Din aceste motive unii cercetători pledează pentru transmisia directă (în special Drăganu, *Rom. IX—XIV*, passim; recent Poghirc, RESEE I, 1963, 3—4, p. 191 și RRL XII, 1967, 1, p. 24—25), iar alții și-au revizuit vechile păreri (Pușcariu, DR VIII, p. 327; E. Petrovici, RRH IV, 1965, p. 6—8 etc.).

5.4.3.1. În realitate, în afară de cazuri izolate de nume de ape mai mici, ca *Ampoiul* sau *Cerna*, care presupun influență maghiară sau slavă, majoritatea hidronimelor, ca și a numelor de localități autohtone, nu prezintă nici un fenomen anormal pentru limba română și nu necesită nici un intermediar (*Argeș*, *Buzău*, *Criș*, *Garvăn*, *Motru*, *Siret*, *Timiș*, *Tisa* etc.), iar unele nici n-ar putea fi explicate prin altă limbă (vezi *Dunărea*). În explicarea celor câtorva fenomene care nu par a corespunde legilor fonetice românești se uită, pe de o parte, că în evoluția limbii române există nu numai legi, ci și accidente (vezi mai sus asimilările *a > o* sub influența lui *m*), iar pe de altă parte că toponimele dacice sînt păstrate uneori în atestări unice și adesea aproximative, deformate în redarea lor cu un alfabet străin sau în trecerea de la limba dacă la latină, precum și că de la prima lor atestare (uneori Herodot) aceste nume au avut o evoluție conform foneticii istorice a limbii dacice, puțin cunoscută nouă.

Două fenomene mai generale se explică tocmai prin limba dacă:

5.4.3.2. Evoluția *s(i) > ș*, atribuită limbii slave, s-ar putea explica tot atât de bine și prin latină (cf. lat. *camisia*, *cerisia > rom. *cămașă*,

cireașă). În realitate însă din oscilația grafică *-s(s)-/-si-/-sk-* din aceste nume pare să rezulte că în limba autohtonilor exista în pozițiile respective sunetul *ș*, inexistent în greacă și latină și tocmai de aceea notat oscilant (cf. *Crisos-Grisia* : *Criș* ; *Carsos-Carsium* : *Hîrșova* ; *Maris-Marisos* - *Marisia* : *Mureș* ; *Timesis-Tibisia-Tibiscos* : *Timiș* ; vezi și 2.3.1., nota 6).

5.4.3.3. Cîteva toponime presupun evoluția *a > o*, uneori *> u* (vezi 2.3.1) : *Alutum > Olt* ; *Dāna- > Dunăre* ; *Marisos > Mureș* ; *Porata > Prut* ; *Samus > Someș*. Două dintre ele (*Mureș*, *Someș*) se explică firesc prin influența labialei învecinate. Dar evoluția *a > o* este atestată într-o serie de cazuri chiar pentru daco-moesiană : *Polonda(va) > Pelendova* ; **Gildava > Gildoba* ; *Patavissa > Potaissa* ; *Dacus : Docidava* ; *Paralisenses > Porolissum* ; *Capisturia > Copustoros* ; *Carpoi > Corpiloi* ; *Saldenos > Soldenos* etc. Și în acest caz unele exemple pot fi explicate ca asimilări (*Gildoba*, *Pelendova*, *Potaissa*). Vl. Georgiev, LB II, 1960, p. 5—7 consideră că e vorba de ($\bar{e} >$) $\bar{a} > o$. Cantitatea vocalei nu e însă sigură decît în *Dācus*, dar nimic nu garantează că *Docidava* e „cetatea dacilor” ; în rest *-dava* ar putea proveni și din **-dava* (nu neapărat din *-dēva*) ; în *Patavissa* primul *a* e mai degrabă scurt, cf. lat. *Pātāvium*. Mai lipsesc încă multe fapte pentru a preciza condițiile evoluției, dar ea e certă și pare justificată și de unele cuvinte comune din substratul limbii române : *brusture* < *riborasta*, *colibă* < *καλύβη*, *drum* : *Ἀνα-δρομή* (5.1) ; *bunget* < **bhāgos* ; *cătună* : *cotună* (și alb. *katun/kotun*) ; *gorun* < **guel-eno-* ; *spuză* < *spodium*, *șopîrlă* : alb. *shapi* etc.

5.4.3.4. În afara acestor fapte, restul fenomenelor nu contrazice cu nimic legile limbii române : *ī > e* (*-issos*, *-isia* > *-eș*) ; *e > î* (*Bersovia* > *Bîrzava*), din cauza ambianței fonetice ; *on > un* (*Dana-* > *Dona-* > *Dunăre*) ; sincoparea etc. Cu excepția cîtorva nume mici de ape (*Ampoi*, *Cerna*), nu există, deci motive întemeiate pentru a considera că toponimele autohtone românești presupun intermediar străin.

5.5. Derivarea

5.5.1. Următoarele sufixe românești sînt considerate de origine autohtonă :

-a, particulă enclitică deictică și emfatică la pronume demonstrative și adverbe, a fost atribuită (cu dubii) de B.P. Hasdeu limbii dacice (HEM I, p. 11—13). Alți cercetători o explică prin latină. Particula există și în albaneză (*rralla*, adv. „rar”, *fshehta* „pe ascuns”). Explicația particulei albaneze prin gr.-α de la neutrul plural al adjectivelor (vezi Xhuvani, ap. Rosetti, ILR, p. 259), greu de acceptat chiar pentru albaneză, este inadmisibilă pentru română. De remarcat că *-a* apare tocmai în toscă, dialect care prezintă cele mai multe concordante cu româna.

-ac, sufix substantival și adjectival, presupunînd origini diverse (romanică, slavă, greacă, turcă) a fost atribuit de Hasdeu pentru unele cazuri limbii dace, pornind de la nume proprii ca *Spartacus* sau apelative ca *μανδάκης* (vezi 5.1., s.v. *maldac*).

-*andru*, explicat în general prin lat. -*an-* și -*ulu-* (Philippide, *Princ.*, p. 151; Diculescu, OLR, p. 64), a fost atribuit substratului de Hasdeu (*Ist. crit.* I², p. 262), printr-o apropiere puțin probabilă de gr. ἀνδρῶς (<ἀνῆρ „bărbat”).

-*esc*, sufix adjectival foarte productiv, arătând originea sau apartenența, a fost atribuit just substratului de A. Graur („Romania” LIII, 1927, p. 539—552 și *Mél. ling.* I, p. 71—84). Sufixul -*isko-* este bine atestat în tracă și daco-moesiană, cu aceeași valoare ca în română și albaneză (-*ish*), diferită de cea din greacă. În latină el există numai în cuvinte grecești sau trace. General acceptat (vezi Rosetti, ILR, p. 220 și 259 și Poghirc, RRL XII, 1967, 1, p. 31).

-*este*, varianta adverbială a sufixului precedent, cf. alb.-*isht*.

-*eș* (-*aș*, -*oș*, cf. 5.1., s.v. *băl*), sufix existent în apelative și hidronime autohtone românești, a fost atribuit de Hasdeu substratului (*Ist. crit.* I², p. 260). Originea maghiară atribuită de alți cercetători e contestată de Hasdeu prin existența sufixului și în albaneză, unde nu e posibil împrumutul din maghiară. Sufixul românesc are și alte origini.

-*ăni*, sufix verbal foarte productiv (cca. 400 de derivate), a fost atribuit de G. Reichenkron (*Dak.*, p. 84 și 215—216) substratului. Dată fiind frecvența lui în armeană și greacă, din care româna nu l-a putut împrumuta (vezi C. Poghirc, LR XVI, 1967, 5, p. 418), precum și absența lui aproape totală în alte limbi romanice (HEM II, 2212), originea autohtonă e cea mai probabilă.

-*îrlă*, învechit, existent în câteva cuvinte de substrat (*șopîrlă*, *cio-cîrlă*, *ciocîrlie*, -*an*), precum și în altele vechi sau obscure, a fost explicat prin dacă de Reichenkron, *Dak.*, p. 84 și 196. Originea slavă presupusă de Pascu, *Suf.*, p. 267 (<-*ilo-*, -*idlo-*) e mai puțin probabilă. Cazuri ca sl. *povidlo* > rom. *povirlă* se explică mai degrabă ca adaptări după sufixul autohton.

-*man*, în cuvinte ca *ortoman*, *gogoman*, *hoțoman*, a fost atribuit substratului de Hasdeu (*Ist. crit.* I², p. 262), prin apropiere de iranicul -*manes* (și, adăugăm, sanscr. -*manas*, gr. -μενης).

-*oane*, sufix moțional de feminin, foarte productiv în trecut, fără exemplu în teritoriul romanic (deși -*o(n)i*, peiorativ-augmentativ, e considerat latin), a fost atribuit de Hasdeu (CB I, p. 242) substratului, pe baza comparației rom. *lupoa(n)e* cu alb. *ujkonjë* < *ujk* „lup”, gr. λύκαινα < λύκος, lit. *vilkėne* < *vilkas*.

-(*o*)*ma*, în cuvinte ca *aval(o)ma*, *avidoma*, *hojma*, a fost explicat de Hasdeu prin substrat (ColTr, 1876, p. 5).

-*unț(ă)* — dacic după Reichenkron, *Dak.*, p. 169.

-(*u*)*ș(ă)*, atribuit substratului de Giuglea, *Uralte Schichten*, p. 20—21. Din comparația cu alb. -*sh* s-ar părea că sufixul avea inițial valoare diminutivală (Rosetti, ILR, p. 259).

-*z(ă)*, sufix diminutival dar și colectiv, este general considerat autohton după demonstrația făcută de Densusianu, *Festgabe für Adolfo Mussafia*, Bausteine zur romanischen Philologie, Halle, 1905, p. 473—480 și „Romania” XXXII, p. 74—75 (vezi literatura la Rosetti, ILR, p. 259). În afară de alb. -*zë*, la care se referă cercetătorii limbii române, sufixul există și în limbile baltice: lit.-(*u*)*za*, let.-(*u*)*žis*, -(*u*)*ža*, cu

aceeași valoare diminutivală (C. Poghirc, RRL XII, 1967, 1, p. 31). Notăm că în română, ca și în albaneză -ză alternează cu -ță : rom. *bumbărează* /*bumbăreață*, *gălbează*/gălbeață etc., alb. *pup(ë)zë/pupcë*, *verzë/vercë* etc.

5.5.2. Cîtorva prefixe li s-a atribuit de asemenea origine autohtonă : *po-* (*pă-*) în cuvinte ca *postrungă* < *strungă*, *pociump* < *ciump* a fost considerat autohton de G. Reichenkron, AION VI, 1965, p. 116. El apare însă și în numeroase împrumuturi slave (vezi C. Poghirc, LR XVI 1967, 5, p. 421).

to- (*tă-*), considerat dacic de Reichenkron, *loc. cit.*, p. 113 și urm. pe baza comparației cu albaneza și armeană. Demonstrația este convingătoare, deși unele exemple sînt discutabile (vezi Poghirc, *op. cit.*, p. 430).

z- în unele cuvinte românești, comparat cu arm. *z-*, sl. *iz-*, este dacic după Georgiev, *Lgv. balc. l. rom.*, p. 22—23. În general însă el e considerat varianta sonoră a lui *s-* (< lat. *ex-* și sl. *s-*).

6. CONCLUZII

După cum s-a văzut din materialul prezentat, româna comună conținea un număr important de elemente autohtone, în special în vocabular. Materialul lexical, în afara cîtorva sufixe, a hidronimelor celor mai importante (cca 20 din cele vreo 40 atestate în dacă) și chiar a unor nume de localități (15—20 din 80 atestate), este constituit din peste o sută de apelative (și încă pe atîtea mai puțin sigure. Numărul lor trebuie să fi fost cu mult mai mare în româna comună, cum dovedește dispariția multor cuvinte autohtone în idiomurile sud-dunărene, înlocuite cu împrumuturi mai recente.

6.1. Mai importantă decît numărul acestor elemente este poziția lor în sistemul lexical. Astfel, după Al. Graur¹, în fondul principal lexical al limbii române ar exista 22 de cuvinte autohtone (cca $\frac{1}{50}$, în timp ce raportul dintre fondul principal și lexicul general este de cca $\frac{1}{1000}$). Sub raportul puterii de derivare, D. Macrea a arătat², pe baza statisticii făcute după CADE, că raportul dintre derivate și cuvintele de bază este la elementele de substrat cca. $\frac{4}{1}$, la cele latine peste $\frac{3}{1}$, iar la cele slave $\frac{2}{1}$.

6.1.1. Printre cuvintele autohtone se numără numele cîtorva părți ale corpului (*bumbărează*, *burtă*, *buză*, *căpută*, *ceafă*, *grumaz*, *gușă*, *rînză*), termeni privind relațiile de familie (*copil*, *ghiuj*, *mire*, *moș*), locuința și așezările omenești, (*argea*, *cătun*, *colibă*, *gard*, *vatră*), păstoritul (*baci*,

¹ Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române, București, 1954, p. 48—55.

² Vezi DR X, 2, p. 37 și urm.

baligă, bască, brînză, căpușă, carîmbă, ciut, fluier, gălbează, mînz, murg, mușcoi, sarbăd, spînz, strungă, știră, țap, țarc, urdă, zară, zgardă) nume de animale și plante (mai ales de munte), forme de relief etc.

6.2. Elementele românești de substrat nu se limitează, cum s-a văzut, la faptele comune cu albaneza, și nu presupun un împrumut din această limbă. Cum a observat încă C. Treimer (ZRPh XXXVIII, 1914, p. 387 și urm.), împrumuturi atît de importante ar presupune o superioritate de civilizație la unul din cele două popoare, ceea ce nu e cazul, căci și românii și albanezii au fost păstori și agricultori cu un tip de civilizație și chiar de organizare socială foarte apropiată. Cele mai adesea este vorba de fapte moștenite independent în cele două limbi și a căror asemănare se explică prin originea comună indo-europeană și veche balcanică, și nu prin identitatea substratului limbii române cu protoalbaneza.

II. INFLUENȚA VECHE GREACĂ¹

1. Cuvintele vechi grecești din română se împart în două categorii :

cuvinte care intraseră în latină și care din punctul de vedere al limbii române sînt de fapt cuvinte latinești;

cuvinte pătrunse în latina dunăreană la o dată greu de precizat și neatestată în limbile romanice occidentale.

2. Din prima categorie unele prezintă particularități semantice sau fonetice :

*admagire (derivat din gr. μαγεία) cu sensul de „a amăgi”, existent numai în română. Cf. sard. log. *ammajare* „a vrăji”. Nu este exclus ca sensul de „a amăgi” să fie o dezvoltare semantică pe teren românesc ;

machinare (derivat din gr. μηχανή), menținut cu sensul tehnic (atestat în sec. al VI-lea) numai în română ;

martur <gr. μάρτυρ, atestat numai în română cu sensul original „martor”, în timp ce limbile romanice occidentale au păstrat sensul mai nou de „martir”. Cît privește reflexul *u* al gr. *υ*, cf. și rom. *mustață*, *papură*, *stup*, *stur*, *ciumă* „umflătură”, *giur* ;

*prospetus (din gr. πρόσφατος) prezintă dubla particularitate a tratamentului lui *φ* devenit *p* și gr. *α* închis la *e* (cf. arom., megl. *proaspit*). Aceasta dovedește vechimea pătrunderii cuvîntului în latină.

3. Din categoria cuvintelor pătrunse în latina dunăreană amintim : βρόταχος „broască”, drom. *broatec*, arom. și megl. *broatic*, alb. *bretëk* ;

γῦρος „cerc”, din care a luat naștere un presupus **giurus* : numai ipoteza că *y* grecesc a fost perceput ca *iu* în latina dunăreană îndreptățește explicarea expresiilor dacoromâne *în jur* și *împrejur* (precum și a celei meglenoromâne *dinzur*) prin *in gyro* și *in per gyrum* ; verbul *gyrare* (γυρεύειν, γυροῦν) a stărut în dialectul meglenoromân (*dinzunat* „înconjurat”) ;

κῦμα „val”, în română *ciumă* „umflătură” ;

¹ Pentru ansamblul problemei, vezi Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 46—65.

πλάγιος „înclinat, oblic, pieziș”, în română *plai*, în albaneză *i plajë* „înclinat”;

στύπος „trunchi”, drom. și arom. *stup*; în trecut stupul era făcut de obicei dintr-un trunchi scobit de copac;

στυλος „coloană”, în română *stur* „stîlp, coloană”, în albaneză *shtyl, shtyllë* „coloană, pilastru”, în dalmată *stollo* „coloană, stîlp”;

φρίξ (acuzativ φρίκα) sau φρίκη „spaimă, groază”, atestat îndeosebi în imprecățiile magice din veacurile I—VI, în română *frică*, în albaneză *frikë*;

χυλός „suc”, în română *cir* „zeamă scoasă din măămăliga care fierbe, terci”, în albaneză *qull* „zeamă, suc”. Vezi E. Petrovici, DR X, 1941, p. 26—30.

III. INFLUENȚA GERMANICĂ

1. Părerile istoricilor și lingviștilor care s-au ocupat de influența germanică au fost foarte diferite, mergînd de la negarea totală a oricărui împrumut germanic pînă la admiterea unui număr foarte mare de cuvinte de această origine, între care au fost înglobate adesea, fără discernămînt, atît cuvintele germanice intrate întîi în latină, slavă sau maghiară și de aici în limba română, cît și împrumuturi mai tîrzii, săsești sau germane.

2. Singurele cuvinte la care originea germanică pare posibilă, sau cel puțin mai probabilă decît celelalte etimologii propuse, sînt următoarele :

bîlcă „ulcior” <gep. *bollika, cf. și ags. *bolla* „vas, ceașcă”, ahd. *bolla* „vas rotund”, Diculescu, ZRPh XLIX, 1929, p. 385 și urm.

Etimologia nu a fost acceptată, cf. Skok, ZRPh L, 1930, p. 275 și urm.

bulz <gep. *bultja (*bulti), cf. mhd. *bulte* „bulgăr, bolovan ; morman”, Diculescu, *Gepiden*, p. 181 ; id., ZRPh XLIX, 1929, p. 385 și urm. ; cf. germ. de jos *Bülte* „petec de teren ferm înierbat într-o mlaștină ; movilă”, *Der grosse Duden* I, 16. Auflage, Mannheim, 1967, s. v.

Etimologia nu a fost unanim acceptată, cf. REW, 1382 ; Skok, ZRPh L, 1930, p. 270. Pentru alte soluții cf. Cihac II, p. 33 ; TDRG, s. v. ; Pușcariu, în DA, p. 235 ; Densusianu, GS I, 1923-1924, p. 351 ; Giuglea, DR III, 1922-1923, p. 595 ; cf. Cioranescu, DER, s. v., și Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

ciuf, ciof <lgb. *zuppf*a „codiță”, Pușcariu, DR II, p. 607 și urm. ; id. în DA, p. 496 ; cf. și Diculescu, OLR, p. 55 ; Scriban, în „Arhiva” XL, 1933, p. 112.

Pentru alte soluții vezi Cioranescu, DER, s.v.

nastur(e) <german., ahd. *nestila* „fundă, panglică”, Loewe, KZ XXXIX, 1904, p. 303 și urm. ; <got. *nestilo* „șnur, găitan, sfoară”, Giuglea, DR II, 1921-1922, p. 382 și urm. ; Diculescu, ZRPh XLIX, 1929, p. 385 și urm. ; Gamillscheg, RG II, p. 252 ; Barić, *Lingv. Stud.*, p. 98 ; Pudić, *Proceedings* IX, p. 862 și urm.

Etimologia germanică este acceptată — cu rezerve — de Meyer-Lübke, KZ XXXIX, 1904, p. 593 și urm.; Pușcariu, LR I, p. 273; prin filieră italiană, Pușcariu, DR VIII, 1934-1935, p. 291.

Etimologia germanică nu a fost acceptată, Skok, ZRPh L, 1930 p. 264; Densusianu, HLR I, p. 236; id., GS I, 1923-1924, p. 164; cf. și Bruch, RLiR II, 1926, p. 96.

Pentru alte soluții cf. TDRG, s. v.; I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească I*, București, 1905, p. 388; Cioranescu, DER, s. v.; Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

rapăn „rîie” <got.-gep. *rappons* <*rappo*, cf. mhd. *rapfe* „rîie”, Pușcariu, DR VIII, 1934-1935, p. 291; id., LR I, p. 273; id., DR II, 1921-1922, p. 605 și urm.; cf. și Gamillscheg, RG II, p. 253; Barić, *Lingv. Stud.*, p. 95 și urm.; Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

Pentru alte soluții cf. Cioranescu, DER, s. v.; Arvinte, *Zu den altgermanischen Wörtern im Rumänischen*, în *Vermischte Beiträge*, Heidelberg, 1968.

stărnut <german. *sternô, got. *stairno*, gep. *sterno*, ahd. *stêrno* „stea”, cf. sued. *stjerna* „stea, pată albă pe fruntea calului”, Diclescu, *Gepiden*, p. 174 și urm.; id., ZRPh XLI, 1921, p. 427 și urm.; id., ZRPh XLIX, 1929, p. 385, și urm.; Gamillscheg, RG II, p. 254; cf. și Pușcariu, DR VIII, 1934-1935, p. 291; id., LR I, p. 273; Pudić, *Proceedings* IX, p. 862 și urm.

Etimologia n-a fost acceptată, Weigand, BA III, 1927, p. 307; Densusianu, GS I, 1923-1924, p. 348; Skok, ZRPh XLIII, 1923, p. 194; id., ZRPh L, 1930, p. 272 și urm. Pentru alte soluții vezi TDRG, s. v.; Cioranescu, DER, s. v. *strănut*; Russu, *Traco-dac.*, p. 215 și urm.; Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

strugure <got. *frubilo „strugure” (cf. mhd. *trûbel* <*triuba*), Diclescu, *Gepiden*, p. 174 și urm.; id., ZRPh XLI, 1921, p. 424 și urm.; id., ZRPh XLIX, 1929, p. 385 și urm. <gep. *strûwilo*, Gamillscheg, RG II, p. 265 și urm.; cf. și Barić, *Lingv. Stud.*, p. 94 și urm.; Scriban, în „Arhiva” XLIII, 1936, p. 193.

Etimologia germanică nu a fost acceptată de Weigand, BA III, 1927, p. 307 și urm.; Bruch, RLiR II, 1926, p. 94; Skok, ZRPh XLIII, 1923, p. 191; id., ZRPh L, 1930, p. 268; Densusianu, GS I, 1923-1924, p. 350. Pentru alte soluții cf. Pușcariu, DR VI, 1929-1930, p. 310; Niculescu, SCL VIII, 1957, p. 121; Șiadbei, SCL IX, 1958, p. 193; Cioranescu, DER, s. v.; Russu, *Traco-dac.*, p. 215 și urm.; Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

targă <german-got. *targa, cf. ahd. *zarga* „împrejmuire”, Loewe, KZ XXXIX, 1904, p. 309; <gep. *targa*, Gamillscheg, RG II, p. 256 și urm.; cf. și Meyer-Lübke, KZ XXXIX, 1904, p. 597; Barić, *Lingv. Stud.*, p. 94 și urm.

Pentru alte soluții vezi Kisch, *Festschrift Teutsch*, p. 55; Cioranescu, DER, s. v.; Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

tureci <got. *feuhbrōk, gep. *feubrēki „pantaloni (pînă la genunchi)”, cf. ahd. *thēohproch*, *diohpruoch* „pantaloni”, Diclescu, *Gepiden*, p. 174

și urm.; id., ZRPh XLI, 1921, p. 425 și urm.: id., ZRPh XLIX, 1929, p. 385 și urm.; Gamillscheg, RG II, p. 258.

Etimologia n-a fost acceptată, vezi Bruch, RLiR II, 1926, p. 93; Skok, ZRPh XLIII, 1923, p. 191; id., ZRPh L, 1930, p. 262 și urm.; Densusianu, GS I, 1923-1924, p. 350; cf. și Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

zgudui < gep. *skudojan, cf. v. sax. *skuddian* „a tremura, a zgudui”, v. frizonă *skedda* „a împinge, a scutura”, ahd. *scutten*, *scuien* „a scutura, a agita filfiind, a turna”, Diculescu, *Gepiden*, p. 174 și urm.; id., ZRPh XLI, 1921, p. 424; id., ZRPh XLIX, 1929, p. 385 și urm.; Gamillscheg, RG II, p. 261, îl consideră lgb., datorită terminației *-ojan*.

Pentru alte soluții vezi Cihac II, p. 343; Densusianu, GS I, 1923-1924, p. 350; Giuglea, DR III, 1922-1923, p. 970; Skok, ZRPh L, 1930, p. 265; cf. și Rosetti, ILR, p. 239 și urm.

IV. PRESUPUSA INFLUENȚĂ AVARĂ

În româna comună nu a putut fi dovedită existența unei influențe avare. Dintre etimologiile pentru care s-a încercat să se găsească o origine avară, cităm :

armig „armăsar” (Banat) : HEM II, 1708 — 1709 (care compară termenul românesc cu cuvîntul ceagatai *arɣamaq* „cal de rasă”). Această explicație a fost respinsă de L. Șăineanu, IO I, p. CCLX—CCLXI, care propune o etimologie (pol., ucr. *rumak*) tot atît de neprobabilă.

jupîn : Pușcariu, LR I, p. 257, 285 și 286 ; cf. și DA. Pentru alte soluții vezi Cioranescu, DER, p. 457—458 și capitolul V.4.1. din prezenta lucrare.

serum : Capidan, DR II, p. 458 și III, p. 211—212 (ipoteză acceptată de Pușcariu, LR I, p. 257—258). Pentru alte soluții vezi Cioranescu, DER, p. 740 și p. 348 din prezenta lucrare.

V. CONTACTUL ROMÂNEI CU SLAVA

1. Contactul slavilor cu populația romanizată începe pe la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de-al VII-lea, pe un teritoriu situat la nord și la sud de Dunăre¹. Până la această dată slavii constituiau o comunitate de limbă care nu prezenta deosebiri dialectale importante². Destrămarea lingvistică a acestei comunități, începută în primele secole ale e.n., se accentuează în momentul în care populațiile slave se răspîndesc pe un vast teritoriu, deplasându-se din patria lor primitivă spre apus, pînă la Vistula și Oder, spre nord, pînă la Marea Baltică și spre sud, pînă în Peninsula Balcanică. În această perioadă limba slavă comună se diferențiază, despărțindu-se în două grupuri lingvistice: limba slavilor de vest și cea a slavilor de sud-est. Între cele două grupuri existau zone lingvistice de trecere, care au păstrat, după împrejurări, o legătură lingvistică cu ambele grupuri. Tendințele divergente care se constată în dezvoltarea slavei nu au cuprins întregul teritoriu al uneia sau al alteia din cele două grupuri.

2. Împărțirea conglomeratului slav în două mari grupuri, de vest și de sud-est, este demonstrată de analiza isoglozelor slave ale unor transformări fonetice din acea epocă, din care amintim:

- grupurile consonantice din slava comună *kv- (<*k_u), *gv- (<*g_u-),
- grupurile consonantice *dl, *tl,
- apariția lui l- epentetic în poziție neinițială.

2.1. Analiza tipologică a sistemelor fonologice ale limbilor slave actuale demonstrează de asemenea evoluția limbilor slave în două direcții. Limbile slave de răsărit (rusă, ucraineană, bielorusă) și de sud (bulgară și

¹ Cf. Al. Rosetti, ILR, p. 287.

² A. Meillet consideră că unitatea lingvistică slavă durează pînă în epoca lui Carol cel Mare (cf. *De l'unité slave*, RESL I, 1925, p. 8).

macedoneană) au un sistem vocalic relativ simplu, compus din 5—6 fone-me, și un sistem consonantic compus din două serii paralele de con-soane, care ajung pînă la 41 de foneme. Aria de apus (în care este inclusă și sîrbocroata), dimpotrivă, are un sistem vocalic mai complicat, compus dintr-un număr mare de vocale (între 7 și 12), și un număr redus de consoane, în care seriile paralele sînt puține la număr¹.

3. Tabloul acesta, sumar schițat aici, este anterior contactului lingvistic dintre slavi și populația romanizată. Așa se explică faptul că nici una din particularitățile acestei perioade nu se regăsește în împrumuturile slave din limba română. Dimpotrivă, alte fenomene fonetice, ca, de pildă, transformarea grupurilor *dj, *tj, *kt+vocală anterioară sau modificările suferite de grupurile *tort*, **tol*t, *tert, *telt, care împart teritoriul slav în trei părți, sînt ulterioare². Teritoriul pe care este atestat fenomenul trecerii grupurilor *tj, *dj, *kt în *št*, *žd* pare a fi fost situat în Cîmpia Dunării, de o parte și de alta a fluviului, cuprinzînd însă, la nord, și sudul Moldovei și al Transilvaniei. Aria acestui fenomen în bulgară merge în prelungirea ariei toponimelor slave care conțin această transformare pe teritoriul României³.

3.1. Recunoașterea că această transformare are loc nu mai devreme de secolul al VII-lea este de mare importanță pentru istoria așezărilor slave pe teritoriul țării noastre. Din cele de mai sus apare clar că o serie de transformări fonetice începuseră să se definească încă înainte de migrarea slavilor în bazinul dunărean. Aceste transformări sînt comune limbilor slave de sud-est. La așezarea lor (între sec. al VI-lea și al VII-lea), în aria de răspîndire a populației romanice, triburile slave erau, din punct de vedere lingvistic, unitare. Această unitate lingvistică slavă se descompune începînd din secolul al VII-lea pînă în al IX-lea⁴. Schimbările fonetice, gramaticale și lexicale, care au loc de la această dată, duc la separarea grupului sudic de cel estic. Cele mai vechi împrumuturi slave din limba română nu prezintă trăsături anterioare separării lingvistice a grupului slav de sud. De acest fapt trebuie să ținem seama cînd delimităm perioada cînd a avut loc influența slavă. Existența împrumuturilor slave înainte de secolele al VIII-lea și al IX-lea nu poate fi probată cu argumente lingvistice.

3.2. Datarea primelor împrumuturi slave în limba română se poate face, deci, pornind de la interpretarea faptelor lingvistice pe teren slav. Vl. Georgiev a arătat, cu argumente care conving, că pînă în secolele

¹ Ivan Lekov, *Насоки в развоја на фонолошките системи на славјанските езици*, Sofia, 1960, p. 22—24.

² Kiril Mirčev, *Историческа граматика на български език*, Sofia, 1963, p. 46; N. Van Wijk, *История старославянского языка*, Moscovia, 1957, p. 110—111; A. I. Gorškov, *Старославянский язык*, Moscovia, 1963, p. 256.

³ Em. Petrovici, *Adjective posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*, SCL IV, p. 71—74; A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves I*, Lyon—Paris, 1950, p. 162.

⁴ Cf. Kiril Mirčev, *op. cit.*, p. 34—38.

al VIII-lea și al IX-lea nu se poate proba existența unui *o* în slavă¹. Vocala *o* s-a dezvoltat ulterior acestei date din *ǫ* (*a* scurt). Acceptarea acestei teze, cum a arătat I. Pătruț, conduce în mod logic la ideea că în limba română împrumuturile slave care conțin un *o* n-au putut fi luate decât după secolul al VIII-lea².

4. Cuvintele *baltă*, *daltă*, *gard*, fără metateza lichidelor, nu reprezintă o dovadă că influența slavă este anterioară transformărilor diftongilor slavi *or*, *ol*. Dacă nu poate fi demonstrată originea iliră și tracă a acestor cuvinte (cu excepția lui *daltă*), atunci trebuie admis că forma actuală, nemetatezată, apare pe teren românesc³.

4.1. Cuvintele *șchiau*, *jupîn*, *stăpîn*, *stîină*, *smîntînă*, *măgură*, *mătură*, așa cum a arătat E. Petrovici, au pătruns în latina orientală la o dată anterioară despărțirii limbii române în dialecte⁴. Chiar dacă proveniența slavă a acestor cuvinte (cu excepția lui *șchiau*, despre care vezi p. 15) ar putea fi convingător demonstrată, tratarea lor ca elemente de împrumut în limba română nu este justificată.

4.2. Despre cuvintele de origine slavă care conțin *un* < *o* (*muncă*, *luncă*) se poate afirma cu certitudine numai faptul că ele au pătruns înainte de secolul al X-lea⁵.

¹ Vl. Georgiev, *Праславянский и индоевропейские языки*, în „Славянска филология” III, Sofia, 1963, p. 17; id., *Вокалната система в развоя на славянските езици*, Sofia, 1964, p. 5–7.

² I. Pătruț, *Referitor la cronologia elementelor de origine sud-slavă ale limbii române (în legătură cu sl. o și ǫ)*, CL XII, 1, 1967, p. 21–27.

³ Cf. S. B. Bernštejn, *Очерк сразнотельной грамматики славянских языков*, Moscova, 1961, p. 46; A. M. Seliščev, *Старославянский язык I*, Moscova, 1951, p. 172; Al. Rosetti, ILR, p. 614.

⁴ Cf. E. Petrovici, *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?*, RRL XI, 4, 1966, p. 313–323.

⁵ Cf. I. Pătruț, *art. cit.*, p. 25–27.

INDICE DE AUTORI

A

AEBISCHER, P. 48
 ALARCOS LLORACH, E. 25
 ALTHEIU, FRANZ 5, 34, 38
 ANDERSON, JAMES M. 30
 ANDRÉ, J. 5, 147, 148, 150, 151, 155, 162
 ARVINTE, V. 369
 AVRAM, ANDREI 5, 190, 191, 194, 199, 200,
 283, 290, 291
 AVRAM, MIOARA 5, 290

B

BAEHRENS, W. A. 5, 34, 40
 BALMORI, H. 76
 BARIĆ, HENRIK 5, 321, 322, 323, 336, 338,
 339, 341, 343, 346, 347, 350, 351, 354, 356,
 368, 369
 BARTOLI, M. 107, 255, 322
 BASSOLS de CLIMENT, M. 77, 78, 79, 84, 86,
 87, 89, 94, 96, 97, 99
 BASTARDAS PARERA, JUAN 5, 53, 77
 BATTISTI, CARLO 5, 23, 33, 38, 40, 42,
 43, 59, 68, 80, 85, 98, 100
 BAZELL, CH. 215
 BĂNĂȚEANU, VL. 357, 358
 BELARDI, W. 144, 340

BENEȘ, P. 276
 BENVENISTE, E. 95, 176
 BERNARD, R. 336
 BERNEKER, E. 5, 336, 340, 343, 350
 BERNSTEIN, S. B. 374
 BEŠEVLIEV, VESELIN 315
 BESZARD, L. 57
 BLASE, H. 100
 BLOCH, O. 5, 143, 167
 BLUMENTHAL, A. 330
 BOCĂNEȚU, AL. 163
 BOGDAN, I. 369
 BOGREA, V. 121, 277, 358, 360
 BOLOCAN, GH. 325
 BOLOGA, V. L. 314
 BONFANTE, G. 35, 43, 211, 346
 BOURCIEZ, ED. 5, 38, 56, 79, 80, 81, 82,
 83, 84, 85, 90, 96, 98, 103, 106, 108, 109,
 220, 221, 231, 245, 276, 325
 BRANDENSTEIN, W. 5, 21, 37
 BRANDZA, D. 314, 329
 BRÎNCUȘ, GRIGORE 320, 321, 325, 332, 335,
 337, 338, 339, 340, 341, 344, 345, 347, 351,
 352, 354
 BRUNOT, FERDINAND 77, 230
 BRÜCH, J. 24, 369
 BURGER, A. 34
 BYCK, JACQUES 6, 130, 131, 141, 165, 276,
 341, 349

C

- ÇABEJ, E. Q. 314, 324, 327, 329, 331, 332, 336, 337, 338, 341, 344, 345, 347, 348, 350, 353, 355
- CANDREA, I. A. 6, 68, 117, 121, 122, 125, 130, 134, 135, 137, 138, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 156, 158, 159, 165, 167, 168, 169, 170, 176, 199, 209, 211, 224, 234, 237, 239, 240, 249, 253, 280, 283, 287, 289, 294, 322, 327, 330, 336, 341, 343, 347, 364
- CANTEMIR, TR. 285, 287
- CAPIDAN, TH. 6, 117, 191, 218, 219, 220, 221, 235, 246, 247, 249, 250, 252, 255, 264, 265, 268, 270, 275, 277, 283, 284, 285, 287, 289, 290, 291, 292, 320, 321, 322, 327, 329, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 346, 349, 351, 352, 357, 371
- CARAGAȚĂ, G. 48, 217
- CARAGIU-MARIOȚEANU, MATILDA 6, 197, 202, 219, 221, 224, 232, 234, 255, 263, 268, 270, 271, 274, 277
- CIHAC, A. de 6, 333, 334, 337, 338, 340, 341, 343, 344, 347, 349, 350, 352, 353, 354, 356, 368, 370
- CIMOCHOWSKI, W. 314, 336
- CIORANESCU, ALEJANDRO 6, 104, 105, 136, 152, 159, 328, 329, 331, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 352, 354, 355, 356, 368, 369, 371
- CONTRAȘ, EUGENIA 176, 179, 180
- COOPER, F. J. 6, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185
- COSERIU, EUGENIO 86, 90, 163
- COTEANU, ION 6, 17, 49, 118, 129, 213, 215, 217, 221, 230, 232, 234, 235, 293, 294, 333
- CREȚU, GR. 336

D

- DAICOVICIU, C. 158, 314, 315
- DAN, D. 360
- DARDEL, R. de 6, 92, 93, 94, 176, 220
- DAUZAT, ALBERT 6, 167
- DEČEV, D. 6, 313, 314, 315, 318, 329, 330, 331, 333, 355, 356, 357, 359, 360
- DENSUSIANU, OVID 6, 16, 17, 35, 67, 68,

89, 93, 94, 108, 117, 121, 125, 130, 134, 135, 137, 138, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 156, 158, 159, 165, 167, 168, 169, 170, 176, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 209, 211, 217, 218, 221, 224, 233, 234, 237, 239, 240, 249, 253, 261, 264, 265, 266, 267, 270, 271, 272, 275, 276, 280, 282, 283, 287, 289, 294, 313, 320, 322, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 338, 339, 340, 343, 347, 348, 350, 351, 354, 356, 358, 363, 368, 369, 370

DEUTSCHMANN, OLAF 104

DIACONESCU, PAULA 220

DICULESCU, C. 6, 330, 333, 341, 345, 349, 350, 351, 352, 355, 361, 363, 368, 369, 370

DIEHL, E. 59

DIEZ, FR. 233, 335, 341

DIMITRESCU, FLORICA 183

DOMASCHKE, W. 129

D'OVIDIO, F. 326

DRĂGANU, N. 6, 159, 231, 232, 233, 236, 284, 329, 331, 333, 350, 356, 361

DUMKE, H. 163

DU CANGE, C. 126

DURIDANOV, I. 318, 355

E

ELCOCK, W. D. 6, 255

ENDZELIN, J. 347, 355

ERNOUT, A. 6, 52, 65, 73, 76, 94, 97, 101, 107, 111, 123, 126, 127, 136, 177, 183, 332

ETTMAYER, K. von 42

F

FIEDLER, W. 325

FIGGE, U. 161

FISCHER, I. 25, 28, 111, 176, 296

FONTAN, ANTONIO 71

FOULET, L. 219

FRAENKEL, E. 355

FUCHS, A. 231

FUGARIU, FL. 331

FUNCK, A. 83

FURMAN-SAS, LOUIS 7, 48, 57, 231, 236

G

GAMILLSCHEG, E. 7, 231, 233, 236, 341, 368, 369, 370
 GASTER, M. 343
 GĂLĂBOV, IVAN 276
 GĂLUȘCĂ, C. 233
 GĂZDARU, D. 7, 72, 233, 238
 GEORGIEV, VL. 7, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 324, 327, 328, 329, 330, 332, 335, 337, 338, 341, 344, 348, 349, 350, 352, 356, 357, 359, 362, 374
 GIUGLEA, GH. 7, 155, 207, 320, 322, 328, 329, 332, 338, 339, 340, 341, 350, 352, 354, 355, 356, 363, 368, 370
 GIURESCU, C. 360
 GORŠKOV, A. I. 373
 GOUGENHEIM, G. 332
 GRADENWITZ, OTTO 83
 GRANDGENT, C. H. 7, 56, 66, 107, 230, 255
 GRAUR, AL. 7, 29, 35, 41, 43, 48, 76, 78, 82, 91, 117, 118, 121, 123, 125, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 148, 150, 152, 156, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 178, 179, 182, 183, 184, 191, 193, 208, 209, 214, 215, 217, 231, 233, 234, 236, 245, 246, 274, 284, 293, 299, 300, 322, 323, 324, 325, 327, 337, 339, 345, 349, 363, 364
 GRÉGOIRE, H. 328
 GUȚU-ROMALO, VALERIA 7, 274

H

HAAG, O. 57
 HAAS, O. 333, 338
 HALL, R. A. Jr. 43
 HALLIG, R. 129
 HAMP, E. 105, 107
 HASDEU, B. PETRICEICU 7, 226, 313, 314, 318, 319, 320, 321, 324, 327, 328, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 342, 345, 346, 347, 348, 349, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 362, 363, 371
 HASSERLOT, B. 184
 HAUDRICOURT, A. G. 7, 25

HAVET, L. 42
 HELBOCK, A. 53
 HERMAN, J. 7, 23, 32, 78, 93, 99, 108, 172
 HJELMSLEV, LOUIS 40
 HOFMANN, J. B. 8, 23, 25, 29, 46, 49, 51, 52, 65, 66, 68, 70, 72, 78, 79, 84, 86, 92, 101, 106, 109
 HORECKÝ, JÁN 8, 21, 37, 40
 HORED T, K. 360
 HOŘEJŠÍ, VL. 215
 HRISTEA, TH. 174
 HUBSCHMIDT, J. 354
 HUJER, O. 353

I

IHM, M. 65
 ILIESCU, MARIA 56, 60, 82, 86, 89, 117, 126, 137, 139, 220, 230, 291, 342
 IONAȘCU, AL. 194
 IORDAN, IORGU 8, 195, 196, 204, 217, 243, 268, 287, 292, 331, 338, 341, 345, 357, 360
 IVĂNESCU, G. 17, 48, 144, 215, 320, 332, 357

J

JABERG, KARL 67
 JAKOBSON, R. 41, 210, 214, 323
 JANSSEN, H. H. 37
 JIREČEK, K. 339
 JOKL, N. 8, 321, 330, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 346, 352, 353
 JUD, J. 53
 JUILLAND, A. G. 7, 25
 JURET, A.-C. 8, 24, 29, 34, 41, 42, 43
 JUSTI, F. 347

K

KEIL, H. 24, 26, 27, 36, 39
 KELEMEN, BELA 155
 KENT, R. 8, 33, 39, 41

KIECKERS, E. 8, 79, 80, 84
 KISCH, G. 369
 KNIEZSA, I. 356
 KOPITAR, B. 322
 KÖRTING, G. 341
 KOVACEC, AUGUST 232
 KRAHE, H. 8, 163, 313, 330, 332, 335, 358
 KRETSCHMER, P. 8, 322
 KÜHNER, RAPHAEL 230

L

LAHOVARY, N. 354
 LAMBRIOR, A. 276, 356
 LANGLOIS, P. 181
 LAURIAN, A. T. 355
 LAUSBERG, H. 8, 21, 25, 27, 28, 31, 33, 53,
 55, 76, 80, 89, 90, 91, 95, 97, 98, 194, 196,
 210
 LEKOV, IVAN 373
 LERCH, E. 231, 236
 LEUMANN, M. 8, 21, 23, 25, 29, 46, 49, 51,
 52, 65, 66, 68, 70, 72, 78, 79, 84, 86, 88,
 92, 101, 106, 109, 176, 182, 184, 185
 LINDSAY, W. M. 8, 24, 35
 LOEWE, R. 368, 369
 LÖFSTEDT, BENGT 8, 48, 56, 57, 59, 60,
 88, 89, 99, 100, 101, 108, 230
 LÖFSTEDT, E. 8, 60, 89
 LÖFSTEDT, LEENA 8, 99, 100, 101
 LOMBARD, ALF 8, 122, 175, 256, 270, 271
 LÜDTKE, H. 8, 21, 25, 26, 32

M

MACARIE, LILIANA 56, 60, 220, 230
 MACREA, D. 17, 327, 364
 MALKIEL, Y. 76, 177
 MALMBERG, BERTIL 197, 206, 209, 210
 MANECA, CONSTANT 69, 142, 239, 326
 MANOLIU, MARIA 7, 28, 29, 204, 243, 268,
 287
 MARTINET, ANDRÉ 8, 29, 34, 37, 206, 209
 MASSIM, I. C. 355
 MAURER, T. H. 81, 82, 83

MEIER, H. 154
 MEILLET, A. 6, 34, 65, 73, 107, 111, 123, 126,
 136, 230, 332, 337, 372
 MELICH, I. 361
 MENÉNDEZ PIDAL, R. 212, 233
 MEYER, G. 9, 313, 328, 329, 330, 332, 333, 334,
 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343,
 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352,
 353, 354
 MEYER-LÜBKE, W. 9, 10, 37, 53, 56, 79, 84,
 85, 106, 107, 108, 109, 111, 117, 118, 123,
 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145,
 147, 148, 150, 151, 152, 154, 156, 157, 158,
 159, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 170, 171,
 174, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 184, 194,
 196, 198, 199, 202, 207, 209, 218, 219,
 220, 231, 233, 237, 241, 253, 267, 284, 321,
 326, 334, 335, 341, 343, 345, 348, 349, 368,
 369
 MICHEL, L. 41, 42, 43
 MIHĂESCU, H. 9, 23, 32, 33, 35, 37, 38, 39,
 40, 42, 43, 44, 54, 59, 60, 68, 71, 73, 81,
 87, 89, 90, 92, 98, 104, 108, 112, 130, 134,
 135, 136, 140, 145, 148, 153, 160, 162,
 163, 166, 170, 220, 221, 231, 253, 255, 265,
 330, 332, 366
 MIKLOSICH, FRANZ 9, 197, 211, 218, 313,
 320, 321, 322, 335, 336, 337, 340, 341, 342,
 343, 345, 346, 347, 350, 352, 353
 MIRČEV, KIRIL 373
 MOIGNET, G. 9, 96, 100
 MOL, H. 26
 MORARIU, LECA 275
 MORLAND, H. 48
 MOURIN, L. 90, 103, 106
 MUCH, R. 351
 MÜHLENBACH, K. 355
 MÜLLER, B. 89
 MULLER, H. F. 9, 42, 78, 100, 231

N

NAERT, P. 322
 NANDRIS, OCTAV 9, 194, 196, 215, 318
 NICOLAU, M. G. 25, 26, 78
 NICULESCU, AL. 9, 284, 369

NIEDERMANN, MAX 42, 47
NIKOLAIDI, C. 135, 285
NOHL, HANS, 8, 35
NORBERG, D. 9, 59, 76, 77, 78
NOVÁK, L. 25
NYROP, K. 77

O

ONU, L. 284

P

PALMER, L. R. 21
PAMFIL, VIORICA 67
PANAITESCU, P. P. 169
PAPADOPOL-CALIMACH, A. 329
PAPAHAGI, PERICLE 9, 219, 220, 227, 228,
229, 237, 246, 274, 348
PAPAHAGI, TACHE 9, 105, 111, 115, 116,
117, 124, 130, 133, 135, 136, 137, 142,
144, 146, 156, 158, 160, 163, 164, 168,
218, 219, 241, 253, 266, 285, 287, 288, 289,
290, 292, 320, 327, 345, 350, 353
PASCU, G. 9, 253, 330, 335, 336, 339, 340,
343, 345, 346, 348, 350, 353, 354, 355, 356,
363
PAȘCA, ȘTEFAN 349
PĂTRUȚ, I. 215, 222, 374
PÂRVAN, V. 9, 10, 314, 357
PEDERSEN, H. 350, 353
PEI, MARIO 9, 49, 56, 57
PERINI, G. B. 26, 91
PERROT, J. 178, 179
PETROVICI, EMIL 10, 28, 31, 32, 38, 138,
190, 191, 194, 197, 198, 201, 202, 207, 208,
283, 341, 346, 356, 358, 361, 367, 373, 374
PHILIPPIDE, A. 10, 16, 193, 196, 197, 198,
199, 200, 202, 204, 211, 218, 236, 253,
277, 320, 324, 328, 329, 332, 333, 334, 335,
339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 348,
349, 350, 352, 353, 354, 356, 360, 361, 363
PICTET, A. 331
PIPPIDI, D. M. 332
PIRSON, J. 33
PISANI, V. 10, 325, 330

PLANTA, R. von 53
POERCK, G. de 106
POGHIRC, C. 10, 109, 253, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 321, 324, 325, 326, 327, 328,
333, 337, 340, 352, 355, 357, 358, 359,
360, 361, 363, 364
POKORNY, J. 10, 327, 328, 329, 330, 332, 333,
334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343,
346, 347, 348, 351, 354, 355
POLITZER, F. N. 10, 56, 57
POLITZER, R. L. 10, 33, 56
POPESCU-MARIN, M. 176, 179, 180
POSNER, R. 84, 85
POTTIER, B. 284
PRIETO, L. J. 40
PROCOPOVICI, A. 196, 197, 198, 199, 235,
264, 266
PROSDOCIMI, A. 323
PROSKANER, CAROLA 42
PUDIĆ, I. 368, 369
PULGRAM, E. 26
PUȘCARIU, SEXTIL 7, 10, 17, 18, 56, 97, 104,
105, 106, 107, 108, 117, 121, 122, 129, 134,
135, 136, 142, 146, 152, 159, 161, 164, 170,
171, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196,
197, 200, 204, 206, 207, 209, 215, 217, 218,
220, 233, 237, 249, 256, 264, 268, 270, 271,
272, 274, 277, 283, 284, 287, 288, 289, 290,
291, 292, 320, 321, 327, 328, 335, 339, 340,
341, 342, 343, 344, 345, 348, 354, 355,
356, 361, 368, 369, 371

R

RACOVITĂ, C. 230, 284
RAEVSKI, N. 355
REICHENKRON, GÜNTER 10, 318, 321,
327, 338, 340, 341, 344, 355, 363, 364
RICHTER, ELISE 10, 38, 40, 42, 43, 56
RIEMANN, O. 255
ROHLFS, GERHARD 10, 49, 56, 77, 80,
81, 83, 126, 196, 197, 246, 323, 326, 339,
351
RONCONI, A. 10, 76, 79, 84
ROSETTI, AL. 10, 17, 18, 21, 40, 68, 72, 89,
98, 99, 111, 117, 145, 153, 154, 159, 163,
170, 176, 177, 178, 182, 184, 189, 190, 191,
193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200,

202, 203, 204, 207, 209, 210, 211, 214,
215, 216, 218, 220, 221, 233, 234, 237,
238, 239, 253, 256, 261, 264, 265, 266, 274,
275, 282, 283, 284, 286, 287, 289, 291,
319, 322, 323, 327, 329, 334, 337, 338, 339,
340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 351,
352, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363,
368, 369, 370, 372, 374

ROZWADOWSKI, J. 351, 353

RUSSU, I. I. 10, 163, 313, 314, 315, 317, 320,
324, 327, 328, 329, 330, 333, 336, 338, 339,
341, 342, 343, 346, 349, 350, 351, 354,
359, 361, 369

S

SALA, M. 140, 144, 196, 197, 198, 200, 203,
204, 206, 207, 209, 211, 224, 244, 334,
339, 345

SALAČ, A. 142

SALVIONI, C. 53

SANDFELD, KR. 10, 89, 197, 220, 255, 340

SÁNDOR, LATTYAK 314

SCHAFARIK, P. J. 336

SCHMECK, H. 10, 103

SCHMID, H. 66

SCHMIDT, M. E. 335

SCHUCHARDT, HUGO 10, 42, 43, 320

SCHÜRR, FR. 27, 31, 32

SCRIBAN, A. 10, 327, 330, 341, 354, 368,
369

SEIDEL, E. 231, 236, 276

SELIŠČEV, A. M. 374

SERRA, G. D. 355

SILVA NETO, S. da 35

SKOK, P. 54, 60, 121, 339, 346, 355, 360, 368,
369, 370

SOMMER, F. 11, 23, 24, 25, 34, 38, 40, 41,
43, 49

SPENCE, N. C. W. 25

SPITZER, LEO 346

STAN, IOAN 139

STATI, SORIN 11, 35, 36, 37, 40, 43, 81, 255

STEFANINI, J. 76

STIER, G. 332

STRAKA, G. 31, 32

SVENNUNG, J. 11, 78, 79

SZANTYR, A. 8, 23, 25, 29, 46, 49, 51, 52,
65, 66, 68, 70, 72, 78, 79, 84, 86, 92, 101,
106, 109

Ş

ŞANDRU, D. 192

ŞĂINEANU, L. 11, 327, 336, 341, 343, 348,
353, 355, 356, 371

ŞIADBEI, I. 17, 204, 208, 209, 218, 255, 261,
351, 353, 369

T

TAGLIAVINI, C. 334, 340, 346

TAMÁS, LAJOS 11

TARDIF, J. 11

TAYLOR, PAULINE 9, 100

TĂNASE, E. 358

THIELMANN, PH. 86, 87, 88, 89, 94, 95

THIERBACH, A. 170

THOMAS, F. 6, 11, 99, 100, 101

THURNEYSSEN, R. 85

TIKTIN, H. 11, 143, 155, 156, 159, 218, 327,
334, 342, 343, 344, 345, 349, 351, 352, 356,
368, 369

TOGEBY, K. 25, 215, 218, 325

TOMASCHEK, W. 11, 329, 332, 333, 334, 351

TRAGER, G. L. 231

TREIMER, C. 336, 339, 351, 365

TREML, L. 331

U

UDDHOLM, A. 57

UHLENBECK, E. M. 26

V

VÄÄNÄNEN, V. 11, 22, 23, 24, 25, 26, 27,
30, 42, 43, 47, 48, 49, 53, 68, 70, 71, 72,
73, 75, 80, 82, 84, 86, 87, 88, 91, 92, 96,
98, 101, 102, 142, 175, 176, 177, 179, 180,
181, 182, 183, 184, 185

VAILLANT, A. 373

VASILIU, EM. 11, 21, 31, 32, 33, 37, 41, 189,
190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
199, 200, 202, 205, 214

VASILIU, LAURA 282

VASMER, M. 11, 334, 336, 351, 353, 358
VOSSLER, KARL 11, 103
VULPE, AL. 360

W

WACKERNAGEL, J. 11
WAHLGREN, E. G. 103
WARTBURG, W. von 5, 7, 11, 42, 72, 104,
108, 129, 143, 167, 231
WEDKIEWICZ, ST. 339, 340, 344

WEIGAND, G. 321, 343, 344, 347, 350, 351
352, 356, 357, 361, 369

WEINRICH, H. 21, 25, 27, 29

WERNER, FRITZ 11, 104, 105, 107

WIJK, N. van 373

WISTRAND, E. 78

WOLTERSTOFF, G. 230, 231

X

XHUVANI, A. 362

INDICE DE FORME ȘI CUVINTE

ROMÂNĂ

a 248, 249, 250, 282, 294	ațeia 251	acest 248
a (r. c.) 232, 251, 265, 281, 282	(a)țeția (v.) 251	ațest 250
abeș 335	acel 72, 248	acest(a) 248, 298
abia 160, 281, 294	(a)cel 235	ațesta 250
Abrud 359	(a)țel 236	ațestu (r. c.) 250
Abur(e) 309, 335	acela 248	acestui 235
ac 294	acel(a) 248, 298	ațeștea 249, 251
acasă 280, 282, 333	(a)țele (r. c.) 252	ațești (r. c.) 250
acăț 158, 294	ațelea 251	aci 156, 280, 298
acea 248	ațelei 251	aci (r. c.) 199
(a)țea (r. c.) 235, 236, 251, 252	*(a)țel'ei 251	acice 156, 280
ațele 251	*(a)țel'ei 252	aclo 298
ațele (r. c.) 251	(a)țel'ei (r. c.) 252	acmu (r.c.) 280
ațelea (v.) 251	(a)țelei(a) 251	aco(a)peră (r. c.) 258
ațeașta 237, 249, 250,	*(a)țel'eia 252	acșapere (r.c.) 258
ațeașă 248	(a)țel'i (r. c.) 251, 252	acșaperi (r. c.) 257, 273, 274, 275
ațeașă 250	(a)țelor 252	acșaperu (r. c.) 257, 259
ațeașă (r. c.) 250	(a)țelora 252	acolo 157, 298
ațeașe (r. c.) 250	(a)țeloru (r. c.) 252	acolo (r. c.) 199, 280
aceea 237	acelu 248, 250	acoperindu (r. c.) 277
aceea 251	(a)țelu (r.c.) 199, 251, 252	acru 294
(a)țeei (v.) 251	acelui 235	acru (r. c.) 224
aței 251	(a)țelui (r. c.) 251, 252	acu (r. c.) 213, 217
	acără 151	acum 157

* Aici au fost grupate la un loc cuvintele românești din dacoromână și română comună. Cele din română comună sînt marcate prin indicația (r.c.). În cuprinsul aceste i grupe mai sînt folosite abrevierile: v.=vechi și dial.=dialectal.

Cuvintele din aromână, meglenoromână și istroromână au fost date în grupe separat,

acuma 281
 acumu (*r. c.*) 199
 acuperii (*r. c.*) 264, 278
 acuperimu (*r. c.*) 258
 acuperire (*r. c.*) 276
 acuperitu (*r. c.*) 278
 acuperiți (*r. c.*) 258, 273, 275
 acușă 281
 adaos 279
 adaptu (*r. c.*) 279
 adaugat 279
 adausu (*r. c.*) 279
 adămană 327
 adămani 327
 adămna 327
 ademeni 327
 adevăratu (*r. c.*) 224
 ađi (*r. c.*) 280
 adia 294
 adineaorea 281
 adineaori 156
 adineauri 280
 adinte 156, 280
 adinc 294
 adu 274
 aduce 294
 aduna 163, 294
 adunarea 159
 aest 248
 (a)eastă (*r. c.*) 248, 249,
 aeaste (*r. c.*) 249
 (a)eastei (*r. c.*) 249
 aemu (*r. c.*) 265
 (a)estoru (*r. c.*) 249
 (a)estu 249
 (a)estui (*r. c.*) 249, 250
 aeți (*r. c.*) 265
 (a)ești (*r. c.*) 249
 afară 294
 afla 294
 agăța 294
 agonisita (*v.*) 255
 agru 163, 294
 agura 171
 ai 232, 147
 ai (*r. c.*) 265
 aia 248, 250

aibă (*r. c.*) 200, 211
 aibăndu (*r. c.*) 265
 aibu (*r. c.*) 265
 aici 156
 aiepta 158, 168
 a(i)mintrea 295
 ainte 156, 280
 ainte (*r. c.*) 104, 280
 aistă 248
 aiure 156
 aiurea 285, 295
 aiurea (*r. c.*) 105
 ajuna 301
 ajunge 294
 ajuta 294
 al 232, 248, 249, 250
 ala 249, 250
 alalt 252
 alalta (*r. c.*) 252
 alaltă 252
 alaltu 252
 alaltu (*r. c.*) 252
 alalți 252
 alb 295, 359
 Albac 359
 albină 294
 Alboca 359
 albońu (*r. c.*) 224
 albu (*r. c.*) 224
 ale (*r. c.*) 232, 251
 alea 250
 aleage (*r. c.*) 274, 275
 aleađe (*r. c.*) 258
 aleađe (*r. c.*) 273
 aleađeemu (*r. c.*) 256, 258
 aleađere (*r. c.*) 276
 aleađeți (*r. c.*) 256, 258, 273, 274, 275
 aleápse (*r. c.*) 264
 aleápsemu (*r. c.*) 264
 aleápseră (*r. c.*) 264
 aleápsetu (*r. c.*) 264
 alegăndu (*r. c.*) 277
 alege 163, 295
 aleđi (*r. c.*) 257
 alegu (*r. c.*) 257, 259, 264
 alei 250
 alei (*r. c.*) 251

alepséși (*r. c.*) 264
 alépși (*r. c.*) 264
 aleptu (*r. c.*) 279
 alerg 295
 alesu (*r. c.*) 279
 ali 232
 al'i (*r. c.*) 251
 aloru (*r. c.*) 251
 alt 252, 295
 alu 250
 alu (*r. c.*) 251
 alui 249, 250
 alui (*r. c.*) 251
 aluneca 302
 am 327
 amar 295
 amaru (*r. c.*) 191, 224
 amiazi 142
 amindoi (*r. c.*) 237
 aminte 282
 amindoi 65, 237, 295
 amindouă 236
 amorțesc 198
 Ampoi(ul) 356, 361
 amu 156
 amu (*r. c.*) 265, 280
 amurg 333, 335
 (a)naltu (*r. c.*) 224
 anțărt 67, 153
 anu (*r. c.*) 213, 215
 ańu (*r. c.*) 207, 209
 aorea (*v.*) 156, 280
 apare 117
 apă 37, 295
 apă (*r. c.*) 215
 apăsa 160
 apleca 295
 apoi 156
 apoi (*r. c.*) 280
 aprig 35
 aprinde 295
 apri(n)su (*r. c.*) 279
 aprintu (*r. c.*) 279
 aproape 294
 aproape (*r. c.*) 280
 apropia (*r. c.*) 200

apuca 117, 121, 295

ara 295

aramă (r. c.) 209

arătoare (r. c.) 224

arătoriu (r. c.) 224

arbur 215, 295

arbure (r. c.) 198, 215

arbure de spate (r. c.) 213

Arcuda 357, 359

arde 295

areate 218

argea 309, 328, 356, 364

Argeş 356, 361

Arghiş (v.) 356

argintu (r. c.) 191

Argyas (v.) 356

ariciu (r. c.) 199

ariču (r. c.) 215

arină 295

arin (r. c.) 215

aripă 294

armă 295

armăsar 321

armig 371

arsu (r. c.) 278

arunca 298

ascultoiu (v) 178

ascunde 294

ascuţi 163

ascuţi (r. c.) 200

aspronu (r. c.) 224

aspru (r. c.) 224

asta 248

astruca 160

astup 307

astupa 161

asupra 287

asupra (r. c.) 287

asupră 287, 307

asupră (r. c.) 282, 287

aş 272

aşa 160, 280

aşe(a) (r. c.) 280

aşeda (r. c.) 203

aşedu (r. c.) 203

aşegiu (r. c.) 203

aş(i) 335

aştepta 295

aşterne 295

atare 298

atare (r. c.) 280

atantu (r. c.) 254

atunče 280

atunci 294

atit 153, 298

aţă (r. c.) 202

aţi (r. c.) 265

au 289, 295

au (r. c.) 197, 265, 288, 289

aua (v.) 280

aua (r. c.) 280

auace 294

auă 34, 40, 146, 308

áuă (r. c.) 216

aude (r.c.) 258

auđi (r. c.) 257, 265, 274

auđiđ (r. c.) 197, 264, 265

auđimu (r. c.) 265, 257, 258

auđire (r. c.) 265

auđise (r. c.) 267

auđisemu (r. c.) 267

auđiseţi (r. c.) 267

auđişi (r. c.) 265

auđitu (r. c.) 265

auđiţi (r. c.) 257, 258

auđu (r. c.) 259

auđu (r. c.) 257, 259

auş 140

auzi 295

auzitu (v.) 264

aval(o)ma 363

avea 300, 327

aveare (r.c.) 211

avem 211

avemu (r. c.) 265

aveţi (r. c.) 265

avidoma 363

azi 142, 157, 300

ăla 248

ăst 72, 301

*ă (r. c.) 240

ămblare (r. c.) 191

ămplutu (r. c.) 278

ămplui (r. c.) 278

encă (r. c.) 199

anelu (r. c.) 196

entre (r. c.) 282, 287

baci 335, 364

baier(ă) 167, 295

balaur 309, 335

Balaura 328

balaur(e) 328

bală 309, 328, 335

bale 133, 336

balegă 309, 335, 336

baligă 365

báloş 323

baltă 309, 318, 328, 336, 374

bară 336

barbă 295

bardaş 336

bardoş 336

bardză (r. c.) 336

bardzu 336

barză 35, 309, 336

bască 336, 348, 365

bată 34, 137

bate 295

băgat (v.) 264

băl 328, 336, 363

bălai 328

bălan 328, 336

bălaş 336

băláš 328

*bând 277

bărbat 295

bărbate 222

bərbatu (r. c.) 215

bərbati (r. c.) 203

Băroi 359

băşi 295

băşică 34

bătrîn 34, 192

bătutu (r. c.) 224

bea 34, 295

beendu (r. c.) 277

bendu (r. c.) 277

berbeače (r. c.) 215

berbec(e) 295
 beui (*r. c.*) 278
 beutu (*r. c.*) 278
 *biel 328
 bili 328
 bine 195, 295
 bine (*r. c.*) 206, 279
 biserică 295
 bile 309, 337
 bilcă 368
 bind 277
 bir 337
 birnu (*r. c.*) 207
 birtă (*dial.*) 354
 birță 354
 Birzava 357, 359, 362
 blestema 296
 blor 328
 boace 168, 296
 boar 337
 boier 337
 boiereasă (*dial.*) 337
 boreasă (*dial.*) 337
 borț 329, 354, 355
 borț(os) 354
 boteza 295, 323
 bou 191, 296
 bou (*r. c.*) 214, 215
 bour 150
 braci (*r. c.*) 203
 brad 337
 bradzu (*r. c.*) 337
 braț 296
 braț (*r. c.*) 203
 *braz 337
 brăcire 137
 brădeț 338
 brănu (*r. c.*) 337
 brățare (*r. c.*) 202
 brînă 309, 337
 brîn(d)ză 354
 brîndușă 354
 brîne 337
 brînu (*r. c.*) 207
 brînză 347, 352, 365
 briu 207, 208, 337
 broancă (*dial.*) 328
 broatec 366

brostan 329
 brusc(ăl)an 329
 brustan 329
 brustur(e) 125, 309, 315, 329, 338, 362
 buăr 150
 buc 338
 bucată 116
 bucate 163
 Bucur 338
 bucura 338
 Bucura 338
 bucurie 125, 338
 bucuros 338
 budză (*v.*) 329
 buiestru 117
 bulz 368
 bumb 329, 338
 bumbur 329
 bumbăreață 329, 364
 bumbărează 329, 338, 364
 bun 31, 228, 296
 bună (*r. c.*) 198
 bunget 309, 338, 362
 buni (*r. c.*) 205, 206
 bunu (*v.*) 198
 bunu (*r. c.*) 199, 206, 224, 227
 burdubasta 324
 burduf 329, 338, 355
 burduh 329
 burduhan 329, 355
 burduși 329
 buric 308
 buricu (*r. c.*) 205
 burtă 309, 329, 354, 355, 364
 bute 296
 bute (*r. c.*) 216
 buză 329, 338, 364
 Buzău 317, 357, 358, 361
 Buzilă 329

e 35
 ca 37, 109, 160, 305
 ca (*r. c.*) 288, 290
 cal 34, 296
 calce 147

cald 296
 caldu (*r. c.*) 224
 cale 296
 ca[l]e (*r. c.*) 208
 cal'e (*r. c.*) 216
 cal'i (*r. c.*) 205
 calu (*r. c.*) 208, 211, 215
 candu (*r. c.*) 279
 cap 296, 338
 capete (*r. c.*) 214, 217
 căpisteare (*r. c.*) 214
 capite (*r. c.*) 222
 capră 296
 capră (*r. c.*) 215
 capu (*r. c.*) 214, 217, 222
 carămbăț 329
 care 37, 253, 305
 care (*r. c.*) 253, 254
 carea 253
 carele 253
 carelor 253
 carelui 253
 cari 253
 carimb 309, 329
 carne 296
 carne (*r. c.*) 218
 carpen 309
 carte 192, 296
 carți 193
 casa (*r. c.*) 193
 casă 296
 casă (*r. c.*) 191, 193
 ca să 290
 casele 234
 caș 296
 cașu (*r. c.*) 204
 catușă 296
 că 291, 305
 că (*r. c.*) 198, 288, 291
 căca 296
 căciulă 309, 338
 cădea 76, 296
 călbează 309, 338, 341
 călca 296
 călcănu (*r. c.*) 205
 căldare 296
 cămașă 296, 361

cămașă (r. c.) 204
 câmpu (r. c.) 207, 209
 cându (r. c.) 291
 căne (r. c.) 191, 215
 cănta (r. c.) 261, 262, 264
 căntăi (r. c.) 197, 262, 264, 278
 căntaiu (r. c.) 264
 căntămu (r. c.) 256, 258, 262, 264
 căntără (r. c.) 264
 căntare (r. c.) 191, 271, 276
 căntaremu (r. c.) 271
 căntareți (r. c.) 271
 căntase (r. c.) 267
 căntasemu (r. c.) 267
 căntaseți (r. c.) 267
 căntăși (r. c.) 264
 *căntate (r. c.) 258
 căntatu (r. c.) 264, 278
 căntăți (r. c.) 254, 256, 258, 262, 273, 274, 275
 căntă (r. c.) 254, 259, 273, 274, 275
 căntămu (r. c.) 256
 căntându (r. c.) 277
 cănte (r. c.) 254, 258
 căntoru (r. c.) 254
 căntu (r. c.) 207, 253, 254, 257
 căntui (r. c.) 254
 cănți (r. c.) 254, 257
 căpăstru 296
 căpestru (r. c.) 191
 căpușă 338, 365
 căpută 318, 364
 cărbune (r. c.) 215, 218
 cărei (r. c.) 253
 cărindar 143
 cărimbă 309, 329, 365
 căroru (r. c.) 253
 cărți 192
 cărui (r. c.) 253
 căștigare (r. c.) 204
 cășuna 159
 cătină 167
 cătră 282
 cătră (r. c.) 198, 281, 282
 către 282, 297
 cătu (r. c.) 291
 cătună 362, 364

cătun(ă) 309, 339
 cătușe 149
 cățeauă (r. c.) 216
 cățel 296
 căuta 160, 296
 căutareț (v.) 271
 ce 37, 253, 288, 305
 ce (r. c.) 239, 253
 cea 235, 248
 ceafă 359, 364
 cealaltă 252
 ceapă 174, 296
 ceară 296
 ceară (r. c.) 202
 cearcă 141
 ceață 135
 čei (v.) 251
 cel 235
 cel(a) 248
 čelalt 252
 celar 139
 cene 199, 253
 cene (r. c.) 253, 254
 cenușă 296
 cepar 174
 cer 37, 296
 cerb 296
 cerbi (r. c.) 222
 cerbu (r. c.) 215, 222
 cerc 37
 cere 305
 Cerna 357, 359, 361
 cerși 305
 ceru (r. c.) 217
 cest(a) 248
 cetate 217
 četate (r. c.) 218
 cetați 193, 217
 cetăți 217
 ceva 121
 cheag 164
 cheie 296
 chem 296
 chiar 154
 chingă 137
 Chiuruș 357
 ci 288
 Cigmău 359
 cină 37, 296

cinci 305
 cinci (r. c.) 236
 cincilea 238
 cindură-că (dial.) 277
 cine 199, 253
 cine (r. c.) 239, 253
 cintu (r. c.) 279
 cioacă 339
 cioară 309, 339
 cioc 339
 ciocan 342
 ciocănitore 342
 ciocirlă 363
 ciocirlie 363
 ciof 339, 368
 ciomp 339
 cir 138, 367
 cireasă 296, 362
 cireasă (r. c.) 198
 ciucă 339
 ciuf 339, 368
 ciumă 366
 ciump 339, 364
 ciup 340
 ciupi 339
 ciur 163
 ciuru (r. c.) 202, 211
 ciut 309, 340, 350, 365
 ciută 340
 cline 296
 ci(i)nește 280
 cimp 296
 când 37, 305
 cîne 296
 cînt 309
 cînta 296
 cîntam 193
 cîntarăm (r. c.) 263
 cîntaseși (r. c.) 265
 cîntăși (r. c.) 265
 cîntămu (v.) 263
 cînți 257
 cît 37, 153, 254, 305
 cîte 160
 cîte trei 67
 cîtorva 254
 cl'ae (r. c.) 205, 211
 cl'eaie (r. c.) 216
 coacăză 340

coace 296
 coadă 296
 coapsă 322
 coa[ps]ə (r. c.) 210
 coardă 296
 coarne (r. c.) 214
 coase 297
 coașin (*dial.*) 155
 coastă 297
 cocă 340
 cochil (*dial.*) 340
 cocînd 277
 codru 305, 340
 coif 165
 colibă 309, 329, 340, 362, 364
 colo 161
 comînda 170
 copac 340
 copaci 340
 copil 340, 364
 copită 318
 coptu (r. c.) 278
 corabii (v.) 217
 corastră 164
 corb 34, 297
 corbe (v.) 222
 corn 297
 cosu (r. c.) 199
 cot 297
 cotu (r. c.) 217
 cotună 362
 cotun(ă) (*dial.*) 339
 crăciun 170
 crăpa 297
 creadă 32
 cred 32
 credu (r. c.) 206
 cređui (r. c.) 263
 cĕpare (r. c.) 206
 crepu (r. c.) 196
 crescu (r. c.) 206
 crește 297
 creștin 296
 Criș 357, 361, 362
 cruce 297
 cruče (r. c.) 216, 218
 cu (r. c.) 281, 282, 297

cuc 297
 cuceri 198
 cucu (r. c.) 215
 cucurbetă 297
 cui 253
 cui (r. c.) 197
 cuib 297
 culeptu (r. c.) 279
 culesu (r. c.) 279
 cum 305
 cum (r. c.) 282
 cumeta 134
 cumnatu (r. c.) 210
 cumpăra 296
 cumpăru (r. c.) 199
 cumpăt 134
 cumpli 161
 cum și 109
 cumu (r. c.) 198, 280, 291
 cunînsul (r. c.) 241
 cunoaște 296
 cunoaște (r. c.) 258
 cunoaștemu (r. c.) 256, 258
 cunoașteți (r. c.) 256, 258
 cunoseu (r. c.) 257, 259, 264
 cunoscúi (r. c.) 264, 278
 cunoscúmu (r. c.) 264
 cunoscúra (r. c.) 264
 cunoscuse (r. c.) 267
 cunoscusemu (r. c.) 267
 cunoscuseți (r. c.) 267
 cunoscúși (r. c.) 264
 cunoscútu (r. c.) 264, 278
 cunoștea (r. c.) 261, 262
 cunoșteaî (r. c.) 262
 cunoșteaîmu (r. c.) 262
 cunoșteaîți (r. c.) 262
 cunoști (r. c.) 257
 cunună 137, 297
 cunusú (v.) 241
 cur 297
 cura 161, 297
 curatu (r. c.) 224
 curăndu (r. c.) 279
 cure 157
 cureaua 36
 cureauă (r. c.) 216
 curge 297

curpăn 309, 340
 curpen 340
 cursă 309, 340
 Curtu 152
 curună (r. c.) 198
 cuscre 222
 cuscru 297
 cuscru (r. c.) 215
 cuțit 294

 d 35, 38
 da 192, 297
 da (r. c.) 258, 259
 dacă 272
 dăcere (r. c.) 203
 dai (r. c.) 257
 daină 356
 dainám 356
 daină (*dial.*) 355
 dainú 356
 daltă 374
 dareă ai (r. c.) 276
 daș (*dial.*) 341, 342
 dă 192, 274
 dă (r. c.) 274
 dădui 94
 dăină 356
 dăini 355
 dăinu 356
 dănăoară (v.) 237
 dăpă (r. c.) 286
 de 220, 297
 de (r. c.) 281, 282, 286, 288, 292
 deace (r. c.) 236, 238
 deagete (r. c.) 214
 deagetu (r. c.) 217
 de asupra 287
 decinde 156
 de cînd 109
 dede (v.) 94
 dederă (v.) 94
 dedes(i) (v.) 94
 dedeși (r. c.) 196
 dedet (v.) 94
 dedi (r. c.) 196, 271
 dediu (v.) 94
 ded(i)u (r. c.) 263, 271
 ded(u) (v.) 94

defăimu (*r. c.*) 200
 defăima 117
 deget 36, 297
 dejgheura 117
 den (*v.*) 285
 den (*r. c.*) 282, 285
 dintre (*r. c.*) 282, 285
 dentru (*r. c.*) 285
 depă (*r. c.*) 282, 286
 drept 32
 deretica 327
 descarc 297
 descăleca 297
 descălța 297
 deschide 160, 297
 desculț 137
 desculța 137
 desmierda 297
 despuia 297
 de asupra (*r. c.*) 287
 deșidera 134
 deștepta 134
 deștinde 158
 deșuu (*r. c.*) 224
 dete 94
 detoară (*r. c.*) 224
 detoriu (*r. c.*) 224
 ȕeu (*r. c.*) 196, 203
 dezbăra 117
 dezvoalbe 159
 ȕi (*r. c.*) 216, 274
 ȕice (*r. c.*) 258
 ȕicemu (*r. c.*) 256, 258
 ȕicere (*r. c.*) 203
 ȕiceȕi (*r. c.*) 256, 258
 ȕici (*r. c.*) 257
 ȕicu (*r. c.*) 257, 259
 ȕile (*r. c.*) 216
 dimineaȕă 142
 dimineaȕă (*r. c.*) 198
 din 285, 297
 dinioară 157
 dinsu (*v.*) 241
 dinte 31, 196, 297
 dinte (*r. c.*) 204, 215, 218
 dintre 285
 dintr(u) 285
 ȕise (*r. c.*) 264
 ȕisemu (*r. c.*) 264

ȕiseră (*r. c.*) 264
 ȕisese (*r. c.*) 267
 ȕisesemu (*r. c.*) 267
 ȕiseseti (*r. c.*) 267
 ȕisesi (*r. c.*) 264
 ȕisetu (*r. c.*) 264
 ȕisu (*r. c.*) 278
 ȕiși (*r. c.*) 264
 ȕisu (*r. c.*) 278
 ȕiuă (*r. c.*) 216
 ȕimb 355
 ȕinsul 241
 *doae (*r. c.*) 237
 doamne (*r. c.*) 221
 doauă 237
 doauă (*r. c.*) 225, 236, 237
 *doă (*r. c.*) 237
 doi 65, 298
 doi (*r. c.*) 225, 236, 237, 238
 doilu 238
 doină 355
 dolcă 330
 domn 44, 297
 dormea 198
 dormi 297
 dormire-ai (*r. c.*) 276
 drac 297
 drace 222
 dracu (*r. c.*) 218
 dreaptă 32
 drege 297
 Drencova 357, 359
 drept 297
 droaie 341
 druete 330, 341
 drum 330, 362
 du 274
 du (*r. c.*) 274
 duce 297
 dui 65
 dulău 330
 dulce 298
 dulce (*r. c.*) 226
 dulci (*r. c.*) 226
 domestic 148
 duminică 297
 duminică (*r. c.*) 198
 Dumnezeu (*r. c.*) 222

Dumnezeu 234
 Dunăre 362
 Dunărea 357, 361
 după 157, 286
 după (*r. c.*) 198, 286
 după ce 109
 dupleca 161
 dura 166
 durezza 297
 duroare 135, 136
 duse (*v.*) 93, 264
 dusu (*r. c.*) 224, 278
 dușu (*r. c.*) 278
 dz 35
 dzeu (*r. c.*) 215
 dzisa (*v.*) 255

 e 35, 37, 281
 e (*r. c.*) 288, 289
 ea 240, 251
 ea (*r. c.*) 208, 209, 240, 242
 ȕale 241
 eale (*r. c.*) 209, 241, 242, 244, 245
 ȕasă (*r. c.*) 241
 ease (*r. c.*) 241
 *east (*r. c.*) 248
 easte (*r. c.*) 249
 eastei (*r. c.*) 249
 ei 57, 241
 ei (*r. c.*) 240, 247
 el 196, 300
 ele 250
 elea 250
 él'i (*r. c.*) 241, 242
 *elu 250, 253
 élu (*r. c.*) 240, 242
 emnul (*r. c.*) 205
 erá (*r. c.*) 199
 er(a) (*r. c.*) 108
 erámu (*r. c.*) 199
 est 301
 este 196
 estimp 248
 estoru (*r. c.*) 249
 estu (*r. c.*) 248
 estui (*r. c.*) 249
 esu (*r. c.*) 241

eși (r. c.) 241
 ești (r. c.) 249
 eu 298
 eu (r. c.) 239, 242

 face 298
 facu (r. c.) 264
 fachie 156
 facirile 198
 fag 165, 298
 fagu (r. c.) 211, 214
 fagur(e) 164, 165
 faguri 165
 falcă 130
 famen 129
 fapt 279
 fápta 255
 faptu (r. c.) 278, 279
 fașă 299
 fașă (r. c.) 204
 fată 299
 față 298
 fața (r. c.) 215
 fă 274
 fă (r. c.) 198, 274, 281, 283
 făcut 278, 279
 făcut 240
 făină 299
 fălci 130
 fără 283, 299
 fəmeal'e (r. c.) 216
 fəntənă (r. c.) 199
 fărîmă 341
 făt 125, 140, 192
 făta 299
 făurar 143
 feáce (r. c.) 263, 264
 feácemu (r. c.) 263, 264
 feácere (r. c.) 263
 feáceră (r. c.) 264
 feáçetu (r. c.) 263, 264
 feată (r. c.) 215
 fece (v.) 94
 fecesi (v.) 94
 fecéși (r. c.) 263, 264
 feci (v.) 94
 feci (r. c.) 263, 264, 271
 fecior 140, 299
 fecioru (r. c.) 203

feciu (v.) 94
 feču (r. c.) 264, 271
 femeie 298
 fereca 167
 ferece 148
 feri 121
 fericat 205, 226
 ferică 148
 ferice 205, 226
 fi 272, 299
 ficat 299
 fier 299
 fierbe 299
 fîere (r. c.) 196
 fieru (r. c.) 196, 217
 fil'u (r. c.) 205
 fin 140
 fior 299
 fioresu (r. c.) 224
 fiptu (r. c.) 279
 fir 299
 fire (r. c.) 213
 fire-ar (r. c.) 276
 fire-și (v.) 272
 firu (r. c.) 217
 fisu (r. c.) 279
 fiu 205, 299
 fiulare 137
 firnu (r. c.) 207
 fintînă 299
 flacăra 156
 flamă (dial.) 156
 flămînd 117
 fluier 309, 341, 365
 flúieră 341
 flutura 117
 flutur(e) 117
 foaie 205
 foal'ă (r. c.) 205
 foame 298
 foarte 226, 279
 foc 299
 fragă 217
 fragi 217
 frapsin 322
 frasin 30
 frate 215, 222, 299
 frați (r. c.) 222

frămînta 117, 299
 frange (r. c.) 258
 frangemu (r. c.) 256, 258
 frăngeți (r. c.) 256, 258
 frangi (r. c.) 257
 frangu (r. c.) 257, 259
 frantu (r. c.) 278
 freca 299
 frică 367
 frige 299
 frigure (r. c.) 214
 fri[ps]e (r. c.) 210
 friptu (r. c.) 278
 friptură 174
 frînge 299
 frînghie 167
 frînu (r. c.) 207
 frîu 207, 208, 337, 346
 frumos 299
 frumosu (r. c.) 224
 frunte 218, 299
 frunză 299
 frupt 138
 fugaci (r. c.) 224
 fugi 75, 299
 fugire (r. c.) 203
 fuior 166
 fulgera 299
 fum 299
 fumu (r. c.) 217
 fund 299
 fune (r. c.) 216
 funie 299
 fura 299
 furcă 299
 furnică 299
 furt 170
 furtişag 170
 fus 299
 fuscel 166
 fuște 165

 galben 299, 338
 galbenu (r. c.) 224
 gəl'ină (r. c.) 205
 Galt 360
 gard 318, 341, 354, 364, 374
 gardină 341

Garvân 357, 359, 361

gata 341

gaură 153, 342

găină 299

gălbeață 329, 364

gălbează 329, 338, 341, 364, 365

găti 341

gătise (*v.*) 266

găun 152, 153

găunos 152

gămfa (*r. c.*) 199

geană 299

geană (*r. c.*) 200

geme 136

genuchi 299

geru (*r. c.*) 203, 208

gheață 299

ghem 299

Gheorghe 222

gherdan 354

gheura 117

ghimb 342

ghimp(e) 309, 341

ghindă 205

ghion 342

ghionoaie 342

ghionoi 342

ghiont 342

ghiuj 309, 330, 342, 364

ghizuină 353

Gilort 357

gineraș 294

ginere 294

gineri 294

ginerică 294

gineroaică 294

gingie 85

giocu (*r. c.*) 203

giosu (*r. c.*) 203

giudețu (*r. c.*) 203

giur 366

gîrnu (*r. c.*) 207

gl'ață (*r. c.*) 205

gogă (*dial.*) 342

gogoloș 342

gogoman 363

gonaci 182

goron 330

gorun 315, 330, 362

gosu (*r. c.*) 279

grangur 117

grapă 342

gras 35, 299

grasi (*r. c.*) 204

gratie 139, 167

grăsun 137

greale (*r. c.*) 225

gre(a)să (*dial.*) 342

greauă (*r. c.*) 225

greoi (*r. c.*) 224

greoșu (*r. c.*) 224

gresie 309, 342,

greu 299

greu (*r. c.*) 197, 224

grînu (*r. c.*) 207

grîu 146, 207, 208, 299, 337

groapă 342, 343

grobiste 343

grop (*dial.*) 342, 343

gropan(ă) 342

gropi 343

gros 300

grosu (*r. c.*) 224

grumaz 364

grundz 343

grunz 343

gude (*r. c.*) 218

gudecata 255

gugu (*r. c.*) 217

gumătate (*dial.*) 344

gune 294

gune (*r. c.*) 222

gură 300

gurăminte (*r. c.*) 214

* gurgusă (*v.*) 344

gusta 300

gușă 343, 364

h 38

ha 250

haiducame 179

hal 250

ham 344

hameș 321, 344

harmăsar 321

hăi 250

hăl 250

hămesi 344

hămesit 344

heață 321

hemetui 344

himnea 344

hîmnioaia 344

hîrșie 321

Hîrșova 321, 360, 362

hojma 330, 363

holba 159

horoi 321

hoțoman 363

hrănaci 182

hututui 321, 344

i 35, 37

î 35, 38

iapă 298

iarbă 300

iarnă 300

iarnă (*r. c.*) 215

Iași 360

iederă 30

(i)elū (*v.*) 240

iepure 301

ieri 300

ieri (*r. c.*) 279

ierta 301

iertam 193

iesi 298

ieu (*r. c.*) 197, 239

iezuină 353

iie 131, 137

im 143

inde 157

inel 295

iniepta 159

inimă 295

inimos 131

intra 283, 301

intraru (*r. c.*) 271

intru (*r. c.*) 271

îo (*r. c.*) 242

iț(ă) 166

- în(ă) 308
 înă (*r. c.*) 279
 iuo (*dial.*) 157
 iușor (*v.*) 153

 (i)i 241
 îmbăta 300
 imbi 237
 îmbrăcamu 193
 imbucătură 116
 imburda 329
 împătra 117, 121
 împinge 300
 implinta 126
 Împoița 356
 împrejur 366
 împrumuta 300
 împungaci 181
 în 283, 300
 înainte 300
 înalt 136, 152, 300
 înapoi 157, 300
 înălța 160
 înăuntru 280, 300
 încă 157, 308
 încălța 300
 încăpea 300
 încărcă 300
 încări 117, 155
 (în)cet 162
 închide 160, 300
 închina 159, 300
 incinde 156
 incinge 156
 încît 280
 încoace 280
 încoa(ce) 157
 incolo 280
 încotro 157, 280
 incumete 134
 incurca 117
 îndată 280
 îndărăpt 157
 îndărăt 157, 280
 îndelete 344
 indesa 300
 îneca 303
 (în)fig 161
 infuleca 175

 îngheț (*r. c.*) 203
 îngîna 300
 îngreca 300
 îngropat 198
 în jur 366
 în jurul 107
 înlăuntru (*r. c.*) 280
 inot 303
 îns 300
 insa 241
 însă 241, 288
 insele 241
 însu 241, 288
 insul 241
 insura 138
 insura 301
 însuși 241
 înșii 241
 întărita 135
 întinde 307
 întii 67, 237
 întii (*r. c.*) 238
 întiile (*r. c.*) 238
 întimpla 121
 întoarce 163
 intraru (*v.*) 270
 între 156, 283, 287, 301
 întreba 301
 întrebări (*v.*) 217
 întreg 300
 intru 106, 157, 301
 intr(u) 283
 întuneca 301
 întuneric 307
 înțărca 351
 înțelept 279, 293
 înțepa 351, 352
 înțina 117
 învăța 301
 învește 125, 138, 301
 învești 125, 138
 invita 169
 învoalbe 159

 jeit 330
 jiiț 330
 Jilu (*v.*) 330, 357
 Jiu 330, 357

 jilt 330
 joi 213, 301
 jos 297
 juca 301
 judeca 301
 județ
 jug 301
 jumate 344
 jumătate 297, 344
 june 130, 301
 jupîn 191, 207, 371, 374
 jura 301

 l 38
 l' 38
 la 157, 286, 300
 la (*r. c.*) 258
 l'a (*r. c.*) 258
 la(a) (*r. c.*) 282, 286
 lac 301
 lacrămă 206
 lacrema (*r. c.*) 206
 lacrimă 206, 301
 lacu (*r. c.*) 217
 l'ai (*r. c.*) 257
 lan (*r. c.*) 206
 lăngă (*r. c.*) 199, 282, 286, 287
 lapte 301
 larg 301
 large (*r. c.*) 225
 largu (*r. c.*) 225
 laț 331
 lațe 331
 laud 40
 lăptosu (*r. c.*) 224
 lăsa 301
 lătra 301
 lătură 167
 lățos 331
 lăuda 301
 lăudoare 176
 lăuntru 157
 le 241
 le (*r. c.*) 241, 242
 lega 163, 174, 301
 legat (*v.*) 264
 legăminte 214

- legăna 117, 301
 legătură 174
 lehăi 321, 344
 l'ei (r. c.) 236, 240, 242
 lemn 301
 lemnu (r. c.) 209
 lepăda 117, 159
 l'epure (r. c.) 205
 leșie 167
 leșina 117, 301
 lete (*dial.*) 344
 leurdă 344
 li 241
 l'i (r. c.) 240, 241, 242
 limbă 301
 limbă (r. c.) 199, 205
 limpede 31, 226
 lingă 301
 linge 301
 lingură 301
 linte (r. c.) 218
 l'inu (r. c.) 205
 lină 301
 lînced 301
 lingă 287, 157
 loc 301
 lor 57, 241
 loru (r. c.) 241, 242, 247
 loru (v.) 241
 Lotrioara 357
 Lotrișorul 357
 Lotrița 357
 lotru 357
 Lotru 357
 lu (r. c.) 240, 242
 lu (v.) 240
 lua 301
 lucra 170, 192, 302
 lucrămu (r. c.) 256, 258
 lucrați 192
 lucrați (r. c.) 256, 258
 lucră 192
 lucrăm 192
 lucrăda (r. c.) 258, 259
 lucređi (r. c.) 257
 lucr(ed)u (r. c.) 257
 lucroîu 178
 lui 57, 221, 235
 lui (r. c.) 236, 240, 242, 247
 lume 195, 302
 lumea 195
 luminatu (r. c.) 224
 lumină 302
 lună 302
 luncă 374
 lung 302
 lunge (r. c.) 225
 lungu (r. c.) 225
 luni (r. c.) 213
 lup 302
 lupe (v.) 222
 lupoa(n)e 363
 lupta 302
 luptă 322
 lupu (r. c.) 215
 l'ușoru (r. c.) 279
 macru (r. c.) 224
 mai 302
 mai 226, 279, 302
 mal 328, 331, 344
 maldac (*dial.*) 331, 362
 maldăr 332
 mamă 302
 mamă (r. c.) 215
 mare 117, 121, 226, 228, 344
 mare 192, 302
 margine 302
 mari 193
 mari (r. c.) 226
 martur 366
 marț 143, 302
 marți 302
 marți (r. c.) 213
 masă 302
 mascur 30
 maț 302
 mazăre 35, 315, 332, 345
 mă 239
 mă (r. c.) 244
 mădular 302
 măestru 36
 măgar 345
 măgură 318, 345, 374
 măgúrá 345
 măiastră 171
 măiestru 162
 mone (r. c.) 279
 * mōnu (r. c.) 213, 216, 217
 mār 192, 302
 mārār 309, 345
 mārăcine 146
 mārgeauă (r. c.) 208
 mări 192
 mārīt 140
 mārīta 302
 mārū (r. c.) 217
 mārunt 302
 māsēa 302, 321
 mōseauă (r. c.) 216
 māsura 302
 mātūră 358, 374
 mātūșă 140
 me (v.) 239
 me (r. c.) 239, 242, 243
 mea (r. c.) 209
 meă 195
 meale (v.) 209, 244
 meare (r. c.) 214
 mearge (r. c.) 274, 275
 meărgere (r. c.) 276
 meărgēți (r. c.) 273, 275
 meas (r. c.) 215
 measer 169
 measeru (r. c.) 224
 Mehadia 360
 Mehedinți 360
 mele 244
 mene (r. c.) 239, 242
 mente 199
 merg 196
 mergādu (r. c.) 277
 merge 302
 mergi 274
 mergu (r. c.) 271
 merinde 302
 meriza 164
 meriză 142
 merseru (v.) 271
 mersu (r. c.) 278
 mesteca 175, 302
 mește 161

meu 196, 244
 mi 239
 mi (*r. c.*) 239, 242, 243
 miază 302
 miazănoapte 143
 miazăzi 142
 mic 302, 332
 mice (*r. c.*) 225
 micu (*r. c.*) 225
 micucei 332
 micușor 332
 micuț 332
 mie 238, 302
 mie 239, 242
 miea (*r. c.*) 244, 246, 247
 mieale (*r. c.*) 244, 247
 miei (*r. c.*) 244, 247
 miel 294
 miercuri 213, 302
 miere 302, 364
 mieu (*r. c.*) 244, 246, 247
 mieu 244
 mieu 196
 miile (*r. c.*) 238
 mijloc 302
 mil'e (*r. c.*) 236
 minciună 302
 mine 68, 239, 325, 326
 minte 199, 219, 302
 minte (*r. c.*) 209, 216, 218
 mio (*r. c.*) 247
 mira 302
 mire 117, 121, 345
 mistreț 150
 mișelame 179
 mititel 332
 mititeluț 332
 mitutel 332
 mîna 302
 mîna 302
 mînc (*dial.*) 136
 mîncea 302
 mîncă 192
 mînceați 192
 mîncă 192
 mîncăm 192
 mîneacă 302
 mînule (*v.*) 216

mînuri 217
 mînz 309, 332, 345, 365
 mînzar(e) 332
 mînzat 332
 mînzată 332
 mînză 332
 mîrced 154
 mîscoi 346
 mîzrară 332
 (m)nea 244, 246
 mîner (*dial.*) 155
 (m)neiu 246
 moale 303
 moale (*r. c.*) 224, 226
 moară 217, 303
 moară (*r. c.*) 206
 moare 303
 moare (*r. c.*) 258
 moarte 303
 moașă 345
 mol'i (*r. c.*) 226
 morar (*dial.*) 345
 mori 217, 257
 mori (*r. c.*) 273, 274, 275
 moriu (*r. c.*) 259
 mormînt 198
 moru (*r. c.*) 257
 moș 309, 345, 364
 moși 345
 Motru 357, 361
 Movilă 318
 mperatu (*r. c.*) 218
 muc 303
 muche 154
 muget 177
 mugur(e) 309, 345
 muiere 303
 muldac (*dial.*) 331
 mul'eare (*r. c.*) 216
 mulge 303
 mulsu (*r. c.*) 278
 mult (*v.*) 226, 303
 mumă (*r. c.*) 216, 222
 mumăni (*r. c.*) 216
 muncă 374
 munte 195, 303
 munte (*r. c.*) 199, 209
 Mureș 358, 362
 murg 309, 333, 335, 346, 365

murgă 333
 muri 303
 muri (*r. c.*) 265
 mura (*r. c.*) 261
 murii (*r. c.*) 278
 muriș (*r. c.*) 265
 murimu (*r. c.*) 257, 258, 265
 murindu (*r. c.*) 277
 muriră (*r. c.*) 265
 murire (*r. c.*) 276
 murise (*r. c.*) 267
 murisemu (*r. c.*) 267
 muriseți (*r. c.*) 267
 muriși (*r. c.*) 265
 muritu (*r. c.*) 265, 278
 muriți (*r. c.*) 257, 258, 273, 275
 muscă 303
 muscă (*r. c.*) 215
 muscoi 346, 365
 mustață 303, 366
 mut 303
 muta 303

n 38
 n (*r. c.*) 281, 283
 n 38
 nare 303
 nastur(e) 368
 nat 303
 nă 240
 nă (*r. c.*) 199, 240, 242, 243, 246
 năinte (*r. c.*) 280
 năltare (*r. c.*) 202
 nămaie 148
 nămal'a (*r. c.*) 199
 năpîrcă 309, 345, 349
 năpîrli 346, 349
 năpoi (*r. c.*) 280
 nău 244
 (n)cinsu (*r. c.*) 279
 ne 240
 ne (*r. c.*) 243, 288, 289
 nea 303
 neagră 32
 neagră (*r. c.*) 224
 nece 195, 289
 nece (*r. c.*) 288

neče (r.c.) 289
 neci (v.) 289
 necu (r.c.) 196
 negru 32
 negru (r.c.) 224
 negu (r.c.) 211
 negură 303
 negură (r.c.) 196, 205, 211
 negustor 117
 neguța 117
 nei 244
 nepoată 140
 nepoate 222
 nepoată 140
 nepot 140, 303
 neu 244
 nfige 299
 ni 240, 289
 nicăieri 105
 nicăirea 281
 nicăiri 157
 nice (v.) 289
 nici 303
 no 246
 noapte 219, 303
 noapte (r.c.) 216
 noastră 244
 noastră (r.c.) 244, 247
 noastre 244
 noastre (r.c.) 244, 247
 noaten 149, 199
 noau (r.c.) 237
 noauă (v.) 240
 noauă (r.c.) 211, 225, 240, 242
 nod 303
 nodu (r.c.) 217
 noi 303
 noi (r.c.) 240
 noi 240
 noi (r.c.) 197, 242
 noian 309, 346
 nor 303
 noră 216, 303
 noru 195
 nost 244

nostru 244, 303
 nostru (r.c.) 244, 247
 noștri 244, 247
 nou (r.c.) 213, 216, 222, 225
 nou (r.c.) 197
 noua 34, 40
 noua (r.c.) 236
 nouă 34, 40, 238, 240, 303
 nouăsprezece 237
 ntănu (r.c.) 237, 238
 ntră 156
 ntre (r.c.) 281, 283
 ntru (r.c.) 281, 283
 nțeleptu (r.c.) 279
 ntelesu (r.c.) 279
 nu 198, 275, 279, 303
 nu 246
 nuia 145
 nuiaua (r.c.) 216
 număni (r.c.) 215
 număr 303
 număra (dial.) 168
 nume 217, 222, 303
 numere (r.c.) 217, 222
 nun 140, 303
 nuntă 141, 303
 nuntru (r.c.) 280
 nurori (r.c.) 216
 nusu (v.) 241
 nuta 158
 o 208, 240, 300
 oacheș 353
 oaie 303
 oa(i)e (r.c.) 216
 oală 303
 oame (v.) 222
 oameni (r.c.) 215, 222
 oaminii 198
 oară 300
 oase (r.c.) 214
 oaspe 300
 oaspe (r.c.) 215, 218, 222

oaste 300
 oaste (r.c.) 216
 oa[u]ă (r.c.) 211
 ochi 205, 303
 ocl'u (r.c.) 205, 215
 Oituz 360
 Olt 358, 360, 362
 Oltina 358, 360
 om 300
 omenește 280
 omu (v.) 198
 omu (r.c.) 209, 214, 215, 218, 222
 omule 222
 opt 303
 optu (r.c.) 210, 236
 optul 238
 orb 303
 ordu (r.c.) 203
 ortoman 363
 os 303
 osînză 138
 ospeciu (r.c.) 203
 osu (r.c.) 217
 ou 304
 ou (r.c.) 214
 pai 304
 păi (r.c.) 279
 pal'ă (r.c.) 214
 palmă 304
 paltin 145
 pană 304
 papură 148, 366
 par 163, 304
 pare (r.c.) 258
 parte 304
 paste 304
 pată 154
 patru 305, 236
 patrul (v.) 238
 patu (r.c.) 259
 pați (r.c.) 257
 pațu (r.c.) 257, 259

pă 284, 304
 păcuină 150
 păcuini 150
 păcurar 304
 păduche 304
 pădure 304, 328
 păgîn 304
 pənə (r.c.) 282, 286, 287
 pănăta 135
 pəne (r.c.) 216
 pəntece (r.c.) 217
 pănură 125
 pār 192, 304
 părăţ (v.) 131
 părău 346
 părea 304
 păresimi 170
 pərete (r.c.) 215
 părinte 304
 pərinte (r.c.) 218, 222
 părinteşte 280
 păring 147, 162
 păşune 164
 pəşune (r.c.) 204
 pătrunde 304
 pătură 304
 păţi 304
 pəţimu (r.c.) 257, 258
 pəţiţi (r.c.) 257, 258
 pe 157, 284, 304
 pean(r.c.) 200, 207
 pecingine 136
 peñă (r.c.) 207
 pentru 283, 285
 pentru că 109
 pereche 304
 perire (r.c.) 206
 perosu (r.c.) 224
 peste 195, 286
 pestre (v.) 286
 peşte 194, 304
 petrece 304
 peţi 198
 peţire (r.c.) 203
 pi 284
 piardă 32

piatră 31, 32, 304
 picior 304
 pičioru (r.c.) 198
 pičioru (r.c.) 217
 piale (r.c.) 216
 pîeatră (r.c.) 197, 215
 piedică 304
 piedin 166
 piele 304
 pîele (r.c.) 196
 piept 31, 32, 304
 pieptene 304
 pieptu (r.c.) 210, 217
 piepture (r.c.) 214
 pier 304
 pierd 32
 pierseca 117
 piersică 43
 pîetră (r.c.) 197
 pinu (r.c.) 200
 pisa 138, 163, 304
 pisti 286
 pişa 304
 pită 154
 piuă 163
 piuă (r.c.) 216
 pline 304
 pînă 287, 304
 pînă ce 109
 pîntec(e) 304
 pîrău 346
 pîriu 309, 346
 pîrlă 349
 plai 367
 plânse (r.c.) 263
 plânsemu (r.c.) 263
 plânseră (r.c.) 263
 plânséşi (r.c.) 263
 plânsetu (r.c.) 263
 plânsu (r.c.) 279
 plântu (r.c.) 279
 plăsa 117
 plin 31, 304
 plinu (r.c.) 199
 plînge 304
 ploaie 304

ploauă (r.c.) 211
 ploaue (r.c.) 216
 poartă 305
 pociump 364
 poi(mîine) 157, 279
 pom 304
 pomi (r.c.) 222
 pomîl'i 233, 234
 pomu (r.c.) 215, 222
 *pomuaļu (r.c.) 233
 por 112
 porc 305
 porcan 163
 porcar 198
 porcoi 163
 porcu (r.c.) 215
 porîncise (v.) 265
 postrungă 364
 povirlă 363
 pră 284
 prăda 165
 pre 157, 304
 pre (r.c.) 281, 284, 285, 286
 pîredare (r.c.) 206
 pregeta 135
 pren (v.) 285
 pren (r.c.) 282, 285
 prentre (r.c.) 282, 285
 prentu (r.c.) 282, 285
 preot 305
 preste (r.c.) 285
 prest(r)e (r.c.) 282, 284, 286
 pres upră (r.c.) 287
 (pre)tutinde-ne 157
 preţ (r.c.) 203
 pricepe 293
 prier 143
 primă 67, 153, 237
 primă (r.c.) 238
 primă(r.c.) 237, 238
 primăvara 153
 primăvară 211, 305
 prin 106, 285, 304
 prind 283
 prinde 305
 prinset (v.) 264

printre 285, 304
 printru 285
 prinz 305
 progrebanie 343
 Prut 358, 362
 pui 305
 pul'u (r.c.) 205, 215
 puncte 219, 304
 puncte (r.c.) 216
 pup 346
 pupăză 309, 346
 purice 208, 305
 purta 305
 purtatu (r.c.) 224
 puşchea 305
 putea 305
 putred 305
 puțin 304
 puțin (r.c.) 226

 rad (r.c.) 203
 rade 305
 rapăn 369
 rar 305
 raru (r.c.) 224
 raţă 309, 347
 răcoare 155
 rămf (dial.) 333
 rămîne(a) 305
 rândunea (r.c.) 199
 răpi 305
 rărunchi 347
 răsări 305
 răspunde 75
 răşchia 166
 răşină(r.c.) 204
 rătund 154
 rău 192, 305
 răvărsa 144
 rea (r.c.) 209
 reace (r.c.) 196
 reače (r.c.) 226
 reale (r.c.) 209
 rece 305
 reci (r.c.) 226
 refeca 166
 rem (dial.) 333

reş 272
 reu (r.c.) 196
 Ţeu (r.c.) 206
 revărsa 144
 ridica 159
 rimpf 333
 rinichi 347
 rinicl'u (r.c.) 215
 ripă 192
 risu (r.c.) 278
 Ţiu (r.c.) 206
 ride 305
 riie 295
 rima 305
 rimf (dial.) 333
 rină 131, 347
 rîndunea 151
 rîndurea 151
 rîndză 347
 rinză 309, 345, 364
 ripă 192
 riū 305, 346
 roade 305
 roată 154
 roauă (r.c.) 211, 216
 roib 155
 roibu (r.c.) 200, 211
 roş(u) 155, 225, 228, 305
 rotund 154
 rugini 144
 ru[g]u (r.c.) 211
 rumega 305
 rumân 305
 rupe 94, 305
 rupesi (v.) 94
 rupi (v.) 94
 ruptu (r.c.) 278
 rus (dial.) 155
 ruşine 305

 sa (r.c.) 247
 sac 306
 sale 245
 samar 306
 sapă 306
 sapă (r.c.) 215
 sarbăd 347, 365

sarbed 347
 sarcină 306
 sare 306
 sare (r.c.) 306
 sarică 306
 sau 289
 să 109, 269, 306
 să (r.c.) 290
 săi 245
 Sălduş 360
 sănătate 306
 sănătate (r.c.) 218
 săptămînă 306
 săpun 306
 sărbătoare 306
 sări 306
 săruta 169
 său 307
 sau (r.c.) 245
 săva(i) (v.) 109
 scai 333
 scamne (r.c.) 214
 scară 217, 306
 scaun 306
 scădea 298
 scălda 298
 scăpa 298
 scăpăra 296, 333, 347
 scăpăta 298
 scări 217
 scărmana 298
 scîndură 306
 scînteie 156, 306
 scl'au (r.c.) 215
 scoare 118
 scoate 159, 298
 scorbură 154
 scosu (r.c.) 278
 scrie 306
 scriptură 278
 scrisu (r.c.) 278
 scrisu (r.c.) 278
 scrişu (r.c.) 278
 scrum 348, 371
 scuipa 306
 scula 117, 298

scurt 152	soarte 117	steaua (r.c.) 216
scurta 298	socru 306	sterp 149, 298, 350
scutura 298	Someș 358, 362	stete 94
se 243, 269, 272	somn 44, 306	stetesi (v.) 94
se (r.c.) 243, 288, 290, 291	soră 216	steti (v.) 94
seamăn 160	sor(ă) 306	sting 307
seamne (r.c.) 214	sorbi 306	stinge 156, 200, 298
seară 217, 306	soru 195	stinsu (r.c.) 279
seară (r.c.) 205, 208	soru (r.c.) 213, 216, 222	stintu (r.c.) 279
s(e)arbăd 347	soț 169, 306	stiră 350
sec 306	spaimă 134	stînă 191, 356, 374
secară 306	sparge 159, 306	stîna (r.c.) 207
secret 153	sparsu (r.c.) 279	stră- 200
secu (r.c.) 205, 224	spartu (r.c.) 278, 279	stră (r.c.) 281, 284
sem (v.) 98	spaț (dial.) 166	strămurare 164
semn 306	spăla 298	streche 152
semnu (r.c.) 209, 210	spălare (r.c.) 208	strepede 309, 349
sene (r.c.) 243	spelare 208	strepez 349
seri 217	speria 134, 298	strepezi 349
sete 306	spic 306	strig 307
seți (v.) 98	spice (r.c.) 214	strîmb 307
seu 306	spin 307	strîmt 307
(s)fărîma 341	spîn 349	strîmtoare 176
sgaibă (r.c.) 211	spîn (r.c.) 207	strînge 307, 334
si (r.c.) 247	spînt 348	strugure 369
sieale (r.c.) 247	spînz 309, 348, 365	strung 334
sieapte (r.c.) 197	spînzura 304	strungă 334, 348, 349, 356, 364, 365
siepte (r.c.) 197	spîr 349	strungăreață 334
simțu (r.c.) 205	spîrc 349	stup 366
sine 243, 325	spîrci 349	stur 366, 367
singur 306	spre 157	su (r.c.) 246, 247
singuru (r.c.) 205	(s)pre 284	sub 285
Siret 358, 361	spumă 307	subsuoară 118
sită 325	spune 298	subtu (r.c.) 281, 285
sîmbătă 306	spus (r.c.) 224	sugel 136
sîmbure 309, 348, 352	spusu (r.c.) 278	sugruma 343
sîmcea 144	spuză 249, 362	suire (r.c.) 211
sîn 306	sta 192, 258, 307	sul 166
sînge 306	stai (r.c.) 254	sulă (r.c.) 211
sînt 170	stau (r.c.) 197	sumbur 348
Slatina 360	stă 192	sunătoare 148
smîntină 191, 374	stăpin 191, 207, 374	supră (r.c.) 287
smîntîină (r.c.) 207	stărnut 369	supre (r.c.) 281, 284
soage 138	stătui 94	surd 307
soare 306	* stenge (r.c.) 225	surori (r.c.) 216
soare (r.c.) 206, 222	stăngu (r.c.) 225	surpa 307
	stea 208, 307	sus 307

suspina 135
 susu (*r.c.*) 279
 sută 237
 sută (*r.c.*) 238
 sute (*r.c.*) 238
 sutele (*r.c.*) 238
 *suulă (*r.c.*) 211
 suvoalbe 159

 şa 306
 şapte 43, 306
 şarpe 306, 349
 şase 306
 şase (*r.c.*) 237
 şărpun 148
 şchiau 15, 374
 şchioapăt 136
 şchiop 44, 298
 şeade (*r.c.*) 258, 260
 şeapte 197, 204, 205, 236, 237, 323
 şearpe (*r.c.*) 215, 218
 şease (*r.c.*) 204, 236
 şeauă (*r.c.*) 204
 şedea 306
 şedemu (*r.c.*) 256, 258
 şedeţi (*r.c.*) 256, 258
 şeşi (*r.c.*) 257
 şedu (*r.c.*) 259, 260
 şeşu (*r.c.*) 257, 259
 şesu (*r.c.*) 196, 204, 205
 şi 160, 242, 252, 289, 306
 şi (*r.c.*) 204, 288, 289, 290
 şidea 198
 şie 243
 şie (*r.c.*) 243
 şirimpîu 334
 şiroadă 334
 şoarece 306
 şoarece (*r.c.*) 215
 şopîrlaiţă 350
 şopîrlă 309, 346, 363, 349, 350, 362
 şteamătă 171
 şterc 168
 ştersu (*r.c.*) 278
 şti 306
 ştii (*r.c.*) 204
 ştiră 309, 350, 365

şuera 306
 şut 340, 350

 ta 245
 ta (*r.c.*) 247
 taci 274
 tai 257
 tal'ă (*r.c.*) 258, 259
 tale (*r.c.*) 245
 tal'i (*r.c.*) 257
 tal'u (*r.c.*) 257
 tare 116
 tare (*r.c.*) 226
 targă 369
 tată 307
 tată (*r.c.*) 215, 222
 tăcea 307
 tăciune 245
 tăciune (*r.c.*) 203
 tăcui (*r.c.*) 197
 tăi 245
 tăi (*r.c.*) 245, 247
 tăia 307
 tăjem 256
 tăl'a (*r.c.*) 263
 tăl'amu (*r.c.*) 256, 258
 tăl'are (*r.c.*) 263
 tăl'amu (*r.c.*) 256
 tăl'ându (*r.c.*) 277
 tăl'aţi (*r.c.*) 256, 258
 Tăpia 360
 tărâie (*r.c.*) 225
 tărâiu (*r.c.*) 225
 tărâiu (*r.c.*) 225
 t(ă)tăgăna 162
 tătani (*r.c.*) 222
 tău 207
 tău (*r.c.*) 245, 247
 tăun 152
 te 240
 te (*r.c.*) 240, 242, 243
 tele 245
 temu (*r.c.*) 209
 tene 240
 tene (*r.c.*) 240, 242
 teneru (*r.c.*) 196
 tieale (*r.c.*) 247

Timiş 317, 358, 361, 362
 timpu (*r.c.*) 196, 204, 217
 timpure (*r.c.*) 214
 timpuri 131
 timpuriu (*r.c.*) 225
 tindeche 166
 tine 35, 68, 240, 325
 tire (bănăţ.) 196
 Tisa 359, 361
 timplă 171
 tânăr 116, 307
 toamnă 295
 toamnă (*r.c.*) 199
 toapsec 168, 322
 toarce 76, 307
 toarce (*r.c.*) 259
 toca 307
 torcu (*r.c.*) 259
 tot 307
 totani (*r.c.*) 215
 trage 307
 trama 166
 traptu (*r.c.*) 279
 trasu (*r.c.*) 279
 trăgînd 277
 treaptă 118, 139
 trece 118, 307
 trecui (*r.c.*) 278
 trecutu (*r.c.*) 224, 278
 trei 65, 307
 trei (*r.c.*) 236, 237
 treilu 238
 tremura 307
 trestie 334
 trişcă 334
 trulişcă 334
 tu 239, 245, 307
 tu (*r.c.*) 239, 242, 247
 tufă 307
 tunde 76, 307
 turba 307
 turbure 226, 307
 Turda 361
 tureci 369
 turna 161, 307
 turtă 307
 turtă (*r.c.*) 215
 turte (*r.c.*) 213

tutindere (r.c.) 280
tutinderea 280, 281

ț 35, 45
ța 351
țap 309, 350, 365
țară 307
țarc 309, 348, 351, 356, 365
țări 217
țări (v.) 217
țărână 143
țărmure 144
țărț 153
țăruș 351
țeapă 309, 351
ț(e)apă 352
țese 307
țesere (r.c.) 203
țesu (r.c.) 196
ți 239
ți (r.c.) 242, 243
ție 239
ție (r.c.) 239, 242
ține 35, 307
ținruretu (r.c.) 271
ținrutu (v.) 264
ținu (r.c.) 196
țimburaș 348
țimburuș 352
țințar 152
țiță 307
țumburuș 348, 352

u 36
u 34, 36
uciseri (v.) 271
ud 308
udu (r.c.) 224
uipt 138
uitare (v.) 270
ultaru (r.c.) 271
umăr 300
umbla 295, 348
umblet 177
umbră 308
umbră (r.c.) 215
umbre de lemne (r.c.) 213
umfla 300
umple 300

un 308
un (r.c.) 238
una 237
ună (r.c.) 238
ună (r.c.) 236, 237
unde (r.c.) 279
une (r.c.) 238
unei (r.c.) 236
unele (r.c.) 238
unge 308
unghie 308
ungl'ă (r.c.) 205
unsoare 176
unsprezece 237, 325
unu (r.c.) 236, 237
unui (r.c.) 236
unul cîte unul 67
uo (v.) 208
ura 303
urātu (r.c.) 224
urca 121
urcioru (r.c.) 203
urdă 352, 365
urdina 158
urdire (r.c.) 198
urdoare 352
ureacl'ă (r.c.) 198, 206
ureaste (r.c.) 258
ureche 295
urescu (r.c.) 257
urești (r.c.) 257
uri (r.c.) 265
uriă (r.c.) 262
uriăi (r.c.) 262
uriămu (r.c.) 262
uriăți (r.c.) 262
uřier (r.c.) 206
uri (r.c.) 265
urimu (r.c.) 257, 258, 265
urindu (r.c.) 277
uřire (r.c.) 206
urise (r.c.) 267
urisemu (r.c.) 267
uriseți (r.c.) 267
uriși (r.c.) 265
uritu (r.c.) 265
uriți (r.c.) 257, 258
urî 300

urire 206
urît 300
urlu 308
urs 43, 308
urși (r.c.) 204
urzi 303
urzică 308
usca 298
uscatu (r.c.) 224
ustura 308
ușe (r.c.) 264
ușor 301
uua 40

v 36
va 158
vacă 308
vaci 193
vale 308
vară 308
vargă 308
Vasile 222
vatră 328, 352, 364
vați 158
vă 158, 274
vă (r.c.) 240, 246
vă(r.c.) 240, 242, 243, 274
vād 192
vāduuă (r.c.) 216
vărs 196
vărsa 308
vătăma 168, 308
văzînd 277
văzut (v.) 264
ve (r.c.) 240
veade (r.c.) 258, 260, 273, 274,
275
vearde (r.c.) 226
vechi 308
vecin 308
*vecl'e (r.c.) 225
vecl'u (r.c.) 225
vedāndu (r.c.) 277
vedea 195, 308
vedea (r.c.) 211
vedea (r.c.) 261, 262
Vedea 359

- vedăai (r.c.) 262
 vedăamu (r.c.) 262
 vedăare (r.c.) 276
 vedăați (r.c.) 262
 vedemu (r.c.) 256, 258
 vedendu (r.c.) 277
 vedeți (r.c.) 256, 258, 274, 275
 vedi (r.c.) 257
 vedu (r.c.) 259, 260
 vedu (r.c.) 257, 259, 264
 vedui (r.c.) 263, 264, 278
 vedúmu (r.c.) 264
 vedură (r.c.) 264
 veduse (r.c.) 267
 vedusemu (r.c.) 267
 veduseți (r.c.) 267
 vedúși (r.c.) 264
 vedútu (r.c.) 264, 278
 veghea 308
 vegl'amu (r.c.) 258
 vegl'ați (r.c.) 258
 vegl'andu (r.c.) 277
 vegl'i (r.c.) 257
 vegl'u (r.c.) 257
 veni 94, 308
 venjá (r.c.) 262
 venjái (r.c.)
 venjámu (r.c.) 262
 venjáți (r.c.) 262
 venimu (r.c.) 257, 258
 venin 308
 venitu (r.c.) 264
 veniți (r.c.) 257, 258
 ventu (r.c.) 217
 verde 308
 verdi (r.c.) 226
 vergură 130
 veșminte 214
 veșmînt 125
 vezi 274
 Vidin 331
 viearme (r.c.) 215, 218
 vierme 218, 308
 viers 171
 (v)iezine 353
 (v)iezune 353
 viezure 35, 309
 (v)iezure 353
 viezurină 353
 viġinți (r.c.) 236
 vin 308
 vinaț 138
 vină 274
 vină (r.c.) 205, 274
 viñă (r.c.) 205
 vinde 308
 vindeca 308
 vindui (r.c.) 278
 vine (r.c.) 205, 258
 vi(ñ)e 30
 vinem (v.) 94
 vineră (v.) 94
 vineri 308
 vineri (r.c.) 196, 213
 vinet (v.) 94, 264
 viñi (r.c.) 257, 265
 viñimu (r.c.) 265
 viñiră (r.c.) 265
 vinitu (r.c.) 196
 viñitu (r.c.) 265
 vino 274
 viñși (r.c.) 265
 vintre 116
 vinu 196
 vinu (r.c.) 200, 217, 259
 viñu (r.c.) 257, 259
 vioară 148
 vis 308
 vipt 308
 vită 149
 viță 146
 vițeauă (r.c.) 216
 vițel 149, 308
 vițelu (r.c.) 215
 viu 149, 308
 viu (r.c.) 197, 225
 viuă (r.c.) 225
 vizuină 353
 vizunie 353
 vîj (dial.) 330
 vîlvoare 176
 vîna 308
 vînt 163, 308
 vîrtos 227, 308
 voastră (r.c.) 247
 voastre 247
 voauă (v.) 240
 voaună (r.c.) 211, 240, 242
 voi 308, 326
 voi (r.c.) 240, 242
 voinicame 179
 vostru 308
 vostru (r.c.) 247
 voștri (r.c.) 247
 vrea 272, 308
 vulpe 195, 308
 vulpe (r.c.) 216
 vulpea 195
 vultur 151, 215
 vultúr 151
 vultur(e) 308
 vulture (r.c.) 215

 z 35, 38, 39
 zadă 145
 zamnă 308
 zară 309, 354, 365
 zăcea 301
 Zărna 335
 Zărnești 335
 zbatere 201
 zbor 125
 zbura 298
 zburare 201
 zburda 329
 zeamnă 308
 zece 238, 297
 zeci (r.c.) 238
 zecile (r.c.) 238
 zer 354
 zeu 170
 zgaibă 136
 zgaibă (r.c.) 200
 zgardă 309, 354, 365
 zgîria 342
 zgreptăna 342
 zgudui 370
 zi 274
 zie 38
 zice 297
 zimbru 334

ziuă 216, 297
 zîmbu 334
 zîrnă 315, 334, 335, 357
 zîrni 335
 zmulge 298
 zvercă 339

AROMÂNĂ

a 289, 294
 acasă 282
 acațu 294
 (a)cl'emu 296
 aclo 298
 acru 294
 acșițe 280
 acu 294
 aculo 298
 (a)cumpăru 296
 acumtin 117
 adaptă 279
 adaru 327
 (a)deneavra 280, 281
 ađil'u 294
 ađ(i) 300
 (a)dînca 294
 adu 274
 aducu 294
 (a)dukescu 293
 adunu 294
 aeri 300
 aestă 248
 aest(u) 248, 301
 aestúi 249
 aeștúi 249
 aeșță 249
 aești 249
 afară 199
 aflu 294
 afoară 280, 294
 afreață 117
 afurișalui 277
 agia 281, 294
 agru 294
 aġungu 294
 aġunu 301
 aġutu 294
 ahtare 298

ah(t)întu 298
 aiscei 249
 aisči 249
 aisčor 249
 aisčúi 249
 aistă 248
 aistéi 249, 251
 aisteloru 249
 aistu 248
 aișcéi 249
 aișčor 249
 aișcúi 249
 aiștéi 249, 251
 aiștor 249
 alagu 295
 alanta 252
 alantă 248, 252
 alantu 248, 250, 252
 alanți 249
 (a)lasu 301
 alatru 301
 alavdu 301
 albu 295
 ale 232
 aleaptă 279
 alegu 295
 alġină 294
 alingu 301
 al'iurea 105
 aloru 245
 altu 160, 295
 alu 235
 al'umtrea 295
 alumtu 302
 alunicu 302
 al'urea 281, 295
 amaru 295
 ameale 244
 ameasticu 302
 amel 244
 amel' 244
 ameu 244
 amindoi 295
 amindo(i)l'i 237
 amintreil'i 237
 amintu 117
 amințințile 237
 amiridza 142

ampíhîur 137
 amu 300
 amurțăscu 198
 analtu 300
 anantă 252
 (a)nantu 252
 aňău 244
 (a)ncarcu 300
 aňei 244
 aňeu 244
 anganu 300
 angrec 300
 anoastră 244
 anoastre 244
 anostru 244
 anoștri 244
 (a)notu 303
 (an)saru 306
 (a)ntru 301
 anu 295
 (a)numire 300
 (a)numiru 303
 apă 295
 apicășonîu 178
 ápir 141
 aplecu 295
 apoia 281
 apreasă 279
 aprimtă 279
 aprindu 295
 aprope(a) 281, 294
 apucu 295
 aradu 305
 arak'u 305
 arapu 305
 araru 305
 arujesc 149
 arat 163
 aratru 163
 arațe 155, 305
 arăk'escu 305
 ar(ă)mînu 305
 ar(ă)saru 305
 arău 192, 305
 arbure 295
 ardu 295
 are 265
 arină 295
 aripă 294

aridu 305
 arimu 305
 arindura 151
 arindză 347
 ariine 295
 aripă 192
 armă 295
 armănu 305
 aroamigu 305
 arodu 305
 aroşu 305
 aru 295
 arucu 298
 arup 144
 arupu 305
 ar(u)şine 305
 ascapir 333
 (a)scapiru 296
 (a)scapitu 298
 (a)scapu 298
 ascuk'u 306
 ascundu 294
 aspargu 306
 asparu 298
 aspelu 298
 aspunu 298
 (a)stimtă 279
 astingu 298
 astupu 307
 asudoare 307
 (a)supră 307
 aşi(te) 280
 aşteptu 295
 aşternu 295
 ata 245
 atale 245
 atali 245
 atăi 245
 atăl 245
 atău 245
 atei 245
 atumţea 294
 atăl 251
 aţea 248, 249, 251
 aţeaea 248, 249, 251
 aţeale 248, 251
 aţealea 251
 aţela 248, 249, 251
 aţel'a 249, 251

aţele 248
 aţel'ei 251
 aţel'i 251
 (a)ţeloa 251
 aţeloru 249, 252
 aţelu 248, 251, 298
 aţeluea 251
 aţelui 246
 aţestui 246
 aţeu 251
 aţia 298
 aţileea 249, 251
 aţil'ei 251
 au 289
 aua 156, 294
 auâte 156
 auă 308
 aumbră 308
 aungu 308
 aurăscu 300
 aurlu 308
 auşescu 280
 auşu 295
 avdu 295
 avegl'u 308
 avinu 308
 avră 141
 aţboairu 298
 aţboru 298

baci 335
 bagiu 335
 baieru 295
 baligă 335
 baltă 328
 bal'u 328
 barbă 295
 bard 329
 bardzu 336
 bască 336
 başu 169
 batu 295
 bărbate 222
 bărbatu 295
 bărbătescu 280
 băsearecă 295
 beau 295
 bel 328

besu 295
 bi(i)nda 277
 birbecu 295
 bitărn 192
 birnu 337
 blastimu 296
 blîndur 117
 boate 296
 bou 296
 brad 337
 braţu 296
 brănu 337
 brîn(d)ză 354
 briu 337
 broatic 366
 bruştur 329
 bucurare 338
 bucuril'e 309
 budză 329
 bunu 296
 buricu 308
 bute 296

ea 305
 cacu 296
 cadu 296
 caftu 296
 calcu 296
 caldu 296
 cale 296
 calu 296
 cama 226, 227
 capră 296
 capu 296
 care 253, 305
 carne 296
 carte 296
 casă 296
 ca si 290
 caşu 296
 că 291, 305
 căculă 338
 căcuşă 338
 căldare 296
 călivă 329
 cămeaşe 296
 cănină 183
 căpestru 296
 căpuşă 338

căroare 141
 căşare 164
 cătină 167
 cătră 297
 căt(r)ă 282
 catră iu 280
 cătun 339
 cătuşe 296
 căţelu 296
 căţin 139
 căţină 139, 167
 căţutu 294
 chiafă 339
 (či)coru 304
 činuşe 296
 cioc 339
 cireaşă 294
 cirşescu 305
 ciucă 339
 ciuf 339
 ciut 340
 cîmpu 296
 cîndu 305
 cîne 296
 cîneaşte 280
 cîntatu 264
 cîntămu 263
 cîntu 254, 296
 cînt 257
 cit(r)i 282
 citu 305
 ciţulă 338
 cl'ae 296
 cl'idere 160
 coacăză 340
 coadă 296
 coardă 296
 coastă 297
 coaţin 155
 cocă 340
 cochil 340
 cocu 296
 codru 305
 cod(u)ru 340
 copil 309, 340
 coptu 228
 corbu 297
 cornu 297

cosu 297
 cotu 297
 crepu 297
 crescu 297
 criştine 222
 criştinescu 281
 criştinu 296
 cruţe 297
 cu 282, 297
 cucînda 277
 cucu 297
 cui 253
 cuibu 297
 cum 305
 cunosc 296
 cupaci 340
 curat 297
 curcubetă 297
 curpân 340
 curu 297
 c(u)rună 297
 cuscru 297
 cusurin 140
 cuţitu 294

 dacu 301
 damă 308
 d(a)racu 297
 daţe 297
 dau 297
 dă 274
 dăle 216
 de 220
 deađitu 297
 đeană 299
 deavăpigăpa 277
 dedu 263
 di 282, 292, 297
 dicît 280
 dicu 297
 didinde 156
 dimîndu 168
 din 285, 297
 dinirac 294
 dinire 294
 dinte 297
 di(n)tru 285
 đinucl'u 299
 d(i)oară 280

dipă 286
 dipu 286
 d(i)reptu 297
 discalicu 297
 discalţu 297
 discarcu 297
 disic 161
 dispol'u 297
 diş 241
 disupră 287
 dişcl'idu 297
 ditora 280
 diznerdu 297
 dizvescu 125
 di 274
 đile 216
 đluă 216, 297
 doamne 222
 doi 298
 do(i)lu 238
 domnu 297
 *doră 327
 dormu 297
 doru 297
 drăţescu 281
 du 274
 ducu 297
 dulţe 298
 duminică 297
 dumnidzale 222, 234, 235
 după 286
 dupi 286
 dupu 286
 durňa 198
 dzoyiur 353
 đală 354
 đară 354

 e 289
 ea 240, 251
 eale 241
 el' 241
 elu 300
 estan 248
 esu 241, 29
 eu 239, 298

 facu 298
 fagu 298

fao 147
 faptă 279
 fașe 299
 față 219, 298
 fauă 85, 147
 fă 274
 fără 299
 făr(ă) 283
 fărină 299
 feată 299
 feáteși 263
 feati 219
 feațitu 264
 fetéși 263
 fetu 299
 fičoru 299
 fitescu 281
 fițéși 263
 fintină 299
 fir(i) 283
 flamă 156
 fleamă 156
 fluéară 341
 fluér 341
 foame 298
 foară 198
 focu 299
 frate 299
 frățeaste 280
 frecu 299
 frigu 299
 frimi(n)tu 299
 frimte 299
 frinďă 299
 fringu 299
 fugu 299
 fumeal'e 298
 fumu 299
 fundu 299
 fune 299
 furcă 299
 furnigă 299
 furu 299
 fusu 299

galbinu 299
 gălbadză 338
 găl'ină 299
 ghion 342

ghiuș 330
 gine 196, 295
 giuimitate 344
 gl'ață 299
 gl'emu 299
 gl'indă 205
 gocu 301
 goi 301
 gone 294, 301
 grasu 299
 greao 228
 greasă 342
 greasi 342
 grep 342
 greu 299
 grinu 299
 groapă 342
 grosu 300
 grumadz 343
 grumur 152
 grundă 343
 grunédzu 149
 gudicu 301
 gugu 301
 gumitate 297
 gune 294
 gură 300
 gurmadz 343
 guru 301
 gustu 300
 gușă 343
 gușe 343

h'avră 299
 h'erbu 299
 h'eru 299
 hic 146
 h'icatu 299
 hig 161
 h'igu 299
 h(i)l'inu 140
 h'il'u 299
 hil'u 205
 h'iu 299
 hiulă 137

iapă 298
 iarbă 300
 iarnă 300

(i)el 240
 imnu 295
 imu 157
 inimă 295
 intrăta 255
 io 239
 isă 241
 ise 241
 isu 241
 iși 241
 iu 157, 280, 308

în 283
 (i)n'i 239
 însuș 252

k'adică 304
 k'ale 304
 k'aptin(e) 304
 k'atră 304
 k'eptu 304
 k'eru 304
 kirire 206
 k'iseđu 304
 k'ișu 304

la 300
 lacrimă 206, 301
 lacu 301
 lapte 301
 largu 301
 lau 301
 l'au 301
 lă 241
 le 241
 leaginu 301
 lecređu 302
 legu 301
 l'ei 240
 lemnu 301
 l'epure 301
 l'ertu 301
 l'i 240, 241
 limbă 301
 limbidu 226
 limpidu 226
 lingură 301
 lișinu 301

l'işor 152
 lişoru 301
 lînă 301
 lînditu 301
 locu 301
 lor 241
 lu 240
 lui 239
 lume 302
 lună 302
 lungu 302
 luînă 302
 lupu 302

 ma 302
 madzire 332
 ma(i) 226, 302
 mal 331
 mamă 302
 marđine 302
 mare 302, 344
 marţi 302
 marţu 302
 maţu 302
 mădular 302
 măgúrá 345
 mǎral'u 345
 mări 193
 mărit 112
 măritu 302
 măseaua 302
 mătríc 185
 mătúr 112
 mbetu 300
 me 239
 measă 302
 mer 192
 merdu 124, 133
 meru 302
 mes 143
 mincună 302
 mine 239
 minte 302
 minu 302
 minutu 302
 mire 294
 mirinde 198, 302
 misuru 302

Mitre 222
 mînă 302
 mî(n)cu 302
 mîndzu 332
 mînică 302
 moară 303
 moare 303
 moarte 303
 moaşă 345
 mol'u 303
 moru 303
 mp(ă)rmutu 300
 (m)plinu 304
 mucu 303
 mul'are 303
 mulgu 303
 mul'irescu 281
 mult 227
 multu 227, 303
 mumă 303
 mume 219
 munte 303
 mur 139
 murg 333
 murmintu 198
 murnu 183
 muscă 219, 303
 mustaţă 303
 muşatu 299
 mutu 303

 n 283, 300
 nađă 302
 nađă — nopţi 219
 nare 302, 303
 (n)ascumtalui 277
 natu 303
 nauntru 300
 nă 240, 246
 năinte 300
 năpărtică 345
 năpoi 300
 năsu 241
 năuntru 280
 ncalţu 300
 ncap 300
 ncl'inu 300
 ndesu 300

ndregu 297
 neauă 303
 necu 303
 negură 303
 nêlu 294, 295
 nêrcuri 302
 nêrgu 196, 302
 (n)gos 297
 ngosu a 277
 ngrupare 198
 nî 244, 246
 nîa 239
 nîc 332
 nicăl'urea 280
 nîcu 302
 nîl'e 302
 ningî 287
 ningă 287, 301, 308
 ni(n)ţi 289
 nioru 303
 nipotu 303
 nîru 302
 niţe 289
 niţi 303
 nîngî 287
 nîsu 241, 282, 300
 nîo 246
 noapte 303
 noauă 240, 303
 nodu 303
 nîoi 246, 303
 noi 240
 nolģicu 302
 noru 303
 nostru 303
 nou 303
 nsoru 301
 (n)sus 307
 ntîna 237
 ntînu 237
 ntră 283, 287, 301
 ntre 283
 ntrebu 301
 ntregu 300
 ntru 283, 301
 ntunearicu 307
 ntunicu 301

nțircl'édzu 158
nu 303
nú 246
ńui 246
număra 168
numtă 303
nunu 303
nvescu 301
nvețu 301
nțileag 293, 294

o 240, 300
oae 303
oală 303
oară 300
oarfăn 140, 228
oaspe 300
oaste 300
ocl'u 303
omu 300
optu 303
optulu 238
or 168
orbu 303
oru 303
osu 303
ou 304

palma 304
pal'u 304
pană 136
pardi 337
pareacl'e 304
parte 304
paru 304
pascu 304
paște 304
patru 305
patu 304
paturlu 238
pădure 304
păi(mîne) 279
pălicar 132
păl'ur 117
pănat 131
păraț 131
părinte 304
părintescu 281
păteđu 295

peană 304
per 192
peru 304
pescu 304
peturu 304
pi 284, 304
picurar 198
picurare 222
picuraru 304
picurărescu 281
piducl'u 304
pir 284, 304
pingu 300
pisti 286
pitrecu 304
pitrundu 304
pîn(ă) 287, 304
pine 304
pingînu 304
pîn(i) 287
pînticu 304
plîngu 304
plîntă 279
ploae 304
poartă 219, 305
pomu 304
porcu 305
portu 305
potu 305
pre 284
preftu 305
pri 284, 304
primăveară 305
prin 285, 304
prindu 293, 305
pringă 287
priningă 287
printră 285, 304
priste 286
pristi 286
prisupră 287
p(r)it(r)u 285
prîndu 305
proaspăt 366
pu(i)l'u 305
pulicar 125
punte 304
pupă 130
pupuză 346

purcar 198
puricu 305
puscă 138
pușcl'e 305
putridu 305
puțînu 304

řândză 347
rîie 151
rosă 347

sacu 306
sapă 306
sare 306
sarică 306
sarțînă 306
să 269, 291, 306
sămaru 306
sămbure 348
sănătate 306
săpune 306
sărbătoare 306
scadu 298
scaldu 298
scal'u 333
scamnu 306
scară 306
scarminu 298
scîndură 306
scînteal'e 306
scolu 298
scotu 298
scriu 306
scrum 348
scuturu 298
se 269, 291
seară 306
seate 306
secu 306
semnu 306
seu 306
sfulgură 299
si 243, 269, 291, 306
sicară 198, 306
sine 243
singuru 306
sinu 306

sio 246
 siptămină 306
 si 269
 simbătă 306
 sin 135
 sinde 306
 sîrmare 341
 sîrmă 341
 sk'icu 306
 sk'inu 307
 so 246
 socru 306
 somnu 306
 sor(ă) 306
 sorbu 306
 spinḑuru 304
 spingiu 348
 spre 284
 spuḑă 309, 349
 spumă 307
 stau 307
 stărnut 133
 steauă 307
 sterpu 298
 sti 284
 stîină 356
 stîngu 307
 stră 284, 286
 stre 284
 strepădz 349
 strepeṭ 349
 stri 284
 strigu 307
 strimtu 307
 strî 284
 strîmbu 307
 strîngu 307
 stup 367
 su 246, 285, 307
 suflitu 307
 sugu 307
 sum 307
 sumbur 348
 sumu 285
 sun 307
 sunu 285
 surdu 307
 surpu 307

şap 350
 şapte 306
 şarpe 306
 şase 306
 şasele 238
 şauă 306
 şcl'ioapic 136
 şcl'opu 298
 şcurtu 298
 şedu 306
 şi 243
 şi 289, 306
 şoaricu 306
 şotu 306
 ştiu 306
 şuiru 306
 şut 340

 tacu 307
 tal'u 307
 tată 307
 tă 283
 tăl'ănda 277
 tal'emu 256
 tău 307
 te 240, 283
 ti 240, 283
 tindu 307
 tine 240
 tinir 196
 tiniru 307
 toamnă 295
 tocu 307
 torcu 307
 tornu 307
 totu 307
 tragu 307
 traptă 279
 tră 283
 tream(b)uru 307
 trecu 307
 trei 307
 treile 235
 treilu 238
 trî 283
 trigînda 277
 tu 239, 283, 301, 307

tufă 307
 tumbă 171
 tundu 307
 turbu 307
 turburu 226, 307
 turtă 307

 țară 307
 țarcu 351
 țasu 307
 țe 253, 305
 țeapă 296
 țeară 296
 țeățire 147
 țerbu 296
 țercl'iu 167
 țeru 296, 305
 ți 246, 253, 288, 305
 țilar 139
 țimtă 279
 țină 296
 ține 253
 ținți 305
 țințile 238
 ținu 307
 ținușe 296
 ți 239
 țlia 239
 țiță 307
 țoară 339

 ua 280
 udu 308
 uin 183
 umflu 300
 umplu 300
 ună 208, 236, 237
 ungl'e 308
 unsprîḑaṭi 284
 unu 308
 urdă 352
 urḑăscu 303
 urḑică 308
 úrdin 158
 ureacl'e 295
 urîre 206
 urse 219
 ursu 308
 urthă 352

ȳrttă 352
 urutu 300
 usicu 298
 usturu 308
 utre 167

 vacă 308
 vale 308
 vatămu 308
 vatră 352
 vă 240, 246
 vǎgl'ă (fărs.) 258
 văți 193
 veară 308
 vearde 308
 veargă 219, 308
 vecl'u 308
 ved 192
 vedu 308
 versu 308
 viđinda(lui) 277
 vidutu 264
 vimtu 308
 vindicu 308
 vindu 308
 viniri 308
 vinita 255
 vinitu 196, 264
 virgină 130
 virinu 308
 viținu 308
 viu 196
 vizur(e) 353
 virtos 227, 308
 voamire 136
 voi 240, 308
 vostru 308
 vulpe 308
 vultur 308

 yedzăre 353
 yermu 308
 yiđi(n)ți 325, 236
 yino 274
 yinu 274, 308
 yiptu 308
 yiru 274, 308
 yis 308
 yită 146
 yițal 308

yiu 308
 ȳ eață 149
 ȳiȳinț 153
 ȳită 146
 ȳite 146
 ȳeămin 129

zgrum 343
 zmulgu 298

MEGLENOROMÂNĂ

ac 294
 acru 294
 adu 274
 (a)flu 294
 agru 294
 aistu 248
 alb 295
 albină 294
 alt 295
 am 300
 ambet 300
 amflu(m) 300
 amnu 295
 ampl'u 300
 an 295, 300
 ancalt 300
 (a)ncap 300
 (a)ncare 300
 ancă 308
 andes 300
 (a)ndireg 297
 angan 300
 angă 301
 angrec 300
 angrupat 198
 (a)n'i 239
 (an)jos 297
 annuntru 280, 300
 (a)nsor 301
 (an)sus 307
 antreb 301
 antreg 300
 antri 283
 antru 283, 287, 301
 antuneric 307
 antunic 301

anturb 307
 (a)nvescu 301
 anveț 301
 apă 295
 apu 295
 ar 295
 arburi 295
 ard 295
 are 265
 aripă 294
 arnăuțești 280
 (a)scapit 298
 astup 307
 aură 141
 ază 300

ă 283
 (ăn)cola 298
 (ă)u 240

ȳaci 335
 baiăr 295
 baligă 335
 baltă 328
 barbă 295
 bască 336
 bat 295
 bates 295
 bălaura 328
 bărbat 295
 băsearică 295
 beau 295
 bel 328
 bes 295
 bini 295
 birbeați 295
 bitorn 192
 blastim 296
 bou 296
 brad 337
 braț 296
 brin(d)ză 354
 broatic 366
 brȳn 337
 bucurare 338
 bucuril'ă 338
 bun 296
 buric 308
 buti 296

ea 290, 291, 305
 cac 296
 cad 296
 caft 296
 cal 296
 calc 296
 cald 296
 cap 296
 capră 296
 cari 253, 305
 carni 296
 carti 296
 casă 296
 casi 290
 caș 296
 caț 294
 că 290, 291, 305
 căldari 296
 cămeașă 296
 cănt 296
 cântom 263
 cănușă 296
 căpestru 296
 căpușă 338
 cătră 282, 297
 cătsuuă 338
 cătun 339
 cătușă 296
 cățol 296
 (ci)cor 304
 cioară 339
 cioc 339
 cireașă 296
 ciucă 339
 ciut 340
 cîn(du) 305
 cl'eil'i 296
 clém 296
 coadă 296
 coardă 296
 coastă 297
 coațin 155
 coc 296
 cocă 340
 codru 305, 340
 cōini 296
 cola 298

colibă 329
 cōmp 296
 cōn 305
 conț 257
 copil 340
 corb 297
 cornu 297
 corp 123
 cos 297
 cot 297
 cōt 254, 305
 crep 297
 cres 297
 creștin 296
 cruți 297
 cu 282, 297
 cuc 297
 cuib 297
 cul'b 297
 cum 305
 cumpăr 296
 cunos(c) 296
 cupaci 340
 cur 297
 curat 297
 curpăn 340
 curună 297
 cuscru 297
 cutru 282, 297
 cuțot 294

 dau 297
 dănce 294
 dăpă 286
 di 282, 285, 292, 297
 din 285, 297
 dinti 297
 di(n)tru 285
 dinzunat 366
 dinzur 366
 drept 297
 discalț 297
 discarcu 297
 dispol'u 297
 disupră 287
 dișcl'id 297

dō 274
 doi 298
 domnu 297
 dor 297
 dorm 297
 drac 297
 drum 330
 du 274
 duc 294, 297
 dulți 298
 duminică 297
 dun 294
 după 286
 dupu 286
 durmea 198

ea 240
 el 300
 el' 241

 fac 298
 fag 298
 fașă 299
 față 298
 fâmel'ă 298
 fântonă 299
 făr 299
 făr(ă) 283
 fărină (299)
 feată 299
 fet 299
 fičor 299
 fō 274
 foc 299
 for 283
 frăți 299
 frec 299
 frig 299
 frimint 299
 frong 299
 frunți 299
 frunză 299
 ftari 298
 fug 299
 fum 299
 fumel'a 298
 fună 299
 fund 299
 funi 299

fur 299
furcă 299
furnigă 299
fus 299

galbin 299
g'armi 308
găl'ină 299
ghion 342
gipt 308
giu 308
gl'em 299
gl'eț 299
gl'indă 205
gras 299
greu 299
groapă 342
gron 299
gros 300
grus 343
gură 300
gust 300
gușă 343

(h)tari 298

iali 241
iapă 298
iarbă 300
iarnă 300
iastă 248
iăl 240
iel 240
ier 299
ierb 299
ieri 300
ies 298
iestu 301
(i)estu 248
il'u 205, 299
inimă 295
io 298
io 239
ir 299
iri 299
iscăzut 298
iundi 279, 308

în 300

jimitate 344
joc 301
joi 301
judic 301
jug 301
jung 294
juni 301
jur 301
jut 294

k'aptin(e) 304
k'ept 304

l' 241
la 300
lac 301
lacrimă 301
lag 295
lant 248
lantu 250, 252
lapti 301
larg 301
las 301
latru 301
l'ă 241
lăngă 287
leagăn 301
leg 295, 301
lemn 301
l'epur 301
l'ert 301
leu 301
li 241
licșor 301
limbă 301
ling 301
lingură 301
loc 301
lona 301
lor 245
lucrez 302
lui 247
lumi 302
l'umintrea 295
lună 302
lung 302
lup 302
l'urea 281, 295
luric 302

mai 302
mamă 302
mar 295
mari 302, 344
marți 302
marzini 302
maseaua 302
mastic 302
maț 302
măcioc 165
măgar 345
mănunc 302
mărit 302
meali 244
measă 302
mejluc 302
mel' 244
mer 192, 302
merg 302
mes 143
meu 244
mi 239
miău 244
mic 302
mil'ă 302
minciună 302
mini 239
minti 302
minut 302
mirindi 198, 302
moale 303
moară 303
moarti 303
mona 302
monică 302
monz 332
mor 257, 303
moș 345
muc 303
mugur 345
mul'ari 303
mulg 303
mult 303
munti 303
murmint 198
muscă 303
mustață 303
mușat 299
mut 303

na 240, 300
nainti 300
naltu 300
nari 303
nari 302
(nă)fară 294
năpoi 300
n(ăr) 300
(nă)scup 306
ncl'id 300
neauă 303
nec 303
nel 294
nercuri 302
nez 302
nicăl'urea 281
ninel 295
nir 302
niți 298, 303
noapti 303
noastră 244
noastri 244
noauă 303
nod 303
noi 240, 303
nor 303
noră 303
nostru 244, 303
noștri 244
nou 303, 304
nu 303
numai 303
numir 300, 303
nuntă 303

o 300
oaiă 303
oală 303
oară 300
oaspiț 300
oasti 300
ons 241, 300
onsă 241

pal' 304
palmă 304
par 304
parti 304
pasc 304

paști 304
patru 305
păn(ă) 287
pângon 304
părecl'ă 304
pățos 304
pedică 304
penă 304
per 192, 304
pești 304
picior 304
picucl'u 304
picurar 198, 304
piș 304
pitrec 304
pitru 285
plângondura 277
plec 295
plin 304
ploaiă 304
plong 304
poartă 305
poini 304
pom 304
pon 304
porc 305
port 305
pot 305
pră 284
pren 285
pri 284, 304
primăvară 305
prin 285, 304
prind 295, 305
printre 304
printru 285
pristi 286
proapi 294
proaspit 366
prundos 305
pui(moini) 279
pul'u 305
punti 304
pupcă 346
pupează 346
purcar 198
puriț 305
puscă 138
putrid 305

puțon 304

ramon 305
(ra)scarmin 298
rați 305
răpes 305
răsar 305
rănă 295
rod 305
rod 305
rom 305
ropă 192
roși 305
rou 192, 305
rumig 305
rup 305
rușoni 305

sac 306
sapă 306
sar 306
sari 306
să 269, 291, 306
sămar 306
săptă 285
săptămîni 306
săpun 306
sărup 307
scald 298
scal'u 333
scand 306
scap 298
scapir 296, 333
scară 306
scol 298
scundură 306
scot 298
scrum 348
scund 294
semn 306
sera 306
seti 306
seu 306, 307
si 243, 269, 291
sicară 306, 198
sin 306
singur 306
sinitate 306
sîrbătoare 306

soari 306
 socru 306
 sondi 306
 sor(ă) 306
 soț 306
 spar 298
 sparg 306
 spel 298
 spic 306
 spin 307
 spingiu 348
 spînzur 304
 spumă 307
 spun 298
 stau 307
 sterp 298
 steuă 307
 sting 298
 stong 307
 stră 284, 286
 strepiz 349
 stri 284
 strig 307
 strimt 307
 strin 284
 string 307
 su 285
 sub(t) 285
 sud(o)ari 307
 suflit 307
 sug 307
 sup 307
 supra 307
 surd 307

ș 243
 șa 280
 șapti 306
 șarpi 306
 șasi 306
 șauă 306
 șcl'op 298
 și 289, 306
 șoarie 306
 șod 306
 ștern 295
 șteț 295
 știravă 35
 știu 306

șu 289
 șuir 306
 ta 245
 tac 307
 tal'ă 258
 tali 245
 tal'i 257
 tal'u 307
 tată 307
 tăntu 298
 tărt 153
 ti 240
 tind 307
 tini 239
 tinir 196, 307
 toamnă 295
 toli 245
 torc 307
 torn 307
 tot 307
 țou 245, 307
 trag 307
 trăgonda 277
 treamur 307
 trec 307
 trei 307
 t(r)u 283
 tu 239, 307
 tufcă 307
 tund 307
 tuntea 294
 turtă 307

țară 307
 țe 253
 țeă 248, 251
 țeali 251
 țeapă 296
 țe(e)apă 352
 țeastă 250
 țela 248, 298
 țel'a 251
 țelalant 252
 țer 296, 305
 țerb 296
 ți 253, 305
 țină 296
 ținț(i) 305
 țista 248, 250, 298

țon 307
 țos 307
 țoță 307
 ț(u) 239

ua 280, 294
 uă 157, 308
 ud 295, 308
 umbră 308
 un 308
 ună 236
 ung 308
 ungl'a 308
 unsprăț 284
 unspreț 284
 uocl'u 303
 uom 300
 uopt 303
 uorb 303
 uos 303
 urăcș 300
 urdă 352
 urdin 158
 urdos 303
 ureacl'ă 295
 urlu 308
 urqt 300
 urs 308
 urzică 308
 us(u)c 298
 usucu 298

va 240
 vacă 308
 vali 308
 vatăm 308
 vatră 352
 văltur 308
 vecl'u 308
 ved 192, 308
 vegl'u 308
 veră 308
 verdi 308
 vergă 308
 vin 308
 vind 308
 viniri 308
 vinit 196
 virin 308

vis 308
vișin 308
vitol 308
vinu 274
viu 308
vizănda 277
vint 308
voi 240, 308
vomere 136
vostru 308
vulbari 159

zați 297
zeană 299
zeazit 297
zenucl'u 299
zi 274
zic 297
ziniri 294
zuă 297

ISTROROMÂNĂ

a 294
ăb 295
ăc 294
(a)cățâ 294
ado 274
adurâ 294
(a)duțe 294
(a)făre 294
(a)flă 294
(a)ist(a) 301
âl 295
albiră 294
alergă 295
ali 289
alți 249
(a)l'ure 295
amăr 295
amîndoi 295
(ă)mnă 295
ân 295
ancarcă 300
(ă)nmețâ 301
antrebă 301
ăpe 295
aprinde 295
(a)prope 294

ară 295
ârbur(e) 295
ârde 295
arel 295
ârme 295
(a)scunde 294
(a)steptă 295
(a)șă 280
(a)șterne 295
ât 295
atev 245
(a)tunțe 294
(a)țiia 298
au 289
(a)umeta 301
(a)vę 300
avzi 295
(a)zută 294

ămflă 300
(ă)mnă 295
(ă)mn'i 239
(ă)mprinde 305
ăn 283
(ă)n 300
(ăn)cl'ide 300
(ă)nmesi 301
(ă)nrețe 300
(ă)nrent'e 300
ăns 241, 300
ănșe 241
(ă)nsură 301
(ă)ntre 283, 285, 287
ântreg 300
(ă)ntru 283, 285, 301
(ă)nuntru 280, 300
ârde 305
ărpe 192
(ă)s 243

baieră 295
baligola 336
bârbe 295
baserike 295
bâte 295, 328
bărbăt 295
băși 295
be 295
betăr 192

birbec 295
bire 295
boteză 295
bovu 296
brăț 296
brăv 337
bur 296
buric 308

ea 290, 305
că 296
cacă 296
cād 296
cade 296
cadere 296
cāle 296
cāp 296
cāpestru 296
cāpre 296
captă 296
cāre 253, 305
cārne 296
cās 296
cāșe 296
cavtă 296
cān(d) 305
cāmeșe 296
cāntă 296
cānți 257
cāre 296
cāt 254, 305
cātra 282, 297
clēmă 296
cocānda 277
code 296
codru 305
colo 298
čoptir 304
corb 297
corn 297
cose 297
coste 297
cot 297
coțe 296
crepă 297
crește 297
crune 297
cu 282, 297
cuc 297
cui 253

cul'b 297
cum 305
cumpără 296
cunoste 296
cupaț 340
cur 297
curât 297
cuscru 297

dă 297
de 274, 282, 292, 297
dende 280
despre 287
di 282
din 285, 297
dins 241
dinte 297
dispre 284, 287
do(i) 298
domn 297
drâc 297
du 274
dul'ce 298
dumireke 297
dupa 286
durmi 198, 297

el' 241
făce 298
farire 299
făț 298
făr-de 283
făr(de) 299
fe 274
feciorule 235
fet 192, 299
feț 299
fețor 299
fi 299
ficât 299
fil' 205, 299
fl'er 299
foar-de 283
foc 299
fome 298
frâte 299
frunte 299

frunze 299
fund 299
fură 299
furke 299
furmige 299
fus 299
fuzi 299

gal'ire 299
gl'ăț 299
gl'em 299
gl'inde 206
gospodinule 235
grăs 299
grăv 299
gresă 342
grev 299
gros 300
gure 300
gustă 300
gușe 343

iă 240
iăle 241
iăpe 298
iârbe 300
iârne 300
ie 240, 300
ieri 300
iesi 298
ii 274
inke 308
intra 301
io 239, 298
irime 295
istu 248
iuve 157, 308

încăț 300

ke 290, 291, 305
kl'ept 304

lă 300
la 301
lăc 301

lăpte 301
lasă 301
latră 301
lăre 301
legă 301
l'ei 240
lēmne 301
l'epur 301
l'erm 308
l'i 240, 241
limbe 301
lingure 301
linze 301
lo 240
loc 301
lor 241
lucră 302
lui 240
lume 302
lume 303
lumer 303
lung 302
lup 302
lure 302

mai 302
măm 302
mañce 280
mare 302
maț 302
mareke 302
marită
măncă 302
măre 302
me 244
mel 244
mel' 244
mele 244, 245
mer 192, 302
mere 302
merinde 302
mesură 302
mev 244
mežloc 302
mi 239
mic 302, 332
mie 239
mil'ar 302

mil'e 302
miră 302
mire 239
ml'ăre 302
ml'e 294
ml'ez 302
mol 331
more 303, 344
morte 303
moș 345
mul'ere 303
munt 303
munte 303
muri 303
musăt 299
muske 303
mut 303

ne 240
ne 303
neca 269
nepot 303
no 240
noauă 303
noi 240, 303
nopte 303
nor 303
nostre 244
nostri 244
nostru 244, 303
nov 303
nu 303
nunte 303
nunțe 141

o 289
ocl'u 303
ole 303
om 300
opt 303
orb 303
ori 289
os 303
oste 300
ov 304

păl'e 304
pâmę 304

părăt 304
pâte 304
păște 304
pătru 305
păra 287
păre 304
pecurăr 304
peducl'u 304
peņe 304
per 192, 304
peșt 304
piculiu 169
pira 287, 304
pisă 304
pișor 304
plânze 304
plir 304
ploiă 304
porc 305
portę 305
prănga 287
pre 284, 304
preste 286
prevt 305
primaverę 305
prin 304
pringă 287, 301
printre 285
printru 304
priste 286
pul' 305
pureț 305
pută 305
puțe 305
puțin 304

ramăre 305
rapoi 300
răte 305
rescl'ide 297
rescuț 297
respol'ă 297
rev 192
revu 305
roiș 305
rugân 193
rugăr 270
rugăre 270

rugăreț 270
rugări 270
rugărno 270
rugăru 270
rumăr 305
rupe 305
rușire 305
săc 306
săpte 306
sapun 306
săre 306
sărțire 306
sau 289
sînze 306
săr 135
săvai 289
scadă 298
scând 306
scapă 298
scăpân 193
sculă 298
scurt 298
se 243, 269, 291, 306
sec 306
secăre 306
sel' 245
sele 245
șere 306
șete 306
sev 306, 307
si 289
siie 243
sir 306
sire 243
socru 306
sogn 306
sor 306
sorbi 306
sore 306
spărze 306
spelă 298
spir 307
spure 298
stă 303, 307
stevu 307
stinze 298
su 285
suflet 307
supra 287

surd 307
surpă 307
sus 307
suze 307

șară 167
șârpe 306
șase 306
șede 306
și 306
șl'io 298
șorețu 306
ști 306

tal'ă 258, 307
tal'anda 277
tață 307
te 240, 245
tel' 245
tele 245
tev 307
titar 307
tire 240
tirus 196
torțe 307
tot 307
tragănda 277
trăze 307
trei 307
tremură 307
trețe 307
tu 239, 307
turbă 307
turnă 307
turțe 307

ța 251
țale 251
țasta 298
țe 288, 253, 305
țela 248, 298
țel'i 251
țer 296
țere 305
țere 296
țerușe 296
țesci 249

țese 307
țesta 248, 250, 252
țesta ăt 252
țesci 250
ți 253
ție 239
ținț 305
țiră 296
țire 307
țițe 307

ud 308
umer 300
un 308
ungl'e 308
unze 308
uo 240
ur 308
urecl'e 295
urlă 308
urs 308
urzike 308
uscă 298
ustură 308

vake 308
vale 308
vatra 352
ve 240
ved 192
vede 308
vegl'ă 308
verde 308
vere 308
verge 308
veri 308
vețin 308
vezănda 277
vinde 308
vintu 308
vir 308
virer 308
viro 274
vis 308
vit 308
vițe 308
viu 308
vo 240, 300

voi 240, 308
vostru 308
vre 308
vulpe 308

yi 158

zâne 299
zâzet 297
zăță 301
zeruncl'u 299
zețe 297
ziner 294
zi 274, 297
zițe 297
zos 297
zucă 301
zudecă 301
zug 301
zură 301
zure 301

LATINA

a 21, 25, 27, 28, 29, 44
ă 21, 25, 29
â 24, 25, 29
ab 105
ab ante 111, 113, 156, 280
abbas 123, 127
abbatto 157
abbattuo 157
*abburare 335
abburare 335
abellana 146
*abellania 146
abellina 146
*abellona 146
*abellonea 146
abias 79
abițem 30
abiungo 39
Abrutus 359
abscondi 93
absconditum 103

abscondo, -ere 160, 294
 absconsi 93, 123
 *absconsoria 178
 absconsus 103
 absida 53
 absis 53
 absolsi 93
 absolui 93
 abunt 81
 a casa 280
 *accaptio, -are 158, 186, 294
 accurrit 93
 accursit 93
 acer 62, 63, 113, 155
 ācer 111
 aci 50
 acia 137, 202
 acra 63
 acre 63
 acrimonia 180
 acris 63
 acrum 63
 acrus 294
 acus 50, 137, 294
 *acutitus 117, 167, 294
 ad 57, 60, 61, 90, 104, 106,
 107, 111, 113, 156, 220,
 221, 232, 250, 280, 282,
 287, 294, 335
 ad aeque 104
 adaquo 164
 adauctu(m) 279
 *adaugo 160
 adaugeo 160
 adco(o)peri 274
 ad de ante 104, 105, 156, 280
 *addepositum 117, 119, 122
 *ad(de)uerum 135
 addormio 133
 adduco, -ere 162, 294
 ad foras 280, 294
 a(d) foras 104
 ad hac 280, 294
 ad hac(ce) 104, 117, 118, 156
 ad hiccē 156
 ad horam 156, 280
 Adiabenco 38
 adicio 40
 adiecto 158
 *adiliare 294
 adiungo, -ere 157, 294
 adiutan 81
 adiuto, -are 111, 113, 161, 294
 adiutorium 117, 178
 *admagire 366
 ad manus 327
 Ad Mediam 360
 ad mediam diem 142
 *adminacio 168
 admissarius 149
 (ad) modo 104, 156, 280
 Ad Mutrium 357
 ad post 104, 156, 280
 (ad) prope 104, 156, 280, 294
 adpuli 93
 adpulsi 93
 adpulsus 93
 ad satis 124
 ad sic 104, 280
 adsterno 117, 120, 160
 ad super 107
 ad supra 107
 ad supra ad 107
 ad tantum 104
 adtingit 93
 adtinxit 93
 *ad tuncce 104, 156, 280, 294
 aduaentu 24
 aduncare 185
 aduncus 153
 ad uix 104, 160, 172, 294
 adunare 294
 aduncus 294
 *ad stuppo 161
 ae 22, 23, 24, 25, 27, 31
 aeam 24
 aegisse 24
 aegrimonia 180
 aequaes 24
 aer 111, 114, 141
 aeramen 144
 aerarium 181
 *(ae)rigo 144
 aerugo 144
 aes 47
 aestas 143
 aetas 123, 127
 aetiam 24
 *affenare 186
 afflo, -are 168, 294
 *afforas 156
 *affumare 186
 affundare 186
 Afidenus 25
 africia 117, 120
 ager 46, 51, 111, 115, 163,
 294
 agerunt 93
 aggestus 117, 120, 143
 agilis 117, 119, 120, 162
 *agnelliolus 183
 agnellus 149, 294
 agnoscor 76
 agri 51, 55
 agru 55
 agurium 25
 *aguro 171
 agustus 25
 ala 123, 125, 127
 alapa 125, 294
 albamen 179
 *albaster 155, 184
 albea 166
 albesco, -ēre 82, 185
 *albina 151, 294
 albiola 183
 albisco, -ire 83, 185
 *albitia 180
 albor 176
 albulus 335
 albumen 179
 Alburnus 359
 albus 82, 111, 114, 155, 295
 alega 160
 alia mente 104, 172, 185

aliamente re 235
 aliubi 156
 ali(u)bi libet 105
 aliubi re 280, 295
 *allargo,-are 157, 186
 allecto 168
 allectu(m) 279
 allege 274
 allego,-ere 160, 294
 *allergo,-are 157, 294
 alleuatum 138
 alligo 160
 al(l)ium 111, 114, 147
 *allongo,-are 158, 186
 alnus 123, 126
 altare 111, 115, 171
 alter 74, 113, 172, 252, 294
 altera mente 104, 185
 Altinum 360
 *altio 160
 altitudo 180
 altus 136, 152
 alueus 144, 166
 aluina 151, 294
 alumen 123, 126
 Aluta 360
 Alutas 358
 Alutum 358, 362
 Alutus 358
 ama 81
 amabilis 182
 amabit 86
 amamus 80
 amaritia 180
 amarus 155, 191, 294
 amat 81
 amauit 86
 ambae 65, 237
 ambi 65, 237
 ambo 65
 ambulo,-are 158, 191, 294, 348
 ambulator 76
 amdusta 315
 amecis 23
 amicitia 179
 amico 61
 amin 164
 *amindui 237
 amita 54
 amita 140
 *amminaciare 186
 *ammixticare 186
 *ammortire 186
 *ammotiare 186
 *ammutare 186
 amo,-are 110, 123, 127
 amplius 123, 127
 anas 123, 127, 347
 ancora 123, 126
 anellus 111, 115, 137, 196
 295
 anemola 23
 angelus 111, 115, 170
 anglus 30
 angulus 30, 153
 angustare 185
 angustus 153
 anima 50, 55, 111, 113, 116,
 131, 295
 animae 50
 animal 47, 148
 animalia 148, 199
 anime 55
 animosus 131
 annotinus 149, 199
 annus 41, 111, 114, 143, 207,
 209, 295
 *anque 157
 ansa 43
 *antanea 237
 *antaneus 67, 117, 119, 156,
 183, 237
 ante 67, 111, 113, 156, 287
 ante inter 287
 anucla 30
 anus 30, 41
 aper 51
 aperio 141
 Apicianus 35
 Apigianus 35
 apium 123, 126
 appar 160
 *appenso,-are 160, 186
 applicatura 176
 applico,-are 158, 295
 apponere 141
 appre(he)ndo,-ere 155, 94
 295
 appre(he)nsu(m) 279
 appropio,-are 158, 200
 apri 51
 apricus 35
 aprilis 111, 114, 143
 aqua 37, 50, 55, 111, 114,
 144, 295
 aquae 50
 aqualis 117, 120
 aque 55
 aquila 111, 115, 151
 *aramen 144, 209
 aranea 111, 115, 151, 295
 araneus 183
 arare 295
 aratrum 111, 115, 163, 178
 aratura 176
 arbitror 76
 arbor 46, 50, 55, 111, 114, 145,
 295
 arbore 55
 arborem 198
 arboretum 180
 arboris 50
 arbos 52
 arca 123, 126
 arcus 111, 115, 165
 ardeo,-ere 155, 295
 ardis 155
 *ardo 155
 ardo 176
 area 111, 115, 163
 arena 143, 295
 arenosus 183
 arete 150
 Argamum 356
 argentarius 180
 argentum 111, 115, 144, 191
 argilla 123
 aries 149, 218
 arista 123
 arma 111, 115, 155, 295
 armessarius 149

armi 48
 armora 48
 armus 132
 aro 111, 115, 129, 163
 ar(r)unco 117, 118, 126, 128, 158
 ars 123, 127
 arsu(m) 278
 arsura 176
 articulus 30
 articulus 30
 ascendibilis 182
 ascla 166
 ascolto 25
 *ascolto 169
 *asediare 203
 asedio 203
 asinus 111, 114, 149
 aspecto 169
 asper 111, 113, 153
 *assedio 158
 assimile 104
 assudo 117, 119, 122, 133
 assula 166
 *astecto,-are 169, 295
 asternere 295
 *astruico 120, 122
 *astru(i)co 117, 160
 astruo 117
 astula 166
 asuper 107
 atenero 116
 ater 353
 atque-tale 298
 atrium 352
 *attempio 117, 119, 122
 attingo 158
 *attitio,-are 156, 186
 au 24, 40
 au 39, 44
 auaritia 179
 auarus 123, 127
 *aucido 136
 auctoritas 180
 aucupari 295
 aucupo, 117, 118, 121
 audacia 179
 audax 181
 audi 101, 274
 audii 90, 197
 audii(t) 90
 audimu(s) 90
 audio,-ire 111, 113, 132, 295
 audirun(t) 90
 audisti 90, 94
 audisti(s) 90
 audi(t) 90
 auditio 176
 auditor 177
 auditorium 178
 auditus 102, 176, 177
 audiui 95
 audiu(t) 90
 auena 122, 126
 auerrunco 117, 118
 auertuit 92
 auetat 23
 *auferio 117, 118, 121
 aufero 117, 121
 augmento 117, 118, 120
 auguro 171
 Augusta 35
 a(u)gustus 111, 143
 auia 184
 aunculus 40
 aura 141
 aurarius 180
 Aurelianeni 54
 auric(u)la 130, 183, 206, 295
 auris 30
 auritus 183
 aurum 111, 115, 144
 *ausare 186
 a(u)sculto 111, 113, 132, 169
 Austa 35
 auster 141
 aut 108, 111, 113, 172, 289
 *automna 143
 automnus 199
 autumnna 295
 autumnus 143
 auunculus 40, 140
 auus, 140, 295
 auxungia 138
 axungia 138
 Azabenico 38
 b 33, 34, 39, 40, 44
 bb 40
 baculus 30
 *baba 111, 113, 133
 baca 123, 126, 336
 baiula 295
 baiulus 167, 295
 balatro 328
 ballaena 123, 126, 328
 ballo 123, 127
 balneu(m) 48, 123, 127
 balneu(s) 47, 48
 balteatus 183
 balteus 111, 115, 137
 *Baltica 328
 baplo 30
 baptizo,-are 35, 170, 295, 323
 barba 54, 111, 113, 130, 295
 barbaries 179
 barbati 203
 barbatus 129, 295
 basilica 170, 295
 basio 169
 batto,-ere 158, 295
 battuo 111, 113, 158
 battutus 102
 bene 64, 104, 110, 111, 160, 195, 196, 206, 279, 295
 berbex 150, 295
 Bersobis 357
 Bersovia 357
 betranus 192
 bibendo 277
 *bibiticius 182

- *bibitinus 182
 bibo, -ere 34, 111, 113, 133, 177, 295
 bibit 92
 binas 67
 binefacta 23
 bissio, -ire 133, 295
 blandities 179
 blandulus 117, 120
 blandus 134
 blasphemō 111, 170, 171
 blastēmo, -are 171, 296
 *blastimatio 176
 blastīmo 111, 171
 blatea 328
 *boiester 117, 119
 boletus 148
 bona 69
 boni 205
 bonis 52
 bonitas 180
 bonum 69
 bonus 53, 62, 69, 111, 113, 160, 199, 206, 233, 296
 bōnus 31
 bos 52, 53, 111, 114, 149
 bouis 53
 *bouus 296
 *box 296
 bracae 137
 braca(e) 111, 114
 bra(c)chiale 137, 181, 202
 brachium 111, 113, 132, 203, 296
 brace 137, 181
 branca 149
 breuiare 185
 *bromica 329
 *broscia 126, 151
 *broscus 151
 brothacus 151
 bruma 111, 114, 141
 bruscum 126
 bruscus 151
 brustur(e) 125
 brutisco 83
 bubalus 150
 bucca 111, 113, 115, 116, 130, 329
 buccella 183
 *buccidus 117, 120, 122
 bucino 171
 bufalus 150
 bulla 123, 126, 127
 bunus 63
 burdō 329
 burdus 329
 Burtinus 355
 buttis 50, 166, 246
 ċ 35, 45
 cabalii 205
 caballica 336
 caballīco 111
 caballus 34, 111, 114, 149, 208, 211, 296
 caco, -are 111, 113, 133, 296
 *cadeo 158
 cadere 76, 296
 cādere 76
 caderunt 93
 cado 111, 113, 158
 cador 76
 caecia 117, 119, 135
 caelum 111, 114, 141, 296
 caepa 296
 *cagulum 164
 *calamulus 329
 calcai 90
 calcaneum 132, 205
 calcaneus 47
 calcatura 176
 calcaui 90
 calceo, -are 137, 185
 calciamentum 137, 179
 calco, -are 158, 296
 calda 30
 caldaria 167, 296
 caldus 155
 cale 73
 calendarius 143
 calida 30
 calidior 63
 cal(i)du 63, 113, 128, 155, 181, 296
 callem 208
 callis 50, 162, 296
 calor 141, 176
 *caluella 338
 caluitia 338
 caluus 123, 127
 calx 147
 *čaola 339
 camisia 111, 114, 137, 204, 296, 361
 campi 48
 *campora 48
 campus 111, 114, 144, 207, 209, 296
 *canapineus 183
 candor 176
 cane 55
 canem 191
 *canepa 147
 canīna 183
 canis 46, 50, 111, 114, 149, 296
 canitia 49
 canities 179
 canitiēs 49
 cannabis 111, 114, 147
 can(n)apus 147
 cano 177
 canta 101, 274
 cantai 90, 197
 cantai(t) 90
 cantámu(s) 81, 90
 cantán(t) 81
 cantau(t) 90
 cantaram 95
 cantare(m) 98, 268
 cantare(s) 268
 cantaret 95

cantarim 98
 cantarit 95
 cantarun(t) 90
 cantasses 265
 cantasti 90, 94
 cantasti(s) 90
 cánta(t) 81, 90
 cantáti(s) 81, 258
 cantātus 102, 177
 cantaueram 95
 canta(u)eri(m) 268
 canta(ueri(s)). 268
 canta(u)eri(s) 268
 canta(u)ero 268
 cantauisti 95
 canticum 117, 119, 120, 171
 *cantis 80, 81
 canto,-are 80, 113, 171, 177,
 191, 207, 296
 cántu 81
 cantus 177
 canuit 92, 94
 *canula 153
 *canūtus 155, 183
 caper 51, 351
 caperare 296, 334
 capiclum 30
 capisteria 214
 capisterium 163
 capistrum 111, 115, 162, 191,
 296
 capitaneum 139
 capitaneus 183
 capitina 149
 capitis 51
 capito 169
 capitulum 30
 capra 114, 149, 296
 caprarius 180
 capri 51
 caprina 183
 captiare 158
 captio 176
 captius 182

captor 177
 capuit 92
 caput 47, 51, 111, 113, 130,
 296
 cárbo 51, 111, 115, 156,
 218
 carbonarius 180
 carbónis 51
 carduus 341
 caria 152
 caries 152
 carius 152
 carmino 166
 carnaceus 138, 183
 carne 55
 carnis 51, 53, 296
 caro 51, 53, 111, 113, 132,
 218, 296
 carpinus 111, 114, 145
 carra 48
 carraria 162
 carrico,-are 162, 185
 carro 162
 carrodunum 360
 carrus 48, 111, 115, 162
 Carsio(n) 360
 Carsium 321, 360, 362
 Carsum 360
 casa 46, 104, 111, 114, 139,
 191, 193, 296
 *cascabundus 117, 120, 122,
 175, 182
 *casco 133
 case 61
 casearia 164, 181
 caseum 204
 caseus 164, 296
 *casiono 159
 castanea 111, 114, 145
 castigo,-are 169, 204
 castimonia 180
 cata 67, 160
 catella 149
 catellus 149, 296
 catena 111, 115, 167
 catinus 139, 167
 catta 41, 149, 296

cattus 111, 114
 caucus 139
 cauda 24, 111, 114, 149
 *cauito,-are 160, 296
 caulic(u)lus 147, 183
 *cauo 152, 153
 caupo 53
 cautes 54
 cautis 54
 ce 73
 cecidi 94
 Cecilio 24
 cecinit 94
 celebrare 185
 celerunt 93
 cellarium 139
 cena 37, 111, 114, 138, 296
 cenare 185
 cene 73
 centum 66, 123, 127
 cepa 147
 ceparius 174
 cera 111, 114, 164, 202, 296
 cerasea 146
 cerasus 146
 cerebellum 130
 ceresia 146, 198, 296
 *ceresius 146
 *ceresus 146
 *cerisia 146, 361
 Cernenus 357
 cerno 115, 163
 cerrus 145
 certitudo 180
 certo 169
 ceruix 131
 ceruus 111, 115, 150, 296
 charta 111, 171, 296
 chorda 115, 171, 296
 christianitas 180
 christianus 170, 296
 *chylus 117, 120, 138
 *cibrum 163, 211
 cicer 147
 cichorea 147
 cicūta 147

cineris 51
 cingo 111, 114, 137
 cing(u)la 137
 cinis 51
 *cinisia 156
 cinque 65
 *cinusia 156, 296
 cippus 111, 115, 163
 circellus 137, 183
 circinus 141, 183
 circito 117, 118, 158
 circo 111, 113, 161
 circulus 167
 circus 37, 153, 351
 ciribrum 163
 citera 171
 ciuis 63
 ciuitas 46, 52, 169, 180, 218
 ciuitatis 52
 cl 44
 Cladius 25
 *clagum 164
 clamātus 102, 177
 clamo,-are 111, 113, 168, 296
 claresco 82
 clarus 82, 154
 *clauatoria 178
 *clauatorium 178
 claudio 111, 113, 160
 clauella 338
 clauem 205, 211
 clauis 111, 167, 296
 *clinga 137
 Clodius 25
 *cloppico 136
 cloppus 136
 cludo 160
 coagulare 30
 coagulum 164
 Cocceiani 54
 coccinus 155
 coccum 340
 cocens 37
 cocere 296
 coci 37
 coctorium 139, 178

coctu(m) 278
 coctura 176
 coctus 114
 cōda 24, 149, 296
 codatus 183
 *codrum 145, 159
 cofea 165
 cogitamentum 179
 cogito 135
 cognatus 140, 210
 cognoscent 81
 cognosco 111, 113, 135
 cognoscor 76
 coguit 92
 cohors 52, 111, 115, 139
 cohorti 52
 coleus 131
 colic(u)lus 24
 collectu(m) 279
 colliberta 41
 colligo 111, 113, 163
 colomna 23
 color 123, 127, 128
 colostra 164
 colostrum 164
 columbarium 181
 coma 111, 114, 149
 comes 52
 comitis 52
 commando 170
 commendo 170
 *comminico 170
 committo 134
 communicatio 176
 comunico 170
 comparatiuus 182
 comparātus 177
 comparo,-are 111, 115, 169, 199, 296
 compitum 134
 compleo 161
 compos 53
 compotes 53
 compraehendo 111, 113
 concurri 94

conducticius 182
 conflare 199
 conforio 117, 119, 122
 conicio 40
 conliberta 41
 conoscer 297
 connosco,-ere 135, 296
 consobrinus 140
 consocer 140
 consúi 92
 cónsui 92
 consuo,-ere 92, 111, 114, 137, 166, 199, 297
 contagio 176
 contra 106, 111, 113, 156, 198, 282, 297
 contudi 94
 conuenientia 177
 conuentus 168
 conuincuit 92
 cooperimentum 179
 cooperior 161
 copo 24
 coquendo 277
 coquens 37
 coqui 37
 coquo 111, 114, 139
 cor 51
 cordis 51
 corius 47
 cornetum 180
 cornu 47, 111, 114, 149, 297
 cornum 34, 49
 cornus 146
 cornutus 183
 corona 111, 115, 137, 198, 297
 corpus 47, 123, 127
 correndo 279
 corrigla 36, 111, 115, 137, 167
 coruscāmen 179
 coruus 111, 115, 151, 297
 cos 163
 *coso,-ere 166, 297

cossim 321
 cossuo 166
 costa 111, 113, 131, 297
 *cotitus 117, 120, 294
 eottizo 134
 *coturnicula 125
 coxa 111, 113, 132, 210, 322
 coxale 181
 coxim 321
 crassāmen 179
 crassus 35, 111, 113, 136, 154
 cratis 139, 167
 creatio 117, 120, 170
 credat 32
 *credentia 177
 creditus 103
 credo 111, 113, 135, 169
 credor 76
 credulus 177
 crēdunt 32
 credutus 103
 cremare 348
 crepatura 176
 *crepatus 103
 crepitus 103
 crepo,-are 92, 111, 126, 161, 196, 206, 297
 cresco,-ere 111, 113, 159, 297
 criblum 163
 cribrum 163, 202
 cribum 163
 crinitus 183
 crista 111, 114, 144, 150
 cruditas 180
 crudus 111, 113, 139, 144
 cruentus 165
 crusta 123, 127
 crux 218, 297
 cs 43
 ct 42
 cubiculum 178
 cubitus 111, 113, 132, 297
 *cubium 126, 150, 297
 *cuccus 151
 cucūlus 123, 151

cucurbita 147, 297
 cucurbitella 183
 cucurri 93, 94
 cucus 297
 cucuta 147
 cudi 93
 cui 22, 73, 197, 253
 culmen 144
 cultor 177
 cultura 176
 culus 111, 113, 131, 297
 cum 160, 172, 282, 297
 *cunctino 117, 120, 122
 cuneum 205
 cuneus 111, 115
 cuntra 23, 31
 cupere 75
 cupido 176
 cupīmus 75
 cuppa 111, 115, 167
 cupressetum 180
 curatio 176
 curatura 176
 curaut 91
 curo,-are 161, 297
 curro,-ere 111, 113, 144, 158, 279, 297, 341
 curror 76
 *cursi 93
 cursoria 178
 cursura 176
 cursus 93
 curtis 139
 curtus 111, 113, 152
 cusi 93
 cuso 166

 d 33, 39, 45
 da 274
 dābo 86
 Dācus 362
 daeda 145
 Dānubius 357
 Dānuuius 357

dare 297
 dd 40
 de 90, 105, 106, 107, 111, 159, 172, 280, 282, 292, 297
 debebam 85
 debeo 77, 87, 89, 90, 123 127
 debitor 169
 debunt 81
 decem 65, 66, 111, 113, 236, 297
 decem ac noue 65
 decem due 65
 decem et nouem 65
 decem et octo 65
 decem et quinque 65
 decem et septem 65
 decem et una 65
 decem septem 65
 dece septe 65
 (de) de inde 105
 dēdi 94, 196, 263
 dedicait 91
 dedo 117, 118, 120
 de ecce inde 156
 *deexcito 134
 dein 22
 de in 105, 107, 297
 de inde 22, 156
 de in illa hora 156, 280
 de inter 107
 de intro 105, 106, 107
 de intro — ora(m) 280
 delētus 102
 demandatio 176
 demando 168
 de mane 125, 142
 *demanitia 105, 198
 demonstratiuus 182
 dens 52, 111, 113, 130, 218, 297
 densus 153
 dēnte(m) 31, 196
 dentis 52

- deorsum 111, 113, 157, 203, 279
 deosum 157, 297
 depannare 166
 *depano 166
 de parte 157
 de post 105, 107, 157, 198, 286
 de post quid 109
 de quando 108
 *deradicare 327
 *derectus 153
 descendo 158
 desertus 152
 desidero 134
 despico 117, 118, 126, 128, 161
 despico 161
 despolio,-are 165, 297
 de sub 105
 desuper 107
 de super 105, 107
 de supra 105, 107
 detrementi 23
 de una hora 105, 157, 237
 deus 111, 115, 170, 196, 203
 dexter 123, 127
 diae 23
 diaebus 24
 diaconissa 184
 diaconus 33
 Diana 171
 dianaticus 183
 dic 274
 dicembris 23
 dicere 80, 297
 dicere 203
 dico 92, 111, 113, 168
 die 38
 dielina 315
 Dieo 32
 Dierna 357
 dies 49, 111, 114, 142, 297
 *diffamia 117, 169
 *diffamio 200
 diffamo 117
 digita 48
 digitale 181
 digitellus 183
 digitus 36, 48, 111, 113, 132, 297
 diligere 110
 dimidietas 297
 dimidietatem 344
 diodela 315
 directa 32, 322
 *directare 185
 *directicare 327
 directo 106, 107
 directum 33
 directus 111, 113, 153, 157, 297
 dirigo,-ere 161, 297
 discabalicare 297
 discalcio,-are 137, 297
 discarcare 162
 discarricare 111, 115, 162, 297
 discerniculum 178
 discludere 297
 disculcio 137
 disculcius 137
 *disglabro 117, 119, 122
 *dismerdo,-are 117, 120, 133, 297
 disseco 117, 118, 120, 126, 128, 161
 dissimulamentum 179
 disturbat 91
 *disuelo 117, 120, 122
 diuina 355
 dixi 92, 278
 do 94, 111, 113, 161, 263
 *doga 166
 dogarius 180
 doi 65, 237
 dolabra 178
 doleo,-ere 111, 113, 135, 297, 355
 doleunt 81
 *doliosus 134
 dolo 166
 dolor 111, 113, 135, 176
 dölöre 23
 dolorosus 136, 183
 dolus 111, 113, 134
 domatus 103
 domene 23
 domesticus 148
 domine deus 170
 dominica 142, 198, 297
 dominicus 142
 dominus 46, 111, 115, 169, 297
 domitat 196
 domitus 103
 domum 47
 donare 185
 donaut 91
 donina 355
 dormemus 80
 dormimus 80
 dormimus 80
 dormio,-ire 111, 113, 134, 297
 *dormiram 95
 dormito 134
 dormitorium 178
 dormiueram 95
 dorsu(m) 48, 111, 113, 131
 dorsu(s) 47, 48
 dos 237
 dossum 131
 *douina 355
 dráco 46, 51, 55, 170, 218, 297
 dracónis 51, 55
 *drepanella 117, 120, 122, 151
 dua 65
 duas 67
 duc 274
 duco,-ere 111, 113, 162, 297
 duecenti 66
 dui 65

dulcis 62, 63, 111, 113, 155,
226, 298

dulure 23

dunc 123, 127

duo 65, 111, 113, 236, 237

duodecim 123, 127, 325

duodeuiginti 65

duo (et) decem 66

duos 65, 298

duo(s) centum 66

duplico 161

dureo 82

duresco 82

Duria Bautica 328

durio 82

durities 179

durus 82

duumueros 23

dúxera(nt) 93

dúxi 93, 278

dúximu(s) 93

duxísti 93

dúxit 93

*dúxiti(s) 93

*dúxitu(s) 93

dz 39, 45

e 21, 22, 23, 25, 29, 32

ē 21, 23, 24, 27, 29, 31, 80

ě 23, 27, 39, 31

ę 27, 29, 31, 32, 80

ē 24

ę 27, 28, 29, 31, 32, 33, 80

ē 24

ea 71, 72

eadem 71, 72

eamus 30

ecce 72

ecce hac 157

ecce hic 157, 280, 298

ecce hicce 157, 280

ecce-illa 251

*ecce-illaei 251

ecce-ille 247, 298

*ecce-illiei 251

ecce-illu 73, 251

ecce-iste 247, 298

eccum 104, 199, 231, 248,
280

eccum hac(ce) 157

eccum + hic 104, 199, 280,
298

eccum hic ce 280

eccum hic (hac) 104

eccum hoc 104

eccum hocce 104

eccum ille 298

eccum illoc 104, 157, 199,
280, 298

eccum illum 199

eccum iste 298

eccum modo 104, 157, 199,
280

eccum sic 104

eccum tale 104, 280, 298

eccu talis 74

eccum tantum 104

eccu tantus 74, 298

edo 177

educant 91

effunderunt 93

e(g)o 35, 68, 111, 113, 172,
197, 239, 298

égone 68

eheu 22

ei 57

eiecto 158

Emilio 24

empticius 182

eo 89, 158

eor 76

eorum 70

equa 150, 184, 298

er 90

erabamus 199

eram 199

eras 108

ericius 199

ericius 111, 115, 150

ero 86, 90

errabundus 181

erraticus 125

erro 123, 125, 127

eruncare 298

esca 148

esse 76, 77, 86, 90, 92, 95, 262
271

esurio 186

et 67, 108, 111, 113, 160, 289,

etati 24

eu 39

ex 105, 107

*exacutire 200

exarabilis 182

*exbatto 158

exbattuo 158

*excadeo,-ere 159, 298

excaldo,-are 134, 298

excambio 161

*excamb(u)lare 161

*excapitare 298

*excappare 298

*excapulāre 334

*excarmino,-are 166, 298

*excotere 159, 298

*excubulo,-are 117, 118, 122,
298

excurtare 152, 298

excutio 159, 186

excutulo,-are 159, 186, 298

execiae 37

exeo,-ire 111, 113, 298

exequiae 37

*exformare 341

*exmulgo,-ere 159, 298

exorta 117, 119

*expantico 165

*expaumentare 85

expaueo 134

expauere 298

*expauīmen 117, 119, 134

*expa(ui)mento 134

*expellauare 208

experior 76

*experluare 298
 expono,-ere 168, 298
 expositicius 182
 exprimo 133
 expuli 93
 expulsi 93
 *exquater 159
 exsecrabilis 182
 *exspecto 169
 exstingere 298
 *exstirpus 298
 *exstuppo 161
 exsuccare 298
 exsudio 117, 133
 *extempero 117, 118
 extergeo 161
 extergo 161
 extingere 200
 extinguo 156
 *extirpus 149
 extorqueo 161
 *extorquo 161
 extra 106, 200, 284
 extremalia 180
 e(x)uolo,-are 125, 150, 298

f 33, 44
 ff 40, 44
 faba 85, 111, 114, 147
 faber 167
 fabrico,-are 167, 185
 fac 274
 faces 23
 facia 49, 130, 298
 facies 46, 49, 128, 130, 298
 facile 104
 facio,-ere 75, 80, 111, 113,
 161, 298
 faciunt 265
 *facio 75
 facticius 182
 factitamentum 179
 factu(m) 278, 279
 factura 153
 facula 156
 facundus 181
 facunt 265
 faecaerunt 24
 faecit 24

fagea 145
 fageus 145
 fagus 46, 145, 298
 failla 85
 fallo 124, 127
 falsimonia 180
 falx 111, 115, 130
 fame 55
 fames 46, 50, 111, 114, 133
 298
 familia 139, 180, 298
 famis 50
 farina 111, 114, 138, 299
 *farmacare 185
 farmacum 171
 *farrimen 341
 fascia 111, 115, 137, 204, 299
 fascis 336
 fatus 47
 fauilla 85
 fauor 53
 fauoris 53
 *fa(u)ulus 164, 211
 fauus 165
 febrarius 143
 febrile 185
 febris 111, 113, 136, 299
 februius 111, 114, 143
 fecuit 92
 fel 111, 113, 131
 fele 131
 feleciter 23
 felicem 205
 fēlem 196
 felix 62, 117, 119, 120, 134,
 148, 226
 femina 129
 *feminus 129
 femur 49
 *fenacius 183
 fenestra 111, 114, 139
 fenum 111, 114, 147
 fera 111, 115, 148
 ferbere 299
 fermento,-are 117, 120, 139,
 299
 ferocia 179
 ferramentum 179
 *ferratalia 180

ferrum 31, 111, 114, 115, 144,
 196, 299
 ferueo 139
 feruens 155
 feruidus 181
 ferus 111
 feta 129, 140, 299
 fetalia 180
 fetare 149, 299
 fetatio 176, 177
 *fetiolus 183, 203, 299
 fetus 125, 129, 130, 140, 192
 fia 38
 fibūla 137
 ficatum 131, 299
 ficit 23
 ficus 146
 fidelitas 180
 fides 49
 fienestris 32
 fieri 262, 299
 fīgo,-ere 161, 299
 figulus 177
 filex 148
 fili 50, 55
 filia 140
 *filianus 140
 filiaster 140
 filica 148
 *filicaria 148
 filictum 180
 filiolum 30
 filius 38, 111, 113, 140, 205,
 299
 filix 23, 148
 filu 55
 filum 50, 111, 115, 137, 299
 fimbria 167
 findo 124, 126, 127, 128
 finire 185
 fio 172, 262
 fiun 81
 fuis 38
 fixu(m) 279
 flabrum 178
 *flaccola 156
 flamma 111, 114, 156
 *flammabundus 117, 119, 122,
 133, 182

flebilis 182
 fleo 128
 *floccinus 183
 floccus 111, 114, 166
 flore 55
 floréscis 83
 floréscit 83
 floresco 82, 83
 floréscunt 83
 florímus 83
 floris 51
 floritis 83
 flos 46, 51, 111, 114, 144
 *fluctulare 117
 flus 23
 *flutulus 117, 120, 122, 152
 focus 111, 114, 156, 299
 foedus 22
 folia 47, 205
 *follicellus 183
 *follina 183
 follis 111, 115, 116, 167, 175
 *folliolus 117, 120, 122, 166, 183
 foliosus 183
 folium 47, 111, 114, 144
 fons 124, 127
 fontana 111, 114, 199, 299
 foras 106, 107, 160, 198, 283, 299
 forfex 167
 forficare 185
 foris 160
 fornax 124, 127
 formica 111, 115, 152, 299
 formicarium 181
 formonsus 43
 formosus 137, 153, 299
 forte 64, 104, 279
 fortis 111, 113, 172, 226, 279
 fortiter 104
 fracidus 153
 fractura 176
 fractus 103
 fraga 148
 *fragidus 153
 fragilis 153
 *fragmentare 117
 fragum 148

frangere 103
 frango, -ere 103, 111, 113, 161, 299
 *frasnus 30
 frater 53, 55, 111, 113, 140, 299
 fratre 53, 55
 fratrissa 184
 fraxinetum 180
 fraxinus 30, 111, 114, 145, 322
 fremitus 176
 frenum 162, 337, 346
 fricatura 176
 fricda 30
 frico, -are 113, 159, 299
 *frictoria 178
 frictu(m) 278
 frictura 174, 176
 frigida 30
 frigo, -ere 111, 114, 139, 299
 frigoris 51
 frigosus 183
 frigus 41, 141, 155,
 frixit 210
 frondia 299
 frondis 53
 frons 46, 52, 53, 111, 113, 130, 218, 299
 frontale 181
 *frontarium 181
 fronte 55
 *fronticella 183
 frontis 52
 fructa 48
 fructi 49
 fructus 46, 48, 111, 114, 138, 144
 frunte 31
 fueram 78
 fuerit 78
 fugare 185
 fugax 181, 224
 fugere 75
 fugio 111, 113, 158
 fugire 75, 203, 299
 fui, 78, 92, 113, 172, 262
 fuisset 78
 *fulger

*fulgeratura 175, 176
 fulgur 141
 fulgurare 299
 fuliginatus 183
 fuligo 156
 fumus 111, 114, 115, 156, 299
 fundi 48
 fundora 48
 fundus 111, 299
 funicella 183
 funis 126, 167, 299
 fur 169
 furare 299
 furca 111, 115, 163, 299
 furcella 183
 furibundus 181
 furnus 111
 furtum 111, 115, 170
 fustellus 183
 *fusticellus 166, 183
 fustis 111, 115, 165
 fusus 111, 115, 166, 299
 futuo 111, 113, 133

 g 33, 35, 36, 39, 43, 44, 45
 ġ 36, 39, 45
 -g-44
 g 33, 36, 37, 44
 Gabranus 359
 gaia 151
 galbineus 183
 galbinus 155, 299
 galbulus 151
 galgulus 117, 120, 122, 151
 galleta 167
 gallina 151, 184, 205, 299
 gallinaceus 165, 183
 garrulus 177
 gaudia 47
 gaudium 47, 124, 125
 gelu 141
 gelum 49, 203, 208
 geminus 140
 gemiti 49
 gemitus 92, 136, 177
 gemo, -ere 92, 112, 113, 136
 gemúi 92

- gémui 92
 gemútus 92
 genae 130
 gener 112, 113, 140, 294
 genista 126
 *genna 200, 299
 genuclum 299
 genuculum 112, 113, 132, 183
 genum 49
 genus 47
 Gerasus 358
 geusiae 343
 gg 40
 gingiua 85, 112, 113, 130
 *giurus 366
 glabro 117
 glacia 49, 141, 205
 glandem 342
 glaciēs 48, 141, 299
 glandis 52, 53, 330
 glandulo 183
 glans 52, 112, 114, 145, 330
 *glemus 137, 299
 glir 52
 gliris 52
 glis 52
 glomus 137
 glutto 53, 177
 gn 44
 gradior 76
 gramen 179
 granaceus 183
 granarium 181
 grandesco 82
 grandio 82
 grandis 82, 124, 126, 127, 347
 grando 141
 granum 112, 114, 126, 145, 146, 299, 337
 grassi 204
 grasso 137
 grassus 111, 136, 137, 154, 299
 *gratarium 139, 181
 gratia 179
 *gratis 167
 gratus 124, 127
 grauis 112, 113, 152
 graulus 151
 *greuis 112, 152, 175, 299
 *greuitas 180
 *greuitia 180
 *greuus 197
 Grisia 362
 grossus 112, 113, 154, 300
 gruis 53, 151
 gruma 343
 grumulus 152
 grumus 343
 grundire 149
 *grunniare 149
 grunnire 149
 grus 53, 151
 gryllus 152
 gula 112, 113, 130, 177, 300
 gurgustium 343
 gusto,-are 133, 300
 gustus 112, 113, 133
 gutta 112, 114
 gyrare 366
 h 33, 44
 habeas 79
 habeat 200, 211
 habebam 85, 96, 267
 habemus 211, 265
 habent 265
 habeo,-ere 77, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 112, 113, 172, 211, 262, 265, 268, 271 300
 haberet 265
 habes 265
 habet 265
 habetis 265
 habitan 81
 habitant 81
 habitum 92
 habuerit 265
 habui 92, 96
 *habunt 265
 ha(c) die 142, 157, 281, 300
 haec 71, 72
 haedus 150
 *harundula 151
 hasta 124, 126
 haurio 92
 hausi 92
 hedera 30, 112, 114, 146
 *hedra 30
 herba 112, 114, 147, 300
 herbare 185
 herbosus 183
 heri 112, 113, 142, 279, 300
 hiberna 112, 143, 300
 hibernaticus 183
 hibernum 112, 114, 143
 hic 71, 72, 73
 hic ce 104
 *hirundula 151
 *hirundulam 199
 hoc 71, 72
 hodie 142
 hómīne 55
 hominis 51
 homo 46, 51, 55, 112, 113, 129, 209, 218, 233, 300
 honos 52, 124 127
 hora 67, 104, 108, 300
 hordearīna 183
 hordeolum 136
 *hordeolus 183
 hordeum 147
 horresco,-ere 117, 119, 120, 134, 300
 horrere 206
 hortus 124, 126, 127
 hospes 46, 112, 115, 169, 218, 300
 hospitium 117, 120, 121, 203
 hostis 50, 165, 300
 huic 22
 huius 38
 humanitas 180
 humerus 131, 300
 huzus 38
 i 21, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 31
 ī 23, 24, 29, 80
 i 27, 29
 i 27, 28,
 ī 21, 23, 30, 31
 i 38, 39, 40, 45
 iā 38
 iaceo,-ere 112, 113, 136, 203, 301
 iacio 40

iacto 124, 126, 127, 128
 iacui 92
 iákju 81
 iákjunt 81
 iam 124, 127
 iamus 30
 ianuario 38
 ianuarius 124, 127
 id 71, 72
 idem 71, 72, 73
 ie 31, 32
 ie 31, 38
 iecur 49
 ieiuno 112, 115, 170, 301
 ignes 44
 ignisco 83
 ilia 131
 illa 69, 71, 72, 208, 240
 illa 240
 illac 107, 157, 279, 286
 illac ad 107, 157, 286, 300
 illac intro 157, 280, 300
 illae 232, 234, 235
 illae 241
 illaei 234
 illaei 240
 * illaei 251
 illa(m) 300
 ille 69, 71, 72, 73, 112, 113,
 172, 229, 230, 233, 234,
 236, 239, 241, 247, 250
 illecebrae 178
 illei 57, 61, 69, 71
 illi 61, 69, 234
 illi 240, 241
 illi(s) 241
 illius 69
 illo 69, 221, 232, 234, 235
 illoru 69, 71
 illorum 57, 69, 221, 231, 232,
 234, 241
 illu 69, 73, 240, 247, 248, 250
 illud 71, 72
 illui 61, 57, 69, 71, 221, 232,
 234, 235, 240
 illuius 65, 69, 221, 234
 illum 233
 * illus 233
 * imbibitare 300
 imbilicus 132
 * imbino 161
 * imbraco,-are 138, 186
 * imbuccare 186
 impedicare 185
 imperator 50, 117, 120, 169,
 218
 imperatoris 50
 imperium 176
 impetigo 136
 impetrasso 186
 impetro 117, 120, 121
 impingo,-ere 162, 300
 impleo 161, 300
 implētū(m) 278
 implētus 102
 impleui 278
 impromutuo 170
 imputatio 176
 in 104, 106, 112, 113, 157, 280,
 283, 300
 in ab ante 104, 156, 157, 280,
 300
 in ad post 104, 157, 280, 300
 * inaltiare 136, 152, 186, 202
 in alto 136, 152
 in altus 300
 * inblandire 186
 (in)caballie 164, 186
 incalcio,-are 137, 300
 incalesco 117, 120, 155
 in * capere 300
 * incarrico,-are 162, 186, 300
 incendo 156
 (in) cinctu(m) 279
 incipio 160
 * incircare 186
 incirculo 158
 inclino,-are 159, 300
 * incolico 117, 120, 122,
 in contra ubi 104, 157
 * incuneare 186
 incuruisco 83
 inde 112, 113, 157
 indensare 300
 in de retro 104, 105, 157
 indui 92
 * indulcire 186
 induo 92
 induro 134
 indutus 92
 in eccum hoc 104
 in eccum hoc ce 105
 infans 53, 124, 125, 127
 infantis 53
 infernum 124, 127
 infilicissimo 23
 inflo,-are 161, 300
 * infollicare 175, 186
 * informosare 186
 * infrondire 186
 * infurcare 186
 inganno,-are 159, 300
 * inglaciare 186
 ingluttio 133
 ingniis 44
 ingredior 76
 * ingreuico,-are 133, 175, 186,
 300
 * ingrossare 186
 in gyro 107, 366
 inherbare 186
 iniecto 159
 in illac intro 104, 280
 in ipsus 300
 init 91
 in per gyrum 366
 inpromutare 300
 inpsuius 241
 inquirent 81
 inrito 135
 insituius 182
 insolo 138
 (in)subulum 166
 integer 112, 113, 152, 172
 integrum 300
 intellectio 176
 intellectu(m) 279
 intellexi 93
 intelligo 135, 293
 * intemplo 117, 118, 121
 * intenebricus 154
 in teneris 116
 intenuo 117, 120
 inter 106, 156, 157, 283, 287,
 301, 283
 interguare 37
 interritant 135

interrito 135	istū 73, 247	laetisco 83
interrogo,-are 168, 301	istud 71, 72	laetitia 179
intingo 125	situi 249	la(m)brusca 112, 114
* intōnicare 154	* istus 248, 301	lambuit 92
intorqueo 161	iter 49	lamento 128
* intorquo 161	iū 38	lampada 53
intra 106, 156, 287	iūde 55	lampas 53, 124, 127
intro,-are 106, 158, 301	iūdece 55	lampreda 124, 126
intro 157, 283, 301	iudex 52, 112, 115, 167, 218	lana 112, 114, 206, 301
intubus 124, 126	iudicis 52	lanarius 180
* intunico,-are 154, 301	iudicium 117, 120, 169, 203	lancea 124, 126
intus 106	iudico,-are 169, 185, 301	languidus 117, 119, 120, 301
inuencus 150	* iugastrum 117, 119, 145, 181	languor 117, 119, 120, 136
inuestio,-ire 125, 138, 301	iuglus 30	lanterna 124, 127
inuinco 125, 165	iugulatura 176	lapidare 159
inuitio,-are 135, 301	iugulo 117, 118, 120	lappa 124, 125, 126
inuīto 112, 113, 169	iugulus 30	laqueus 112, 115, 165, 331
inuolucrum 178	iugum 112, 115, 164, 301	largire 185
inuolumētum 179	iungo 124, 127	largus 112, 113, 154, 301
* (in)uxōro,-are 141, 300	iuniperus 112, 114, 145	lar(i)dum 112, 114, 138
ioco 112, 114, 171	iunix 150	lassus 124, 127
iocum 203	iuramentum 179	latibulum 178
iocus 112, 114, 171	iurare 301	latinizo 83
iodicauerunt 23	iuuencus 30	latire 185
iouene 196	iuuendus 30	latrātus 177
*iouenis 301	iuuenis 112, 114, 130, 301	latro,-are 124, 126, 127, 149, 301
iouis [dies] 142, 301	iuuentus 46, 52	latus 47, 103, 112, 114, 154
ipsa 71, 109	iuuentutes 52	lauabrum 178
ipse 69, 71, 72, 73, 112, 113, 172, 230, 239, 241, 252, 323	ixi 43	lauacrum 178
ipsi 43	k 33, 35, 36, 45	lauatura 167, 176
ipsu(s) 73, 241	kk 40	laudabilis 182
iō 38	k ^u 33, 36, 37, 44, 322	laudatio 176
iracundus 181	l 33, 34, 45	laudātor 177
ire 274	laborait 91	laudo,-are 112, 113, 169, 185, 301
irritat 91	laboro 124, 127	* laudor 176
is 69, 71, 72, 73	labruscus 146	lauo,-are 112, 113, 134, 164, 301
issa 241	lac 51, 53, 55, 112, 114, 301	laurus 112, 114, 148
issae 241	lacrima 112, 113, 133, 206, 301	laxa 322
isse 323	lacrimam 206	laxatio 176
issi 241	lacrimo 128	laxo 112, 113, 159
issus 241	lacte 53, 55	lectus 124, 127
ista 71, 72, 248	lactis 51, 301	legem 38
istae 249	lactuca 147	leges 86
* istaei 249	lacus 112, 114, 144, 301	lēgi 93
iste 71, 72, 73, 112, 113, 172, 247, 301	lacusta 152	lēgis 86
istie 72	* laesiōno,-are 117, 119, 122, 136, 301	lego 93
istorum 249	laetāmen 179	

legumen 147, 179
 lendina 152
 lendines 152
 lendis 53, 112, 152
 * lendīte(m) 152
 * lendōne(m) 152
 lenis 154
 lens 53, 112, 115, 147, 152, 218
 lentus 124, 127
 * lepidare 159
 lepis 159
 lepore 55
 leporem 205
 leporis 51
 lepus 51, 112, 115, 150, 301
 * leuigare 301
 leuis 153, 270, 301
 leuo,-are 112, 113, 159, 301
 lex 112, 115, 169
 liberalitas 180
 liberare 185
 *liberto,-are 117, 120, 169, 301
 licium 112, 115, 166
 lien 53
 lienis 53
 ligamentum 179
 ligare 301
 ligatura 174, 176
 * ligino 117, 120, 122, 134
 ligna 47
 lignarium 181
 lignarius 180
 * lignetum 180
 lignum 47, 112, 114, 145, 209, 301
 ligo 112, 113, 127, 161
 lima 124, 127
 limosus 183
 limpide 104
 limpidus 31, 154, 226
 limus 143
 linea 137
 lineus 137
 lingo,-ere 133, 301
 lingua 37, 112, 113, 130, 168, 301
 li(n)gula 117, 119, 120, 139, 301

linisti 93
 linteāmen 179
 linter 51
 lintre 55
 lintris 51
 linuit 92
 linum 112, 114, 147, 205
 liquido 117, 159
 liquidus 181
 littera 124, 127
 lixiua 167
 lixiuum 167
 II 40, 41
 loci 48
 *locora 48
 locus 112, 114, 301
 locusta 152
 longe 106
 longe ad 107
 longisco 83
 longitudo 180
 longo 157, 199, 287, 301
 longo ad 287
 longus 38, 112, 113, 154
 loquax 181
 loquela 176
 lubricare 302
 luceo 92, 112, 113, 154
 luciter 141
 *lucor 176
 lucro,-are 170, 302
 lucrum 170
 lucta 165, 322
 luctare 302
 luctor 112, 113, 115
 lucto(r) 165
 lucubro 170
 ludibundus 181
 lumbricus 152
 lumen 51, 112, 114, 154, 302
 *luminia 302
 luminis 51
 luna 112, 114, 141, 143, 302
 lunae 142
 lunae dies 218
 lunaticus 183
 lungus 302
 lunis [dies] 142

lunter 162
 lupa 184
 lupi 50, 55
 lupu 55
 lupus 50, 63, 112, 115, 150, 302
 lutum 143
 luxi 92
 luxuria 48
 luxuriēs 48

 machinare 366
 maius 143
 Malua 331
 Maluensis 331
 Maluentum 331
 Maris 362
 Marisia 358, 362
 marito 141
 marrucina 146
 martius 112
 masclus 30
 masculus 30, 112, 114, 148, 183
 mastic(h)inus 117, 119, 145
 mastico,-are 112, 113, 133, 302
 mataxa 124, 126
 mater 51, 53, 124, 126, 127, 128
 materia 49
 materi's 49
 matia 131
 matre 53
 *matricare 185
 matris 51
 matrix 131
 matta 124, 127
 *matteuca 165
 mattia 302
 maturus 112, 115
 matutinus 124, 125, 127
 maxilla 130, 302, 321
 maxime 64
 maximus 64
 me 68, 69, 244
 mē 239
 mea 71
 meam 195

media 302
 mediam diem 142
 mediam noctem 142
 medietatem 344
 medius 112, 113, 154, 360
 medius locus 302
 medula 113
 medulla 112, 132
 medullaris 132, 302
 *medullarium 132
 mee 71
 mei 71
 mel 112, 114, 165
 melior 63, 124
 melis 302
 mellitus 183
 mēlum 146, 192, 302
 membrum 124, 127, 128
 memoro 124, 127
 mene 68, 69, 73, 326
 mens 52, 104, 112, 113, 135,
 218, 302
 mensa 112, 115, 139, 302
 mensis 143
 mensura 112, 114, 152
 mensuro,-are 112, 115, 152,
 302
 menta 112, 114, 148
 mente 104
 mentem 209
 menti 52
 mentio 168, 302
 mentio(r) 168
 mentum 130
 meor 76
 mercurii 142
 mercuri(s) dies (142), 302
 merda 124, 127, 133
 merenda 138, 198, 302
 merito 22
 merge 27, 101
 mérgemu(s) 81
 mérge(t) 81
 mérgeti(s) 81
 mérgi(s) 81
 mergo,-ere 43, 158, 302
 mérgu 81
 mérgun(t) 81
 meridiare 142

meridies 46, 142
 meridio 164
 mersi 43
 mersu(m) 278
 merula 112, 115, 151
 merus 155
 metuēre 185
 meu 71
 meus 70, 112, 113, 196, 246,
 173
 mī 68
 mī 69, 239
 mia 30
 mica 152, 332
 *mic(c)us 152, 302, 332
 mīle 55
 mīles 52, 117, 119, 120, 121,
 345
 mīlete 55
 militia 179, 180
 militis 52
 milium 112, 114, 147
 mille 112, 113, 153
 millia 302
 minacia 168
 minax 181
 ministrare 185
 mino,-are 112, 164, 302
 minuo 113
 minutalia 131, 181
 *minutialia 131, 180
 *minutiare 185
 minuties 179
 minutus 112, 113, 153, 302
 mirabundus 181
 miror,-are 112, 113, 135, 302
 misceo 161
 misco 161
 misellus 169, 183
 miser 169
 miserissimus 64
 misi 93
 missio 176
 missus 93
 mitto 93
 *miqe 68, 69
 *mixtico,-are 161, 175, 185,
 302
 mixticius 150, 182

mixtus 175
 mola 112, 115, 126, 163, 206,
 303
 molarius 180
 molimentum 171
 molinarius 124, 126
 molinus 124, 126
 molis 41
 mollesco 82
 mollicellus 183
 mollio,-ire 82, 112, 113, 161,
 185
 mollis 41, 82, 112, 113, 154,
 226, 303
 mollitia 180
 molo 126
 momordi 93
 momordit 94
 monachus 124, 127
 moneo,-ere 92, 127
 monēre 92
 monimentum 171
 mons 46, 112, 124, 144, 303
 monstro 112, 113
 montem, 195, 199, 209
 monticellus 144, 183
 monumentum 171
 mordes 124, 125, 127
 moreor 79
 moribundus 181
 morinus 183
 morio(r),-i(re) 76, 79, 112,
 113, 274, 303
 mors 136, 303
 morsico,-are 125, 126, 149
 morsit 93, 94
 mortarium 124
 morti 61
 morticius 183
 morum 112, 114, 146
 moueo 124
 moueor 77
 muccus 112, 113, 133, 303
 mucidus 154
 mugire 149
 *mugitus 177
 mugitus 177
 muletrum 178

mulg(e)o,-ere 112, 115, 164, 303
 mulier 46, 50, 112, 113, 130, 303
 muliĕrem 30
 mulieris 50
 mulsoria 178
 mulsu(m) 278
 mulsura 176
 multum 64, 104
 multus 153, 303
 mundities 179
 mundus 124, 127
 mure 23
 muria 138, 303
 murum 146
 murus 112, 114, 139
 musca 112, 115, 152, 303
 musculus 125, 132, 148
 muscus 125, 127, 148
 *mustacea 130, 303
 mustum 138
 mustus 112, 114
 muto,-are 112, 113, 162, 303
 mutor 77
 mutulus 154
 mutus 112, 113, 136, 303

 n 33, 43, 45
 naeuus 136, 211
 *nalba 148
 nancio 44
 nactus 44
 nanus 124, 127
 napus 112, 114, 147
 nares 112, 113, 130
 naris 303
 nasco(r) 112, 113, 133
 nassa 126
 nasum 47
 nasus 112, 113, 130
 nasutus 183
 natare 158
 natis 124, 127
 natiuus 182
 natrix 345
 natus 303
 nauis 124, 126
 ne 101, 102
 nĕbula 141, 196, 205, 211, 303, 335
 nebulosus 183
 nec 108, 289
 nec aliubi 157
 (nec) aliubi re 105, 280
 nĕco,-are, 128, 196, 303
 nego 124, 127, 128
 negotiator 117, 120, 170
 negotium 170
 ne mica 74, 173
 nemo 74, 173
 nepos 52, 140
 nepota 140
 nepotia 140, 184
 nepotis 52
 *nepotus 303
 *nepta 140
 nepticia 30
 neptis 30, 140, 184
 nepurtica 345
 neque 109, 112, 113, 117, 118, 120, 172, 195, 289, 303
 nescio qualis 117, 118, 120
 nescio quantum 74, 117, 118, 120
 nescio quem 74, 117, 118, 120
 nescio quid 74
 net 44
 nidus 124, 126, 127
 Niepos 32
 niger 62, 112, 114, 155
 nigra 32
 nigresco 82
 nigritia 180
 nĭgrum 32
 ningit 36
 ninguere 141
 ninguit 36
 nipote 23
 nitidus 154
 niuis 52
 nix 52, 112, 114, 141, 303
 nn 40, 44
 no 68
 nobe 68
 nobilitas 180
 nōbi(s) 68, 240
 noctem 210, 323
 nodus 112, 114, 167, 303
 noi 68
 *nolet 89
 noli 101
 nomen 47, 51, 54, 112, 114, 303
 nominatiuus 182
 nominis 51
 nomino 112, 113, 168
 non 101, 102, 105, 112, 113, 172, 198, 275, 279, 303
 non(a) 66
 nonaginta 66, 124, 127
 nonanta 66
 nonnus 140, 303
 *nōl,tiae 141
 *norus 140, 303
 no(s) 68, 112, 113, 173, 197, 199, 240, 303
 noster 70, 71, 112, 113, 173, 303
 nostra 71
 nostre 71
 nostri 71
 nostru 71
 nota 81
 *notare 158, 303
 notat 81
 noua 225
 nouella 145
 no(u)em 112, 113, 211, 236, 237, 303
 no(u)em 211
 nouem decem 66
 nouerca 117, 119, 120, 140
 noui 197
 nouus 112, 113, 157, 197, 303
 Nouiodumum 359
 nox 112, 114, 142, 303
 ns 43
 nubilare 185
 nubilum 141, 303
 nucis 50
 nudus 127
 nugo 177
 nullificāmen 179
 nullus 124, 127, 128
 numero 153, 168

numerus 153, 203
 nuptiae 141, 303
 nura 140
 nurus 112, 113, 140
 *nutricium 164
 nutrio 114
 nux 50, 112, 114, 146

 o 21, 22, 25, 29, 31, 33, 40
 ō 21, 23, 24, 25, 29
 o 24, 25, 27, 31, 32, 33
 ȝ 22, 23, 29, 31
 ȝ 27, 28, 32, 33
 ō 24
 *obeor 76
 obicio 40
 obit 91
 *oblito, -are 112, 113, 135 175, 186
 obliuo 176
 obliuiscor 175
 obscurus 124, 127
 occidi 93
 occido 128, 136
 occisi 93
 occisus 93
 oclus 30
 octanus 67
 Octauus 42
 octo 112, 113, 210, 236, 303
 octingentos 42
 octogentos 42
 octoginta 124, 127
 oculus 30, 112, 113, 130, 205, 303

 oe 22, 27
 *oestriculus 117, 120, 152
 oino 22
 oleāmen 179
 oleum 353
 olla 24, 112, 115, 167, 303
 ollarius 180
 *ollicella 183
 omnis 74
 opera 124, 127
 opes 49
 opinor 76
 opt mo 323

optimus 64
 orbicare 185
 orbus 136, 303
 *ordiniare 158
 ordino 117, 118, 158
 ordio (r), -ire 112, 115, 166 198, 303
 ordo 124, 127
 *orico 117, 118, 121, 122
 oric(u)la 24, 30, 130, 198, 295
 orior 121
 oris 51
 ornatus 176
 orno 124, 127
 oro, -are 112, 113, 168, 303
 oror 76
 orphanus 140, 353
 *orulo 124
 os 47, 50, 51, 53, 112, 113, 132
 ossis 50, 112
 ossum 53, 132, 303
 ostium 139
 ostreum 124, 126
 Otaus 42
 otimo 323
 otogen 42
 *o(u)ae 211
 ouinus 183
 ouis 46, 50, 117, 119, 120, 150, 303
 ouum 112, 114, 150, 304
 ouus 47
 oxor 23
 *oxungia 138

 p 33, 43
 padulem 145, 304
 paene 287
 paene ad 107, 287, 304
 paene ad quid 109
 paenitet 117, 120, 135
 paganitas 180
 paganus 170, 304
 pala 124, 126
 pālam 41
 *palanca 162
 *palanga 162
 palatium 131

palea 112, 114, 145, 214, 304
 paliurus 117, 119
 pallam 41
 palma 112, 113, 132, 304
 palpabundus 117, 120, 122, 182
 palude(m) 328, 145
 palumbus 151
 palus 112, 115, 145, 163, 166, 304, 351
 pampinus 124, 126
 panicum 147
 panis 112, 114, 138, 304
 *panna 124, 136
 *pannula 125
 pannus 124, 125, 127, 136
 pantex 51, 131, 304
 panticis 52
 paor 85
 papauer 124, 126
 papertate 25
 papyrus 148
 par 124, 127
 parabola 124, 127
 pāras 41
 parens 112, 113, 140, 218, 304
 pareo, -ere 112, 113, 135, 154, 304
 *paric(u)la 153, 304
 pariculi 153
 paries 112, 114, 139
 pariētem 30
 paro 124, 127
 parras 41
 pars 112, 114, 153, 304
 parti 326
 particella 183
 pascha 112, 115, 180
 paschae 304
 pasco, -ere 164, 304
 passer 112, 115, 170
 passus 112, 114
 pastio 164, 176
 pastionem 204
 pastor 112, 115, 164
 Patauissa 362
 Pātāuium 262
 pateor 79
 pater 46, 51, 124, 126, 127, 128

Pathissus 359	penso 135	pētra 31, 32, 112, 114, 143, 197, 304
patio(r),-i(re) 79, 135	pensum 112, 113, 135	phalanx 162
patris 51	*pepinis 147	pharmacum 117, 120
pauci 124, 127	pepo 147	picula 125
pauimentum 143	pepōnis 147	pietas 124, 127
pauo 112, 115, 151	pepugi 93, 94	*pietra 31
pauor 85, 124, 127	pepuli 93, 94	pigrito 135
pauorem 85	per 106, 112, 113, 157, 284, 304	pil(l)a 163
pauper 62, 124, 127	perambulo 117, 118, 120	pilosus 183
paupera 62	percipio 135	pilus 112, 113, 131, 304
pauperies 179	perculit 93	*pingulūm 342
pauperum 62	perculsit 93	pinna 112, 114, 150, 200, 207, 304
pax 112, 115	pērdat 32	pinnula 125
peccatum 112, 115, 170	perdedi 94	pi(n)so 138, 139, 163
peciolus 125, 126, 128, 132	perditio 176	pinum 200
*pecorarius 164, 198, 304	perdix 124, 125	pinus 112, 114, 145
*pecorina 150	pērdunt 32	pirum 192
pecten 51, 53, 112, 114, 304	pereat 80	pirus 112, 114, 146
pectine 55	per extans 107	pisare 304
pectinis 51, 53	per extra 107, 195, 284, 286	pisatum 138
pectino 134	peria 80	piscarius 180
pectorale 124, 126	per in 107, 304	piscis 112, 115, 151, 304
pēctore 55	per in 304	piscosus 183
pectoris 51	per inter 107, 304	pisinnus 153
pēctu 55	per intro quod 109	*pissio,-are 133, 304
pectus 31, 32, 51, 54, 112, 113, 131, 210, 304	perire 206, 304	pitta 154
pecuīna 117, 119, 150	perit 91	*pittula 183, 304
peculium 169	perseco 117, 120	pituita 124, 127
pedes 52	persica 43, 47, 112	*pitzinnus 153, 304
pedīca 162, 304	persicum 47	pix 124, 125, 127
*ped(i)ciolus 125	persicus 146	placenta 117, 119, 120, 138
pediculus 125	persona 124	placeo 112, 113, 135
*pedinus 166	persuadebo 86	planctu(m) 279
pedis 52, 53	per super 107, 287	planctus 124
peditis 52	pertica 124, 126, 346	plango,-ere 112, 126, 128, 135, 304
*peducellus 183	pertraicere 304	planta 124, 126, 127
peduclus 152	pertundo, -ere 161, 304	plantago 112, 114, 147
peduculus 112, 115, 152, 304	*perturnicula 125	planus 124, 127
peior 124	pes 46, 52, 53, 124, 125, 127, 128	platanus 145
pelagus 47	pessica 43, 112, 114	plaudo 24
pellarius 180	pessicus 146	*plauso 117, 120
pēllem 196	petīgo 136	plaustrum 24
*pellicella 183	petiolus 198, 304	plebis 50
pellis 112, 113, 132, 304	*petire 203	plebs 50
pello 93	petiut 91	plectis 80
pendere 304	peto 141	plecto 80
penetror 76		

plenire 185
 plenitas 180
 plēnus 31, 112, 113, 153, 199, 304
 plōdo 24
 * ploppus 145
 ploro 124, 126, 127, 128
 plōstrum 24
 plouebat 142
 * plo(u)et 211
 * plo(u)ia 142
 * plouo-ere 112, 142
 plumbum 144
 pluo,-ere 112, 142
 pluppi 145
 plus 63, 124
 pluto 114
 pluua 142, 304
 poclom 44
 poculum 178
 poena 124, 127
 polio 127
 pollen 51
 pollex 124, 125, 127
 pollicaris 125, 132
 polliceor 76
 pollinis 51
 pol(lu)lus 24
 pomarium 181
 pometum 180
 pomus 112, 114, 146, 304
 poneremus 81
 pono,-ere 91, 112, 113, 141, 159
 pons 112, 114, 304
 pontifex 53
 pontificis 53
 populetum 180
 pōpulus 112, 114, 145
 pōpulus 124, 127
 porca 163
 porcarius 180
 porcellus 183
 porcīna 183
 porcus 112, 114, 150, 305
 porrum 112, 114, 147
 porta 114, 139, 305
 porto,-are 112, 113, 162, 305
 portus 124, 126

posca 138
 posit 93
 posuit 91
 posiut 91
 possum 110, 112, 113, 160
 post 157, 279
 posteritas 180
 postulor 76
 posuit 91, 93
 poteat 160
 potentia 177
 *poteo,-ere 110, 160, 305
 *potju 110
 *potlom 44
 pp 40
 praebiter 170
 praeda 165
 praedare 206
 praedatio 176
 praedo 165
 praehendo 112, 113
 praesto 124, 127
 prandii 50
 *prandire 185
 prandium 47, 50, 138, 305
 pratum 124, 126
 prauessimus 23
 precor 76, 124
 preh(en)do 127, 159, 283
 pre + in 106
 premdi 93
 *premsi 93
 prensus 93
 pre(s)biter 305
 presbyter 170, 305
 pretium 112, 115, 170
 prima 237
 primarius 112, 115
 prima uera 143, 211, 305
 primus 112, 113, 153
 princeps 49
 pro 106
 probai 90
 probai 90
 probus 124, 127
 procedo 117, 118, 120, 158
 proticiscor 76

proin 22
 proinde 22
 properor 76
 *prospetus 366
 prostame 179
 prunus 146
 pt 42, 43
 pudibundus 181
 puella 184
 puer 46, 50, 184
 pueri 50
 pugnax 181
 pugnus 112, 113, 132
 puleium 124, 126
 pulex 46, 52, 112, 115, 152, 305
 pulice 55, 208
 pulicis 52
 pulleus 151, 205, 305
 *pullius 151
 pullus 151
 pulmo 131
 pulpa 112, 113, 132
 puluere 55
 pulueris 51
 puluerizo 83
 puluis 51, 112, 114, 143
 pumex 124, 126
 punctum 124
 punere 23
 pu(n)eremu 81
 punxi 94
 punxit 93
 pūpa 130, 346
 puppa 130
 puppis 124, 126
 purgo 124, 127
 *puronium 117, 119, 136
 purpura 124, 126
 purus 124, 127
 pusca 138
 pustula 136, 305
 puteo 155
 puter 82
 puteus 112, 114
 *putinus 153
 *putio 155
 *putium 117, 119
 putreo 82

putresco 82	quindecim 124, 127	rasus 93
putridus 117, 119, 120, 154, 155, 305	quingenti 66	recens 112, 113, 155, 196, 226, 305
putrio 82	quinguaginta 124, 127	rēcens 196
putus 153, 304	quinque 65, 112, 113, 236, 305	recidi 94
	quintus 44	rectus 124
qu 36	quis 37, 73, 253, 322, 325	reddedit 94
qua 288, 290, 291	quisne 253	redditus 103
quadr(a) 66	qui(s)ne 253	reddutus 103
quadragesima 112, 115, 170	quo 106	redit 91
quadraginta 66, 124, 127	quod 73, 109, 172, 198, 290, 291, 305, 322	refrico 166
quadrum 145, 340	*quodrum 145, 305	regina 184
quadrus 159	quomodo 108, 112, 113, 198, 280, 305	rego 92
quae 73, 253	quomo(do) 160	regula 124, 127
quaerere 305	quo modo 280	remaneo,-ere 172, 305
quaero 37, 112, 113, 168	quomodo sic 109	reminiscent 81
quaeror 76		remus 124, 126
quale 73		rēn 347
quales 253		renes 112, 113, 131
qualis 37, 73, 112, 113, 160, 173, 253, 305	r 33, 34, 43	reniculus 131
quam 37, 108, 160, 172, 226, 288, 290, 291, 305	rabies 124, 127, 176	repauso 134
quando 37, 108, 112, 157, 279, 305	racemus 124, 126	repelluit 92
quanta 73	radere 305	repono 165
quantum 37, 73	*radia 155, 203	reppuli 94
quantus 73, 108, 153, 254, 305	radicina 125, 145	requiescent 81
quarranta 66	radicis 50	requiesciet 32
quattor 65, 236	radico 159	res 49, 105
quattuor 65, 112, 113, 305	radicula 147	*resalire 305
quattuor centum 66	radius 112, 114, 155	resina 144
quattuordecim 124, 127	radix 50, 124, 125, 127	*respondēdi 94
quem 253	rado 93, 112, 113, 161	respondeo 112, 113, 168
que(m)ne 253	ragere 149	respondere 75
*quene 253	*ragitus 177	respōdere 75
querela 176	ramus 112, 114, 145	respondi 93
querito 24	rana 124, 126	respondo 168
querquetum 180	ranceo 124	*responsi 93
quetus 162	rancidus 112, 115, 154	responsus 93
qui 69, 73, 173	rapere 92	restis 124, 126
quia 108, 109, 160, 172, 288, 290, 291	rapide 104	*resufflo 133
quid 37, 73, 108, 109, 173, 253, 288, 305	rapidus 162	rete 124, 125, 127
quidem 68	*rapire 305	*retella 117, 120, 125, 126, 166
quid scio 74	raptum 92	*retiza 117, 119, 122
quietus 162	rapui 92	retundus 154
	rapulus 335	reuerso 144
	rapum 124, 126	reum 192
	rarus 154, 305	reus 160, 196, 206, 305
	*rasc(u)lo 166	rēus 196
	rasi 93	rex 92
	rasina 144, 204	

*rhonchizare 149
 riborasta 315, 362
 rideo,-ere 93, 112, 113, 135, 305
 ridibundus 181
 ridica 159
 rigo 124, 127
 rimare 149, 305
 ripa 112, 114, 144, 192
 risi 93
 risu(m) 278
 risus 93, 176
 riui 48
 riuora 48
 rius 85, 346
 riuus 85, 112, 114, 144, 206, 305, 346
 robeus 155
 roboramentum 179
 roboris 51
 robur 51, 124
 rodo,-ere 112, 113, 305
 rogatio 176
 rogo 168
 rogor 76
 romanus 305
 roris 51
 ros 51, 142
 rosa 124, 126
 roseus 155, 225, 305
 *rosionem 305
 rost(r)um 151
 rota 112, 115, 162
 rotundus 112, 113, 154
 *ro(u)e 211
 rr 40, 41
 rs 43
 rubeum 200, 211
 rubeus 155
 rubicundus 181
 ru(b)us 211
 ructus 127
 rudesco 82
 ruga 124, 127
 *rugina 144
 rugio,-ire 115, 149
 Rumanus 23
 rumigo,-are 112, 115, 149, 305

rumor 124, 127
 rumpo,-ere 112, 113, 159, 305
 rupes 144
 rursum 43
 ruscus 126
 russum 43
 russus 155
 rusum 43
 ruta 124, 126
 rutrum 178

 s 33, 34, 39, 43, 44, 45
 -s 42
 sabbatum 112, 114
 sabulum 348
 saccus 112, 115, 167, 306
 sacrificium 176
 saecundae 24
 *saeptana 356
 saeta 124, 126
 saeuire 185
 sagitta 112, 115, 165
 sagma 124, 126
 sagmarius 306
 sal 50, 53, 112, 115, 138, 143, 306
 sale 55
 salictum 180
 saliua 124, 127
 salio,-ire 112, 113, 158, 306
 salis 50, 53
 salix 112, 114, 145
 salsamentum 179
 saltare 158
 saluaticus 148
 saluia 112, 114, 148
 saluo,-are 124, 127, 185
 salus 46
 salutae 24
 saluto 112, 113, 169
 saluus 124, 127
 sam 245
 sambata 112, 306
 sambatum 112
 sambucus 114, 146
 sa(m)bucus 112
 Samisia 358
 Samus 358, 362

sanatoria 148
 sancio 44, 92
 sanctus 44, 112, 170
 sanguinis 52
 sanguis 52, 112, 113, 132, 306
 sanitas 52, 135, 180, 218, 306
 sanitate 55
 sanitatis 52
 sanitosus 135
 sanus 112, 113, 135
 santus 44
 sanxi 92
 sapio 124, 126, 127, 128
 sápo 51, 306
 sapone 55
 saponis 51
 sappa 163, 306
 sappare 163
 *sappus 349
 sarcina 162, 306, 351
 sarcio 351
 sarculo 124
 *sarica 137
 *sarpella 350
 sartor 351
 satis 124
 *satium 133
 satullus 133
 saturo 133
 *scabia 136, 200, 211
 scabies 136
 scala 139, 166, 208, 306
 scamnum 139, 306
 scandula 167, 306
 scarpino 159
 scema(ta) 171
 schema 118, 120
 sciare 315
 scientia 177
 scinderunt 93
 scintilla 156, 306
 scio,-ire 126, 127, 128, 135, 306
 scis 204
 scl 44
 *scloppico 136
 scloppus 136
 scoria 118, 120

scortea 145
 scortum 145
 scribo,-ere 112, 113, 171, 306
 scripsi 278
 scriptum 323
 scriptura 170
 scritum 323
 scrobis 154
 scrofa 150
 *scupire 306
 scutum 165
 se 69, 112, 113, 173, 243
 seb(e) 23
 sebum 34, 112, 114, 138,
 245, 306
 secale 50, 147, 198, 306
 secāle 147
 sécāle 147
 secalis 50
 seclitorium 178
 secretus 118, 120, 153
 secundum 35
 securis 167
 sedent 260
 sedeo,-ere 112, 113, 306
 segundum 35
 sei 71
 sella 162, 204, 306
 sēlla 204
 semen 179
 sementia 145, 164
 semino 163
 semita 124
 semper 124, 127
 senatus 22
 sene 69, 73
 *senticella 145
 sentio 112, 113, 133
 *sepinula 350
 seps 349
 septem 43, 65, 112, 113, 197,
 236, 306, 323
 sēptem 204
 septem ac decem 66
 septembre 323
 septem decem 66
 septem et decem 66
 septimana 142, 306
 septingenti 66

septu(a) 66
 septuaginta 124, 127
 sepulcrum 178
 sequor 76, 124, 127
 sera 142, 306
 serenus 142
 Sergiani 54
 *seria 142
 serica 137, 306
 sērica 137
 sero 142
 serpem 218
 serpens 112, 115, 151, 218,
 349
 *serpes 218
 *serpis 218, 306
 serpullum 148
 serra 167
 seruamus 83
 seruare 306
 seruatis 83
 seruire 185
 seruītus 102
 *seruizant 83
 *seruizas 83
 *seruizat 83
 *seruizo 83
 seruiut 91
 seruus 112, 115, 169
 sescenti 66
 *sesse 65
 sēssum 204
 sessus 143
 sēsus 196
 setembre 323
 setis 23
 seu 34, 71
 *seum 245
 seus 71, 245
 sex 65, 112, 113, 204, 236,
 306
 sexaginta 124, 127
 *sexem 65
 si 34, 108, 109, 112, 113, 172,
 290, 306
 *sī 69
 siam 98
 sias 98
 sibilo,-are 112, 113, 171, 306

sic 108, 112, 113, 160, 204,
 289, 290, 306
 sic 204
 siccamen 179
 sicilis 163
 siecus 112, 113, 154, 306
 sifilo 112
 sigillum 136
 signifer 44
 signum 44, 112, 114, 154,
 209, 210, 306
 siluaticus 148, 183
 similis 160
 similo 160
 simus 98
 sinatus 22
 *singluttio 133
 singnifer 44
 singult(i)o 133
 singulus 153, 172, 306
 similo 154
 sinnu 44
 sinnum 44
 sinuit 92
 sinus 112, 113, 131, 306
 sitire 185
 sitis 112, 113, 133, 306
 situla 124, 126, 127
 siuē 68, 69, 243
 siue 243
 socer 50, 112, 113, 140
 soceri 50
 socius 169, 306
 socra 140
 *socrus 306
 sol 46, 50, 141, 306
 solem 206
 soleo 124, 127
 solidamen 179
 solis 50
 soluent 81
 solus 124, 127
 somnu 209
 somnus 112, 114, 134, 209,
 306
 sonatus 103
 sonitus 103, 177
 sono,-are 92, 112, 113, 171
 sorbeo,-ere 133, 306

- sorbus 146
 sorex 52, 150, 306
 soricis 52, 150
 soror 112, 140, 306
 sors 112, 114, 159
 spargo,-ere 43, 112, 113, 159, 306
 sparsi 43
 sparsu(m) 279
 spatha 112, 115, 131, 165
 spatium 166
 spatula 131
 species 176
 speclum 30
 speculum 30
 spernerunt 93
 spica 112
 spicum 112, 306
 spicus 112, 114, 145
 spina 112, 114
 spinalis 132
 spinum 112
 spinus 112, 146, 307
 splen 348
 sporidium 349, 362
 spondeor 76
 spongia 349
 spuma 167, 307
 *squaleus 333
 sguama 166
 ss 40, 43, 44
 stabilire 185
 stablum 30
 stabulum 30, 164
 stagnum 124, 127
 *stancus 132, 307
 *stangus 132
 stao 197
 stare 307
 statuere 185
 statui 92
 statuo 92
 statutus 92, 102
^l
 statutus 102
 stella 112, 114, 141, 208, 307
 stercus 168
 sterilis 350
 sterno 160
 sternuto 133
 steti 94
 stimulare 185
 *stimular(ia) 164
 stimulus 164
 stinctu(m) 279
 stinguo 156
 stis 264
 stl 44
 stloppus 44
 sto 94, 112, 113, 172
 strambus 154, 307
 *stranuto 133
 stratum 139
 strenna 124, 127
 strictus 154
 striga 171
 striga 171
 *strigo,-are 168, 307
 *strictus 154, 307
 stringo,-ere 159, 307, 334
 stupiscent 81
 stuppa 112, 115, 166
 *stuppo,-are 161, 307
 sua 71
 sub 285
 *subago 138
 subala 118, 119, 132
 subeo 158
 subgluttio 133
 subigo 138
 subire 211
 subla 211
 submitto 138
 subuenuit 92
 subripere 307
 subtilio 161
 subtilis 154
 subtus 157, 285, 307
 subula 168
 succedent 81
 sucus 145
 sudor 46, 50, 112, 113, 133, 307
 sudoris 50
 sue 71
 suffero 135
 *suffitus 307
 sufflo 112, 113, 133
 *suffolico 118, 119, 122, 138
 sūgillo 136
 *sugillum 136
 sugo,-ere 133, 307
 sui 71
 sulemnis 23
 sum 112, 113, 172, 262
 sumen 179
 sumus 98
 suo 71
 supellex 49
 super 106, 107, 112, 113, 157, 284, 287, 307
 superbia 179
 supercilia 131
 supero,-are 135, 185
 superu aqua 30
 suppono 165
 supra 106, 107, 284, 287
 suptus 106
 surcellus 145
 surdus 112, 113, 136, 307
 sursum 106, 279, 307
 sus 352
 suspiro 135
 sutrina 178
 suus 70, 112, 113, 173, 307
 symbola 348
 t 33, 34, 44, 45
 -t 41
 *ta 245
 tabanus 152
 tabla 30
 tabo 152
 tabula 30, 124
 tacere 307
 tacui 197
 taeda 145
 *tafanus 152
 taliare 263, 307
 talio 112, 113, 161
 talis 112, 113, 116, 154
 *tam 245
 tantus 153
 tardiduus 112, 113
 tardiua 225
 tardo 124, 127

tata 47, 51, 126, 128, 140, 307	tēxere 203	torsi 92, 103
táta 51, 55	texere 307	torsus 103
tatáne 55	texo 112, 115, 166, 196	torta 138
tatánis 51	tēxo 196	tortus 103, 166
taurus 112, 114, 150	theca 165	tot inde 157
te 68, 69, 240	thesaurum 47	tot inde re 280
*tea 245	thesaurus 43	totum 104
tecta 48	*ti 69	totus 74, 112, 153, 307
tectora 48	tibe 68	tous 245
tectum 124, 127	*tibi 239	toxico 322
*tei 71	Tibiscos 362	toxicum 168
tela 112, 166	Tibisia 358, 362	trabent 81
temo 124	Tierna 357	tractare 322
tempestatebus 22	tilia 112, 114, 145	tractu(m) 279
templa 131	timeo 135, 209	tradent 81
templum 121, 131, 171	tímeo 209	traedecim 124
tempto 124, 127	Timesis 362	tragendo 277
tempula 131	Timisis 358	*tragere 307
tēmpum 196	timidus 181	*tragino 162
tempus 47, 111, 114, 131, 142	timor 124, 127	trahent 81
tenda 139	tinea 124	traho 112, 162
tendicula 166	tingere 36	traicio,-ere 118, 158, 307
tendo,-ere 112, 113, 161, 307	tingo 124, 124, 127	*traiecta 118, 119, 139
tene 68, 69, 73	tinguere 36	trajeci 278
tenebricus 307	tintinnabulum 178	trajectu(m) 278
teneo,-ere 112, 113, 196, 307	titia 132, 307	tramitto 162
tēneo 196	titio 112, 115, 156	trans 283
tener 62, 112, 113, 116, 130	titioem 203, 245	transcurror 76
tēneru 196	titta 132	transuersus 124, 127
tēnerum 196	titthe 132	trecenti 66
*tenerus 307	tiqe 68, 69	tredecim 127
tensaurus 43	*toccare 307	tremulo,-are 112, 113, 150, 307
tēpidu 196	tonare 142	tremulus 177
tepidus 124, 127, 181	*tonatus 103	trepido 118, 120, 159
terminus 144	tondeo 164	tres 112, 113, 236, 237, 307
terra 112, 114, 143, 307	tondere 76, 307	trēs 237
terrarius 180	tóndere 76, 307	trescentum 66
terrenus 143	tondo 164	tribla 30
*terrina 143	tonitus 103, 177	tribula 30
territare 135	tono 112, 114	tribulo 163
terror 341	tonstrina 178	tribulum 178
tertius 67, 153	tonstrinum 178	trienta 66
testa 112, 113, 131	torno,-are 112, 113, 161, 307	triginta 66, 124, 127
testu 112, 167	torpedo 176	triginta 66
testum 115	torqueo 92, 112, 115, 166	triginta 66
testu(m) 112	torquere 75, 76, 307	trifolium 147
*teu 71	torquére 76	Trimontium 331
teus 71, 245	*torquo 166	*trunculus 145
	torridus 181	

triphyllon 147
 trista 63
 triste 63
 tristis 63, 112, 113, 135
 tristitia 179
 tristum 63
 tristus 63, 112
 Tsiernensis 357
 tt 40, 42, 43, 68, 112, 113,
 173, 239, 307
 tua 71, 245
 tue 71
 tufa 146, 307
 tuli 103
 tultus 103
 tum 96
 tumba 112, 171
 tumolum 23
 tumulti 49
 tune 68, 156
 tumsi 93, 94
 Tur 361
 turbo,-are 149, 186, 307
 *turbulo 186
 *turbulus 144, 155, 226, 307
 turdus 112, 115, 151
 turma 164
 turpitude 180
 turris 124, 126
 *turta 138, 307
 turtur 115
 turtur(a) 112
 tussio 112, 113, 136
 tussis 112, 113, 136
 tutudi 93, 94
 tuus 70, 112, 173, 245, 246,
 307
 Tyrida oppidum 361
 tz 34

u 21, 22, 23, 28, 29, 31, 33, 40
 ū 21, 23, 29
 ū 22, 23, 29
 u 27, 28
 ū 27, 28
 ū 33, 34, 38, 39, 40, 44
 ūa 39
 uacca 112, 114, 150, 308
 uaculus 30

*uaculāre 338
 uacua 30
 uade 274
 uado 112, 112, 158
 uadum, 112, 144
 uagina 124, 126
 ualde 30, 64
 ualea 81
 ualeas 81
 ualeat 81
 ualeo 124, 127
 ualet 30
 ualia 30, 80
 ualide 30
 ualles 112, 114, 144
 uallis 308
 uanus 124, 127
 *uapalia 156
 uapor 156, 335
 uapulo 30
 uagua 30
 uates 54
 uatis 54
 uas 53, 112, 115
 uasto 124
 uasum 48, 53, 139
 uas(um) 48, 167
 uasus 53
 uasu(s) 48
 *uatimare 308
 uber 149
 ubi 106, 112, 113, 157, 279,
 308
 ubi(uo)let 105
 udus 154, 308
 ue 39
 ueclus 30, 44, 157
 uectura 176
 uedendo 277
 uehiculum 178
 ueho 354
 uelis 89
 uehor 77
 uelum 124, 126
 uelle 110, 112
 uello 124, 127
 uellum 124
 uena 112, 113, 132

uenari 308
 uenatus 165, 177
 uenātus 177
 uendax 181
 uendere 308
 uendētis 80
 uendidi 94, 278
 *uendīmus 80
 *uendītis 80
 uenditu(m) 278
 uendo 94, 112, 115, 170
 uenenum 168, 308
 ueneris 142, 193, 308
 uenetus 155, 196
 ueni 94, 274
 uenio 90, 112, 113, 158, 196
 uenior 76
 uenire 308
 ueno 165
 uenter 112, 113, 116, 132
 uentilo 163
 uentulo 163
 uentus 112, 114, 142, 308
 uer(a) 143, 308
 uerecundia 124
 uerecundus 181
 *uerminem 218
 uermis 112, 115, 152, 218, 308
 uernaclus 30
 uernaculus 30
 uerres 46, 112, 114, 150
 uerruca 124, 127
 uersare 308
 uerso 161
 uersus 124, 127, 171
 uertor 77
 ueruece 55
 ueruecis 50
 ueruex 50, 55, 150
 uerus 112, 113
 *uescidus 118, 119, 122, 145,
 182
 uesica 112, 114, 126
 uespa 112, 115, 152
 ues(s)ica 149
 uester 70, 112, 113, 173
 uestimentum 112, 114, 137,
 179

uestio,-ire 124, 125, 127, 185
 ueteranus 130
 uetlus 44
 ueto 124, 127
 uetulus 30, 112, 113, 157, 308
 uet(u)lus 183
 uetustisco 83
 ui 39
 uia 124, 127
 uice 67
 uices 67
 uicibus 67
 uicinae 24
 uicinus 112, 115, 169, 308
 uicis 124, 127
 uiclus 30
 uictalia 180
 uictimo 118, 120, 169
 uictus 138, 308
 uidamentum 179
 uide 101, 274
 uidebat 195, 211
 uidēmus 80
 uidēo 112, 113, 133, 192
 uidere 308
 uidi 278
 uidua 112, 113
 uidunt 81
 uiduus 112, 113, 140
 uigilo,-are 134, 308
 uiginti 64, 66, 112, 113, 153,
 236
 uilis 124, 127
 uilla 124, 127
 uillutus 124
 uimen 124, 127
 uīmen 179
 uinaceus 112, 114, 138
 uincisti 93
 uinco 124, 125, 165
 uindecare 308
 uindemia 124, 127
 uindemiare 185
 uindemiator 124, 127
 uindico 112, 115, 116
 uinea 30, 112, 115, 163, 205
 uinti 66
 uinum 112, 114, 138, 200, 308

uinus 40, 47
 uiola 148
 uipera 124
 uiperāna 346
 uirdis 30
 uirga 112, 114, 145, 308
 uirgo 130
 uir(i)dia 147
 uiridis 30, 112, 114, 155, 226,
 308
 uirtuosus 308
 uirus 47
 uis 49
 uiscum 148
 uiso 134,
 uisum 134, 278, 308
 uissio 133
 uita 112, 114, 149
 uitea 146
 uitellus 149, 150, 308
 uiteus 146
 uitis 146
 uitreāmen 179
 uitricus 140
 uitta 137
 uitulus 30
 uitupero 177
 uiua 225
 *uiuitia 149
 uius 40, 308
 uiuum 197
 uiuus 112, 113, 149
 ulmus 112, 114, 145
 ululare 308
 *umbiliculus 132
 umbilicus 112, 113, 132, 205,
 308
 umbra 155, 308
 umidus 154
 umquam 157
 una 34, 208, 236, 237
 unae 65
 una uice 67
 uncia 124, 127
 unctum 114, 165
 unda 112, 114, 144
 unde 112, 113, 157, 279
 undecim 121, 127
 undecim 325

undeuginti 65
 ungere 36, 308
 unguere 36
 ungula 112, 113, 132, 205,
 308
 unguo 112, 113, 161
 ung(u)o 161
 uni 65
 uniuersus 23
 unius 65
 uno 65
 unquam 199, 308
 unquam 308
 unuius 65
 unus 74, 112, 113, 236, 237,
 308
 unus(et)decem 66
 uo 31, 68
 uo 31, 39
 uobe 68
 uobescum 23
 uo(b)is 211, 240
 uobī(s) 240
 uobiscum 68
 uoi 68
 uolēmus 89
 *uoleo 89
 *uolēre 112, 308
 uolet 109
 *uoletis 89
 uolo 77, 87, 89, 112, 113, 124,
 125, 127, 150, 268, 271
 uolta 67
 uolunt 89
 uoluo 124, 127, 159
 *uoluor 176
 *uol(u)toria 178
 uoluula 148
 uoluulus 148
 uomer 53
 uomeris 53
 uomo 118, 119, 120, 136
 uorax 181
 uos 112, 113, 173, 308
 uo(s) 240
 uoscum 68
 uoster 71, 112, 173, 308
 uostra 71
 uostre 71

uostri 71
 uostru 71
 uox 168
 upupa 346
 urceolus 167, 203
 urgoiu 178
 *uridus 352
 urnarium 181
 uro 186
 ursi 204
 ursus 112, 115, 150, 308
 urtica 112, 114, 148, 308
 usque ad 107
 ustia 264
 ustium 139
 ustulare 308
 ustulo 186
 usura 176
 ut 109
 uter 112, 114, 167
 uu 39
 uua 146, 308
 uuidus 40
 uulcus 40, 47
 uulpes 50, 150
 uulpis 50, 308
 uultur 151, 308
 ulturius 151

v 33, 34, 44
 Valirius 23
 [vedému(s)] 81
 vedent 260
 [véde(t)] 81
 vedéti(s) 81
 védi(s) 81
 védiu 81
 védun(t) 81
 vendīdi 278
 véne(t) 81
 venímu(s) 81
 véni(s) 81
 veníti(s) 81
 véniu 81
 véniun(t) 81
 *vinia 30
 vindutu 278
 Vinirius 23

*vipērāna 346
 Virunum 32
 Virunensium 32
 Viruniensium 32
 vultur 308
 vulturius 151

x 34
 xs 43
 *xuendédi 94

zamario 38
 zappus 350
 zema 138
 zerna 357
 ziaconus 38
 zinzela 152

ALBANEZA

a 289
 abull (g.) 335
 ager 345
 as 335
 ašie 335
 avull 335

bac 335
 baç 335
 baglë 335
 bagjë 335
 bajgë
 ba(j)gëlë 335
 bajorešë 337
 balash 328
 ballë 328
 balosh 328
 baltë 328
 bardhash 336
 bardhë 336
 bardhosh 336
 barëshë 337
 bari 337
 bark 355
 barth 336
 bashkë 336
 bashkonj 336
 baskë (g.) 336
 berr 337

bërrák(ë) 336
 besë 335
 *bjalash 328
 bollë 328
 bradh 337
 bredh 337
 brenc 337
 brëndësa-t 354
 bren-zë 337
 bretëk 366
 brez 337
 brinjë 337
 brushtuli(ë) 329
 *buk (v.) 338
 bukurí 338
 Bukurisht 338
 bukurónj 338
 bukur(osh) 338
 bullar 328
 bumbrek 329
 bungu 338
 bunk 338
 burdhë 329
 buzala 329
 buzë 329
 byk 338

çafë (g.) 339
 cap 350
 çapi (g.) 350
 cark 351, 352
 cjav 350
 çok 339
 cqap 350
 cufkë 339
 çukë 339
 çupis 339
 delë 341, 354
 dhallë 354
 dash 341
 dhrom 330
 Dimale 331
 drejtë 322
 droe 341
 droje 341
 dru 330
 drutë 330
 *druva 330

fërrimë (g.) 341
flojere 341
frikë 367
fshehta 362

gamulë 345
gard 341
gardh 341
gare 345
gat 341
gatuaj 341
gegë 342
gëlbazë 338
gëlmonj 342
gëmbonj 342
gërresë 342
gëthep 352
gjarpër 349
gjëmp 341
gjon 342
gjymës 344
gjymësë 344
gjysh 330
gljëmbë 341
gljimp 341
gogë 342
gogëlë 342
gomar 345
grep 342
gropë 342
gropore 342
grumas 343
grundë 343
gumar 345
gurmas 343
gurmazi 343
gushë 343

ha 344
haje 344
halë 333
hamës 321, 344
he 344
hele 333
hudh(ë)rë 344
*hurda 352
hurdhë 344
hutoj 321, 344

karmë 334
karpë 334

katun (g.) 339, 362
katund (t.) 339
këlbazë 338
këpušë 338
k(ë)putë 318
kësuljë 338
klëbacë 338
kodër 340
kodrë 340
kofsë 322
kolubë 329
koqë 340
koqëzë 340
kopaç 340
kopil 340
kotun (g.) 339, 362
krundë 343
kulpër(ë) 340
kulubë 329
kurpël 340
kurpër 340
kurpën 340
kurpul 340
kurthë 340

lafshë 322
*lash (v.) 331
leh 321, 344
leh(ë)të 344
lesh 331
lidhurë (t.) 255
ljende 342
luftë 322

madhë 344
magaç 345
magar 345
magjar 345
mágulë 345
maguljë 318
mal 331
maraj 345
margaç
mashkë (g.) 336
maz (g.) 332
mâz (g.) 332
mbarsë 355
mbrenj 337
mbret 117
me (g.) 255

më 326
mëndeshë 333
ment 333
mërajë 345
mergonj 158
mës 332
mëzat 332
mëzatore 332
mëzë (g.) 332
mëzi 332
mëzorë 332
mëzuer 332
mirë 345
modhullë 332
*mol-no 331
moshë 345
moter 353
motshë 345
mo(t)shë 345
mua 326
mugull 345
mungul 346
murgu 333
murk 333
mushk 346
muzat 332
mzat 332
natë 323
nepërkë 345, 349
nepërtkë 345
nepkërë 345
një-mbë-dhjetë 325

o 353
pellgu 337
pellk 337
përbrëndesë-t 354
p(ë)rrua 346
per-super(e) 107
plajë 367
pupcë 346, 364
pupë 346
pup(ë)zë 364
pupzë 346
pyll 328
qafë 339
^
qep 339
qull 367

ragal 328
 rend 347
 rënd(ë)zë 347
 rik 347
 rralla 362
 rrëfé 333
 rrënd 347
 rrëndë 347
 rrëndës 347
 rosë 347
 rrâ 347
 rrâskë 347
 rrfé 333
 rrufé 333
 shap 350
 shapi 349, 350, 362
 shapth 350
 shkarde 354
 shkjer 347
 shkrep 333
 shkrepës 333
 shkrum 348
 shpendër 348
 spërk 349
 shpuzë 349
 shterpë 350
 shterpinj 349
 shtjerrë 350
 shtrëngoj 334
 shtrep 349
 shtroj 334
 shtrungë 334
 shtyl 367
 shtyllë 367
 shut 340
 shutë 340
 *skor-d(h)a 354
 sorrë 339
 spanó 349
 spërk 349
 sqap 350
 sqep 339
 stan 356
 stjerrë 350
 sumbull 348
 thaj 352
 thap 352
 tharbët 347

thark 351
 tharptë 347
 thartë 347
 thep 352
 thërmonj 341
 thërrimë 341
 thi 352
 trajtoj 322
 thumb 348
 thumbëz 348
 thumbi 339
 thumbull 348
 thump 339
 thur 351
 tsark 351
 udhós 352
 ujanë 346
 ujë 346
 ujk 363
 ujkonjë 363
 urdha 352
 urdhë 352
 *urdhós 352
 utuem 344
 vaj (t.) 353
 varfër (g.) 353
 vatër (t.) 352, 353
 vatra (t.) 352
 verzë 364
 vidhëzë 353
 virgjër 130
 vjedhës 354
 vjedhull(ë) 353
 vjedull 353
 vjeth 354
 vjetullë 353
 voj(g.) 353
 vorfër (g.) 353
 votër (g.) 352, 353
 xhufkë 339
 zhapi (g.) 350

ARMEANA

bal 328
 bard 321
 evt'n ev tasn 325
 gadar 340
 get 359

pardi 337
 starj 350
 širim 334

BASCA

mando 332

BULGARA

brüvino 338
 buza 329
 čuka 339
 čupja 339
 drum 330
 горя 330
 гопун 330
 gotovü 341
 gradü 341
 kápuš 338
 karpă 334
 katuni (v.) 339
 koliba 329
 kopelak 340
 kópele 340
 krušovo 360
 levurda 344
 Lom 328
 magare 345
 mășka 346
 osăm 353
 poroj 346
 rëca 347
 rufga 333
 vatrúška 353
 voinü 121
 vojino 121

CATALANA

aquell 72
 aqui 104
 deu 203
 est (v.) 72
 geudre 294

més 64
nit 210
respóndre 75
sobre 106
teixir 203
tondre 76
torcer 76

CEHA

bařina 336

CUMANA

mir 345

DACA

Ad Malum 331
Ampee 356
Arcidava 359
Arcinna 359
Arcobadara 359
*Arcudava 359
Argedava 359
Auha 321
Berzava 357
Beusas 329
Bicilis 324
Bireo 359
Biroe 359
Burebista 324
Buzeos 317
earopithla 324
Carsidava 321, 360
Clepidava 324
Crisos 357
Dacus 362
Dāna 362
*dava 362
Deusas 329
-dēva 362
Docidava 362
dohela 321
doleha 321
Δρέγων 359
Dric(c)a 359

Δρήγων 359
*Dzarna (v.) 357
Eptacentus 321, 323
Eptala 321
Eptidius 323
Gerasus 321
*Gildava 362
Gildoba 362
Gildova 317
Gilpit 357
γονολῆτα 330
γουολῆτα 330
Grisia 357

habă 321
Helis 321
Helivacia 321
Heptapor 321
Hierasus 321
Hister 321
Histria 321
Histros 321
hodela 321
hot 321
hud(r)ă 321

Istria 321

Malua 331
Marisia 357
*Mehedia 360
Miliare 357
μίζηλα 332
Μόζουλα 332
Museos 317

Paralisenses 317
Patavissa 317, 362
Pelendova 317, 362
peripobasta 329
peripomasta 329
Pieporus 324
Polonda(va) 362
Porolisum (dacomoesian) 317
Potaissa 317, 362
προ-διάρνα 335
ribobasta 329
*riborastula 329
riborasta 329
rhathibida 324

Tapae 360
Tibiscum 324
Tibisis 317
Timesis 317
Titza 359
*Tur(i)dava 361
Utidava 360
Utus 360
Zeŭγμα 359

DALMATA

balta 328
iste (vegl.) 72
ko (vegl.) 108
kol (vegl.) 72
main (vegl.) 68
spianza 348
stollo 367

FRANCEZA

achasser (n.) 158
andui (v.) 237
arrivée 255
atterer 134
cailler 30
choir 76
comprendre 293
covir (v.) 75
dieu 203
dimes (v.) 80
dites (v.) 80
dix-sept 65
dompte 196
éloigner 158
entrée 255
épouvantail 178
faimés (v.) 80
faites (v.) 80
fève 85
frêne 30
fuir 75

gendre 294
 gosier 343
 gourmand 343
 ist (*v.*) 72
 jeune 196
 juefne (*v.*) 196
 laccessunt (*v.*) 135
 (l)ier(r)e 30
 linge 137
 loin 158
 mâle 30
 ne mie 74
 nuit 210
 outre 167
 paillasson 177
 palissade 351
 peur 85
 que 109
 répondre 75
 saches (*v.*) 101
 seie (*v.*) 98
 seies (*v.*) 101
 selle 204
 sevals (*v.*) 109
 seivals (*v.*) 109
 six 204, 237
 sur 106
 taon 152
 tendre 196
 tiède 196
 tisser 203
 tondre 76
 tordre 76
 trouble 226
 vigne 30
 vuieilles (*v.*) 101
 wap (*dial.*) 156

FRIGIANA

βάμβαλου 329
 βέδυ 359

Gordion 341
 Manegordum 341

GERMANICA

Bauer (*germ.*) 337
 baúrþei (*got.*) 329
 baúr'ei (*got.*) 355
 belen (*celt.*) 328
 Berg (*germ.*) 331
 bolla (*ags.*) 368
 bolla (*ahd.*) 368
 *bollika (*gep.*) 368
 bullich (*mhd.*) 328
 bulte (*mhd.*) 368
 Bülte (*germ. de jos*) 368
 *bulti (*gep.*) 368
 *bultja (*gep.*) 368
 dark (*engl.*) 335
 deorc (*ags.*) 335
 diohpruoch (*adh.*) 369
 Donau (*germ.*) 357

gards (*got.*) 341
 herb (*germ.*) 347
 manz (*bavarez*) 332
 menz (*bavarez*) 332
 minzekalb (*bavarez*) 332
 nestila (*ahd.*) 368
 nestilo (*got.*) 368
 rapfe (*mhd.*) 369
 rappo (*gep.*) 369
 rappons (*gep.*) 369
 rappons (*got.*) 369
 reinvar (*mhd.*) 333
 Rimf [art] (*sas.*) 333
 scuien (*ahd.*) 370
 scutten (*ahd.*) 370
 skedda (*v. frizonă*) 370
 skuddian (*v. sax.*) 370
 *skudojan (*gep.*) 370
 stairno (*got.*) 369
 stairo (*got.*) 350
 sterno (*gep.*) 369

*sternó 369
 sterno (*ahd.*) 369
 strûwilo (*gep.*) 369
 *targa (*got.*) 361
 targa (*gep.*) 369
 *teubrēki (*gep.*) 369
 *teuhbrōk (*got.*) 369
 thēohproch (*adh.*) 369
 triuba (*mhd.*) 369
 trûbel (*mhd.*) 369
 *trubilo (*got.*) 369
 twai tigjus (*got.*) 264
 zarga (*ahd.*) 369
 zuppfa (*lgb.*) 368

GETICA

Auha 360
 Galtis 360
 Gilpil 357

GREACA

Ἀλβοκῆσιου 359
 Ἀλουτας 358
 Ἀλτῖνα 360
 Ἀμουτρίον 357
 Ἀμυτρον 357
 Ἀνα-δραίμη 362
 ἀνδρός 363
 ἀνῆρ 363
 ἀνιαρσεξέ 315
 Ἀβροδέβα 359
 Ἀβρολάβα 359
 Ἀβρυτος 359
 αὔρα (*ngr.*) 141
 Axios 323
 Axiupa 323
 ἀργαλείος (*ngr.*) 328
 Ἀργησος 356
 ἄργιλλα 328
 Ἀρδησχος 357
 βάδρον 352
 βάλαν 328

βάλιος 328
 βανκός 388
 βελλεροφόντες 328
 βούδαθλα 315
 βρενθ 354
 βρόταχος 366
 bhāgos 362
 γάλα 354
 γουολήτα 315
 Γυγαίη 330
 γυρεύειν 363
 γῦρος 366
 γυροῦν 366
 Δανούβιος 357
 Δάνουβις 357
 ὁ Δανούτος 357
 Δανούϊος 357
 Δάνουσις 357
 δάκινα 315
 διέλλεινα 315
 διέσεμα 315
 δινεύω 355
 δίνη 355
 δρᾶω 327
 Δρουβητίς 330
 δρῦς 330
 δύν 315
 δυώδηλα 315
 εἶς κμυείσ 67
 (ἐ)μένα (ngr.) 326
 Eptala 323
 ἐργατ 328
 ἔρκος 351
 ἐσπουμενταρησε 134
 ἔχω 88
 ζέμα 138
 ζόμβρος 334
 ζοῦμπρος 334
 ἥμισυς 344
 θέλω 89
 Ἱερασος 358
 καλίβα (ngr.) 329
 καλύβη 362
 κάρσος 360
 Carsos 362
 κατοῦνα 339

κέδρος 340
 κινούβοιλα 315
 κοαδάμα 315
 κοπελι (ngr.) 340
 κατίατα 315
 Κρίσος 357
 Crisos 362
 κύκλος 339
 κῦμα 366
 λάσιος 331
 λαχνη 331
 λεγουσιν 327
 λεπίς 159
 λύκαινα 363
 λύκος 363
 λουποφοντάνα 60
 μαγεία 366
 Μαλήνη 331
 μανδάκη (ngr.) 331
 μανδάκης 362
 μάνδρα 332
 μαντία 315
 Μάρις 358
 Μάρισος 358
 Marisos 362
 μάρτυρ 366
 μάτη 353
 μαχανή 366
 μέ (ngr.) 326
 μενης 363
 μίζηλα 315
 Miccas 332
 μίκκος 152
 Miccos 332
 Micenses 332
 μῆκος 152
 μικρός 152
 μόζουλα 315
 Μορήσης 358
 Μουσαῖος 357
 Μουσέος 357
 μώτρεσες 357
 ξεῦγμα 359
 Ὀργάμη 356
 Ordesos 356
 Ὀρδησσός 356
 ὀρκάνη 351

ουρος 352
 οὔρωδης 352
 πέλαγος 337
 πίττα 154
 πλάγιος 367
 πριάδιλα 315
 προδιάρνα 315
 προ-μυλή 331
 πρόσφατος 366
 πυρετός 358
 Pyretus 358
 πως 322
 *Ριγινοκᾶστελλον 60
 Σαλδήσιοι 360
 Σερέτιον 357
 Σέρετος 357, 358
 Σρλδήνσια 360
 Στρόγγες 334
 σαλία 315
 Samesis 358
 Samis(s)os 358
 σέβα 315
 σετρος 334
 σήψ 349
 σκαλίας 333
 σκαλίδρις 333
 σκιάρη 315
 σκόλοψ 333
 σκόλυμος 333
 (σ)μικρός 332
 σπανός 207, 349
 στάνη 356
 στεῖρος 350
 στράπτειν 334
 στρογγύλος 334
 στρος 334
 στῦλος 367
 στύπος 367
 σχῆμα 171
 ταφος 355
 Τιάραντος 358
 Τιβίσκος 358
 Τιμήσης 358
 Τιρήσας 358
 τις 322
 τίτθη 132

τορος 334
 τούνη (doric) 326
 Taristata 361
 τύμβου 355
 Tyras 361
 Tyrissa 361
 Τυροδίς 361
 τσοῦκα 339
 δρόμος 330
 φάλακρος 320
 φάλλαινα 328
 φορτιον 355
 φοῦρνος 111
 φρίκη 367
 φρίξ 367
 φρικα 367
 χατά 160
 Heptapor 323
 Hierasos 358
 χυλός 367
 ψυχρός 338

ILIRA

Buzetius 329
 Buzos 329
 Διμάλη 331
 Dimallum 331
 Malontum 331
 Seretos 358
 Trimalia 331
 Trimallum 331

INDO-EUROPEANA

*a 353
 *ab-335
 *areg-328
 *bəlno + guuā
 *b(e)u-338
 *bhasko-336
 *bhel-328
 *bhendh 335

*bher-329, 355
 *bherag'-336
 bherak'-336
 bh(e)u-338
 bhor-329
 breg'-336
 brēk'-336
 bhrēu-337
 *bhrozdh 337
 bhrii-337
 *bhrūer-337
 *deia-355
 *dhē(i)-341, 354
 *dherg-no-335
 *dhmbh-355
 *ere-s-347
 g(e)rəp-342
 *gherdh-341
 *ghren-343
 *grep-342
 *guel 330
 *guel-δno-362
 *guol-330
 *k'el-330
 *ker(a)-348
 *kert-340
 *kueī(ə)-340
 *kul(ə)-340
 *k'uer-351
 *mend-332
 *mer(ə)g^u-333
 mond-332
 *mozg'ho-s 346
 *rās-347
 *sel-330
 *sēm(e)n-348
 *ser-358
 *serp-349
 *skel-333
 *sker-347
 *(s)ker-354
 *(s)kerp-334
 *(s)krep-334
 *(s)mē(i)k-332
 *(s)mik-332
 *sou-ro 347
 *spend-348
 *streng-334
 *sū-ro-347

tuer 351
 *ued-359
 ueg'h-354

IRANIANA

Alta 358
 ātarš (*avest.*) 352, 353
 čarant-358
 čarx 351
 daēnā (*avest.*) 355
 danah (*pers.*) 355
 kan- (*pers.*) 330
 Μανδυλαρ (*pers.*) 332
 Menda (*pers.*) 332
 Mendeta (*pers.*) 332
 mīreh (*zend.*) 345
 Porata (*scit.*) 358, 362
 Ππράτα (*scit.*) 358
 ranha (*zend.*) 347
 sār (*pers.*) 339
 Silis (*scit.*) 331
 Tiarantos (*scit.*) 358
 urud (*zend.*) 352

IRLANDEZA

bus 329
 dan 355
 derg (*med.*) 335
 Mell (*med.*) 331

ISLANDEZA

mōl (*v.*) 331
 skōlm (*v.*) 333
 sýra (*v.*) 347

ITALIANA

abbie (*v.*) 98
 agosto 35

alega (*v.*) 160
 amendoi (*dial.*) 65
 amendui 237
 bagola 336
 be 326
 bene 326
 braccia 58
 buffone 177
 Busento (*calabr.*) 329
 capire 293
 Carso 360
 che 109
 crede (*v.*) 98
 digrumare 343
 dio 203
 dite 80
 ditta 58
 dopo 286
 e 326
 edera 30
 ene 326
 esto (*v.*) 72
 fate 80
 frassino 30
 fratelmo (*v.*) 246
 fuggire 75
 geero 294
 gjimēs (*sic.*) 344
 gorgozzo 343
 gosso (*venet.*) 343
 gozzo 343
 grappa 342
 inzeppare 352
 io 239
 Ila (*abruzz.*) 107
 Malontina (*venet.*) 331
 Manduria (*calabr.*) 332
 manzo 332
 maschio 30
 meco 326
 mee 326
 melo 326
 mene 326
 mentsunaru (*dial.*) 168

meve 326
 mine 68
 mintsunaru (*sic.*) 168
 musso (*venet.*) 346
 nemiga (*venet.*) 74
 orsi 204
 orso 43
 parti 326
 partine 326
 pié 326
 piene 326
 pórtē (*v.*) 98
 puo 326
 puone 326
 qualiare 30
 quello 72
 qui 104
 rispóndere 75
 schioppo 44
 sei 204, 237
 sella 204
 semo (*dial.*) 98
 sia 98
 silis (*venet.*) 331
 sopra
 Spantare 85
 spienza (*venet.*) 348
 teco 326
 tee 326
 telo 326
 tene 326
 tessere 203
 teve 326
 tóndere (*v.*) 76
 tórcere 76
 tre 326
 trene 326
 truvele (*napl.*) 226
 truvule (*calabr.*) 226
 va 326
 vane 326
 va(m)pa 156
 vermene (*abruzz.*) 218
 vermine 218
 vigna 30
 virman (*romagn.*) 218

zeppa 352

LETONA

aluots 358
 bāmbā 329
 bēlute 328
 bumba 329
 dāina 355
 darīt 327
 deju 355
 mala 331
 randa 347
 rauds 347
 rūsa 347
 spuōds 348
 spuōzs 349

LIDIANA

γυγάτη 330

LITUANIANA

Aluote 358
 balá 328
 bālas 328
 bálnas 328
 bamba 329
 bāmbalas 329
 bambarežla 329
 beržas 336
 brėka 329
 brunės 338
 buĩbulas 329
 buĩburas 329
 daina 355
 daraũ 327
 gaĩdas 341
 lĩg-malas 331
 naktis 323
 raudėle 347
 raĩsvas 347
 rusvas 347

šarka 339
sausas 352
skritulys 354
skrytis 354
spindėti 349
suris 347
vežù 354
vilkas 363
vilkene 363

MACEDONEANA

ᾠργελλα (v.) 328
βάλακρος (v.) 328
βάτκος 336

gyges 330
Μανδαράι 332

MAGHIARA

adomány 327
domb 355
esípní 339
csúcs 339
dumb 355
eszténa 356
Körös 357
Maros 358
méh 360
Ompoly Ampee 356
recze 347
soj 334
Szamos 358

MESAPICA

Atabulus 335
Barizaniates 336
Barzides 336
Mirgetaos 333
Μόργης 333
Μόργητες 333

Μόργος 333
Menzanas 332

PECENEGA

βον ράτ 358

POLONA

barzyna 336
buzia(k) 329
rumak 371

PORTUGHEZA

antre (v.) 287
aquelle 72
aqui 104
ea 108
caêr (v.) 76
deus 203
entender 293
este 72
genro 294
mais 64
noite 210
seis 237
sobre 106
tecer 203
tórser 76
urso 43

PROVENSALA

acassa 158
aquei 72
aqui (v.) 104
aurelha (v.) 24
eazér (v.) 76
cobir 75

dieu 203
er(a) 108
genre 294
iste 72
mais 64
Olt (*occit.*) 358
Oultet (*occit.*) 358
quada trei (v.) 67
respóndre (v.) 75
seia 98
seis 237
sia 98
sobre 106
teiser 203
tondre 76
tórser (v.) 76

RETOROMANA

amendoi (*engad.*) 65
amenduos (*engad.*) 237
(a)quia (*engad.*) 104
chu (v. *friul.*) 108
dlonga (*lad.*) 106
donge (*friul.*) 106
dschender 294
eir (*engad.*) 108
er(a) (*sursilv.*) 108
fresen (*engad.*) 30
grapa (*friul.*) 342
kel (*friul.*) 72
la (*friul.*) 107
maschel (*engad.*) 30
muss (*friul.*) 346
nemighe (*friul.*) 74
nie (*gard.*) 74
nimia (*engad.*) 74
quel (*engad.*) 72
ovus 67
razze (*friul.*) 347

respúnder (*engad.*) 75
 rispúnder (*sursilv.*) 75
 sore (*friul.*) 106, 339
 splendze (*friul.*) 348
 sur (*angad.*) 106
 terzan (*engad.*) 67
 túnder (*sursilv.*) 76
 túonder (*engad.*) 76

RUSA

šapa 336
 gogol' 347
 oboštritisja 353
 vatrúška 353
 vosemj 353

SANSCRITA

abhrá- 335
 bhrtáh 355
 diyati 355
 manas 363
 mandurá 332
 ransa 347
 śari 339
 śārika 339
 sarit 358
 sarpa- 349
 stari 350
 sthāna- 356

SARDA

ammajare (*log.*) 366
 ammajare (*sard.*) 366
 deke (*sard.*) 194
 isse (*sard.*) 69
 issu (*sard.*) 69

iste (*log.*) 72
 kelu (*sard.*) 194
 kubir (*log.*) 75
 kuddu (*log.*) 72
 mendzu (*sard.*) 332
 mene (*sard.*) 68
 subra (*log.*) 106
 țela (*sard.*) 194
 tene (*sard.*) 68
 tórkere (*sard.*) 76
 veni (*sard.*) 194

SÎRBOCROATA

balaga 335
 balega 335
 baloga 335
 bhālam 328
 blāvur (*dial.*) 328
 brina 337
 Čuka 339
 čkalj 333
 čupati 339
 gòrun 330
 katun 339
 kerpuša (*dial.*) 338
 kópila 340
 krpuša 338
 magarac 345
 mata 353
 mukuta 345
 pilun 140
 poroj 346
 raca 347
 škalj 333
 váhati 345
 vojno 121

SLAVA

běliti 328
 bělu 328

blato 328
 brěgŭ 331
 brękati 329
 brěza 336
 brōku 329
 brŭvŭno 338
 ečpati 352
 Černa 318, 335
 đaljina 355
 daviti 330
 dqbŭ 355
 dolja 355
 domašŭnŭ (*v.*) 148
 domaštŭnŭ (*v.*) 148
 drŭva 330
 dumesnic (*v.*) 148
 Dunaj 357
 Dunav 357
 dŭva desetŭ (*v.*) 64
 gorodŭ 169
 gotovŭ 341
 gradŭ 169, 341
 grobŭ 343
 gruda 343
 har 321
 hrana 321
 lasii 360
 povidlo 363
 kopati 340
 kopyto 318
 krŏtŭ (*v.*) 168
 lětě 344
 lŭgati 344
 Мѣтрѣ 357
 metŭla 318
 miška (*v.*) 346
 mižgŭ (*v.*) 346
 mogyla 318
 Pirŭtŭ 358
 Purŭtŭ 358
 rofeja 333
 sito 325
 sroka 339
 stanŭ (*v.*) 356

ströngu 334
 syrű (v.) 347
 trűstĩ (sl.) 334
 veza 354, 384
 vlasű (v.) 331
 žaba 349
 *zqbrű (v.) 334
 zrűno 335
 zubr 334

SPANIOLA

agosto 35
 aquel 72
 aquí 104
 caer 76
 diez y siete 65
 dios 203
 encia (v.) 85
 entender 293
 este 72
 fresno 30
 grapa 342
 hiedra 30
 huir 75
 más 64
 muy 64
 noche 210
 noite (v.) 210
 que 109
 sapo 349
 seis 204, 237
 sepa 349
 silla 204
 sobre 106
 tejer 203
 torcer 76
 yerno 294

SUEDEZA

regħ 44
 stjerna 369

TĂTARA

balgaš 334, 336
 balgaš 336
 balhas 336

TURCA

amir 345
 arğa 328
 čark 351
 hurde 352
 kaliba 329
 koliba 329
 Kulubě 329
 kurum 348
 şab(illeti) 350

TRACA

Almus 328
 'αργίλος 328
 as 326
 Bersamae 336
 Bersobis 336
 Bersovia 336
 Berzana 336
 Bratulu (traco-rom.) 234
 Burttilinus 355
 Burtsitsinis 355
 Burtzi 355
 Byzas 329
 Byzos 329
 Carpates 334
 Δέ—λελτός 328
 Di-baltum 328
 Dierna 318, 335
 Dimallon 328
 Διν—δρύμη 330
 Drobeta 330

Frumosulu (traco-rom.) 234

Grisia 357
 Κανδαῖος 330
 Κανδάων 330
 Latron 357

Μαλία 331
 Μαλιεύς 331
 Μανδακης 331
 Mandonia 332
 *mel(d)z-332
 Mezenai 332
 Micia (traco-dac.) 332
 Miculu 234
 Μνρτισκη 333
 Μνργιτκη 333
 Μιξηλα 332

Radulu (traco-rom.) 234
 'ρομφαικ 333
 σαλια 333
 *σκαλια 333

Stanciulu (traco-rom.) 234

Tatulu (traco-rom.) 234
 Tierna 335
 τορέλλη 334
 Tsierna 318

Zerna 335
 Zernae (traco-dacă) 318
 Ziv-δρουμα 330

UCRAINEANA

bałoh (dial.) 336
 bałyga (dial.) 335
 barza 336
 belega (dial.) 335
 hożma 330
 Hrusov 360
 rumak 371

S U M A R

ABREVIERI

5

0. INTRODUCERE (I. COTEANU)

0.1.	[Delimitarea perioadei studiate]	15	0.4.	Problema determinării regiunii de limba română comună].	16
0.2.	[Importanța substratului]	15	0.5.	[Denumirile românei comune]	17
0.3.	[Problema apariției limbii române]	16	0.6.	[Metoda]	18
			0.7.	[Obiectul volumului al III-lea].	18

A. LATINA DUNĂREANĂ

I. FONOLOGIA

1. Vocalismul

(I. FISCHER)

1.1.	Inventarul fonemelor vocalice.	21	1.2.2.	[Monoftongarea diftongului <i>ae</i>]	23
1.1.1.	Vocalele latine și trăsăturile lor distinctive	21	1.2.3.	[Monoftongarea diftongului <i>au</i>].	24
1.1.2.	Diftongii	22	1.2.4.	[Dispariția corelației de cantitate]	25
1.2.	Transformări fonetice în voca- lismul latinei târzii	22	1.3.	[Transformările sistemului fono- logic]	27
1.2.1.	[Confuzii între vocalele de timbru apropiat]	22	1.3.1.	Inventarul fonemelor vocalice	27
			1.3.2.	Distribuția fonemelor vocalice	29

2. Consonantismul

(SORIN STATI)

2.1.	Consoanele simple	33	2.1.7.	Consoanele lichide	38
2.1.1.	Consoanele latinei clasice	33	2.1.8.	Consoana <i>h</i>	38
2.1.2.	Oclusivele labiale	33	2.1.9.	Siflanta sonoră <i>z</i>	38
2.1.3.	Oclusivele dentale	34	2.1.10.	Statutul fonologic al lui <i>i</i> și <i>u</i>	38
2.1.4.	Oclusivele velare	35	2.2.	Geminatele	40
2.1.5.	Oclusivele labiovelare	36	2.3.	Consoanele finale	41
2.1.6.	Consoanele nazale	37	2.4.	Grupuri consonantice	42

2.5.	Concluzii	44	2.5.2.	[Distribuția]	44
2.5.1.	[Inventarul fonemelor consonan-		2.5.3.	[Variante combinatorii]	45
	tice]	44			

II. MORFOLOGIA ȘI SINTAXA PĂRȚILOR DE VORBIRE

1. Substantivul

(MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE)

1.1.	Genul	46	1.2.3.	[Reducerea tipurilor de declinare]	52
1.1.1.	[Desinențele pe genuri]	46	1.2.4.	Desinențe cazuale	56
1.1.2.	[Inventarul desinențelor]	46	1.2.5.	Prepozițiile în sistemul declinării	
1.1.3.	[Confuzia dintre genuri]	47		din latina tirzie	59
1.1.4.	[Neutrul]	48	1.2.6.	Rolul genitivului posesiv și al da-	
1.2.	Declinările	48		tivului adnominal în evoluția	
1.2.1.	[Declinarea a IV-a și a V-a]	48		declinării.	60
1.2.2.	[Clasificarea substantivelor din				
	declinarea I, a II-a și a III-a]	49			

2. Adjectivul

(MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE)

2.1.	Genul și declinarea	62	2.2.	Gradele de comparație	63
2.1.1.	Clasele de adjective	62	2.2.1.	Comparativul	63
2.1.2.	[Desinențe]	62	2.2.2.	Superlativul	64
2.1.3.	[Reducerea numărului de clase]	63			

3. Numeralul

(MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE)

3.1.	Numeralul cardinal	64	3.1.4.	[Sistemul numărării cu sute]	66
3.1.1.	[Sistemul numeralului cardinal]	64	3.2.	Numeralul ordinal	67
3.1.2.	[Numeralul de la 10 la 20]	65	3.3.	Numeralul distributiv	67
3.1.3.	[Sistemul numărării cu zeci].	66	3.4.	Numeralul multiplicativ	67

4. Pronumele

(MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE)

4.1.	Pronumele personal	68	4.3.	Pronumele posesiv	70
4.1.1.	[Pronumele personale de pers. 1		4.3.1.	[Sistemul pronumelui posesiv]	70
	și 2]	68	4.3.2.	[Modificări produse în sistemul	
4.1.2.	[Particule enclitice de întărire]	68		pronomelui posesiv]	71
4.1.3.	[Pronumele personal de pers. 3]	69	4.4.	Pronumele demonstrativ	71
4.2.	Pronumele reflexiv	69	4.4.1.	[Inventarul pronumelui demon-	
4.2.1.	[Flexiunea pronumelui reflexiv]	69		strativ]	71
4.2.2.	[Folosirea pronumelui reflexiv]	70			

4.4.2. [Evoluția sistemului pronumelui demonstrativ]	72	4.4.4. [Sistemul pronumelui demonstrativ în latina dunăreană] . . .	72
4.4.3. [Compunerea pronumelor demonstrative]	72	4.5. Pronumele relativ și interogativ	73
		4.6. Pronumele nehotărît	74

5. Verbul

5.0. [Introducere] (SEBASTIANA POPESCU).	74	5.1.2. Conjunctivul (5.1.2.1. prezent, 5.1.2.2. imperfect, 5.1.2.3. perfect, 5.1.2.4. mai mult ca perfect)	97
5.0.1. [Clase de conjugări]	75	5.1.3. Imperativul (5.1.3.1. imperativul prezent-afirmativ, 5.1.3.2. imperativul negativ)	100
5.0.2. [Diateze]	76	5.2. Moduri nepersonale (MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE) .	102
5.1. Moduri personale (SEBASTIANA POPESCU).	79	5.2.1. Participiul prezent și gerunziul .	102
5.1.1. Indicativul (5.1.1.1. prezent, 5.1.1.2. imperfect, 5.1.1.3. viitor I, 5.1.1.4. perfect, 5.1.1.5. mai mult ca perfect, 5.1.1.6. viitor II (anterior))	79	5.2.2. Participiul perfect	102

6. Adverbul

(MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE)

6.1. [Adverbele primare]	103	6.2.3. [Folosirea adjectivelor cu valoare adverbială]	104
6.2. Formarea adverbilor	103	6.2.4. [Compunerea adverbilor] . . .	104
6.2.1. [Sufixul -e]	103	6.3. Comparația adverbilor	105
6.2.2. [Sufixul -mente]	104		

7. Prepoziția

(MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE)

7.1. [Prepoziția în sistemul declinării]	105	7.4. [Prepozițiile compuse]	107
7.2. [Relația prepoziție-adverbe]	106	7.5. [Prepoziții specifice latinei dunărene]	107
7.3. [Prepozițiile simple]	106		

8. Conjuncția

(MARIA ILIESCU și LILIANA MACARIE)

8.1. [Situația generală a conjuncțiilor]	107	8.2. [Apariția de conjuncții noi] . . .	109
--	-----	---	-----

III. LEXICUL

(I. FISCHER)

0. [Introducere]

0.1. [Metoda]	110	0.2. [Prezentarea materialului] . . .	110
-------------------------	-----	---------------------------------------	-----

1. Fondul panroman

1.0. [Introducere]	110	1.2.2. [Terminologii speciale]	114
1.1. [Lista alfabetică]	110	1.3. [Schimbări de sens]	115
1.1.1. [Statistici]	113	1.3.1. [Problema diferențelor dialectale] .	116
1.2.1. [Vocabularul curent]	113	1.4. [Concluzii]	116

2. Cuvinte latine păstrate numai în limba română

2.0. [Introducere]	116	2.2.2. [Terminologii speciale]	119
2.1. [Lista alfabetică]	117	2.3.1. [Caracteristici generale]	120
2.1.1. [Statistici]	118	2.3.2. [Problema ariei lexicale dialectale]	121
2.2. [Repartiția pe domenii]	118	2.4. [Concluzii]	122
2.2.1. Vocabularul curent	118		

3. Cuvinte panromanice absente din limba română

3.0. [Introducere]	122	3.2.3. Termeni comerciali	126
3.0.1. [Probleme de metodă]	122	3.2.4. Nume de plante	126
3.0.2. [Justificarea capitolului]	123	3.2.5. Termeni din domeniul agriculturii	127
3.1. [Lista alfabetică]	123	3.2.6. Termeni de civilizație	127
3.1.1. [Statistici]	124	3.2.7. Termeni din domeniul religios	127
3.1.2. [Criterii de clasificare]	124	3.3. [Termeni uzuali]	127
3.2. [Terminologii]	126	3.3.1. [Semnificația dispariției termenilor uzuali]	127
3.2.1. Termeni din marină	126	3.4. [Concluzii]	128
3.2.2. Termeni militari	126		

4. Clasificarea semantică a lexicului latinei dunărene

4.0. [Introducere]	129	4.3.7. Cauzalitate	159
4.1. Omul	129	4.3.8. Finalitate	160
4.1.1. Sex, vîrstă	129	4.3.9. Relații, modalitate, calitate	160
4.1.2. Părțile corpului	130	4.4. Acțiunea omului asupra naturii, munca	160
4.1.3. Funcțiile organelor corpului	132	4.4.1. Acțiuni cu caracter general	160
4.1.4. Viața afectivă	134	4.4.2. Munca	161
4.1.5. Activitatea intelectuală	135	4.4.3. Caracterizări generale ale acțiunilor sau ale celui care îndeplinește acțiunea	162
4.1.6. Starea fizică	135	4.4.4. Transportul	162
4.1.7. Îmbrăcăminte, încălțăminte, po-doabe	137	4.4.5. Agricultură, morărit ; pomicultură, viticultură	163
4.1.8. Alimentația	138	4.4.6. Creșterea vitelor, păstoritul, avicultura, apicultura	164
4.1.9. Locuința	139	4.4.7. Vinătoarea	165
4.1.10. Familia	139	4.4.8. Armata	165
4.2. Natura	141	4.4.9. Activități artizanale	166
4.2.1. Cerul	141	4.5. Raporturi între oameni ca indivizi	168
4.2.2. Atmosfera, fenomene meteorologice	141	4.5.1. Limba	168
4.2.3. Timpul și diviziunile lui	142	4.5.2. Diverse	168
4.2.4. Pămîntul	143	4.6. Societatea	169
4.2.5. Lumea vegetală	144	4.6.1. Organizare socială, relații sociale, categorii sociale	169
4.2.6. Lumea animală	148	4.6.2. Activitatea economică	169
4.3. Însușirile realității exterioare și perceperea ei de către om	152	4.6.3. Viața religioasă	170
4.3.1. Dimensiunea, cantitatea	152	4.7. Cultura	171
4.3.2. Aspect exterior, formă, consistență	153	4.7.1. Scrierea	171
4.3.3. Lumină, întuneric	154	4.7.2. Muzica	171
4.3.4. Însușiri privind gustul sau mirosul	155		
4.3.5. Căldură, frig	155		
4.3.6. Situatia în spațiu și timp	156		

4.7.3. Distracții	171	4.8.4. Prepoziții	172
4.8. Diverse	171	4.8.5. Conjunții	172
4.8.1. Verbe polisemantice și auxiliare	172	4.8.6. Pronume	172
4.8.2. Adjective polisemantice	172	4.9. [Trăsături generale ale lexicului	
4.8.3. Adverbe	172	latinei dunărene]	173

IV. DERIVAREA

(I. FISCHER)

0.1. [Probleme de metodă]	174	0.2. [Criterii de clasificare]	175
-------------------------------------	-----	--	-----

1. Formarea numelor

1.1. Formarea substantivelor	176	1.3. Derivarea în interiorul aceleiași	
1.1.1. Substantive deverbative	176	părți de vorbire	183
1.1.2. Substantive denominative	179	1.3.1. Diminutivele	183
1.2. Formarea adjectivelor	181	1.3.2. Augmentativele	184
1.2.1. Adjective deverbative	181	1.3.3. [Similitudinea aproximativă]	184
1.2.2. Adjective denominative	182	1.3.4. Moțiunea	184

2. Formarea adverbelor

3. Formarea verbelor

3.1. Verbe denominative	185	3.2.2. [Verbe incoative]	186
3.2. Verbe derivate din verbe	186	3.2.3. [Verbe deziderative]	186
3.2.1. [Verbe frecventative]	186	3.2.4. [Verbe „diminutive“]	186

B. ROMÂNA COMUNĂ

I. FONOLOGIA

(MARIUS SALA)

1. Vocalismul

1.1. Sistemul fonologic	189	1.2.2. Diftongii <i>ea</i> , <i>qa</i>	194
1.1.1. [Deosebiri față de sistemul latinei		1.2.3. Diftongul <i>ie</i>	195
dunărene]	189	1.2.4. Diftongii în [-i] și [-y]	197
1.1.2. [Inventarul și clasificarea foneme-		1.2.5. Triftongii	197
lor vocalice din româna comună]	189	1.3. Transformări fonetice care au pro-	
1.1.3. [Variantele fonemelor vocalice]	190	duc schimbări în distribuția voca-	
1.1.4. [Diftongii]	190	lelor	197
1.1.5. [Distribuția fonemelor vocalice]	191	1.3.1. Transformări determinate de pozi-	
1.2. Transformări fonetice care au dus		ția neaccentuată	197
la modificarea inventarului de fo-		1.3.2. Transformări determinate de po-	
neme	191	ziția nazală	199
1.2.1. Vocala [ə]	191	1.3.3. Alte transformări	200

2. Consonantismul

2.1. Sistemul fonologic	200	2.2.1. Africatele	202
2.1.1. [Deosebiri față de sistemul latinei dunărene]	200	2.2.2. Consoana /ș/	204
2.1.2. [Inventarul și clasificarea foneme- lor consonantice din româna co- mună]	201	2.2.3. Consoana /ń/	205
2.1.3. [Variantele fonemelor consonan- tice]	202	2.2.4. Consoana /l'/	205
2.1.4. [Distribuția fonemelor consonan- tice]	202	2.2.5. Apariția consoanelor forte . . .	206
2.2. Transformări fonetice care au dus la modificarea inventarului de foneme	202	2.3. Transformări fonetice care au pro- dus schimbări în distribuția con- soanelor	210
		2.3.1. Transformări determinate de con- textul fonetic	210
		2.3.2. Transformări determinate de po- ziția consoanei în cuvânt . . .	211

II. MORFOLOGIA

1. Substantivul

(I. COTEANU)

1.1. [Declinările din româna comună]	213	1.3. Declinarea	218
1.1.1. [Urme de declinarea a IV-a]	213	1.3.1. [Păstrarea declinării din latină]	218
1.1.2. [Opoziții și neutralizarea lor]	213	1.3.2. Constituirea formei unice de nominativ-acuzativ	218
1.1.3. [Excepții la tipurile de opoziții]	213	1.3.3. Constituirea formelor de genitiv- dativ	219
1.1.4. [Criteriile de stabilire a claselor de substantive]	214	1.3.4. Predominanța dativului	219
1.2. Clasele de substantive	214	1.3.5. Vocativul	222
1.2.1. [Clasele de substantive după gen]	214	1.3.6. Flexiunea cu doi termeni	222
1.2.2. Clasa masculinelor	215	1.3.7. Flexiunea cu trei termeni	223
1.2.3. Clasa femininelor	215		
1.2.4. Clasa neutrelor	217		

2. Adjectivul

(I. COTEANU)

2.1. Clasele de adjective	223	2.2. Comparația	226
2.1.1. [Sistemul de flexiune a adjecti- velor]	223	2.2.1. [Pozitivul]	226
2.1.2. Adjective cu patru forme	224	2.2.2. [Comparativul de superioritate]	226
2.1.3. Adjective cu trei forme	225	2.2.3. [Comparativul de inferioritate]	226
2.1.4. Adjective cu două forme	226	2.2.4. [Superlativul absolut]	227
2.1.5. [Adjective cu o singură formă]	226	2.2.5. [Superlativul relativ]	227
2.1.6. [Schimbări de clasă în aromână sau dacoromână]	226	2.3. Declinarea	228
		2.4. Topica adjectivului	228

3. Articolul (I. COTEANU)

3.1. Articolul hotărît	229	3.1.4. [Apariția enclizei].	232
3.1.1. [Condițiile apariției articolului hotărît]	229	3.1.5. Formele articolului hotărît enclitic	233
3.1.2. [Data apariției articolului]. . .	230	3.1.6. Formele articolului hotărît proclitic	235
3.1.3. [Forme de articol ulterioare românei comune]	232	3.2. Articolul nehotărît	236
		3.2.1. [Evoluția articolului nehotărît] .	236

4. Numeralul (I. COTEANU)

4.1. [Sistemul de numărare]	236	4.2.2. [doi]	237
4.1.1. [Termenii fundamentali pentru numărare]	236	4.2.3. [trei]	237
4.1.2. [Numere compuse]	236	4.2.4. [șase]	237
4.1.3. [Numere ordinale păstrate]. .	237	4.3. [Organizarea numeralului ordinal cu ajutorul articolului enclitic] .	237
4.2. [Probleme de morfologie ale numeralelor cardinale].	237	4.3.1. [Organizarea morfologică a numeralului] . -	238
4.2.1. [unu, un]	237	4.4. [Alte tipuri de numeral] . . .	238

5. Pronumele

5.1. Pronumele personale și reflexive (C. POGHIRC)	239	5.2.3. Paradigma posesivelor în româna comună	247
5.1.0. [Sistemul pronumelor personale]	239	5.3. Pronumele demonstrative (I. COTEANU)	247
5.1.1. Pronumele personale (5.1.1.1. Pers. 1 sg., 5.1.1.2. Pers. 2 sg., 5.1.1.3. Pers. 3 sg., 5.1.1.4. Pers. 1 pl., 5.1.1.5. Pers. 2 pl., 5.1.1.6. Pers. 3 pl.) .	239	5.3.1. [Seriile pronumelor demonstrative]	247
5.1.2. Pronumele reflexive	243	5.3.2. Pronumele demonstrative de apropiere	248
5.2. Pronumele posesive (I. COTEANU)	243	5.3.3. Pronumele demonstrative de depărtare	250
5.2.1. Posesivele accentuate (5.2.1.1. Persoana 1, 5.2.1.2. Persoana 2, 5.2.1.3. Persoana 3)	244	5.4. Pronumele relativ-interogative (C. POGHIRC)	252
5.2.2. Posesivele neaccentuate conjuncte (5.2.2.1. Persoana 1, 5.2.2.2. Persoana a 2-a, 5.2.2.3. Persoana a 3-a)	246	5.4.1. [Opozițiile din sistemul pronumelor relativ-interogative]	252
		5.4.2. [Inventarul pronumelor relativ-interogative]	253

6. Verbul

(MATILDA CARAGIU-MARIOȚEANU)

6.1. [Introducere]	254	6.1.3. [Diateza].	255
6.1.1. [Persoana și numărul în flexiunea verbală]	254	6.1.4. Clasele de conjugare	255
6.1.2. [Modul și timpul]	254	6.2.1. Modurile personale	255

6.2.1.1. Indicativul (6.2.1.1.1. Prezentul, 6.2.1.1.2. Imperfectul, 6.2.1.1.3. Perfectul, 6.2.1.1.4. Mai mult ca perfectul, 6.2.1.1.5. Viitorul)	255	6.2.1.4. Imperativul (6.2.1.4.1. Imperativul pozitiv, 6.2.1.4.2. Imperativul negativ)	272
6.2.1.2. Conjunctivul	268	6.2.2. Moduri nepersonale	276
6.2.1.3. Condiționalul	270	6.2.2.1. Infinitivul	276
		6.2.2.2. Gerunziul	277
		6.2.2.3. Participiul	278

7. Adverbul (I. COTEANU)

7.1. [Caracteristicile clasei adverbelor]	279	7.3.5. [Organizarea gramaticală a adverbului : sufixul <i>-eaște</i>]	280
7.2. (Adjective cu valoare de adverb)	279	7.3.6. [Sufixul <i>-a</i>]	281
7.3. [Formarea adverbelor]	279	7.4. [Folosirea adverbială a adjectivelor]	281
7.3.1. [Adverbe formate cu <i>ad-</i>]	280	7.5. [Gradul de comparație]	281
7.3.2. [Adverbe formate cu <i>eccum-</i>]	280		
7.3.3. [Adverbe formate cu <i>in-</i>]	280		
7.3.4. [Adverbe formate din locuțiuni]	280		

8. Prepoziția (MATILDA CARAGIU-MARIOȚEANU)

8.1. [Particularități ale sistemului prepozițiilor]	281	8.3. [Analiză formală și semantică a prepozițiilor]	282
8.2. Inventarul	281	8.3.1. Prepoziții simple	282
8.2.1. Prepoziții simple	281	8.3.2. Prepoziții compuse	285
8.2.2. Prepoziții compuse	282		

9. Conjuncția (MATILDA CARAGIU-MARIOȚEANU)

9.1. [Particularități ale sistemului conjuncțiilor]	288	9.3. [Analiză formală și semantică]	289
9.2. Inventarul	288	9.3.1. Conjuncții coordonatoare	289
		9.3.2. Conjuncții subordonatoare	290

III. LEXICUL (I. COTEANU)

1. Fondul latin moștenit	293	2. Cuvinte împrumutate	309
------------------------------------	-----	----------------------------------	-----

C. INFLUENȚE

I. INFLUENȚA AUTOHTONĂ (C. POGHÎRC)

1. Natura substratului limbii române	313	1.1.1. [Raporturi lingvistice româno-albaneze]	314
1.1. Limba daco-moesiană — substratul limbii române	313		

2. Materialul lingvistic dac

2.1. [Glosele dace]	314	2.3.1. [Trăsături fonetice caracteristice limbii dace]	316
2.2. [Numele proprii]	315	2.3.2. [Deosebiri dintre daco-moesiana și alte limbi vechi din Balcani]	317
2.2.1. [Numele de ape].	315	2.3.3. [Apropieri între daco-moesiană și balto-slavă]	318
2.2.2. [Numele de localități]	315	2.4. Criteriile stabilirii elementelor de substrat în limba română	319
2.2.3. [Numele dace de persoană]	315		
2.3. Poziția limbii dace printre limbile indo-europene. Raporturile ei cu limbile balcanice	316		

3. Fonetica

3.1. Vocalismul	320	3.2.4. [Tratamentul grupului k^u, g^u]	322
3.1.1. Vocala ϑ	320	3.2.5. [Evoluția grupurilor latinești <i>ct</i> , <i>cs</i> , <i>pt</i> , <i>ps</i>]	322
3.2. Consonantismul	320	3.2.6. [Palatalizarea labialelor]	324
3.2.1. Consoana <i>h</i>	321	3.2.7. [Alte transformări].	324
3.2.2. [Rotacizarea lui <i>n</i> intervocalic]	321		
3.2.3. [Rotacizarea lui <i>-l-</i>]	322		

4. Morfologia

4.1. Flexiunea nominală	324	4.2.1. [Numeralesle între 11 și 19].	325
4.1.1. Confuzia genitivului cu dativul	324	4.3. Pronumele	325
4.1.2. Postpunerea articolului	324	4.3.1. [Particula pronominală <i>-ne</i>].	325
4.1.3. Genul neutru	325	4.4. [Alte fapte morfologice]	327
4.2. Numeralul	325		

5. Lexicul

5.0. [Considerații preliminare]	327	5.4. [Numele proprii]	356
5.1. Cuvinte românești apropiate de cuvinte atestate în daco-moesiană sau în alte limbi vechi balcanice	327	5.4.1. Hidronimele	356
5.2. Cuvinte comune românei cu albaneza	335	5.4.2. [Localități]	359
5.3. Cuvinte de substrat deduse din comparația cu alte limbi indo-europene	354	5.4.3. [Fenomene fonetice]	361
		5.5. Derivarea	362
		5.5.1. [Sufixe]	362
		5.5.2. [Prefixe]	364

6. Concluzii

6.1. [Poziția elementul autohton în sistemul lexical]	364	6.2. [Originea indoeuropeană comună a cuvintelor din română și albaneză]	365
6.1.1. [Categorii de cuvinte autohtone].	364		

II. INFLUENȚA VECHE GREACĂ

(H. MIHĂESCU)

1.	[Cuvinte intrate în latină] . . .	366		2.	[Cuvinte intrate în latina dună- reană]	366

III. INFLUENȚA GERMANICĂ

(M. ISBĂȘESCU)

368

IV. PRESUPUSA INFLUENȚĂ AVARĂ

(VL. DRIMBA)

371

V. CONTACTUL ROMÂNEI CU SLAVA

(GH. BOLOCAN)

1.	[Așezările slavilor înainte de sec. VI]	372		3.	[Isoglose slave după secolul al VII-lea]	373
2.	[Arii lingvistice slave de vest și de sud-est]	372		4.	[Datarea primelor împrumuturi slave în limba română] . . .	374

INDICE. 375

(AUREL NICOLESCU)

Redactor: VIOLETA MIHĂILĂ

Tehnoredactor: SONIA BÂRZEANU

Bun de tipar 24.12.1969 Hirtie scris I A, format 16/70 x 100, de 63 G/m². Coli de tipar 29. C. Z. pentru biblioteci mari 459,0. C.Z. pentru biblioteci mici 4 R-0.

Întreprinderea poligrafică „Informația” București, str. Brezoianu, nr. 23-25. Republica Socialistă România

RECTIFICĂRI ȘI ADAOSURI

La p. 47, r. 6 de jos, în loc de *neutre* se va citi *masculine*. P. 50 § 1. 2.2.3. se va trece la p. 52, în incheierea tabelului. În același alineat, în loc de 22, 17, 19 se va citi 26, 19, 27. În tabelul de la p. 55, $\bar{E}$ reprezintă de fapt *E*. La p. 55, r. 5 jos, în loc de 23+4 și 11+4 se va citi 27 și 11. În tabelul de la p. 68, formele *tibe*, *nobe*, *uobe* reprezintă, după cum se arată mai jos, pronunțarea *tiue*, *noye*, *voye*. La p. 71, r. 9 de jos, se va citi *ipsum* în loc de *ipsud*. La p. 111, 1.1., se va citi *aurum* în loc de *aurus*. La lista de la p. 122 se adaugă *iuro*. În felul acesta, numărul total al cuvintelor de la 1.1.1, devine 489, iar numărul verbelor 106; verbul *iuro* se va adăuga și la lista de la 1.2.1.2. La lista 1.2.1.2. de la p. 113 se va citi *inulto*, în loc de *inulto*. La p. 122, 2.3.2.2.1., se va scoate asteriscul de la *conforio*. La p. 150, *iuuencus* în loc de *inuencus*. La p. 155, 4.3.3.1, se va suprima asteriscul de la *canūtus*. La p. 171, 4.6.3.3., se va adăuga verbul *luo* (panr.). La p. 177, r. 11 de sus, se va citi *canfātus* în loc de *confātus*. La p. 186, r. 9, *accaptiare, nu *accaptiare*. La p. 205, 2.2.2.2., se va citi *searə* în loc *seəar*. La p. 206, r. 25 sus se va citi [r] în loc de [r̥]. La p. 208, r. 16 jos se va citi [l] în loc de [l']; la r. 5 de jos *ca[l]e* în loc de *cal[l]e*. La p. 211, 2.3.2.3. [ū] se citește evident [u]. La p. 281, r. 2 de sus, în loc de *adverbe* se va citi *adjective*.

REC'D - 12/18/1947

ISTORIA
LIMBII
ROMÂNE

VOLUMUL II

PRET REDUS
Lm
Date
Tel